

P. P. NEGULESCU

1210

G E N E Z A
FORMELOR CULTURII

212

1 9 3 4

TIPOGRAFIA «BUCOVINA» I. E. TOROUTIU, BUCURESTI

P R E F A Ț Ă

Studiile ce alcătuiesc volumul de față au un caracter ocazional. Problemele la care se referă ar fi meritat de sigur o cercetare mai amănunțită și mai sistematică; faptul este însă că ele mi s'au pus incidental și că le-am tratat în consecință, cu oarecare grabă și oarecum în treacăt. Nu înțeleg, firește, să mă descarc, prin această mărturisire, de nici o răspundere. Vreau numai să explic forma studiilor ce urmează și care ar fi putut părea, altfel, curioasă. Ele reproduc două cursuri speciale pe care le-am făcut, în 1931 și 1932, după dorința ascultătorilor mei dela Universitatea din București. Unii dintr'înșii îmi pun uneori întrebări, la care nu pot răspunde decât prin desvoltări mai întinse, adresate firește tuturor, întru cât socotesc că le pot fi de folos la toți. Așa au luat naștere și cercetările din volumul de față. Publicarea lor se datorește faptului că au părut a interesa și alte cercuri, care au luat întâmplător cunoștință de ele, și că procurarea cursurilor litografiate, care nu se găseau în comerț, era anevoioasă. Iar dorința ce mi s'a exprimat, din acele părți, de a le vedea tipărite, se lega de impresia că ar fi bine — sau poate chiar necesar — ca opinia noastră publică să fie ceva mai temeinic și mai obiectiv lămurită cu privire la unele din problemele ce, sub influența evenimentelor exterioare, nu pot să nu se pună și la noi. Câteva dintr'însele erau atinse, tocmai, în studiile mele, care deveniau astfel «de actualitate», fără să fi urmărit nicidecum așa ceva.

Un prieten, bunăoară, mi-a adus câteva gazete, cu unele știri din streinătate, ce puteau într'adevăr să dea de gândit. Erau, între altele, două telegrame, — pe care cred că le pot cita aici, fiindcă n'au un colorit politic prea pronunțat, — privitoare la mișcarea „rasistă” din Germania. Una anunța că s'a înființat la Universitatea din Lipsca o catedră de „teoria raselor” cu menirea de a „desvolta doctrinele” ce vădesc „superioritatea aparținând rasei germane” asu-

pra „celorlalte rase și națiuni”¹⁾). *Alta raporta că, la congresul pan-german din Passau, ministrul cultelor din Bavaria, d-l Schemm, a făcut declarația următoare : „Germania este inima lumii. Dacă a-cestă inimă va înceta de a funcționa regulat, toată civilizația europeană va pieri”.* Aceeași telegramă aducea la cunoștință și declarația, făcută la același congres, de președintele federației pan-germane, d-l Steinacher; ea suna, textual: „Generația tânără, dela Marea Baltică până la delta Dunării, din Silezia până la Egger, din Bucovina până în Tirol, a aderat la mișcarea pan-germanismului”²⁾).

Articole de reportajiu arătau apoi efectele produse, asupra opiniei publice europene, de aceste întâmplări. „Le Temps” bunăoară amintea că, cu un an mai înainte, cunoscutul publicist englez Wickham Steed dase pe față existența unui vast plan de hegemonie germană asupra nord-estului, centrului și sud-estului Europei, și adăoga că „unele simptome” — ca bunăoară congresul în chestie — par a da acelei revelații „o curioasă confirmare”. In adevăr, continua ziarul citat, „liga pentru germanismul din streinătate urmează o acțiune de lungă durată, bine definită, tinzând să prepare, din punct de vedere politic, gruparea în același Stat a tuturor Germanilor trăind în afară de frontierele actuale ale Reich-ului; la Passau președintele congresului, d. Steinacher, a afirmat că, dela Baltica până la gurile Dunării, din Silezia de nord până la Egger, din Bucovina până în Tirol și până la Eupen-Malmédy, tânăra generație germană se raliază la mișcarea național-socialistă, ceea ce marchează începutul unei noi vieți germane”³⁾). Examinând, ceva mai târziu, situația politică generală, ziarul englez „Times” susținea că, în 1933 ca și în 1914, „principala cauză a neliniștii europene continuă să fie Germania”. Și ziarul se întreba cu amărăciune „dacă marea cauză pentru care a luptat Anglia, în timpul războiului mondial, a triumfat”. „Căci, după cum se vede, Germania de acum caută să se pregătească... pentru a uni cu forța pe aceia din conaționali ei cari trăiesc în statele vecine”. Iar concluzia pesimistă la care ajungea autorul articolului era că „marea lecție” a războiului n'a servit la nimic, că „chestia fundamentală”, pe care trebuia s'o rezolve definitiv, se pune din nou în discuție. Iacă pasagiul întreg: „Marea lecție pe care ne-a dat-o conflictul din 1914 a fost întrupată în pac-

1) «Curentul», 9 Iunie 1933.

2) «Curentul», 10 Iunie 1933.

3) Citat de «Adeverul» 14 Iunie 1933.

tu *Kellog* și în formula că războiul nu mai constituie un instrument legitim al politicei. Conflictul din 1914 s'a învățat în jurul chestiei fundamentale, dacă vor triumfa ideile de libertate, personală și națională, scumpe Englezilor și altor țări, sau doctrinele germane de necruțare, de tiranie a statului, de dispreț pentru interesele minorităților și ale popoarelor slabe. Lecția a fost învățată de unii, dar nu de toți, și chestia rămâne încă nerezolvată¹⁾.

Aceeași a fost impresia în Statele Unite. Ziarul „*New-York Herald Tribune*” comenta într'un articol situația creată de revendicările Germaniei, care a lăsat să se înțeleagă, limpede și categoric, că dorește să cucerească noi teritorii „necesare vieții poporului său”. Ziarul observă că „acest proiect presupune anexarea la cel de-al treilea Reich a tuturor teritoriilor în care rasa aleasă s'ar găsi reprezentată prin o cât de înfimă minoritate”. Aceasta însemnează, continuă ziarul, că Germanii pot să pretindă pentru ei orice parte a Europei orientale și să-și anexeze atâtea teritorii câte ar poști, dela populațiile slave, fizeze, dela Polonia, Lituania, Letonia, Estonia, Rusia, etc.²⁾.

Republica Sovietelor s'a simțit „vizată” și ea. Într'un articol publicat în revista „*Bolșevic*”, unul din reprezentanții de căpetenie ai politicei sovietice, *Radek*, arată că declarațiile pacifice ale național-socialiștilor germani față de Rusia sunt dictate de preocuparea de a-și asigura comenzile din această țară. Șeful lor și-a însușit însă programul imperialismului german, care tinde la cucerirea Poloniei, a Statelor baltice și la deslipirea Ucrainei și Caucazului de Rusia³⁾. În sfârșit, până și reprezentanții Rusiei „burgheze”, cari trăiesc refugiați în străinătate, au avut impresia că Germania își reia, sub forme nouă, vechile ei planuri. La o ședință a „partidului republican-democratic rus” care s'a ținut la Paris, un fruntaș al vieții politice rusești dinaintea bolșevismului, *Miliukov*, a examinat situația internațională, ajungând la concluzii analoage cu cele pe care le-am trecut în revistă. „Cercetând planurile germane, a zis cunoscutul om politic, se poate constata că Germania n'a uitat diferitele ei declarații, ce s'au repetat mereu dela 1905 până la 1933: „Avem nevoie de noi teritorii pentru plasarea surplusului populației”. Germanii se prezintă ca partizani ai ideii napoleoniene, cari își întemeiază

1) Citat de «*Adeverul*» dela 16 August 1933.

2) Citat de «*Universul*» dela 27 August 1933.

3) Citat de același ziar, în același număr.

granița pe lanțul munților Urali. Este clar pentru fiecare că Germania are planuri de colonizare în Rusia. În Germania s'a și început formarea de detașamente de voluntari, în frunte cu Belmont Avalow...." ¹⁾).

Doctrinile germane din 1914, la care făcea aluzie ziarul englez „Times”, erau cele ce își trăgeau îndreptățirea teoretică din ideea că poporul german, fiind superior ca „rasă” celorlalte, ar avea dreptul să le „conducă” — adică să le stăpânească. Pangermanismul dinaintea războiului mondial susținea în adevăr că poporul german, fiind un popor „ales”, a primit dela natură, odată cu „exceleța” sa intelectuală și morală, o înaltă „misiune civilizatoare” și că, spre a o îndeplini, trebuie să poată „dispune” de celelalte popoare. Aceste credințe însă, sau, cum zice ziarul englez, aceste „doctrine”, — pe care războiul, cu urmările lui dureroase, nu le-a putut înlătura și care, cu toată eclipsa parțială pe care au suferit-o, au rămas încă adânc înrădăcinate în mintea și în inima multora dintre Germani, influențându-le mai mult ca oricând gândirea și acțiunea, — presupun deslegate, într'un anumit sens, anumite probleme științifice, care sunt încă departe de a fi ajuns la o soluție definitivă, sigură și indiscutabilă, din punctul de vedere obiectiv al științelor respective. Se reia, anume, vechea teorie a inegalității, fatale și iremediabile, a raselor omenesti, cu intenția de a se scoate dintr'însa, cu orice preț, dreptul „unora”, în realitate al „uneiia”, din națiunile europene, de a dispune de „celelalte”, sub pretextul că așa ar cere interesele civilizației omenesti, în general. Căci de aceste interese, natura ar fi hotărât să se îngrijească, — în primul rând, dacă nu exclusiv, — națiunile „superioare”; de aceea le-a încărcat cu darurile excepționale, trupești și sufletești, care le pun mai presus de celelalte și le impun rolul conducător pe care trebuie să-l joace în lume.

Prietenul, care mi-a atras atenția asupra știrilor menționate, venea din teritoriile alipite. Nu e dar de mirare că se arăta mai îngrijorat decât cra, poate, de trebuință. El m'a făcut în orice caz să simt că suntem datori, cu toții, să ajutăm lumea, așa cum putem fiecare, să vadă cât mai limpede unele deosebiri indispensabile. Naționalismul e un cuvânt care, sub o aparență unitară, ascunde înțelesuri diferite și de o valoare cu totul inegală. Când susține dreptul la existență și la liberă dezvoltare al fiecărui popor, sentimentul național e un mobil de acțiune, nu numai perfect legitim,

1) Reprodus din «Epoca» dela 5 Ianuarie 1934.

dar și de o incontestabilă noblețe etică. El poate deveni chiar sublim, atunci când, ca în războaie, duce la sacrificiile supreme. Când însă, proclamând superioritatea indiscutabilă a unor anumite națiuni și inferioritatea iremediabilă a celorlalte, luptă ca să asigure celor dintr-ai puțința de a dispune, după bunul lor plac, de cele din urmă, naționalismul încetează de a mai fi un sentiment respectabil, fiindcă nesocotește justiția și amenință pacea.

În adevăr, deosebirea dintre aceste două forme ale naționalismului stă, din punct de vedere practic, în faptul că nu se pot satisface în același mod și pe aceleași căi. Celei dintâi îi ajunge munca pacinică de înălțare, prin bună stare materială, prin civilizație și prin cultură, a popoarelor respective, înlăuntrul hotarelor lor firești. Cea de-a doua nu-și poate realiza scopurile decât prin turburări adânci și violente, pe care popoarele însuflețite de ea caută să le provoace la alții. Căci grupările etnice pe care națiunile de acest fel, considerându-le ca inferioare, tind să și le aservească, nu pot accepta de bună voie o asemenea situație și conflictele armate sunt, totdeauna, inevitabile. Pe când dar, sub prima lui formă, naționalismul e pacinic și productiv, nu impune suferințe nimănui și îmbogățește pe toți cu valori, materiale și morale, nouă, — sub a doua formă a lui este agresiv și, nu numai steril, întru cât nu duce la un asemenea spor de bunuri, dar de-a-dreptul distrugător, întru cât consumă, aruncându-le fără milă în flăcările războaielor, pe cele acumulate mai înainte.

Ca atare, — sub această din urmă formă adică, — naționalismul poate deveni o adevărată nenorocire. Căci metoda lui, mărturisită sau nu, dar inevitabilă, este violența ¹⁾. Astăzi însă, prin

1) Una din revistele cele mai însemnate, din punctul de vedere al propagandei populare, ce stau în serviciul național-socialismului german, cea intitulată «Deutschlands Erneuerung», cu subtitlul «Monatsschrift für das deutsche Volk», mărturisește limpede că luptă «pentru înarmarea poporului german» și «în contra pacifismului». Imperialiștii dinainte de 1914 susțineau că pacea nu era un ideal, ci o stare politică «putredă»... Expresia era, precum se știe, a lui Bernhardi, care exclamase cândva: «Ah, der faule Friedenszustand». Vederile «militariștilor» de altădată, cari pregăteau războiul proslăvind-i valoarea națională, par a fi fost reluate de conducătorii actuali ai Germaniei. Cartea intitulată «Știința militară» (Die Wehrwissenschaft) a profesorului Ewald Banse dă în adevăr de gândit, în această privință. Cât despre efectul pe care ea l-a produs asupra streinilor, ne poate edifica o scrisoare, mai mult decât drastică, pe care un englez, locot-colonel A. C. Myers, a publicat-o în ziarul «Times» dela 18 Septembrie 1933. Iată cuprinsul ei:

«Times din 6 Septembrie a publicat extrase din cartea oficială germană

proporțiile pe care le poate lua și prin mijloacele de care se poate servi, războiul este cea mai groaznică din calamitățile ce pot amenința omenirea. Cele mai cumplite cataclisme fizice au ajuns să pară simple accidente, ca cele ce se întâmplă zilnic, pe lângă tabloul apocaliptic al pustiiilor imense pe care le poate provoca războiul „technic” al viitorului. Dacă dar, la popoarele ce sunt silite să-și apere drepturile proprii, războiul poate fi considerat ca o dureroasă necesitate, în schimb, la popoarele care caută să încalce drepturile altora, el devine cea mai odioasă dintre crime.

Către o asemenea monstruozitate morală părem, totuși, a ne îndrepta. Semne ce nu înșeală o pot arăta tuturor celor ce sunt în stare să prindă sensul actualelor frământări europene și n'au, altfel, niciun interes să nege evidența.

Cercetările ce urmează nu și-au luat ca obiect, direct și exclusiv, teoria raselor care, prin unele aspecte ale ei, alimentează, în parte, unele din primejdioasele frământări de care vorbim. Atingând-o însă, indirect și incidental, dau totuși asupra-i lămuriri ce pot fi de folos și care, totdeodată, pot găsi, tocmai prin caracterul lor ocazional, mai mult crezământ. Căci acest caracter dovedește că ele au fost, atunci când s'au făcut, lipsite de orice preocupare politică. Scopul lor a fost să lumineze numai unele probleme culturale.

«Știința militară» (Die Wehrwissenschaft) de profesorul Ewald Banse. A fost o lectură iritantă, în parte oribilă. Abia se poate înțelege cum o asemenea carte a putut găsi un editor și cum a putut fi tolerată. Căci prin ea Germania e pusă într-o lumină mai rea, decât prin oricare altă acțiune sau amenințare a nouilor săi stăpâni.

«După această lectură nu mai încapе îndoială că există în Europa un câine turbat. Recunosc: noi, și mai mult încă Franța, suntem poate într-o câțva părtași la vina că acest câine a turbat. Dacă însă nu se intervine acum, și încă repede, apoi până în scurtă vreme câinele turbat se va transforma într'un tigru fioros și primejdios.

«Pentru a ne exprima scurt, vom spune că, din extrasele publicate de «Times» se poate deduce că e vorba, ca Germania întreagă, inclusiv copiii de cea mai fragedă vârstă, să fie instruiți în tot felul și chipul, că războiul nu e numai inevitabil, ci și bun, și că bărbat sau femeie, băiat sau fată, trebuie să se pregătească acum, pentru a putea îndeplini rolul de a recuceri în acest războiu teritoriile pierdute. Jocurile, intrunirile, peisagiile, șborul păsărilor, totul va avea să fie considerat de acum încolo (în Germania) dintr'un punct de vedere militar. Iar cele mai blestemate forme ale războiului, fântâni otrăvite, răspândirea ciumei prin muște și șoareci, și alte asemenea isprăvi, sunt prea-mărite».

Scrisoarea lui Myers a fost reprodușă, la noi, de «Adevărul» dela 8 Octombrie 1933.

In adevăr, prima serie a cercetărilor ce compun acest volum a avut de scop să examineze factorii de care atârnă apariția și orientarea cugetării filosofice. Printre acei factori se găsea însă și cel etnic, cu privire la acțiunea căruia s'au ridicat unele îndoieli. Iar aceste îndoeli au făcut pe unii din studenții ce-mi puseseră prima problemă, să-mi ceară să examinez și pe aceea a „specificului național”, de care se ocupă a doua serie a studiilor de față. In această a doua serie de cercetări, numai, a venit vorba, cum era firesc, de teoria raselor.

Ca o garanție mai mult de obiectivitate, am ținut să păstrez acestor încercări caracterul lor ocazional, lăsându-le, aproape neatinsă, forma lor primitivă. Câteva adaose privesc numai unele puncte care, din cauza lipsei de timp, n'au putut găsi loc sau n'au putut lua dezvoltarea cuvenită în cursurile respective.

AUTORUL

I.

APARIȚIA ȘI ORIENTAREA CUGETĂRII
FILOSOFICE

INTRODUCERE

Oamenii au avut totdeauna dorința, — mărită uneori, în momentele critice ale vieții, de dificultățile și incertitudinile acțiunii, biciuită alteori, în vârtejul pasiunilor, de curiozități nesănuțoase, — de a-și cunoaște „destinul”, ridicând un colț măcar al vălului ce le acoperea taina propriului lor viitor. Căile însă pe care au încercat să-și satisfacă această dorință au fost, după timpuri, locuri și împrejurări, foarte diferite. La popoarele preistorice au trebuit să predomine, ca la sălbaticii de astăzi, mijloacele magice. Ele se întemeiau pe credința că anumite cuvinte, anumite gesturi, anumite acțiuni posedau puterea misterioasă de a determina, după voința celor ce se slujiau de ele, cursul fenomenelor naturii, — care se putea implicit și prevedea, întru cât trebuia să se desfășoare, ulterior, așa cum i se impusese. Asemenea mijloace întrebuințează încă, în zilele noastre, populațiile foarte înapoiate din nordul Asiei, la care «Șamanii» cred că pot constrânge puterile ascunse, impersonale sau personale, din natură, nu numai să le descopere ceea ce „are să fie”, dar și să le facă pe voie, în toate privințele. Tot așa cred Negrii din centrul Africei, la cari preoții vrăjitori «N'ganga» practică meșteșuguri analoage, sau Indienii din America de Sud, la cari mânui-torii de fetișe «Piaje» sunt considerați ca stăpânind multe din cele văzute și nevăzute și ca putând prin urmare desvălui rosturile lor.

La începutul timpurilor istorice, popoarele din Sud-Vestul Asiei au luat, urmărind aceleași scopuri, căi nouă și mai rafinate. La cei mai vechi locuitori cunoscuți ai șesurilor din preajma Eufratului de jos, la Sumeri sau Accazi, a apărut ideea nebuloasă a unei solidarități cosmice care, făcând ca toate să «se țină» în natură, lega viața oamenilor de pe pământ de mișcările stelelor de pe cer. Această idee era desigur de origine religioasă. Soarele, luna și planetele cunoscute pe atunci erau divinități care, ca toate divinitățile, guvernau cu voința lor întâmplările lumii. Dar această origine s'a uitat, cu

vremea, lăsând după ea numai ideea unei legături misterioase a întâmplărilor de pe pământ cu cele de pe cer. Destinul oamenilor se putea astfel determina după poziția «constelațiilor» din momentul când se nășteau. Perspectivele diferitelor întreprinderi se puteau de asemenea prevedea după «conjunctura» siderală din momentul când urmau să înceapă.

Aceste credințe străvechi au dat naștere astrologiei chaldeene sau babiloniene, care a trecut apoi la popoarele europene ale antichității clasice. Cât de mare ajunsese la Greci și la Romani influența acestor concepții orientale, ne-o poate arăta faptul că s'au ridicat în contra lor reprezentanți de frunte ai culturii clasice, ca Aristotel sau ca Cicerone. Dacă obiecțiile celui dintâiu erau de natură metafizică și se întemeiau pe argumentări abstracte, ale celui din urmă erau mai mult de bun simț și se întemeiau pe fapte concrete. Așa bunăoară, în cartea sa «De divinatione», scriitorul roman obiecta astrologilor că în fiecare moment se nășteau, sub influența — presupusă de ei — a acelorași constelații, nenumărați oameni al căror caracter și a căror viață se arătau, apoi, atât de diferite. Cât despre «prezicerile» astrologilor, atâtea și atâtea fapte, ce le contraziceau în chipul cel mai vădit, dovediau în deajuns cât erau de înșelătoare. Atât lui Pompejus, cât și lui Crassus și lui Caesar, al căror sfârșit a fost deopotrivă de tragic, astrologii le preziseseră o viață îndelungată și o moarte liniștită.

Alături însă de arta streină a «cititului în stele», Grecii și Romanii au avut, și unii și alții, «mantica» lor națională. Cei dintâi au avut așa numitele «oracole», care au jucat un rol destul de însemnat în viața lor, și privată și publică, și dintre care cel mai cunoscut era cel dela Delphi, orașul lui Apollon, de pe coastele muntelui Parnass. Prezicerea viitorului, în teoria și practica acestor oracole, se întemeia pe «inspirația» divină, pe care o puteau primi anumiți oameni, în anumite condiții. La Delphi, bunăoară, o primea totdeauna o femeie, Pythia, care pe lângă condițiile de origine socială, de curățenie a vieții și de vârstă, trebuia să se supună la «pregătire specială, destinată să-i exalteze sistemul nervos și să-i provoace, în anumite momente, starea de «extaz».

Templul lui Apollon cuprindea, în așa numitul «Opisthodom», o încăpere care constituia sediul propriu zis al oracolului. Într-înșa se deschidea gura unei peșteri subterane, din care ieșia un curent de aer rece, posedând puterea misterioasă de a înlesni, prin «însuflețire», extazul. Când streinii veniau, cu daruri bogate, să

consulte oracolul, Pythia, după ce postea timpul prevăzut de ritualul templului, bea apă din fântâna Kassotis, mesteca foi de laur și se suia pe trepidul de aramă așezat peste deschizătura grotei miraculoase. Când intra în extaz, ceea ce se vedea prin tremurăturile sau convulsii de care era cuprinsă, ea pronunța câteva cuvinte, pe care le culegea unul din preoții templului, însărcinat cu interpretarea oracolului. El forma din acele cuvinte, de obicei fără șir, o propoziție enigmatică, putând fi înțeleasă în mai multe chipuri.

Romanii, la rândul lor, au avut faimoasele «Cărți sibylline», cuprinzând prezicerile «Sibyllelor», din Cumae și Tibur. Aceste cărți «sacre» însă nu puteau fi consultate decât la ocazii mari, din ordinul Senatului și în prezența unui magistrat, iar interpretarea lor era rezervată unui colegiu special de preoți. Cât de mult țineau Romanii la acest fel de oracole, a arătat-o faptul că atunci când vechea lor colecție, care data de pe vremea lui Tarquiniu cel bătrân, a căzut pradă flacărilor, în timpul invaziei Gallilor, cari au dat foc Romei, s'au grăbit să-și procure, din Grecia și din Asia mică, o altă colecție, care a fost revăzută mai târziu de August însuși. Iar alături de această formă de căpetenie a «manticei» tradiționale, se înșirau altele, mai puțin solemne poate, dar mai des întrebuintate. În împrejurările obicinuite, perspectivele de succes ale acțiunilor ce se întreprindeau se stabileau de «auguri» și de «auspicii», cari interpretau «semnele». Astfel de semne, care constituiau «auspicii» bune sau rele, erau unele fenomene meteorologice, sborul păsărilor, modul cum se prezentau măruntaiele animalelor ucise la sacrificiile rituale, etc.

Când aceste forme ale «divinației» au căzut în desuetudine, la sfârșitul antichității, fiindcă erau prea legate de politeismul clasic, a ieșit din nou pe primul plan astrologia, care își asigurase de timpuriu o independență relativă față de credințele religioase ce îi serviseră ca punct de plecare. Ea fusese, e drept, pusă la index, în imperiul roman. Tiberiu bunăoară alungase pe astrologi din Roma. Adepții «științei miraculoase» n'au încetat însă nici o clipă s'o practice pe ascuns. Iar avântul pe care îl luase dela o vreme neoplatonismul, nu numai în Alexandria Egiptului și în vechea școală din Atena, ci și la Roma, a restabilit pe lângă oamenii culți creditul speculațiilor astrologice. Tractatul lui Proklos despre Astrologie, bunăoară, s'a bucurat de o așa de mare favoare încât

devenise, către sfârșitul antichității, cartea de căpătâiu a misticilor, atât de numeroși pe acele vremuri de adâncă oboseală sufletească.

Creștinismul a luptat, se înțelege, cu energie, prin cei dintâi reprezentanți culti ai săi, în contra credinței că stelele hotărăsc soarta oamenilor. Clemens din Alexandria, bunăoară, vedea în această credință o negare a Providenței divine, al căreia rol în desfășurarea lucrurilor omenești înceta, într'o asemenea ipoteză, cu desăvârșire. Origenes, la rândul său, vedea în credința de care e vorba o mărginire primejdioasă a libertății — și prin urmare a responsabilității — omului; mai mult încă, vedea într'însa o proclamare fățișe a inutilității rugăciunilor. Pentru motive analoage, Augustin a dus în contra astrologilor o adevărată campanie, deși fusese la început, înainte de a se converti la creștinism, un adept al lor.

În schimb, Arabii și cabbaliștii evrei dela începutul Evului Mediu au reluat vechia «știință» chaldeană, au renovat-o, au sistematizat-o și au impus-o în cele din urmă din nou cercurilor culte ale timpului, chiar și din lumea creștină. În veacul al IX-lea, Abu Maschar (Albumasar) din Chorasana, cu opera sa, al cărei titlu în traducerea latină suna «De magnis conjunctionibus, annorum revolutionibus ac earum perfectionibus» și, în veacul al XIII-lea, Aboazen Haly, cu opera sa, tradusă de asemenea în latinește sub titlul «De judiciis astrorum», au contribuit mai ales la răspândirea astrologiei în rândurile creștinilor. Vechia «știință» orientală a avut astfel o nouă perioadă de înflorire, în veacul al XIV-lea și al XV-lea. Influența astrologilor la curțile domnitoare era, pe atunci, atât de mare încât s'a putut zice, nu fără dreptate, că ei conduceau statele europene, influențând prin prezicerile lor desfășurarea evenimentelor.

Deși o reacțiune s'a produs în Italia, la sfârșitul veacului al XV-lea, în contra astrologiei, — din punct de vedere religios cu Savonarola, din punct de vedere filosofic cu Pico della Mirandola, iar din punct de vedere științific cu Leonardo da Vinci, — totuși reprezentanții ei și-au păstrat, aproape neatinsă, influența. În Franța bunăoară, pe vremea Caterinei de Medici, ei păreau absolut indispensabili. Famosul Nostradamus, de pildă, a jucat pe atunci un rol însemnat la curtea regală franceză. Cu numele său adevărat Michel Notre-Dame, acest astrolog, de origină evreu, era propriu vorbind medic și se făcuse vestit prin câteva tămăduiri «miraculoase». Ocupația sa de căpetenie însă era să redacteze «profeții» în

versuri, pe care, din retragerea sa misterioasă dela Salon, din Franța, le trimetea în toate lumea și care erau foarte căutate. Aceste profeții au apărut, în 1558, la Lyon, sub titlul «Centuries». Fiul său, Michel Notre-Dame le jeune, a publicat și el, în 1563, un «Traité d'Astrologie».

Deși catolicismul oficial continua să fie ostil astrologilor, — mai ales de când Nostradamus anunțase, în profețiile sale, decadența iremediabilă a papalității, — mulți din reprezentanții Bisericii romane credeau totuși în arta lor de a prevedea viitorul și recurgeau, destul de adesea, la ajutorul ei. Așa a fost, bunăoară, în cazul celebru al cardinalului Barberini, care a ajuns să ocupe, în 1623, scaunul pontifical, anunțând că, după socotelile astrologilor, papa ce urma să se aleagă la acea dată n'avea să trăiască mai mult de șase săptămâni. Spre a evita un asemenea sfârșit apropiat, toți ceilalți candidați au votat pentru cel care li-l adusese la cunoștință. Printre protestanți, de asemenea, astrologia avea adepți convinși. Melanchton însuși o practica, iar ginerele său, Kaspar Peucer, a scris o carte asupra diferitelor forme ale «manticeii», susținând că singura «științifică» era cea astrologică.

De altfel, în veacul al XVI-lea, astrologia căpătase un punct de sprijin nou în speculațiile filosofice ale Kabbalei mosaice, care pătrunseseră în atmosfera intelectuală a lumii creștine prin operele lui Iohannes Reuchlin și ale lui Cornelius Agrippa von Nettesheim. Cel dintâiu publicase în 1517 lucrarea intitulată «De arte cabbalistica», în care susținea un neoplatonism emanatist, cu o pronunțată coloratură ebraică, grație concepției celor zece sfere de lumină (Sephiroth), prin care se desfășura, treptat, puterea divinității creatoare în lumea creată, și care se influențau succesiv, sfera pământescă stând astfel sub stăpânirea directă a celei cerești. Cel de-al doilea dase la lumină, sub forma ei ultimă, în 1533, lucrarea «De occulta philosophia», în care se cuprindeau idei analoage. Universul era considerat ca compunându-se din trei părți: lumea pământescă a elementelor materiale, lumea cerească a existențelor astrale și lumea inteligibilă a puterilor spirituale pure. Între aceste trei lumi domnia o armonie desăvârșită, al cărei principiu central rezida în Creatorul lor. Din izvorul lui nesecat pornia întreaga viață ce anima universul, coborându-se de sus în jos, — dela Dumnezeu, prin puterile spirituale pure, la existențele astrale, și de la acestea la elementele materiale. Tot ce se întâmpla pe pământ sta astfel, și în această ipoteză, sub stăpânirea a ceea ce se petrecea în sferile cerești.

În știința veacului al XVI-lea, în sfârșit, în medicină și chimie mai ales, au fost introduse speculațiile astrologice de doi învățați contimporani unul cu altul, elvețianul Paracelsus și italianul Cardano. Cel dintâiu explica boalele în general și mai ales epidemiile de ciumă printr'un «influx sideral». Cel din urmă, profesor de medicină la Milano, la Pavia, la Bologna, s'a distins mai mult ca matematic, — ceea ce nu l-a împiedecat să profeseze de asemenea «dialectica» și filosofia. În această din urmă calitate, ca filosof adică, a început să explice pe cale astrologică apariția lui Cristos și constituirea creștinismului ca religie, în 1570. Cu aceasta însă astrologia părea a fi atins culmea, — a îndrăznelii, dacă nu și a puterii, — și decadența a urmat foarte repede, nu numai din cauza reacțiunii ce s'a produs, cu din ce în ce mai multă energie, în contră-i, dar și, mai ales, din cauza progreselor astronomiei propriu zise, care a pus capăt pretențiilor ei «științifice». Cu noua teorie heliocentrică a lui Copernic, pământul încetase de a mai fi ceea ce fusese pentru astrologi; nouile lui raporturi cu soarele, cu planetele și cu propriul lui satelit, luna, răsturnau vechile lor scheme astrale, absolut închipuite. Caracteristic însă, pentru adâncă înrădăcinare în spirite a vechilor credințe, era faptul că nici Tycho-Brahe, nici Kepler, urmașii imediați ai lui Copernic, n'au renunțat cu desăvârșire la astrologie. Cel dintâiu i-a conservat, într'o oarecare măsură, vechiul fundament, susținând că planetele se învârteau, e drept, în jurul soarelui, dar soarele însuși se învârtea, împreună cu ele și cu luna, în jurul pământului, care își păstra astfel situația privilegiată, de centru al lumii. Iar Kepler, silit poate de greutatea vieții sale nesigure, se deda, destul de adesea, la preziceri astrologice. E cu noscut bunăoară din istorie «horoscopul» pe care l-a făcut, în 1629, lui Wallenstein, celebrul general din războiul de treizeci de ani.

II. În timpurile moderne, vechile forme ale «manticeii» tradiționale și-au păstrat, mai mult sau mai puțin, influența asupra marilor mase inculte, dar și-au pierdut, aproape cu totul, seriozitatea de altădată. Cei ce le practică astăzi nu mai au nimic din convingerile religioase sau «științifice» ale celor ce le practicau în antichitate și în Evul Mediu. «Profeții» din lumea veche se pregăteau, cu sacrificiile, adesea grele, cerute de ritualul ascetic, ca să primească inspirațiile divine, în care credeau de cele mai multe ori cu toată sinceritatea. Astrologii, de asemenea, aveau despre corpurile cerești o concepție greșită, dar își dedeau osteneala să le observe mișcărilor și să le determine raporturile. «Prezicătorii» de astăzi,

cari «citesc» viitorul în cărți, în cafea, în palmă, în stele, sunt simpli șarlatani. Modul cum sunt redactate reclamele lor din gazete arată îndeajuns lipsa lor desăvârșită de orișice cultură. Faptul dar, că ei găsesc totuși crezământ, nu se poate explica decât prin resturile de misticism primitiv ce mai trăiesc încă în mintea celor mai mulți oameni, precum și prin curiozitatea, vecinic lacomă și niciodată sătulă, de care sunt stăpâniți mai toți, când e vorba de viitor. Orice sugestie, oricât de vagă și ori de unde ar veni, le este, din acest punct de vedere, bine venită, măcar ca pretext de orientare a închipuirii.

Numai așa ne putem explica faptul, în aparență uimitor, că într-o țară cultă ca Anglia a putut avea atâta succes, pe lângă marile public, cartea lui Cheiro, apărută acum vreo 15 ani sub titlul «Book of Numbers» și care a avut vreo 12 ediții. În formule simple și categorice, această carte pune la dispoziția orișicui mijloace «sigure» de a descoperi «factorii» viitorului, cari sunt temperamentul, caracterul, predispozițiile și aptitudinile. În acest scop, autorul se servă de vechiul simbolism numeric, de origine pitagoreică. Intemeiându-se pe analogii aproximative și variabile, diferenții reprezentanți ai aceluși misticism aritmetic atribuiă fiecărei țifre o semnificare specială. Așa bunăoară, numărul 1 reprezenta «înțelegerea», care este «imobilă»; numărul 2 «părerea» care este «șovăitoare»; numărul 3 «totalitatea» sau «armonia», fiindcă este cel dintâiu care posedă un început, un mijloc și un sfârșit; numărul 4 «justiția», fiindcă rezultă din înmulțirea primului număr «par», care este 2, cu el însuși, și fiindcă justiția implică «reciprocitatea remunerației»; numărul 5 «căsătoria», fiindcă rezultă din «unirea» primului număr «par» care este 2, cu primul număr «impar» care este 3. Și așa mai departe. Cât de nesigure erau analogiile pe care se întemeia acest simbolism, ne-o poate arăta următorul exemplu. Numărul 7 reprezenta «timpul critic», fiindcă în desvoltarea ființelor și în desfășurarea lucrurilor, orice perioadă de 7 unități, — zile, luni sau ani, — «juca» totdeauna un rol hotărâtor. Experiența arăta însă orișicui că, de cele mai multe ori, perioadele de acest fel nu jucau niciun rol. Pornind apoi dela prima semnificare atribuită numărului 7, vechia speculație pitagoreică îi mai adăuga încă una. Numărul 7 reprezintă «ocazia». În «perioadele critice» se pregăteau schimbările, ce ofereau «posibilități» variate, de «înălțare» sau de «coborîre», după cum știau oamenii să profite de ele.

Tradiția acestei «aritmologii» fantastice a reînviat-o Cheiro, în cartea menționată. Pornind dela data nașterii, prin care înțelegea țifrele corespunzătoare zilei, luni și anului, și combinându-le în felurite chipuri, obținea numere simbolice, care indicau calitățile și defectele, temperamentul și caracterul omului respectiv, precum și, firește, perspectivele lui de succes în viață și primejdiile ce-l amenințau. Numerele simbolice erau apoi puse în legătură, pentru ca să li se poată explica semnificarea, cu influența astrelor, care erau și ele reprezentate prin numere de ordine. Coincidențele acestor două categorii de numere erau considerate ca posedând o «virtute» misterioasă și ca putând desvălui, celor capabili să le înțealeagă, firele invizibile ce leagă lumea astrală cu cea pământescă, hotărînd «destinele» oamenilor.

Peste ocean, în lumea anglo-saxonă din America de nord, credulitatea față de vechile sugestii nu e mai mică. Poate chiar dimpotrivă, judecând după formele sub care se manifestează. E caracteristic bunăoară faptul că Bursa din Walstreet, care joacă un rol atât de însemnat în Statele Unite, are un «prezicător» oficial. Este William Lee, astrologul «celebru» care mai funcționează în această calitate, cu titlu particular, pe lângă mulți din magnații finanței americane. Ca orice «profet» care se respectă, acest emul contemporan al bătrânului Nostradamus și-a publicat «prevederile» pentru anul 1934. Ele au fost reproduse, cu sau fără comentarii, de numeroase ziare ¹⁾.

În Franța publica, în ultimele decenii, asemenea «profeții» faimoasa M-me de Thèbes, care însă a fost aruncată în umbră, în cele din urmă, de formulele mai «științifice» ale succesiorilor ei. Astăzi apare la Paris o revistă oficială a prezicătorilor, sub titlul «L'Astrosophie». Într'însa a publicat astrologul Géo-Cécil Nixon, nu de mult, horoscopul împăratului Japoniei ²⁾. Cât despre credulitatea publicului parizian, ea s'a manifestat destul de vizibil, cu prilejul reprezentațiilor pe care i le-a oferit, mai anii trecuți, un fakir indian, Tahra-Bey. Când se ridica «înviind» din cosciugul în care «murise», șiretul exploator al superstițiilor nemărturisite, distribuia celor de față bilețelele «aducătoare de noroc». Spectatorii râdeau, sceptici, ca să salveze aparențele, dar se îmbulzeau toți să primească hârtioarele miraculoase. Faptul, pe care l-au pu-

1) La noi, de «Universul» dela 1 Ianuarie 1934.

2) In numărul dela 5 Oct. 1933.

tut constata direct cei ce au trecut pe la Paris acum câțiva ani, e amintit într'un articol recent din «La Revue Mondiale», de Paul Heuzé ¹⁾).

Pornind dela constatările de acest fel, autorul citat susține că în Franța, sub numele modern de «porte-bonheur», străvechiul «fetiș» își continuă neștirbită stăpânirea asupra închipuirii contimporanilor săi. O continuă, fiindcă n'a pierdut-o niciodată. «Talismanele», «amuletele», «inelele fermecate», de odinioară nu erau altceva. Mentalitatea magică a primitivilor preistorici sau a sălbaticilor de astăzi, trăiește încă la civilizații din țările cele mai înaintate în cultură. Și dacă nu e aparentă la toți, la unii e destul de vizibilă. La automobilisti bunăoară, cari sunt mai expuși decât alții la accidente grave, mai ales dacă au pasiunea iuțelii. Nu puțini dintr'înșii poartă pietre aducătoare de noroc sau își găsesc mașinile cu medalii sfințite. Și nu arareori s'au găsit asemenea «talismane» printre resturile lamentabile ale automobilelor sfărâmate, în accidentele ce se întâmplă totuși atât de des.

Cât despre Germania, autorul articolului «Superstiții moderne» susține că faimosul ghicitor Jan Hanussen, care a fost și la Paris înainte de tragica lui moarte, i-a mărturisit că putuse câștiga printre compatrioții săi «sume fantastice» cu obicinuitul «horoscop»; făcuse unul «strălucit» lui Hitler însuși. Iar concluzia lui Paul Heuzé este că naivitatea cu care cei mai mulți oameni, chiar culți, cred încă în virtuțile magice ale fetișismului pune în evidență pretutindeni urmele adânci ale întunecatelor începuturi, atât de îndepărtate de noi, și totuși prezente încă în mijlocul nostru, ale evoluției sufletești a omenirii. Strămoșii noștri au fost, atâtea și atâtea mii de ani, terorizați de închipuirea «forțelor invizibile», încât teama lor instinctivă n'a putut pieri cu totul din sufletele noastre și nu ne permite să ne liberăm, deplin și definitiv, de jugul superstițiilor.

III. Cu toate acestea, în cercurile culte ale popoarelor europene, concepția mistică a naturii a făcut loc, încetul cu încetul, concepției pozitive. Francis Bacon zisese, la începutul timpurilor moderne, că singura putere a omului asupra fenomenelor ei stă numai în știință. Căci numai atât «poate» omul, fie în ordinea «prevederii», fie în aceea a «realizării», cât «știe» în adevăr despre fenomenele care îl interesează, — în cazurile respective. Iar prin știință

1) La Revue Mondiale, 1 Dec. 1933.

înțelegea el suma cunoștințelor pozitive, adunate prin observare și experiență, cu privire la raporturile cauzale ale fenomenelor, care constituiesc legile lor. Numai cu ajutorul acestor legi se poate prevedea cursul viitor al naturii, și numai o asemenea prevedere poate permite omului să-și adapteze conduita cu ceea ce urmează să se întâmple. Reluând străduințele predecesorului său englez, Auguste Comte a condensat această concepție în formula cunoscută: «savoir afin de prévoir, prévoir afin de pouvoir».

În ordinea fizică a naturii, prevederea cursului viitor al fenomenelor s'a arătat, în adevăr, posibilă. Astronomia a dovedit-o cea dintâi, prevăzând, cu o exactitate matematică și care nu s'a desmințit până acum niciodată, cursul viitor al aceloră dintre fenomenele cerești pe care le putuse studia îndeajuns. În celelalte științe ale naturii fizice, de asemenea, sunt posibile prevederi numeroase ale cursului fenomenelor respective, grație cunoașterii exacte a legilor ce le guvernează. Pe asemenea prevederi se întemeiază dezvoltarea uimitoare a tehnicii, care face mândria timpurilor moderne și care a trezit, la mulți, speranțe atât de mari.

Nu e dar de mirare că s'a căutat posibilitatea unor prevederi analoge și în domeniul lumii morale. Aici însă dificultățile s'au arătat mult mai mari. Legile fenomenelor sufletești, atât sub formă lor individuală, cât și sub cea colectivă, sunt încă puțin cunoscute. Psihologia e încă la început; deși atât de veche, ea n'a ieșit din faza pregătirilor, de vreme ce își caută încă metodele. Iar sociologia, care urmează să-și spună și ea cuvântul în problemele de acest fel, de vreme ce viața socială contribuie, într'o bună măsură, la închegarea formelor vieții sufletești individuale, e și mai puțin înaintată. Nici nu s'ar putea să fie altfel, dată fiind nouțetea ei relativă. Cu toate acestea, o nerăbdare anevoie de stăpânit a împins pe unii oameni să anticipeze rezultatele, la care aceste științe n'ar putea ajunge, cu destulă temeinicie, decât mai târziu. Ei și-au zis că așa numitul «destin» omenesc nu e ceva misterios. El se manifestază, cu destulă claritate, prin ceea ce face fiecare în viață, — prin îndeletnicirile cărora li se consacră, prin felul cum le îndeplinește, prin modul cum se comportă față de semenii săi, prin succesele pe care le culege, prin situațiile la care se ridică, etc. Toate aceste manifestări însă atârnă de doi factori de căpetenie: de structura psihofiziologică a fiecăruia și de împrejurările în care lucrează. Iar deosebirea de făcut aci este că primul factor este cel mai important. În aceleași împrejurări, un om reușește și altul nu. De ce? Fiindcă

cel dintăiu are o altă structură psihofiziologică decât cel de-al doilea. De unde rezultă că împrejurările, așa cum le crează diferite «medii» — social, politic, economic, cultural, etc. — deși au o influență ce nu se poate tăgădui, nu joacă totuși decât un rol secundar.

Pornind de aici, cercetătorii la care am făcut aluzie și ale căror nume le vom vedea imediat, s'au apucat să studieze, în primul rând, structurile psihofiziologice ale oamenilor, în elementele lor de competenie, pe care le-au văzut în ceea ce se obicinuește a se numi «constituție», «temperament», «caracter», etc. Înainte însă de a trece în revistă străduințele lor, trebuie să aruncăm mai întâi o scurtă privire asupra încercărilor ce s'au făcut mai nainte în această direcție și care n'au rămas fără influență asupra-le.

✓ În adevăr, o asemenea orientare a cercetărilor e departe de a fi strict contimporană. Ea a început, — sub forme rudimentare, se înțelege, — încă din antichitate. Precum se știe, prima clasificare a temperamentelor a apărut cu Hippocrat, celebrul medic grec dela sfârșitul veacului al V-lea și începutul celui de al IV-lea, dinainte de Cristos. Chiar și numele acestui element constitutiv al structurilor psihofiziologice omenegii i se datorește lui. Iar pentru înțelegerea metodei cu care a abordat studiul temperamentelor acest strălucit cercetător, e de ajuns să ne referim la modul cum consideră Abel Rey, în lucrarea sa recentă «La jeunesse de la science grecque», faza medicală pe care o reprezenta. Invățătul francez crede că «teoria pozitivistă a celor trei stări» poate găsi în evoluția medicinei la Greci «o aplicare surprinzătoare». Stăpânită la început de preocupări magice și religioase, ca la toate popoarele primitive, și strâns legată de ceremoniile rituale, medicina se afla încă, atunci când s'au ivit, la acești strămoși ai civilizației europene, zorile unei activități independente a rațiunii, în faza teologică. Avântul liberator însă al minții celor mai înaintați dintr'înșii și-a depășit ținta, aruncând această «artă» care trebuia să rămână concretă și practică, în domeniul abstracțiunilor teoretice. «Sforțarea raționalizatoare s'a ridicat imediat la teorii universale, la entități raționale (à des êtres de raison) care preformau *a priori* concluziile tehnice». Medicina greacă a trecut astfel din faza teologică în cea metafizică. În curând însă teoriile de acest soi s'au dovedit sterile». Ele nu aduceau nimic durabil, din punct de vedere teoretic, și nimic eficace, din punct de vedere practic. Reacțiunea, care a urmat, a păstrat «spiritul rațional», dar l-a îndreptat către observarea faptelor și către o «tehnică» experimentală capabilă să dea rezultate reale. S'au înlăturat

marile teorii, pretențioase și inutile, despre natură, dar s'a conservat hotărârea de a nu urma decât căile naturale și de a lucra numai cu cauze naturale ¹⁾. Medicina greacă a făcut atunci primii pași — ca să nu zicem, ceea ce ar fi excesiv, că a intrat — în faza pozitivă. Cel ce i-a înlesnit orientarea în această direcție nouă a fost Hippocrat din Cos.

Problema sănătății, în general, pe care a trebuit să și-o pună ca medic, l-a dus pe acest pozitivist precoce la teoria temperamentelor. Pentru el, sănătatea nu era decât echilibrul perfect al funcțiunilor corpului. Aceste funcțiuni însă atârnav de «lichide vitale» sau de «humori», care erau sângele, flegma, fierea galbenă și fierea neagră. Sănătatea consta astfel în echilibrul, adică în amestecul potrivit, al acestor «Sucuri ale vieții», care se «temperau» reciproc. Orice alterare a proporțiilor juste pe care trebuiau să le păstreze în corpul omenesc, prin predominarea, datorită unui exces cantitativ, a unuia sau altuia dintr'însele asupra restului celorlalte, da naștere unui «temperament» deosebit de cel normal, și prin urmare imperfect. Corespunzând celor patru «humori», cele patru temperamente erau: cel sanguin, cel flegmatic, cel bilios și cel «atrabilar». Intru cât echilibrul desăvârșit al lichidelor vitale era extrem de rar, temperamentul perfect rămânea mai mult o concepție ideală. Modulile reale de a fi, din punct de vedere fiziologic, ale oamenilor, le exprimau cele patru temperamente imperfecte.

Această teorie a fost reluată și dezvoltată mai târziu, în veacul al II-lea după Cristos, de Galen, al doilea medic celebru al antichității. El a sporit considerabil numărul temperamentelor, pentru ca să corespundă mai bine realităților fiziologice, atât de variabile, ce se impuneau pretutindeni observării. Intru cât se întemeia însă, și el, tot pe concepția celor patru «humori» ale lui Hippocat, fundamentale rămâneau cele patru temperamente stabilite de șeful școlii medicale din Cos. Galen le da numele de «simple», considerând pe celelalte ca «mixte» sau «compuse». Dela acest învățat grec, care se născuse la Pergamon în Asia Mică și își făcuse studiile în diferite centre grecești, în frunte cu Alexandria, dar care a trăit mai mult timp la Roma, unde a fost medicul împăratului Commodus, ne-au rămas numirile clasice ale temperamentelor de căpetenie: sanguin, flegmatic, coleric și melancolic.

Aceste păreri au stăpânit multă vreme lumea medicală. Nu-

1) Abel Rey, *La jeunesse de la science grecque*, Paris 1933, p. 486.

meroasele scrieri ale lui Galen, traduse și în limba arabă, au fost în tot timpul Evului Mediu și la începutul timpurilor moderne, până la Paracelsus, îndreptarul obligatoriu al învățământului medical, la Universități. De ce vază se bucura autorul lor în lumea științifică ne-o poate arăta titlul primei ediții latine a lor, care s'a tipărit la Veneția în 1490: «Galenī Pergamensis medicorum omnium principis opera». În veacul al XVII-lea însă, vechia teorie «humorală» a început să-și piardă creditul exclusiv pe care-l păstrase până atunci. Alături de «lichidele» vitale au început a fi luate în considerație, în explicarea felului de a fi atât fiziologic cât și psihologic al oamenilor, și «solidele» organice, adică diferitele «sisteme» anatomice. Așa bunăoară Baglivi, Stahl, Hoffmann, trei învățați strict contemporani, au așezat teoria temperamentelor pe structura sistemului vascular, pe lărgimea vinelor și arterelor, pe tonicitatea lor, precum și pe «porositatea» țesuturilor în general, de care atârna, după ei, cantitatea de sânge care putea pătrunde într'însele. În veacul al XVIII-lea, Albert von Haller a emis părerea că factorii de căpetenie ai vieții organice sunt sensibilitatea și iritabilitatea, — cea dintâi aparținând sistemului nervos, cea din urmă țesuturilor, în general, și în deosebi sistemului muscular. Alte categorii de «solide», adică alte sisteme anatomice, începeau astfel a fi luate în considerație. Urmările s'au văzut în curând. Către sfârșitul aceluiași veac și începutul celui următor, creierul, organul central al sistemului nervos, a ajuns a fi socotit, nu numai ca influențând, într'o măsură considerabilă, funcțiunile fiziologice ale corpului omenesc, dar și ca determinând, prin dimensiunile și conformația, pe care le putea prezenta, formele vieții sufletești. Gall, Spurzheim, Lavater au căutat și semnele exterioare ce puteau permite să se întrevadă felul de a fi al fiecăruia, după modul cum se manifestau în afară particularitățile conținutului cranian, prin forma capului, și în deosebi a frunții, precum și prin trăsurile feței. Așa au luat naștere «Frenologia» celor doui dintâi și «Fiziognomia» celui din urmă.

Pe aceeași vreme, Hallé a pus în evidență rolul sistemului muscular, care nu putea fi lăsat la o parte în studiul temperamentelor. El a încercat în același timp să înlătore vechia concepție, după care temperamentele ar fi forme ale unui dezechilibru funcțional, provocat de un amestec «imperfect» al «lichidelor» vitale. El le-a considerat ca fiind, pur și simplu, deosebiri între oameni, și ca provenind din dimensiunile și activitatea diferită a diferitelor părți ale corpului lor, — nu ale tuturor, se înțelege, ci ale acelor care pot

să influențeze «economia» organică. Și fiindcă cele mai importante din aceste părți sunt cele trei mari sisteme: circulator, nervos și muscular, Hallé a stabilit trei temperamente corespunzătoare, cu diferite subdiviziuni. Numele acelor trei temperamente fundamentale erau, se înțelege, acelea ale sistemelor anatomice respective.

Dintre sistemele de căpetenie ale vieții vegetative, mai rămăneau neutilizate cel respirator și cel digestiv. Ele au fost de asemenea luate în considerație, la începutul veacului al XIX-lea, de către F. Thomas de Troisième. Sub influența ideilor lui Lamarck, acest învățat credea că dezvoltarea unui organ indica gradul de energie al funcționării sale și că acea energie nu putea să rămână fără influență asupra celorlalte organe, — adică, în definitiv, asupra întregului complex biologic pe care îl alcătuiau, toate împreună. Studiul acestor raporturi funcționale constituia, pentru el, așa numita «funcționomie». El deosebia astfel, după dezvoltarea relativă a capului, a pieptului și a pântecelui, — dezvoltare ce indica energia lor funcțională, — trei temperamente diferite: cranian, toracic și abdominal.

Și astfel, încetul cu încetul, printr'o evoluție de idei pe care n'o putem urmări cu deamănuntul în această introducere, s'a ajuns la credința că întreg corpul omenesc joacă, prin structura și particularitățile lui, un rol însemnat în determinarea formelor vieții sufletești, — și prin urmare a diferitelor ei manifestări. Această credință o reprezintă astăzi, cu nuanțe mai mult sau mai puțin diferite, numeroși învățați, grupați în mai multe școli biologice. În școala franceză predomină punctul de vedere «morfolologic», pe care îl reprezintă, între alții, Claude Sigaud, Léon Vincent, Mac Auliffe ¹⁾. Păstrând la început acest punct de vedere, școala italiană a căutat, cu De Giovanni și Viola, să-l precizeze, stabilind așa numitele «tipuri», anatomice și fiziologice, și folosindu-se în acest scop de măsurători individuale. O dezvoltare însemnată a luat însă această școală cu N. Pende, care a completat studiul sistemelor organice cu a-

1) Intru cât intrăm în mișcarea contemporană a ideilor, trebuie să indicăm, pentru cei ce ar voi s'o urmărească mai de aproape, și operele autorilor la care ne referim. Spre a nu se încărca însă paginile cu note, rămâne ca cititorii să le caute singuri în bibliografia generală dela sfârșitul volumului. La noi au apărut de asemenea, în această privință, lucrări care pot fi consultate cu folos. Așa sunt: «Teoria și practica temperamentelor» de Mihail Moldovan și «Constituție, caracter, temperament» de Dr. Alfred Dimolescu. Cel dintâi studiază temperamentele din punct de vedere bio-psihologic, cel din urmă examinează individualitatea în general din punct de vedere psihopatologic.

cela, cu totul nou, al glandelor cu secrețiune internă și cu acela al plexurilor nervoase ale vieții vegetative. Cu școala americană, pe care o reprezintă, între alții, Mac Dougall, H. Rayner, L. Berman, punctul de vedere endocrinologic devine mai accentuat; cu cel din urmă din învățații citați devine chiar exclusiv. În sfârșit, școala germană, în fruntea căreia stă E. Kretschmer a adus ca element diferențial studiul statistic al corelațiilor somatico-psiice. Nu se poate afirma cu destulă siguranță, după acest autor, că unui anumit «tip» somatic îi corespunde un anumit «tip» psihic, decât numai dacă se poate stabili între ele o coexistență destul de frecventă, într'un număr de cazuri statistic constatate. Numai în asemenea cazuri putem considera formele vieții sufletești ca efecte ale particularităților corporale. Cercetările făcute după această metodă l-au dus pe Kretschmer la cele trei tipuri somatice cunoscute: leptosom, athletic și picnic, cu fizionomii psihice diferite. O accentuare a punctului de vedere psihologic s'a produs, înlăuntrul școlii germane, cu Jung, care împarte temperamentele după cum accentul cade, în gândire, simțire și acțiune, pe obiect sau pe subiect. În primul caz, orientarea spre exterior produce temperamentele «extrovertite»; în al doilea, orientarea spre interior produce temperamentele «introvertite».

Mișcarea de idei, pe care am trecut-o în revistă până acum, ne prezintă încercările ce s'au făcut de a se explica felul de a fi al oamenilor prin structura lor corporală. Alături de ea trebuie să înregistrăm însă o alta, pe care o alcătuiesc încercările de a explica felul de a fi al oamenilor prin mecanismul vieții lor sufletești, — și în deosebi prin reacțiunile sensibilității și ale voinței. Se înțelege, legătura cu anatomia și fiziologia nu se rupe cu desăvârșire în încercările de acest fel, dar cade pe planul al doilea, — uneori chiar și mai jos. Numărul teoriilor ce au luat naștere pe această cale, e tot așa de mare ca al celor pe care le-am văzut. La Germani mai întâi, dacă lăsăm la o parte pe cele mai vechi, formulate de Platner, Dorsch, Kant, Herbart, Bahnsen, găsim printre reprezentanții celor contemporane numele unor psihologi cunoscuți ca Wundt, Ebbinghaus, Höffding, Meumann, Elsenhans, etc. Mai mult șgomot a făcut însă, în această direcție, Klages, care a recurs la determinări cantitative, folosindu-se de formule matematice pentru măsurarea diferitelor elemente ale «caracterului». Apfelbach a utilizat în studiul temperamentelor și pricipiul inhibiției sau al «refulării», pus la modă de Freud. În sfârșit, ocea ce încerca să facă Kretschmer în direcția so-

matologică, s'au străduit să realizeze, în direcția psihologică, Ach și Heymanns. Cel dintâiu a căutat să clasifice temperamentele pe baza rezultatelor obținute în experiență, prin observarea obicinuită, pentru experimentator și prin introspecțiune, pentru indivizii asupra cărora se făceau experiențele. Heymanns a utilizat în același scop biografiile și anchetele scrise, cu întrebări și răspunsuri. La Franzezi, de asemenea, găsim un număr tot așa de mare de teorii. Pérez, Ribot, Paulhan, Fouillée, Manouvrier, Ribéry, Malapert reprezintă, — cu rezultate diferite, se înțelege, — un punct de vedere analog cu acela al școalei psihologice germane, ținând seamă însă ceva mai mult de substratul biologic al vieții sufletești. La psihologii englezi în sfârșit, — din Anglia și din America, — găsim concepții care se pot așeza în aceeași categorie. Cel mai vechiu și mai cunoscut din cei ce le reprezintă este Bain; după el, urmează numeroși cercetători mai noi, ca Allport, Myerson, Jastrow, Bloor, Downey, Stevenson, etc.

✓ N'am citat, se înțelege, în scurta privire generală pe care am aruncat-o asupra evoluției cercetărilor de acest fel, decât numele cele mai însemnate sau mai caracteristice. Numeroși alți învățați mai lucrează în direcția unei explicări naturale sau științifice a felului de a fi al oamenilor, alături de cei pe care i-am trecut în revistă. Unii dintr'înșii abordează problema pe căile patologiei generale, ale neurologiei și, în deosebi, ale psihiatriei. Stările morbide putând lumina mecanismul stărilor normale, nu numai din punctul de vedere fiziologic, ci și din cel psihologic, se acordă de câțva timp, în studiul temperamentelor și al caracterelor, o atenție particulară așa numitelor «constituții psihopatice». Lucrările ce s'au făcut, în această direcție, sunt de asemenea foarte numeroase. Ele fiind însă, de obicei, prea speciale și având o înfățișare prea tehnică, nu este indispensabil să încercăm această introducere cu o înșirare, fie și sumară, a lor. Cei ce doresc a se documenta mai amănunțit, pot găsi indicații în tratatul de «Psihologie medicală» al lui Kretschmer, în «Psihopatologia generală» a lui Jaspers, — sau chiar și în cunoscutul «Tratat de psihologie» al lui Dumas. Ceea ce voim să relevăm acum este numai faptul că marea mulțime a încercărilor de a explica, în mod științific, felul de a fi al oamenilor și de a schița prin urmare, oricât de vag, perspectivele lor de viitor, au trezit speranțe mari. Era în adevăr ceva seducător în credința ce izvora, în chip firesc, din cercetările de această natură, că ajungând, cu ajutorul lor, să-și cunoască structurile psihofiziologice, oamenii,

— cei culți, se înțelege, — ar putea să întrevadă pe ce căi sunt împinși de ele, în viață, și ce rezultate ar urma să recolteze, în diferitele lor întreprinderi. Ceea ce provoca și întreținea această credință erau mai ales anticipările ce nu lipseau mai niciodată la autorii teoriilor pe care le-am trecut în revistă. Nici chiar Kant, atât de prudent altfel, și cu toate că cercetările erau încă puțin înaintate pe acea vreme, nu s'a putut opri să nu dea câteva, în partea din Antropologia sa în care vorbea de temperamente. El admitea, precum se știe, cele patru temperamente clasice: sanguin, flegmatic, coleric și melancolic, pe care le explica în felul său și din care trăgea apoi unele concluzii «pragmatice». El credea bunăoară că în artă sau, în genere, față de frumos, oamenii de temperament diferit se comportă în mod diferit. Sanguinul, impresionabil și mobil, e atins mai mult de lucrurile plăcute, atât prin ele însele cât și prin schimbarea lor; superficialitatea lui estetică îl face să încline către eclectism și diletantism. Flegmaticul, puțin sensibil, este și puțin accesibil sentimentelor de acest fel. Colericul, care e atât de pornit, se pasionează pentru «spectaculos» (das Prächtige), fără să-și dea seamă că acest «gen» îi oferă mai mult aparența decât realitatea «măreției». Melancolicul în sfârșit, care e atât de concentrat, nu e pus în mișcare, cu adevărat, decât de «sublim» (das Erhabene). El este, mai ales, creatorul marilor opere de artă. În religie, sanguinul, cu lipsa lui de statornicie și de adâncime, înclină către libera cugetare. Flegmaticul, ca și în artă, e mai mult indiferent. Colericul, cu propensiunea lui către formalismul exterior, ține la ceremonialul ritual, care nu poate varia, și rămâne ortodox. Melancolicul în sfârșit, cu meditațiile lui solitare și îndărătnice, pune mai mult preț pe speculațiile teologice, pe care le întoarce pe toate fețele și le răstălmăcește, putând ajunge la erezii și, mai ales, la fanatism.

Asemenea anticipări, pline de promisiuni, se găsesc în mai toate lucrările învățaților pe care i-am citat. Imaginația contemporanilor noștri s'a grăbit astfel, împinsă de vechea curiozitate, să construiască cu ajutorul lor o «mantică» nouă, considerată ca superioară celei tradiționale și ca meritând mai multă încredere, de vreme ce se întemeia pe știință. Numai că rezultatele cercetărilor științifice, încă în curs, erau departe de a fi definitive; ele erau de altfel, nu numai foarte variabile, dar și foarte discutate. Indoeli îndreptățite s'au ridicat astfel, destul de repede, în contra acestui entuziasm prematur. Ele au fost formulate chiar de unii din autorii menționați. Așa bunăoară Malapert, în cartea sa «Les éléments du caractère et

leurs lois de combinaison», se credea dator să atragă atenția că noțiunea de «temperament», ce stă la baza mai tuturor construcțiilor psihofiziologice de care e vorba, e foarte vagă și n'avem încă date suficiente ca să-i putem da mai multă precizie. El mai adăoga că trecerea de la temperamente la caractere se face de obicei cu ajutorul unor analogii prea aproximative. Și încheia cu observarea că clasificările, atât ale temperamentelor cât și ale caracterelor, sunt atât de divergente fiindcă sunt, toate, mai mult sau mai puțin arbitrare. Iar oamenii culți, dar nespecializați în această materie, constatau, nu numai că nu-și puteau aplica, cu ușurință și cu siguranță, formulele pe care le găseau în operele specialiștilor, dar și că nu știau pe care să le aleagă, numărul lor fiind foarte mare și deosebirile lor de asemenea. În adevăr, dacă ne-am da osteneala să socotim câte nume de temperamente diferite, cu numiri diferite, s'au stabilit de diferiți cercetători, am ajunge la țifre impresionante: o sută, o sută douăzeci, poate chiar o sută cincizeci.

IV. Nu e dar de mirare că oamenii cari, dorind să găsească în cercetările științei o satisfacție a nevoii lor intime de a-și întrevedea posibilitățile de viitor, se aventurează pe acest teren atât de mobil și de nesigur încă, rămân nedumeriți. Tot ce pot face atunci este să se adreseze celor ce cred ei că, cunoscând mai bine drumurile încurcate ce îl brăzdează în toate direcțiile, ar putea să-i călăuzească. Mi s'a întâmplat astfel de mai multe ori, mai ales în anii din urmă, ca unii din tinerii mei ascultători de la Universitatea din București să-mi pună întrebarea, dacă socoteam că puteau spera să ajungă la ceva în filosofie. Răspunsul era firește, pentru fiecare în parte, nu numai anevoios, dar și plin de riscuri. Un sentiment curios mi-a impus mai totdeauna, când mi se cerea să mă amestec în viața altora, o rezervă care mi-a fost imputată uneori. Mi se părea imposibil să prevăd cu destulă siguranță dacă, modificând poate orientarea și prin urmare acțiunea celor ce îmi cereau sfatul, aș fi făcut bine sau rău. Simțeam astfel că mi-aș fi luat, fără nevoie absolută, o răspundere care putea să fie mare și grea. Era poate aici un exces de sensibilitate etică, dar mai era de sigur încă ceva. La cei ce și-au dat osteneala să studieze mai de aproape trecutul omenirii și să reflecteze mai adânc asupra-i, asemenea aprehensiuni sunt, uneori, inevitabile. În adevăr, oamenii cei mai însemnați ai lumii, aceia ale căror fapte sau ale căror idei au hotărât, în momentele critice ale istoriei, soarta popoarelor sau viitorul civilizațiilor, au trecut toți, la început, prin perioada de nedeterminare sufletească

că a tinereții, din care nimeni n'ar fi putut să prevadă ce avea să iasă, cu vremea. Dacă toate se desfășoară în univers după aceeași lege a evoluției, ar trebui să credem că sufletul omenesc începe prin a fi, ca și corpurile cerești, o nebuloasă amorfă, care n'ajunge decât treptat să ia conture precise și să aibă mișcări definite. Treptat și, de cele mai multe ori, târziu. Perioada de nedeterminare sufletească, prin care trecem cu toții la început, durează astfel, de obicei, destul de mult. Ea trece, uneori, peste marginile maturității, atingând chiar, câteodată, pragul bătrâneții,— până când înlănțuirea încâlcită a fenomenelor, exterioare și interioare, scoate dintr'însa pe neașteptate lucruri uimitoare, lucruri la care nimeni nu s'ar fi gândit. La aceste posibilități misterioase ale vieții reflecta poate Alfred de Musset când a aruncat, în poema sa «Rolla», întrebarea plină de neliniște și de nerăbdare:

Qui de nous, qui de nous, va devenir un Dieu ?

Ca nebuloasele cosmice care, în imensitatea haotică a maselor lor embrionare, ascund eventualități evolutive nenumărate, putând să dea naștere, în curgerea nesfârșită a vremurilor, unor lumi de înaltă desăvârșire sau unor monstruoase cataclisme siderale, — tot așa, *parva si licet componere magnis*, sufletele tinerilor închid câteodată, în nedeterminarea lor inițială, virtualități care, în înlănțuirea complicată a cauzelor și efectelor, pot duce cândva, într'un viitor nehotărît, la lucruri mari, în bine ca și în rău. În cazul lui Pasteur bunăoară, — ca să nu luăm decât exemple din cele mai apropiate de noi, — din nedeterminarea sufletească a tinereții a ieșit bacteriologia, care a adus servicii imense omenirii și care o va scăpa definitiv, în cele din urmă, de multe din relele ce o chinuesc încă. În schimb, în cazul lui Lenin, din aceeași nedeterminare a ieșit bolșevismul, care a cufundat în mizerie un popor de 160 milioane de suflete și care constituie o reală primejdie pentru civilizația actuală.

Cine poate ști însă mai dinainte dacă, prin amestecul său în viața celor ce sunt încă «în devenire», nu împiedică cumva pe un nou Pasteur, încă neformat, să aducă omenirii atâtea servicii câte ar putea să-i aducă altfel, sau nu împinge cumva pe un nou Lenin, încă în fașe, să facă omenirii și mai mult rău decât i-ar face altfel? Iată de ce a da sfaturi tinerilor mi s'a părut totdeauna o întreprindere plină de riscuri. Și iată de ce la întrebările acelora din ascultătorii mei, la care m'am referit mai sus, am preferat să răspund, nu prin prognosticuri individuale, ci printr'o analiză generală. M'am mărginit adică să cercetez, dacă și în ce măsură putem ști, de ce

unii oameni devin filosofi, iar alții nu, și de ce unii filosofi ajung să înțeleagă lumea în unele chipuri, iar alții într'alte. Așa pusă, problema putea să intereseze și istoria filosofiei, în lăuntru al căreia suntem siliți, spre a-i atinge scopul, să ne explicăm «geneza» sistemelor de idei, de care ne ocupăm. Ea constituia, în adevăr, problema factorilor ce determină apariția și orientarea cugetării filosofice, în general.

Această problemă formează obiectul studiilor următoare.

CAP. I.

POSTULATE ORGANICE

PORNIRILE AFECTIVE.

Problema, pe care am formulat-o la sfârșitul introducerii noastre, nu este nouă. Și-au pus-o, după vremuri, mulți din cugetătorii cari au simțit nevoia să reflecteze, ei înșiși, asupra propriei lor activități, sau să dea lămuriri altora, cu privire la rolul pe care credeau că trebuiau să-l joace filosofii în lume. Așa bunăoară Platon, care socotea că filosofii ar trebui să ia asupra-le conducerea popoarelor, s'a simțit dator să indice, în dialogul său asupra Statului, și semnele după care ar putea fi recunoscuți filosofii adevărați. Printre aceste semne, — care nu sunt lipsite de interes nici astăzi, — primul loc îl ocupă calitățile firești pe care trebuie să le aibă un om, ca să poată ajunge filosof. Un asemenea om trebuie, mai întâi, să fie înzestrat de natură cu o vie dorință de a ști, pentru ca să învețe cât mai multe, și cu o memorie puternică, pentru ca să nu uite ce învață; trebuie, apoi, să privească lucrurile de sus, în ceea ce constituie rostul lor în lume, în general, pentru a nu se lăsa captivat de unele aspecte particulare ale lor, oricât l-ar interesa acele aspecte, pe el, personal; trebuie, mai departe, să fie plin de simpatie și de bunătate, față de semenii săi și, în deobște, față de toate vietățile și de toate lucrurile neînsuflețite; trebuie, mai ales, să aibă pașiunea firească, înnăscută, nu pur și simplu adoptată sau chiar prefăcută, a adevărului și a dreptății; trebuie, în sfârșit, să fie viteaz, să aibă adică curajul de a fi independent în părerile și atitudinile sale, disprețuind, ca un soldat pe câmpul de războiu, primejdia și moartea; dar trebuie să fie în același timp și prudent, ca să nu-și expună în mod inutil nici libertatea, nici viața.

Iar pentru ca toate aceste calități să poată da tot ce sunt în

stare să dea, omul, care vrea să ajungă filosof, mai are nevoie de ceva care să-l împiedice de a se lăsa să fie prins, cu prea multă ugorință, de ademenirile bogăției sau ale gloriei, și care să-l țină, totdeodată, departe de viața politică. Platon cerea, — e drept, — să se încredințeze filosofilor conducerea societăților omenști, dar cerea și filosofilor să fie filosofi, nu profesioniști ai politicei, nu adică simpli demagogi, cari, în loc să studieze, în liniște și reculegere, problemele generale ale lumii și ale vieții, își pierd vremea în «agora» cu obicinuitele meșteșuguri de a înșela și ademeni pe naivi. Acel *ceva*, în stare să împiedice pe cei meniți a deveni filosofi, să a-lerge după bogății și onoruri sau să-și piardă vremea cu politica, nu putea fi, după Platon, decât: vocea interioară a vocațiunii, o boală cronică, sau alte împrejurări exterioare. Vocea interioară a vocațiunii era vocea demonului lui Socrat, pe care n'o auziau decât puținii aleși. Pentru acești favoriți ai zeilor, chemarea lăuntrică era destul de imperioasă, pentru ca să nu mai fie nevoie de altceva. Pentru ceilalți, rămânea o insuficiență organică, adică o deficiență a corpului, care, silindu-i să renunțe la viața practică, permitea spiritului lor să-și concentreze toate puterile în spre un singur scop, îndreptându-l numai în spre cunoașterea adevărului. Imprejurările exterioare, în sfârșit, puteau fi: o nenorocire, care să desguste, pe cei ce o sufereau, de viața practică sau să-i facă să se teamă de ea; exilul, care punea în imposibilitate, pe cei alungați, de a se mai ocupa de treburile lor sau ale cetății lor, — și alte întâmplări de acest fel.

După Platon, Aristot, dela care, ca dela mintea cea mai cuprinzătoare a antichității, am fi fost în drept să ne așteptăm la mai mult, s'a mărginit să facă observarea, pe care ne-a raportat-o Cicerone în *Tusculanele sale*, că toți oamenii de geniu sunt melancolici. Prin oameni de geniu, filosoful grec înțelegea pe marii cunoscători ai lucrurilor lumii, în orișice privință. Nu trebuie să uităm însă că, pe acea vreme, toate cunoștințele de orișice fel se subsumau noțiunii generale de filosofie, întru cât științele speciale nu-și asiguraseră încă o existență independentă. Din nefericire, Aristot nu ne-a spus, lămurit, dacă considera melancolia ca o cauză sau ca un efect al cunoașterii lucrurilor, — ca o cauză adică ce ar face pe cineva să devină «iubitor de înțelepciune», cum se zicea pe atunci, sau ca o consecință a îndeletnicirii cu problemele ce preocupă pe oamenii de acest fel.

Dar, întru cât nu e nevoie să înregistrăm toate părerile, schitate numai, în decursul timpurilor, asupra condițiilor în care poate

ajunge omul la cugetarea filosofică, să trecem la ceea ce gândesc, în această privință, contemporanii noștri, pentru ca să putem intra în studiul propriu zis al acestei probleme. În timpurile noastre întâlnim mai întâi, ca mai isbitoare, părerile formulate de Schopenhauer și de Nietzsche. Cel dintâiu credea, că ceea ce distinge pe filosof este o covârșitoare predominare a inteligenței asupra voinței. Pe când omul obicinuit e compus din trei sferturi voință și un sfert numai inteligență, la filosof raportul este invers: trei sferturi inteligență și un sfert numai voință. De unde concluzia că filosofii sunt condamnați, prin chiar structura lor sufletească, să se țină departe de viața practică, al cărei factor de căpetenie este voința. Nietzsche, în sfârșit, subliniază cu putere, aproape cu violență, prezența constantă și acțiunea hotărâtoare, în viața sufletească a filosofilor, a unui factor afectiv, care poate să ia formele cele mai diferite, dar care rămâne în fond același și care este: suferința. Toți cei ce au creat, prin puterea cugetării lor, lumile «de dincolo de realitate» (die Hinterwelten), pe care le desfășoară înaintea ochilor noștri uimiți istoria filosofiei, au fost oameni bolnavi, sau săraci, sau nedreptăți, și cari, luptând din greu cu neajunsurile unei vieți atât de puțin satisfăcătoare pentru ei, și-au căutat consolarea în acele «ținuturi imaginare», pe care le construiau după bunul lor plac și în care se simțeau stăpâni absoluți.

În toate aceste păreri, atât de diferite în aparență, este, totuși, ceva comun. Este credința că, spre a-și putea concentra toată energia în domeniul abstract al cugetării, omul care, biologicește vorbind, e făcut să trăiască în lumea concretă și în înțelesul întreg al cuvântului, — să îndeplinească adică toate funcțiunile vieții, printre care gândirea nu e nici singura, nici cea mai însemnată, — trebuie să rămână — sau să fie ținut de o cauză oarecare — *departe* de viața practică. Această idee o vom regăsi într'una din încercările cele mai noi de a deslega problema ce ne preocupă, — și asupra căreia ne vom opri în deosebi, spre a o lua ca bază de discuție. Este încercarea psihologică și într'o oarecare măsură psihoanalitică a lui Herzberg, din lucrarea sa recentă «Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen», care a apărut în 1926. Adaog, că autorul lucrării este doctor în filosofie și în medicină, — ceea ce explică orientarea, atât de pronunțat psihofiziologică, a cugetării sale.

Am socotit că era bine să alegem ca punct de plecare și — cum am zis — ca bază de discuție această lucrare, fiindcă pe planul întâiu, în ziua de astăzi, pare a sta, în considerația și simpatia

mai tuturor, concepția biologică a filosofiei. Iar moda a grefat pe această concepție generală punctul de vedere special al psihoanalizei. Pentru ca să putem aduce dar o contribuție capabilă să lămurască, pe cât posibil, pe cei ce se interesează de problema pe care ne-am pus-o, trebuie să ținem seamă de aceste predilecții ale opiniei publice contimporane. Altfel, am risca să ne lovim, ulterior, de idei, pe care nu le-am fi examinat în cercetarea noastră. E nevoie adică să curățăm mai întâi terenul de tot ce îl încarcă — și uneori îl incurcă — fără prea mult folos, pentru ca să putem apoi schița liniile mari ale unei soluții, — mai simple de sigur și mai puțin pretențioase, dar cu mai mulți sortți de a rămânea și de a se desvolta în viitor.

/ Filosofia este pentru Herzberg, ca pentru atâția alți cugetători, o explicare generală a lumii. Ca atare, ea este, evident, mai a-nevioasă decât explicările parțiale ale diferitelor categorii de fenomene, pe care le caută științele speciale. Ea presupune, mai ales, o îndepărtare mai mult sau mai puțin deplină de lumea concretă, fiindcă reclamă o ridicare deasupra categoriilor limitate de fenomene, spre a le putea cuprinde pe toate cu o singură privire, într'o singură explicare unitară. Ca atare, cugetarea filosofică, atât prin vastitatea orizonturilor pe care trebuie să le îmbrățișeze, cât și prin înstreinarea de realitate, care nu e firească omului, necesitează o mai mare, o mult mai mare cheltuială de energie decât cugetarea științifică propriu zisă și decât cugetarea practică, pusă în serviciul nevoilor curente, adică mărunte, ale vieții.

De unde vine însă această energie considerabilă, și ce o pune în mișcare?

De unde vine, rămâne să vedem mai pe urmă, fiindcă n'o putem descoperi imediat, la prima vedere. Ce o pune în mișcare însă, ni se arată mai ușor și, oarecum, dela sine. Este *interesul* pentru problemele filosofice, care împinge pe unii oameni să facă sforțările intelectuale pe care le fac, spre a se lămuri asupra originii lumii, asupra ordinii ce domnește într'însa, asupra elementelor ultime ce o alcătuiesc, asupra scopului către care se îndreaptă desfășurarea fenomenelor ei, etc. Dacă n'ar exista acest interes, cugetarea filosofică ar fi inexplicabilă, ar fi chiar absurdă, fiindcă, cum ziceam adineauri, omul e făcut ca să trăiască, nu ca să gândească, — gândirea nefiind, din punct de vedere biologic, decât un instrument în serviciul acțiunii, care e pusă ea însăși în serviciul vieții, întru cât n'are alt scop decât s'o întrețină și s'o desvolte.

De unde vine însă acest interes pentru ceea ce numim probleme filosofice?

Să vedem mai întâi care este alcătuirea lui psihologică. Interesul, în genere, este o stare sufletească complexă, care constă din trei elemente diferite. Și anume, găsim într'însul, în primul rând, o nevoie organică ce împinge pe oameni către anumite lucruri, capabile s'o satisfacă; găsim, al doilea, o stare afectivă: plăcerea pe care o simt oamenii când se ocupă cu acele lucruri; găsim, în sfârșit, orientarea constantă, — sau, în orice caz, mai ușoară și mai repede, — a atenției înspre lucrurile de care e vorba.

Să luăm bunăoară, ca exemplu, interesul pentru mâncare al așa numiților gastronomi. Găsim în acest interes, mai întâi, o nevoie organică ce împinge pe acești oameni către lucrurile bune de mâncat. Această nevoie există, precum știm, la toți oamenii; la gastronomi, însă, ea este mult mai pronunțată. Ca atare, ea este, poate, efectul unei secreții interne sporite a acelor părți ale glandei pancreatice, care poartă numele de insulele lui Langerhans. Se știe că o injecție cu insulină poate provoca o foame cu totul neobicinuită și care, dacă nu e satisfăcută fără întârziere, poate da amețeli, palpitații și alte neplăceri fizice. Sau poate, nevoia organică de care vorbim este, la gastronomi, efectul unei turburări nervoase, mai ușoară decât aceea, ce poartă în psihiatrie numele de «bulimie», dar asemenea cu ea. Etimologiceste, cuvântul «bulimie» nu însemnează altceva decât o «foame de bou», o foame animalică, ce nu mai cunoaște nicio măsură și nicio piedică. Faptul este, în orice caz, că găsim la gastronomi, mai întâi, o nevoie organică ce îi împinge, mai mult decât pe oamenii obicinuiți, către lucrurile de mâncare. Găsim, al doilea, o stare afectivă: plăcerea, mai intensă decât aceea a oamenilor obicinuiți, pe care o simt ei mâncând sau chiar numai ocupându-se cu lucrurile de mâncare. Cunosoc un om din lumea noastră cea mai bună, care nu arareori își gătește singur bucatele sale favorite. Plăcerea de a le mânca este, la el, anticipată prin plăcerea de a le mânui și de a le vedea luând, pe mașina de gătit, forme din ce în ce mai apetisante. Găsim, în sfârșit, în interesul pentru mâncare al gastronomilor, o orientare mai constantă, — în orice caz mai frecventă și mai ușoară decât la oamenii obicinuiți, — a atenției înspre lucrurile alimentare. Persoana la care făceam aluzie adineaori, și care ocupă un loc eminent în lumea noastră industrială, se duce adesea la Paris, pentru afacerile sale. Acolo însă, preocuparea sa de căpe-

tenie, alături de scopurile pe care le urmărește, este să viziteze restaurantele la modă, să stea de vorbă cu așa numiții «*maîtres d'hôtel*», să se informeze de felurile de bucate noi, să se coboare la bucătărie ca să vadă cum se pregătesc, etc.

Aceste trei elemente, ce alcătuiesc interesul, ca stare sufletească, le poate descoperi singur oricine, dacă își dă osteneala să repete această analiză, în toate cazurile analoge, — în ordinea materială. În ordinea intelectuală însă, descoperirea lor e mai anevoiasă. Așa bunăoară, dacă la baza interesului pentru lucrurile materiale, ce privesc mâncarea, îmbrăcămintea, locuința, reproducerea, etc., găsim, fără să căutăm prea mult, nevoi organice ce rezultă din chiar natura noastră ca organisme biologice, — există oare și la baza interesului pentru problemele filosofice o nevoie organică a cunoașterii?

La prima vedere, s'ar părea că nu. Nevoile organice au ca scop, precum ne-o arată biologia și psihologia, conservarea vieții și dezvoltarea ei. Cunoașterea lucrurilor ajută, e drept, într'o destul de mare măsură, satisfacerea acestor nevoi, dar numai ca un instrument. Cunoașterea adică nu este decât un mijloc, nu un scop, — care să poată forma obiectul unei nevoi organice deosebite. S'ar putea oare compara o curiozitate teoretică oarecare, dorința de a ști, bunăoară, dacă spațiul are trei dimensiuni, cum credea bătrânul Euclid, sau mai multe, cum susțin unii geometri contemporani, cu nevoile organice propriu zise, de a ne hrăni, mâncând, de a ne apăra în contra intemperiilor, îmbrăcându-ne, sau asigurându-ne o locuință, — și așa mai departe? S'ar părea dar că nu poate să existe o nevoie organică a cunoașterii pure, adică strict și exclusiv teoretice.

Și totuși, o asemenea nevoie există. Ea nu s'a format însă pe aceeași cale ca nevoile organice propriu zise, adică prin funcționarea interesată a organelor respective, ci pe o cale deosebită, și anume prin exercitarea dezinteresată a unei funcțiuni, care urmărirea și ea, la început, un scop eminent interesat. Am zis adineauri că funcțiunea cunoașterii a apărut ca un instrument menit să ușureze satisfacerea nevoilor fundamentale ale vieții. Ca atare, activitatea ei era interesată. La un moment dat însă ea a început să se exercite în mod dezinteresat. Că există o activitate dezinteresată a principalelor funcțiuni biologice, dacă nu a tuturor, nu mai încapе îndoială. Ce este, bunăoară, jocul animalelor tinere? Este o exercitare dezinteresată, — care nu urmărește adică un

scop practic determinat. Pisicile mici, când aleargă după un ghem ce se rostogolește dinainte-le, își exercită în mod dezinteresat instinctele lor de animale vânătoare, ce își urmăresc prada, înainte de a o prinde. Cocoșii mici cari se bat, fără să aibă nimic de împărțit, își exercită în mod dezinteresat instinctele lor de masculi, cari vor trebui, la maturitate, să-și asigure prin luptă posesiunea femelelor din specia lor.

La oameni, funcțiunea cunoașterii sau inteligența, după ce și-a îndeplinit menirea ei biologică de a servi la conservarea vieții, în nenumăratele îndeletniciri practice care asigură această conservare, a început să se exercite și în mod dezinteresat. La un moment dat, omul a căutat, oarecum jucându-se, să cunoască lucrurile și pentru a le cunoaște, nu numai pentru a se servi de ele. Această funcționare dezinteresată a inteligenței s'a dezvoltat apoi încetul cu încetul, până când a creat o nevoie de a cunoaște, *fără niciun scop practic*. Este pornirea pe care, sub forma ei cea mai simplă, o numim curiozitate. Sub această formă o găsim bunăoară la copiii mici, la cari ea trebuie să fie, ca atare, înnăscută, ca un produs ereditar al evoluției. Se știe, anume, cum copiii mici întreabă, la fiecare pas, ce sunt lucrurile pe care le văd împrejurul lor. Întrebările acestea însă nu sunt destinate să satisfacă nici o nevoie biologică a organismului. Ele constituiesc o simplă curiozitate și trădează ca atare un interes — dacă se poate zice — pur teoretic. În adevăr, copiii mici n'au nicidecum o viață practică; ei nu-și satisfac singuri nevoile organice; de aceste nevoi îngrijesc la început, exclusiv, părinții lor. Interesul lor pentru lucrurile înconjurătoare este prin urmare pur teoretic, în înțelesul că nu urmărește niciun scop practic.

Acest interes teoretic, care este la început o curiozitate pură și simplă, dezvoltându-se cu vremea, poate duce în viața fiecărui om în parte, cum a dus și în viața omenirii în general, la interesul științific sau, pe o treaptă mai înaltă, la interesul filosofic. Deosebirea dintre aceste două trepte ale interesului teoretic se înțelege dela sine. Interesul științific e nevoia de a cunoaște fenomenele izolate ale lumii; interesul filosofic e nevoia de a înțelege totalitatea lor, cu caracterele de ordine și de unitate, cu care ni se înfățișează în experiență.

Există dar o nevoie organică a cunoașterii. Numai că, această nevoie, întru cât rămâne pur teoretică, ne apare ca fiind prea slabă și nu vedem cum ar putea determina, ea singură, viața

omului, cum ar putea face adică, ea singură, pe cineva, să se consacre științei, sau filosofiei. În adevăr, câți oameni am putea zice că cultivă știința *numai* pentru ea însăși? Cei mai mulți savanți, deși sunt mânați, în activitatea lor, de dorința dezinteresată de a cunoaște fenomenele de care se ocupă, consideră totuși știința lor și ca un mijloc de existență, — fie că o profesează sub forma ei pur teoretică, fie că o aplică în diferitele direcții ce interesează viața practică, — în industrie bunăoară, în medicină, și așa mai departe. Dintre studenții ce se înscriu la facultatea de științe, câți sunt oare cei ce nu se gândesc să-și facă din știința, pe care voiesc s'o studieze, o carieră productivă, care să le permită să trăiască? În știință, așa dar, interesul teoretic există fără îndoială, dar nu ajunge să ia, la marea majoritate a savanților, intensitatea și permanența ce asigură continuitatea și progresul cercetărilor, decât numai întru cât se subordonează interesului practic. Ceea ce însemnează, că cugetarea științifică nu e un *scop* în sine, ci e un *mijloc*, care tinde să asigure existența omului și s'o ușureze.

În filosofie, însă, interesul teoretic nu pare a se mai subordona intereselor practice. Cugetarea filosofică pare a fi un scop în sine, — întru cât, cel puțin, utilitatea ei practică nu se vede nici decum. Aristot, întrebat odată la ce servește filosofia, a răspuns, cu sinceritate: «la nimic». Dar a adăogat, cu mândrie: «și tocmai de aceea este cea dintâi dintre științe». Ceea ce însemnează că, deși nu poate duce la aplicări practice, ca celelalte științe, filosofia răspunde totuși unei nevoi sufletești, care este, la unii oameni cel puțin, atât de puternică, încât îi face să pună filosofia mai presus de celelalte științe, și să-i consacre viața lor întreagă, fără nici o preocupare practică, de câștig, de carieră, etc.

Această atitudine dezinteresată a filosofilor se poate vedea din faptul că cei mai mulți dintr'înșii nu și-au făcut din filosofie o profesiune, — dacă prin profesiune înțelegem o îndeletnicire menită să asigure, prin produsul ei material, existența celui ce o practică. O scurtă trecere în revistă a filosofilor celor mai însemnați ne poate încredința imediat de aceasta. Vom mărgini însă această revistă la timpurile moderne și contemporane, în care s'a desăvârșit despărțirea științei de filosofie. Francis Bacon, cu care începe filosofia modernă, a fost avocat și om politic. Hobbes a îndeplinit funcțiuni de secretar particular și de educator particular; cea mai mare parte a vieții însă (ultimi 30 de ani) n'a exercitat nicio profesiune. Descartes a servit, în tinerețe, câțiva ani (nu mai mult de

patru) în armată; tot restul vieții însă a trăit retras, ca simplu particular. Locke fusese destinat carierii eclesiastice, pe care a refuzat s'o îmbrățișeze, îndreptându-se către medicină, pe care a practicat-o foarte puțin; a fost câtva timp secretar particular al unui personaj politic englez și a ocupat și câteva posturi politice. Spinoza a trăit din șlefuirea sticlelor optice și a refuzat o catedră de filosofie la universitatea din Heidelberg. Malebranche a trăit toată viața retras, ca membru al congregației catolice a «Oratoriu-lui». Leibniz a ocupat diferite posturi: bibliotecar la Hanovra, istoriograf al casei de Braunschweig, președinte al Academiei din Berlin, dar a refuzat să profeseze filosofia. Berkeley a fost preot, mai târziu episcop. Hume a cerut o catedră de filosofie, întâi la universitatea din Edinburgh și apoi la cea din Glasgow, dar n'a obținut-o, și a trăit din alte funcțiuni, administrative și politice. Rousseau, cum ziceau, glumind, contemporanii săi, «a fait tous les métiers», dar n'a trăit din filosofie. Auguste Comte a fost preparator și examinator de matematici la școala politehnică din Paris; când și-a pierdut aceste mijloace de existență, a dat lecții particulare de matematici și, mai ales, a fost ajutat de prietenii săi. Schopenhauer, afară de încercarea nereușită, pe care a făcut-o ca docent, la Berlin, și care a durat numai un semestru, a trăit, toată viața, în călătorii sau retras, la Frankfurt, ca simplu rentier. Feurbach, după o încercare analoagă, ca docent la Erlangen, a trăit toată viața, ca simplu particular, din venituri așa de mici, încât prietenii săi se credeau obligați să alerge ca să-i găsească o întrebuințare, în serviciul statului german; el le răspundea, însă, regulat: «lăsați-mă în pace; eu nu mă simt ceva decât atâta timp cât nu sunt nimic». Hartmann a servit câțiva ani, ca ofițer, în armata germană; din cauza unei afecțiuni cronice a oaselor, însă, a trebuit să demisioneze și a trăit tot timpul retras, în condiții foarte modeste, fără să mai primească vreo sarcină publică. Stuart Mill a fost 35 de ani funcționar comercial, la Compania Indiilor Orientale; restul vieții, l-a petrecut ca simplu particular. Max Stirner a fost cinci ani profesor la un liceu; dar, după apariția cărții sale «Individul și proprietatea lui», a trebuit să părăsească acest post; a încercat, apoi, să facă comerț, dar n'a reușit, și și-a sfârșit viața în mizerie. Herbert Spencer a fost, în tinerețe și pentru scurt timp, inginer; când s'a îndreptat însă către filosofie, a renunțat la ocupațiile practice și a trăit, nu fără greutăți și neplăceri, numai pentru lucrările sale teoretice. Nietzsche a înce-

put, foarte tânăr, ca profesor de filologie la universitatea din Basel. După 8 ani însă, numai, și-a abandonat cursul și a trăit ca un pustnic, dacă nu chiar ca un sălbatic, în diferite localități din Elveția, ocupat numai cu redactarea lucrărilor sale filosofice.

Față de această lungă listă de filosofi, cari n'au trăit din filosofie, cei cari au fost profesori — Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Cohen, etc., — și se poate prin urmare zice că și-au făcut din filosofie o profesiune, rămân în minoritate.

La filosofi, așa dar, interesul pur teoretic pare a fi mai mare, mult mai mare, decât la oamenii de știință. Cum se explică însă această intensitate sporită a unui interes care, în fond, este de aceeași natură, la filosofi ca și la oamenii de știință?

Se explică prin faptul că, la filosofi, interesul pur teoretic se asociază cu unele porniri fundamentale, și deci foarte puternice, ale naturii omenești. Ce poate fi, bunăoară, mai puternic decât instinctul conservării, care stă la temelia însăși a vieții individului și determină, în primul rând, toate acțiunile lui? Acest instinct însă nu rămâne — nu poate să rămână — indiferent, în fața problemei originii lumii și a ordinii ce domnește într'însa, — cu tot aspectul ei strict și exclusiv teoretic. În adevăr, această problemă ascunde într'însa o alta, care a frământat totdeauna adânc omenețirea; ascunde într'însa problema existenței — sau neexistenței — aceluia principiu creator și ordonator, inteligent și bun, căruia i s'a dat în toate timpurile, dela apariția monoteismului, numele de Dumnezeu. Marile fenomene ale naturii, care fac pe om să-și vadă mărginirea umilitoare a puterilor și să se teamă, în același timp, pentru existența sa, biciuindu-i cu violență instinctul conservării, îl aduc să simtă nevoia unei protecții supranaturale, și să doriască prin urmare, cu ardoare, ca Dumnezeu să existe, fiindcă e singurul protector posibil, pe care imaginația lui e în stare să și-l închipuiască. De aci, pasiunea aprinsă, cu care s'au desfășurat totdeauna discuțiile străvechi, dintre teiști și atești. În definitiv, teismul și ateismul sunt simple ipoteze filosofice, care ar trebui să se poată discuta cu aceeași liniște sau chiar cu aceeași indiferență — ca și ipotezele geometrice privitoare la numărul dimensiunilor spațiului, de care vorbiam adineauri. Faptul că nu este așa, constituie o dovadă neîndoioasă a intervenirii acelor porniri fundamentale, care am zis că vin să se asocieze cu interesul filosofic pur, dându-i o intensitate pe care n'o avea el singur.

Sau, să luăm discuțiile dintre materialism și spiritualism. Se știe, din istoria filosofiei, cât șgomot au făcut și câte patimi au deslăntuit aceste discuții, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, în Germania. Cum se explică acest fenomen? În definitiv, omul poate trăi foarte bine și fără să știe, dacă e compus numai din materie, sau din materie și spirit, sau numai din spirit. Agricultorul, meșeriașul, negustorul, sau, pe o treaptă mai înaltă, astronomul, istoricul, chimistul, — nu se simt nicidecum stânjeniți în activitatea lor de lipsa unei soluții determinate a acestei probleme, căreia îi dăm numele de problemă ontologică, zicând că este problema naturii existenței, în general. Această problemă însă atinge, și ea, unele din pornirile fundamentale ale naturii omenești. Atinge, mai întâi, instinctul conservării. Sensibilitatea omului nu se împacă ușor cu ideea că existența lui se sfârșește cu moartea. Ea își caută dar mulțumirea în ipoteza, că această existență s'ar putea prelungi și după moarte, sub o formă care să nu mai implice colaborearea corpului, condamnat să se descompună, sub o formă adică lipsită de orice materialitate. Aceasta însă face necesară ipoteza existenței unui suflet imaterial.

Această ipoteză mai e necesară sensibilității omenești și din alt punct de vedere. Omul dorește să fie fericit. Este pentru el o nevoie organică, în toată puterea cuvântului. Fericirea însă n'o găsește el decât foarte rar, și numai parțial, în viața pământească. Nenumărate împrejurări neprielnice i se pun vecinic deacurmezișul. Mai ales însă îi stă împotriva nedreptatea lumii. E o plângere veche, pe care au ridicat-o oamenii din toate timpurile: lumea e rău întocmită; într'însa, meritele nu sunt răsplătite, iar faptele rele nu sunt pedepsite. De aci, nevoia sufletească intensă, a celor mai greu loviți de soartă, de a spera într'o compensație, pe care închipuirea lor e silită, din cauza experiențelor făcute, s'o plaseze într'o altă lume, mai bună decât cea prezentă, — adică în viața viitoare. Existența unei vieți viitoare însă, atârnă, evident, de existența unui suflet imaterial care să poată continua să existe și după moartea corpului material.

Așa dar, interesul teoretic pur capătă, în filosofie, o întensitate cu mult mai mare decât îi poate da nevoia singură a cunoașterii, grație asocierii sale cu pornirile afective fundamentale ale naturii omenești. De unde rezultă că, cu cât aceste porniri sunt

mai puternice, la un om oarecare, cu atât interesul pentru problemele filosofice trebuie să fie, la acel om, mai viu. Iar concluzia ce pare a ni se impune, din acest punct de vedere, este că, pentru ca să devină cineva filosof, prima condiție ar fi, să aibă porniri afective puternice.

Că filosofii cunoscuți au avut asemenea porniri, caută să ne-o dovedească Herzberg, aruncând o privire asupra vieții lor, întru cât documentele i-o permit, și afirmând că ei au fost, mai toți, naturi pasionale. Nu vom urmări cu deamănuntul această cercetare; ne-ar lua prea mult timp. Ne vom mărgini să relevăm câteva cazuri, ce par probante. După povestirea lui Fedon, din dialogul cunoscut al lui Platon, Socrat ar fi mărturisit el însuși că avea o natură vulcanică și suferea de o sensualitate pătimașă, adăogând însă că a izb^ut să domine clocotul violent al naturii sale, cu ajutorul rațiunii. Augustin se plângea singur, în Confesiunile sale, de tirania pornirilor sensuale și de chinurile ambiției: ardoarea credinței sale religioase, după ce se convertise la creștinism, desăvârșea tabloul naturii sale excesive. Giordano Bruno era un om impulsiv și agresiv; o agitație permanentă îl purta, fără odihnă, prin lume; interesul pentru filosofie luase la el proporțiile unei patimi mistuitoare; el însuși considera această pasiune ca o inspirație de origine divină, zicând: când Dumnezeu te atinge, devii foc arzător (nam tangente deo, fervidus ignis eris). Spinoza, sub aparența lui calmă și egală, era departe de a fi un temperament flegmatic; el avea, uneori, isbucniri violente, care îl împingeau la fapte necugetate. Când, la 20 August 1672, frații de Witt au fost sfâșiati de mulțime, Spinoza, cuprins de o indignare fără margini, voia, cu orice preț, să se ducă să pună, la locul asasinatului, o tablă cu inscripția: «ultimi barbarorum»; acest gest temerar, care ar fi putut să-l coste viața, a fost împiedicat numai grație faptului că gazda sa l-a încuiat în casă, până s'a liniștit. De altfel, un om, care analizase în opera sa, cu atâta pătrundere, pasiunile, indicând și modul cum ar putea fi dominate, trebuia să le cunoască din propria sa experiență. Rousseau a povestit singur, în Confesiunile sale, complicațiile sentimentale, la care îl împingea sensualitatea sa morbidă, precum și decepțiile pe care i le pregătia o imaginație prea vie; satisfacțiile îi păreau, când le anticipa cu gândul, așa de extraordinare, încât, atunci când se realizau, rămâneau cu totul neîndestulătoare. El era, în același timp, extrem de iritabil; se supăra foarte ușor,

reacționa violent și era gata, la mânie, să se strice cu toți prietenii. Schopenhauer a dovedit îndeajuns în polemicile sale în contra idealiştilor, și în deosebi în contra lui Hegel, cât putea să fie de pornit. Chiar și în vieța de toate zilele, în cazuri în care nu erau angajate nicidecum părerile sale filosofice, el nu își putea stăpâni totdeauna impulsivitatea. Biografiile săi au relevat, cu mirare, modul cum a îmbrâncit odată o femeie ce-i sta în cale, și căreia a trebuit apoi, condamnat fiind de justiție, să-i plătească multă vreme o pensie de invaliditate. Sensualitatea și ambiția, în sfârșit, nu i-au lipsit nici lui; e caracteristic și impresionant, cu câtă ardoare dorea el să scape de chinurile, pe care i le pricinuiau aceste manifestări — odioase din punctul său de vedere — ale voinței.

Iată câteva cazuri, în care filosofii ni se înfățișează, în adevăr, ca având porniri afective puternice. În restul cazurilor însă, nu putem avea aceeași siguranță; elementele de apreciere nu sunt îndestulătoare. Din nefericire, nu toți filosofii ne-au făcut mărturisiri cu privire la temperamentul lor și foarte puțini ne-au povestit, ei înșiși, modul cum au trăit. Iar faptele, ce se pot stabili obiectiv, cu ajutorul istoriei, nu sunt totdeauna destul de probante. Cât despre sistemele filosofice, ele nu ne permit să întrevădem totdeauna, cu destulă claritate, structura sufletească a autorilor lor, — mai ales nu în partea ei afectivă. Trebuie dar, când e vorba de filosofi de acest fel, să ne mulțumim cu concluzia teoretică, la care ne-a adus analiza de adineaori — și să zicem că și ei au trebuit să aibă porniri afective puternice.

Aici ne lovim însă de altă dificultate, care ne silește să întreprindem o nouă serie de cercetări. Pornirile afective duc, în mod normal, la acțiune, nu la cugetare. Omul cu porniri erotice pronunțate, dacă are scrupule etice, se însoară, pur și simplu; dacă n'are asemenea scrupule, duce o vieță de Don Juan; nu se apucă însă, în niciun caz, să scrie «Metafizica amorului» și să predice ascetismul absolut, ca Schopenhauer. Ambițiosul, care aleargă după glorie și onoruri, ia calea, mai scurtă și mai ușoară, a acțiunii politice, care îi permite să facă în juru-i șgomot destul și să-și organizeze, cu cheltueli mici, succese mari; nu pune însă piciorul pe calea, lungă și grea, a cugetării filosofice, retrase, tăcute și, adesea, infructuoase, — pentru acele naturi excepționale mai ales, care, în dezîn-

teresarea și în onestitatea lor, caută adevărul pentru ele, nu soluții pentru public.

Dacă dar filosofii sunt, cum susține Herzberg, oameni cu porniri afective puternice, atunci de ce, la ei, aceste porniri nu duc, ca la oamenii obicinuiți, la acțiune, ci la cugetare?

Aici intervin ipoteza inhibiției sufletești — sau a «refulării», cum se mai zice cu un neologism ce pare a se bucura mai ales de favoarea lumii medicale — și ipoteza sublimării, pe care Herzberg le împrumută metodei psihoanalitice a lui Freud. Aceste ipoteze le vom cerceta în capitolul următor.

CAP. II.

POSTULATE ORGANICE

FACTORII INHIBITORII

Se știe din psihologie că procesele fiziologice care alcătuiesc aspectul obiectiv al stărilor noastre de conștiință, — sau, în genere, ale vieții sufletești, chiar și sub aspectele ei inconștiente, — se influențează unele pe altele. Un proces X, bunăoară, poate mări intensitatea și accelera desfășurarea unui alt proces Y; sau, invers, îi poate micșora intensitatea și încetini desfășurarea; sau, în sfârșit, îi poate împiedica apariția. În aceste două din urmă cazuri, care ne interesează acum în deosebi, zicem că procesul X are asupra procesului Y o acțiune *frenatorie* sau *inhibitorie*, îl înfrânează adică sau îl oprește. De gradul diferit al acestei acțiuni atârnă ca procesul Y să fie numai *reduc* sau *suprimat*.

Așa bunăoară, ca să începem cu actele reflexe, ce nu implică conștiința, dacă unei broaște, căreia i s'a scos, prin vivisecție, creierul mare, i se atinge ușor spatele, ea începe să orăcăie; dacă i se gădilă în același timp talpa unuia din picioarele dindărăt, orăcăitul nu se mai produce, sau, dacă începuse, încetează. Excitația a doua deslănțuie un proces fiziologic care exercită asupra celui deslănțuit de excitația dintâi o acțiune inhibitorie. Un câine, căruia i s'a practicat o secțiune transversală a măduvei spinării, în partea ei superioară, așa încât partea inferioară nu mai e în legătură cu creierul, ne poate prezenta un fenomen analog. Dacă e gădilat pe o parte a abdomenului, pe partea dreaptă bunăoară, câinele se scarpină imediat cu piciorul drept dindărăt. Dacă însă, în același timp, câinele e gădilat pe o altă parte a corpului, ori care ar fi ea, scărpinatul cu piciorul dindărăt nu se mai produce, sau, dacă începuse, încetează. Procesul fiziologic deslănțuit de ex-

citația a doua exercită, asupra celui deslănțuit de excitația dintâi, o acțiune inhibitorie.

Și mai pronunțate ne apar fenomenele de inhibiție, atunci când trecem, dela actele reflexe, la instincte. Așa bunăoară, păsările se hrănesc, pe lângă semințele vegetale, și cu insecte sau cu larvele lor. Păsările noastre domestice, deși li se dă mâncare de-tulă, sub forma obicinuitelor grăunțe, vânează toată ziua insectele sburătoare, sau râcăie pământul, ca să descopere larvele lor. Lloyd Morgan, un psiholog care a studiat în deosebi instinctul, ca formă a vieții sufletești, a cercetat și acțiunea inhibitorie pe care o exercită asupra-i memoria. Iată câteva din observările lui. În goana ei după insecte, o găină a prins odată și a mâncat o albină. Apărându-se, cum îi este obiceiul, insecta a înțepat-o în gură sau într'un punct oarecare al esofagului, — și pasărea a trebuit să sufere, câteva zile, urmările dureroase ale acestui accident. De atunci, găina evita cu cea mai mare grijă insectele, chiar și pe cele care, prin frecvența lor, dau mai ușor și mai sigur impresia de ino-cuitate, cum sunt muștele. Amintirea durerii suferite, în cazul albinei, exercita o acțiune inhibitorie asupra instinctului, care împingea găina să vâneze mai departe insecte. O altă găină, care mân-case odată o larvă de *Euchelia*, o omidă cu un gust, nu numai reapingător, dar și iritant, a evitat apoi, tot timpul cât a fost obser-vată, să se mai atingă de omizile ce i se puneau dinainte, și chiar și de viermii ce seamănă cu ele, cum sunt râmele obicinuite.

Aceeași influență inhibitorie o poate exercita memoria, — și o exercită, de fapt, într'o măsură foarte întinsă, — și asupra ac-telor voluntare, la oameni. Copilul care, întinzând mâna să apuce flacăra unei lumânări, se arde odată, se ferește apoi, cu mare gri-jă, de toate obiectele luminoase. Toată acțiunea educativă a ex-periențelor involuntare, în viața copiilor, precum și acțiunea edu-cativă a pedepselor, la care recurg uneori față de ei, fie părinții, fie profesorii lor, se întemeiază pe această influență inhibitorie a memoriei. Un copil care a fost bătut odată, sau privat de mâncare, sau oprit să se plimbe, fiindcă a făcut un lucru pe care nu trebuia să-l facă, evită apoi, cu mare grijă, să-l mai repete. Amintirea su-ferinței pe care a îndurat-o odată, fiindcă a făcut acel lucru, exer-cită o influență inhibitorie asupra pornirii lui de a-l repeta, — pornire care poate să fie naturală, ca în cazul bunăoară când co-pilului i-ar fi foame și s'ar simți ispitit să ia ceva, fără învoirea mamei sale, din dulapul cu provizii.

Tot așa, un om matur, care chibzuiește cum ar putea să facă mai bine un lucru oarecare, și înlătură diferitele planuri, care nu i se par potrivite cu scopul, ilustrează aceeași acțiune inhibitorie a memoriei, în care s'au păstrat urmele experiențelor sale trecute. El știe că, în anumite cazuri, anumite mișcări sau grupe de mișcări, nu pot duce la rezultatul pe care îl urmărește. O știe fiindcă le-a încercat, altădată, fără succes. Și reprezentarea nemulțumirii, pe care e sigur că i-ar produce-o un nou eșec, îl împiedică să mai facă mișcărilor de care e vorba, să realizeze adică planurile, pe care le consideră ca nepotrivite.

Viața sufletească a omului normal e astfel străbătută, la fiecare pas, de acțiuni inhibitorii. Ceea ce însemnează că inhibițiile psihice joacă un rol, nu numai curent, dar și foarte important, în întreaga noastră activitate. Am putea zice chiar că, fără ele, viața noastră nici n'ar mai fi normală.

Memoria însă nu e decât instrumentul, sau vehiculul, prin care se exercită aceste inhibiții, atât de importante. Trebuie dar, ca să le cunoaștem mai bine, să cercetăm și factorii cari le produc. Acești factori sunt foarte numeroși și, uneori, foarte obscuri. În studiul nostru însă, care e obligat să rămână sumar, nu putem indica decât câțiva, — și anume pe cei mai evidenți dintr'înșii.

Teama, de care am vorbit adineauri, în exemplele de inhibiție de care ne-am servit, este unul din acești factori, — și unul din cei mai însemnați. În cazurile pe care le-am examinat, însă, teama era un produs al experienței. Alături de această teamă dobândită, mai există și o teamă *innăscută* sau instinctivă, care nu e determinată de experiențe anterioare, neplăcute sau dureroase, ale vieții individuale. Așa bunăoară, animalele mici au o teamă instinctivă de animalele mai mari decât ele, chiar când le sunt cu totul necunoscute, — așa încât, de imaginea lor, nu se leagă nicio amintire neplăcută sau dureroasă. Puii de găină, în vârstă de câteva zile numai, se feresc, instinctiv, de celelalte animale domestice mai mari, deși le văd pentru prima oară, așa încât nu pot avea amintirea că le-ar fi făcut vreun rău. Tot așa e teama instinctivă a unora din erbivore față de marile carnivore, și care poate merge uneori până la paralizarea complectă a mișcărilor firești de apărare, prin fugă. Așa li se întâmplă, de pildă, antilopelor, când le ies înaintea tigri sau lei. Șarpele *Boa constrictor* inspiră în deosebi o asemenea teamă paralizantă, — ceea ce a dat naștere la legenda că el fascinează ani-

malele, pe care le alege ca victime, și care nu mai pot fugi. Această paralizare instantanee a sistemului motor dovedește puternica acțiune inhibitorie a stării afective, de care vorbim. În alte împrejurări, această acțiune inhibitorie e mai redusă. Ea se mărginește numai să împiedice animalele mici să se apropie de cele mari și mai ales să le atace. Chiar și animalele noastre domestice, deprinse să trăiască în societate cu noi, și să primească, uneori, mângâierile noastre, cum sunt câinii și pisicile, se feresc de oamenii pe care nu-i cunosc și nu răspund la chemările lor. Iar puii de găină, deși aleargă după insectele mici și le mănâncă cu poftă, ezită să atace insectele mai mari, iar dacă sunt și sgomotoase, cum e, de pildă, rădașca, fug de ele, cât pot mai repede.

Un alt factor de inhibiție este acea stare afectivă penibilă, pe care o numim desgust. Ca și teama, de care vorbiam adineauri, desgustul se poate produce de asemenea instinctiv, fără să fie provocat de experiențe anterioare, neplăcute sau dureroase. Copilul mic, bunăoară, care suge pentru prima oară, când se satură, se oprește singur. Dacă mama îi dă din nou sânul, el refuză cu îndărătnicie să-l mai ia. Ce determină această opoziție hotărâtă? O determină, de sigur, o senzație instinctivă de desgust. Această însușire apare, probabil, în mod spontan, la toate ființele vii, spre a le apăra în contra primejdiei de a-și supra-încărca organele digestive cu lucruri, altfel, prielnice, precum și de a consuma lucruri dăunătoare sănătății. Acest factor inhibitoriu joacă apoi un rol important în viața omenească. Deși legat la început de funcțiunile digestive, el își întinde, cu vremea, acțiunea mult mai departe, determinând pe oameni să se ferească de necurătenie, sub toate formele ei, ca și de excesele altor funcțiuni, la care omul este în mod firesc expus, când exercitarea acelor funcțiuni este, în mod normal, plăcută.

Oboseala este de asemenea un factor inhibitoriu instinctiv. Ea oprește pe oameni să impună organelor, atât de utile, prin care se îndeplinesc mișcările necesare vieții, eforturi mai mari de cât pot face în mod normal. Mai târziu, ea își întinde acțiunea și asupra celorlalte forme de activitate omenească, asupra celei intelectuale, de pildă. Și aci, oboseala silește pe oameni să se oprească, înainte de a-și istovi sistemul nervos central.

Rușinea, în sfârșit, este unul din factorii inhibitorii cei mai însemnați, din viața sufletească a oamenilor. Intru cât însă ea nu există la animale, e poate locul să ne întrebăm mai întâi, ca

să o înțelegem mai bine, cum a luat naștere la oameni. Originea ei trebuie căutată în viața sexuală. La animale, cooperarea sexurilor, în actul reproducerii, poate să fie împiedicată de multe alte cauze, nu însă de rușine, care la ele nu există. Ele nu se ascund, când se reproduc. La ele, funcțiunea reproducerii stă pe același plan cu toate celelalte funcțiuni biologice, pe care le îndeplinesc la lumina zilei și în văzul tuturor. În împrejurări analoge însă, oamenii se feresc și se ascund. Cum a luat naștere acest obicei, care, după toate probabilitățile, n'a existat la început, atunci când specia omenească de-abia se diferențiasse de speciile de animale din care a ieșit?

Se știe că, după Darwin, al doilea factor al selecțiunii naturale este concurența sexuală. Ca atare, spre a fi în adevăr eficiente, concurența sexuală a trebuit să fie liberă. Numai așa, masculii cei mai bine înzestrați, din punctul de vedere al adaptării cu mediul, puteau ajunge să propage singuri speciile lor, înlăturând dela posesiunea femelelor pe cei mai puțin bine înzestrați. Urmând calea străveche, concurența sexuală a trebuit să fie liberă, la început, și la oameni, ca la toate celelalte animale. Se întâmpla însă uneori, ca masculii ce ieșeau învingători din lupta, pe care o implica această concurență, să fie turburați, în posesiunea femelelor, de către masculii învingși, cari nu păraseau câmpul de luptă și căutau să se răsbune. Spre a evita asemenea neplăceri, ei au luat, încetul cu încetul, obiceiul de a se ascunde, spre a se bucura în liniște de prada dobândită prin luptă. Acest obicei, generalizându-se, din cauza utilității lui, a creat cu timpul un sentiment corespunzător: sentimentul că actul reproducerii era ceva ce nu privea decât pe cei ce îl îndeplineau și nu trebuia văzut de alții. Așa încât, când se întâmpla mai târziu să fie văzut, se producea în conștiința celor surprinși o turburare particulară, o stare sufletească penibilă care era ceea ce numim, astăzi, rușine. Odată apărută, această stare afectivă și-a întins, încetul cu încetul, acțiunea. Nu trebuiau văzute nici organele interesate în funcțiunea reproducerii, nici chiar de către cei ce o îndeplineau. De aci, obiceiul de a lega această funcțiune de anumite momente ale timpului, de a-i circumscrie exercitarea în timpul nopții, când e întuneric, precum și obiceiul de a ascunde organele genitale, prin îmbrăcăminte. Obiceiul acesta nu este isbitor în regiunile în care, din cauza cliimei, corpul întreg trebuie apărat. Cu atât mai mult atrage însă atenția acolo unde nu există această necesitate. Așa bunăoară, săl-

baticii africani, cari, din cauza climei excesive din regiunile toride în care locuiesc, sunt siliți să umble goi, recurg totuși la diferite dispozitive, spre a-și ascunde sexul.

Această stare afectivă particulară, a cărei geneză am încercat s'o reconstituim, a devenit, cu vremea, un factor inhibitoriu foarte puternic, — în domeniul chiar din care a ieșit, adică în domeniul vieții sexurilor. În foarte multe cazuri, exercițiul normal al funcțiunilor sexuale este îngreuiat și întârziat de acest factor inhibitoriu, — iar uneori este împiedicat cu desăvârșire, precum ne-o arată psiho-patologia. În sfârșit, pornind din acest domeniu special, al vieții sexuale, rușinea și-a întins influența, încetul cu încetul, tot mai departe, până când a ajuns să cuprindă în sfera ei, la omul civilizat, toate acțiunile, care *nu trebuie făcute*, fiindcă nu sunt îngăduite de legi și de moravuri. Când se întâmplă cuiva să facă, totuși, o asemenea acțiune, chiar dacă n'o știe nimeni, e cuprins de o turburare afectivă, mai mult sau mai puțin intensă; îi este, cum se zice, rușine de sine însuși. Ca utare, acest factor inhibitoriu are o influență preventivă foarte utilă, din punct de vedere social. Iar lipsa lui, când o descoperă, pe neașteptate, conduita neobicinuită a unora dintre oameni, e considerată ca o mare scădere. În acest înțeles, bunăoară, ziceau Atenienii vechi despre Cleon demagogul că era «fără de rușine». Iar astăzi epitetul de «nerușinat» sau de «cinic» este de o gravitate etică deosebită.

Pe lângă acești factori inhibitorii cari, întru cât lucrează instinctiv, se întemeiază, ca toate instinctele, pe experiența acumulată și transmisă prin ereditate a speciei, trebuie să mai menționăm unul, care nu este instinctiv, care este o simplă reacțiune a sensibilității individuale și care lucrează în mod reflex. Este anume durerea. William James a făcut observarea, pe care o cunoaște oricine din psihologie, că ne este aproape cu neputință să ne tăiem cu deplină știință și voință, cu intenție adică și cu luare aminte. Durerea, pe care o simțim la prima atingere a cuțitului, are o acțiune inhibitorie foarte pronunțată asupra întregului proces motor, care constituie actul tăierii. O acțiune inhibitorie aproape tot atât de puternică exercită și amintirea durerii, asupra actelor, pe care intenționăm să le facem și pe care le știm, din experiență, dureroase; ea poate împiedica, cu totul, realizarea lor.

Această acțiune inhibitorie a durerii se poate exercita și inconștient. Mecanismul psiho-fiziologic al vieții noastre sufletești are o tendință pronunțată către automatizare, caută adică să arunce

în subconștient sau în inconștient cât mai multe din elementele sale componente. Așa bunăoară ca să luăm un exemplu familiar, când citim sau scriem, nu ne mai aducem aminte nicidecum de eforturile pe care le-am făcut, altădată, ca să învățăm aceste meșteșuguri; tot așa, nu ne mai aducem aminte nicidecum de pedepsele pe care le-am suferit, din partea profesorilor sau a părinților, atunci când nu învățam destul de repede și de bine, și care n'au rămas fără influență, în deprinderile noastre. Așa bunăoară, omul adult care nu-și mai roade unghiile când citește și nu mai scoate limba când scrie, așa cum făcea când era copil, suferă încă acțiunea inhibitorie a pedepselor pe care le-a primit, atunci, pentru aceste obiceiuri urâte. Urmele durerii însă, pe care le-au lăsat acele pedepse în sistemul său nervos, lucrează asupra-i în mod inconștient.

Durerea este astfel factorul inhibitoriu cel mai important, fiindcă lucrează direct, imediat, și fiindcă își poate prelungi acțiunea, sub formă inconștientă, foarte multă vreme, — ceea ce îi permite să domine mecanismul vieții noastre sufletești, fără ca noi să ne putem da seama, — dacă nu recurgem la o analiză specială, ce nu stă la îndemâna oricui.

Acum, se înțelege dela sine că durerea poate să ia forme foarte diferite, și calitativ și cantitativ. Orice senzație neplăcută, — de căldură excesivă sau de frig intens, de foame prelungită sau de sațietate bruscă, de dificultate de a respira un aer vițiat sau rău mirositor, etc., — intră în domeniul acestui factor și poate exercita acțiunii inhibitorii, direct sau indirect. Tot în acest domeniu intră și numeroasele sentimente neplăcute, ce ne asaltează atât de adesea în viață, — ca sentimentul de singurătate fizică sau de izolare morală, ca sentimentul de plictiseală sau de urât, ce ne cuprinde, dimpotrivă, când ne găsim în mijlocul unor oameni cu cari nu ne potrivim, ca sentimentul de jignire, pe care ni-l provoacă cei ce ne pun la îndoială corectitudinea, ca sentimentul de umilință pe care ni-l impune orice insucces în întreprinderile noastre, etc. Domeniul factorului inhibitoriu general, pe care îl numim durere, este, așa dar, foarte întins și foarte variat.

În sfârșit, înainte de a trece la aplicarea concretă, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă, a acestor noțiuni psihofiziologice abstracte, mai este necesară încă o considerație. Ca și factorii *propulsivi*, cari împing la acțiune, — cum sunt, bunăoară, foamea, iubirea, ambiția, etc., — tot așa și factorii *inhibito-*

rii, care împiedică acțiunea, — și pe care i-am trecut tocmai în revistă, — pot să aibă, la diferiți oameni, intensități diferite. A le măsura, exact, intensitatea, ar fi de sigur foarte util, pentru problema de care ne ocupăm, dar este, din nefericire, o întreprindere plină de dificultăți. Mai ales când e vorba de factorii inhibitorii, cari ne interesează aici în deosebi, oamenii, chiar dacă sunt capabili de observare subiectivă, nu-și pot da seama totdeauna, în mod direct, de acțiunea lor, pentru motivul foarte simplu că această acțiune este, uneori, dacă nu chiar adesea, inconștientă. Ne rămâne, în schimb, posibilitatea să măsurăm intensitatea factorilor inhibitorii în mod indirect, prin *efectele* pe care le produc, — după cum adică oamenii, sub influența lor, sunt mai mult sau mai puțin împiedicați să lucreze, după cum sunt, cu alte cuvinte, mai mult sau mai puțin *activi*, în viața lor practică. Ajungem astfel la principiul că, cu cât oamenii sunt mai puțin activi, în situații în care, din punct de vedere practic, ar trebui să lucreze mai intensiv, cu atât trebuie să presupunem, că acțiunea factorilor inhibitorii este, la ei, mai puternică.

Acesta este însă tocmai, după Herzberg, cazul filosofilor. Ei sunt, — cei mai mulți dintr'înșii măcar, dacă nu toți, — inactivi, inhibitor de inactivi, în viața practică. Să examinăm, bunăoară, atitudinea lor față de ceea ce numim, în viața practică, *profesiune*. Că cei mai mulți filosofi n'au trăit din filosofie, n'au considerat adică filosofia ca un izvor de câștig, care să le asigure existența, și nu și-au făcut prin urmare dintr'înșii o profesiune, am văzut-o deja. E totuși necesar să cercetăm ce atitudine de principiu au avut ei față de această formă de organizare a vieții practice, pe care o numim profesiune sau carieră, în general.

Să vedem mai întâi, ce este *normal* din acest punct de vedere. O simplă privire aruncată în jurul nostru ne arată, că grija unei profesiuni sau unei cariere este, la imensa majoritate a oamenilor, dacă nu la totalitatea lor, grija de căpetenie a vieții. Ea începe, ca atare, foarte de timpuriu. Copiii înșiși, — dacă, la terminarea învățământului primar, sunt destul de desvoltați sufletește, — sau părinții în locul lor, se gândesc deja la alegerea unei cariere, în raport cu care se hotărăște și învățământul ce trebuie să urmeze mai departe. Pentru cei ce iau calea liceului, chestia se pune din nou la porțile universității, unde li se deschid mai multe cariere. Chiar și după terminarea universității, cei ce și-au ales o carieră, caută să-și aleagă, în limitele ei, o specialitate. Grija,

de care vorbim, nu începe adică numai de timpuriu, ci rămâne apoi permanentă, — cum se cuvine pentru o grijă capitală a vieții.

Un alt caracter al normalității, în această privință, este că tinerii, odată ce și-au terminat pregătirea profesională, se grăbesc să caute o întrebuintare și primesc cu recunoștință cele dintâi ocazii ce li se oferă, ca să intre, efectiv, în activitate. Iar odată intrați în activitate, lucrează fără întrerupere, afară de acele pauze obicinuite, oficial reglementate, care se numesc vacanțe sau concedii. Pe urmă, pe măsură ce își exercită profesiunea aleasă, oamenii se atașează de ea și îi rămân credincioși, de regulă, toată viața. Cazurile, în care oamenii își schimbă profesiunea, sunt relativ rare. O urmare firească a acestui atașament este că fiecare caută, pe cât posibil, să se perfecționeze, în direcția în care lucrează, și să înainteze în grad, dacă există o ierarhie cu mai multe trepte, sau să se distingă în vreun alt chip. În sfârșit, în mod normal oamenii exercită profesiunile, pe care și le-au ales, toată viața, și nu se retrag din activitate decât târziu, când scăderea fatală a puterilor, la o vârstă mai înaintată, nu le mai îngăduie să lucreze.

Herzberg susține că, în toate aceste privințe, filosofii se abat dela ceea ce este normal sau, cel puțin, obicinuit. Ei nu se gândesc de timpuriu, ca ceilalți oameni, să-și facă un rost în viață. Platon a studiat filosofia și a călătorit ca să cunoască lumea, până dincolo de pragul maturității, fără să se fi dedat la vreo îndeletnicire practică; iar Academia a întemeiat-o după patru zeci de ani. Aristot a stat la școala lui Platon până la 38 de ani; a călătorit apoi și el puțin; s'a ocupat câțiva ani de educația lui Alexandru, fiul regelui Macedoniei; iar învățământul său filosofic propriu, de pe celebra alee de plop de lângă templul lui Apollon Lykeios, l-a inaugurat de-abia la 50 de ani. Unii filosofi nici nu fac studii regulate, care să le permită să exercite o profesiune. Locke, părăsind teologia, pe care îl puseseră părinții s'o învețe, a studiat medicina, dar nu și-a trecut examenele, nu și-a luat doctoratul și n'a ajuns să aibă dreptul de liberă practică, cum zicem noi astăzi. Stuart Mill și-a făcut educația intelectuală acasă, sub direcția tatălui său, dar nu și-a luat «gradele» cum se zicea în Anglia, adică certificatele de studii sau diplomele; mai mult încă, deși studiaseră limbile clasice, istoria, filosofia, s'a angajat ca funcționar comercial la Compania Indiilor Orientale. Același a fost cazul lui Herbert Spencer, care n'a făcut studii regulate; a învățat ingineria în mod empiric, pe teren, luând parte, ca ajutor, la cons-

truțiile de căi ferate care începuseră pe neașteptate în Anglia și pentru care nu se găsea, la început, destul personal format. Deși se distinsese însă în această direcție și își făcuse, relativ repede, o situație destul de frumoasă, Spencer a părăsit ingineria, după câțiva ani numai, ca să ia un post de redactor, la o revistă economică. A părăsit însă și acest post, după un an și jumătate, s'a întors la inginerie, a lăsat-o din nou, până când o mică moștenire i-a permis să creadă că putea trăi, modest dar liniștit, consacrandu-se numai cercetărilor sale filosofice. Asemenea schimbări de profesii găsim la foarte mulți filosofi. Augustin a fost la început profesor de retorică, a devenit apoi, pe neașteptate, preot, și a ajuns la bătrânețe, fără voia lui, episcop. Giordano Bruno a fost la început călugăr, apoi dascăl particular, la Novi, corector de tipografie, la Geneva, profesor la Universitatea din Toulouse, la cea din Paris, la cea din Wittenberg, la cea din Helmstädt, — și în sfârșit, din nou, dascăl particular la Zürich, la Padua, la Veneția. Hobbes a schimbat de mai multe ori situația de educator cu cea de secretar particular și a renunțat de timpuriu la amândouă, spre a-și petrece apoi ultimii 30 de ani ai vieții fără nicio profesie. Spinoza a avut, e drept, o singură meserie, — de șlefuitor de sticle optice, — dar o practica numai cu mari întreruperi și numai atât cât era indispensabil ca să-și procure ceea ce numim astăzi minimumul de existență. Deși, fiind dată calitatea superioară a sticlelor sale, ar fi putut să câștige, dacă ar fi lucrat continuu, mult mai mult, filosoful se mulțumia cu minimumul de existență, care era pentru el de vreo 25 sau 30 de bani pe zi. Leibniz ar fi putut să ajungă profesor la 21 de ani, când i s'a oferit o catedră la facultatea de drept din Altdorf. El însă a refuzat-o și a trăit din diferite îndeletniciri, pe care le schimba adesea și le întrerupea neconștient. A fost mai întâi funcționar în cancelaria prințului elector, la Mainz; a fost apoi educator particular; a fost bibliotecar la Hanovra; a condus o exploatare minieră, ca consilier științific; a fost istoriograf al casei de Braunschweig; a refuzat un post de consilier aulic al împăratului Austriei; a refuzat de asemenea un post de bibliotecar al Vaticanului. Berkeley a fost mai întâi preot particular, — capelan, cum se zicea pe atunci, al unei familii aristocratice; a fost apoi educator și secretar particular; ajungând, la 39 de ani, decan, — un grad destul de onorabil în ierarhia preoțească, — a părăsit această situație și a plecat, ca misionar voluntar, în America, pentru ca să răspândească creștinismul și civilizația;

n'a isbutit, se înțelege, să facă nimic, și întorcându-se în Anglia a ajuns în sfârșit, la 50 de ani, episcop. Hume a studiat mai întâi dreptul și apoi filosofia; totuși, a voit să se facă negustor, dar nu s'a putut împăca cu viața de afaceri; la 33 de ani a solicitat o catedră la universitatea din Edinburgh, dar n'a obținut-o; a trăit apoi ca profesor particular și ca secretar politic; la 40 de ani a cerut din nou o catedră la universitatea din Glasgow, dar a fost iarăși refuzat; a fost numit, în schimb, bibliotecar al facultății de drept, dela aceeași universitate; la 52 de ani, a refuzat mai întâi și a primit apoi postul de secretar al ambasadei britanice din Paris; ajuns în sfârșit, la 56 de ani, subsecretar de stat la ministerul de externe din Londra, n'a voit să păstreze această situație mai mult decât un an și jumătate și s'a retras, ca să-și petreacă în liniște restul vieții. La Rousseau, se poate vorbi, din punct de vedere profesional, de un adevărat haos. El a fost mai întâi, în vârstă încă fragedă, scriitor, cum se zicea pe atunci, adică copist; dar a fost înlăturat, destul de repede, din postul pe care îl ocupa, în această calitate; a fost apoi ucenic la un maestru de gravură, dar a fugit el însuși; a fost mai departe, câtva timp, lacheu; a fost iarăși copist; a intrat, ca elev, într'un seminar teologic, dar a fost dat afară după două luni numai; a fost profesor de muzică și compozitor; a fost secretar și profesor particular, în câteva familii; toate acestea, până la 20 de ani, când a ajuns funcționar la serviciul de măsuri; n'a putut însă rămânea în acest post decât doi ani, și s'a întors iarăși la meseria de profesor de muzică; a fost apoi, din nou, educator particular; a ajuns, la un moment dat, datorită talentului său literar, secretar particular la un diplomat, de care s'a despărțit însă foarte repede, pe o chestie de idei; a fost chiar casier la un antreprenor de impozite, dar foarte scurt timp, fiind că banii prea mulți, pe cari trebuia să-i păstreze, îl nelinișteau; la 37 de ani, cariera sa făcuse atât de mari progrese, încât ajunsese... copist de note muzicale, — meserie pe care a păstrat-o apoi tot restul vieții, preferind-o altor posturi mai bune pe care le-ar fi putut avea; ar fi putut bunăoară avea un post de secretar la *Journal des Savants*, din Paris, sau de bibliotecar la Geneva; el a refuzat însă ambele aceste posturi, pentrucă i-ar fi mărginit libertatea. Câte curiozități poate să prezinte viața profesională a filosofilor, ne-o arată cazul lui Max Stirner, care a fost mai întâi profesor de liceu, apoi negustor de lapte și în sfârșit samsar.

Dar, să aruncăm o privire și asupra celorlalte aspecte ale

vieții practice, și să examinăm atitudinea filosofilor față de ele. În mod normal, după grija unei profesiuni, care corespunde instinctului fundamental al conservării existenței, preocuparea de căpetenie a oamenilor este întemeierea unei familii, care corespunde instinctului fundamental al propagării speciei. Herzberg susține că și din acest punct de vedere, filosofii se depărtează de normal. Cei mai mulți dintrînșii rămân necăsătoriți. Pe când la oamenii obicinuiți, după datele statistice, procentul bărbaților, trecuți de 40 de ani, cari au rămas neînsurați, este numai de 10%, la filosofi acest procent e de 50%. Din 30 de cazuri, ale filosofilor de căpetenie, a căror viață a cercetat-o Herzberg, în 15 căsătoria a lipsit. Mai mult încă, unii filosofi au luat chiar o atitudine ostilă față de această instituție socială, ca Schopenhauer, sau batjocoritoare, ca Nietzsche. Iată, bunăoară, ce zice acesta din urmă: «Ce filosof mare a fost până acum căsătorit? Heraclit, Platon, Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Schopenhauer, n'au fost; mai mult încă, nici măcar nu ni-i putem închipui însurați. Un filosof căsătorit este un personaj de comedie; aceasta e părerea mea. Iar Socrate, care a făcut excepție, răutăciosul Socrate, s'a însurat, pe cât se pare, în mod ironic, anume ca să dovedească acest principiu». (Zur Genealogie der Moral, 3 Abt., 7).

Ceea ce pare a da oarecare îndreptățire cuvintelor lui Nietzsche, e faptul că, din puținii filosofi căsătoriți, nu puțini au dus-o rău în viața lor conjugală și unii s'au despărțit. E cunoscut, bunăoară, cazul lui Auguste Comte, la care am putea adăoga și cazul lui Max Stirner. Ceea ce isbește mai ales, e că, pe când la oamenii obișnuiți procentul celor divorțați, față de cei căsătoriți, rămâne sub 1%, la filosofi acest procent se apropie de 14%.

Un alt aspect al vieții practice e sociabilitatea. După definiția cunoscută a lui Aristot, omul este un animal sociabil. Iar unii biologi moderni cred că oamenii descind din animale deprinse a trăi în societăți. Printre mamifere, spiritul gregar e mai ales vizibil la oi, care, nu numai că trăiesc în turme, dar nu se simt bine decât numai când se înghesuiesc unele într'altele. Tot așa, oamenii obișnuiți nu se simt bine decât când se adună unii cu alții. Relațiile sociale formează, după satisfacerea nevoilor organice fundamentale, preocuparea lor de căpetenie. Acestei preocupări îi corespunde întocmirea curentă a vieții sociale, cu formele ei cunoscute, menite să adune pe oameni laolaltă: vizite, recepții, ceaiuri, dineuri, serate, baluri, etc. La filosofi, nevoia relațiilor sociale

pare a fi foarte redusă. Mulți dintr'înșii au trăit, nu numai retrași, dar și mai mult singuri. Descartes bunăoară mergea până acolo în cât se ascundea, literalmente, din când în când; în tinerețe, s'a ascuns o primă dată într'o mică localitate de lângă Paris, unde prietenii nu l-au putut descoperi, după câtva timp, decât cu mare greutate, din cauza precauțiilor pe care le luase; mai târziu, în Olanda, își schimba mereu reședința, pentru ca să nu devină prea cunoscută, o alegea adesea la țară, iar adresa n'o trimețea decât unui prieten discret, prin care își purta corespondența științifică. Precum se știe, deviza lui era: *qui bene latuit, bene vixit*. Tot așa de retras a trăit Spinoza; după expresia plastică a unuia din biografia săi, el și-a petrecut viața «*în mormântându-se*» în odaia sa de lucru. Locke, deși deprins cu lumea și considerat de toți ca un «gentleman» în toată puterea cuvântului, zicea singur despre sine însuși că era de un temperament sfios, din care cauză a făcut puține cunoștințe, în viață, și adopta întru totul deviza lui Descartes. Malebranche a trăit peste 50 de ani, în Oratoriu, în cea mai adâncă retragere. Rousseau a făcut de atâtea ori, în operele sale, apologia singurătății în mijlocul naturii, încât nu mai încapă nicio îndoială că era stăpânit de aceeași nevoie de a trăi departe de lume. Schelling mărturisea, într'o scrisoare, pe care a scris-o pe la 30 de ani, o tendință din ce în ce mai pronunțată, nu numai către o viață retrasă, dar și către o viață ascunsă; «dacă ar atârna de mine, zicea el însuși, aș dori ca numele meu să nu mai fie pronunțat de nimeni». Stuart Mill, deși sociabil, evita societatea; în Autobiografia sa zicea că societatea, așa cum se înfățișează în Anglia, e un lucru așa de «gol», chiar și pentru aceia care o fac să fie așa cum este, încât pare evident că ei înșiși o caută pentru orice alt motiv, afară de acela al plăcerii. Cea mai crudă expresie însă a dat-o nevoii sale de singurătate Nietzsche: «să trăiesc cu oamenii, îmi este cu neputință; nu pot să spun, cât de bine îmi face izolarea». Când i s'a anunțat odată o vizită, în sihăstria sa de la Sils-Maria din Engadina, a fost cuprins de o astfel de mânie, în cât a scris: «dacă nu pot să-mi asigur, de acum înainte, retragerea, o să părăsesc Europa, pentru multă vreme; o jur» (Briefe, II, p. 417, 439, 460).

În sfârșit, la oamenii obicinuiți, din nevoia de a trăi în legături permanente cu semenii lor, răsare și interesul pentru interesele lor, — care constituie motorul de căpetenie a ceea ce numim viață politică. Și dacă altă dată, sub vechiul regim ab-

solutist, participarea oamenilor obicinuiți la această viață era excepțională, astăzi ea, ne mai lovindu-se de nicio piedică, dela generalizarea sistemului constituțional încoace, a devenit curentă. Fi-
rește, în timpurile când și în țările unde au trăit cei 30 de filosofi, pe cari i-a luat Herzberg ca material de studiu, n'a putut fi vorba, decât rar, de viață constituțională. Totuși, chiar și în împrejură-
rile, mai puțin prielnice, în care au trăit cei mai mulți din acei fi-
losofi, nu le-ar fi lipsit totdeauna puțința să ia parte la viața poli-
tică; cu vaza de care se bucurau, le-ar fi fost chiar, uneori, foarte
ușor. Cu foarte puține excepții însă, ei n'au făcut-o. Iar în cazu-
rile excepționale, în care au făcut-o, sau n'au avut succes, ca și
când n'ar fi fost proprii pentru îndeletnicirile politice, sau le-au
abandonat ei înșiși, destul de repede, ca și când n'ar fi găsit într'in-
sele nicio mulțumire. Bacon a fost unul din membrii bine văzuți
ai parlamentului englez, de pe acea vreme; ca lord cancelar însă,
n'a avut succes; ba dimpotrivă, și-a terminat cariera politică destul
de urât. Locke a exercitat câteva funcțiuni politice, dar le-a pără-
sit după puțin timp și, se zice, așa de desgustat, încât voia chiar
să părăsească Anglia. Hume a fost secretar de ambasadă și subse-
cretar de stat; deși a făcut însă, în amândouă aceste situații, o fi-
gură destul de bună, nu le-a păstrat decât scurtă vreme. Stuart
Mill a fost, în sfârșit, trei ani membru al Camerei Comunelor și
și-a atras stima generală prin discursurile sale substanțiale și mă-
surate; dar, la alegerile următoare, — la care, ca și la cele prece-
dente, nu candidase decât cedând insistențelor repetate ale priete-
nilor săi, — a căzut.

Afară de această participare, atât de redusă, a patru din-
tre filosofii de căpetenie, la viața politică, n'am mai avea de men-
ționat decât stăruințele lui Platon pe lângă Dionisie, tiranul Sira-
cusei, și pe lângă fiul său, ca să introducă în statul lor o constitu-
ție întemeiată pe principiile filosofice pe care le preconiza el, stă-
ruințele lui Aristot pe lângă Alexandru cel Mare de a nu pune
pe aceeași linie, în Statul pe care îl crease, pe Greci și pe barbari,
și planurile de politică externă pe care Leibniz le recomanda di-
feriților suverani ai timpului său. Această participare indirectă la
vieța politică, a acestor trei filosofi, n'a avut însă niciun succes.
Ar mai rămânea, în sfârșit, de menționat, însuflețirea lui Kant
pentru revoluția de la 1789 și a lui Comte pentru cea de la 1848,
— care însă n'au constituit decât o participare ideală la mișcă-
rile politice ale timpului lor, nu una efectivă, nici măcar indirectă.

Toți ceilalți filosofi s'au ferit să se amestece în trebile politice; unii chiar au recomandat abținerea, ca o atitudine necesară. Herbart bunăoară susținea, că omul de ougetare nu trebuie să încerce niciodată să lucreze direct asupra timpului său.

Și din punct de vedere politic, așa dar, filosofii se depărtează de normal. E vrednic de relevat că Platon, deși susținea că lumea trebuie să fie condusă de filosofi, recunoștea totuși puțina chemare sau slaba pornire a lor către indeletnicirile de ordine publică, zicând, în Theetet, că ei nu cunosc niciodată drumul ce duce la *agora*, la palatul de justiție, la vreun alt edificiu public sau înșfârșit la vreun alt loc unde se mai adună lumea. Iar despre sine însuși, Platon zicea că, atunci când trebuia să vorbească în public, se simția strein de mulțimea necunoscută căreia trebuia să i se adreseze și nu putea dispune în libertate de toate mijloacele sale intelectuale.

Din toate aceste constatări, Herzberg trage concluzia că filosofii sunt, în viața practică, insuficienți. Intrebarea ce se ridică mai departe, și pentru el și pentru noi, în fața acestei concluzii, este: cum se explică această insuficiență? Sunt oare mijloacele intelectuale, care le lipsesc filosofilor? Nu, de sigur, zice Herzberg însuși. Ei sunt capabili să studieze și să deslege, în felul lor, probleme mai grele decât acelea ale vieții practice. Nu mai începe în-doială, că problemele generale ale lumii, de care se ocupă filosofia, sunt mai complicate și mai vaste decât cele pe care le ridică dinaintea oamenilor cursul obicinuit al vieții. Le lipsește, atunci, filosofilor, interesul pentru viața practică? Nu, de asemenea, crede Herzberg. Pe când însă capacitatea intelectuală a filosofilor o dovedește însăși natura problemelor cu care se îndeletnicesc, și operele pe care le scriu asupra-le, interesul lor pentru viața practică nu rezultă nicidecum din slaba lor participare la această viață, ci trebuie stabilit în deosebi, la lumina faptelor. Am văzut, în adevăr, că filosofii, deși nu țin să-și facă o carieră, în aceeași măsură ca oamenii obicinuiți, caută totuși, și ei, ocupații care să le permită să trăiască. Unii chiar au avut dorința să-și facă o profesiune din filosofie, solicitând posturi în învățământul public al țărilor respective. Tot așa, unii filosofi au căutat să întemeieze o familie. Kant bunăoară, ca să citez exemplul la care ne-am fi așteptat mai puțin, a voit să se însoare în două rânduri; a doua oară chiar,

proiectul său s'ar fi realizat de sigur, dacă n'ar fi întârziat peste măsură; el a reflectat atât de mult, înainte de a-și face propunerea, încât femeia la care se gândia s'a angajat în altă direcție. Chiar și Nietzsche, care zicea că filosofii căsătoriți sunt personajii de comedie, a avut dorința, foarte vie, să se însoare; dovadă sunt scrisorile sale, în care e vorba de mai multe ori de proiectele sale matrimoniale. Iar unii filosofi au avut cel puțin un surogat al vieții de familie: o legătură nelegitimă. Așa au fost Augustin, Descartes, Rousseau. Că filosofii pot să iubească, cu pasiune chiar, au arătat-o tocmai aceia care s'ar fi părut că nu dădeau nicio atenție sentimentului, adică pozitivistii, — Comte bunăoară, care a iubit pe Clotilde de Vaux, consacrandu-i după moarte un cult mistic, și Stuart Mill, care a iubit 20 de ani o femeie măritată, cu toată probitatea de atitudine a unei naturi profund oneste, și a luat-o de soție, la 45 de ani trecuți, după moartea bărbatului ei.

În ce privește sociabilitatea, dacă e sigur că filosofii au trăit, în marea lor majoritate, foarte retrași, nu se poate totuși afirma că le-a lipsit dorința de a găsi o societate potrivită cu ei. Nicăieri nu apare mai violentă această dorință ca la Rousseau, la Schopenhauer și la Nietzsche. Cel dintâiu zicea, în «*Rêveries d'un promeneur solitaire*», vorbind de sine însuși: «Cel mai sociabil și mai afectuos dintre oameni a fost alungat de ei din mijlocul lor, printr'o hotărâre unanimă. Ei au chibzuit, în rafinarea urii lor, ce chin ar lovi mai grozav inima mea, atât de simțitoare, și au rupt fără milă legăturile ce mă uneau cu ei». Iar, într'o scrisoare către M-me de Luxembourg exclama: «Mi-am istovit viața, căutând în zadar prietenii durabile» (*Lettres*, vol. II, p. 359). Tot așa, Schopenhauer se plângea că s'a simțit toată viața grozav de singur și a oftat totdeauna din adâncul inimii, zicând în zadar: «dați-mi odată un om!». Nietzsche, de asemenea, scria: «Trebue să fie de sigur o cauză, pentru care îmi lipsesc oamenii potriviți cu mine. Și ar fi ridicul pentru un filosof, dacă ar cere să fie altfel. Totuși, nu poate muri, în mine, nostalgică dorință ca acest caz norocos, oricât ar fi de extraordinar, să se întâmple odată; e îngrozitor să fie cineva așa de singur». Într'o altă scrisoare, în sfârșit, se lamenta, dezolat: «Șapte ani de singurătate au trecut acum. În fond, eu nu sunt nici decum făcut pentru izolare. Și fiindcă, de acum înainte, nu văd, cum aș mai putea scăpa de o asemenea situație, mă apucă, mai în fiecare săptămână, o astfel de silă de vieață, că mă simt bolnav». (*Briefe*, II, p. 629, 650).

E, în sfârșit, curios și caracteristic faptul, că cei mai mulți din filosofi; cari n'au luat nicidecum parte la viața politică, au scris totuși lucrări, mai mult sau mai puțin întinse, asupra problemelor ei. Așa au fost Hobbes, Spinoza, Rousseau, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer, Stirner, Spëncer, Hartmann, Nietzsche. Iar din cei ce au luat parte numai indirect, sau numai în mod ideal, la viața politică, prin sfaturi date promotorilor ei, unii au scris lucrări care au făcut epocă. Așa au fost Platon, Aristot și Comte. Nu se poate dar zice că filosofilor, cari n'au luat parte nicidecum sau cari au luat parte numai indirect la viața politică, le-a lipsit interesul pentru ea. Acest interes a luat chiar, la unii dintr'înșii, forma unei adevărate pasiuni. Platon bunăoară ar fi voit, în tinerețe, să intre în serviciul Statului atenian, — ceea ce i-ar fi fost cu atât mai ușor, cu cât Critias, șeful celor 30 de tirani, era vărul mamei sale. Administrația lor însă, atât de arbitrară și de destrăbălată, l-a desgustat adânc. Tot atât desgust i-a inspirat și democrația ce a urmat tiraniei lor, și care a condamnat la moarte pe Socrate, dascălul său venerat. Mai târziu însă a făcut sforțări mari să-și realizeze ideile aiurea. A întreprins, în trei rânduri, călătoria, lungă pe atunci, până în Sicilia, și a făcut tot posibilul să câștige pentru ideile sale pe Dionisie cel bătrân, tiranul din Siracusa, mai întâi, și apoi pe succesorul său, Dionisie cel tânăr. E vrednic de relevat faptul că, deși prima încercare i-a atras destule neplăceri personale și i-a pus chiar în primejdie libertatea, Platon n'a pregetat să mai încerce încă, în două rânduri, — ceea ce vădește, nu numai un interes intensiv, dar o adevărată pasiune, pentru experiența politică pe care voia s'o facă.

Constatările de acest fel dau insuficienței practice a filosofilor o înfățișare enigmatică. Este bunăoară o enigmă psihologică incapacitatea lui Nietzsche de a se bucura de viața socială, când se simțea împins cu atâta putere către ea. Este o enigmă psihologică abținerea lui Platon de a lua parte la viața politică a patriei sale, — când interesul lui pentru structura politică a statelor era atât de intens. Și este, în general, o enigmă psihologică să vedem că, la filosofi, pornirile afective cele mai puternice nu duc, precum ar fi natural, la acțiune, ci dimpotrivă îndepărtează de ea.

Această enigmă, după Herzberg, nu poate avea decât o deslegare. Pornirile fundamentale ale naturii omenești, care am văzut

că sunt, la filosofi, foarte puternice, nu duc, la ei, ca la ceilalți oameni, la acțiune, fiindcă se lovesc de inhibiții, tot atât de puternice.

Am văzut, în prima parte a acestui capitol, cari sunt, în viața sufletească a oamenilor, factorii inhibitorii. Ne rămâne să vedem, în capitolul următor, ce pune în mișcare acești factori și ce le dă o atât de mare intensitate, în viața sufletească a filosofilor.

CAP. III.

POSTULATE ORGANICE

NIVELUL SENSIBILITAȚII

Ne-am oprit, în capitolul precedent, la constatarea că viața sufletească a filosofilor: constituie o enigmă. Deși pornirile fundamentale ale naturii omenеști sunt la ei deosebit de puternice, ele nu duc totuși, ca la oamenii obicinuiți, la acțiune. Filosofii rămân, în viața practică, inactivi. Și psihologul german Herzberg susține, cum am văzut, că această enigmă nu poate avea decât o singură deslegare. La filosofi, factorii inhibitorii, pe cari i-am trecut în revistă, sunt deosebit de puternici, — ceea ce face ca, la ei, acțiunea să fie, din punct de vedere practic, mult mai redusă ca la oamenii obicinuiți, sau chiar, uneori, cu desăvârșire nulă.

Ca să întemeieze această ipoteză, Herzberg examinează din nou viețile filosofilor de căpetenie și descoperă, la mai toți, inhibiții foarte puternice. Socrate, bunăoară, pomenește adesea, când ia cuvântul în dialogurile lui Platon, de așa numitul său «demon», — care nu era altceva decât o «voce interioară». E caracteristic însă că această voce nu-i da niciodată îndemnuri pozitive, ci totdeauna — și numai — îndemnuri negative; nu-l împingea adică niciodată — ci îl opria totdeauna — să facă ceva. În «Apologie» de pildă, Socrate ne povestește el însuși că acest «semn divin» l-a călăuzit totdeauna, încă din copilărie, și adaogă: «este o voce care se face auzită numai spre a mă desfătui, spre a mă opri să realizez ceea ce îmi propun; niciodată însă ea nu-mi aduce un îndemn la acțiune; aceasta este ceea ce mă ține departe de viața publică». În dialogul despre Stat adaogă apoi: «totdeauna mă oprește (— vocea interioară de care e vorba) într'o acțiune pe care tocmai voiesc s'o îndeplinesc». Iar în celelalte dialoguri, — în Fe-

dru, în Euthydem, în Theetet, în Alcibiade, — ne citează diferite cazuri concrete, în care vocea interioară l-a împiedicat să facă, în anumite împrejurări, anumite lucruri. Acele lucruri însă, n'aveau nimic reprobabil, din punct de vedere etic. Vocea interioară, de care e vorba, nu era prin urmare un comandament al conștiinței morale. Tot așa, interdicțiile ei nu erau însoțite de argumente; ea nu era adică un comandament al rațiunii logice. Nici nu era, cum ar fi înclinați să creadă unii din comentatorii lui Platon, — Apelt bunăoară, în traducerea lui Theetet (observarea 13), — o formă a tactului, adică a sentimentului a ceea ce era potrivit sau nu, pentru filosof, într'o împrejurare dată. Ca atare, vocea interioară ar fi trebuit, după cazuri, să-i dea și îndemnuri pozitive, să-i recomande adică, uneori, să facă anumite lucruri, — ceea ce, după mărturia lui Socrate, nu se întâmpla niciodată. Herzberg crede, așa dar, că vocea interioară a filosofului grec era pur și simplu o inhibiție, ce se întemeia pe experiențele sale anterioare, devenite inconștiente, — din care cauză rămânea totdeauna fără motive conștiente. Și fiindcă Socrate mărturisise singur, că urma totdeauna vocea sa interioară, Herzberg susține că el era un om cu inhibiții foarte puternice, de vreme ce acțiunea lor era atât de irezistibilă, — și găsește o confirmare în faptul că filosoful era, după tradiție, de un temperament melancolic. Căci, după părerea lui Herzberg, veseli ar fi numai oamenii ale căror porniri naturale se desfășură în voie, neîmpiedicate de nimic. Aceia, ale căror avânturi sunt vecinic oprite de inhibiții, nu pot fi decât melancolici.

Constatând apoi, că Platon era și el melancolic, Herzberg susține că el a trebuit să sufere de inhibiții. Iar confirmarea i-o dă faptul că întemeietorul Academiei era foarte prudent, era chiar fricos. El se străduia bunăoară să-și ascundă, cu cea mai mare grijă, față de oamenii streini și mai ales față de oamenii din popor, părerile asupra zeilor. În manifestările sale exterioare se ținea, riguros, de religia tradițională, iar în dialogul despre Legi recomanda cu stăruință, dacă nu cu căldură, vechiul cult politeist. A-ceeși prudență excesivă era, de asemenea, ceea ce îl ținea departe de viața politică, precum ne încredințează câteva cuvinte ale sale din Dialogul despre Stat. «Omul politic, zice Platon în acest dialog, este ca un nenorocit, care ar fi nemerit printre fiarele sălbatice și, fiindcă nici nu se poate asocia la pornirile lor scelerate, nici nu poate să le reziste, singur, e condamnat să găsească un grabnic sfârșit; cine ia în considerație această primejdie, stă, modest,

la o parte și se ocupă numai de trebile sale personale, ba chiar caută să se pună la adăpost, ca atunci când vine furtuna, când se ridică vârtejul de praf și ploaia cade în giroaie».

Dela Aristot ne-a rămas, cum ziceam la început, afirmarea celebră, că toți oamenii de geniu sunt melancolici. E mai mult de cât probabil că această afirmare se întemeia, în primul rând, pe experiența personală a celui ce a formulat-o — sau cel puțin, întru cât filosoful de care vorbim avea un spirit destul de obiectiv, și pe această experiență. Altfel, ar trebui să presupunem că Aristot se exclude pe sine însuși dintre oamenii de geniu, — ceea ce nu e probabil. Dacă însă a fost și el melancolic, trebuie, după Herzberg, să presupunem că a suferit și el de inhibiții, ca și predecesorii săi.

Augustin povestea, în Confesiunile sale, că, după ce a pășit pragul maturității, a trecut printr'o criză sufletească, ce se caracteriza printr'o teamă crescândă de a duce mai departe viața, frământată de atâtea patimi lumești, pe care o dusesse până atunci. Criza nu s'a terminat decât printr'o adevărată furtună, intelectuală și afectivă, în timpul căreia a luat hotărârea să renunțe, deplin și definitiv, la pornirile sale sensuale și la îndeletnicirile sale profesionale, retrăgându-se cu totul din lume, spre a-și întrebuiința toate puterile numai ca să întărească, în sine însuși, și să propovăduiască, prin scris, și altora, credința cea adevărată, la care ajunsese în sfârșit. De ce se temea însă Augustin, în criza sufletească prin care trecuse? De soarta ce îl putea aștepta în viața viitoare. De când începuse a înclina către creștinism, ascultând predicile lui Ambrosius, episcopul creștinilor din Mediolanum, se trezise în sufletul său o grijă, care încetul cu încetul s'a prefăcut în teamă, și a luat, ca atare, proporții din ce în ce mai mari. Teamă însă, am văzut că este un factor inhibitoriu din cele mai puternice. Cu câtă intensitate a lucrat acest factor inhibitoriu în viața sufletească a lui Augustin, ne-o arată întinderea și adâncimea efectelor pe care le-a produs, și care au constat în renunțarea, deplină și definitivă, la viața lumească.

Giordano Bruno avea adesea, încă din tinerețe, accese, nu numai de melancolie, dar de o tristețe atât de adâncă, încât mergea până la desgust de viață, până la nostalgia morții. Unul din biografii săi de astăzi, Aloys Riehl, susține, pe baza câtorva probe documentare, că filosoful, a cărui viață a fost atât de agitată, a dus de timpuriu «dorul patului de odihnă sigură și de liniște veci-

nică a morții»¹⁾. Tristețea însă este de asemenea un factor inhibitoriu, — nu atât de puternic ca teama, ce poate merge până la paralizarea oricărei activități, dar care, totuși, luând omului orice avânt, îl face să renunțe la multe, mărginindu-i participarea la viața practică.

Descartes a trecut și el, ca și Augustin, printr'o criză sufletească destul de accentuată, ce se caracteriza, după biografii săi, prin neliniște, teamă, tristețe, — stări afective turburătoare, care nu-i făceau numai imposibilă activitatea, în timpul zilei, dar impietau și asupra timpului său de odihnă, dându-i, noaptea, visuri urâte. Un moment s'a părut că spiritul său, spre a ieși din acest impas, se orienta în spre misticism. Rezultatul final însă a fost că și-a găsit scăparea în retragerea din lume și în cultivarea exclusivă a filosofiei. Precum am văzut, el n'a renunțat numai la orice îndeletnicire practică, dar și, aproape, la orice contact cu oamenii, trăind în singurătate, cu gândurile sale. Chiar și în această retragere însă l-a urmărit teama de a nu intra cumva în conflict cu autoritățile, mai ales cu cele religioase, din cauza ideilor pe care le pune pe hârtie. Se știe că el voia să publice întâi o lucrare mai întinsă asupra modului cum a luat naștere lumea, — în care, între altele, explica geneza sistemului solar prin teoria vârtejurilor cosmice. Știrea condamnării lui Galilei însă l-a făcut să renunțe la acest plan. A publicat dar mai întâi inofensivul Discurs asupra metodei, iar mai târziu, când a publicat Principiile filosofiei, a luat toate precauțiile, ca ideile sale cosmologice să se înfățișeze ca simple ipoteze, pe care nici el nu le lua tocmai în serios. Și la Descartes, așa dar, factorii inhibitorii au jucat un rol însemnat, atât în orientarea inițială, cât și în desfășurarea ulterioară a vieții lui.

Aceeași prudență, aceeași teamă chiar, când e vorba de publicarea operelor lor, o găsim la mulți alți filosofi. Locke, bunăoară, nu s'a hotărât să-și publice «Încercarea asupra intelectului omenesc» decât la vârsta de 57—58 de ani. Spinoza n'a publicat, în timpul cât a trăit, decât «Tractatul teologico-politic»; opera sa capitală «Etica» a fost tipărită de prieteni după moartea lui, și nesocotindu-i-se voința ca ea să apară fără numele autorului. Hume, după propria sa expresie, și-a «castrat» singur opera, spre a nu atinge prea mult prejudecățile timpului; fără această operație prealabilă, zice el însuși, «n'aș fi îndrăznit s'o dau la tipar»; și a-

1) Aloys Richl, Giordano Bruno, 2 Aufl. 1900, p. 55.

daogă: «e o lașitate, pe care o blamez, eu însuși» (Thomsen, David Hume, p. 39). Cu toată această metodă, pe care a practicat-o în mod constant, față de toate operele pe care le-a publicat în viață, Hume n'a cutezat totuși să publice el însuși pe cea din urmă dintr'însele, adică «Dialogurile asupra religiei naturale», — deși, cum zicea singur, «nimic nu s'a scris cu mai multă prudență și cu mai mult șiretenie». (ibid. p. 147). De timiditatea sa excesivă chiar și față de femei, Hume râdea singur ori de câte ori avea ocazia. «Eu sunt, scria el odată în tinerețe, un curtezan care nu neliniștește nici pe mamele fetelor, nici pe bărbații femeilor măritate» (ibid. p. 295).

Mai vizibile însă ca oriunde sunt inhibițiile, fiindcă ni le povestește el însuși, la Rousseau. Ele l-au chinuit încă din copilărie. Confesiunile sale ne arată cum, pe vremea când era la școală, ieșind, ca toți copiii, să-și cumpere bomboane, prăjituri sau fructe, se întorcea îndărăt cu mâinile goale, din cauza timidității. Când ajungea la cofetărie, vedea la tejghea două vânzătoare, care i se părea că râdeau de el, și nu mai îndrăzneau să intre. Când se apropia de taraba negustorului de fructe, vedea doi tineri care îl observau, și se jena să cumpere perele după care jinduia. Și, generalizând aceste cazuri particulare, Rousseau însuși zicea: «În toți trecătorii vedem cunoscuți, pretutindeni mă simțiam intimidat, pretutindeni eram oprit de cine știe ce piedică... Dorința îmi creștea cu sfiala, și în cele din urmă mă întorceam acasă ca un nebun, mistuit de poftă». (Confessions, vol. I, p. 57). Mai târziu, timiditatea inițială s'a complicat la Rousseau cu o anxietate, care i-a îngreuiat considerabil contactul cu oamenii. Iată propriile lui mărturisiri: «Totul mă intimidează... O muscă ce zboară pe dinaintea-mi mă umple de teamă. Un cuvânt pe care trebuie să-l spun, o mișcare pe care trebuie s'o fac, găsesc o opoziție îndărătnică în inerția mea. Frica și rușinea mă stăpânesc atât de mult, încât aș vrea să fug de ochii tuturor oamenilor. Când trebuie să lucrez, nu știu cum să încep; când trebuie să vorbesc, nu știu ce să spun; când cineva mă privește, mă simt demontat» (ibid. I. p. 59). Până unde putea să meargă această anxietate, ne-o arată faptul că, atunci când prietenii îi aranjaseră o audiență la rege, care voia să-i acorde o pensie, Rousseau, deși se găsea într'o situație materială destul de grea, a preferat să fugă,—adică să plece într'o călătorie ad-hoc,—pentru ca absența sa să zădărnicească totul. El însuși sublinia pasivitatea practică la care îl condamnă structura sa sufletească, mai ales în perioadele de depresiune morală, prin care trecea adesea: «m'am

deprins astfel să vegetez,... să nu dorm, — să gândesc în loc de a lucra». (ibid. I. p. 321). A gândi în loc de a lucra este în adevăr efectul, pe care, după Herzberg, îl produc de regulă inhibițiile.

Asemenea inhibiții mai găsește Herzberg, mai departe, la Kant, Hegel, Herbart, Schopenhauer, Comte, Stuart Mill, Stirner, Spencer, Fechner, Nietzsche. Nu-l putem însă urmări, pas cu pas, și până la sfârșit, în această analiză, care, pentru el, urmărește scopul să-i dovedească teza. Noi ne mărginim să-i ilustrăm numai argumentarea, prin câteva exemple, fiindcă nu putem da cercetării noastre proporții mai mari.

Așa dar, după Herzberg, filosofii, deși au porniri afective puternice, sunt împiedicați să ajungă la acțiune de factori inhibitorii tot atât de puternici. Și analiza de până acum a avut să ne arate realitatea acțiunii acestor factori inhibitorii, în viața sufletească a celor mai mulți filosofi.

Am văzut însă, în capitolul precedent, că factorii inhibitorii intră în mecanismul normal al vieții sufletești. Ei există și lucrează la toți oamenii, deopotrivă. Ceea ce deosebește dar pe filosofi, din acest punct de vedere, de oamenii obicinuiți, e numai faptul că, la ei, factorii inhibitorii lucrează mai intensiv. Și întrebarea ce se ridică dinaintea noastră este: cum se explică acest fapt?

Răspunsul la această întrebare e foarte ușor, dacă ne aducem aminte de cele ce am văzut în capitolul precedent. Am zis atunci, că factorii inhibitorii, toți fără deosebire, sunt mai întâi creați, și apoi, odată ce s'au format, puși mai departe în joc, de experiențele vieții. Aceste experiențe ne arată, că acțiunile, la care ne împing pornirile fundamentale ale naturii noastre, nu ne dau totdeauna satisfacția pe care o urmărim printr'însele. Dimpotrivă, ele ne impun, destul de adesea, neplăceri, mai mult sau mai puțin mari. Constatarea acestor neplăceri, mai întâi, și apoi amăntirea lor, ne împiedică, cu vremea, să ne mai lăsăm orbește, în voia pornirilor fundamentale ale naturii noastre, ne opresc, cu alte cuvinte, să trecem imediat, sub presiunea lor, la acțiune, — și uneori, când în amintirile noastre nu găsim numai neplăceri, ci și suferințe sau chiar dureri, ne silesc să renunțăm cu desăvârșire la ea.

Mecanismul psihologic al inhibițiilor nu poate fi, la filosofi, decât tot acesta. Singura deosebire ce se poate afirma, între ei și oamenii obicinuiți, privește, cum am zis, numai intensitatea cu care lucrează acest mecanism și proporțiile rezultatelor la care

duce, la unii și la alții. Herzberg susține anume că, la filosofi, mecanismul inhibițiilor lucrează cu mai multă putere și produce efecte mai mari decât la oamenii obicinuiți. Iar explicarea acestei deosebiri este, după el, foarte simplă. Ceea ce deslănțuește mecanismul inhibițiilor, în toate cazurile, fără excepție, sunt reacțiunile sensibilității, în fața experiențelor vieții. Când un om, urmând îndemnul uneia sau alteia din nevoile sale organice, trece imediat la acțiune, — dacă acțiunea sa nu-și atinge scopul și nu-și dă satisfacția pe care o așteaptă dela ea, — atunci, sensibilitatea sa reacționează. Reacțiunea poate să conștă, în cel mai bun caz, într-un sentiment fugitiv de nemulțumire sau de neplăcere; dar poate să conștă, în cazul cel mai rău, în suferințe mai mari sau chiar în dureri, ce persistă mai mult. Amintirea acestor urmări ale acțiunilor precipitate îngreuiază apoi, în cazurile analoge, trecerea imediată la acțiune, o întârzie adică sau, când urmările de care e vorba au fost excesiv de penibile, o împiedică cu desăvârșire.

Dacă dar mecanismul inhibițiilor e pus în joc de reacțiunile sensibilității în fața experiențelor vieții, se înțelege fără greutate că, cu cât aceste reacțiuni sunt mai numeroase și mai vii, cu atât mecanismul de care vorbim lucrează mai mult și mai intens, producând efecte mai considerabile. Ceea ce presupune, evident, ca condiție primordială, o sensibilitate mai dezvoltată. Numai o sensibilitate mai dezvoltată poate reacționa mai ușor, mai des și mai viu, la orice atingere din afară.

Ca să ne arate cum o sensibilitate excesivă poate să abată în adevăr pe oameni dela orișice acțiune, Herzberg ne citează vechia legendă a lui Buddha, care ne înfățișează acest mecanism sufletesc mărit de fantezia poetică, așa încât îl poate înțelege orișicine, fără nicio greutate.

Buddha era un prinț de sânge regal și purta numele de Bodhisattva. Când a ajuns la adolescență, ieșind odată să se plimbe prin grădinile palatului părintesc, care, în acea zi de sărbătoare, erau pline de lume, a văzut din întâmplare un bătrân gârbovit, care mergea cu greutate, sprijinindu-se pe un toiag, și se oprea mereu, ca să răsuflă. Penibil impresionat, tânărul prinț a întrebat pe însoțitorul său ce însemna acea apariție. Iar însoțitorul i-a răspuns, că e soarta inevitabilă a tuturor ca, cu înaintarea în viață, să decadă, dela o vreme, încetul cu încetul, până la starea omului pe care l-a văzut, și că aceasta constituie bătrânețea. Ingrozit, Bod-

hisattva n'a mai găsit nicio plăcere să contemple florile minunate ale grădinilor, aleele împodobite cu statui, oamenii în haine de sărbătoare, ci, întorcându-se acasă, s'a închis în apartamentul său, cuprins de o adâncă melancolie. Ca să-l distreze, tatăl său, după câțva timp, l-a îndemnat să mai facă o plimbare. Atunci însă i-a ieșit înainte un bolnav, care, deși tânăr, era așa de slăbit, că nu mai putea merge singur, și era dus, aproape, pe brațe, de alții. Interesându-se de această nouă apariție neașteptată, însoțitorul i-a spus că soarta aceasta poate lovi pe orice om, în orice clipă, și poate prefăce pe tânărul cel mai plin de vigoare și de veselie, într'o ființă nenorocită, sleită de puteri și chinuită de dureri. Adânc impresionat, prințul s'a întors din nou acasă, și melancolia i s'a agravat, făcându-l să-și piardă și mai mult din interesul pentru viața obicinuită. În sfârșit, după stăruințele tatălui său, Bodhisattva s'a mai dus, încă odată, la plimbare. Atunci însă a întâlnit un cortegiu funebru; un om, care murise, era dus să fie ars. Ingrozit de vederea cadavrului, desfigurat și înțepenit, prințul a cerut lămuriri. Și când însoțitorul i-a arătat ce este moartea, făcându-l să înțeleagă fatalitatea ei, căreia niciun om, oricât ar fi de bogat și de puternic, nu i se poate sustrage, Bodhisattva, cu răsuflarea tăiată de o emoție extraordinară, s'a întors pentru ultima dată acasă, pentru ca, renunțând apoi la tot ce-i oferea viața sa de prinț regal, să se retragă în singurătatea munților și a pădurilor, unde voia să reflecteze neturburat la mizeriile lumii și la modul cum ar putea scăpa oamenii de ele. Această legendă ne arată în adevăr, în chipul cel mai plastic cu putință, cum lucrurile cele mai obicinuite, ca bătrânețea, boala și moartea, care, ce e drept, nu înveselesc pe nimeni, dar care pe cei mai mulți oameni îi întristează numai vremelnice, fără să-i împiedice să-și vadă mai departe de treburi, — pe un tânăr înzestrat cu o sensibilitate excesivă, cum era prințul Bodhisattva, l-au zguduit atât de adânc, încât l-au alungat, definitiv, din viața activă, condamnându-l să trăiască într'o retragere absolută și să se consacre numai cugetării.

Ajungem astfel la concluzia, că filosofii trebuie să aibă o sensibilitate mai puternică decât oamenii obicinuiți. Dacă ei, deși sunt înzestrați cu porniri organice deosebit de pronunțate, nu urmează totuși panta naturală ce duce la acțiune, cauza nu poate fi decât că îi oprește un mecanism inhibitoriu deosebit de activ. Un asemenea mecanism însă nu poate fi întreținut decât de o sensibilitate deosebit de vie.

Herzberg caută dar să ne arate, trecând din nou în revistă viețile filosofilor de căpetenie, că ei au avut o sensibilitate mai accentuată decât a oamenilor obicinuiți, că au fost, cum zice el însuși, *prea simțitori* (überempfindlich), și ca atari au fost mai expuși să aibă neplăceri la orice pas, la orice contact cu lumea. Așa se explică nemulțumirea, aproape permanentă, a unora dintr'înșii, — a acelora, anume, cari ne-au lăsat mărturisiri scrise asupra vieții lor afective, — și poate, precum vom vedea, și a altora. Augustin, bunăoară, ne povestește în Confesiunile sale, că pornirile aprige către scopurile obicinuite ale vieții, — către câștiguri, onoruri și plăceri, — de care era atât de stăpânit în tinerețe, îi pricinuiau, la fiecare pas, desamăgiri crude. În împrejurări, în care oamenii obicinuiți și-ar fi găsit mulțumirea deplină, el rămânea nesatisfăcut; totdeauna era ceva, un amănunt penibil, care îi strica impresia totală. Cu cât urmărea dar mai cu ardoare bunurile firești ale vieții, cu atât amărăciunea sa creștea. Și el își explica, mai târziu, această incapacitate a sa de a se bucura în adevăr de viață, zicând că Dumnezeu îngrijea să nu-i pară nimic destul de dulce, spre a-l abate dela zădărniciile pământești și a-l îndrepta către cele vecinice. La Giordano Bruno, nemulțumirea aceasta lua proporții mai mari: se transforma, anume, în silă, în desgust de viață. Lucrurile obicinuite ale lumii, care atâtor altora le făceau plăcere, lui îi păreau respingătoare. De aceea, își dădea singur epitetul caracteristic de «il fastidito» — scârbitul. Rousseau zicea, în Confesiunile sale, că toate nenorocirile i-au fost pricinuite, în viață, de inima sa prea simțitoare. El se plângea în deosebi că, din cauza *prea mării sale sensibilități*, se descuraja prea repede, la orice dificultate; orice i se părea că îi atinge demnitatea și îl jignea; la orice pas, în sfârșit, era chinuit de scrupule, iar lucrurile cele mai neînsemnate îi lăseau păreri de rău, care durau multă vreme. De sensibilitatea excesivă a lui Schopenhauer au vorbit toți biografilor săi. Manifestarea ei cea mai vizibilă și mai penibilă, nu numai pentru el, dar și pentru alții, era vecinica sa nemulțumire, aerul său pururea întunecat și plângerile sale nefârșite, care îl făceau, în tinerețe mai ales, anevoie de suportat în societate. Chiar și mama sa i-a pus dela o vreme, ca să-l mai admită la seratele ei, condiția să renunțe la neconținutele sale lamentații asupra prostiei oamenilor și mizeriilor lumii. El însuși își explica faptul că pesimismul nu rămânea la el o simplă concepție teoretică, zicând că desvoltarea inteligenței mărește la infinit ca-

pacitatea de a suferi a oamenilor, fiindcă le «ascute» sensibilitatea. Spencer releva singur, în Autobiografia sa, cât era de sensibil la orice atingere dureroasă sau chiar numai neplăcută; — și indica în același timp și efectele inhibitorii ale acestei sensibilități excesive. «Nerăbdarea cu care suportam durerile fizice și morale era de asemenea o trăsătură de caracter, pe care o moștenisem dela tatăl meu. Poate că această repulsiune (pentru orice suferință) mă făcea să fiu atât de pacinic. Mă temeam, în tinerețe, de orice luptă, care putea să-mi pricinuiască vreun sentiment dureros». (Autobiografie, tr. germ. I, p. 26). Nietzsche, în sfârșit, era așa de extraordinar de sensibil, încât scria el însuși surorii sale, că ar putea să se prăpădească chiar și numai fiindcă s'ar împiedica de o pietricică... Iar unul din biografii săi, Riehl, zice despre el că simțea, prin simpatie, toate suferințele altora, chiar și cele mai ascunse. Nu e dar de mirare, că orice decepție devenea pentru el tragică. El singur zicea, într-o scrisoare, că desamăgirea pe care i-o pricinuiseră Wagner și despărțirea de el «i-au pus în primejdie viața», adăugând că «i-au trebuit șase ani ca să se lecuiască de această durere». (Briefe, II, p. 480). Iar în urma unei certe cu prietenul său Rée scria: «Mă prăpădesc. Sufăr cât nu pot spune. Existența mi-a devenit insuportabilă». (ibid. II, p. 533).

Din nefericire, nu putem stabili, în mod direct, existența unei sensibilități atât de excesive decât numai la puțini filosofi, — și anume la aceia cari ne-au lăsat mărturisiri scrise asupra vieții lor afective. Altfel, n'am ști-o poate nici despre ei, — întru cât intensitatea cu care simt oamenii nu se vede totdeauna, și uneori nu se vede nicidecum. Mulți cred, că o sensibilitate prea vie este un semn de slăbiciune, și caută s'o ascundă. Sunt bunăoară oameni, cărora li se întâmplă câteodată, la teatru sau la concerte, să fie mișcați până la lacrimi, și cărora le e rușine să fie văzuți. Gradul sensibilității oamenilor nu se poate constata totdeauna ușor și direct.

Este însă un fapt, care poate fi utilizat, ca o măsură indirectă a sensibilității. E faptul că oamenii bolnavi sau de o constituție delicată sunt mai sensibili, mult mai sensibili, la toate atingerile împrejurărilor și la toate dificultățile vieții, decât oamenii sănătoși sau robuști. Faptul acesta e real, e ușor de constatat, și găsește o confirmare curentă în variațiile sensibilității, la fiecare om, când se întâmplă să fie câtva timp bolnav și se însănătoșește apoi; deosebirea, în ceea ce privește iritabilitatea, e vizibilă chiar

și pentru cei ce nu sunt deprinși să se observe, necum să observe pe alții.

Intemeiându-se pe acest fapt, Herzberg cercetează cum au stat filosofii din acest punct de vedere și găsește că cei mai mulți dintr'înșii au fost de o constituție delicată sau chiar au suferit de unele boli cronice. Bacon a fost în copilărie și a rămas toată viața slab și bolnăvicios; răcea, mai ales, foarte ușor; aceasta i-a și pus capăt vieții, în urma unei experiențe, în timpul căreia, servindu-se de zăpadă, a răcit, mai rău ca de obicei. Descartes se născuse în așa de rele condiții, încât medicii nu credeau că avea să trăiască; ca copil, a avut nevoie de îngrijiri neconținute și, cu toate că, mai târziu, s'a îndreptat, sănătatea i-a rămas totuși puțin rezistentă; de aceea nici n'a putut suporta clima suedeză, când s'a dus, chemat de regina Christina, la Stockholm, unde a murit. Locke a suferit toată viața de un catar bronchial, care l-a silit chiar să petreacă uneori iarna în sudul Franței. Spinoza a fost totdeauna slab; în copilărie a fost rachitic; și a murit, relativ tânăr, de tuberculoză. Malebranche a suferit toată viața de stomac, la care avea probabil un ulcer; alimentația îi era penibilă, uneori chiar foarte dureroasă. Rousseau a venit pe lume, cum zicea el însuși, ca un muribund, în urma unei nașteri foarte grele, și părinții săi nu credeau că avea să trăiască; încă din tinerețe a început să sufere de un catar al bășicii, care a devenit apoi cronic și îl făcea să sufere foarte adesea. Kant era puțin dezvoltat și rău conformat; ca urmări ale rachitismului din copilărie, coloana vertebrală îi era puțin deviată, iar pieptul, prea strâmt, îi era puțin îndoit înlăuntru, ceea ce jena, întru câtva, funcțiunile plămânilor și ale inimii; el însuși atribuia uneori acestei cauze ipohondria sa. Comte a avut, în tinerețe, un acces de nebunie și a petrecut câtva timp într'un azil de alienați. Spencer era, în copilărie, așa de slab, încât părinții săi au crezut, de mai multe ori, că aveau să-l piardă; a suferit apoi toată viața de stomac și de nervi; avea digestiuni dificile și nu putea dormi. Fechner a suferit câțiva ani de o neurastenie gravă, cu turburări sensoriale, ce au mers până la pierderea vremelnică a vederii. Hartmann a suferit toată viața de un reumatism articular foarte dureros, pe care i l-a pricinuit un tratament de hidroterapie intempestiv al unei afecțiuni a genuchiului. Nietzsche a început să sufere, dela vârsta de 30 de ani, de violente dureri de cap, care l-au chinuit apoi toată viața.

Din aceste constatări, Herzberg trage concluzia că filosofii

au trebuit să aibă, toți, o sensibilitate excesivă, chiar când n'au manifestat-o în mod vizibil și n'au mărturisit-o formal, — și că aceasta a fost cauza intensității excepționale cu care au lucrat, în viața lor sufletească, factorii inhibitorii, — îndepărtându-i de îndeletnicirile practice și împingându-i către cugetarea pură.

Această ultimă parte a concluziei lui Herzberg, însă, nu se înțelege dela sine. Dacă o sensibilitate excesivă poate, grație mecanismului inhibițiilor, să îndepărteze pe oameni de viața practică, rezultă oare de aici că trebuie să-i împingă numaidecât către cugetare? N'ar fi mai natural ca o asemenea sensibilitate să-i facă să renunțe la tot, — nu numai la acțiune, ci și la cugetare? Căci, la urma urmei, cugetarea, în majoritatea cazurilor cel puțin, nu este nici mai ușoară, nici mai plăcută decât acțiunea.

Ajuns aici, Herzberg recurge la fenomenul transformator al sublimării, pe care trebuie să-l examinăm în capitolul următor.

RĂSPĂNTIA SUBLIMĂRII

Am văzut în capitolul precedent că o sensibilitate excesivă poate, prin jocul mecanismului natural al inhibițiilor, să îndepărteze pe oameni de viața practică. Rezultă însă de aici că trebuie să-i împingă numaidecât către o viață teoretică? N'ar fi mai firesc să-i facă să renunțe la tot, — nu numai la acțiune ci și la cugetare?

Nu, răspunde psihologul german, ale cărui idei le-am luat ca bază de discuție. Dacă mecanismul inhibițiilor împiedică pornirile fundamentale ale naturii omenești să ducă la acțiune, energia lor nu este, prin aceasta, suprimată. Această energie rămâne întreagă și își caută, mai departe, întrebuințarea. Impiedicată să se descarce în formele obicinuite, ea își caută un alt drum și se îndreptează către un alt scop.

Acest nou scop poate fi, mai întâi, pur și simplu, un mijloc de a ajunge la scopul cel vechiu, când nu poate fi atins direct și imediat. Acest caz e cu atât mai frecvent, cu cât nu e produs totdeauna de piedicile subiective, pe care le numim inhibiții, ci, foarte adesea, de cauze obiective. De cele mai multe ori, pornirile noastre nu pot fi satisfăcute direct și imediat; energia adică pe care o deslănțuiesc ele nu poate ajunge, pe drumul cel mai scurt, la scopul ei natural. Ea se îndreaptă atunci către un alt scop, care poate să nu pară, la prima vedere, firesc, dar care nu e, în fond, decât un mijloc, pentru realizarea scopului primitiv. Așa bunăoară, ca să luăm mai întâi un exemplu familiar, să ne închipuim un om care, dorind să se răcorească și să se odihnească, pe o după amiază prea caldă de vară, se desbracă și se culcă. Muștele din odaie însă nu-l lasă să doarmă. El se scoală atunci, se îmbracă și

— cu toate să soarele arde afară — iese pe stradă. Dar numai ca să se ducă până la farmacia cea mai apropiată, de unde cumpără o substanță insecticidă și un pulverizator. Intorcându-se apoi acasă, ucide muștele care îl turburau, se culcă din nou și poate, în sfârșit, să doarmă. Dorința lui de a se odihni, neputând ajunge la scopul ei firesc, s'a îndreptat către un alt scop, care părea a o contrazice: când voia să se odihnească, omul s'a pus din nou pe drum. Dar acest nou scop era numai un mijloc de a ajunge la scopul primitiv.

Tot așa, în imensa majoritate a cazurilor, nevoia de hrană, care e o nevoie fundamentală a naturii omenеști, nu poate fi satisfăcută direct. Nu e de ajuns să-i fie cuiva foame, pentru ca să poată mânca. Trebuie, mai întâi, să aibă cu ce să-și procure alimentele. Ca să dobândească mijloacele necesare în acest scop, omul trebuie să facă ceva, — și împrejurările îl pot sili să facă lucruri, pe care altfel, dacă n'ar fi împins de foame, nu le-ar face nicidecum. Să ne închipuim bunăoară, ca să luăm un caz extrem, că — pe o vreme de șomaj, ca cea de acum — omul nu găsește de lucru decât la o companie barometrică. Se știe, de sigur, ce este o asemenea companie; este o întreprindere foarte necesară în orașele care, nefiind canalizate, n'au sistemul «tout a l'égout». Serviciul, la o asemenea întreprindere, — care, pentru vidarea cloacelor, nu utilizează totdeauna pompele pneumatice, — este, evident, foarte respingător. Și totuși, împins de necesitatea absolută de a se hrăni, omul găsește energia să-l îndeplinească. Energia lui, în acest caz, nu este decât energia dorinței lui de a mânca, energia foamei, abătută dela scopul ei primitiv către un alt scop, care însă nu e decât un mijloc.

Această posibilitate de a transfera energia unei porniri organice, dela scopul ei firesc la mijloacele necesare pentru a-l realiza, este una din caracteristicile de căpetenie ale omului. La animale, această posibilitate, sau nu există nicidecum, în imensa majoritate a cazurilor, sau, dacă există, la animalele de pe treptele cele mai înalte ale scării zoologice, este foarte redusă. Puse în mișcare de pornirile lor organice, animalele nu știu decât să meargă drept la scop. Și dacă nu-l pot atinge direct, se resemnează. Mecanismul psiho-fiziologic nu cunoaște la ele decât căile moștenite ale instinctelor. La oameni intervine, ca un factor superior, inteligența, care, alături de aceste căi vechi, imaginează altele nouă, și provoacă astfel transferul de energie dela scop la mijloace, în desfășurarea pornirilor organice.

În sfârșit, acest transfert, odată ce a devenit posibil, a luat forme foarte diferite. El nu s'a mai făcut adică numai dela scop la mijloace, urmărind satisfacerea strictă a aceluiași porniri, în formele lor originale, — ci și dela un obiect la altul, în care caz pornirile însele au avut să sufere transformări importante. Așa bunăoară, la cei mai mulți oameni, dacă nu la toți, există o nevoie instinctivă de a-și dovedi superioritatea asupra altora, învingându-i în lupte, care nu sunt totdeauna reale. Am zis: o nevoie instinctivă, fiindcă, după toate probabilitățile, nevoia de care vorbim constituie o rămășiță organică, din vremurile străvechi, când concurența vitală și concurența sexuală, în înțelesul darwinist al acestor cuvinte, erau încă libere la oameni, ca la celelalte animale. Pe acele vremuri îndepărtate, oamenii trebuind să lupte la fie care pas unii cu alții, era o necesitate organică absolută ca fiecare, spre a-și putea conserva existența individuală, mai întâi, spre a-și putea propaga specia, apoi, să fie mai tare decât ceilalți și să-i învingă. Un rest al acestei nevoi organice se mai poate vedea, astăzi, la copiii, cari, deși nu mai au să-și dispute obiectele străvechi ale luptelor dintre strămoșii lor, se bat, totuși, numai ca să-și arate puterea, fiecare ținând să-și dovedească, cu orice preț, superioritatea. La oamenii adulți, această nevoie instinctivă ia, se înțelege, alte forme. Ia bunăoară, ca să cităm cazul mai curent, forma jocurilor de dexteritate. Jocurile de hazard pot fi explicate prin dorința de câștig. Jocurile de dexteritate însă, mai ales când se joacă fără «miză», nu mai pot avea o asemenea explicație. Așa e, de pildă, jocul de șah. El este menit să dovedească superioritatea celui ce câștigă partida, și satisface astfel, în chip pacinic, vechia nevoie organică de a învinge un adversar. În acest caz, energia nevoii, de care e vorba, se transferă, nu dela scopul ei firesc la mijloacele necesare pentru realizarea lui, ci dela un obiect la altul. Iar urmarea este că, în acest caz, nevoia însăși ia o altă formă decât cea primitivă. Nevoia de a învinge, care, la origine era războinică, ținând la distrugerea adversarului, — fie direct, prinuciderea lui, fie indirect, prin înlăturarea lui dela posesiunea alimentelor, — devine pacinică, ținând numai la o dovedire a inferiorității lui, care să nu-i pricinuiască, altfel, niciun rău.

Această formă nouă de abatere a energiei pornirilor organice, dela obiectul lor firesc la un alt obiect, ce nu mai are cu cel dintâiu decât o înrudire îndepărtată, întemeiată pe o analogie vagă, a fost studiată în deosebi de psiho-patologul austriac Freud,

care i-a dat, într'o categorie specială de cazuri, numele de sublimare. Explicarea acestui termen stă în faptul că, precum vom vedea imediat, în cazul unei asemenea transferări a energiei unei nevoi organice oarecare, dela obiectul ei firesc la un alt obiect strein de el, acea nevoie se transformă ea însăși, luând, uneori, o înfățișare mai rafinată sau mai subtilă.

Să ne oprim un moment asupra acestui proces psihologic al sublimării, spre a-i examina, mai de aproape, mecanismul. Freud crede, precum se știe poate, că, după instinctul conservării individuale, instinctul propagării speciei este cel mai puternic din resorturile ființei omenești, — și susține că, cu ajutorul numeroaselor transformări, pe care le suferă instinctul acesta, prin sublimare, se pot explica multe lucruri, până acum inexplicabile, în psihopatologie mai întâi, și apoi în psihologie, în general. În adevăr, instinctul propagării speciei, sau, mai pe scurt, instinctul sexual, nu-și poate găsi totdeauna satisfacerea pe căile firești, — și piedicile nu sunt totdeauna de natură exterioară; ele sunt adesea interioare și constau în inhibiții subiective. În ambele cazuri însă, rezultatul este același. Energia instinctului sexual nu se pierde, prin faptul că e oprită în desfășurarea ei firească, ci își caută alte căi sau alte moduri de descărcare. De aci, în viața oamenilor, o sumă de manifestări, — uneori foarte importante din punct de vedere social sau cultural, — care nu s'ar fi produs altfel, sau nu s'ar fi produs, în orice caz, cu aceeași intensitate. Aceste manifestări nu sunt altceva, după Freud, decât forme sublimate ale instinctului sexual.

Așa bunăoară, ca să luăm mai întâi cazurile cele mai simple, în mânăstiri se retrag oamenii, de obicei, împinși de o credință religioasă deosebit de intensă, care îi face să disprețuiască zădărniciile vieții pământești și să-și concentreze toate puterile în spre scopul unic al mântuirii sufletului, ca să-și asigure astfel fericirea vecinică din viața viitoare. Sunt însă și oameni cari intră în mânăstire împinși de decepțiile, pe care le-au suferit în viața lor sentimentală. Se întâmplă de pildă, din când în când, — e un caz care nu se produce numai în romane, — ca o fată tânără, care nu s'a putut mărita cu alesul inimii, din pricina împotrivrării părinților sau fiindcă el însuși a părăsit-o, să nu mai vrea, apoi, să audă de căsătorie și să intre într'o mânăstire. E o decepție negativă, care îi abate instinctul sexual dela căile normale și îl sublimază. Puterea de iubire, care nu se mai poate fixa asupra unui

bărbat, abătându-se dela lume, care îi pare prea josnică, se îndreptează către sferile supra-terestre și se concentrează, întregă, asupra lui Dumnezeu. Călugărițele de acest fel ajung, uneori, să aibă o viață religioasă mai activă și mai intensă decât a celorlalte. Unele ajung, chiar, la misticism, în înțelesul restrâns al acestui cuvânt, și devin celebre prin momentele lor de extaz, în care susțin că au fost vizitate de Dumnezeu și s'au unit cu El.

Sau, în alte cazuri, femei, care s'au măritat dar n'au avut copii, se consacră operelor de binefacere, întemeiând leagăne și orfelinate, pentru copiii abandonati sau rămași fără părinți, și se devotează acestui scop cu o energie uneori surprinzătoare. Asemenea opere sociale sunt privite, e drept, cu simpatie și susținute cu plăcere de toată lumea. Nu toți cheltuiesc însă pentru ele atâta timp, atâta muncă și, uneori, atâția bani, ca femeile de care e vorba. Explicarea trebuie căutată în sublimarea instinctului lor sexual. Satisfacerea deplină a acestui instinct implică, în mod normal, maternitatea. Rămânând lipsit de această satisfacție, instinctul sexual al femeilor de care vorbim își caută un alt drum și se îndreptează către un alt scop. Neputând iubi și îngriji copiii lor proprii, ele îngrijesc și iubesc pe aceia ai altora.

Tot așa, întru cât mișcarea de emancipare politică a femeilor a fost condusă la început, în Anglia, unde a luat naștere, mai mult de fete rămase nemăritate, s'a putut presupune că energia, pe care acele «sufragete» din ceasul dintâiu au desfășurat-o, nu fără sacrificii, izvora din instinctul lor sexual sublimat. Puterea lor de a iubi, care nu se putea concentra asupra unei familii proprii, se revărsa asupra femeilor în genere, căroro voiau să le pregătească, prin cucerirea drepturilor politice, o soartă mai bună în viitor.

Freud generalizează această idee și susține că nu numai pornirile sexuale pot fi sublimate și se pot îndrepta astfel, abătându-se dela scopurile lor firești, către alte scopuri, mai rafinate și, din punct de vedere social, mai înalte. El susține chiar — cuvintele sunt ale lui însuși — că «cultura în general a fost creată, sub presiunea nevoilor vieții sociale, pe socoteala satisfacerii naturale a pornirilor vieții individuale, și continuă să fie întreținută de fiecare om care aduce, la rândul său, acest sacrificiu, de a-și satisface pornirile instinctive, nu în folosul său propriu, ci în folosul comunității». (Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, p. 11).

Câteva exemple, de alte porniri, deosebite de cele sexuale,

care pot fi sublimate de asemenea, — care s'au sublimat, de fapt singure, sub presiunea nevoilor vieții, cum zice Freud, — am văzut deja, în primul nostru capitol. Am arătat atunci că instinctul conservării a fost primul motor al concepției religioase a lumii. În chip firesc, acest instinct trezește, în fiecare om, când e amenințat de o primejdie, nevoia apărării. În cazurile însă, când vede și simte că nu s'ar putea apăra în mod natural, nici singur, nici chiar cu ajutorul tuturor semenilor săi, — în fața marilor fenomene ale naturii bunăoară, în fața cutremurelor de pământ, a erupțiilor vulcanice, etc., — omul își pune nădejdea într'o ființă superioară, capabilă să comande naturii, adică într'o ființă supranaturală, a cărei bunăvoință caută s'o câștige prin semne de admirație, de iubire și de supunere necondiționată, — adică printr'un cult, fie individual, fie colectiv. Instinctul conservării devine astfel, prin sublimare, sentiment religios. Iar acest sentiment își creează apoi, spre a se justifica și întări, un întreg cortegiu de reprezentări, care alcătuiesc conținutul dogmatic al religiilor. Același instinct al conservării, proiectat, prin sublimare, în viitor, duce cum am văzut la concepția nemuririi sufletului, — iar sub presiunea nevoii etice de dreptate, duce la reprezentarea unui sistem de recompense și de pedepse, distribuite, în viața viitoare, de un judecător suprem, atotștiutor și neînduplecat, fără teamă și fără milă.

Aceasta însemnează, după Herzberg, că toate pornirile fundamentale ale naturii omenești se pot abate dela scopurile lor firești și se pot îndrepta, prin sublimare, către alte scopuri mai înalte, — sociale, religioase, culturale, etc. E tocmai, adaogă el, ceea ce se întâmplă în cazul oamenilor cari, în locul acțiunii, preferă cugetarea, cari, în loc să lucreze asupra lumii, preferă să reflecteze asupra-i, — și construiesc, astfel, sisteme filosofice. Am văzut, în adevăr, că o sensibilitate excesivă împiedică, la oamenii de acest fel, pornirile fundamentale ale naturii lor, de a-și găsi satisfacția pe căile obicinuite. Aceste porniri se sublimează, atunci; energia lor nu se mai descarcă în acțiune, ci se concentrează în cugetare.

Așa înțeleasă însă, filosofia capătă un aspect neașteptat. Ea nu mai este, după Herzberg, decât un mijloc de a satisface pornirile fundamentale ale naturii omenești printr'un *surogat* al acțiunii. Cum zice el însuși: «a filosofa este a ocupa pornirile instinctive cu o îndeletnicire menită să ție locul acțiunii» (*Philosophie-*

ren ist Triebbetätigung durch eine Ersatzfunktion des Handelns) (Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen, p. 228). Iar mai departe adaogă, într'o formulă mai scurtă: «a filosofa însemnează a satisface porniri instinctive prin cugetare» (Philosophieren heisst, Triebe durch Denken befriedigen) (ibid. p. 229).

În această ipoteză, cugetarea devine un simplu *surogat* al acțiunii, întru cât nu o înlocuiește decât *numai* atunci, când nu este posibilă. Numai întru cât sunt împiedicate de a-și găsi satisfacția firească în acțiune, numai întru atât pornirile instinctive ale naturii omenesti își pot găsi mulțumirea în cugetare. Intocmai ca Europeanii cari, în timpul războiului mondial, ne mai putând găsi cafea adevărată, din Arabia sau din Brazilia, se mulțumeau cu cafea de orz, sau de ghindă, sau de cicoare, fabricată la ei acasă, adică cu un simplu *surogat*.

Această concepție nu e nouă. Ea a apărut, întâi, mai de mult, cu privire la artă. Bacon bunăoară considera arta ca un *surogat* al naturii. El zicea, în opera sa «De dignitate et augmentis scientiarum», că spiritul omenesc, nesatisfăcut de priverile întunecate ale lumii reale, pline de suferințe, de conflicte și de nedreptăți, își caută refugiul în domeniul imaginației și creează într'însul o lume ideală, care să răspundă mai bine nevoilor lui de seninătate, de armonie și de justiție. Această lume ideală este arta, — care nu e, ca atare, decât o locuitorie fictivă a realității. Că aceasta era concepția unui filosof, nu e nicidecum de mirare. Mai surprinși suntem, poate, când aflăm că aceeași era părerea unui artist, — și a unuia din cei mai însemnați. Richard Wagner, marele compozitor german, zicea câteodată, în momentele sale de amărăciune: «Dacă am avea viața, n'am mai avea nevoie de artă». Dacă am avea viața, însemnează, evident: dacă am avea-o așa cum o voim, dacă am putea-o modela după dorințele noastre. Și fiindcă n'o putem face în lumea reală, o facem într'o lume imaginară, creând opere de artă. Dorințele noastre găsesc astfel o satisfacție închipuită într'un *surogat* al realității. De aceea, la cuvintele de mai sus, Wagner avea obiceiul să adaoge: «arta este o mărturie de neputință». ¹⁾

În filosofie, concepția de care vorbim a apărut ca o urmare firească a interpretării biologice a inteligenței. După această interpretare, funcțiunea cunoașterii a luat naștere numai ca un in-

1) Citat de O. Rank, *Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage*, p. 684.

trument în serviciul vieții — și, prin urmare, numai ca să satisfacă nevoile ei fundamentale. Ca atare, acest rol biologic al inteligenței, inerent ei din momentul chiar când a apărut, rămâne același, pe toate treptele ei de dezvoltare, — chiar și pe cele mai înalte. Rămâne adică același — și în filosofie.

Acest aspect biologic al filosofiei a fost relevat mai întâi de Müller-Freienfels, în cartea sa «*Persönlichkeit und Weltanschauung*», care a apărut în 1919. El susținea că oamenii se împart în «tipuri emoționale», adică în categorii afective, ce se deosebesc prin predominarea unora sau altora din pornirile fundamentale ale naturii omenești. Și adăoga, că fiecare filosof își construiește o filosofie, care să corespundă tipului său emoțional, care să-i permită adică să-și satisfacă pornirea sa afectivă predominantă ¹⁾. Din acest punct de vedere, criteriul adevărului devine, pentru fiecare filosof, posibilitatea de a satisface pornirea afectivă ce predomină în tipul său emoțional. Concepția biologică a filosofiei duce astfel la o concepție pragmatistă a adevărului filosofic, — în felul lui William James și al succesorilor săi.

Și fiindcă stabilim acum genealogia acestor idei, e drept să amintim că Nietzsche zisese, mai înainte, cu ironia lui dureroasă, că oamenii caută, nu «să cunoască cu orice preț» lumea, ci «să-și cânte cu orice preț cântecul lor» despre lume, — explicarea fiind, că numai cântecul *lor* îi satisface, și este, ca atare, singura cunoștință pe care o pot admite, fiindcă e singura pe care o pot înțelege (*Werke*, XI, p. 163). Iar în altă parte adăoga: «Puțin câte puțin am descoperit, ce a fost până acum orice filosofie mare; a fost o spovedanie a autorului ei, — sau memoriile lui involuntare... În filosof nu e nimic impersonal. În deosebi, morala unui filosof ne arată, decisiv și definitiv, ce este el, — care e adică ordinea de importanță a tendințelor celor mai intime ale naturii sale» (*Jenseits von Gut und Böse*, aph. 6).

Continuând seria acestor predecesori ai săi, Herzberg declară, la rândul ei, că numai acele idei filosofice sunt hotărâtoare, — pentru fiecare filosof în parte, se înțelege, — care îi satisfac pornirile fundamentale ale naturii lui. Cu propriile lui cuvinte: «*Ab-schliessende philosophische Gedanken sind triebbefriedigende Gedanken*». (Op. cit., p. 229).

Și ca să pricepem mai bine ce însemnează această formulă,

1) A se vedea, în deosebi, op. cit., p. 51.

să vedem cum explică Herzberg, cu ajutorul ei, idealismul, ca direcție a cugetării filosofice. Urmărirea acestei direcții, în istoria filosofiei, în care suntem siliți să căutăm a ne lămuri geneza ei, ne impune, de obicei, destulă osteneală, din cauza excesivei abstracții a ideilor. Pentru Herzberg, explicarea, fiind de natură biologică, e mai simplă și mai ușoară. Vulpea din fabula cunoscută se consola că nu putea mânca strugurii, la cari n'ajungea, zicând că erau acri. În situațiile de acest fel, filosoful, tot așa de poftitor ca și vulpea, din cauza pornirilor sale afective puternice, și tot așa de împiedicat ca și ea, din cauza inhibițiilor sale lăuntrice, — dar mai șiret decât ea, de vreme ce e filosof, — declară solemn, că strugurii nici măcar nu există în realitate, — ajungând astfel la idealism.

Ca să nu se creadă cumva că glumesc, — sau că voiesc să discreditez, înainte de a o supune unei analize critice amănunțite, o teorie pe care mi-am dat atâta osteneală s'o expun cât mai temeinic, — e bine să citez pasagiul întreg din cartea lui Herzberg. «Dacă prin idealism înțelegem, din punct de vedere epistemologic, tăgăduirea existenței lumii exterioare, independent de cunoștința noastră, iar din punct de vedere metafizic, afirmarea că esența lumii e de natură sufletească, — este izbitor cât de adesea revin, în sistemele marilor cugetători, aceste doctrine care, profanilor, le par atât de neobicinuite. Noi ne explicăm acest fenomen, de care suferă filosofii, prin prea puternicele inhibiții la care sunt supuși, din cauza prea marelui sensibilități. Fiindcă ei nu pot domina lumea și viața, le devalorizează, cu mijloacele cugetării științifice, și le coboară la rolul de simple stări ale conștiinței lor; ele devin astfel simple visuri, aparențe, fenomene; realitate propriu zisă, însă, este lumea lor proprie, în care se găsesc bine, în care pot să trăiască, în care pot să domnească, lumea gândirii, lumea ideilor, — sau, cu un cuvânt, realitatea lor sufletească. Vulpea declară că strugurii, la cari nu poate ajunge, sunt acri. Filosofii sunt și mai gireți; ei se silesc să se convingă pe ei înșiși (sie reden sich ein) că strugurii nu sunt nicidecum o realitate, ci o simplă umbră, o aparență, un fenomen, nu sunt, în orice caz, ceva adevărat, pentru care să facă să se ostenească (wonach es sich zu streben verlohnte) (op. cit. p. 232).

Ca să ne lămurească și mai bine punctul său de vedere, Herzberg adaogă, ceva mai departe, o scurtă desvoltare. Din faptul că filosofia este, în fond, un mijloc de a satisface acele porniri fun-

damentale ale naturii omenеști, care n'ar putea fi satisfăcute altfel, rezultă în chip firesc, că «cugetarea filosofică nu poate să reproducă pur și simplu realitatea, așa cum i-o oferă viața zilnică; întru cât această realitate nu procură filosofului nicio satisfacție, cugetarea lui trebuie s'o nege și să pună, în locul ei, altceva. Ca mijloc de a transforma conținuturile vieții sufletești a omului, filosofia înclină deci către crearea unui mediu artificial, a unei lumi de culise, — alcătuite, firește, din idei subiective, care însă au pentru autorul lor o valoare halucinatorie și îl înconjoară cu o lume de vrajă, în care el se simte mai bine decât în realitatea, aspră și penibilă, a oamenilor obicinuiți». (op. cit., p. 234).

Herzberg a întrevăzut el însuși obiecția ce se ridică, în chip firesc, în contra acestei concepții a filosofiei. După ea, toți filosofilii ar trebui să fie idealști. Niciunul n'ar trebui să ia lumea ca dată și să caute, pur și simplu, s'o cunoască, — sau, în cazul când vrea s'o amelioreze, prin reforme etice și sociale, să se silească *mai întâi* s'o cunoască, pentru ca să poată încerca apoi, mai cu succes, s'o modifice. Dimpotrivă, după concepția lui Herzberg, toți filosofilii ar trebui să «nege» realitatea și să caute s'o «transforme», — nu însă în mod obiectiv, prin modificări lente, succesive, parțiale, ale lumii date, ci în mod subiectiv, prin închipuirea, imediată și integrală, a unei lumi mai bune, — adică mai satisfăcătoare pentru pornirile lor afective.

Nu vom să anticipăm analiza critică a concepției lui Herzberg, întrebându-ne, dacă acesta e tabloul pe care ni-l înfățișează, în adevăr, istoria filosofiei, dacă toți filosofilii au fost, în adevăr, idealști. Ne vom mărgini să indicăm răspunsul, pe care îl dă el însuși, la această obiecție, pe care, cum am zis, a întrevăzut-o singur. El zice că filosofilii idealști sunt în majoritate, iar cei materialști în minoritate, — ca și cum numai materialismul s'ar opune idealismului. Și adaogă, apoi, că materialismul e așa de absurd, încât nici n'ar putea lua naștere în mod spontan; el nu apare decât ca reacțiune în contra idealismului, pe care unele spirite mai timide ar voi să-l evite. Herzberg încearcă adică să facă și pe filosofilii materialști să intre în formula sa, zicând că materialismul, prin «caracterul său relativ», nu poate lua naștere decât ca mijloc de apărare în contra idealismului. «Se poate, zice el însuși, ca acești filosofi să fi avut nevoie să-și treacă pe dinaintea ochilor, cât mai drastic și mai palpabil, realitatea lumii fizice, pentru ca să tragă zăvorul dinaintea înclinării către idealism».

(Diese Philosophen dürfen es nötig gehabt haben, sich die Realität der physischen Welt möglichst drastisch und handfest vor Augen zu führen, um der Neigung zum Idealismus einen Riegel vorzuschieben). (Op. cit., p. 234).

Alte direcții filosofice decât idealismul și materialismul, nu caută Herzberg să pună în raport cu formula sa și să le explice printr'însa. Ne putem dar opri aici, în studiul teoriei sale, rămânând să vedem, în capitolul următor, care este valoarea ei și ce putem crede noi înșine, cu privire la problema ce ne preocupă.

DIFICULTAȚI ȘI INDOIELI

Ca să putem determina valoarea teoriei lui Herzberg, pe care am studiat-o în dezvoltările de până acum, ar trebui să examinăm mai întâi premisele ei. Ar trebui adică să cercetăm, dacă filosofii sunt într'adevăr oameni cu tendințe instinctive puternice sau cu porniri afective năvalnice, precum și dacă ei sunt stăpâniți în adevăr de inhibiții neobicinuit de întensive, de inhibiții atât de tiranice, încât să meargă până la împiedicarea quasi totală a activității lor practice.

Nu cred însă că trebuie să luăm această cale, fiindcă cercetările de felul acesta nu pot duce decât la rezultate aproximative, pe care nu se pot întemeia concluzii sigure. Herzberg își limitează observările la ceea ce se poate ști despre modul cum au trăit treizeci din filosofii mai cunoscuți, pe cari el îi consideră ca reprezentativi, și cari sunt: Socrate, Platon, Aristot, Epicur, Augustin, Bruno, Hobbes, Descartes, Locke, Spinoza, Malebranche, Leibniz, Berkeley, Hume, Rousseau, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer, Comte, Fechner, Feuerbach, Mill, Stirner, Spencer, Hartmann și Nietzsche, (Op. cit. p. 49).

Mai întâi, chiar și cu privire la acești filosofi, sunt rezerve de făcut, și vom vedea mai departe că unele din constatările lui Herzberg, deși sunt reale, ca constatări, pot fi însă interpretate și altfel, așa încât nu dovedesc numai decît teza lui. Al doilea, oricât i-ar crede Herzberg de reprezentativi, filosofii de cari se ocupă el nu pot hotărî nimic, în ceea ce privește structura sufletească a celorlalți, cari, precum ne-o arată istoria filosofiei, sunt mult mai numeroși. Numai în istoria filosofiei vechi găsim treizeci de filosofi, cari nu sunt mai puțin însemnați decît Rousseau sau decît Stirner. Iar unele din personalitățile de frunte ale filosofiei grecești, ca Thales

însuși, cu care începe ea, ca Pythagora, ca Pyrrhon, nu par a se acorda nicidecum cu formula lui Herzberg.

Dar, cum am zis, nu voim să punem piciorul pe această cale, fiindcă nu credem că poate duce la rezultate sigure. E destul de probabil că unii din filosofi au fost așa cum ni-i înfățișează Herzberg; dar dovada, că au fost toți așa, este imposibilă, după cum este imposibilă și dovada contrară. Premisele teoriei lui Herzberg, adică, nu pot fi nici confirmate, nici infirmate, definitiv și cu deplină siguranță. Trebuie dar să le luăm pur și simplu ca date, să le considerăm, sub beneficiu de inventar, ca întemeiate, și să vedem dacă, cu ajutorul lor, putem ajunge să ne explicăm, în adevăratul înțeles al cuvântului, cum devine cineva filosof și de ce se orientează în spre unele sau altele din soluțiile posibile ale problemelor filosofice, de ce devine adică filosof de un anumit fel, — empirist sau raționalist, materialist sau spiritualist, mecanist sau finalist, etc.

În esență, teoria lui Herzberg constă în a presupune că unii oameni, înzestrați de natură cu porniri afective puternice, suferind de inhibiții intensive, nu-și pot găsi satisfacția pe căile firești ale acțiunii și caută un derivativ în cugetare, — ceea ce îi duce la filosofie. Iar mecanismul acestei abateri a tendințelor organice dela căile lor naturale și îndreptarea lor către alte scopuri, se rezumă în ceea ce Freud numise, înaintea lui Herzberg, sublimare.

De aici trebuie să începă analiza noastră. Trebuie adică să cercetăm, de ce sublimarea împinge numai pe unii oameni în spre filosofie, — pe când pe atâția alții îi împinge în atâtea alte direcții. Căci sublimarea nu e un proces psihic special, ce ar interveni numai în cazul orientării sufletești a celor ce devin filosofi. Am văzut deja, în capitolul precedent, când am luat cunoștință de acest proces, că el împinge pe unii oameni către misticismul religios, care se manifestează prin părăsirea totală a lumii și vieții practice, prin retragerea în viața închisă și contemplativă a mănăstirilor, pe când pe alții îi împinge către umanitarism și filantropie, care se manifestează dimpotrivă printr'o participare mai activă la viața de lume, cu tendințe practice pronunțate, către întemeierea, susținerea și dezvoltarea operelor de binefacere sau a mișcărilor de revendicări sociale. Tot așa, putem adăoga acum, sunt și oameni, pe cari procesul sublimării îi împinge către artă. Aceia cari, nemulțumiți de lumea reală, își caută satisfacția într'o lume închipuită, — dacă n'o pot construi cu noțiuni abstracte, ca filosofii, o construiesc cu imagini concrete, și devin artiști.

În această direcție e poate caracteristică o carte, pe care Herzberg n'o putea utiliza, fiindcă nu apăruse încă. E cartea lui Felix Theilhaber asupra lui Goethe, care a apărut în 1929, la trei ani după aceea a lui Herzberg. Ea e caracteristică, fiindcă abordează problema creațiunii artistice la unul din artiștii cei mai însemnați și care era, în același timp, după ceea ce s'a scris până acum asupra-i, un om perfect echilibrat, un olimpiian chiar, a cărui viață a fost, nu numai absolut normală, dar și de o superioară armonie.

Punctul său de vedere diferit, ni-l indică autorul acestei cărți, destul de limpede, încă din prefață. «Psihologia modernă se orientează după slăbiciunile oamenilor și le utilizează ca să-și explice modul lor particular de a fi, sufletește vorbind. De aceea, mi-am interzis aici metoda, conservată de un uz îndelungat, de a prezenta pe poetul de geniu ca pe un eroic supraom. Tocmai prin această înlăturare a oricărui vâl, printr'o zugrăvire lipsită de uzuala aureolă de glorie, ba chiar prin relevarea stăruitoare a părților umbrite ale caracterului său, ni s'a deschis o privire nouă în interiorul personalității lui Goethe; ne-a devenit vizibilă strânsa dependență a simțirii sale de ceea ce era, în natura sa, alături de drumul obicinuit (abwegig). Acest ceva neobicinuit (dies Abwegige) stă, precum mi-a arătat-o din ce în ce mai limpede aprofundarea vieții lui Goethe, în separarea celor două zone ce influențează viața sexuală, în manifestarea și înrâurirea schimbată, la fiecare dată, a sferei spirituale-cerebrale și a sferei organico-sexuale (in dem jeweilig verändernten Auftreten und Einwirken des Geistig-Gehirnilichen und des Sexuell-Organhaften). Prima sferă mijlocește satisfacția sufletească, cea de-a doua satisfacția trupească. Dualitatea felului de a fi al lui Goethe ne explică, nu numai particularitatea atitudinilor sale, adesea ciudate, dar și mai ales, *pornirea sa către creațiune*, (den Schaffensdrang), *formularea artei sale și ultimul conținut*, ne scos încă la iveală, al operei sale poetice»¹⁾.

După Theilhaber, adică, Goethe, ne putând găsi, în același timp, satisfacția deplină, și sufletească și trupească, a instinctului său sexual, în lumea reală, — din cauza separării «neobicinuite» sau anormale a celor «două zone», — a căutat o asemenea satisfacție într'o lume închipuită, în lumea ficțiunilor poetice, pe care le-a creat după placul său, ca să răspundă întocmai nevoilor sale sufletești. Ce valoare poate avea o asemenea explicare a creațiunii artis-

1) Felix A. Theilhaber, Goethe, Sexus und Eros, p. 7.

tice, e o chestie pe care o lăsăm, deocamdată, în suspensie. Acum, ne mărginim să menționăm această explicație, ca o dovadă că sublimarea e considerată, de cei ce recurg la ea, ca putând duce și la artă, și este utilizată, de fapt, pentru explicarea modului cum ajunge cineva să creeze, nu numai opera de artă în general, ci anumite opere de artă, cu anumite caractere, — ca în cazul lui Goethe.

De altfel, Herzberg ne arată că sublimarea poate împinge către creațiunea artistică chiar și pe filosofi, întru cât, uneori, energia pornirilor lor afective, împiedicată de inhibiții de a se descărca în acțiune, nu se poate utiliza întregă pe calea cugetării abstracte. Filosofii se apucă, în asemenea cazuri, de literatură. În Fedon, bunăoară, ni se spune că Socrate, în închisoare, ne având altceva de făcut, a compus un imn în onoarea lui Apollon și a pus în versuri fabulele lui Esop. Platon a scris drame. Giordano Bruno a scris poeme, satire și comedii. Rousseau a scris drame, nuvele și romane. Kant a scris câteva poezii ocazionale. Fechner a publicat un mic volum de poezii lirice. Nietzsche a scris și el poezii, iar unele din operele sale filosofice — «Așa grăi Zarathustra» mai ales — au o incontestabilă valoare literară. Hartmann, în sfârșit, a publicat un volum de poeme dramatice. Și Herzberg conchide: «Mai mult de jumătate din marii filosofi au avut așa dar și o activitate artistică: o verificare uimitoare a ipotezei noastre, că același mecanism psihic — inhibiția intensivă a pornirilor spre acțiune — stă la originea productivității artistice ca și la originea productivității filosofice». (op. cit., p. 188).

Oamenii însă, pe cari mecanismul sublimării îi îndreptează către misticismul religios, către operele de binefacere, către revendicările sociale, către artă sau către filosofie, formează, în sânul marilor mase, o minoritate infimă. Misticii, cari se leapădă de lume, spre a lua, într'o retragere absolută, drumul greu al apropiării de Dumnezeu, filantropii cari uită interesele lor proprii, spre a se ocupa numai de ale altora, revoluționarii cari sacrifică tot ce e al lor pentru binele celorlalți, artiștii cari renunță la mulțumirile firești ale vieții, pentru realizarea unui ideal de frumusețe, filosofii, în sfârșit, cari, disprețuind tot ce are o valoare pentru ceilalți oameni, nu prețuesc decât adevărul, sunt așa de rari, încât se pot număra, — dacă nu pe degete, dar, de sigur, destul de ușor, în istorie, — pe când marile mase ale omenirii în genere, de altădată și de astăzi, au fost și sunt compuse din indivizi nenumărați. La ce a dus și la ce duce mecanismul sublimării, la acești nenumărați indivizi? Sau, n'a fost și nu e cazul, la ei, ca acest mecanism să intre în acțiune?

A crede că s'a putut sau că s'ar putea să fie așa, ar însemna a presupune că, la imensa majoritate a oamenilor, toate pornirile fundamentale ale naturii lor au fost și sunt satisfăcute, pe deplin, așa încât n'a fost și nu e nevoie ca ele să-și caute satisfacția în alte direcții. Putem să facem însă o asemenea ipoteză? Nu, de sigur. Omenirea s'a plâns neconținut, pretutindeni și totdeauna, de nenumăratele ei suferințe. De unde veneau însă acele suferințe? De acolo, evident, că, din diferite cauze, pornirile fundamentale ale naturii omenegii rămăneau vecinic nesatisfăcute. Și fiindcă e în natura acestor porniri să-și caute, cu orice preț, satisfacția, mecanismul sublimării a trebuit să fie pururea în acțiune.

Se ridică dar, în chip firesc, întrebarea: unde a dus acest mecanism, în trecut, și unde duce, astăzi, la imensa majoritate a oamenilor? Herzberg n'a evitat această întrebare. Și răspunsul său este: la turburări ale sistemului nervos, la nevroze și psihoze, cu nenumăratele lor forme. Oamenii cărora, cum zice Herzberg însuși, «niciun zeu nu le-a dat să spună ce suferă» (denen kein Gott gab zu sagen was sie leiden), se îmbolnăvesc, pur și simplu; pornirile lor, rămase nesatisfăcute, își caută satisfacția pe căi patologice. Așa bunăoară, ca să luăm un caz extrem, paranoicul care se crede miliardar, când e sărac lipit pământului, sau care se crede împărat, când e cel mai umil dintre proletari, își creează și el o lume a lui, ca și artistul și filosoful, o lume imaginară, în care se simte bine, în care pornirile lui, nesatisfăcute de realitate, își găsesc în sfârșit satisfacția. Numai că, lumea imaginară a paranoicului nu mai are nicio legătură cu realitatea și o contrazice la fiecare pas, e adică o lume anormală sau patologică.

Iar sub aceste cazuri extreme, care nu sunt, din fericire, prea frecvente, se înșiră imensul număr al acelor, cari nu sunt nebuni, dar nu sunt nici normali, cari suferă, într'o măsură mai mică, de unele sau altele din ideile fixe, din obsesiunile și fobiile, din deformările psihice și din alterările personalității, ce caracterizează, atunci când izbutesc să rupă toate legăturile cu realitatea, pe paranoicii propriu ziși. De aci marea importanță pe care a luat-o, cu Freud, în terapeutică, metoda psiho-analitică. Ea constă în a explora inconștientul, spre a descoperi aceste efecte patologice ale mecanismului sublimării, și, punându-le în plină lumină, dinaintea bolnavilor, să le ia astfel puterea ascunsă și să le paralizeze acțiunea morbidă.

La imensa majoritate a oamenilor, așa dar, sublimarea nu duce

nici la misticismul religios, nici la filantropie, nici la revendicări sociale, nici la artă, nici la filosofie, — fiindcă «niciun zeu» nu i-a dăruit cu puterile sufletești necesare pentru asemenea orientări. Ceea ce însemnează, că sublimarea e numai cauza ocazională a orientărilor de acest fel. Cauza lor eficientă o constituie, tocmai, aceste puteri sufletești, care, până în momentul sublimării, rămân mai mult sau mai puțin în stare latentă, și, trezindu-se sub influența ei, intră, mai cu tărie, în acțiune.

Am putea astfel compara sublimarea cu manivela de care trage mecanicul, când pune în mișcare o locomotivă. Această manivelă însă nu face decât să dea drumul vaporilor din cazan, ca să poată intra în corpurile de pompă. Ea permite adică locomotivei să pornească, dar nu produce mișcarea ei. Această mișcare o produc alți factori, — și anume, pe de o parte elasticitatea vaporilor, iar pe de alta structura locomotivei, care transformă această proprietate fizică, scoțând dintr'însa efecte mecanice.

Mai mult încă, chiar și la oamenii, pe cari sublimarea îi îndreptează către artă sau filosofie, — ca să restrângem analiza noastră numai la aceste cazuri, — ea nu produce totdeauna aceleași efecte, — ceea ce pare să indice, că intensitatea cu care lucrează ea nu e totdeauna aceeași, dar poate să însemneze și altceva. Sunt oameni cari, când sunt nemulțumiți de lumea reală, își caută consolarea în lumea de imagini a artei sau în lumea de idei a filosofiei, — dar numai în mod pasiv. Se mărginesc adică să citească literatură sau filosofie, fără să meargă însă mai departe, încercând să scrie, ei înșiși, ceva. Oamenilor de acest fel le lipsesc puterile sufletești necesare pentru o activitate proprie, productivă, — puteri ce alcătuiesc ceea ce se numește, cu un singur cuvânt, *talentul*. Herzberg însuși ajunge la această concluzie, când examinează ceea ce am numit, adineauri, variațiile de intensitate ale sublimării. «Aici, zice el, trebuie să ne referim la talentul, pe care unul îl posedă, altul nu». (Op. cit., p. 213). Cel ce n'are talent, literar sau filosofic, fie nu încearcă să scrie nimic, fie, chiar dacă încearcă, rezultatele nu-l mulțumesc, și nu stăruiește mai departe în această direcție; sublimarea nu-și continuă acțiunea. Dimpotrivă, cel talentat scrie, și fiindcă rezultatele îl satisfac, merge mai departe; acțiunea sublimării continuă și poate lua proporții mai mari.

E surprinzător însă faptul că Herzberg, după ce recurge, ca să completeze acțiunea sublimării, la acest factor nou, care este talentul, nu se mai ocupă nicidecum de el. Nu cercetează adică nici-

decum ce este talentul și de ce atârână el, — deși o asemenea cercetare, nu numai că era indispensabilă, dar ar fi alcătuit miezul însuși al chestiei pe care o studiază. El se ocupă, în adevăr, de psihologia filosofiei și a filosofilor; acesta e chiar titlul lucrării sale. El vrea să știe, cum devin oamenii filosofi, și de ce gândesc în filosofie așa cum gândesc, — de ce se îndreptează bunăoară către idealism sau către materialism. Ca să ajungă însă la acest scop, trebuie, după ce a invocat, ca factor ultim, talentul, să caute să și-l explice. Căci este evident, că oamenii nu pot ajunge filosofi numai cu porniri organice puternice și numai cu o sensibilitate excesivă; le mai trebuie, neapărat, și talentul. Explicarea talentului ar fi trebuit, dar, să constituie punctul final și capital al teoriei lui Herzberg.

Acest punct, final și capital, am putea zice că lipsește cu totul în cartea psihologului german, dacă n'am găsi într'un loc o indicație, — una singură și lipsită de orișice dezvoltare. E vorba de explicarea originalității. Prin originalitate înțelege Herzberg ceea ce deosebește pe oamenii de talent din fiecare categorie. Artiștii de un fel oarecare, poeții lirici bunăoară sau dramaturgii, au toți talent, se înțelege; altfel, n'ar fi artiști. Dar talentul lor se manifestează, în lăuntrul fiecărei categorii, în mod diferit. Fiecare poet liric și fiecare dramaturg are concepția lui artistică, deosebită de a celorlalți, și din care decurg toate particularitățile producțiilor sale. Ceea ce face, zice Herzberg, ca fiecare artist, fiecare filosof, și, în genere, fiecare om de talent, în orice direcție s'ar manifesta, să lucreze în felul lui, deosebindu-se de toți ceilalți, este originalitatea. Iar această originalitate izvorăște, după el, din «ceea ce este neobicinuit în partea emoțională a personalității» fiecăruia din oamenii de talent (p. 217). Originalitatea n'ar fi adică o particularitate a inteligenței, ci a sensibilității, — numai a sensibilității. Iar pe pagina următoare (p. 218), repetă această formulă, dându-i o înfățișare, dacă se poate zice, mai generală: «Originalitatea izvorăște din structura neobicinuită a personalității emoționale».

Este desigur interesant să știm că, pentru Herzberg, originalitatea talentului nu atârână, nici chiar la filosofi, de calitatea neobicinuită a inteligenței, ci de calitatea neobicinuită a sensibilității. Vom trage, mai departe, consecințele cuvenite, din această concepție. Până atunci, ne mărginim să constatăm, că Herzberg nu definește «personalitatea emoțională», nici în sine, nici în mod diferențial. El nu ne spune ce înțelege prin personalitate emoțională în general, nici cum se deosebesc personalitățile emoționale ale di-

feriților oameni de talent, — măcar după categorii, dacă nu individual; la artiști și la filosofi, de pildă, dacă nu la diferiții artiști și la diferiții filosofi. Tot așa Herzberg nu ne spune nicidecum, în ce constă «structura neobicinuită» a personalității emoționale, care constituie originalitatea, și prin ce se deosebește de structura obicinuită a personalității emoționale a oamenilor lipsiți de originalitate.

Suntem astfel siliți să constatăm că, în fond, Herzberg nu ne dă, în această privință, mai mult decât poate gândi orișice profan, fără ajutorul teoriei sale. Orișicine poate afirma, fără nicio greutate, că, dacă artiștii și filosofii produc opere de valoare, este fiindcă... au talent. Orișicine poate afirma, fără nicio paradă de știință, că, dacă artiștii și filosofii, deși au toți talent, se deosebesc, totuși, unii de alții, este fiindcă fiecare dintr'înșii are în structura sa sufletească... ceva neobicinuit, ceva ce este numai al lui, și care îi constituie originalitatea.

După cum nu ne explică talentul, în general, după cum nu ne explică originalitatea, care ne-ar da cheia deosebirilor calitative ale diferitelor talente, tot așa nu ne explică Herzberg nici variațiile cantitative ale fiecărui talent în parte, adică variațiile productivității artistice și filosofice. El ne spune, e drept, că ele s'ar reduce la variațiile de intensitate ale sublimării, — dar nu poate să explice aceste din urmă variații, și o recunoaște el însuși. În adevăr, sublimarea nu-și îndeplinește în mod permanent, față de cei pe cari i-a împins către artă sau către filosofie, rolul ei natural de a le satisface pornirile afective, ce nu pot fi satisfăcute pe căile acțiunii, și de a-i scăpa astfel de turburările nervoase la care ajung, din această cauză, ceilalți oameni. Cei mai mulți artiști și filosofi nu produc într'una. Talentul lor suferă adică variații cantitative incontestabile. Ei au, adesea, perioade de secetă sufletească, în care productivitatea lor scade sau încetează cu totul, — ca și cum talentul lor și-ar pierde vigoarea sau chiar ar dispărea cu desăvârșire. De unde numele de «Verblödungs-perioden», de perioade de «prostire» ce s'a dat acestor faze negative ale vieții sufletești a oamenilor de talent. În timpul acestor faze, artiștii și filosofii sufăr și ei de turburări nervoase, care, odată instalate, rămân apoi, variând ca intensitate, dar fără să dispară cu totul. Neurozele și psihozele nu sunt nicidecum rare, la artiști și la filosofi, — ceea ce a făcut, mai de mult, pe Lombroso să stabilească o strânsă legătură între geniu și nebunie. Constatarea coincidenței a două fenomene nu constituie însă o explicare a raportului dintre ele, care poate să nu fie de na-

tură causală. De fapt, nu știm încă, astăzi, dacă între genialitate și nebunie există un raport de această natură, — nici, prin urmare, care din termenii unei asemenea raport ar fi cauza și care efectul. Această obscuritate persistă și în încercarea de explicare a lui Herzberg. Câteodată, zice el, sau chiar adesea, sublimarea își pierde puterea de a mai satisface pornirile afective ale artiștilor și filosofilor — și productivitatea lor scade sau încetează. De ce își pierde însă sublimarea această putere, nu știm. «Analiza puterii de sublimare se sfârșește aici, zice Herzberg însuși, în întuneric» (op. cit., p. 213). «Trebue să intervină aici, adaugă el, factori necunoscuți, de a căror prezență trebue să atârne intensitatea sublimării» (ibid. p. 213), — și prin urmare nivelul și continuitatea productivității artistice și filosofice. Dacă însă această productivitate atârna de factori necunoscuți, aceasta însemnează că n'o putem explica, — cel puțin nu încă și nu pe deplin.

Dacă dar teoria lui Herzberg nu ne poate explica apariția și variațiile cugetării filosofice în general, e puțin probabil să ne poată explica această apariție și aceste variații în cazurile particulare, ce ni se înfățișează în istoria filosofiei. Și, ca să nu luăm drumul lung și greu al unei verificări integrale, trecând în revistă toate sistemele filosofice și căutând să vedem, dacă ne putem explica geneza lor cu ajutorul teoriei lui Herzberg, să recurgem la o metodă mai expeditivă, care ne permite să ne economisim timpul, ajungând totuși la rezultate tot așa de probante. Să determinăm, mai întâi, caracterele factorilor explicativi, de cari se servește teoria lui Herzberg, și să vedem, apoi, dacă factorii cari au determinat *de fapt*, în câteva cazuri concrete, geneza cugetării unuia sau altuia dintre filosofi, au sau nu acele caractere.

Am văzut cari sunt, după Herzberg, factorii ce determină orientarea oamenilor în spre filosofie și prin urmare apariția, la ei, a cugetării filosofice. Sunt pornirile organice deosebit de puternice, sensibilitatea deosebit de vie, inhibițiile deosebit de intense, sublimarea deosebit de activă, și în sfârșit talentul, cu ceea ce are el specific, adică originalitatea, care se reduce, numai, la ceea ce este neobicinuit în partea emoțională a personalității fiecărui cugetător. Toți acești factori aparțin însă afectivității și n'au nimic comun cu intelectualitatea. Ei sunt adică factori iraționali, ce n'au nimic comun cu activitatea a ceea ce ne-am deprins a numi rațiune. Ca atare, acești factori sunt strict subiectivi și strict individuali. Ei n'au nimic comun, nici cu stările obiective și generale, — cu stările so-

cială sau culturale, de pildă, — ale timpului când apare cugetarea filosofică la unul sau la altul din cei ce o reprezintă, nici cu felul de a fi sau cu modul de a gândi al celorlalți oameni, din același timp. Căci nimic nu e mai subiectiv și mai individual ca afectivitatea fiecăruia.

Să vedem acum, dacă factorii reali, cari au determinat, de fapt, apariția cugetării filozofice în cazurile concrete, pe care ni le înfățișează istoria filosofiei, au avut sau nu aceste caractere. Să luăm bunăoară cazul lui Socrate. Care a fost descoperirea lui de căpetenie, în filosofie? A fost teoria noțiunilor. Cum a ajuns el la această teorie, o știm din istoria filosofiei. Este părerea generală a tuturor celor ce au studiat istoria filosofiei vechi, că întreaga activitate filosofică a lui Socrate a fost determinată de rătăcirile la care expuneau pe oamenii timpului ideile și propaganda sofistilor. Acești teoreticieni ai succesului cu orice preț susțineau că nu există adevăruri, valabile deopotrivă pentru toți, că nu există decât păreri individuale, valabile numai pentru cei ce le au și numai în momentul când le au, — și că, prin urmare, oricine poate să gândească și să facă oricine. Că asemenea idei erau primejdioase, și puteau să compromită, nu numai progresul intelectual, dar și ordinea, socială și etică, era evident. Socrate s'a ridicat dar în contra sofistilor, arătând că există un adevăr general, valabil pentru toți, — dar că acest adevăr nu stă în impresiile concrete, individuale, adică în percepțiile sensibile, care diferă de la un om la altul, ci în ceea ce e comun într'însele, adică în noțiunile abstracte. Și cum a ajuns Socrate să descopere aceste noțiuni? Printr'o operație intelectuală, — prin acea analiză, care constă în separarea caracterelor comune ale percepțiilor sensibile sau ale reprezentărilor și prin punerea lor la o parte, în grupe deosebite, — operație, pe care o cunoaștem astăzi cu toții ca ceva foarte banal, ca alcătuind procesul logic al abstracțiunii.

Cugetarea lui Socrate a fost astfel determinată, întâi, de un factor obiectiv, — de starea de incertitudine intelectuală, socială și morală, pe care tindeau s'o creeze sofistii în societatea ateniană a timpului său, — și s'a constituit, apoi, cu ajutorul unui factor intelectual. Acești doi factori cari, istoricește vorbind, au determinat și apariția cugetării filozofice a lui Socrate și conținutul ei, nu erau nici subiectivi, nici afectivi. Starea de spirit a unei societăți date, la un moment dat, nu este de sigur ceva subiectiv. În raport, cel puțin, cu gândirea lui Socrate, starea de spirit a oamenilor din ju-

rul său, pe care el n'o împărtășea, era dimpotrivă, ceva obiectiv. Iar procesul logic al abstracțiunii, prin care Socrate a ajuns să descopere noțiunile, n'avea de sigur nimic afectiv; acest proces nu era, atunci, cum nu e, nici astăzi, o stare a sensibilității, ci o operație a inteligenței. Faptul, în sfârșit, că procesul logic al abstracțiunii se petrecea în mintea lui Socrate, adică a unui om individual, nu-i dedea nicidecum un caracter subiectiv, ca sentimentelor lui. Procesul acesta se desfășură în același mod în toate mințile omenesci deopotrivă; este adică același la toți oamenii, pe când sentimentele lor diferă. Un proces logic are, așa dar, un caracter obiectiv, în deosebire de stările afective, care sunt strict subiective.

Să ne punem acum întrebarea, dacă ne-am putea explica apariția cugetării filosofice a lui Socrate și conținutul ei, numai cu factorii afectivi și subiectivi din teoria lui Herzberg, — cu pornirile organice deosebit de puternice, cu sensibilitatea deosebit de vie, cu inhibițiile deosebit de intense, cu sublimarea deosebit de activă și cu originalitatea lui emoțională. Răspunsul nu cred că poate fi afirmativ. Acești factori au putut, evident, să joace un rol în viața sufletească a lui Socrate; au trebuit, chiar, să joace unul. Dar, fiind dată natura lor subiectivă și irațională, rolul acestor factori nu poate fi determinat în mod obiectiv și rațional, și nu poate fi deci utilizat în explicarea activității lui filosofice.

Să ne punem, acum, întrebarea, dacă fără teoria noțiunilor, ca existențe logice, pe care a formulat-o Socrate, ar fi putut să apară teoria ideilor, ca existențe metafizice, pe care a formulat-o Platon. Fără învățământul maestrului său venerat, la școala căruia a stat opt ani, Platon n'ar fi fost, de sigur, ceea ce a fost. Ar fi putut, fără îndoială, să se desvolte astfel, ar fi putut chiar să ajungă la *mai mult*, ca valoare culturală, — dar n'ar fi fost ceea ce a fost. Și fiindcă, în istoria filosofiei, trebuie să luăm sistemele filosofice așa cum au fost, și să căutăm să ni le explicăm ca atare, este evident că, în geneza cugetării lui Platon, trebuie să ținem seamă de învățământul lui Socrate, care n'a fost un factor subiectiv, aparținând personalității emoționale a filosofului în formație, ci un factor obiectiv, aparținând vieții intelectuale a societății timpului său.

Sau, să ne punem, mai departe, întrebarea, dacă, fără teoria ideilor, ca existențe metafizice, pe care a întocmit-o Platon, ar fi putut să apară teoria formelor, ca instrumente ale creațiunii, pe care a înjghebat-o Aristot. Fără învățământul maestrului său, cu care se certa din când în când, dar în Academia căruia a stat până

la vârsta de 38 de ani, Aristot n'ar fi ajuns, de sigur, ceea ce a fost. Ar fi ajuns altceva, ar fi ajuns poate mai mult, dar n'ar fi fost ceea ce a fost. Când voim dar să ne explicăm, istoricește, geneza cugetării lui filosofice, așa cum a fost, nu putem să nu ținem seamă de învățământul lui Platon, care n'a fost un factor subiectiv, aparținând personalității emoționale a lui Aristot, ci un factor obiectiv, aparținând vicțiilor intelectuale a societății ateniene de pe acea vreme.

Putem repeta această analiză în toate cazurile, mai caracteristice, sau pe care le cunoaștem mai bine, din istoria filosofiei, și vom ajunge la același rezultat: la necesitatea de a recurge, neapărat, pentru a înțelege apariția filosofiilor respective, la diferiții factori obiectivi și intelectuali. Să luăm, bunăoară, cazul lui Kant. Evoluția lui intelectuală, cu tardiva lui orientare către criticism, nu se poate explica fără influența, pe care au exercitat-o asupra-i, astronomia lui Newton, filosofia lui Leibniz și scepticismul lui Hume, — care erau fapte culturale obiective. Ele existau, ca elemente de căpetenie, în viața intelectuală a timpului, și lucrau, ca atare, și asupra altor oameni, nu numai asupra lui Kant. Ele nu constituiau adică factori subiectivi, ce ar fi aparținut personalității emoționale a filosofului dela Königsberg. Iar analiza spațiului, după Newton și după Leibniz, și analiza cauzalității, după Hume, prin care a ajuns Kant la ideile sale proprii asupra lor, constau în operații intelectuale ce n'aveau nimic afectiv.

Sau, să cercetăm modul cum au ajuns Lamarck, Darwin și Spencer la concepția evoluționismului. Vom vedea că, fără lunga serie de fapte, stabilite de biologie, de geologie, de astronomie, de fizică și de chimie, — pe care ni le arată istoria progreselor făcute de aceste științe, dela sfârșitul veacului al XVIII-lea înainte, — ei n'ar fi putut ajunge la ideile pe care le-au formulat. Cercetările respective însă, ale științelor menționate, stăteau la îndemâna tuturor și puteau determina cugetarea orișicui.

Sau, să încercăm să ne explicăm apariția idealismului german, dela începutul veacului al XIX-lea, numai ca o atitudine subiectivă, asemenea cu aceea a vulpii din fabulă, de care ne vorbea Herzberg. Vom vedea că nu mai putem înțelege conținutul de idei, atât de bogat, atât de ciudat și atât de variat, al acestei direcții filosofice. Ca să ne putem lămuri, trebuie, neapărat, să raportăm acest curent, întreg, la «Critica rațiunii pure», ca la un punct de plecare obiectiv. Iar dacă vom căuta să ne dăm seamă de deosebirile ce există între acest idealism și acela al lui Berkeley, — vom vedea că n'o putem

face, decât numai raportând și evoluția intelectuală a filosofului englez la punctul ei de plecare obiectiv, care a fost empirismul lui Locke.

Sau, în sfârșit, să încercăm să ne explicăm apariția pozitivismului cu Saint-Simon și Auguste Comte, fără marele fenomen social și politic al Revoluției franceze dela sfârșitul veacului al XVIII-lea și fără numeroasele ei consecințe, în toate direcțiile vieții sufletești a timpului. Ne vom încredința, fără greutate, că ne e cu neputință, oricât am manevra cu factorii subiectivi și afectivi ai lui Herzberg.

Rezultă oare de aci că acești factori nu joacă niciun rol în viața sufletească a filosofilor? Nu mă gândesc nicidecum să afirm așa ceva. Mă mărginesc numai să constat, că nu ne putem explica evoluția cugetării filosofice a omenirii, așa cum s'a desfășurat, de fapt, numai cu factorii subiectivi și afectivi, pe cari Herzberg îi consideră ca fiind singurii determinanți. Când studiem istoria filosofiei, ne lovim, la fiecare pas, de factori obiectivi și intelectuali, pe cari n'avem dreptul să-i ignorăm și cărora nu le putem tăgădui o influență diriguitoare, în orientarea cugetării fiecărui filosof.

Când am început această serie de studii, ne-am propus să cercetăm, dacă — și în ce măsură — putem ști cum devine cineva filosof și de ce atâră orientarea sa în spre una sau alta din soluțiile posibile ale problemelor filosofice, de ce adică devine cineva un filosof de un anumit fel, și nu de altul. Teoria lui Herzberg, care părea a fi, până acum, cea mai bine sau, cel puțin, mai complet studiată, și pe care tocmai de aceea am luat-o ca bază de discuție, ne-a arătat că dificultățile sunt mai mari decât ne închipuiam. Ne rămâne să vedem, în capitolul următor, dacă trebuie să încheiem cercetările noastre fără alt profit decât această constatare pesimistă, — sau dacă, în limitele programului, foarte modest, pe care îl indică forma dubitativă a întrebării noastre inițiale, putem ajunge, totuși, la unele rezultate, de o valoare cel puțin practică, dacă nu teoretică.

CAP. VI.

ALTE CAI

Ca să putem răspunde la întrebările, pe care ni le-am pus la sfârșitul capitolului precedent, e bine să examinăm mai întâi câteva cazuri mai simple. Să cercetăm, bunăoară, de ce atârna îndreptarea oamenilor către diferitele lor ocupații din viața practică. Am putea astfel să întrevădem factorii cei mai obicinuiți cari determină orientarea activităților omenești, în general.

Altădată, într'un trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat, a legerea îndeletnicirilor curente ale vieții indivizilor era hotărâtă de imobilizarea lor tradițională în clasele sociale din care făceau parte. Ei nu puteau practica alte profesii decât acelea ale părinților, moșilor și strămoșilor lor. Așa mai este încă și astăzi, într'o oarecare măsură, în India, țara clasică a castelor multimilenare. La popoarele europene din timpul nostru, indivizii sunt, e drept, liberi să-și aleagă orice profesiune, dar nu se folosesc totdeauna, — nu se folosesc chiar decât destul de rar, în înțelesul adevărat al cuvântului, de această libertate. În majoritatea cazurilor, ea este restrânsă, nu de barierele tradiționale ale organizării sociale, ci de voința părinților cari, fie din cauza lipsei mijloacelor, fie pentru motive de comoditate, își țin copiii pe lângă ei, ca să le ajute, și le impun astfel propriile lor îndeletniciri. Sau, când nu e acesta cazul, părinții hotărăsc totuși, tot ei, profesiunile pe care au să le exercite copiii lor, alegând singuri tipurile de școli la care îi trimit. Iar rezultatul este că, nu arare ori se produc adevărate conflicte, între structura sufletească a oamenilor și datorile profesionale, pe care le-au contractat fără voia lor.

Este evident că nu cazurile de acest fel ne interesează, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă. Căci, dacă poate deveni cineva, ca în comedia lui Molière, medic fără voie,—sau, ca în-

alte cazuri, magistrat sau preot, inginer sau profesor fără voie, — nu poate deveni însă nimeni filosof fără voie, — filosofia nefiind, propriu vorbind, o profesiune practică, ci, în primul rând, o atitudine teoretică, în fața lumii și a vieții, — o atitudine pe care nimeni n'o poate lua decât în mod spontan. De altfel, și în carierele practice există asemenea orientări spontane. Cei ce s'au condus de asemenea orientări, se disting, de obicei, printre ceilalți reprezentanți ai profesiunilor respective. Iar succesul lor se explică, de regulă, zicându-se că ei au avut chemarea cerută sau vocația necesară, și că, din această cauză, punând mai multă plăcere sau mai mult interes în tot ce fac, ajung, firește, să facă totul mai ușor, mai repede și mai bine decât alții.

Aceste cazuri de orientare spontană către o formă oarecare de activitate, practică sau teoretică, trebuie să le examinăm în deosebi, ca să vedem, de ce atârnă ele. Brătescu-Voinești ne povestește, într'una din nuvelele sale, istoria unui copil de țăran, care, într'o vară, când proprietarul moșiei a venit la țară, l-a auzit cântând din vioară. În mod spontan s'a trezit la el un interes atât de pasionat pentru acest instrument muzical, că nu mai putea pleca de lângă fereastra odăii, în care cânta proprietarul. Această mică patimă copilărească i-a pricinuit chiar o mare suferință. Curiozitatea l-a făcut, odată, să se agațe de ce putea și să se suie până la fereastra deschisă. Și fiindcă nu era nimeni în odaie, a îndrăznit să intre și să pună mâna pe vioară. Surprins însă de ai casei, copilul a fost aspru, prea aspru, pedepsit. Și nuvelistul își încheie povestea zicând că, dacă în loc de o sfântă de bătaie, i s'ar fi dat pasionatului copil o vioară și un profesor, ar fi ajuns poate un mare artist.

Prin interesul acesta pătimăș, care apare deodată, brusc, fără ca ceva să fi îngăduit prevederea lui, se manifestează ceea ce se numește, de obicei, chemare sau vocație. În cazul copilului din nuvela lui Brătescu-Voinești, era ca și cum vioara fermecată l-ar fi atras, l-ar fi obsedat, l-ar fi fascinat, chemându-l fără încetare, să vină, să pună mâna pe ea, — și să-și facă dintr'însa scopul unic al vieții lui întregi. Ce este însă interesul acesta, atât de intens, și de ce atârnă el? Care e mecanismul lui psihologic și care e baza lui organică? Și este el de sine stătător, sau e determinat, în vreun chip oarecare, de mediul înconjurător, fizic și social?

La aceste întrebări, răspunsul este, din nefericire, foarte anevoios. Chemarea sau vocația n'a fost până acum studiată mai de aproape de psihologi, — deși constituie un fenomen din cele mai

importante, atât din punct de vedere individual, cât și din punct de vedere social, — din cel dintâiu, întru cât hotărăște adesea desfășurarea vieții întregi a oamenilor, cu toate plăcerile și cu toate durerile ei, — din cel de-al doilea, întru cât este principalul factor al progresului, în toate direcțiile. Ca părți ale psihologiei aplicate, tipologia și caracterologia, ajutate de psihotehnică, fac astăzi, în această privință, cercetări utile, de sigur, dar care sunt de abia la început. Ele se ocupă mai mult de aptitudini, măsurând intensitatea acelor din funcțiunile psihice, care pot fi măsurate, și care sunt cele mai simple. Aceste științe nouă se ocupă dar mai mult de aptitudinile elementare, care, prin chiar faptul că sunt elementare, nu constituiesc decât elementele chemării sau ale vocației.

Ca să nu intrăm în aceste cercetări, care, cum ni s'a întâmplat cu acelea ale lui Herzberg, ne-ar lua poate prea mult timp, — cu atât mai mult cu cât sunt, deocamdată, mai disparate și mai divergente, — să reducem problema la datele ei cele mai simple, și să vedem dacă n'am putea găsi cu privire la ele, în științele care se ocupă de fenomenele respective, vreo indicație utilă.

Chemarea sau vocația se consideră, de obicei, cum ne-o arată întrebuintarea curentă a acestor cuvinte, ca revelând un talent înăscut, într'o direcție sau într'alta. Celui ce n'are un asemenea talent, și se crede totuși indicat să facă lucruri, pentru care nu posedă înzestrarea sufletească necesară, nu-i recunoaște nimeni chemarea sau vocația, în direcția în care vrea să lucreze. Când un copil bunăoară, ca cel de care vorbiam adineauri, arată o înclinare deosebită către muzică, cei dimprejurul lui presupun că el trebuie să aibă un talent muzical înăscut. Așa făcea și nuvelistul, pe care l-am citat adineauri, când zicea că copilul, a cărui istorie o povestea, dacă ar fi avut parte de o vioară și de un profesor, ar fi ajuns poate un mare artist.

Admițând, ca firească, această presupunere, să ne întrebăm mai departe, ce este talentul. Am văzut că Herzberg, care admitea și el talentul, ca factor ultim al productivității artistice și filosofice, nu ne dădea nicio lămurire asupra-i. Putem ști noi mai mult de cât el? Putem ști, ce realitate psihofiziologică indică cuvântul talent? Și dacă putem, în mod empiric, să constatăm existența talentului, îl putem oare și explica, îi putem oare determina cauzele și îi putem oare prevedea efectele, — așa cum prevedem desfășurarea fenomenelor, ale căror raporturi cauzale ne sunt cunoscute?

Iată o sumă de întrebări, la care răspunsul e foarte anevoios.

O analiză foarte simplă ne poate arăta, imediat, dificultățile de care ne lovim. Ce înțelegem noi să afirmăm, atunci când constatăm, în mod empiric, existența unui talent oarecare? Ce înțelegem, bunăoară, când zicem că un copil, care n'a învățat încă nimic, are talent pentru muzică? Înțelegem să afirmăm numai, că el posedă o facilitate deosebită, sau chiar neobicinuită, de a prinde succesiunile de sunete pe care le numim, în mod curent, arii muzicale, și de a le reproduce exact, sau, pe o treaptă mai înaltă, de a combina el însuși succesiuni de sunete, inventând melodii nouă,—simple și copilărești, se înțelege, dar nouă. Dacă ne întrebăm însă, în ce constă această facilitate, care este baza ei organică și care sunt condițiile ei psihice, suntem siliți să mărturisim, că nu știm încă nimic sigur, în această privință. Putem, firește, să presupunem, că facilitatea de care e vorba trebuie să aibă, ca bază organică, o structură particulară a centrilor auditivi din creier. În ce constă însă acea structură particulară, nu știm nicidecum, și nici nu ne-o putem închipui, în starea actuală a psiho-fiziologiei.

Cert este, în orice caz, — ca să ne întoarcem un moment la Herzberg și să evităm o eventuală interpretare greșită a teoriei lui, — cert este, că acea structură particulară a centrilor auditivi nu poate să atârne de mecanismul sublimării, — care, de altfel, nici nu e posibil să intre în acțiune la copilul, pe care l-am luat ca exemplu, la copilul încă fraged, care, cum am zis, n'a învățat încă nimic. Este însă evident că acest mecanism poate să intre în acțiune, și la el, mai târziu, și îi poate determina, atunci, orientarea în spre arta muzicală. Să zicem bunăoară că copilul, devenit adolescent, când e nemulțumit de viață, când are, de pildă, primele decepții sentimentale, se apucă, cum îi e obiceiul, să cânte, și constată cu surprindere că găsește în această îndeletnicire o astfel de ușurare și de mângâiere, încât se simte apoi îndemnat să se consacre, pentru totdeauna, muzicii. Lucrul este, evident, foarte posibil. Se poate însă afirma, că structura particulară a centrilor lui auditivi, care i-a permis, încă din copilărie, să cânte, — și să-și găsească apoi, ca adolescent, consolarea, în momentele de întristare, în cântec, a fost produsă de mecanismul sublimării? Evident că nu. Nu sublimarea a produs acea structură, — ci dimpotrivă, acea structură a condiționat sublimarea, adică îndreptarea energiei lui afective în direcția pe care a luat-o. Nu mai încape îndoială că, la un alt tânăr, cu altă înzestrare sufletească, sublimarea ar fi dus, în aceleași împrejurări, la alte rezultate.

Dacă dar nu putem înțelege orientarea cuiva în spre arta muzicală, decât numai presupunând la originea acestei orientări, — după cum face de altfel și Herzberg însuși, — talentul muzical, atunci explicarea ei prin mecanismul sublimării, cu cele două premise ale lui: pornirile afective puternice și inhibițiile intensive, — dacă nu este inutilă, întru cât ne poate indica o condiție ocazională a manifestării talentului muzical, nu desleagă însă problema ultimă, care este, din acest punct de vedere, problema creațiunii muzicale. Căci, atâta timp cât nu știm, ce este talentul muzical, atâta timp cât nu știm, care este cauza lui eficientă, — nu putem ști care este cauza adevărată a puterii creatoare, în muzică, a omului ce posedă un asemenea talent, și nu putem prevedea, prin urmare, creațiunile lui. Logica însă ne învață că semnul cel mai sigur al cunoașterii adevărate a fenomenelor este, tocmai, puțința de a prevedea cursul lor viitor.

S'ar părea că există totuși o cale, pe care am putea ajunge să prevedem apariția talentului, ba chiar și nivelul lui relativ, — și anume calea eredității. De vreme ce am zis că talentul este înăscut, trebuie să admitem că el este ereditar. Și în adevăr, de vreme ce nu se poate dobândi în cursul vieții, — dacă ar fi așa, ar trebui ca, prin studii și exerciții, să-l poată dobândi origicine, — trebuie să presupunem că talentul rezultă dintr'o structură psihofiziologică ereditară. Am putea astfel, conchizând dela ascendenți la descendenți, să presupunem — uneori cel puțin — apariția talentului, precum și nivelul lui relativ. Ar fi, în adevăr, foarte firesc să presupunem, că un talent ereditar, trecând, succesiv, dela ascendenți la descendenți, crește, treptat, prin aportul fiecărei generații. E regula generală, după care se dezvoltă funcțiunile organice, determinate de adaptarea progresivă cu mediul, în doctrina evoluționistă. Din acest punct de vedere, talentul ar trebui să fie totdeauna, în condiții egale de manifestare, mai pronunțat la descendenți decât la ascendenți.

Experiența ne arată însă că asemenea concluzii, oricât ar părea de întemeiate în teorie, nu sunt aplicabile în practică. Cazurile, în care se poate regăsi la ascendenți talentul unui artist sau filosof, sunt destul de rare. În majoritatea cazurilor, nu există, din acest punct de vedere, nicio legătură, nici măcar aparentă, între ascendenți și descendenți. Așa bunăoară, nu numai că părinții celor mai mulți dintre filosofi nu s'au ocupat nicidecum cu filosofia, dar nici măcar n'au avut profesii care să implice o cât de redusă viață inte-

lectuală. Tatăl lui Spinoza era negustor, al lui Rousseau ceasornicar, al lui Fichte țesător, al lui Kant curelar. Afară de cazul celor doi Darwin, Erasm și Charles, și de cazul celor doi Mill, James și John Stuart,—istoria filosofiei nu ne mai dă alte exemple, în care bunicul și nepotul sau tatăl și fiul să fi fost, amândoi, filosofi. Pe de altă parte, descendenții filosofilor sunt, de cele mai multe ori, lipsiți de talent, și se manifestează de obicei în alte direcții.

Sunt chiar biologi cari cred că aceasta e regula. Așa bunăoară Galton, studiind ereditatea caracterelor de căpetenie, fizice și, mai ales, psihice, la 150 de familii engleze, a ajuns, în cele două lucrări ale sale «Hereditary Genius» și «Natural Inheritance», să stabilească cele două legi cunoscute sub numele său: «legea întoarcerii la medie» și «legea eredității ancestrale». El susține că la fiecare generație de oameni există o medie evolutivă, care este în adevăr ereditară și reprezintă nivelul de progres organic. Acea medie are tendința de a se păstra, mai mult sau mai puțin neschimbată; abaterile, în plus sau în minus, au tendința de a se compensa. Așa bunăoară, când un individ dintr'o generație oarecare depășește cu mult media ei organică, arătând o superioritate excepțională, într'o direcție sau alta, copiii săi au tendința de a varia «în sensul contrar». S'a observat, în adevăr, că copiii oamenilor mari, nu numai că nu se pot ridica la nivelul lor, dar încă rămân sub nivelul mediu al generației din care fac parte. Talentele excepționale nu se moștensesc. Tendința «întoarcerii la medie» împiedică o asemenea transmitere ereditară a superiorităților mai accentuate. O compensare organică analogă, însă în sens invers, exprimă faptul că unii dintre oamenii ce s'au distins prin calități intelectuale deosebite, au avut părinți ce se găsiu, din acest punct de vedere, sub media generației lor.

A doua cauză, care duce la aceleași efecte, este cea pe care o indică legea eredității ancestrale, — a doua din cele formulate de naturalistul englez. Partea cea mai mare, în formarea structurii psihofiziologice a oamenilor, o au de sigur ascendenții lor imediați, cari sunt părinții. Din aceasta însă nu rezultă că partea, cu care contribuie ascendenții lor mai îndepărtați, este nulă. Numeroase observații, făcute de biologi, arată dimpotrivă, că această din urmă parte, nu numai că este reală, dar poate juca uneori un rol însemnat. Atât Galton, cât și succesorii săi Pearson, Welden, Darbishire, etc., au căutat să determine partea diferitelor generații de ascendenți în ereditatea fiecărui individ, prin așa numita «Biometrică». Acești învățați susțin că partea părinților este de $\frac{1}{2}$, — ceea ce dă, pentru

fiecare dintrînșii, o contribuție de $\frac{1}{4}$. Celor patru bunici le revine o contribuție comună de $\frac{1}{4}$, sau, pentru fiecare, de $\frac{1}{16}$. Contribuția celor opt străbunici este de $\frac{1}{8}$, adică, pentru fiecare, de $\frac{1}{64}$. Și așa mai departe, până la împlinirea unității întregi, ce reprezintă caracterul ereditar de care e vorba. De unde rezultă, că un om de talent nu poate da copiilor săi decât un sfert din structura sa psiho-fiziologică; restul îl primesc dela mama lor, pe de o parte, și dela ceilalți ascendenți, pe de alta. Iar experiența arată că acest «rest», care e de trei sferturi, nu favorizează de obicei dezvoltarea sfertului prim, — nu favorizează adică dezvoltarea sau, cel puțin, păstrarea talentului patern. Ca să asigure «întoarcerea la medie», restul în chestie desfășură o acțiune «compensatoare», adică contrară.

Aceste vederi sunt, se înțelege, teoretice și pot fi, cum au fost de fapt, discutate. Ceea ce rămâne indiscutabil este materialul de fapte, pe care se întemeiază, — și care tinde a dovedi că talentul, mai ales când se ridică la un nivel mai înalt, nu se moștenește.

S'ar putea prin urmare ca talentul să fie, de cele mai multe ori, o variație bruscă, individuală, o «mutație», cum zice naturalistul olandez De Vries, care a studiat în deosebi variațiile de acest fel. În această ipoteză, talentul ar fi, în cazurile respective, înnăscut, dar nu ereditar. El ar apărea adică odată cu indivizii ce îl manifestează, dar n'ar fi moștenit dela ascendenții lor. Prevederea talentului, care am văzut că este imposibilă în practică, nu s'ar mai putea afirma, în asemenea cazuri, nici măcar în teorie. De altfel, chiar dacă am rămânea la ipoteza că talentul este ereditar, aceasta tot nu ne-ar ajuta prea mult să-l înțelegem. Atâta timp cât nu știm în ce constă structura psiho-fiziologică, pe care se întemeiază sau din care izvorăște talentul, nu ne-ar servi la mare lucru să știm că este ereditară.

De altfel, s'ar putea ca punctul de vedere structural să nu aibă, în studiul talentelor, importanța pe care i-o atribuim, — în mod ipotetic, se înțelege. S'ar putea ca apariția talentelor să atârne mai mult de variații ale funcțiunilor decât de variații ale structurilor, la oamenii ce le manifestează. Am zis în adevăr că talentele, nefiind, afară de rare excepții, ereditare, s'ar putea să fie, în majoritatea cazurilor, simple mutații. Aceste forme de variație însă, — de variație buscă și discontinuă, — ce se produc din când în când la ființele vii în general, par a fi determinate mai mult de schimbări, puțin comune sau chiar cu totul neobicinuite, ce intervin în funcționarea organismelor respective. Asemenea schimbări ar fi, bună-

oară, cele provocate de traumatisme, de mutilări, de creșteri sau de scăderi deosebit de accentuate ale cantităților de materii alimentare, etc. Așa cel puțin pare a rezulta din observările ce s'au făcut până acum asupra condițiilor în care se produc mutațiile sau, cu alte cuvinte, asupra cauzelor ce le dau naștere. Poate dar fi util să aruncăm o scurtă privire asupra acestui punct special al cercetărilor contimporane de biologie generală.

De vreme ce nu păreau a fi determinate, în mod ereditar, de structura biologică a ascendenților, în cazurile individuale în care se iviau, mutațiile au luat la început o înfățișare enigmatică, inexplicabilă. Ele nu erau prea departe — am putea zice — de a fi considerate ca fenomene fără cauză. O asemenea credință ar fi fost însă greșită. Tot ce se poate afirma, cu oarecare siguranță, despre mutații este că, apărând brusc, fără o acumulare lentă, anterioară, de modificări pregătitoare, ele se produc în mod spontan. Spontaneitatea însă nu exclude nicidecum cauzalitatea. Prin «generația spontană» bunăoară — atunci când această problemă preocupa în deosebi pe biologi — nu se înțelegea nicidecum că apariția pe pământ a primelor ființe vii n'ar fi avut nicio cauză; se înțelegea numai că ea n'a avut cauza «obidicinuită» care este «procreația», că acele prime ființe vii n'au provenit adică din germeni de viață preexistenți, ci au luat naștere prin simple transformări fizico-chimice ale lumii anorganice.

Biologii s'au apucat dar, în ultimii 25 de ani, să caute cauzele mutațiilor. De Vries însuși a crezut la început, în 1901, că ele ar putea reprezenta, în viața speciilor respective, o perioadă critică. O «cauză de variabilitate» s'ar ivi, la un moment dat, la anumite specii, care fuseseră mai înainte stabile, reproducându-se, timp de nenumărate generații, fără nicio schimbare. Deodată, fără ca ceva să fi permis să se întrevadă ceea ce avea să se întâmple, o instabilitate subită a unora din caracterele lor le transformă în specii «mutante». Nouile generații cărora le dau naștere prezintă modificări, uneori numeroase, ale tipului lor primitiv. Ca să-și explice aceste «crize de variabilitate», de Vries a presupus mai întâi că ele ar putea fi provocate de «îmbătrânirea» speciilor respective. Prin modificarea spontană a unora din caracterele lor, speciile «mutante» și-ar căuta, în această ipoteză, — regenerarea.¹⁾ Ceva mai târziu

1) Hugo de Vries, *Die Mutationstheorie*, Leipzig, 1901 (vol. I) și 1903 (vol. II). Ipoteza de care vorbim se găsește în volumul I; autorul o formulează în treacăt, cu prilejul legii a VII-a, privitoare la periodicitatea mutațiilor.

însă, în 1905, revenind asupra cauzelor care pot determina mutațiile, învățatul olandez s'a mărginit să le împartă, schematic, în două categorii: unele externe, altele interne. Iată propriile lui cuvinte: «Dacă mutabilitatea nu e o calitate permanentă, ea trebuie să se fi produs într'o zi și, la origine, trebuie să fi avut o cauză exterioară; întinderea mutabilității, ca și variațiile posibile ce i se datoresc, pot fi privite ca rezultând din cauze interne; determinarea însă a momentului când mutabilitatea devine activă, nu poate să fie niciodată un efect al acestor cauze interne; ea trebuie raportată la vreun factor extern, care, când va putea fi descoperit, va hotărî orientarea cercetărilor experimentale ce rămân de făcut»¹⁾.

De fapt cercetările s'au îndreptat, simultan, în ambele direcții: a cauzelor interne și a celor externe. Unii biologi au presupus că mutațiile ar consta în «disociații» de caractere, legate împreună printr'o «hibridație» sau încrucișare anterioară de varietăți diferite, în lăuntrul speciilor respective. Asemenea «hibridații» sau încrucișări duc, după legile lui Mendel, la reapariția unuia sau altuia din caracterele «independente», în cursul generațiilor ce urmează. Speciile «mutante» ar proveni din asemenea «hibridații» sau încrucișări; un caracter «nou» care se ivește la ele, nu e nou decât în aparență; e numai un vechiu caracter «independent» ce «reapare». Această ipoteză a fost susținută de școala «mendeliană», în frunte cu Bateson, Saunders, Verworn. Ea a fost combătută însă de Mac Dougal (Daniel Tremblay), cu argumente atât de serioase încât, cu toată încercarea lui Leclerc du Sablon de a le înlătura, dându-le o altă interpretare, au rămas în picioare. Dificultatea de căpetenie de care se lovește această ipoteză este că nu se pot stabili speciile elementare din încrucișarea cărora se presupune că ar fi ieșit speciile «mutante»²⁾.

Cunoscutul biolog francez Félix le Dantec a presupus că mutațiile se datoresc unor fenomene de «Simbioză» a căror acțiune se desfășură alături de mecanismul obicinuit al adaptării cu mediul, — mecanism ce este și rămâne, după el, principala cauză a formării speciilor. Și anume, un «microb simbiotic» ar interveni, la unele specii, în momentul fecundației, și influențând celulele germinative ar da naștere unor variații neașteptate, pe care nimic anterior nu le pregătise și nu le anunța. Obiecțiunea de căpetenie ce se ridică în contra acestei ipoteze este că generalizează acțiunea unei

1) H. de Vries, *Espèces et variétés*, p. 440.

2) A se vedea, în această privință, L. Blaringhem, *Les transformations brusques des êtres vivants*, p. 176 și urm.

cauze de variabilitate, care, în unele cazuri, poate să fie reală. Experiența ne arată în adevăr că sunt și alte cauze care pot produce asemenea efecte, fie în natură, fie în laboratoriile oamenilor de știință. Așa bunăoară, ca să cităm un singur exemplu: Goodspeed și Olson, supunând acțiunii razelor X câteva specimene ale plantei «*Nicotiana tabacum purpurea*», au obținut numeroase mutații, privind forma frunzelor, culoarea florilor, dimensiunile ramurilor, etc.

Alți biologi relevaseră, mai de mult, influența mutilațiilor asupra sexualității și văzuseră într'însa una din cauzele posibile ale mutațiilor. E. Bordage și L. Blaringhem au lucrat mai ales în această direcție. Cel dintâiu a observat că exemplare ale arborelui tropical «*Carica Papaya*» care făceau flori masculine, dacă li se rupeau unele ramuri, în momentul când urmau să înflorească, făceau muguri femeli. Cel de-al doilea a studiat în deosebi, din acest punct de vedere, porumbul, cânepa, spanacul, cu rezultate analoge. La această din urmă plantă, bunăoară, a obținut pe o tulpină femelă, prin mutilări, flori hermafrodite ¹⁾. Concluzia la care au dus aceste cercetări, după Blaringhem, a fost, cu propriile lui cuvinte, următoarea. «Traumatismele violente, care distrug uneori individul ²⁾, provoacă adesea o supra-abundență de lăstare, ale căror organe: tulpine, foi, flori și fructe, prezintă deviații considerabile dela tipul specific și constituiesc adevărate monstruoziități. Grație mutilărilor, cele mai multe vegetale pot fi puse în starea de «înebunire» (peuvent être mises dans l'état d'affolement), care este pentru horticultori perioada, din viața speciilor respective, în care pot obține varietăți noi ³⁾. Iar asupra modului cum se constituiesc aceste varietăți — care uneori devin specii — noi, autorul adaugă: «Printre plantele pe care mutilările le-au pus în starea de «înebunire» — stare ce corespunde unui *dezechilibru* al tipului mediu, — un oarecare număr prezintă anomalii parțial ereditare. În descendența lor, acestea procură, alături de unde anomalii grave și de plante normale care și-au regăsit echilibrul ancestral, și câțiva rari indivizi cari prezintă anomalii ușoare. Acestea din urmă sunt complet ereditare și constituiesc varietăți noi și stabile ⁴⁾».

1) Cf. Blaringhem, *Mutation et traumatismes*, p. 126.

2) E vorba de plante. Blaringhem e botanist.

3) Blaringhem, *Les transformations brusques des êtres vivants*, p. 303.

4) Id., *ibid.*, p. 303. Am citat în întregime acest pasaj și am subliniat cuvântul *dezechilibru*, fiindcă ne vor fi de folos mai târziu, când vom examina, în a doua serie de studii din volumul de față, ideea lui Charles Nicolle, că la origina talentelor stau de obicei încrucișeri de rase.

Să ne punem, acum, întrebarea: cum lucrează mutilările de felul celor pe care le-am văzut, pentru ca să producă efectele pe care le produc? Ele determină, zice Blaringhem, o stare de «înebu-nire», care corespunde unui «dezechilibru». Este evident însă că, înainte de a provoca modificări anatomice sau structurale ale organelor respective, acest dezechilibru nu poate să constea decât într'o tulburare fiziologică sau funcțională, mai mult sau mai puțin profundă. Ca să precizăm această idee, să luăm una din funcțiunile de căpetenie ale vieții organice, cum este nutriția, și să arătăm că variații mai accentuate ale ei pot să producă efecte analoage cu ale mutilărilor. Cazul ce mai probant, în această privință, este de sigur acela al varietăților de mac, la care se poate obține transformarea bruscă a staminelor în carpele, fie prin mutilări, fie printr'o nutriție mai abundentă, într'un teren mai bine îngrășat. Dacă, bunăoară, luăm câteva specimene din varietatea «*Papaver bracteatum*» și, în momentul când bobocii florilor sunt încă învăluiți în bractee, le tăiem tulpinele dela suprafața solului, lăstarele noi, care «dau» pe urmă, fac flori ce au, toate, două-trei stamine transformate în carpele. Același efect însă îl putem obține la specimene din varietatea «*Papaver Somniferum*», care au fost cultivate într'un pământ special îngrășat, așa încât au putut beneficia de o nutriție excepțional de favorabilă¹⁾.

Pe o scară mai întinsă a studiat condițiile externe ale mutațiilor botanistul german G. Klebs. El a relevat de asemenea influența nutriției, care e diferită la diferitele categorii de plante, dar e totdeauna însemnată, fie în conservarea stabilității, fie în determinarea variabilității lor. Așa bunăoară, o ciupercă miceliană și acvatică din genul «*Saprolegnia*» poate fi menținută un timp îndelungat într'o stare pur vegetativă, poate fi împiedicată adică să-și formeze organele de reproducere, care sunt spori, prin reînnoirea continuă a mediului nutritiv. Aceste organe apar, la ciuperci și la alge, în general, atunci când conținutul, de săruri minerale sau de substanțe organice, al mediului nutritiv, scade, atunci când adică se produce, la organisme respective, o denutriție mai mult sau mai puțin accentuată. La alge se adaugă o condiție suplimentară: apariția stării sexuale poate fi provocată de o scădere mai simțită a intensității luminii.

Pornind dela aceste constatări, Klebs a făcut încercări de «metamorfoză experimentală» la unele specii vegetale superioare. Așa bunăoară, a izbutit să înlocuiască florile obicinuite cu «rozete

1) Blaringhem, Les transformations brusques des êtres vivants, p. 304.

de foi», la unele specimene de «*Sempervivum*», modificându-le nutriția, supunându-le unui regim «abundent», pe un teren îngrășat anume și bine udat. La același rezultat se poate ajunge însă micșorând intensitatea luminei prin sticle colorate, de diferite nuanțe, — colorile fiind indiferente. Alte specii de plante sunt sensibile, din acest punct de vedere, numai la anumite colori. La speciile de «*Sedum spectabile*» bunăoară, rozetele de foi înlocuiesc florile numai dacă sunt puse într'o seră cu sticle albastre¹⁾.

Alți biologi au studiat influența temperaturilor asupra apariției mutațiilor. Goldschmidt, Jollos și Rokizky au supus larve de «*Drosophila*» unei temperaturi mai ridicate, de 37°, — cea obișnuită, la care fuseseră menținute, până în momentul experienței, fiind numai de 25°. Muștele ce au ieșit din larvele respective păreau mai puțin viabile: dedeau un procent mai mare de mortalitate și erau mai puțin fecunde sau chiar sterile; în schimb, prezentau variații somatice mai mult sau mai puțin vizibile, care luau la descendența lor caracterul unor mutații capabile să dea naștere unor varietăți nouă²⁾.

Este evident că mutațiile ce se produc în aceste diferite cazuri, sub diferite influențe pe care le-am văzut, — ale mutilațiilor, ale variațiilor nutriției, ale razelor X sau ale unor oscilații neobicinuite de temperatură, — se datoresc, în fond, modificărilor fiziologice sau funcționale pe care le determină influențele de acest fel. Intru cât dar am zis că apariția talentelor se poate compara, în majoritatea cazurilor, cu aceea a mutațiilor, putem presupune că la originea lor stau de asemenea modificări analoage.

Această presupunere găsește un sprijin prețios în modul cum consideră psihologii funcțiunile sufletesti superioare. Incercările de a localiza aceste funcțiuni, de a le lega adică de anumite structuri, s'au lovit de dificultăți foarte mari. Rezervele pe care le impun aceste dificultăți își găsesc, bunăoară, expresia în cuvintele lui Aug. Tournay, autorul capitolului despre «Fiziologia specială a sistemului nervos», din «Noul tratat de psihologie» al lui G. Dumas. Treacănd în revistă diferențierile histologice care transformă scoarța cerebrală într'o vastă colecție de «organe individuale», având, fiecare, o «situație determinată» și o «structură specifică», acest învățat zice: «Prudența ne comandă să nu atribuim acestor teritorii, de întindere atât de mică și cu frontiere atât de fine, decât funcțiuni cu totul

1) G. Klebs, *Künstliche Metamorphosen*, Halle, 1906.

2) L. Cuénot, *La Génèse des espèces animales*, 3-me éd., Paris 1932, p. 164.

elementare... Nimic nu ne autoriză să stabilim niște «centri psihici» circumscriși, niște «organe de cugetare»... Intru cât ne-ar fi îngăduit să ne depărtăm, în ceea ce privește mai ales funcțiunile superioare de ordine intelectuală, de concepția care ar considera ca centru psihic global creierul, în întregimea lui, e mai bine să țintim numai la localizări foarte largi, numai la recunoașterea unei părți preeminente a unor anumite regiuni...¹⁾). In adevăr, zice la rândul său fiziologul german K. Brodmann, procesele psihice superioare «nu pot fi produsele unor centri unitari, din punct de vedere morfologic și fiziologic; diferențierea, modalitățile, gradele și nuanțele proceselor superioare ale conștiinței nu sunt decât expresia unei variabilități infinit de mari de colaborări funcționale de organe corticale izolate. Posibilitatea unor astfel de combinări, variabile și multiple, rezultă din faptul stabilit că suprafața scoarței cerebrale se compune din numeroase organe morfologice speciale. De vreme ce, cu fiecare organ nou, posibilitățile de combinare se ridică la o putere nelimitată, ne este îngăduit să considerăm această organizare topografică mai bogată a suprafeței corticale, la unele mamifere și în deosebi la om, ca fiind una din bazele dezvoltării lor psihice superioare»...²⁾).

«Bio-psihologul» elvețian Bleuler, autorul unui sistem de «psihologie mnemistică», face constatări analoage și ne dă și explicarea lor. «Noțiunile noastre, — chiar și cele mai simple în aparență, — sunt prelucrări complicate de impresii sensoriale ce, dată fiind conținutul generală a tuturor funcțiilor psihice, nu pot fi localizate, în mod special, nicăieri». Iar mai departe adaugă: «cu cât cugetarea devine mai abstractă, cu atât poate fi mai puțin legată de vreo localizare și cu atât mai mult trebuie să utilizeze întreaga scoarță cerebrală»³⁾).

Aceste afirmări ale învățaților citați se lămuresc poate mai bine la lumina ideilor lui G. Bohn, cunoscutul psiholog francez. In cartea sa «La naissance de l'intelligence», acest învățat ne arată de ce o viață sufletească mai dezvoltată n'a putut apărea, în seria animală, decât odată cu apariția creierului, ca organ central al sistemului nervos. In lipsa unui asemenea organ, senzațiile nu se pot

1) G. Dumas, Nouveau traité de psychologie, Paris 1930, t. I, p. 287.

2) K. Brodmann, Vergleichende Lokalisationslehre der Grosshirnrinde, Leipzig 1909, p. 303.

3) Eugen Bleuler, Naturgeschichte der Seele, II-e Aufl., Berlin 1932, p. 244, 245.

fixa, — nu se pot, în orice caz, înmagazina, — și memoria nu se poate constitui. Fără memorie însă nu e posibilă combinarea senzațiilor și, mai ales, a surogatelor lor, care sunt reprezentările și noțiunile. Iar fără aceste combinații, nu sunt posibile funcțiunile psihice superioare, ca imaginația și invenția pe de o parte, judecata și raționamentul pe de alta, cu toate formele pe care le iau și cu toate creațiile la care duc. O ființă lipsită de memorie, ar trăi numai în prezent; neputând avea nicio idee de ceea ce a fost sau de ceea ce a făcut mai înainte, ar începe vecinic, în toate, dela capăt. O asemenea ființă ar fi, în fiecare moment, la *prima* încercare de a cunoaște lumea înconjurătoare, sau de a se adapta cu fenomenele ei. Iar această «primă încercare», vecinic repetată, ar rămânea pururea tot atât de rudimentară și de insuficientă, fiindcă «experiența» nu s'ar putea constitui și nu s'ar putea îmbogăți printr'o acumulare de constatări ce ar presupune păstrarea lor.

Este incontestabil că și la animalele, la care nu există un creier propriu zis, sistemul nervos poate conserva într'o oarecare măsură urmele excitațiilor primite din afară. Dar aceste impresii reținute, — ca să nu zicem amintiri, — ale nevertebratelor cu un sistem nervos diferențiat, rămânând împrăștiate în diferitele părți ale corpului lor, nu se pot combina decât foarte greu și prea puțin. De aceea, viața psihică a vietăților de acest fel se reduce mai mult, dacă nu exclusiv, la acte reflexe și la instincte. Iar dacă unora dintre insecte li se poate atribui o oarecare inteligență, este poate fiindcă organele vizuale, care sunt la ele bine dezvoltate, le permit să aibă o pluralitate de senzații, concentrate în aceleași puncte ale sistemului lor nervos, așa încât unele din combinațiile ce constituiesc funcțiunile intelectuale elementare devin, oarecum, posibile.

Se înțelege acum că dezvoltarea treptată a creierului, în seria animală, a însemnat, pentru ființele respective, o complicare treptată a structurilor, în anumite părți, cel puțin, ale sistemului lor nervos. La originea acestor modificări structurale au trebuit să stea însă, de cele mai multe ori, variații funcționale. Și anume, schimbările ce se produceau, treptat, din cauza evoluției geologice a pământului, în condițiile de existență ale ființelor vii, reclamând din partea lor eforturi noi de adaptare, le impuneau funcțiuni noi, care produceau, în mod subsecvent, schimbări în structura lor organică. Poate că principiul biologic cunoscut: funcțiunea face organul, nu trebuie luat în mod absolut. Poate că sunt și variații de struc-

tură ce se produc pe alte căi. Pe lângă «influența mediului», de origine lamarckiană, pe care o considera ca fiind principala cauză a variațiilor organice, Darwin mai admitea, totuși, ca o cauză secundară a lor, o oarecare «tendență internă» către variabilitate, pe care ar poseda-o numeroase ființe vii. Un biolog german cunoscut, A. Weismann, a dat acestei «tendențe» o formulă mai precisă; ea ar consta în amestecul inevitabil al «plasmelor ancestrale», în fenomenul reproducerii sexuale. Generalizând această ipoteză, învățatul german a susținut că principala cauză a variațiilor organice ar fi «panmixia plasmelor ancestrale»; influența mediului produce și ea variații, care însă nu se transmit prin ereditate. Nu putem intra în analiza acestei păreri, care ne-ar depărta prea mult de obiectul cercetării noastre. Ne mărginim numai să menționăm faptul că ea a fost foarte discutată. Un adversar de căpetenie al ei a fost, în filosofie, Herbert Spencer; în biologie, adversarii ei au fost mult mai numeroși. Influența mediului sau a factorilor externi, cărora li se dă de preferință numele de «factori primari», a fost reluată și susținută cu tărie de o sumă de învățați, ca W. Roux, șeful școlii «biomecanice», în Germania, A. Giard și F. Le Dantec în Franța, Packard și Cope în America, etc. Biologia e încă la început și nu putem ști ce surprize ne rezervă cercetările ei viitoare. În starea ei actuală însă, principiul menționat — funcțiunea face organul — pare a domina încă înțelegerea mecanismului morfogenetic, la toate ființele vii.

Că, de altfel, funcțiunile psihice superioare pot varia, și încă mult, în limitele aceluiași structuri nervoase, la aceiași oameni, ne-o poate arăta endocrinologia. S'a constatat, anume, că turburarea secrețiunilor interne, ale unora sau altora din glandele endocrine, poate produce modificări considerabile ale vieții sufletești. Dumas citează bunăoară, în Psihologia sa, cazul unei fete de 15 ani, care suferea de mixoedem și care se afla în tratamentul unei clinici din Paris. Ceea ce impresionase mai ales pe părinți, pe lângă unele neajunsuri fizice, fusese scăderea vizibilă a unora din funcțiunile psihice ale bolnavei, ca atenția și memoria; lumea înconjurătoare n'o mai interesa; curiozitatea, atât de mare la copii, dispăruse aproape cu totul. Intru cât mixoedemul atinge glanda tiroidă, s'a presupus o scădere a secrețiunilor acestei glande și s'a încercat un tratament cu extracte tiroidiene. Efectul, nu numai din punctul de vedere corporal, ci și din cel sufleteș, a fost surprinzător. Funcțiunile intelectuale ce scăzuseră atât de mult, și-au reluat nivelul normal. Și e caracteristic

faptul că întreruperea tratamentului provoca recidive; fata redevenea indiferentă și apatică. Iar psihologul francez care a studiat acest caz în deosebi, adaugă: «cercul ideilor ei se micșora atunci considerabil»¹⁾).

Asemenea influențe, asupra vieții sufletești, mai pot avea și alte glande endocrine. Vom arunca ceva mai departe, în altă ordine de idei, o privire mai cuprinzătoare asupra influențelor de acest fel. Acum ne putem mărgini să constatăm că variațiile secrețiunilor interne pot face să varieze nivelul funcțiilor psihice, ridicându-l sau coborându-l, în limitele aceluiași structuri cerebrale. Dacă dar considerăm talentul, de orice fel ar fi el, ca constând într'o înălțare la un nivel neobicinuit a unui anumit complex funcțional al vieții sufletești, ne este îngăduit să ne închipuim că la originea lui stă, poate, o modificare excepțională a unora sau altora din secrețiunile interne.

Ca să putem deci descoperi — sau cel puțin întrevedea — cauzele ce ar putea să producă asemenea efecte, trebuie să cercetăm mai întâi ce anume funcțiuni — și în ce anume proporții — ar putea să compună complexurile sufletești ce trebuie să stea la baza acelor «predilecții» pentru anumite forme de activitate și acelor «posibilități» de a se distinge într'însele, pe care le-am considerat mai sus ca alcătuind, în esență, talentele. În acest scop, trebuie să examinăm câteva din atitudinile de căpetenie ale omului, în fața lumii, și din îndeletnicirile lui mai însemnate, în mijlocul fenomenelor ei. Aăm zis: câteva numai, ca să evităm dezvoltări prea întinse, care ne-ar lua prea mult timp.

1) G. Dumas, *Traité de psychologie*, vol. II, p. 1081.

DIRECȚII DE ACTIVITATE ȘI CONDIȚII FUNCȚIONALE

I. Originea biologică a vieții sufletești pare a fi admisă astăzi de mai toată lumea, chiar și de unii din filosofii ce mai practic încă vechile metode metafizice. Cei mai mulți dintr'înșii urmează poate, în această privință, exemplul unui mare înaintaș. Schopenhauer, anume, zicea că Voința, în acele forme de «obiectivare» a ei, ale căror manifestări trebuiau să fie mai complicate, și-a aprins lampa Inteligenței, pentru ca să poată vedea mai bine ce avea de făcut și să se poată astfel realiza în chip mai desăvârșit. Herbert Spencer a dat aceleași idei un aspect mai pozitiv, căutându-i întemeierea în domeniul Biologiei. Viața constă, pentru el, într'o continuă adaptare a raporturilor interne, ale fenomenelor ce se produc înăuntrul ființelor vii, cu raporturile externe, ale fenomenelor ce se desfășură în mediul lor ambiant. La început această adaptare s'a făcut în mod automat și inconștient, pe calea actelor reflexe și instinctive, fiindcă raporturile ce urmau a se potrivi unele cu altele erau, relativ, simple și omogene. Pe măsură ce însă ființele vii s'au dezvoltat și s'au complicat, ajungând să aibă nevoi mai numeroase și mai variate, adaptarea cu condițiile de existență nu s'a mai putut face cu aceeași ușurință, în mod direct și mecanic. Atunci au intervenit conștiința și reflexiunea. Întru cât nevoile lor organice nu se mai puteau satisface, ca mai înainte, imediat și automat, ființele vii au fost silitе, cum zicea Schopenhauer, să-și aprindă o lampă, ca să vadă mai bine dificultățile. Această lampă a fost conștiința. Pe de altă parte, mai multe posibilități de adaptare a raporturilor interne cu cele externe prezentându-se, de cele mai multe ori, simultan, era nevoie de o alegere a celor mai utile dintr'însele, a acelora adică ce făceau posibilă satisfacerea mai ușoară și mai repede a

nevoilor organice respective. Această alegere a constituit cea dintâi formă sub care s'a manifestat intcligența.

Se știe, în adevăr, cum au luat naștere, după Spencer, prin dezorganizarea instinctului, primele licăriri ale funcțiunilor psihice, cărora li s'a dat mai târziu, când au luat forme mai consistente, numele de memorie și rațiune. În acțiunea instinctivă, care nu se deosebește de cea reflexă decât printr'o mai mare complexitate, coordonarea impresiilor sensoriale și a contracțiunilor musculare se face în mod automatic. Cu dezvoltarea treptată a vieții însă, care constă într'o complicare neconținută a ei, vine un moment când coordonarea de care e vorba nu se mai poate realiza în același mod. În asemenea cazuri, ființele vii nu mai trec imediat la acțiune. O ezitare se produce, fiindcă o alegere se arată necesară între diferitele mișcări posibile, spre a utiliza pe cele ce ar corespunde mai bine impresiilor sensoriale respective. Aceste momente de ezitare, de suspendare a acțiunii, constituiesc începutul dezorganizării instinctului — și într'însele apar primele rudimente ale funcțiunilor psihice de care vorbim. În adevăr, sub influența impresiilor sensoriale, mișcările legate, în mecanismul instinctului, de ele încep să se schițeze în organele corespunzătoare. Ele sunt însă oprite, în momentele de ezitare, de suspendare a acțiunii, și nu se pot realiza efectiv. Cât timp rămân sub această formă, numai incipientă, ele se traduc în conștiință prin stări mai slabe, mai palide, mai șterse, decât cele pe care le produc mișcările efectiv realizate. Ele rămân adică în conștiință ca mișcări numai posibile, numai concepute sau reprezentate. Și fiindcă acele mișcări nu sunt nouă, — sunt mișcările ce au urmat totdeauna, în cazurile de care e vorba, după impresiile sensoriale ce le preced, — reprezentările lor iau o înfățișare familiară sau cunoscută; ele se prezintă cu alte cuvinte ca amintiri. Căci amintirile, în general, nu sunt, în fond, altceva decât începuturi de excitație nervoasă a celulelor respective,—începuturi ce nu se desăvârșesc și nu ajung atât de puternice, ca atunci când obiectele ce le produc sunt prezente. Memoria nu e altceva decât funcțiunea grație căreia ne dăm seama de aceste începuturi de excitație și le recunoaștem ca corespunzând unor obiecte ce au fost altădată prezente. Ca o dovadă că memoria a ieșit din transformarea instinctului, ne poate servi, după filosoful englez, faptul că se poate transforma ea însăși, la rândul ei, în instinct. Automatizarea amintirilor și mecanizarea mișcărilor corespunzătoare sunt destul de cunoscute. Pianistul care execută o bucată muzicală complicată, nu mai are conștiința clară și

distinctă, a niciuneia din notele pe care le citește în text și a niciuneia din mișcările pe care le face când atinge clapele instrumentului; el nu mai e preocupat decât de «sensul» bucății pe care o redă; citirea notelor și desfășurarea mișcărilor sunt instinctive; și una și alta se întemeiază însă, în fond, pe acte de memorie ce nu mai funcționează ca atare.

A doua funcțiune psihică nouă, ce iese din dezorganizarea instinctului, am zis că este, după Spencer, deliberarea intelectuală sau rațiunea. În adevăr, în momentul când combinările de impresii și de mișcări, devenind prea complexe sau trebuind să ia forme schimbate, nu se mai pot coordona în mod automatic, o ezitare se produce, în timpul căreia acțiunea rămâne suspendată. Din această stare de îndoială, ființele vii nu pot ieși decât alegând, între diferitele mișcări posibile, pe cele ce ar corespunde mai bine impresiilor sensoriale pe care le au. Iar această alegere nu se poate face decât prin cumpănirea foloaselor pe care le prezintă diferitele mișcări, — foloase ce lucrează, din punct de vedere intelectual, ca motive de alegere sau, cu alte cuvinte, ca argumente. Trecerea în revistă a motivelor sau argumentelor de acest fel și cântărirea greutateii lor relative alcătuiesc un proces de deliberare intelectuală sau un raționament. De unde se vede că linia de demarcație pe care unii psihologi o trag între instinct și rațiune este fictivă. Ca forme ale vieții psihice, atât instinctul cât și rațiunea fac, din punct de vedere biologic, unul și același lucru: adaptează raporturile interne cu cele externe. Deosebirea stă numai în faptul că instinctul coordonează combinări mai simple, mai constante și mai frecvente, de impresii și mișcări, pe când rațiunea coordonează combinări mai complexe, mai variabile și mai rare. Chiar și atunci când combinările de impresii și mișcări sunt, relativ, simple, noutatea lor, aspectul lor insolit, deosebirea lor prea mare de ceea ce a mai fost, împiedică coordonarea instinctivă și impun pe cea rațională.

Idci analoage găsim la o sumă din filosofii și din psihologii contemporani. Așa bunăoară Bergson, împrumutând dela Spencer, sub influența căruia a stat la început, punctul de vedere biologic, susține că rolul de căpetenie al inteligenței este numai să dea oamenilor, în diferitele situații în care îi pune viața practică, mijlocul «de a ieși cu față curată» (le moyen de se tirer d'affaire). El admite de asemenea că, deasupra actelor reflexe și instinctive, conștiința se constituie, propriu vorbind, atunci când funcționarea lor încetează de a mai fi automată. Conștiința apare, după el, atunci

când un obstacol, împiedicând executarea «mecanică» a unei acțiuni obicinuite, provoacă reprezentarea (*débouche la representation*)¹⁾. Iar psihologul francez Delacroix, călcând pe aceleași urme, zice că noi nu gândim, propriu vorbind, decât «în fața unei dificultăți»²⁾.

Reluând aceste idei, un psiholog german, Bühler, le caută originea într'o observare incidentală a lui Kant. În micul studiu, aproape uitat astăzi, asupra «boalelor capului», filosoful din Königsberg susținuse că inteligența este și rămâne normală, în viața practică, în măsura în care își manifestă și își păstrează caracterul empiric. Ea trebuie să fie și să rămână conformă cu experiența. Spiritul omenesc e prin urmare sănătos, atunci când simte, judecă și hotărăște «potrivit cu experiența» (*erfahrungsmässig*), și bolnav, atunci se depărtează sau chiar se înstreinează de ea³⁾. Din punct de vedere practic însă, experiența constă, de cele mai multe ori, în încercări. Bühler ajunge astfel să definească inteligența ca fiind facultatea de a încerca cu idei, — în loc de a mai încerca, cum fac animalele cărora această facultate le lipsește, cu mișcări⁴⁾. În studiul amintit, Kant zisese, cu alte cuvinte, același lucru. După el, inteligența ar avea să «prețuiască» posibilitatea de a ne satisface dorințele, în raport cu un scop pe care ni-l reprezentăm, precum și mijloacele ce-ar putea duce la realizarea lui.

Ca să înțelegem mai bine aceste afirmări, să comparăm modul cum caută să ajungă la scopurile, pe care le urmăresc, animalele pe de o parte și oamenii pe de alta. Să ne închipuim, ca în exemplul psihologului german, un câine, închis într'o odaie din care ar vrea să iasă, și care caută să deschidă ușa. El a observat că ușa se deschide când stăpânul său pune mâna pe clanță. Dar câinele nu știe ce anume face stăpânul său cu clanța. El e dar silit să încerce, și face, în acest scop, diferite mișcări. Se ridică pe picioarele dinărit, atinge, cu picioarele dinainte, clanța, o împinge în spre ușă, o trage în spre el, — fără niciun folos. După mai multe încercări neizbutite însă, picioarele lui apasă, pur și simplu, pe clanță;

1) Bergson, *Evolution créatrice*, p. 156.

2) Delacroix, *Le langage et la pensée*, p. 98.

3) Kant, *Versuch über die Krankheiten des Kopfes*, Werke, Bd. X. p. 5-22.

4) Karl Bühler, *Der Ursprung des Intellekts*, în *Die Naturwissenschaften*, Heft 8, 1921, p. 148. Această definiție este admisă și de Herzberg, în cartea de care ne-am ocupat mai sus. Cf. op. cit., pe 34.

ea se apleacă atunci și ușa se deschide. Ca să ajungă adică la scopul propus, animalul, în căutarea mijloacelor, a trebuit să încerce cu mișcări, ce puteau fi mai numeroase și mai variate decât cele ce s'au arătat necesare în cazul luat ca exemplu, reclamând mai mult timp și o mai mare cheltuială de energie. Să ne închipuim acum un copil, care vede într'o grădină o floare ce-i place și ar voi s'o aibă. El nu face cum a făcut câinele. Nu se pune imediat în mișcare ca să încerce, în diferite chipuri, să ajungă, direct, la scop. El stă și se gândește mai întâi, cum ar fi mai bine să procedeze. În ce constă însă gândirea lui? În reprezentarea succesivă a diferitelor mijloace pe care le-ar putea întrebuința, ca să ajungă la scopul dorit. Când și le reprezintă însă, pe rând, copilul le prețuiește, în mintea lui, și eficacitatea. El respinge astfel, unul după altul, pe acelea ce nu i se par destul de potrivite, fără să le mai traducă în fapt. În cele din urmă, ajunge să-și reprezinte unul, ce i se pare că ar putea să-i asigure succesul. Și atunci, luminat de aceste încercări mintale, trece la acțiune. Așa bunăoară, ca să traducem în termeni concreți această analiză abstractă, copilului îi vine mai întâi ideea să bage mâna printre zăbrelele gardului ce împrejmuiește grădina; dar își dă seama numaidecât că floarea e prea departe și n'ar ajunge până la ea. Ii vine apoi ideea să sară gardul; dar observă că deasupra zăbrelelor se întinde o sârmă ghimpată ce l-ar putea răni sau i-ar sfâșia hainele. În perplexitatea lui își aduce aminte, în sfârșit, că a văzut odată un grădinar culegând fructele dintr'un pom înalt cu o prăjină lungă, la capătul căreia era fixat un cârlig de sârmă. Acest mijloc i se pare că i-ar putea servi lui; caută dar o sârmă, o îndoește, o fixează pe un băț lung pe care îl introduce printre zăbrele, apucă floarea, o rupe de pe tulpină și o scoate afară. Pe când așa dar câinele încerca, în mod mecanic, cu mișcări reale, copilul încearcă, în mod inteligent, cu reprezentări mintale ale mișcărilor posibile. Iată, lămurit printr'un exemplu, sensul definiției de mai sus, că inteligența este facultatea de a încerca cu reprezentări.

II. Din acest punct de vedere, mecanismul actelor intelectuale, în general, presupune intervenirea și colaborarea a trei factori psihici diferiți. Întâi, ca punct de plecare, o pornire afectivă; în exemplul de care ne-am servit, dorința copilului de-a avea floarea din grădină. Al doilea, intrarea în activitate a imaginației; în exemplul de care ne-am servit, diferitele «idei» ce-i vin copilului și care nu sunt, cum am zis, decât reprezentări ale unor acțiuni po-

sibile, adică imagini. Al treilea, în sfârșit, intervenirea discernământului critic; în exemplul de care ne-am servit, chibzuiala copilului care examinează, pe rând, diferitele reprezentări ale acțiunilor posibile, — le «prețuiește», cum zicea Kant, spre a putea «alege», cum zicea Spencer, pe una dintrînsele. El descopere astfel neajunsurile câtorva, pe care le înlătură, fără a le mai încerca efectiv, și se convinge în cele din urmă de foloasele aceleia, pentru punerea în aplicare a căreia se hotărăște.

Tot așa, dacă vom examina desfășurarea vieții noastre active în general, vom găsi la temelia fiecăreia din formele ei, care pot fi atât de diferite, contribuția acestor trei factori comuni, cari sunt: pornirile afective, jocul imaginației și operațiile discernământului critic. Complexul lor poate, evident, să varieze, în ceea ce privește proporțiile și însemnătatea relativă a elementelor componente; dar nu poate lipsi nicăeri. Fără o pornire afectivă, imaginația n'ar putea fi pusă în mișcare; fără intervenirea imaginației, pornirea afectivă s'ar putea descărca în mișcări dezordonate și, în majoritatea lor cel puțin, inutile; fără discernământul critic, în sfârșit, toate reprezentările de acțiuni posibile, chiar și cele mai puțin potrivite, ar putea fi întrebuițate, cu o mare pierdere de timp și de energie, ca mijloace de a ajunge la scopurile urmărite. Activitățile omenești ar înceta adică de a mai fi ceea ce sunt. Oamenii s'ar întoarce pur și simplu în rândul animalelor, fiindcă ar lucra, în fond, întocmai ca ele.

Se înțelege acum dela sine că factorii de cari vorbim pot lua — și iau de fapt — proporții și însemnătăți diferite, în lăuntrul complexurilor pe care le alcătuiesc, după formele de activitate la temeliile cărora stau. Atunci când, bunăoară, într'unele din acele complexuri predomină pornirile afective și jocul imaginației, avem, după cazuri, la oamenii respectivi, structurile sufletești religioase sau artistice, — și, firește, direcțiile corespunzătoare de activitate. Când însă, în altele din acele complexuri, predomină mai mult discernământul critic, avem, după cazuri, la oamenii respectivi, mentalitățile științifice sau filosofice, — și, firește, direcțiile corespunzătoare de activitate. Să examinăm mai de aproape această primă deosebire, încă prea vagă, fiindcă e prea generală. Vom ajunge astfel, poate, să determinăm ceva mai precis condițiile funcționale de care atârnă direcțiile de activitate, atât de diferite, ale diferiților oameni.

III. Să începem cu acea formă, străveche și obștească, a vieții

sufletești a omenirii, care este religia. La originea ei au trebuit să stea porniri afective numeroase, care au variat de sigur după locuri, timpuri și împrejurări, dar care au trebuit să fie, pretutindeni și totdeauna, adânci și imperioase. Cea dintâi dintr'însele a fost, după toate probabilitățile teama. În fața naturii cu proporții uriașe, care lua uneori aspecte spăimântătoare și ale cărei fenomene îi puneau adesea viața în primejdie, omul primitiv s'a temut, fiindcă era silit să constate că existența sa era la discreția unor puteri ce îl depășeau cu mult și pe care nici măcar nu le cunoștea. El a simțit atunci nevoia să-și închipuiască acele puteri sub forme, care să-i permită să se teamă mai puțin de ele, — care să-i permită anume să spere că ele ar putea fi înduplecate să nu-i facă rău sau chiar să-i facă bine. Omul primitiv s'a văzut astfel împins, să-și reprezinte natura ca asemenea cu el însuși, dacă nu chiar sub forme umane. El a însuflețit lucrurile ei neînsuflețite, atribuindu-le simțire și voință, pentru ca să le facă accesibile rugăciunilor, darurilor și — eventual — amenințărilor sale. Așa a luat naștere, mai întâi, fetișismul, — acea primă fază a vieții religioase a omenirii, în care se presupunea că în fiecare lucru din natură se găsea o putere supranaturală sau divină. Mecanismul sufletesc ce duse la constituirea ei era foarte simplu; un sentiment primordial, teama, puse în mișcare imaginația, iar jocul ei fusese călăuzit de un sentiment adițional, care era speranța. Al treilea factor pe care l-am văzut mai sus, adică discernământul critic, a intervenit apoi și el, spre a provoca evoluția acestui mod de a concepe natura. Observând asemănările și deosebirile dintre fenomene, omul a început să le grupeze în clase. Constatând apoi ordinea relativă ce domnea în lăuntrul fiecărei clase, și-a zis că ea nu putea fi rezultatul mai multor puteri supranaturale, care, diferite fiind și lucrând independent unele de altele, ar fi putut să împună fenomenelor respective o desfășurare haotică. El a ajuns astfel să considere fiecare clasă de fenomene, — fiecare din marile categorii ale naturii cel puțin, — ca guvernată de o singură voință divină. Așa a luat naștere politeismul. Continuându-și, în sfârșit, acțiunea, discernământul critic a făcut pe oameni să întrevadă solidaritatea diferitelor clase de fenomene și unitatea naturii. Ei au ajuns atunci să-și închipuiască lumea ca atârând, în totalitatea ei, de o voință supranaturală unică. Așa a luat naștere monoteismul.

Viața religioasă a omenirii, așa cum se desfășoară în marea majoritate a cazurilor, presupune un anumit echilibru al factorilor com-

plexului psihic ce stă la baza ei. Nu putem, firește, să «dozăm» exact acel echilibru; nu suntem în măsură să determinăm, cantitativ, proporția factorilor lui componenți. Semnul lui distinctiv este însă că oamenii, la cari există, sunt mulțumiți cu viața religioasă tradițională, urmează formele ei colective și nu caută să le depășească prin eforturi individuale. La o mică minoritate de oameni însă echilibrul în chestie pare a fi turburat. Ei nu se mulțumesc cu ritualul obicinuit al cultului, care îi separă de divinitate prin categoria intermediară a celor ce îl oficiază. Ei voesc să se apropie mai mult de divinitate și s'o abordeze direct, pe căi și prin mijloace strict individuale. Ei nu se mulțumesc nici cu modurile comune de reprezentare a divinității, din simbolurile sau dogmele diferitelor religii, pe care le găsesc insuficiente, inadecvate sau chiar absurde. Ei voesc să contemple pe Dumnezeu în față și să-i pătrundă, intuitiv, esența, — unindu-se cu El, confundându-se cu El, identificându-se cu El, așa încât să-i «simtă», în ei înșiși, natura. Această mică minoritate de oameni e compusă din așa numiții «mistici», al căror ideal este, nu cultul colectiv, ci extazul individual.

Atât cercetările istorice asupra formelor pe care le-a luat misticismului în trecut, — mai ales la Indieni, dela cari ne-au rămas date mai numeroase și mai precise, — cât și cercetările psihologice asupra misticilor creștini din timpurile mai noi, au dus la aceleași concluzii. Misticismul presupune două condiții funcționale, fără de care nu poate lua naștere sau, în orice caz, nu poate ajunge la ceea ce îi constituie esența, adică la stările extatice. El presupune, anume, o inteligență capabilă să renunțe la toate exigențele ei firești, să se reducă singură până la cea mai simplă expresie, până la anihilare chiar, și o sensibilitate absorbantă și impulsivă, în stare să se exalteze singură până la maximum, — nu numai până la dominarea absolută a individualității în sânul căreia își desfășură activitatea, dar și până la depășirea marginilor ei, până la acea «ieșire din sinc» ce caracterizează extazul. Acesta este, în adevăr, sensul etimologic al vechiului cuvânt grec ἔκστασις. Metodele pe care le practicau, atât misticii indieni cât și cei creștini, în scopul de a ajunge la stări extatice, ne-o arată cu deplină claritate. Ele constau, pe de o parte, în golirea treptată a conștiinței de orice conținut intelectual, adică în reducerea treptată a gândirii, până la suprimarea ei completă, iar pe de alta în intensificarea treptată a dorinței de unire cu Dumnezeu, prin concentrarea forțată și din

ce în mai violentă a tuturor puterilor sufletești în sentimentul unic și exclusiv de iubire a Lui. În acest scop, misticii se și puneau în condiții speciale de viață; rupeau orice legătură cu lumea, se retrăgeau în mănăstiri, în păduri sau în munți, unde trăiau singuri, în post sau rugăciuni, — își chinuiau chiar corpul, ca să-și stingă toate dorințele firești, — și se sileau din toate puterile să-și umple întreaga ființă numai cu această sete unică, nestinsă și arzătoare, a cufundării în sânul divinității. Sub diferitele lor forme adică, metodele mistice constau într'o exaltare continuă, sistematică și îndelungată, a sensibilității, ce se ridica astfel la un nivel și ajungea la o tensiune, pe care oamenii normali nu și le pot închipui decât cu greu. Într'o asemenea stare, sensibilitatea misticilor, în mod firesc pornită și exigentă, devenia tiranică și nesățioasă, capabilă să vrea tot și să îndrăznească orișice.

Efectul cel mai vizibil al unei asemenea supra-încordări afective este, cum am zis, paralizarea activității intelectuale. Misticii dispun, altfel, de o inteligență, care este de obicei normală și care poate să fie uneori superioară. Dar ea este împinsă, în mai toate cazurile și în mod violent, la pasivitate și la renunțare. Am văzut, în adevăr, că la originea atitudinii religioase a omului în fața naturii stă, ca primă pornire afectivă, teama. Darwin zicea, în cartea sa cunoscută «Expresia emoțiilor», că «frica» e de regulă precedată de «uimire». Ce este însă uimirea? Este mirarea superlativă de care e cuprins omul în fața a ceva cu totul neașteptat sau cu totul neobicit, a ceva ce se abate cu totul dela desfășurarea cunoscută a întâmplărilor vieții sau a fenomenelor naturii, a ceva ce, în același timp, poate constitui o primejdie, nu numai reală, dar și de proporții impresionante. Când bunăoară îi intră cuiva noaptea, în odaia de culcare, un om, pe care nu-l cunoaște, de care nu-și dă seama cum a putut pătrunde în locuința sa, ce fusese bine închisă, și care nu știe ce vrea, se produce «uimirea», cu urmarea ei inevitabilă: frica. Aceleași stări sufletești se produc atunci când un om, deșteptat noaptea de mișcările patului în care doarme, observă că totul se clatină în jurul său și înțelege că un cutremur violent amenință să-l îngroape sub dărâmurile propriei sale locuințe. În cazurile de acest fel, activitatea inteligenței se reduce mai mult la constatarea faptelor; desfășurarea ei ulterioară e împiedicată de turburarea organică, generală și adâncă, pe care o provoacă frica, — mai ales când această emoțiune crește în intensitate, devenind spaimă sau groază. Ca atare, ea poate opri și bătăile inimii, pro-

ducând o sincopă, în care încetează și conștiința, nu numai gândirea propriu zisă.

O influență analoagă pot avea, în viața misticilor, unele întâmplări individuale sau subiective și unele constatări generale sau obiective. Spre a caracteriza pe cele dintâi, ne putem servi de o comparație. Alături de cutremurele fizice, care pot devasta, pentru câțva timp, o regiune mai mult sau mai puțin întinsă, se produc uneori și cutremure morale, care pot pustii, pentru totdeauna, vieți întregi. Anumite nenociri individuale produc șguduirii profunde, exaltând pe de o parte sensibilitatea și deprimând pe de alta inteligența, ce nu s'a arătat capabilă nici să le prevadă, nici să le înlătore. Biografiile misticilor moderni, întru cât ne sunt cunoscute, cuprind uneori asemenea «experiențe». Cât despre constatările generale și obiective ce pot duce la aceleași efecte, ele privesc de obicei «cadrul» în care se desfășoară viața oamenilor respectivi, — cel fizic și cel social, în primul rând. Istoricul englez Buckle a avut poate o intuiție justă când a afirmat că întinderea și adâncimea misticismului la Indieni, în trecut, s'au datorit influenței deprimante a naturii, în mijlocul căreia au trăit, și a organizării sociale ce le-a regulat activitatea. Cea dintâi, cu măreția ei copleșitoare, i-a făcut să-și simtă prea mult slăbiciunea sau chiar nepuțința, în fața forțelor ei uriașe; cea de-a doua, cu rigiditatea castelor ei tradiționale, le-a mărginit prea mult inițiativa și le-a împiedicat prea mult dezvoltarea. De unde, renunțarea inteligenței și exaltarea sensibilității, adică atitudinea mistică în fața lumii și a vieții.

Am zis mai sus că complexul psihic ce stă de obicei la temelia manifestărilor de căpetenie ale oamenilor se compune din trei factori mai însemnați, cari sunt: pornirile afective, jocul imaginației și discernământul critic. Și am adăugat că, în cazurile în care predomină primul din acești trei factori, avem mentalitatea religioasă sau pe cea artistică. Trebuie să delimităm acum, mai precis, printr'o analiză mai amănunțită, aceste două forme de manifestare ale vieții sufletești. Deosebirea dintre ele trebuie căutată în faptul că, la cea dintâi, pornirile afective ce-i alcătuiesc temelia stau într'o legătură directă și foarte strânsă cu sentimentul conservării individuale, pe când la cea de-a doua o asemenea legătură lipsește, în marea majoritate a cazurilor, cu totul, — sau dacă nu e, uneori, cu totul absentă, este mai mult indirectă și destul de slabă. O scurtă dezvoltare va lămurii mai bine aceste diferențe.

Ludwig Feuerbach, cunoscutul filosof german, zicea că originea oricărei religii trebuie căutată în «sentimentul de dependență», de care omul este inevitabil stăpânit în fața naturii. În tot ce face, spre a-și conserva existența sau spre a și-o ușura, omul se lovește de fenomenele ce-l înconjoară și pe care, — tocmai pentru că sunt obicinuite și i-au devenit, ca atare, familiare, — a putut să le observe mai bine. El constată astfel că acele fenomene îi sunt uneori favorabile, dar de cele mai multe ori îi stau împotriva, măsurându-i cu sgârzenie succesul, fără ca el să le poată înlătura ostilitatea sau cel puțin s'o micșoreze. La început mai ales, cu insuficiența tehnică fatală a tuturor întreprinderilor lui, omul nu putea să nu facă, la fiecare pas, asemenea constatări. Iar în fața fenomenelor mai rare, ce se manifestau cu o violență neobicinuită, omul s'a temut, cum ziceam adineauri, fiindcă își vedea existența la discreția unor puteri ce îl depășeau cu mult și pe care nu le cunoștea nicidecum. El a simțit astfel nevoia, să-și închipuiască acele puteri sub forme, care să-i permită să se teamă mai puțin de ele, care să-i permită să creadă, anume, că le-ar putea îndupleca să nu-i facă rău sau chiar să-i facă bine. De aceleași puteri și-a închipuit apoi omul că atârna și cursul obicinuit al fenomenelor, cu care se împleteau îndeletnicirile sale curente și pe care, printr'un complex de acțiuni plăcute lor, adică divinităților ce le personificau, putea să și-l facă favorabil.

Așa înțelegem, religia ne apare ca un produs al egoismului omenesc. Omul vrea, cu orice preț și prin orice mijloace, să-și conserve existența și să și-o facă plăcută. Această tendință fundamentală a naturii omenești este, tocmai, ceea ce numim egoism. Și o analiză psihologică foarte simplă ne poate arăta că această tendință a trebuit să fie factorul de căpetenie care a dat naștere «mentalității» religioase. În adevăr, am zis că la originea religiilor a stat sentimentul de dependență, față de natură, de care omul se simțea copleșit. Acest sentiment însă producea în sufletul lui dorința, nu de a înlătura o asemenea dependență, — ceea ce nu-i părea cu putință, — dar de a scăpa de urmările ei, ceea ce i-ar fi putut asigura o quasi-independență. Sentimentul dependenței a devenit astfel imboldul statornic al dorinței de independență, și această dorință a silit imaginația oamenilor să creeze sisteme de reprezentări capabile s'o satisfacă, — sisteme ce au luat formele diferitelor religii.

În adevăr, omul voia, cum era firesc, să-și conserve existența

și să și-o facă plăcută, — sau, mai simplu, să trăiască și să fie fericit. Ca să trăiască însă, trebuia să fie apărat de puterile distrugătoare ale naturii; iar ca să fie fericit, trebuia să poată realiza scopurile pe care le urmăria în acțiunile sale. În ambele aceste direcții însă, omul își simțea, adânc și dureros, neputința. El nu se putea apăra, singur, în contra puterilor distrugătoare ale naturii și nu-și putea realiza, singur, scopurile cărora li se împotriveau fenomenele, indiferente sau ostile, ce-l înconjurau. Neputința naturală a omului a creat, atunci, atotputernicia supranaturală a divinității. Ceea ce nu putea el, omul a simțit nevoia să-și închipuie că puteau niște ființe, superioare și lui și naturii, care erau zeii. Iar pentru ca zeii să poată satisface dorințele lui, omul și i-a închipuit ca fiind capabili să-l înțeleagă, să-l privească cu simpatie și să voiască a-l ajuta. Omul și-a reprezentat adică diferitele divinități cărora, după locuri, timpuri și împrejurări, li s'a închinat, sub forma unor ființe, — supranaturale, e drept, căci altfel n'ar fi putut comanda naturii, — dar, altfel, asemenea cu el însuși: persoane înzestrate cu inteligență, sensibilitate și voință.

Mentalitatea religioasă e dar produsă, în primul rând, de porniri afective ce stau într'o legătură directă, strânsă, puternică cu instinctul conservării. Nimic nu arată mai bine această legătură decât faptul că, astăzi încă, atunci când instinctul conservării e biciuit de împrejurări excepționale — cum sunt războaiele, epidemiile sau diferitele cataclisme fizice: cutremurele de pământ, erupțiunile vulcanice, inundațiile, etc. — practicile religioase destinate să «împace» divinitățile sau să le facă binevoitoare iau proporții mai mari ca oricând. Pe vremurile bânuite de astfel de nenorociri, bisericile nu mai pot cuprinde pe credincioșii cari vin să se roage, ofrandele rituale se înmulțesc, pelerinii se îngrămădesc în jurul locurilor sau lucrurilor «făcătoare de minuni», iar ascetismul, cu diferitele și numeroasele lui forme, ajunge la maximum. S'a observat de asemenea că perioadele cele mai turburi, din istoria societăților omenești, sunt cele ce favorizează mai mult dezvoltarea acelei forme speciale a mentalității religioase căreia i s'a dat numele de misticism.

IV. Nu acesta e cazul mentalității artistice. Pornirile afective ce împing pe oameni să ia în fața naturii atitudinile sau să se dedea la manifestările, care au primit numele de «estetice», nu mai au aceleași raporturi cu instinctul conservării. Ele nu tind, în chip direct, să dea satisfacție exigențelor multiple ale acestui instinct fun-

damental; dimpotrivă, par a îndrepta uneori în contra lui. Așa bunăoară, etnografii au relevat faptul că gustul «gătelii», care e atât de răspândit la toți oamenii, fără deosebire, ia la sălbatici forme exagerate, comice sau chiar absurde. Acești primitivi nu se împodobesc numai cu lucrurile cele mai felurite și mai inutile, cum sunt penele, pietrele colorate, dinții de animale, etc., dar încă își găuresc nasul, buzele, urechile, atârându de aceste organe delicate verigi grele de metal sau trecând printr'însele bețișoare de lemn, — sau, în sfârșit, deformându-le cu totul, buzele mai ales, spre a încorpora într'însele un fel de mici talere de structuri și forme diferite. Ca și «tatuajul» însă, atât de răspândit la sălbatici, aceste «podoabe» nu impun numai suferințe, dar comportă și riscuri destul de mari. Nu arareori, cei ce se străduiesc a se «găti» astfel își pricinuesc răni care se infectează și devin mortale. Herbert Spencer a relevat în deosebire un caz, care ne dovedește oarecum «ad oculos», că gusturile de acest fel ale sălbaticilor nu stau în nicio legătură cu instinctul conservării. Unii dintr'înșii au obiceiul să se îmbrace, la ceremoniile triburilor respective, cu un fel de mantale grele, făcute din piei de capră. Chiar când acele ceremonii țin, cum se întâmplă adesea, mai mult timp, cei ce poartă astfel de podoabe nu se desbracă niciun moment, oricât de mare ar fi căldura, care în regiunile lor poate deveni, vara, primejdioasă. Dacă însă ceremoniile de care e vorba se celebrează în timpul iernii, când plouă mult în acele regiuni și e destul de răcoare, sălbaticii, sau nu-și pun deloc mantalele de piele de capră sau, dacă le-au pus, le scot, ca să nu se ude. Nu se poate comportare mai opusă instinctului conservării, care le-ar comanda, dimpotrivă, să se desbrace în timpul căldurilor mari și să-și acopere corpul când plouă și e frig. De unde rezultă că obiceiul atât de răspândit, nu numai la sălbatici, dar și la ceilalți oameni, de a se găti, nu urmărește un scop utilitar, ci e destinat numai să le procure o plăcere fără valoare practică, o plăcere — cum se zice — «dezinteresată».

Plăcerilor dezinteresate de acest fel, care pot fi produse de multe alte lucruri, foarte diferite, li s'a dat numele de sentimente «estetice». Iar cauzei lor generale i s'a dat numele de «frumos». Lucrurile adică, ce trezesc în noi sentimente de acest fel, produc asemenea efecte printr'un atribut special al lor, care este «frumusețea». Iar acest atribut special nu stă în nicio legătură cu valoarea generală a lucrurilor respective pentru viața omenească. Frumusețea n'are întru nimic aface cu utilitatea. Dintre psihologii mai noi, cel

care a caracterizat mai drastic deosebirea dintre frumos și util, a fost Bleuler. Maximul de utilitate, din punct de vedere biologic, îl prezintă, după el, alimentația, în viața individului, și reproducerea, în viața speciei. Dacă dar în ceea ce numim «frumusețe» esențialul l-ar constitui «utilitatea», atunci lucrurile cele mai frumoase ar trebui să fie, pentru orice om, alimentele și... organele genitale ale sexului opus¹⁾. Orice psiholog se poate însă încredința fără greutate că obiectele de acest fel n'au nicio valoare estetică și că, în același timp, nenumărate alte lucruri ce nu stau în nicio legătură, nici cu alimentația, nici cu reproducerea, pot provoca, la mai toți oamenii, acele plăceri dezinteresate ce poartă numele de sentimente estetice.

Potrivit cu asemenea constatări s'au formulat și teorii privitoare la originea artei. Cea mai cunoscută dintr'însele e cea după care arta a ieșit din activitatea dezinteresată a organelor ce nu mai serveau, momentan, la îndeplinirea nevoilor, deja satisfăcute, ale vieții, adică din așa numitul «joc». Cu prisosul de energie ce le rămânea disponibil, acele organe se «angajau» — cum zicea Herbert Spencer, principalul reprezentant al acestei teorii — într'o «activitate simulată» ce nu mai urmărea un scop real. Așa a luat naștere acea curioasă funcționare, lipsită de orice țintă practică, a organelor celor mai diferite, funcționare ce nu ni se înfățișează ca constituind o problemă, fiindcă nu ne produce mirare, decât numai atunci când reflectăm asupra-i; altfel, suntem deprinși s'o vedem în jurul nostru la fiecare pas, sub forma nenumăratelor «jocuri» la care se dedau, nu numai oamenii, ci și animalele. Așa bunăoară, ca să ne referim mai întâi la acestea din urmă, pisicile noastre domestice, care nu mai au nevoie să alerge după hrană, aleargă după un ghem de lână, după un mosor, după un capăt de sfoară sau după orice alt obiect care se mișcă, din jurul lor, caută să le prindă cu ghiarele și le mușcă, cum ar face cu o pradă reală, cu care ar urma să se hrănească. Este, evident, un simulacru de vânatoare, — sau, cum zicea Spencer, o activitate «simulată» ce nu urmărește un scop real. La sălbaticii de astăzi găsim de asemenea numeroase «jocuri» ce simulează diferite îndeletniciri, altfel importante, din viața lor, — ca bunăoară luptele cu triburile dușmane. Cât despre copiii noștri, îi putem vedea în fiecare zi imitând, în jocurile lor, formele de activitate ale oamenilor maturi; dacă altădată se jucau mai mult «de-a» războiul, acum se joacă mai mult «de-a» politica sau «de-a» alege-

1) E. Bleuler, *Naturgeschichte der Seele*, II-te Aufl., p. 202.

rile, — alături, firește, de vechiul fond tradițional al manifestărilor copilărești de acest fel.

Urmând aceeași cale, oamenii primitivi au căutat să realizeze, la început, și «simulacrul» câte unui lucru din natură ce le producea în deosebi acea plăcere dezinteresată, de care vorbeam adineauri. Când un animal îi impresiona în acest chip, ei căutau să-i reproducă imaginea, — redusă, firește, la cea mai simplă expresie, — prin câteva linii pe care le gravau, cum puteau, pe pereții peșterilor în care trăiau, sau pe uneltele și pe armele de care se serviau și pentru care asemenea «gravuri» constituiau un fel de ornamente «artistice». Alteori, oamenii primitivi se străduiau să reproducă și reliefurile lucrurilor ce le plăceau, încercând să le «modeleze» formele în argilă înmuiată cu apă, pe care o lăsau apoi să se întărească la soare, sau cioplindu-le, în bucăți de lemn, de os sau de piatră. Așa au trebuit să ia naștere, bunăoară, faimoasele statuete «steatopige», reproducând forme feminine ce par a fi fost pe atunci deosebit de plăcute și de care vom vorbi mai departe, în altă ordine de idei. ✓

Nu putem urmări, mai amănunțit, dezvoltarea acestei concepții, pe care trebuie s'o presupunem cunoscută. Nu putem, de asemenea, să ne oprim asupra obiectivelor ce i s'au adus, din diferite părți. Principalul ei reprezentant de astăzi, Karl Groos, a putut s'o apere cu destul succes și a izbutit să-i mențină creditul ¹⁾, — cu nuanțele de interpretare ce i-au fost impuse de cercetările mai nouă, etnografice și preistorice. Că arta, odată apărută, s'a pus în serviciul religiei și a luat astfel, ca și ea, un colorit utilitar, e un fapt incontestabil. Acest fapt nu atinge însă caracterul dezinteresat al procesului inițial ce a dat naștere acestei forme de manifestare a vieții sufletești a omenirii și care este jocul. Tot așa, nu atinge acel caracter faptul că jocul, la copii bunăoară, constituie o pregătire pentru munca serioasă de conservare a vieții, ce urmează a se realiza ulterior. Din acest punct de vedere, jocul este un exercițiu prealabil al predispozițiilor, încă nedezvoltate, ale omului (eine Einübung unfertiger Anlagen). Este însă evident că cel ce se joacă nu urmărește nicidecum, în mod conștient, un asemenea scop; plăcerea pe care o simte, jucându-se, nu stă, în conștiința lui, în niciun fel de legătură cu instinctul conservării și cu interesele ce se leagă de el. Tre-

1) Cf. operele: *Einleitung in die Aesthetik*, 1892; *Die Spiele der Tiere*, 1896; *Die Spiele der Menschen*, 1899; *Der aesthetische Genuss*, 1902; *Das Seelenleben des Kindes*, 1903; *Die Befreiungen der Seele*, 1909.

buie să ne mărginim dar la cele ce am zis până acum asupra teoriei care vede originea artei în joc ¹⁾, — întru cât n'am urmărit decât să ilustrăm printr'înșa lipsa inițială a unor raporturi directe între instinctul conservării și pornirile afective ce stau la baza mentalității artistice, spre a o putea deosebi astfel de mentalitatea religioasă.

Mai important este, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă, să examinăm mecanismul psihic prin care se realizează producția — sau creația — artistică. Căci trebuie să determinăm și raporturile dintre cei trei factori, — pornirile afective, jocul imaginației și discernământul critic, — ai complexului ce am zis că stă la baza mentalității artistice și a manifestărilor ei. Diferitele «plăceri dezinteresate», adică diferitele «sentimente estetice», pe care le-am găsit la originea artei, au în chip firesc tendința de a se exterioriza prin mișcări pure și simple sau de a se realiza prin alte forme de activitate de o complexitate superioară. Aceste exteriorizări și realizări se pot produce, fie imediat și în mod spontan, fie cu oarecare întârziere și după mai multă gândire. În primul caz avem arta primitivă care, deși izvorăște mai totdeauna din manifestările unor indivizi izolați, ia de obicei forme sociale; în al doilea caz avem arta cultă, care, chiar când e îmbrățișată de micile comunități numite «școli», păstrează un caracter pronunțat individual. De acest din urmă caz trebuie să ne ocupăm în deosebi, fiindcă interesează mai de aproape problema, a cărei soluție o căutăm.

A exprima, în general, sentimente cu intenția de a le comunica și altora, este de sigur o operație complicată, nu numai afectivă, ci și intelectuală, și care presupune, spre a se putea realiza, anumite condiții. Una dintr'însele, — cea mai însemnată fără îndoială când e vorba de arta cultă, — este ca cel ce întreprinde să exprime, sub o formă sau sub alta, — în cuvinte, în acțiuni, în colori, în tonuri, — un complex afectiv oarecare, să-l considere mai întâi «ca obiect» și să ia față de el atitudinea indicată față de orice obiect, pe care, ca să-l poată descrie cât mai plastic, trebuie să-l studieze cât mai amănunțit. De aci, necesitatea ca artistul să se «dedubleze», opunându-se pe sine însuși, ca observator, propriilor sale sentimente, pe care trebuie să le observe. De aci, totdeauna, dificultatea de a exprima emoțiuni prezente sau actuale. De această dificultate se plâng artiștii înșiși. Bleuler, psihologul de care am vorbit mai sus, citează

1) O bună analiză a acestei teorii se poate găsi, în mica noastră literatură filosofică, în lucrarea intitulată «Arta și Frumosul» a tânărului estetician român Tudor Vianu, care a apărut în 1931. A se vedea capitolul «Arta și jocul», p. 62.

în această privință mărturisirile câtorva scriitori, ca Marie v. Ebner-Eschenbach și Selma Heine ¹⁾). Cea din urmă compară privirea artistului observator cu capul Gorgonei, pe care Athena îl purta pe scutul ei și care împietrea tot ce era viu. E de sigur o exagerare poetică, din care trebuie să reținem, ca adevăr psihologic, numai atât, că observarea alterează sentimentele observate, atunci când se produc sau se desfășură, când sunt adică actuale. Și de aceea, artiștii cari își dau seama de acest neajuns preferă să lucreze asupra «amintirilor», întru cât le înfățișează stări afective trecute ce nu mai pot fi atinse de efectele observării.

Aceasta însemnează însă că ei lucrează de obicei asupra unui material compus din imagini. Iar aceste imagini nu sunt totdeauna reproduceri ale unor emoțiuni efectiv încercate. S'a relevat, bunăoară, faptul că cele mai înflăcărate descrieri ale voluptăților iubirii se datoresc amantilor nefericiți, cari nu le-au putut gusta în adevăr. Jocul imaginației începe astfel din momentul chiar în care începe procesul creației artistice. Acest proces e însă lung și, uneori cel puțin, foarte complicat, reclamând intervenirea energetică și susținută a celui de-al treilea factor al complexului psihic de care vorbiam mai sus, și care este discernământul critic.

La originea procesului creator stă, cum am zis, emoția estetică. Un aspect al naturii, o formă omenească, o situație din viață produc artistului o impresie neobicinuită, care ia un colorit estetic. El simte frumusețea lucrurilor ce l-au impresionat și ar dori s'o exprime. Gândindu-se la modul cum ar putea-o face, o idee îi apare în minte, care îi înfățișează în rezumat, condensată oarecum într'o miniatură, opera de realizat. Acestei idei inițiale, unice și încă nedesvoltate, psihologii cari au studiat problema creației artistice, ca Th. Lipps bunăoară, i-au dat numele de «intuiție a totalității». Pentru caracterizarea formelor ciudate pe care le poate lua, la început, această intuiție, esteticianii au recurs la mărturisirile artiștilor. S'a citat, de pildă, adesea, scrisoarea dela 18 Martie 1796, în care Schiller îi descria lui Goethe modul cum «lucra» el. «Concepția mea n'are la început un obiect limpede și lămurit; un asemenea obiect se constituie pe urmă. O dispoziție muzicală a spiritului precedă formarea lui și face să apară în mintea mea ideea poetică». Curios este că muzicanții recurg la imagini analoge, deși arta lor este emina-

1) *Naturgeschichte der Seele*, p. 203. Bleuler crede că femeile, care sunt mai subiective, suferă mai mult de necesitatea acestei atitudini obiective, pe care trebuie s'o ia, în artă.

mente succesivă, așa încât ar părea imposibil ca o sonată sau o simfonie să se «condenseze» într'o intuiție unică, ce ar înfățișa artistului, simultan, întreaga lor desfășurare. Mozart susținea totuși că «ve-dea» la început opera pe care o concepea ca într'un «tablou» cu părți simultane. O succesiune de idei formează de sigur și conținutul unei poezii; dar, grație abstracțiunii, o multiplicitate de înțelesuri particulare, ce nu se desfășură decât succesiv, poate fi gândită simultan într'o noțiune mai generală. Când e vorba de tonuri muzicale însă, recursul la acest mecanism intelectual nu mai pare posibil. Și totuși, trebuie să considerăm ca o realitate psihică ceea ce ne spun artiștii despre modul cum își concep, la origine, operele. Nu numai Mozart, ci și Wagner, care era mult mai reflexiv, zicea de asemenea că, și pentru el, punctul de plecare al creațiunii artistice îl forma, la fiecare dată, o intuiție «condensată și comprimată» din care ieșea apoi tot restul.

Pentru ca dintr'o asemenea intuiție inițială să poată rezulta întreaga complexitate, uneori foarte mare, a unei opere de artă, e nevoie, se înțelege, de o sumă de operații psihice, care nu mai pot avea, firește, caracterul de însuflețire spontană al emoțiunii estetice primitive, care iau înfățișarea unei munci reflectate, metodice sau chiar tehnice. Aceste operații, care pot să fie foarte numeroase și a căror desfășurare poate să dureze vreme îndelungată, se reduc la două categorii de căpetenie. Unele izvorăsc din jocul neîntrerupt al imaginației, altele din intervenirea continuă a discernământului critic. Intoomai că în cazul copilului, pe care l-am luat ca exemplu atunci când am examinat, schematic, acțiunea celor trei factori ce stau la baza tuturor formelor de activitate, artistul își închipuiește mai întâi, după arta pe care o cultivă, diferite posibilități de realizare a intuiției sale inițiale; discernământul critic le examinează, apoi, pe rând, înlătură cu totul pe cele ce nu-i par potrivite și reține, amendându-le eventual, pe cele ce ar putea duce la scopul urmărit.

În sfârșit, variațiile acestor două categorii de operații pot explica, în linii generale, deosebiriile dintre artiști, în fiecare din principalele domenii ale artei. Când jocul imaginației predomină, în structura lor sufltească, iar discernământul critic se arată puțin activ, artiștii se disting mai mult prin bogăția, noutatea sau — eventual — ciudățenia fondului, decât prin desăvârșirea formei. Când raportul dintre aceste două funcțiuni este invers, urmarea e, de obicei, superioritatea formei asupra fondului. Un anumit echilibru al

lor, care, din nefericire, se poate numai presupune, nu și determina precis, duce la opere perfecte din ambele puncte de vedere.

V. Dar să trecem, spre a nu lungi prea mult această analiză, la a doua mare categorie de structuri sufletești și de activități corespunzătoare, — acelea ale oamenilor de știință și ale filosofilor. Am zis mai sus că, atunci când în complexul celor trei factori de căpetenie ai vieții psihice predomină cel din urmă, adică discernământul critic, iau naștere mentalitățile științifice sau filosofice. Punctul de plecare însă al activităților respective îl formează, și în acest caz, tot pornirile afective. Și e curios de constatat că ele stau, în acest caz, în aceleași raporturi cu instinctul conservării și cu interesele legate de el, ca și atunci când produc atitudinea religioasă în fața lumii și a vieții. Să examinăm, din acest punct de vedere, modul cum a trebuit să ia naștere, în evoluția sufletească a omenirii, acea atitudine specială în fața fenomenelor naturii, căreia îi dăm astăzi numele de «mentalitate științifică».

Am văzut că nevoia de a-și conserva existența, în mijlocul fenomenelor ostile ce le-o amenințau câteodată, precum și de a-și face viața mai ușoară și mai plăcută, în mijlocul fenomenelor familiare ce o înconjurau de obicei, a silit pe oamenii primitivi să-și închipuiească acele fenomene ca atârând, deopotrivă, de unele ființe supranaturale, a căror voință putea fi influențată de anumite acțiuni ale lor, — de acelea anume ce alcătuiau cultul religios, cu ritualul lui amănunțit și variat. Dela o vreme însă, grație discernământului critic ce începea să se desvolte în structura lor sufletească, oamenii au constatat, încetul cu încetul, că realizarea dorințelor pe care le aveau, față de fenomenele naturii, nu sta nicidecum în legăturile, pe care le presupuneau ei, cu îndeplinirea «datoriilor» lor rituale. Adesea, oricât de respectuoși și cu oricâtă credință se achitau de acele datorii, nu ajungeau nicidecum la rezultatele dorite; iar alte dăți, chiar dacă le lăsau cu totul în părăsire, aveau succese practice la care nu se așteptau de loc. Și iată, după toate probabilitățile, cum au trebuit să se producă la început «experiențele» de acest fel. Oamenii primitivi erau, în imensa majoritate a cazurilor, vânători sau păstori. Regiunile în care vânau sau își pășteau vitele, încetau regulat, delă o vreme, de a le mai satisface nevoile. Vânatul devenea rar sau dispărea cu totul, iar pășunile nu mai puteau hrăni turmele. Rugăciunile pe care le adresau zeilor, jertfele pe care li le aduceau, nu puteau schimba nimic, în această privință. Nu le rămânea atunci oamenilor primitivi decât să părăsească regiunile ce nu le mai pu-

teau întreținea viața și să se așeze în altele, mai bogate în vânat și cu o vegetație mai abundentă. Acolo însă, același fenomen se producea, după un timp oarecare, din nou, așa încât o nouă deplasare devenea inevitabilă. Și, în adevăr, populațiile primitive din timpurile preistorice au fost, după cum ne-o arată atâtea și atâtea semne, — ca și cele de astăzi, de pe aceeași treaptă de cultură, — nomade.

Observările de acest fel au făcut să apară, dela o vreme, în mintea exemplarelor celor mai înaintate ale acelei omeniri primitive, ideea că schimbările ce se produceau periodic în regiunile în care trăiau și pe care nu le puteau înlătura, cu niciun chip, pe căi religioase, trebuiau să fie independente de voința zeilor, trebuiau să aibă, cum zicem noi astăzi, cauzele lor naturale. Și în adevăr, nu era nevoie de prea mari eforturi de gândire, pentru ca oamenii primitivi să-și dea seamă că, vânând mai mult timp și fără nicio cruțare în aceleași regiuni, nu numai că decimau animalele respective, dar le împiedicau să se reproducă, — ceea ce ducea în mod inevitabil la dispariția lor. Același lucru se întâmpla, firește, și cu pășunile, pe care iarba devenea din ce în ce mai rară, fie pentru că turmele ce pășteau pe ele smulgeau uneori și rădăcinile, provocând astfel dispariția plantelor respective, fie pentru că, împiedicându-le să ajungă la maturitate și să facă semințe, le opreau, prin aceasta chiar, reproducerea.

Mai târziu, la populațiile primitive ce au intrat, cu vremea, în faza agricolă, observările de acest fel s'au înmulțit. Nu arareori, deși își îndeplineau cu sfințenie datorniile rituale, atunci când își semănau câmpurile, recoltele ieșeau slabe. Iar alte dăți, când, pentru diferite motive, nu aduseseră divinităților protectoare rugăciunile și jertfele cuvenite, recoltele erau excelente. Oamenii ce trăiau din agricultură au putut astfel să-și dea seama, încetul cu încetul, că valoarea recoltelor nu atârna de voința zeilor, ci de buna alegere a semințelor, de buna pregătire a terenului și de udarea regulată a plantelor cu apa necesară, sub forma stropitului artificial, ce putea înlocui foarte bine, la nevoie, ploile naturale.

Încetul cu încetul a apărut adică în mintea oamenilor, — să zicem la începutul civilizațiilor istorice, — ideea cauzalității naturale. Și odată apărută, această idee și-a întins, treptat, acțiunea, depășind domeniul familiar al nevoilor vieții practice, înlăuntrul căruia luase naștere. Oamenii au început adică să caute cauzele naturale ale fenomenelor chiar și atunci când n'aveau niciun interes practic s'o facă. Mintea lor luase, încetul cu încetul, această deprindere, care a

devenit apoi temelia interesului teoretic pentru explicarea fenomenelor naturii, în general. Iar în căutarea cauzelor naturale, oamenii au fost ajutați de ceea ce formase punctul de plecare al acestui întreg proces psihic, adică de discernământul critic. În adevăr, acest discernământ, stabilind neconținut deosebiri și asemănări între lucruri, ducea în chip firesc la clasificări. El deslănțuia adică ceea ce s'a numit ulterior «mecanismul sistematizării», prin care mintea omenească își organiza, treptat, cunoștințele dobândite asupra lumii, ordonându-le. Faptul însă că fenomenele ajungeau astfel a fi așezate în clase, după asemănările și deosebirile dintre ele, ușura considerabil căutarea cauzelor ce le produceau. În adevăr, la început, experiența omenească era mărginită și lacunară. Oamenii nu putuseră încă aduna observări decât numai asupra câtorva, — a celor mai familiare, — din fenomenele naturii. Și dacă putuseră, pe această cale, să întrevadă cauzele aceloră dintre fenomene ce le erau mai apropiate, — pentru celelalte, pentru care nu mai aveau la dispoziție destule observări sau nu mai aveau niciuna, nu le rămâna, la început, decât calea comparațiilor și analogiilor. Ei recurgeau adică la ipoteza că fenomenele ce se asemănau trebuiau să aibă cauze analoage. Această ipoteză le-a înlesnit considerabil căutarea cauzelor, dând o mai bună orientare cercetărilor, economisindu-le timpul și cruțându-le puterile. Iar această înlesnire se întemeia, evident, pe clasificarea neconținută și din ce în ce mai precisă a fenomenelor, după asemănările și deosebirile lor, — ce constituia, cum am zis, mecanismul sistematizării, deslănțuit de activitatea discernământului critic.

Nu e anevoie de înțeles că, spre a da acestui proces psihic o eficacitate deplină sau, cel puțin, mai accentuată, trebuia să intervină, în desfășurarea lui, și jocul imaginației. Ipoteza că fenomene asemenea trebuie să aibă cauze analoage nu era, singură, de ajuns. Pornind dela fenomenele ale căror cauze le cunoșteau, oamenii trebuiau să-și închipuiască, sub o formă oarecare, cauzele fenomenelor pe care nu și le puteau încă explica, — dacă, firește, cele din urmă se asemănau cu cele dintâi. Numai această închipuire putea să dea, în adevăr, cercetărilor de întreprins o orientare determinată, — rămânând, firește, ca experiența să hotărască, în ultimă instanță, dacă ea era întemeiată sau nu. Dacă rezultatul era negativ, oamenii își închipuiau cauza căutată sub o altă formă și își orientau cercetările într'o altă direcție. Dar o asemenea orientare era totdeauna necesară, fiindcă altfel străduințele cercetătorilor amenințau să se îm-

prăgție în direcții divergente și contradictorii, să devină adică haotice.

Cel de-al doilea factor al complexului psihic, de care am vorbit la început, adică jocul imaginației, a intervenit așa dar și în formarea mentalității științifice. Nu însă în același chip în care intervenise în formarea mentalității religioase sau în a celei artistice. Și este important, din punctul de vedere ce ne preocupă, ca deosebirea să fie bine precizată. Câteva considerații psihologice suplimentare sunt indispensabile, în acest scop.

Am zis că, în formarea mentalității religioase sau în a celei artistice, imaginația a jucat un rol covârșitor. Ea a putut deslănțui, fără nicio piedică în primul caz și fără prea multe restricții în cel de-al doilea, mecanismul — așa numit — al «proiecțiunii». Iată, în câteva cuvinte, în ce constă acest mecanism. Imaginile, de îndată ce sunt ceva mai vii și mai colorate, tind să se obiectiveze, să ia adică înfățișarea unor lucruri sau fenomene ale lumii exterioare. Grație acestei tendințe, omul, când nu întâlnește nicio piedică, proiectează în afară de el reprezentările lui subiective și umple cu ele lumea obiectivă. Așa au luat naștere, de sigur, la populațiile primitive din timpurile preistorice, spiritele, demonii și zeii ce poplau pentru ele întreaga natură. Și tot așa iau naștere, pentru artiști, personagiile și acțiunile fictive, cu care își umplu operele. S'a relevat de atâtea ori faptul că artiștii «văd» literalmente dinaintea lor, ca și cum ar avea halucinații, personagiile pe care și le închipuiesc, le pot urmări acțiunile și le pot auzi cuvintele. S'a povestit, bunăoară, despre Flaubert că, atunci când a zugrăvit simptomele otrăvirii cu arsenic a eroinei unuia din romanele sale, le-a și simțit — atenuate, se înțelege, dar totuși efectiv — în el însuși; senzațiile la care se gândia și care nu erau decât imagini ale minții sale, s'au «obiectivat» și au devenit realități — sau aproape — ale corpului său.

Trebuie să notăm, totuși, o deosebire — să zicem de grad — în modul cum funcționează mecanismul proiecțiunii înlăuntrul mentalității religioase și înlăuntrul celei artistice. Spiritele, demonii sau zeii pe care îi creează, în primul caz, acest mecanism, iau loc, în mod firesc, dincolo de marginile experienței sensibile. Datele acestei experiențe nu pot astfel mărgini — n'o puteau face la început cel puțin — cu destulă eficacitate desfășurarea mecanismului de care e vorba. Așa se explică, bunăoară, formele monstruoase cu care se înfățișau zeii imaginației lipsite de orice control a vechilor Asi-

rieni sau a vechilor Egipteni. Înăluntru mentalității artistice însă, mecanismul proiecțiunii e supus unor îngrădiri destul de serioase. Personagiile și acțiunile fictive pe care le creează imaginația artiștilor, trebuie să producă iluzia realității; altfel nu pot provoca emoțiunea estetică, la care ținesc autorii lor și care constituie, în definitiv, scopul ultim al artei. Artiștii sunt astfel obligați să țină seamă de datele experienței sensibile și să lucreze sub controlul lor. Ficțiunea artistică e adică silită să-și plece capul sub jugul unui criteriu ce nu mai are aface cu imaginația, ce-i este impus de discernământul critic, și care nu poate fi decât acela al verosimilității.

În formarea mentalității științifice, mecanismul proiecțiunii n'a mai jucat, la început cel puțin, niciun rol. În adevăr, la originea acestei mentalități au stat, am zis, unele observări involuntare asupra modului cum se desfășurau unele fenomene, ce interesau mai de aproape viața practică. În ce constau însă acele observări? În constatarea, pură și simplă, a unor anumite raporturi de succesiune, constante și invariabile, ale fenomenelor în chestie cu alte fenomene, care le precedau totdeauna apariția. Aici, imaginația nu mai avea nimic de făcut. Era vorba numai de înregistrarea, pură și simplă, a unor realități obiective. Mai târziu, când oamenii au început să caute și cauzele fenomenelor ce nu le erau familiare și cu privire la care n'aveau adunate observări suficiente, ei au recurs, cum am zis, la analogii. Imaginația a intrat atunci din nou în joc. Oamenii au trebuit să-și închipuie cauzele fenomenelor, de care era vorba, prin analogie cu acelea ale fenomenelor cu care se asemănau, — dacă, firește, le cunoșteau mai bine. Dar, în cazurile de acest fel, imaginația intervenea fără să deslănțuiască mecanismul proiecțiunii. Cauzele pe care și le închipuiau, oamenii nu le proiectau în afară și nu le considerau ca reale, numai fiindcă și le închipuiau. Atâta vreme cât experiența nu le confirma, ele rămăneau simple închipuiri subiective, menite numai să orienteze cercetările în direcții determinate. Când însă experiența le confirma, ele deveneau realități obiective fiindcă își dovedeau existența ca atare, nu în virtutea mecanismului proiecțiunii.

Și totuși, acest mecanism a reapărut, înăluntru mentalității de care vorbim, atunci când căutarea cauzelor a părăsit terenul, modest și mărginit, al vieții practice, spre a se ridica pe planul superior al vieții teoretice, ale cărei exigențe și aspirații erau cu mult mai mari. În adevăr, mentalitatea pe care am numit-o științifică, spre a o deosebi de cea religioasă și de cea artistică, și a cărei apa-

riție am încercat s'o reconstituim, n'a produs la început, la popoarele primitive, o știință propriu zisă, cu o valoare teoretică generală, ci numai o tehnică, cu o valoare practică restrânsă la condițiile experienței lor mărginite. Precum se știe, popoarele primitive din timpurile preistorice au avut, — cum au și sălbaticii de astăzi, de pe aceeași treaptă de cultură, — o tehnică destul de dezvoltată. Nimeni n'ar putea însă afirma că oamenii preistorici au avut, — cum n'ar putea afirma că au sălbaticii de astăzi, — o știință propriu zisă. Iată ce trebuie să înțelegem prin această deosebire. Constatând, în experiențe ce se repetau neconținut, că anumite fenomene, ce îi interesau, nu se produceau decât în anumite condiții, oamenii primitivi au căutat mijloacele, mai mult sau mai puțin ingenioase, de a realiza acele condiții, spre a putea provoca apariția fenomenelor de care era vorba. Acele mijloace constituiau, în complexul lor, tehnica specială a producerii fenomenelor în chestie. Așa bunăoară, oamenii primitivi observaseră că soarta recoltelor lor atârna, ca de o condiție absolută, de udarea regulată a plantelor. Și fiindcă ploile nu le asigurau totdeauna realizarea acestei condiții, au căutat mijloace care să le permită s'o realizeze independent de cursul fenomenelor meteorologice. Așa a luat naștere tehnica irigațiilor, ce pare a fi fost destul de dezvoltată la vechile popoare asiatice, dela începutul timpurilor istorice. Dar acea tehnică primitivă nu implica o știință corespunzătoare; ea nu se întemeia pe principii teoretice, cu valoare generală, ci pe constatări practice, cu valoare particulară. E caracteristic, din acest punct de vedere, faptul că Egiptenii, la cari arta de a măsura pământul, de a calcula suprafețe, de a deslega, în general, probleme cantitative ale vieții materiale, luase, în antichitate, dezvoltarea ce impresionase atât de mult pe Herodot, n'au avut totuși o știință matematică, în înțelesul adevărat al cuvântului. Platon fusese izbit de acest fapt și îl relevase, incidental, în dialogul său despre «Legi». El se plângea, anume, că oamenii în general nu caută înțelepciunea ci abilitatea, că adică nu se străduiesc să înțeleagă lucrurile, ci se mulțumesc să se folosească de ele, spre a se îmbogăți. Bogăția însă i se părea că era o dușmană a științelor, fiindcă ducea la servilitate, — fiindcă adică lega prea mult și prea strâns pe oameni de viața practică. Și cita ca exemplu pe Egipteni și pe Fenicieni, cari au avut un comerț foarte dezvoltat și au putut strânge averi mari, dar n'au avut o activitate teoretică și n'au putut întemeia științe. Descoperirile papirologice din timpul nostru ne-au încredințat că vechiul filosof grec avea dreptate. Tex-

tele găsite nu cuprindeau altceva decât «soluții concrete ale unor probleme izolate, utile fiecare dintr'un punct de vedere particular, dar fără legătură între ele»¹⁾. Lipseau însă cu totul demonstrațiile abstracte ale acelor soluții concrete, — demonstrații care ar fi trebuit, firește, să se întemeieze pe principii generale, valabile pentru toate cazurile de același fel. Acele soluții concrete nu se întemeiau decât pe probele de fapt, care le arătau exactitatea, în cazurile particulare pentru care se găsiseră. Egiptenii vechi au avut astfel numai o tehnică a calculului, compusă din «rețete» empirice, nu o știință a mărimilor, compusă din principii raționale. Și nu puteau să aibă o asemenea știință, fiindcă nu ajunseseră încă să separe numărul de lucrurile numărate, nu-și făcuseră dintr'însul «un obiect special de reprezentare și nu-l luaseră ca bază a unui sistem de demonstrații regulate»²⁾. O știință a mărimilor n'a putut lua naștere decât la Greci, la cari numărul a izbutit, în sfârșit, să se separe de lucrurile numărate și să ia, cu Pythagora, o existență independentă. ~~vs~~

La Greci însă știința, în general, când a putut să se ridice, ca considerare teoretică a lucrurilor, deasupra tehnicei exclusiv practice, s'a constituit mai întâi, — dacă se poate zice, — sub forma filosofiei. E cert că Grecii au avut o filosofie, înainte de a avea o știință propriu zisă. Nevoile teoretice ale minții lor, care îi împingeau să caute explicarea fenomenelor independent de utilizarea lor practică, și-au găsit satisfacția mai întâi în filosofie. Pythagora el însuși, pe care l-am citat adineauri, era mai mult un filosof, stăpânit de concepția mistică a numărului și de rolul lui în Univers, decât un matematician, în înțelesul științific al cuvântului, care să-l fi studiat pentru el însuși, căutând să-i determine numai proprietățile aritmetice. Este, în orice caz, un fapt istoric ce nu se poate pune la îndoială, că filosofia a apărut la Greci înaintea științelor propriu zise, care s'au confundat la început cu ea și n'au ajuns de cât treptat la o independență relativă.

Acest fapt ne arată că interesul pur teoretic al minții omenestii era la început prea slab pentru ca să se poată exercita cu privire la fenomene izolate. El s'a exercitat mai întâi cu privire la totalitatea lor, adică la Univers în general, și a fost pus în mișcare de îndoelile pe care unii din oamenii cei mai desvoltați sufletește începeau să le aibă cu privire la explicările religioase. Iar aceste

1) Abel Rey, Coup d'oeil sur la mathématique égyptienne, în «Revue de synthèse historique», An. 1926.

2) L. Brunschvicg, Les étapes de la philosophie mathématique, p. 31.

îndoeli au fost provocate mai întâi de ceea ce interesa mai de aproape pe acei primi sceptici, adică de ordinea vieții omenеști, care nu li se părea că era ceea ce zeii ar fi trebuit s'o facă să fie. Ea era, mai întâi, plină de nedreptăți. În lumea în care trăiau, binele nu era totdeauna răsplătit, răul nu era totdeauna pedepsit; ba chiar, prin viclenie, înșelăciune și crimă, ticăloșii putea ajunge să se bucure de toate, pe când cei buni, cinstiți și drepti trăiau în lipsă și în necazuri. Viața era, apoi, plină de suferințe inutile. Ea începea cu durerile fără rost, — fiindcă erau provocate de ceva ce trebuia să fie, pentru ca lumea să existe, — ale nașterii. Ea se continua cu chinurile nenumăratelor boli de care era bântuită omenirea și cu nenorocirile, nu mai puțin numeroase, ale războaielor, ale cataclisraelor fizice și ale accidentelor. Ea se sfârșea cu marea amărăciune a neputințelor bătrâneții, mai grea și mai apăsătoare decât toate celelalte tristeți, care erau, cel puțin, vremelnice. Căci bătrânețea făcea din eroul de care se cutremurau armatele dușmane, din poetul ce fermeca mulțumile, din înțeleptul ce le umplea de admirație, niște sdrențe netrebnice, cărora nu le mai rămânea decât perspectiva putreziciunii finale, și mai desgustătoare încă. Indiferența zeilor față de valoarea etică a oamenilor, precum și, mai ales, față de soarta lor atât de puțin mulțumitoare, a provocat mai întâi descurajarea, apoi revolta și în sfârșit îndoiala spiritelor mai reflexive, — cum începeau să fie, tocmai, acelea ale Grecilor din veacul al VII-lea dinainte de Cristos. Acest scepticism de origine etică se poate urmări fără greutate în literatura poetică a timpului.

Alte îndoeli s'au ridicat cu vremea, pe alte căi și din alte cauze. În concepția religioasă a naturii, zeii aveau menirea să explice producerea fenomenelor ce impresionau în deosebi pe oameni. Dar, încetul cu încetul, mintea lor a simțit nevoia să-și explice și existența zeilor. Dacă fenomenele iau naștere prin puterea lor divină, cum a luat naștere această putere însăși? Iar această întrebare firească ridică problema originii zeilor. De aci, încercările «teogonice» pe care le întâlnim în literatura greacă primitivă și care au început de sigur, ca legende, cu mult înainte de Hesiod. În acele încercări, cei ce întreprindeau să explice nașterea zeilor puneau la originea lor Haosul, adică, după etimologia cea mai probabilă a acestui cuvânt grec, spațiul gol. La început, când nu exista încă nimic, — nici lumea, nici zeii cari au întocmit-o, — nu putea să existe, pentru mintea cugetătorului grec de pe acea vreme, decât spațiul gol în care urmau să se așeze toate cele ce

aveau să ia ființă. Oricât de mărginită era însă la început cunoașterea naturii fizice, ea cuprindea totuși indicații destul de limpezi cu privire la ceea ce numim astăzi indestructibilitatea materiei. Oamenii primitivi au trebuit să observe de timpuriu că moartea și descompunerea corpurilor organice, ca și distrugerea, arderea sau sfărâmarea corpurilor anorganice, nu implicau nicidecum dispariția materiei ce le alcătuia; numai forma lor pierea; substanța lor rămânea în ființă și putea să ia forme nouă. De aci credința că nici un corp nu se poate preface în nimic, — și că, deci, nici nu poate ieși din nimic. Cum ar fi putut dar să iasă materia ce alcătuia lumea, cu toate cele ce se cuprindeau într'însa, din spațiul gol primitiv, — adică, la urma urmei, din nimic? Materia din univers trebuia să fie vecinică; numai formele — nu și substanța — ei se puteau schimba. Caracteristic era, în orice caz, că cea dintâi problemă pe care și-a pus-o cugetarea filosofică, la Grecii vechi, a fost aceea a materiei primordiale din care a ieșit lumea. Thales, Anaximandru, Anaximene, Heraclit au încercat pe rând să-și explice lumea ca provenind din apă, din aer, din foc sau dintr'o substanță nedeterminată, ce nu semăna cu niciuna din formele ei cunoscute.

Filosofia a luat dar naștere, la început, cu menirea să explice lumea în general. Ea urma, e drept, alte căi decât religia, interzicându-și să recurgă la cauze supranaturale. Ea își propunea, la început cel puțin, să se folosească numai de cauzele naturale, cu care experiența omenească, sedusă de utilitatea lor practică, se deprinsese să conteze și a căror acțiune voia s'o întindă pretutindeni. Dar scopul ei rămânea, ca și acela al religiei, să explice Universul întreg, ca un tot unitar. Grație acestui fapt, al doilea factor al complexului psihic, ce am zis că stă la temelia tuturor formelor de activitate omenească, a reintrat în drepturile lui. Imaginația, care am văzut că fusese mai mult sau mai puțin lăsată în părăsire, în formarea mentalității pe care am numit-o științifică, și-a reluat activitatea, — și mecanismul proiecțiunii a început să lucreze din nou. În adevăr, când căuta să explice, în mod natural, vastul tot cosmic, filosofia nu mai avea la dispoziție constatări de fapt, ca cele ce-și dovediseră utilitatea în explicarea fenomenelor izolate, — a puținelor dintre acele fenomene ce se cunoșteau, pe atunci, mai bine. Ea recurgea dar, cum am văzut mai sus că făcea și pentru fenomenele izolate asupra cărora n'avea date directe, la principiul analogiilor. Când era vorba însă de o aplicare atât de întinsă a

acestui principiu, ca cea care trebuia să ducă dela câteva fenomene particulare la totalitatea fenomenelor din natură, imaginația, nu numai că trebuia neapărat să intervină, dar căpăta un rol covârșitor. Nu e dar de mirare că, odată cu ea, a reintrat în acțiune și mecanismul proiecțiunii.

Am văzut mai sus, în treacăt firește, un prim efect al acestei acțiuni, când am menționat concepția «mistică» a lui Pythagora, cu privire la rolul numărului în univers. Cu el, am zis, numărul s'a separat — pentru prima oară poate la Greci — de lucrurile numărate. S'a separat, evident, printr'un proces de abstracțiune. Lucrurile numărate erau obiecte concrete; numărul, ca entitate psihică deosebită de percepțiile sau de reprezentările lor, era o noțiune abstractă. Ca atare, numărul n'avea decât o existență subiectivă; el exista adică numai în mintea filosofului care îl concepuse. Imaginația lui însă, grație mecanismului proiecțiunii, i-a dat o existență obiectivă, făcând dintr'însul esența lucrurilor și principiul generator al universului. Un exemplu analog găsim în filosofia lui Platon. Sofiștii susțineau, cu arta retorică atât de prețuită pe vremea ce a văzut succesele lor fără precedent, că nu existau adevăruri generale, valabile pentru toți oamenii deopotrivă, ci numai păreri individuale, valabile doar pentru cei ce le aveau. Iar principalul lor argument era că oamenii nu puteau cunoaște lumea decât cu simțurile, care nu le-o arătau la toți sub aceleași aspecte. Impotriva acestui scepticism, ce e drept relativ, dar care i se părea totuși primejdios din punct de vedere etic, Socrate a dovedit că, pe deasupra percepțiilor particulare, ce variază de sigur dela un om la altul, se ridică noțiunile generale, ce rămân aceleași la toți oamenii. Căci ele cuprind numai ceea ce este comun, în toate percepțiile privitoare la aceleași categorii de lucruri, și există prin urmare deopotrivă în toate. Modul cum încredința Socrate pe ascultătorii săi de existența noțiunilor, precum și modul cum îi ajută să le descopere ei înșiși, ne arată, destul de limpede, că nu era vorba, în mintea lui, decât de procesul, ce ne-a devenit, de atunci încolo, atât de familiar, al abstracțiunii. Rezultatele acestui proces, — adică noțiunile, conceptele sau ideile, — noi le considerăm astăzi, cum le considera, după toate probabilitățile, și Socrate însuși, ca fiind stări de conștiință ce au, e drept, o valoare obiectivă, întru cât sunt aceleași la toți oamenii, dar n'au, în schimb, decât o existență subiectivă, întru cât nu se găsesc decât în mintea oamenilor ce le gândesc, nu în afară și independent de ei, în natură, unde experiența

nu ne arată decât lucruri particulare. Cu unii însă din urmașii lui Socrate, stările de conștiință de care e vorba au ajuns a fi considerate ca realități obiective. Asupra acestui punct trebuie să ne oprim un moment, fiindcă poate ilustra, nu numai foarte bine, dar și destul de documentat, mecanismul psihic la care ne referim.

În «Metafizica» sa, Aristot zicea că ceea ce se poate atribui cu drept cuvânt lui Socrate, — care, precum se știe, n'a lăsat nimic scris, — sunt raționamentele inductive, care duc la concepte, și definițiile, care le explică. Și adăoga că, pentru Socrate, conceptele și definițiile nu erau existențe deosebite; numai după el, Platon și adepții lui le-au separat, dând celor dintâi numele de «idei». După Aristot așa dar, conceptele nu existau, pentru Socrate, decât întru cât erau gândite, — definițiile ne fiind altceva decât gândirea lor «explicită» — clară și completă. Când Platon le-a atribuit o existență «deosebită» de aceea a definițiilor, le-a dăruit o existență independentă de gândire, adică, în definitiv, o realitate de sine stătătoare. Și 'n adevăr, așa concepea Platon «ideile», ca realități obiective ce determinau, nu numai formarea lucrurilor ce alcătuiesc lumea pe care o percepem cu simțurile, dar și formarea noțiunilor noastre despre ele, pe calea reminiscenței. Cum a fost posibilă însă această surprinzătoare evoluție a cugetării filosofice grecești?

Platon ne-a indicat el însuși calea, în două din dialogurile sale, în «Menon» și în «Fedon». În cel din urmă, bunăoară, pune pe Socrate să reflecteze asupra afirmării lui Anaxagora că inteligența a fost principiul ordonator și cauza tuturor lucrurilor. Filosoful condamnat la moarte, care aștepta, în închisoare, să i se aducă cupa cu otravă, discutând cu ucenicii săi, aproba, se înțelege, părerea lui Anaxagora, dar se mira că nu se folosea nicidecum de ea în explicarea fenomenelor particulare. Când era vorba, de pildă, de forma pământului sau de mișcările stelelor, inteligența nu mai servea la nimic; cauzele ce trebuiau să explice totul erau apa, aerul, eterul. Ce e drept, zicea Socrate, aceste cauze au asupra inteligenței superioritatea că, întru cât le percepem cu simțurile, ne încredințăm mai ușor de realitatea lor. De unde nu urmează, însă, că și puterea lor de a ne explica lucrurile este superioară. Dacă ar fi așa, ar trebui ca, după exemplul lui Anaxagora, să ne explicăm faptul că Socrate se găsește încă, în acest moment, în închisoare și așteaptă în liniște otrava menită să-i pună capăt vieții, — nu prin ceea ce nu se vede, adică prin hotărîrea luată de rațiunea lui de a nu fugi, așa cum îl îndemneau prietenii cari pregătiseră totul, fiindcă un ce-

tățean trebuie să se supună legilor țării lui și sentințelor pronunțate în numele lor, — ci prin ceva care se vede, prin anumite particularități corporale, prin faptul poate că e scurt și gros sau că are capul mare și nasul cârn. Filosoful ajunge astfel la concluzia că «cea ce nu se vede ne permite, de multe ori, să ne explicăm mai bine lucrurile decât ceea ce se vede. Întrebarea ce se pune însă mai departe este: cum putem să descoperim ceea ce nu se vede, când nu mai e vorba de noi înșine, când e vorba de lucruri deosebite și independente de noi, înlăuntrul cărora nu putem pătrunde, ca să ne dăm seamă de ceea ce se petrece într'însele, așa cum ne dăm seamă de ceea ce se petrece în noi înșine?

Răspunsul pe care îl dă Platon, prin gura lui Socrate, la această întrebare, este caracteristic pentru mecanismul psihic pe care voim să-l punem în evidență. În primul din cele două dialoguri, pe care le-am menționat adineauri, în «Menon», Platon zisese că trebuie să ne explicăm existența lucrurilor prin ceea ce le crează posibilitatea, adică prin condițiile de care atârnă. În acest scop, când voim să înțelegem un lucru ce ne interesează, trebuie să stabilim mai întâi, printr'o ipoteză, condiția care îl face posibil, și să deducem apoi realitatea acelei condiții din valoarea ei logică, — din raportul de consecvență adică a două propoziții, privitoare la condiția în chestie și la ceea ce rezultă dintr'înșea, cu necesitate, ca lucru condiționat. Condiția de care e vorba, însă, nu e o dată a experienței; dacă ar fi așa, n'ar mai fi nevoie s'o stabilim printr'o ipoteză. Ea nu ne este adică dată de simțuri, și, ca s'o putem stabili, în acest mod, trebuie mai întâi să ne-o închipuim. Iar după actul de imaginație care o creează, ca entitate subiectivă, urmează mecanismul proiecțiunii care o transformă într'o realitate obiectivă. În «Fedon», metoda din «Menon» se desfășură în același mod. Ca să putem deslega problemele ce se pun cu privire la lucruri în general, nu numai la cele morale, ci și la cele fizice, trebuie, zice Socrate, să lăsăm la o parte ceea ce vedem sau ceea ce ne dau celelalte simțuri, și să căutăm o formulă ipotetică, capabilă să constituie soluția dorită. Dacă ne convingem că formula pe care am stabilit-o, prin ipoteză, are această putere, atunci trebuie să considerăm ca adevărat ceea ce se acordă cu ea, și ca fals ceea ce o contrazice. Când e vorba de explicarea lucrurilor, în general, formula la care trebuie să ne oprim este, că există o lume de realități inteligibile, care sunt modelele lucrurilor sensibile. Acele realități inteligibile sunt Ideile. Trebuie să admitem bunăoară că există, sub forma unei Idei,

un «Frumos în sine», care e modelul perfect, incomparabil și etern, al tuturor lucrurilor pe care le numim frumoase. În lumea noastră, frumusețea imperfectă, coruptibilă și trecătoare, a lucrurilor sensibile ce ne înconjoară, atârnă de gradul «participării» lor la Ideea inteligibilă a Frumosului în sine.

VI. Am zis că filosofia greacă îngloba, la început, toate categoriile de explicări ale fenomenelor particulare ce aveau să constituie mai târziu diferitele științe. Nu mai încapе îndoială că în acele prime explicări «științifice» — care nu meritau acest nume decât fiindcă nu mai erau religioase — imaginația și, cu ea, mecanismul proiecțiunii au jucat un rol covârșitor. Ca să ne dăm bine seamă de ceea ce erau, ca atare, științele «filosofice» dela început și de enorma distanță care le separa de științele propriu zise de astăzi, e de ajuns să aruncăm o privire asupra celei dintâi forme pe care a luat-o astronomia înlăuntrul școalei din Milet, cu Anaximandru. Ca știință «pozitivă» a corpurilor cerești, astronomia de astăzi caută să stabilească ce sunt acele corpuri și cum se mișcă ele, pe baza observării lor directe cu diferitele instrumente de care poate dispune. Modul cum au luat naștere ele formează o problemă specială, de astrofizică și de mecanică, ce nu se poate rezolva decât prin ipoteze, pe care astronomia propriu zisă le lasă la o parte. Scopul ei, în adevăr, este numai să determine structura actuală a universului; căci numai această structură este accesibilă observării, fără de care științele pozitive nu pot face niciun pas. Filosofii școalei din Milet însă, când și-au pus, în veacul al VI-lea dinainte de Cristos, întrebarea ce erau corpurile cerești și au căutat o explicare «naturală» a existenței lor, n'aveau la dispoziție niciun material de observații pozitive asupra-le, în înțelesul de astăzi al acestui cuvânt. Ei au fost astfel siliți să încerce să-și închipuiască, mai întâi, cum au putut să ia naștere ele, înglobând această problemă particulară în problema generală a originii lumii întregi. A lumii «noastre», se înțelege, singura pe care o cunoșteau și singura care îi interesa. Căci Anaximandru, la părerile căruia ne referim acum, credea că există mai multe lumi, — nenumărate alte lumi, — ce apar și dispar necontenit, ieșind din și întorcându-se în sânul unei substanțe cosmice infinite, care era faimosul său ἀπειρον. Theophrast, cel dintâiu istoric grec al filosofiei grecești, ne-a raportat, după izvoare autentice, modul cum credea Anaximandru că a luat naștere lumea noastră. La început, a ieșit, prin separare, din masa nedeterminată a substanței infinite și eterne, ceva care putea să

despartă căldura de răceală. S'a format atunci o sferă de flăcări, fierbinți și uscate, care a închis înlăuntru ei o masă de materie umedă și rece. Exercițându-și acțiunea asupra acestei mase interioare, care nu putea fi decât o imensă pânză de apă, căldura sferei exterioare a evaporat o bună parte dintr'însa. Ridicându-se cu putere în sus, aburii ce au luat naștere astfel și cari au alcătuit aerul, au spart sfera exterioară de foc, împărțind-o în inele, ce s'au depărtat mai mult sau mai puțin, atât de masa interioară pe care o învăluia sfera primitivă, cât și unele de altele. Liniile mari ale lumii au început a se lămuri atunci. Înlăuntru, evaporarea unei mari părți din apa dela început a dat naștere uscatului sau pământului, care a ocupat, ca mai greu, centrul lumii ce se constituia. Pe suprafața lui a rămas însă o parte însemnată din apa inițială. În jurul lui s'a întins pânza de aburi sau de aer, — pe atunci era tot una, — care a îndepărtat la început sfera de flăcări de conținutul ei interior și a divizat-o în același timp în inele. Cel mai depărtat din acele inele era cel al soarelui. El era compus firește din ceea ce constituia principiul căldurii — și al luminii — adică din foc. Dar era învăluit într'o teacă groasă de aburi care îl făceau invizibil, afară de un punct, pe unde focul «răsuflă» scoțând flăcări, punct care, fiind singurul care se vedea, alcătua soarele experienței vulgare. Inelul solar rotindu-se în jurul pământului, punctul pe unde răsufla focul lui interior se deplasa pe cer, luând astfel înfățișarea mișcării zilnice a soarelui, dela răsărit la apus. Al doilea din inelele, în care s'a împărțit la început sfera primitivă de flăcări, era acela al lunii. Structura lui era aceeași ca a celui dintâiu, de care nu se deosebia decât prin dimensiunile lui, mai reduse, și prin distanța lui, mai mică, de pământ. Înfațișarea lunii, ca un glob, nu ca un cerc, și mișcarea ei pe cer, dela răsărit la apus, se explicau în același mod ca acelea ale soarelui. Iar «fazele» lunii se explicau prin faptul că deschizătura inelului respectiv, prin care «răsuflă» focul lui interior, se mărea și se micșora, periodic, prin îngrămădirea și îndepărtarea regulată a vaporilor ce alcătuiau teaca lui opacă. În același mod, prin «astuparea» momentană a deschizăturilor de răsuflare a focului, din inelele lor, se explicau și eclipsele, de soare și de lună. În sfârșit, al treilea inel era acela al stelelor. De aceeași natură cu celelalte două, el era cel mai mic și cel mai apropiat de pământ. El trebuia să aibă însă, — deși textele n'o spuneau lămurit, — mai multe deschizături de răsuflare a focului său interior, — foarte multe chiar, de vreme ce stelele sunt atât de numeroase. Iar miș-

care lor pe cer, dela răsărit la apus, se explica în același chip ca acelea ale soarelui și lunii.

Iată «astronomia» primitivă, din veacul al VI-lea dinainte de Cristos, așa cum o găsim înglobată în filosofia timpului. Ea era, evident, un produs al închipuirii și al mecanismului proiecțiunii. Pornind dela cele câteva date ale experienței vulgare, care îi arătau că soarele răspândea căldură și lumină, că luna era mai mică decât soarele, nu răspândea căldură și numai puțină lumină, că, în sfârșit, stelele erau foarte mici, n'aveau nicio căldură și o lumină foarte slabă, — și că toate se învârteau în jurul pământului în același sens, — imaginația lui Anaximandru s'a pus în mișcare, construind o explicare «prin cauze naturale» a acestor fenomene. Căldura și lumina se arătau, pe pământ, produse numai de foc; căldura și lumina soarelui trebuiau să aibă aceeași origine. Un foc slab, mai ales dacă era departe, nu mai dădea decât lumină, fără căldură; lumina fără căldură a lunii și a stelelor trebuia să fie de aceeași natură. Dar focul, pe pământ, era produs de arderea unui combustibil și nu ținea decât atât cât dura arderea. Ce producea focul din cer, — al soarelui, al lunii, al stelelor, — și ce îl întreținea vecinic? Ipoteza unei arderi părea inadmisibilă; trebuia să existe acolo «principiul» însuși al arderii, ceea ce creea adică pururea efectele ei cunoscute, căldura și lumina. Și acel principiu, de unde venea? O ipoteză mai generală, privitoare la originea lucrurilor lumii, — adică, în definitiv, a lumii însăși, — se arăta indispensabilă. Așa a luat naștere ipoteza «separării» inițiale, din masa nediferențiată a substanței primitive, infinite și eterne, a unui «lucru» — cum zicea textul lui Theophrast — «capabil să producă caldul și recele». Iar desfășurarea ulterioară a procesului cosmogonic trebuia să ducă la constituirea «cercurilor» de foc, fără de care nu se puteau explica mișcările regulate ale corpurilor cerești, — a soarelui mai întâi, care apărea în fiecare zi la răsărit și dispărea la apus, pentru ca să apară și să dispară din nou, a doua zi, în aceleași puncte. El părea, astfel, a se învârti în jurul pământului. O asemenea învârtire însă era o mișcare circulară, iar mișcarea circulară, în general, era mișcarea cercurilor cunoscute din experiență, — a roților bunăoară. Un punct de pe marginea unei roți se învârtea în jurul osiei nemîșcate, întocmai ca soarele în jurul pământului. De aci, ideea că soarele pe care îl vedeau oamenii era un punct, cald și luminos, făcând parte dintr'un cerc de foc, a cărui căldură și a cărui lumină,

pentru motivele pe care le-am arătat adineauri, nu se puteau percepe cu simțurile în restul lui.

Iată cum a luat naștere «teoria» — adică «seria» — de imagini, ce alcătuiau ipoteza cosmogonică și, printr'înșă, astronomia lui Anaximandru. Acele imagini existau, evident, în mintea lui, care le crease: ele erau realități sufletești, subiective. Mecanismul proiecțiunii însă, intervenind, ca de obicei, le-a aruncat departe — foarte departe — de el, în timp și spațiu, transformându-le în realități materiale, obiective. Anaximandru și, cu el, mulți din contemporanii săi credeau, cu tărie, că ceea ce își închipuiau ei a fost, în adevăr, procesul «fizic» prin care a luat naștere lumea.

Nu mai încapе îndoială că, dela această primă formă pe care a luat-o astronomia în lăuntrul școalei din Milet, ca știință «filosofică», până la forma sub care ni se înfățișează astăzi, ca știință «pozitivă», distanța este enormă. Și este evident că generațiile de astronomi ce s'au succedat în acest lung interval de timp nu s'au putut îndrepta către rezultatele, cu care ne mândrim astăzi, decât prin reducerea treptată a rolului imaginației și a mecanismului proiecțiunii, în explicarea fenomenelor cerești. Dela Renaștere încoace mai ales, ei și-au impus cu strictețe obligația să se întemeieze exclusiv, în explicarea acestor fenomene, pe observarea lor directă, cu toate mijloacele pe care progresele celorlalte științe ale naturii li le puneau la dispoziție. Iar în examinarea, clasarea și prelucrarea materialului, din ce în ce mai întins și mai complex, al observărilor ce se făceau, efectiv, asupra fenomenelor cerești, discernământul critic, împreună cu mecanismul sistematizării, jucau un rol din ce în ce mai mare și mai esențial.

VII. Când mai toate științele, pe care le îngloba la început, s'au separat definitiv de ea, filosofia s'a văzut redusă, din ce în ce mai mult, la rolul ei adevărat, care nu era de a explica fenomenele particulare, ci numai de a formula ipoteze cu privire la totalitatea lor, — din diferitele puncte de vedere din care putea fi considerată. Potrivit cu acest rol, ce i se impunea din ce în ce mai stăruitor, se părea că, în activitatea celor ce i se consacrau, imaginația și mecanismul proiecțiunii puteau continua să aibă vechia acțiune precumpănitoare. Căci era evident că, dacă cu privire la fenomenele particulare observările pozitive se acumulasă neconținut și luau o importanță din ce în ce mai mare, nu era nicidecum tot așa, atunci când era vorba de totalitatea lor. Ce observări se puteau aduna, bunăoară, cu privire la originea acestei totalități sau cu pri-

vire la scopul ei? Evident, niciuna. Se părea dar că, în aceste privințe cel puțin, imaginația rămânea suverană și mecanismul proiecțiunii se putea desfășura neîmpiedicat. Experiența însă a dovedit că nu era nicidecum așa. Încă dela început, ipotezele ce se făcuseră, la aurora filosofiei grecești, de către «fiziologii» ionieni, cu privire la originea lumii sau, cu Heraclit, la vecinica ei «devenire», se loviseră de exigențele cugetării logice. Opușe mai întâi de eleați îndrăznețelor speculații cosmologice de până atunci, aceste exigențe n'au mai încetat apoi să intervină, mai la fiecare pas, în evoluția ulterioară a filosofiei grecești. Metoda rațională și critică, pe care a inaugurat-o Parmenide, a devenit punctul de plecare al întregii dialectice filosofice a lumii vechi.

Opoziția exigențelor subiective ale cugetării logice, care mărginea, mai mult sau mai puțin, jocul imaginației și desfășurarea mecanismului proiecțiunii, a fost urmată apoi, mai târziu, de opoziția datelor obiective ale experienței, care lucra, cu și mai multă energie, în aceeași direcție. Am zis: cu și mai multă energie. Și 'n adevăr, dacă argumentelor logice, dată fiind natura lor abstractă, li se putea răspunde la rigoare cu contra-argumente sau cel puțin cu distincții și subtilități, care salvau uneori unele aparențe, — în schimb, faptele concrete, pe care le stabilea observarea din ce în ce mai întinsă și mai amănunțită a fenomenelor naturii, aveau o evidență brutală căreia nu i se putea rezista cu aceeași ușurință.

Dar am zis că, cu privire la problemele totalității fenomenelor, de care se ocupa filosofia și dintre care cele mai însemnate erau cele privitoare la originea și la scopul universului, nu se puteau aduna observări de fapt. În mod direct, firește că nu. Originea universului se pierdea în trecut, iar scopul lui se adâncea în viitor, la depărtări atât de mari, încât orice idee de observare se înfățișa dela sine ca absurdă. Cu toate acestea, ipotezele ce se făceau în aceste privințe se întemeiau pe considerarea structurii universului, care era observabilă. Așa bunăoară, ipoteza lui Anaxagora, că la nașterea lumii a prezidat un principiu inteligent, se întemeia pe constatarea că ea nu era un haos de fenomene lipsite de orîșice ordine, că într'însa domnia o armonie ce nu se putea explica altfel. Iar Socrate adăogă apoi că un asemenea principiu a trebuit să urmărească un scop vrednic de inteligența lui și care nu putea fi decât binele. Structura universului însă, căreia i se atribuia asemenea caractere, se putea, evident, observa. Și dacă observarea ei era, incontestabil, foarte anevoioasă și la început tot atât de nesigură,

— încetul cu încetul însă, cu îmbunătățirea metodelor și, mai ales, cu născocirea atâtor și atâtor instrumente, care au mărit enorm puterile simțurilor omenegii și le-au dat o precizie din ce în ce mai mare, progresele ei au ajuns să uimească chiar și pe cei mai neîncrezători.

Aceste progrese au dat neconținut la iveală fapte, care contraziceau, mai mult sau mai puțin, ipotezele filosofice. Au fost chiar cazuri, în evoluția intelectuală a omenirii, când s'au produs conflicte violente între speculațiile abstracte ale filosofilor și constatățile concrete ale oamenilor de știință. Unele din cazurile de acest fel au devenit celebre, — nu atât prin însemnătatea lor, cât prin sgomotul pe care l-au făcut, — și au ajuns a fi citate ca exemple clasice. Așa a fost conflictul dintre Cremonini și Galilei. Cel dintâiu, un reprezentant ilustru al peripatetismului «liberal», susținea încă, la începutul veacului al XVII-lea, părerile lui Aristot asupra structurii universului. Partea cea mai vulnerabilă însă a acelor păreri devenise, în timpul de care vorbim, cea privitoare la constituția și la forma corpurilor cerești. După comentatorii arabi ai vechiului filosof grec, acele corpuri erau alcătuite dintr'o substanță specială, mai subtilă, mai caldă și mai luminoasă decât cele patru elemente cunoscute din lumea «sublunară», — pământul, apa, aerul și focul. Iar forma lor, potrivit cu desăvârșirea ce trebuia să domnească în regiunile « de sus», nu putea fi decât aceea a unor sfere perfecte. Aceste idei le susținea Cremonini într'o serie de lucrări ca «Disputatio de coelo», din 1613, «Apologia dictionum Aristotelis de via lactea et facie Lunae», din 1614, și «Apologia dictionum Aristotelis de quinta coeli substantia», din 1616. Tot pe atunci însă trăia și lucra, tot la Universitatea din Padua, un reprezentant ilustru al nouilor concepții științifice și în deosebi al noiei astronomii, care era Galilei. Cu luneta pe care o construise, el arăta, oricui voia să le vadă mai bine, că corpurile cerești erau departe de a avea constituția și forma pe care și le închipuiau filosofii peripatetici. Luna bunăoară, care se vedea mai bine ca toate, era un corp solid, lipsit de căldură și lumină proprie, și cu o suprafață foarte neregulată, plină de munți înalți și de văi adânci, întocmai ca aceea a pământului. Ceea ce a impresionat pe contemporani, în această controversă, și ceea ce a făcut-o celebră, a fost refuzul îndărătnic al lui Cremonini de a «utiliza» luneta lui Galilei, atât în chestia lunii, cât și în chestia sateliților lui Jupiter. Acest refuz constituia o negare a evidenței și da un colorit comic tragediei sufletești a bătrâ-

nului peripatetic, care vedea răsturnate, înainte de a fi închis ochii, ideile pe care le susținuse o viață întregă și pe care simțea că nu le mai putea apăra.

Un alt caz celebru, de acest fel, a fost acela al lui Hegel care, în 1801, întemeiându-se pe motive raționale, a declarat imposibil un fapt, pe care astronomii începuseră deja a-l stabili, ca real. În lucrarea «De orbitis planetarum», cu care s'a abilitat ca docent la universitatea din Iena, tânărul filosof voia să deducă legile lui Kepler din principii «a priori», ca cele formulate de Schelling în «Filosofia naturii». Și, în cursul demonstrației sale, referindu-se la cele ce zisese și Platon în «Timeu», susținea că «nu se putea» să mai existe o planetă între Marte și Jupiter, așa cum presupuneau unii astronomi. La începutul aceluiași an însă, și anume la 1 Ianuarie 1801, astronomul italian Piazzi din Palermo descoperise deja una din numeroasele planete mici ce se învârtesc între Marte și Jupiter, și căreia îi dase numele de «Ceres». Ceva mai târziu, în 1803, într'un articol publicat în «Jurnalul critic de filosofie» sub titlul «Raportul scepticismului cu filosofia», Hegel pune la îndoială, ca și Platon, veracitatea simțurilor. De unde rezulta, firește, că în chestia numărului planetelor adevărat era ceea ce gândea rațiunea lui, nu ceea ce văzuse cu ochii astronomul italian... Asupra acestui fapt vom reveni ceva mai jos, ca să arătăm că, la unii filosofi, imaginația, cu toate avertismentele experienței, rămâne mai puternică decât discernământul critic, — ceea ce impune activității lor o anumită orientare.

Până atunci, să facem mai întâi constatarea generală că, în urma conflictelor de acest fel, ce se repetau, dela începutul timpurilor moderne încoace, din ce în ce mai des, rolul imaginației și acela al mecanismului proiecțiunii, în filosofie, au suferit reduceri considerabile. Unii filosofi au luat chiar hotărârea formală să nu încerce explicarea universului, ca tot unitar, decât numai cu ajutorul datelor pozitive ale experienței, așa cum li le puneau la dispoziție cercetările diferitelor științe particulare. Inaugurată la începutul veacului al XVII-lea de cugetătorul englez Francis Bacon, această direcție filosofică a avut numeroși adepți, dintre cari cei mai însemnați au fost pozitivistii, — francezi, englezi și germani — și evoluționiștii, mai ales englezi. Alți filosofi însă au negat experienței posibilitatea, nu numai de a duce la înțelegerea lumii în general, dar chiar și de a procura cunoștințe particulare, oricât de simple, — subordonând-o cu desăvârșire «puterii creatoare» a

minții omenеști. Această direcție, ale cărei origini sunt multiple și, în parte, foarte vechi, a culminat în idealismul german post-kantian și în deosebi în idealismul subiectiv al lui Fichte, după care «Eul» crea, literalmente, lumea, — nu numai ca conștiință, ci și ca existență.

Dacă facem abstracție, deocamdată, de variațiile individuale, atât de numeroase, pe care ni le înfățișează ambele aceste direcții de competenție ale cugetării filosofice, putem încerca să ne explicăm modul cum s'au constituit și se mențin ele, prin condițiile lor funcționale. La început, când a apărut, opunându-se concepțiilor religioase primitive, cugetarea filosofică a fost condiționată de faptul că, în structura sufltească a celor ce o reprezentau, discernământul critic devenise destul de puternic pentru ca să controleze imaginația, s'o țină în frâu și, eventual, s'o îndrepteze în alte direcții decât cele tradiționale. S'o înlătura cu totul n'a căutat însă cugetarea filosofică, la început. Experiența fiind, pe acele vremuri străvechi, atât de săracă încă, intervenirea imaginației se arăta necesară, mai la fiecare pas. Mai târziu însă, când cugetarea filosofică a putut să dispună de un material mai bogat, mai amănunțit, mai precis, de observări asupra fenomenelor universului, alegerea a început să devină posibilă. Însemnătatea imaginației scăzând, filosofii puteau, dacă voiau, să renunțe la serviciile ei, să oprească mecanismul proiecțiunii, și să urmeze indicațiile discernământului critic, folosindu-se mai mult de mecanismul sistematizării. Am zis: dacă voiau... Este, de sigur, un mod de exprimare ce nu însemnează mai mult decât că aveau posibilitatea să aleagă. Alegerea însă atârna, evident, de raportul de forțe dintre cele două funcțiuni sau grupe de operații sufltești: imaginația cu mecanismul proiecțiunii de o parte, discernământul critic cu mecanismul sistematizării de alta.

Acest raport de forțe a variat considerabil la diferiții reprezentanți ai cugetării filosofice. La unii, s'a arătat mai puternică prima grupă funcțională, cea compusă din imaginație și din mecanismul proiecțiunii. La ei, a doua grupă funcțională, cea alcătuită din discernământul critic și din mecanismul sistematizării, nu era nici ea prea slabă; altfel, gânditorii respectivi ar fi rămas la credințele religioase primitive; dar nu era nici atât de puternică încât, depășind pe cea dintâi, să-i împingă în spre cercetarea pozitivă a fenomenelor naturii sau să-i silească a se mărgini, cu privire la totalitatea lor, numai la ipoteze întemeiate, strict și exclusiv, pe ase-

menea cercetări. Filosofii, în structura sufletească a căroră apărea acest raport de forțe, ajungeau în chip firesc la explicări generale ale lumii, care, nu numai că treceau, cu nepăsare, peste marginile experienței, dar nu ezitau să se pună, fără nicio sfiială, în conflict fățiș și violent cu ea. Așa a fost, în primul rând, Platon, care n'a stat la îndoială să nege realitatea lumii sensibile, susținând că ea este o simplă aparență, că «materia» ce o alcătuiește și pe care o percepem cu simțurile este «ceea ce nu există», — toată realitatea existenței cosmice reducându-se la lumea «inteligibilă» a Ideilor pure, pe care însă n'o putem percepe cu simțurile, ci numai gândi cu rațiunea. După el, s'au îndreptat în aceeași direcție neoplatonicii, din antichitate și din evul mediu, în frunte cu Plotin, și idealistii din timpurile moderne, în frunte cu Berkeley și cu Fichte.

La alți reprezentanți ai cugetării filosofice însă, raportul de forțe sufletești, de care vorbiam adineauri, a fost altul. La ei, s'a arătat mai puternică a doua grupă funcțională, — cea compusă din discernământul critic și din mecanismul sistematizării. Cea dintâi, — cea compusă din imaginație și din mecanismul proiecțiunii, — nu era nici ea prea slabă. Altfel, gânditorii respectivi ar fi rămas cantonați în cercetări de amănunt asupra fenomenelor naturii, — asupra unora sau altora numai dintr'însele, — și nu s'ar fi putut ridica deasupra lor, ca să-și pună problemele totalității fenomenelor, — a originii și a scopului lor. Rolul acelei prime grupe funcționale era tocmai să-i împingă în această direcție, — determinând însă numai orientarea cugetării lor, nu și metodele ei. Aceste metode rămânea să le hotărască al doilea grup funcțional, care era, cum am zis, cel mai puternic și îi silea să dea, la fiecare pas, precădere constatărilor obiective ale experienței asupra închipuirilor subiective ale minții lor. La filosofii, în structura sufletească a căroră apărea acest raport de forțe, variațiile, după tăria relativă a unuia sau altuia din cele două grupe funcționale, au fost mai mari. Unii s'au mărginit, mai mult, să critice sistemele filosofice ale timpurilor lor; așa au fost, mai întâi, eleații, sofistii și scepticii, din antichitate; așa au fost, în timpurile moderne, empiriștii englezi, Locke și Hume; așa au fost, mai aproape de noi, Poincaré și Mach. Alții au adăogat părți critice, care rămânea și la ei destul de accentuată, și unele începuturi de sistematizare, mai mult sau mai puțin întinse, — sau chiar considerabile; așa au fost Auguste Comte sau John Stuart Mill. Alții, în

sfârșit, au izbutit să construiască, întemeiându-se pe datele pozitive ale experienței, sisteme filosofice propriu zise; așa au fost Hermann Lotze sau Herbert Spencer. Firește, dozarea precisă a raportului de forțe sufletești, în toate aceste cazuri, e foarte anevoiasă. De aceea am și lăsat la o parte cazurile ce ni se păreau că ar putea ridica mai multe îndoele și am citat numai filosofi cu privire la cari discuția era mai puțin probabilă.

Am ajuns astfel să întrevădem factorii de căpetenie ce determină, în primul rând, apariția și orientarea cugetării filosofice, în general. Ei rezidă, cum am văzut, în condițiile funcționale de care atârnă această cugetare, sub diferitele ei forme. Aceste forme însă, care sunt foarte numeroase, nu pot fi explicate, în toate cazurile, numai prin factorii pe cari i-am stabilit până acum. Ei stau, e drept, la origina lor, dar nu ne pot da seamă de toate nuanțele, atât de diferite, cu care ni se înfățișează. Idealismul lui Fichte, bunăoară, se deosebete atât de mult de acela al lui Platon, pozitivismul lui Mill e atât de departe de acela al lui Comte, încât trebuie să presupunem că, pe lângă factorii «originari» pe cari i-am văzut, trebuie să mai fi intervenit, în determinarea lor, și alți factori adiționali, subordonați firește celor dintâi, dar având totuși o acțiune sau o influență proprie. Acești factori secundari rămâne să-i cercetăm în capitolul următor.

FACTORII ADIȚIONALI

Descoperirea factorilor secundari, ce mai determină apariția și orientarea cugetării filosofice, nu e mai puțin anevoioasă decât aceea a factorilor primari, pe care am încercat-o în capitolul precedent. Ca să ne dăm seamă de nouile dificultăți ce ne așteaptă, să ne întoarcem un moment la unul din acei factori originari, — și anume la cel ce, în separarea inițială a filosofiei de religie sau în constituirea ei ca formă deosebită și independentă de activitate intelectuală omenească, a jucat rolul de căpetenie. E vorba, firește, de discernământul critic. Faptul că am dat acestui factor un singur nume ar putea să ne facă să credem că el este o entitate psihică unitară. În realitate însă el este un complex întreg de operații, psihologice și logice, foarte diferite și destul de complicate.

Am văzut că la început, când i-a diferențiat de animale, inteligența a fost pentru oameni un instrument nou, mai precis și, mai ales, mult mai economic, de adaptare cu condițiile de existență. Cum ajungeau animalele să se adapteze cu împrejurările în care trăiau? Încercând, cum am văzut în exemplul de care ne-am servit, cu mișcări, — cu multe și felurite mișcări, — până când una se nemerea să fie tocmai ceea ce trebuia și le permitea astfel, nu fără o mare risipă de timp și de energie, să ajungă la scopul urmărit. Inteligența a permis oamenilor să ia o cale mai scurtă și mai sigură. În loc să mai încerce cu mișcări efective, oamenii s'au mărginit să încerce cu reprezentări ale lor. Când voiau să facă un lucru, oamenii nu se puneau imediat în mișcare, ca animalele, ci se gândiau mai întâi, atât cât le îngăduiau împrejurările, cum îl puteau face mai bine. Ei își reprezentau, atunci, diferitele complexuri de mișcări, prin care puteau spera să ajungă la scopul dorit. Iar când treceau dela gândire la acțiune, nu executau decât com-

plexul de mișcări pe care îl aleseseră, fără să mai încerce pe celelalte. Marea economie de timp și de puteri, pe care o aducea cu sine această formă nouă de adaptare cu condițiile de existență, a fost de sigur principala cauză a situației privilegiate pe care omnirea a izbutit s'o cucerească, dela început, în mijlocul celorlalte specii biologice, precum și a progreselor uimitoare pe care le-a realizat ulterior.

Din acest punct de vedere, funcțiunea de căpetenie a inteligenței se arăta a fi, cum am zis, discernământul critic. Trebuind să aleagă între reprezentările mai multor acțiuni posibile, ca să găsiască, în fiecare caz, pe cea mai utilă, oamenii trebuiau să deosebească mai întâi precis acele reprezentări, unele de altele, să stabilească apoi precis raporturile lor cu scopul de atins, să compare în sfârșit acele raporturi între ele și să le aplice, ca unități de măsură, posibilitățile de timp și de energie de care dispuneau. Aceste diferite faze ale discernământului critic implicau însă o sumă de operații psihologice și logice diferite. Ele reclamau, propriu vorbind, intervenirea mai tuturor funcțiunilor, pe care ne-am obișnuit a le numi elementare, fiindcă alcătuiesc, ca elemente, mai toate complexurile curente ale vieții sufletești. Reclamau bunăoară, mai întâi, o concentrare de atenție capabilă să dea reprezentărilor, între care trebuia să se facă alegerea, conture precise și o claritate suficientă. Această concentrare de atenție atrăgea după sine, în mod inevitabil, o sforțare de memorie, întru cât reprezentările în chestie erau imagini ale unor mișcări anterior executate, a căror amintire trebuia să fie destul de vie și de amănunțită. Utilitatea posibilă a acelor mișcări, în fiecare caz, atârna apoi, evident, de eficacitatea lor în alte cazuri analoage, adică de efectele pe care le produseseră în acele cazuri. Stabilirea destul de precisă a raporturilor cauzale respective, între mișcările executate și rezultatele obținute, în cazurile de care era vorba, precum și aprecierea lor exactă, implicau, firește, intervenirea judecății. În sfârșit, alegerea unui anumit complex de mișcări, ca mai potrivit pentru realizarea unui anumit scop, implica, în fiecare caz, intervenirea raționamentului, — a unui raționament prin analogie, mai mult sau mai puțin limpede gândit în diferenții lui termeni, dintre care unii puteau să rămână subînțeleși.

Aceste operații sunt însă aceleași, în fond, la toți oamenii. Mecanismul lor adică, întru cât se desfășoară după aceleași legi psihologice, rămâne la toți, mai mult sau mai puțin același. Inten-

sitatea lor poate să varieze, e drept. Dar variațiile de intensitate nu par a putea duce decât la rezultate cantitativ diferite. Cum se face atunci că aceste operații duc, în activitatea diferiților filosofi, la rezultate ce nu diferă numai cantitativ, la rezultate, am putea zice, calitativ diferite, — uneori foarte diferite chiar, precum ne-o arată, în atâtea și atâtea cazuri, istoria filosofiei?

Aceeași întrebare se ridică, de asemenea, în fața rezultatelor diferite la care duce și imaginația, în activitatea filosofilor la cari influența ei pare a fi, cum am zis, mai accentuată. Ca funcțiune psihică elementară, imaginația lucrează la toți oamenii după aceleași legi. De unde vin atunci produsele ei atât de diferite?

‡ La aceste întrebări se pot da mai multe răspunsuri. Să le trecem în revistă pe rând.

Mai întâi, rezultatele diferite, la care duc operațiile intelectuale, atârnă de materialul diferit cu care lucrează ele, — material pe care li-l procură experiența. Experiența însă diferă, considerabil, la diferiții oameni, după locuri, timpuri și împrejurări. După locuri, în primul rând. Natura, pe care o percep oamenii cu simțurile, nu e pretutindeni aceeași. După cum trăiesc în ghețurile dela poli sau sub soarele fierbinte dela ecuator, pe vârfurile munților sau în fundurile văilor, pe malurile umede ale apelor sau pe nisipul uscat al pustiurilor, — oamenii văd în jurul lor lucruri diferite și experiența lor procură, prin urmare, operațiilor lor intelectuale un material diferit. Acest material mai variază, apoi, și după timpuri. Deși au trăit în aceleași regiuni, oamenii din antichitate au văzut de sigur, în jurul lor, alte lucruri decât cei din evul mediu, iar aceștia au văzut de sigur altele decât cei de astăzi, — poate și din punct de vedere fizic, în orice caz din punct de vedere social, politic, economic și cultural. Materialul de care vorbim mai variază, în sfârșit, și după împrejurările individuale. În aceeași țară și în același timp, fiecare om trăiește, după clasa socială din care face parte și după îndeletnicirile sale profesionale, în condiții diferite de ale celorlalți, și trebuie să facă prin urmare experiențe diferite de ale lor.

Să ne oprim un moment asupra acestor cauze de variabilitate. Că locul, adică mediul geo-fizic, trebuie să aibă o influență asupra cugetării filosofice, nu mai încapă îndoială. Dacă, din punctul de vedere al doctrinei evoluționiste, mediul a fost principalul factor al diferențierii formelor biologice, fiindcă a creat mai întâi și a perfecționat apoi funcțiunile necesare conservării și des-

voltării vieții, nu e nicidecum probabil ca, numai asupra funcțiunilor intelectuale, acest factor, atât de puternic, să n'aibă nicio influență. Această influență însă n'o putem determina precis, fiindcă n'avem destule elemente de apreciere sau destui termeni de comparație. N'avem încă o filosofie a oamenilor dela poli și o filosofie a celor dela ecuator, ca să putem vedea, prin comparație, cum influențează cugetarea filosofică — în condiții, altfel, egale — frigul excesiv și căldura excesivă. N'avem până acum decât o filosofie, — sau filosofii ale oamenilor din zonele temperate și, cel mult, din regiunile tropicale, în cazul Indienilor bunăoară, cari cad sub tropicalul Cancerului.

Se pot găsi totuși, și în aceste zone, deosebiri destule, din punct de vedere geo-fizic, și s'au făcut unele încercări de a le utiliza, pentru explicarea formelor diferite ale cugetării filosofice. Așa sunt, bunăoară, încercarea lui Buckle, din «Istoria Civilizației», și încercarea lui Taine, din «Filosofia artei». Cel dintâiu caută să ne explice tendința către misticism și către pesimism a Indienilor prin mediul geo-fizic, în care trăiesc. În acel mediu, soarele e prea arzător, furtunile sunt prea violente, munții sunt prea înalți, pădurile sunt prea întinse, animalele sălbatice sunt prea sângeroase, șerpii sunt prea veninoși, etc. Această natură, excesivă în toate, apasă, copleșește, strivește chiar pe om sub greutatea ei, făcându-l să se simtă prea mic, prea slab, prea neputincios, și să nu mai creadă în posibilitatea unei ameliorări a soartei sale pământești, — ajungând astfel la idealul, religios și filosofic, al cufundării în «Nirwana», adică al dispariției, totale și fără urmă, în Ne-ființă. La rândul lui, Taine caută să ne explice liniile calme, atitudinile senine, formele armonioase ale artei, — și, în mod secundar, și echilibrul plin de măsură al cugetării filosofice, — la Grecii vechi, prin clima temperată, ce era făcută parcă anume ca să-i ferească deopotrivă de prea mari încordări și de prea mari depreșiuni nervoase, precum și prin caracterele orografice ale ținuturilor în care trăiau. Munții, văile, câmpiile, flora ce le acoperea, fauna ce le popula, aveau, toate, dimensiuni, forme și aspecte ce nu provocau stări sufletești excesive. O lumină transparentă inunda pretutindeni peisagiile, lăsând să se vadă, cu toată limpezimea, nu numai liniile lor mari, ci și amănunțele lor. Marea, în sfârșit, pătrunzând pretutindeni în interiorul uscatului prin nenumărate golfuri, le permitea să pescuiască ușor, la adăpostul furtunilor, să se transporte ușor în toate direcțiile, etc. Totul părea astfel făcut, ca

să dispenseze pe Grecii vechi de a lua, într'o privință sau alta, atitudini extreme.

Dar încercările de acest fel sunt, până acum, mai mult literare decât științifice; ele se întemeiază mai mult pe talentul descriptiv al autorilor și pe ingeniozitatea lor în închipuirea raporturilor posibile dintre lumea fizică și viața sufletească, decât pe studii pozitive ce s'ar fi făcut în această privință. Asemenea studii rămân să se facă, de acum înainte, de antropologie, de etnografie și de specialitatea nouă a antropo-geografiei, ale cărei cercetări sunt însă de abia la început.

Locul unde, țara adică în care, se desfășoară cugetarea filosofică o mai leagă, pe lângă mediul geo-fizic, și de cel etnic care, fiind diferit la diferiții ei reprezentanți, diversifică de asemenea rezultatele operațiilor intelectuale ce am zis că alcătuiesc discernământul critic. Structura sufletească a poporului, din sânul căruia iese un filosof, nu poate rămânea fără influență asupra cugetării lui. Am zis, e drept, că talentul ar putea să fie o variație bruscă, individuală, o «mutație», cum numește botanistul olandez De Vries variațiile de acest fel, și că, prin urmare, rămânând înăscut, n'ar mai fi totuși ereditar. Celelalte caractere însă, atât fizice cât și psihice, care mai alcătuiesc individualitatea unui filosof, afară de cele ce îi constituiesc talentul, sunt ereditare și deci de origine etnică. Mutația, — la plante, unde a fost studiată mai întâi și mai bine, — constă în variația bruscă a câtorva numai din caracterele lor. La *Oenothera lamarckiana* bunăoară, pe care a studiat-o în deosebi De Vries, mutația constă, uneori, numai în schimbarea bruscă a formei și culorii florilor; toate celelalte caractere ale plantei rămân ceea ce erau, continuă adică a fi acelea ale speciei, din care planta face parte. Tot așa, talentul filosofic, care apare brusc la un individ, se găsește înglobat într'un complex de caractere psihofiziologice, care rămân cele moștenite, și care sunt de origine etnică, — sunt adică, în medie, acelea ale poporului, din sânul căruia a ieșit individul de care e vorba. Acest complex de caractere însă, de origine etnică, ale individului talentat, nu poate să nu exercite nicio influență asupra talentului său filosofic.

De aceea s'a zis, că sistemele filosofice poartă pecetia spirituală a națiunilor în sânul cărora au apărut. S'a susținut, bunăoară, că obiceiul vechiu și general al poporului britanic, de a-și întemeia întreprinderile numai pe informații precise, pe fapte concrete, bine stabilite, nu pe speculații abstracte sau pe închipuiri

sentimentale, a împins cugetarea filosofilor englezi către empirism. De unde, marea linie: Bacon, Locke, Hume, care face gloria filosofiei britanice. S'a zis, de asemenea, că nevoia latină de claritate logică, ce caracterizează spiritul național al francezilor, a împins cugetarea filosofilor ieșiți din rândurile lor să întemeieze adevărul pe demonstrații raționale, pentru care forma cea mai perfectă li s'a părut a fi deducția. De unde, introducerea metodei matematice în filosofie, de către Descartes, primul mare cugetător francez. S'a zis, în sfârșit, că poporul german înclină către speculații metafizice, — care să-i dea, nu numai cunoașterea naturii, ci și presimțirea a ceea ce e dincolo de natură, — și către misticism, în care, cu ajutorul sensibilității, să poată avea intuiția directă a principiului suprem al lumii. De unde, apariția primilor mari mistici europeni, dela sfârșitul Evului Mediu și începutul timpurilor moderne, Eckhart și Böhme, cari au fost germani, și marea linie idealistă, cu Fichte, Schelling și Hegel.

E caracteristică, din acest punct de vedere, cartea lui Wundt «Die Nationen und ihre Philosophie», în prefața căreia citim: «Pentru felul de a fi spiritual al unui popor, toate domeniile vieții sufletești sunt însemnate. În știință, ca și în artă, în poezie ca și în filosofie, își valorifică fiecare popor individualitatea sa particulară. Totuși, aceste domenii diferite nu sunt, din acest punct de vedere, de o valoare egală. Științele speciale nu sunt, e drept, atât de internaționale cât se crede; totuși, repeziciunea comunicațiilor științifice aruncă deosebiri naționale pe planul al doilea. Același lucru se poate zice, — nu în aceeași măsură, dar totuși, în parte, — despre artă. Numai poezia, întru cât conținutul ei de idei este legat de limbă, posedă o valoare deosebită pentru cunoașterea pornirilor sufletești ce frământă un popor. Alături de ea însă, ca expresie a caracterului sufletesc al națiunilor, stă în prima linie filosofia. Nu pentru că, cum s'a zis, ar fi ea însăși o poezie de noțiuni, ci fiindcă ea, în concepțiile despre lume, pe care le scoate din cercetările științifice ale timpului, introduce și pornirile morale, care animă poezia, se poate zice că îi este înrudită. Întru cât caută să aducă la lumina conștiinței aceste porniri obscure, care se agită în sufletul poporului, filosofia ne dă un tablou de ansamblu al valorilor spirituale ale culturii fiecărei națiuni»... Filosofia adică ne arată ceea ce fiecare popor prețuește mai mult pe lume și, ca atare, exprimă în cel mai înalt grad felul lui de a fi, din punct de vedere intelectual și moral.

Nu ne putem ocupa, mai de aproape, de această lucrare a lui Wundt, fiindcă nu studiem acum, în deosebi, ceea ce s'a numit problema «etnicului» în filosofie. Atrag numai atenția cititorilor asupra ei, rugându-i totdeodată s'o utilizeze cu oarecare rezervă, fiindcă are un caracter tendențios, care, ce e drept, nu e prea izbitor, dar este totuși real. Lucrarea a apărut în timpul războiului mondial, în 1915, — atunci când Germanii credeau încă, cu tărie, în victorie, și se pregăteau să impună lumii, nu numai puterea lor militară, ci și superioritatea culturală, pe care și-o atribuiau cu toată generozitatea patriotismului lor înfierbântat, — depășind astfel realitatea, pe care, în limitele ei juste, nu s'ar fi gândit nimeni s'o conteste.

Influența factorului etnic asupra cugetării filosofice a mai fost susținută, după Wundt, de un cercetător francez mai puțin cunoscut, dar ale cărui argumente merită să fie luate în considerație. Torau-Bayle, directorul colecției de lucrări filosofice în curs de publicație, intitulată «Bibliothèque de philosophie moderne», a relevat în primul rând faptul că, în deosebire de religie și de artă, care sunt forme de viață spirituală ce se găsesc mai mult sau mai puțin la toate popoarele, filosofia nu se găsește decât la unele dintrînsele. În antichitate, bunăoară n'au avut o filosofie decât Grecii și, într'o măsură mult mai mică, Romanii; Asirienii, Babilonienii, Egiptenii, Fenicienii au fost lipsiți de această formă specială de manifestare a vieții sufletești. În Evul Mediu, stând în serviciul credinței, sub forma cunoscută a scolasticeii, filosofia a fost legată mai mult de catolicism, ca organizare bisericască inter — sau supra-națională; raporturile ei cu unele sau altele din popoarele timpului au fost astfel mai puțin aparente. Cu Renașterea însă, coloritul etnic a reapărut. Filosofia Renașterii a fost în primul rând italiană; și dacă ecourile ei au răsunat mai pretutindeni, contribuții de o valoare corespunzătoare n'au adus, în perioada de care vorbim, decât Francezii, Germanii și, ceva mai puțin, Englezii. În timpurile moderne, filosofia a devenit o producțiune exclusivă — sau aproape — a celor din urmă trei națiuni. De abia către sfârșitul veacului al XIX-lea, Statele Unite ale Americii au putut aduce și ele o contribuție originală destul de importantă.

Pe de altă parte, la grupurile etnice menționate, filosofii ce s'au succedat dela începutul timpurilor moderne încoace au prezentat, înlăuntrul fiecăruia dintrînsele, o netăgăduită «înrudire intelectuală». Ei formează astfel serii, a căror continuitate este vizibilă. «Dea-

cartes, Condillac, Auguste Comte, discipolii lor, cei mai mulți din gânditorii francezi contimporani, până la Henri Poincaré, matematici sau logicieni raționaliști, alcătuiesc într'adevăr o linie unică; ei diferă simțitor de Englezi, ca Bacon, Hobbes, Locke, Stuart Mill, Spencer, cari reprezintă un empirism logic deja destul de depărtat de raționalismul francez; ei sunt încă și mai departe de filosofii germani, Leibniz, Kant, Schopenhauer, Nietzsche, cari oferă între ei o înrudire intelectuală incontestabilă, întru cât au urmărit întemeierea unei mari filosofii a Voinței; în sfârșit, filosofii americani manifestă deja tendința unei școli diferite și noi: Școala pragmatistă. Pentru Francezi, conceptul de valoare fundamentală a fost, de cele mai multe ori, Rațiunea; pentru Englezi, Experiența științifică; pentru Germani, Energia și devenirea ei, Voința; pentru Americani, Viziunea Pragmatistă a Universului». ¹⁾ Torau-Bayle trage din aceste «constatări» concluzia că, în cercetările acestor diferite grupe de filosofi, a existat o «constantă» care a fost aceea a «rasei» lor.

O ultimă dovadă a «temperamentului etnic» al fiecărui filosof mai este, în fine, după autorul ale cărui idei le urmărim, modul de exprimare, atât de diferit dela unul la altul. «...Niciodată filosofii n'au putut ajunge să creeze un limbaj științific, unic și universal... E o constatare foarte caracteristică: fiecare filosofie trebuie să-și făurească un vocabular special, anevoie de tradus, cu toată exactitatea, în altă limbă. Neputința filosofilor de a descoperi expresii tehnice, susceptibile de a fi universal admise, face să iasă în evidență deosebiri de idei și de sentimente care separă, în mod inconștient, dar adânc, pe gânditorii diferitelor națiuni. Cuvintele sunt o serie de scheme, a căror lipsă de sinonimie exactă descopere, dela un popor la altul, varietăți de înțelegere și divergențe de interpretare generală a universului. Cuvintele, cu sensurile lor precise, sintaxele, cu nuanțele lor de gândire și exprimare, sunt creații inconștiente prin care se manifestează viziuni diferite ale totalității lucrurilor, la diferitele grupe etnice lipsite de identitate» ²⁾.

Aceste argumente au, firește, o valoare ce nu poate fi trecută cu vederea. Dar tabloul asemănărilor și deosebirilor dintre filosofi nu poate rămânea așa cum ni-l zugrăvește Torau-Bayle. U-

1) X. Torau-Bayle, Introduction à l'étude de la philosophie, p. 12.

2) Op. cit., p. 14.

nele «retușeni» — multe chiar — par indispensabile. Auguste Comte, bunăoară, diferă mai puțin de Bacon sau de Stuart Mill, decât de Descartes, și cu atât mai mult de Cousin, de Renouvier sau de Bergson. Aceștia, la rândul lor, seamănă mai mult cu Kant, cu Hegel sau cu Schopenhauer, decât cu Condillac. Iar ca întemeietor al sensualismului, Condillac este un adept mai hotărât și mai radical al «experienței» decât Locke. Kant și Hegel nu pot fi considerați ca reprezentând, alături de Schopenhauer, o «mare filosofie a Voinței». Mai mult decât ei reprezintă, de sigur, o asemenea filosofie Maine de Biran. Cât despre afirmarea că școala pragmatistă, din Statele Unite ale Americii, reprezintă o «Viziune Pragmatistă» (cu majusculă...) «a Universului», ea nu este, evident, decât o tautologie. Pragmatismul s'a înfățișat, la origine, ca o variantă a empirismului, deși în evoluția lui ulterioară a tins a se apropia de apriorism. «Americani» au astfel «înrudiri spirituale», nu numai cu Englezii, dar și cu Germanii, — dacă considerăm ca empiriști numai pe cei dintâi și ca aprioriști numai pe cei din urmă, ceea ce nu corespunde realității.

Dar alte obiecții, de altă natură, se ridică mai cu tărie în fața afirmărilor lui Torau-Bayle. Ca să poată fi vorba de o «constantă a rasei» la un filosof oarecare, ar trebui evident ca rasa respectivă să fie ea însăși constantă. Ca să fie constantă însă, rasa în chestiune ar trebui să fie unitară, iar ca să fie unitară ar trebui să fie pură. Dela bătrânul Bastian încoace, totuși, etnografia crede din ce în ce mai puțin în existența raselor pure. Unele triburi sălbatice, izolate în insulele mărilor și oceanelor puțin explorate încă, sau în alte regiuni puțin accesibile ale pământului, au rămas poate ferite de orice amestec etnic. Celelalte grupări omenești însă, marile popoare europene, mai ales, sunt amestecuri, mai mult sau mai puțin vechi și mai mult sau mai puțin întinse, în care au intrat numeroase elemente etnice diferite, — cu circumstanța agravantă că contopirea lor e încă departe de a fi, din punct de vedere antropologic, deplină și definitivă.

Nu putem ști, din cauza lipsei totale a documentelor scrise, ce a fost în timpurile preistorice. Atât la începutul timpurilor istorice însă, cât și în perioada marilor migrațiuni ale popoarelor, dela sfârșitul antichității și dela începutul Evului Mediu, ca și, în fine, în timpul colonizării nouilor continente, dela Renaștere încoace, — rasele care, după toate probabilitățile, n'au fost, nici în momentele de care vorbim, în adevăr pure, s'au amestecat și continuă a se amesteca,

în proporții, care au îngreuiat considerabil cristalizarea unor tipuri etnice invariabile, — ca să nu zicem că au făcut-o imposibilă. Națiunile ce au rezultat din aceste amestecuri, vaste ca proporții și multimilenare ca durată, din aceste amestecuri ale căror elemente componente nu se pot determina precis, și nici măcar aproximativ, sunt departe de a avea fizionomii psihofiziologice așa de bine diferențiate, cum sunt tipurile speciilor și varietăților, vegetale și animale.

Iată de ce, la fiecare popor găsim o sumă de caractere, ce ar părea să aparțină mai mult altor popoare, deosebite de el. Și iată de ce, la fiecare din popoarele ce au avut o filosofie, găsim sisteme filosofice foarte diferite. Mai precis, la fiecare din acele popoare găsim reprezentate toate direcțiile posibile ale cugetării filosofice. La Germani, bunăoară, la originea chiar a idealismului, găsim criticismul, care, din punct de vedere ontologic, era realist; alături de apriorismul lui Kant și al succesorilor săi imediați găsim empirismul reprezentanților psihologismului, cu Fries și Beneke, și al reprezentanților pozitivismului, cu Laas, Jodl și Dühring; alături de materialismul lui Vogt și Moleschott, găsim spiritualismul neo-criticist. Și așa mai departe. Oricine examinează, din acest punct de vedere, filosofia franceză, cea engleză, cea italiană, poate găsi reprezentate întrînsele, fără deosebire, toate direcțiile posibile ale cugetării filosofice. Așa încât, până acum cel puțin, dacă putem face unele ipoteze, care să ne ajute să ne explicăm geneza unora din sistemele filosofice, nu putem stabili însă nimic sigur și definitiv, cu privire la influența factorului etnic asupra cugetării filosofilor.

De altfel, la amestecul în stil mare al raselor, care a fost totdeauna sporadic, în trecut, și care a devenit, dela sfârșitul anti-chității sau dela începutul Evului Mediu încoace, din ce în ce mai rar, s'a adăogat, în timpurile moderne, amestecul în proporții reduse și cu caracter individual, — dar care, cu scăderea prejudecăților și cu înmulțirea comunicațiilor, a devenit din ce în ce mai frecvent, — al naționalităților. Așa bunăoară, ca să lăsăm la o parte fenomenul mai complex al emigrațiilor, cari se însoară, atât de adesea, cu femei din ținuturile unde se așează, — statisticile ne arată în toate țările un procent, mai mult sau mai puțin însemnat, de căsătorii, în care soții sunt de naționalități diferite. Ele nu înregistrează, firește, și legăturile nelegitime, care duc însă la aceleași rezultate. Copiii, ce se nasc din asemenea căsătorii și legături, sunt,

din punct de vedere «etnic», ceea ce biologia numește produse «hibride», în care adică se amestecă, modificându-se reciproc caracterele ambelor «rase» ce se încrucișează. Dacă dar unii din copiii de acest fel ajung filosofi sau artiști, nu se poate ști cu siguranță, — în starea actuală a cercetărilor nu se poate ști nici măcar aproximativ, — care din caracterele etnice, ale celor două naționalități, din încrucișarea cărora au ieșit, au determinat talentul lor filosofic sau artistic, atât în apariția, cât și în orientarea lui. Sau, ca să întrebuițăm formula, atât de «la modă» astăzi, nu se poate ști, în asemenea cazuri, ce «specific național» reprezintă oamenii de talent ce s'au născut din părinți aparținând unor naționalități diferite.

Așa bunăoară, Kant a fost considerat totdeauna ca un reprezentant de frunte al spiritului german, în filosofie. Părerea aceasta devine însă discutabilă, dacă ne gândim că el era, după tată, de origine scoțiană. Printre numeroșii scoțieni cari, pentru motive ce nu interesează aici, au emigrat, la sfârșitul veacului al XVII-lea și la începutul celui următor, în Suedia și în Prusia, se găsea și bunicul lui Kant, care s'a stabilit la Tilsit. Tatăl filosofului, un mic meseriaș care locuia la Königsberg, își scria încă numele cu C, ca în englezește; el semna totdeauna: I. G. Cant. Fiindcă însă antecedentele familiei nu ne sunt cunoscute, nu-i putem urmări mai departe originea. Nu putem ști, astfel, dacă strămoșii lui Kant erau de origine celtică sau anglo-saxonă. Căci Scoția, vechea Caledonie a Romanilor, a fost locuită în antichitate de Celți, cu cari s'au amestecat apoi, mai ales în Sud, Anglo-saxonii. Tot așa, ca să mai cităm un caz, Schopenhauer era de origine olandeză. Străbunicul său venise la Danzig, la începutul veacului al XVIII-lea, ca comerciant și agricultor, păstrându-și supușenia străină. Bunicul său obținuse, e drept, titlul de cetățean al vechiului oraș hanseatic; totuși, stăpânit încă de prejudecăți sau cel puțin de preferințe naționale, s'a căsătorit tot cu o olandeză, cu fiica «ministrului-rezident» al Țărilor-de-jos, Soermans. De abia tatăl filosofului, Heinrich Floris Schopenhauer, s'a căsătorit cu o germană, Iohanna Trosiener. Tot așa, ca să mai luăm încă un exemplu, Nietzsche era de origine poloneză. Pe la începutul veacului al XVIII-lea, un conte polonez, Niecki, care era protestant, ca să scape de persecuțiile catolicismului oficial al țării sale, s'a stabilit în Germania, renunțând la titlul său de noblețe și scriindu-și numele, așa cum se pronunța de fapt, Nietzki. Se pare chiar că

filosoful, care se mândrea uneori cu originea sa aristocratică și străină, avea, destul de pronunțat, tipul slav și că, din această cauză, era luat adesea, în călătoriile sale, drept polonez. În sfârșit, Leibniz era de asemenea de origine slavă. La finele veacului al XIX-lea, când studiile antropologice luaseră un așa de mare avânt, s'a examinat, între altele, și craniul acestui cugetător, considerat ca un reprezentant de frunte al filosofiei germane. După credința răspândită pe atunci și susținută cu tărie de H. St. Chamberlain, în cartea «Temeliile veacului al XIX-lea», de care ne vom ocupa, în altă ordine de idei, mai departe, craniul lui Leibniz, ca reprezentant al rasei germane, ar fi trebuit să fie dolichocefal. El era însă hiperbrachicefal, cu un indice de 90.3, — fapt care a pus din nou în discuție originea lui etnică. Examinând acest fapt dinaintea Societății pentru Antropologie, Etnografie și Preistorie din Berlin, Krause a stabilit că «mic și rotund», cum se arăta, craniul lui Leibniz nu prezenta tipul «germanic» cunoscut din așa numitele «morminte în rânduri». Ca confirmare, Krause a menționat că filosoful însuși, după mărturiile unora din contemporanii lui, se considera ca fiind de origine poloneză și că strămoșii săi își semneau numele cu o ortografie vădit slavă: Leubnicz sau Lubenicz. Tatăl filosofului însă părăsise această ortografie și semna: Friedrich Leibnütz¹⁾.

La noi, ca să luăm și un exemplu dintre filosofii români, Vasile Conta pare a fi fost de origine armeană. În matricola școlară a «Colegiului Național» din Iași, unde și-a făcut studiile liceale, elevul Vasile Conta era trecut cu indicațiile următoare: «Născut la 1845, luna Noemvrie 15, profesiunea părinților preot, de națiune armeană...». Octav Minar, cel dintâiu editor al «Operelor complete» ale filosofului, zice în studiul biografic introductiv că, cu privire la originea lui etnică, n'a găsit «nici o lămurire». Și adaugă: «A fost după mamă armean; sau după tată poate armân» — adică român macedonean. În nedumerirea lui, autorul continuă: «Rămâne un semn de întrebare. În tot cazul, numele Conta nu poate fi... un nume românesc»²⁾. Cu acest prilej, poate fi de folos să relevăm în treacăt atmosfera sceptică în care s'a format, sufletește, Conta, ca copil. Tatăl său, deși preot, nu era credincios. În caetele sale de impresii, ce s'au găsit în păstrarea Mariei Bălu-

1) Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, 1902, p. 471.

2) Octav Minar, Filozoful Conta, Opere Complete, p. XIV.

gescu, Conta notase că tatăl său zicea uneori «pe glasul al optulea», adresându-se mamei sale: «Ce vrei femeie, nu mai pot sluji pe un stăpân pe care nu l-am văzut niciodată și pe care n'o să-l văd niciodată. M'am săturat de atâta tămâie și citanie»¹⁾).

Istoria literară ne oferă însă exemple și mai isbitoare, — literatura fiind mai strâns legată de «specificul național», din cauză că exprimă ceea ce este mai intim în sufletul unui popor, adică sentimentele lui, și se servește de ceea ce îi este mai caracteristic, adică de limba lui. Goethe, bunăoară, a fost considerat totdeauna ca fiind reprezentantul prin excelență al spiritului german, în literatură. După unele cercetări mai nouă însă, el pare a fi fost de origine turcă sau siriană. Și fiindcă părerea, pentru cei ce n'o cunosc încă, poate părea surprinzătoare²⁾, e necesar să ne oprim un moment asupra-i. Un învățat german, ocupându-se cu problema eredității, a avut ideea să examineze realitatea acestui fenomen în genealogia câtorva familii mai cunoscute, și a scris o carte interesantă, intitulată «Familienforschung und Vererbungslehre». În această lucrare, autorul, Robert Sommer, care e profesor la Universitatea din Giessen, a studiat, între altele, și genealogia lui Goethe, — căutând în special să vadă, cu care din ascendenții săi seamăna mai mult, pentru ca să poată urmări, pe firul genealogic, originea psihofiziologică a genialității sale. El stabilește, mai întâi, că poetul nu seamăna cu părinții săi, ci mai mult, isbitor de mult, atât la înfățișare cât și ca gusturi și înclinări, cu bunica sa maternă, Ana Lindheimer. Aceasta, la rândul ei, seamăna mai mult cu mama ei, Caterina Seip. Iar aceasta, prin mijlocirea a cinoi generații intermediare, la care se pot urmări caracterele asemănării în chestie, se trăgea din familia Soldan. În sfârșit, în această familie, a cărei genealogie o studiază, destul de amănunțit, până în veacul al XIV-lea, profesorul german descopere un grup de caractere psihofiziologice, ce se păstrează cu o impresionantă constanță, și pe care femeile din această familie, când intră, prin căsătorii, într'alte, îl impun copiilor lor. Acest grup de caractere — e tocmai cel ce deosebește pe Goethe, formând temelia psihofiziologică a genialității sale.

Explicarea extraordinarei constanțe a grupului de caractere

1) Cuvinte reproduse de Octav Minar, în studiul biografic din ediția citată, p. XVI.

2) Deși a fost relevată la noi de cunoscutul critic H. Sanielevici, în «Literatură și știință», p. 70.

de care e vorba, o caută învățatul german în originea etnică a întemeietorului familiei Soldan, — care era turc sau sirian. La începutul veacului al XIV-lea, un cruciat german, contele de Lechmotir, luase ca prizonier, într'o luptă din Siria, un ofițer turc, Sadok Selim Soltan, și l-a adus cu el în Germania, unde i-a redat libertatea, cu condiția să treacă la creștinism. I-a dăruit apoi un domeniu feudal, făcându-l vasalul său și l-a căsătorit cu o fată germană. Dintre descendenții acestui ofițer turc făcea parte Iakob Soldan, tatăl Anei Soldan, din care, prin bunica sa, se trăgea Goethe. Curios este de menționat faptul că, după un arbore genealogic care se păstrează la Hanovra, acest Jakob Soldan pare a fi locuit prin părțile noastre, la «Greberi» în Valachia.

Prin originea etnică a întemeietorului acestei familii, ne explică apoi Sommer constanța caracterelor ei psihofiziologice. Sadok Selim Soltan era, cum am zis, turc sau sirian. La semințiile orientale însă, atât din cauza vechilor tradiții sociale, cât și din cauza fanatismului, căsătoriile erau «endogame», se contractau adică numai în lăuntrul triburilor respective. Asemenea căsătorii, însă, asigură totdeauna caracterelor etnice un maximum de stabilitate. După veacuri întregi, în care o selecțiune riguroasă se operează astfel fără întrerupere, copiii ieșiți din căsătorii endogame, dacă contractează căsătorii exogame, impun descendenților caracterele lor dominante.

În literatura rusească numele cel mai impunător e de sigur acela al lui Tolstoi. Iar prin modul cum a trăit, marele scriitor a rămas poate mai aproape de sufletul poporului rus decât toți ceilalți reprezentanți literari ai lui. El era totuși de origine străină. Întreaga familie Tolstoi se trăgea dintr'un german, stabilit în Rusia prin veacul al XIV-lea. Numele lui adevărat părea a fi fost Indris, dar i se dase, din cauza obezității lui puțin comune, porecla de «tolstoi» care pe rusește însemna «gros». Cu vremea, fiind utilizată de toți, porecla a luat locul numelui. Așa a luat naștere neamul Tolstoi, din care descinde autorul celebrelor romane «Războiu și pace» și «Ana Karenina».

În sfârșit, ca să mai luăm un exemplu, la noi, Alecsandri a fost considerat totdeauna ca un reprezentant tipic al literaturii române. Mai mult chiar, întru cât a cântat, ca nimeni altul, războiul neatârării și ginta latină, a fost privit ca un reprezentant prin excelență al neamului și rasei noastre. Și totuși, originea lui Alecsandri e o problemă, ce n'a fost încă definitiv rezolvată, — îngă-

duind, încă, toate îndoelile. Dela Arhondologia Moldovei, a lui Sion, până la studiile critice ale lui Chendi și Zaharia, — ca să nu mai vorbim de articolele mai mărunte din reviste și notițele informative din gazete, — părerea, că Alecsandri era de origine e-vreo-grecească, a circulat și circulă fără întrerupere. Incercarea unora diu istoricii literaturii române, de a înlătura această părere, considerând-o ca un simplu «svon» sau stigmatizând-o ca un «lucru urât», a rămas fără efect. De altfel, poetul însuși se considera ca fiind de origine străină; după el, întemeietorul familiei Alecsandri ar fi fost venețian. Din nefericire, această afirmare nu se întemeia pe nicio dovadă. Iar un critic literar mai nou, H. Sanielevici, bănuiește că ea ar fi fost făcută mai mult ca să provoace o diversiu-ne, ascunzând originea adevărată a familiei poetului ¹⁾. Pe de altă parte, dacă admitem această afirmare ca adevărată, ne lovim de o altă dificultate. După părerea unora din criticii literari de astăzi, un element constitutiv din cele mai însemnate, — dacă nu cel mai însemnat, — al «specificului național» românesc, ar fi ortodoxismul. Cum s'ar împăca această părere cu faptul că strămoșii lui Alecsandri ar fi fost catolici? Iar dacă am examina această părere în sine, ne-am lovi de obiecția, că ortodoxismul nu e specific românesc. Ortodocși sunt și Grecii, Bulgarii, Sârbii și Rușii. Dar nu ne putem opri acum asupra acestei probleme.

Iată dar o sumă de fapte, care ne arată, destul de limpede, dificultățile foarte mari, de care ne lovim, când voim să utilizăm factorul etnic în explicarea diferențierii talentelor, în general, și în deosebi în înțelegerea genezei și orientării cugetării filosofice. Unele din aceste fapte sunt, e drept, controversate. Până la lămurirea definitivă însă a controverselor respective, nu este exclusă posibilitatea ca ele să fie adevărate. Ele rămân dar, alături de cele indiscutabile, exemple posibile de dificultățile eventuale ale utilizării factorului etnic în direcția ce ne interesează.

Nu știu dacă Torau-Bayle, ale cărui idei asupra influenței acestui factor în orientarea cugetării filosofice le-am trecut în revistă adineaori, a întrevăzut dificultățile de care se putea lovi; nu știu prin urmare dacă a voit să le evite, dând termenului de «constantă a rasei», pe care l-am relevat mai sus, interpretarea ce iese ulterior la iveală în lucrarea sa. El susține în orice caz, că orice filosof se întemeiază, în încercarea lui de a-și explica lumea, pe un

1) H. Sanielevici, Literatură și Știință, p. 144.

material de date ce-i sunt puse la dispoziție de împrejurările în care trăiește. Printre aceste date se găsesc o sumă de «tendințe», de «dispoziții de spirit», de «postulate înconștiente» — «care sunt cu necesitate acelea ale timpului său și ale mediului său etnic». N'ar fi vorba adică de aportul biologic ereditar al unei anumite rase, cu care filosoful ar veni pe lume și care i-ar determina cugetarea din lăuntru în afară. Ar fi vorba numai de influențele atmosferei sufletești a poporului în care e înglobat și care i-ar determina cugetarea din afară în lăuntru. Această atmosferă însă este de obicei legată, mai mult sau mai puțin, de anumite stări sociale, politice, economice, etc., din anumite momente ale timpului sau din anumite perioade istorice. Această interpretare ne aduce să cercetăm, — ceea ce, de altfel, am fi făcut în orice caz, influența mediului social, cu diferitele lui forme, asupra cugetării filosofice.

Nu mai încapе îndoială că diferitele aspecte ale ambianței sociale trebuie să aibă o acțiune oarecare în determinarea atitudinilor pe care le iau oamenii în fața lumii și a vieții și care constituiesc orientările lor filosofice. Buckle, în explicarea înclinării, atât de întinse și de durabile, a Indienilor către misticism și pesimism, de care vorbiam adineauri, utilizează și acest factor. Imobilizarea indivizilor în cadrele rigide ale castelurilor tradiționale, făcându-i să simtă adânc și dureros inutilitatea oricărei efortări de a se ridica, prin muncă și merit, în ierarhia socială și de a-și îmbunătăți astfel soarta, a dus la același rezultat ca și natura excesivă, a cărei influență deprimantă am relevat-o. Burckhardt ne-a arătat de asemenea, în «Cultura Renașterii în Italia», că împrejurările politice și sociale din această țară, dela sfârșitul Evului Mediu, au trezit mai de timpuriu ca în restul Europei spiritul critic și independența sufletească față de autoritățile tradiționale, deslănțuind astfel marea mișcare artistică, științifică și filosofică, cunoscută sub numele de Renaștere.

Dacă însă influența mediului social e mai clară și se poate determina cu mai multă ușurință atunci când e vorba de modul de a gândi și simți al unor popoare întregi sau al unor perioade istorice considerate în totalitatea lor, ca în exemplele pe care le-am luat, ea devine mai obscură și mai anevoie de precizat atunci când e vorba de filosofi izolați. Dificultățile de care ne lovim în această direcție, ni le arată bunăoară modul cum încearcă Torau-Bayle însuși să ne explice geneza «marei filosofii a Voinței» care, după el, a început în Germania cu Leibniz. Alegem acest caz, fiindcă au-

torul însuși îl consideră ca fiind «foarte interesant» și «cu totul instructiv», din punctul său de vedere, «întru cât revelează, din momentul chiar când cugetarea germană ia conștiință de ea însăși, o psihologie foarte particulară»¹⁾. Să aruncăm dar o privire asupra analizei respective. «Savant enciclopedic și spirit practic, om de inițiativă amestecat în viața politică a timpului său, Leibniz nu e filosof decât în ceasul potrivit și ca concluzie a unei întregi vieți de studii și de acțiune. El caută deci, când își începe meditația filosofică, să pună în concordanță o explicare posibilă a universului și a moralei cu intuiția realității și cu experiența vieții»²⁾.

Ne-am aștepta, după această introducere, ca Torau-Bayle să ne arate ce «intuiție a realității» și ce «experiență a vieții» l-au condus pe Leibniz, «creatorul filosofiei germane», la concepția «unei filosofii universale a Voinței». Așteptarea noastră rămâne însă nesatisfăcută. Autorul ne spune numai că Leibniz, când a luat cunoștință de filosofia lui Descartes, s'a ridicat «imediat și instinctiv» în contra ei. Într'adevăr, după rândurile citate mai sus vin, fără tranziție, cele următoare. «Cum a fost și va fi totdeauna, fără îndoială, la toți marii filosofi, prima sa meditație este o negație. Era momentul când filosofia lui Descartes domina asupra lumii și provoca, la Universități și la toți cugetătorii, admirații pasionate. Leibniz e cuprins de o revoltă imediată, instinctivă, în contra cartesianismului. El nu admite nici supremația atribuită de Descartes rațiunii pure, nici vreuna din dogmele caracteristice asupra materiei și asupra lumii». Prin modul cum se exprimă, când zice că Leibniz nu admite supremația pe care Descartes o atribuia rațiunii pure, Torau-Bayle pare a face din filosoful francez un precursor al lui Kant, iar din cel german un adept al lui Locke. În realitate, însă, el vrea să susțină, pur și simplu, că Leibniz respinge raționalismul lui Descartes — ceea ce, istoricește, nu este exact. Toți cei ce au studiat filosofia modernă sunt de acord să considere pe Leibniz ca un continuator al direcției raționaliste, inaugurată de Descartes, pe care a apărat-o cu succes în contra empirismului născând al lui Locke. Se știe că filosoful englez atacase teoria cartesiană a ideilor înnăscute, care constituia piesa de rezistență a raționalismului, sub prima lui formă, întru cât dovedea independența rațiunii de simțuri adică de experiență. Leibniz a reluat punctul de vedere al lui

1) Op. cit., p. 20.

2) ibid.

Descartes, modificându-l, și l-a susținut, dându-i o altă formă. El s'a silit anume, să demonstreze că există unele predeterminări ce fac în adevăr ca rațiunea să fie, în esență, independentă de simțuri și prin urmare de experiență.

Alte cauze l-au îndepărtat pe Leibniz de filosofia lui Descartes. Definiția cartesiană a substanței i-a părut primejdioasă, prin consecințele la care putea duce. După acea definiție nu putea exista decât o substanță unică, — cum susținea Spinoza, — cu ale cărei idei Leibniz nu se putea împăca. Pe de altă parte, cu definiția cartesiană a materiei, Leibniz nu-și putea explica proprietățile fizice ale corpurilor. În cei patru ani pe cari i-a petrecut la Paris, între 1672 și 1676, Leibniz a făcut, sub influența lui Huyghens, studii aprofundate de fizică și matematică. El a fost astfel adus să cerceteze ce raport există între impenetrabilitatea materiei și întinderea ei, — care îi alcătuia, după Descartes, esența. Dacă ar fi fost așa, ar fi trebuit ca corpurile cu aceeași întindere, să aibă o impenetrabilitate egală, — ceea ce nu corespundea realității. Impenetrabilitatea o posedau diferitele corpuri în măsura în care se opuneau încercărilor unui alt corp oarecare de a pătrunde în spațiul ocupat de ele, — și această măsură varia, independent de întinderea lor. Întru cât dar impenetrabilitatea se manifesta prin rezistența pe care o opuneau corpurile în cazurile care îl preocupau, Leibniz a ajuns la concluzia că trebuia să existe într'însele o «putere» de rezistență, care le alcătuia esența mai mult decât întinderea. Așa s'a îndreptat filosoful german către concepția «forței» ca substanță a lumii. Nu putem urmări, firește, dezvoltarea acestei concepții, care n'a rămas atât de simplă; nu expunem aici filosofia lui Leibniz, ne mărginim să-i indicăm numai punctul de plecare ¹⁾.

De altfel, la ideile ce-i alcătuiau sistemul filosofic n'a ajuns Leibniz «imediat și instinctiv», cum susține Torau-Bayle. Într'o scrisoare din 1697, când avea 51 de ani, filosoful mărturisea el însuși că cele mai multe din «sentimentele» — adică din părerile — lui n'au ajuns a se fixa, mai mult sau mai puțin, decât «după o deliberare de 20 de ani». Cu toate acestea, Torau-Bayle crede că Leibniz a plecat dela «viziunea» bruscă și spontană, că totul în univers

1) Asupra rolului pe care l-au jucat motivele fizice și matematice în formarea filosofiei lui Leibniz, a se vedea studiul lui Ernst Cassirer, care a apărut în 1902, sub titlul «Leibniz' System in seinem wissenschaftlichen Grundlagen». Invățătură germană nu se folosește nicăieri, ca Torau-Bayle, de «psihologia rasei» sale.

este «voință, dorință, forță», și că această viziune exprima «psihologia rasei» sale. Iacă propriile lui cuvinte: «Geniul lui Leibniz a definit astfel, cu o precizie și cu o logică admirabilă, psihologia rasei sale, în prima ei sforțare de a-și aplica tendințele secrete la edificarea unui sistem filosofic. Totul în univers este voință, dorință, forță; iată viziunea dela care a plecat el ca să-și clădească cosmogonia și morală; iar pentru aceasta din urmă nu s'a temut să întrebuițeze cele mai subtile sofisme ca s'o pună în armonie cu postulatul supremației forței și voinței»¹⁾.

Ca să poată afirma, cu toată îndreptățirea, asemenea lucruri, Torau-Bayle ar fi trebuit să examineze mai întâi «psihologia rasei» germane și să ne arate că trăsătura ei esențială este în adevăr cultul voinței sau idolatria forței. Că așa ceva a însuflețit opinia publică germană, către sfârșitul veacului trecut și la începutul celui actual, — atunci când imperiul, ajuns la apogeul puterii, căuta să-și întindă cât mai mult dominația politică și economică, — este incontestabil. Dar chiar și în acest caz ar fi de examinat, dacă atmosfera de care e vorba nu era mai mult efectul unei propagande sistematice, menită să pregătească masele populare pentru politica agresivă a cercurilor conducătoare, decât o trăsătură de caracter a rasei. Orice rezultat ar da o asemenea cercetare, un lucru pare neîndoios: că pe vremea lui Leibniz, atât cât ne putem da seama citind istoria timpului, nu putea fi vorba de așa ceva în Germania. Cel mult putea fi vorba în Franța, care sub Ludovic al XIV-lea se găsea la apogeul puterii ei politice. Leibniz însuși se dusesese la Paris ca să încerce să îndrepteze atenția cercurilor conducătoare în spre Egipt și să ferească astfel Germania, atât de divizată și de slabă, de primejdia ce o amenința. În sfârșit, potrivit cu punctul său de vedere, Torau-Bayle ar mai fi trebuit să ne explice, de ce psihologia rasei germane s'a manifestat, în filosofie, printr'un cugetător de origine slavă, cum am văzut că era Leibniz.

Ca și influența mediului fizic, aceea a mediului social, asupra cugetării filosofice, n'a fost până acum decât sporadic studiată — și nu-i putem stabili formula științifică, numai după câteva încercări izolate. A ne grăbi prea mult, în această direcție, ar însemna a ne expune să ni se opună unele cazuri contradictorii, ce n'ar

1) Op. cit., p. 24.

fi decât anevoie de explicat. Așa bunăoară, în Anglia din prima jumătate a veacului al XVII-lea, în care începuseră luptele pentru libertate, Hobbes trăgea din filosofia sa concluzii în favoarea despotismului, pe când în Franța din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, în care nu începuseră încă luptele în contra despotismului, filosofii trăgeau din concepțiile lor concluzii în favoarea libertății.

O influență mai limpede par a avea împrejurările culturale propriu zise, adică starea științei și a filosofiei, la un moment dat, asupra celor ce voiesc să ducă mai departe cugetarea filosofică. Este evidentă, mai întâi, influența cercetărilor științifice. Fără progresele astronomiei și ale fizicii, la începutul timpurilor moderne, n'ar fi apărut, de sigur, problema metodelor și sistematizarea inducției, cu Galilei și cu Francis Bacon. Fără progresele științelor matematice, din aceeași perioadă, n'ar fi apărut încercarea lui Descartes de a introduce metoda acestor științe în filosofie. Fără progresele științelor naturale, ale geologiei și ale astronomiei, din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, n'ar fi apărut primele schițe ale evoluționismului, cu Buffon, Lamarck, Lyell, Kant și Laplace. Fără progresele pe care le-au făcut, mai departe, aceste științe, în veacul al XIX-lea, și la care s'au adăogat cele făcute de fizică și de chimie, n'ar fi putut apărea formele mai dezvoltate ale acestor doctrine, cu Darwin, Haeckel, Weismann și atâția alți biologi, cu Norman Lockyer și alți reprezentanți ai astrofizicii, și, mai ales, cu Herbert Spencer, ca sistematizator al diferitelor curente, care, chiar când porneau din rândurile savanților specialiști, aveau o incontestabilă valoare filosofică.

Este evidentă, apoi, influența filosofiei, așa cum se găsește la un moment dat, asupra desfășurării ulterioare a cugetării filosofice. E un fapt, pe care ni-l arată la fiecare pas istoria filosofiei, că sistemele filosofice, sau se continuă unele pe altele, depășindu-se, sau se neagă unele pe altele, transformându-se. Fie sub o formă, fie sub alta, orice sistem filosofic nou, când apare, se constituie sub influența unui sistem filosofic anterior. Așa bunăoară, fără Descartes, n'ar fi putut apărea Spinoza; fără Locke, n'ar fi putut apărea Hume; fără Hume, n'ar fi putut apărea Kant; fără Kant n'ar fi putut apărea idealismul, cu Fichte, Schelling și Hegel; și așa mai departe. Este, până acum, partea cea mai clară — și de care,

de aceea, ne servim mai des, în istoria filosofiei — din ceea ce s'ar putea numi determinismul cugetării filosofice.

Nimic nu arată mai bine rolul însemnat pe care îl joacă materialul de fapte științifice și de idei filosofice, din fiecare moment, în orientarea evoluției intelectuale a timpului, decât împrejurarea, în aparență contradictorie, că poate duce și la alte efecte decât cele pe care le-am văzut. Și anume, materialul de care vorbim nu diferențiază numai, ci și identifică, dacă se poate zice, pe diferiții cugetători, făcându-i să ajungă la rezultate identice sau cel puțin analoage. Firește, nu totdeauna. Dar sunt totuși cazuri, destul de numeroase, de acest fel. Ziceam de pildă că Leibniz, pentru motivele pe care le-am văzut, a ajuns să creadă că esența materiei nu este întinderea, ci forța. La aceeași convingere ajunsese însă, în același timp cu el, un cugetător englez, Francis Glisson, care a trăit între 1596 și 1677, și a fost profesor de medicină la Cambridge și la Londra. În lucrarea pe care a publicat-o în 1672 sub titlul «De natura substantiae energetica», el susținea, ca și Leibniz, că substanță nu poate fi, cu adevărat, decât forța. Cum se explică această concordanță de idei? Unii au presupus că Leibniz a adoptat, pur și simplu, părerea lui Glisson; dar n'au putut dovedi, istoricește, că ar fi avut cunoștință de ele. Mai firesc este să presupunem că, reflectând asupra filosofiei lui Descartes și examinând, cu ajutorul aceluiași date științifice, definiția pe care o dase el materiei, ambii cercetători au ajuns să vadă în același mod neajunsurile ei și să tragă dintr'însele aceleași consecințe. Tot așa s'ar explica poate și faptul că Leibniz și Newton au ajuns în același timp, independent unul de altul, la concepția fundamentală a calculului infinitesimal. Cazurile de acest fel sunt destul de numeroase. Un învățat francez a întocmit odată o listă destul de lungă¹⁾. De atunci încoace, firește, exemplele s'au înmulțit. Explicarea lor însă rămâne aceeași. Evoluția ideilor ridică în chip firesc, în anumite momente, anumite probleme, pe care, examinându-le la lumina aceluiași date, diferiții cugetători le rezolvă în același mod.

Acțiunea factorilor adiționali, pe cari i-am trecut în revistă până acum, este la rândul ei mărginită sau turburată de intervenirea altor doi factori pe cari, spre deosebire, am putea să-i nu-

1) M. F. Mentré, De la simultanéité des découvertes scientifiques, în «Revue scientifique» dela 29 Oct. 1904.

mim suplimentari, dacă acest cuvânt n'ar tinde să micșoreze, oarecum, importanța lor. Când lucrează în direcția diferențierii de care am vorbit în cea mai mare parte a acestui capitol, acțiunea factorilor adiționali e mărginită de intervenția legilor fundamentale ale gândirii logice, care împiedică diferențierea să meargă prea departe ; când lucrează în direcția unificării, de care ne-am ocupat la sfârșitul lui, acțiunea lor e turburată de intervenirea particularităților afective individuale, atât de numeroase, al căror complex formează ceea ce unii cercetători mai noi ai vieții sufletești a oamenilor numesc «temperament» sau, cu un cuvânt mai cuprinzător, «constituție». Trebuie dar să examinăm, în capitolul următor, amendamentele de adus și rezervele de făcut, din aceste puncte de vedere noi.

UN FACTOR MODERATOR ȘI UNUL TURBURĂTOR

I. Ca și oamenii de știință, filosofii caută adevărul. Singura deosebire dintre ei este, că cei dintâi îl caută cu privire la acelea numai din fenomenele naturii care îi interesează, pe când cei din urmă îl caută cu privire la totalitatea lor, singura care îi preocupă. Adevărul are însă legile lui, pe care logica s'a străduit să le formuleze încă din antichitate și a căutat apoi, de atunci încolo, să le precizeze și să le întindă cât mai mult. Intervenirea acestor legi mărginește, în chip vădit, acțiunea de diferențiere a factorilor adiționali de care am vorbit în capitolul precedent și care ar merge poate, altfel, mult mai departe. Mărginește, bunăoară, acțiunea factorului geografic sau a factorului etnic, cari tind, și unul și altul, să «particularizeze» explicările lumii, după țări și după națiuni. Frigul din regiunile situate sub cerul polar și căldura din cele situate sub ecuator influențează de sigur în mod diferit simțirea și gândirea oamenilor, și tind să coloreze în mod diferit concepțiile lor despre lume. Dar nici frigul, nici căldura nu modifică, de sigur, nici principiul identității, nici principiul contradicției, care stau la baza întregii activități logice a minții omenești. Această activitate dar, oricât ar căuta s'o diferențieze mediile fizice deosebite în care pot trăi și lucra oamenii, e silită să se desfășoare după aceleași norme și, în fața unor constatări analoage, cu privire la fenomenele naturii sau ale lumii în general, nu poate să nu ajungă la concluzii analoage. Tendința mediilor diferite de a «particulariza» cugetarea omenească e astfel mărginită de intervenirea moderatoare a legilor logice. Tot așa, potrivit cu «specificitatea» ei psiho-fiziologică, fiecare națiune tinde să aibă o viziune diferită a lumii, care influențează, firește, și concepțiile filosofilor ce ies din sânul ei. Pe această cale, dacă influența factorului etnic ar fi lipsită de orice corectiv,

s'ar ajunge poate la o diferențiere atât de înaintată, încât explicațiile lumii, pe care le formulează diferiții filosofi, n'ar mai fi admise ca adevărate sau n'ar mai fi nici măcar înțelese decât de națiunile respective. Adevărul însă — dacă se poate zice — nu este adevărat decât numai dacă este valabil pentru toată lumea. Aceasta a fost marea descoperire cu care Socrate s'a opus, acum două mii și atâția de ani, sofistilor, — așezând cea dintâi piatră la temelia științei, în înțelesul teoretic pe care acest cuvânt avea să-l ia după el. Și toate sforțările bătrânului filosof grec s'au îndreptat către scopul unic de a stabili condițiile, în care ideile unui om, — valabile pentru el fiindcă erau ale lui, cum susțineau sofistii, — puteau deveni valabile și pentru ceilalți, pentru toți ceilalți fără deosebire. Căci numai așa se putea întemeia o știință generală, capabilă să se ridice deasupra haosului părerilor individuale. Și evoluția ulterioară a cugetării omenești s'a desfășurat, de fapt, în direcția pe care i-o indica, profetic, Socrate. Așa cum a ajuns să fie și cum o vedem astăzi, știința este aceeași pentru toate popoarele; adevărurile ei, întru cât sunt definitiv stabilite, sunt valabile pentru toate deopotrivă. Fiind astfel universală, știința este supra-națională, — ca să nu zicem internațională.

Filosofia nu se deosebește, din acest punct de vedere, de știință. Socrate, în orice caz, nu făcea nicio deosebire de acest fel. El căuta ceea ce se putea ști cu siguranță asupra lumii, indiferent fiindu-i numele ce se putea da corpului sau corpurilor de cunoștințe ce urmau să se constituie pe calea indicată de el. Și toți filosofii greci, afară de sceptici, au avut aceeași concepție; filosofia, după ei, trebuia să dea omenirii o explicație a lumii care să fie adevărată pentru toți reprezentanții ei, de pretutindeni și totdeauna. Același caracter de universalitate l-a păstrat filosofia și în Evul Mediu. Ba chiar, fiind legată, în acea perioadă a istoriei, de credințele religioase și prin urmare de revelația divină, adevărul ei era, dacă se poate zice așa, și mai independent de contingentele omenești. Nu zicem că ea avea un caracter supra-național și mai pronunțat, fiindcă ideea națională nu exista încă pe atunci, — sau, în orice caz, dacă mijlocul de alocuire, era încă departe de ceea ce avea să devină mai târziu. În sfârșit, în timpurile moderne, filosofia a păstrat, în esență, un caracter analog. Obiceiul de a vorbi, în istoria manifestărilor culturale în general și în aceea a sistemelor filosofice în deosebi, ce luau o dezvoltare crescândă, de o filosofie franceză, de una germană, de una engleză, etc., era mai mult un artificiu didactic,

menit să înlesnească studiul diferitelor grupe de filosofi, decât un proces real de clasificare, etno-psihologică sau etno-logică, întemeiat pe caractere diferențiale în adevăr specifice. Această situație răspundea de sigur faptului că particularitățile diferențiale ale acelor diferite filosofii nu ieșeau atât de mult în relief încât să poată fi considerate ca esențiale; ele rămăneau subordonate legilor logice ale gândirii în general, cărora le revenea sarcina de a explica, în primul rând, structura și raporturile sistemelor filosofice ce le alcătuiau. Ceea ce însemna că tendințele și aspirațiile naționale, deși puteau juca un rol în geneza acelor sisteme, erau ținute în frâu și acțiunea lor era mărginită de legile adevărului în general, ale adevărului identic pentru toți, ale adevărului universal și prin urmare supra-național.

Numai în ultimele decenii au apărut unele păreri divergente, datorite pe de o parte împrejurărilor politice și pe de alta evoluției metodelor filosofice. Printre cele dintâi trebuie să punem opera citată a lui Wundt, care a izvorât din exaltarea sentimentului național de pe vremea războiului, și cartea mai recentă a lui Torau-Bayle, care a ieșit din dorința de «a vedea limpede» în haosul politic și cultural provocat de acel mare conflict. Printre cele din urmă trebuie să punem încercarea lui Max Scheler de a reduce filosofia la intuiții care nu pot să nu difere, ca atare, la diferitele personalități, individuale și, mai ales, colective, — adică, în definitiv, la diferitele națiuni. Punctul de plecare al încercărilor de acest fel trebuie căutat în părerea filosofilor «anti-intelectualiști» sau «iraționaliști» că filosofia, dacă vrea să dea o cunoștință mai «adâncă» a lumii, a «esenței» ei adevărate, trebuie să recurgă la o metodă diferită de aceea a științei, care nu ne dă decât cunoașterea superficială a realităților sensibile. Se înțelege dela sine că nu putem intra aici în discuția acestei păreri care, mai ales întru cât se întemeiază, la diferenții ei reprezentanți, pe argumente diferite, ne-ar duce prea departe. Ne vom mărgini să relevăm numai faptul că, oricât s'au bucurat de favoarea unor «mode» mai mult sau mai puțin trecătoare, concepțiile de acest fel nu s'au putut impune, până acum cel puțin, cu destulă autoritate, mai mult încă, n'au putut găsi decât un număr restrâns de adepți, puțin siguri și de o «ortodoxie» discutabilă, — poate fiindcă «intuițiile» pe care le pun la baza filosofiei, rămânând mai mult sau mai puțin individuale, nu se pot comunica deplin și cu același grad de certitudine, așa cum se comunică ideile «discursive» obicnute. Acesta e de altfel cazul mai tuturor stărilor sufletești care,

ca intuițiile de care vorbim, sunt de o natură subiectivă mai pronunțată. Mai bine ca oriunde se vede, cât de anevoioasă este comunicarea lor, la cei ce practică misticismul religios. «Contemplarea» directă a divinității, «certitudinea» prezenței divine, «vocea» lui Dumnezeu și, în genere, stările sufletești «extatice» pe care acest misticism le face să apară, grație mijloacelor pe care le-am văzut, la cei ce le întrebuințează cu destulă stăruință, nu pot fi mai niciodată comunicate și altora, — ca rezultatele operațiilor logice obicinuite ale minții omenești. Dacă admitem dar că se va putea ajunge, pe căi analoge, la filosofii naționale bine caracterizate, adică destul de deosebite unele de altele, trebuie să presupunem că ele vor fi condamnate să nu existe în adevăr, ca explicări sau viziuni ale lumii, decât la națiunile respective ¹⁾.

Un învățat francez, care a studiat filosofia germană, ca și Torau-Bayle, dar ca istoric al filosofiei, fără preocupări de altă natură, a văzut destul de limpede că ea contrazice, — ca orice filosofie de altfel, — prin tendința ei către universalitate, ipotezele, ca să nu zicem teoriile, de acest fel. În cartea sa recentă «Istoria filosofiei germane», Emile Bréhier susține mai întâi că, din orice punct de vedere am fi înclinați s'o considerăm, istoria unui popor dat nu se poate separa de istoria celorlalte popoare, cu care a stat în legături inevitabile de influență reciprocă, — și că încercările de acest fel sunt mai ales dăunătoare în istoria filosofiei. Căci filosofii pornesc totdeauna, în meditațiile lor, dela un material determinat, pe care îl constituie suma cunoștințelor științifice și a ideilor filosofice, așa cum au fost stabilite și formulate de toți cercetătorii contemporani, oricăror națiuni ar aparține. Și acest material nu poate să nu influențeze dispozițiile, tendințele și predilecțiile lor, — individuale și naționale. De altfel, «cugetarea filosofică, în Germania ca oriunde aiurea, tinde, prin chiar natura ei, la universalitate; ea este, ca intenție, raționalistă și omenească, înainte de a fi națională; și dacă naționalitatea îi imprimă semnele sale, nu este, oarecum, decât din întâmplare». Aceasta ne-o arată, destul de limpede, variabilitatea raporturilor filosofiei, — ale oricărei filosofii, — cu mediul etnic în care a luat naștere. O astfel de variabilitate e o dovadă că un mediu etnic oarecare nu poate impune, în orice împrejurări și cu orice preț, o anumită concepție a lumii. În Evul Mediu bunăoară Germanii au avut, ca toată lumea europeană, filosofia co-

1) O bună analiză a acestei probleme ne-a dat Mircea Florian, în studiul «Filosofie și naționalitate», publicat în «Convorbiri literare» din Iunie 1933.

mună a creștinismului atotstăpânitor. Și dacă mai târziu, la începutul veacului al XIX-lea mai ales, au părut a ajunge la concepții «mai specific germane», a fost poate din cauza acțiunii combinate a diferiților factori cari au creat, ca fenomen sufletesc mai general, așa numitul «romantism». În orice caz, încheie învățatul francez, «a trecut, din fericire, timpul când atâția se declarau gata să deducă din mediul fizic și din cel etnic toate caracteristicile intelectuale ale unei națiuni și, firește, și filosofia ei. Nu trebuie ca împrejurările tragice prin care am trecut în anii din urmă să ne facă să revenim la o metodă atât de superficială»¹⁾.

II. Intervenirea legilor logice temperează, e drept, influența factorilor adiționali în determinarea cugetării filosofice. Dar acțiunea lor este, la rândul ei, turburată de intervenirea unui alt factor, pe care l-am examinat până acum, în capitolul penultim, numai ca factor «primar», cu rolul inițial de a «declanșa» mecanismul vieții sufletești. Acest factor e sensibilitatea, al cărei rol «propulsiv» este incontestabil. Să ne ridicăm însă deasupra acestui rol, primordial și fundamental, care, întru cât tinde la satisfacerea celor două nevoi biologice de căpetenie, conservarea individului și propagarea speciei, nu comportă diferențieri prea mari. În diversitatea, atât de izbitoare, a condițiilor în care au ajuns să trăiască oamenii civilizați și cu complexitatea din ce în ce mai mare a organismului lor psihic, nu se putea ca afectivitatea să nu ia, la ei, nuanțe multiple și variate. Potrivit cu aceste nuanțe, diferenții indivizi au preferințe și predilecții care diversifică activitățile lor, îndreptându-le pe căi mai mult sau mai puțin diferite. Mecanismul acestei diversificări implică însă, evident, influența sensibilității asupra inteligenței care, cum am văzut, alege căile acțiunii.

Nu e nevoie să ne declarăm partizani ai «primatului voinței», pe care îl susținea Schopenhauer, ca să recunoaștem influența afectivității asupra cugetării, la toți oamenii fără deosebire. Să urmărim, în această privință, indicațiile psihologilor cari se silesc să facă numai știință, evitând, pe cât posibil, contingențele metafizice. Un învățat, bunăoară, la care e vădită această hotărîre de a se libera de orice preocupare ce n'ar fi strict științifică, e Bleuler, pe care l-am mai citat, în altă ordine de idei, mai sus. El se ocupă în același timp de psihiatrie, așa încât a studiat mecanismul vieții sufletești, nu numai în general și în mod teoretic, ci și în numeroase cazuri particu-

1) Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie allemande*, Introduction, p. 2.

lare, în care avea să deslege probleme practice, iar succesul sau insuccesul terapeutic îi arăta, la fiecare dată, dacă a izbutit sau nu să găsească soluțiile juste. Bleuler susține că afectivitatea, ca «lature a tendințelor noastre organic condiționate», se servește adesea de cugetare ca să ajungă mai ușor la scopurile pe care le urmărește. Și anume, îi impune pe de o parte anumite probleme și caută pe de altă să influențeze soluția lor «falsificând» mecanismul ei logic. Această falsificare, — singura care ne interesează aici, — se realizează pe două căi. Întâi, asociațiile de idei ce corespund sentimentului dominant sunt favorizate; jocul lor e stimulat și desfășurarea lor e înlesnită; dimpotrivă, asociațiile contrare sunt împiedicate să se formeze și să aducă cugetării celui ce reflectează materialul necesar pentru aprecierea obiectivă și completă a tuturor aspectelor acțiunii pe care o proiectează sau atitudinii pe care plănuește s'o ia. Această constatare psihologică confirmă observarea populară că pasiunea orbete pe oameni, împiedicându-i să vadă lucrurile așa cum sunt, cu toate particularitățile lor, bune și rele. Cel ce iubește bunăoară o femeie, înclină în chip firesc să-i descopere la fiecare pas calități și nu-și poate da seamă de niciunul din defectele ei. Al doilea, valoarea logică a ideilor ce corespund sentimentului dominant pare, în mod inconștient, mai mare decât aceea a ideilor ce i se opun. Fricosul bunăoară exagerează totdeauna primejdiile unei acțiuni și nu poate prețui îndeajuns perspectivele ei de succes sau foloasele pe care i le poate aduce. Această influență se vede mai bine, fiindcă e patologic mărită, la «anxioșii» cari suferă de felurite «fobii». Psihopații de acest fel ajung să se teamă de lucruri absolut inofensive; ei își fac, cu privire la primejdiile pe care le prezintă acele lucruri, idei cu totul greșite, pe care însă le susțin cu argumente ce li se par foarte puternice.

Acest îndoit mecanism al influenței pe care o exercită sensibilitatea asupra inteligenței e întărit considerabil de faptul că orice stare afectivă are tendința de a se întinde, de a se generaliza oarecum, prin «iradiere». Un sentiment poate ajunge astfel să «coloreze» chiar și lucruri ce nu stau în legătură directă cu el. Așa ajungem, bunăoară, să ținem la locurile unde ni s'a întâmplat ceva plăcut, chiar dacă n'au altfel nimic atrăgător, sau să nu putem suferi pe cei ce ne-au adus știri penibile, chiar dacă n'au nicio vină, întrucât erau obligați s'o facă. Așa se explică, de asemenea, marelui preț al lucrurilor rămase dela o ființă pierdută, pentru cei ce au iubit-o. În sine, obiectele respective pot să n'aibe nicio valoare, de

niciun fel; asupra lor se revărsă însă, prin iradiere, sentimentul ce înconjură persoana dispărută. Intinzându-se astfel, stările afective pot ajunge să acapareze întreaga viață sufletească a cuiva și, dacă durează mai mult, cum se întâmplă uneori, devin dispoziții generale ce colorează, la oamenii respectivi, întreaga experiență. Ei ajung atunci să vadă lumea sub anumite aspecte, care nu sunt nici decum indiferente din punct de vedere filosofic. Căci acele aspecte pot determina, nu numai atitudinile practice, ci și pe cele teoretice ale oamenilor în chestie. Așa iau naștere, bunăoară, înclinările către optimism sau către pesimism ce disting pe cei ce, întemeiându-se pe experiențele lor personale, reflectează asupra vieții în general.

Dispozițiile afective de acest fel pot avea și alte origini. Modul cum reacționează un organism la excitațiile din afară, ce tonalitate afectivă au adică reacțiunile lui, nu atâră numai de calitatea acelor excitații, ci și de propria lui receptivitate. Mai bine se vede această receptivitate, în cazurile în care e determinată de activitatea glandelor endocrine, fiindcă poate fi făcută, experimental, să varieze. Așa bunăoară, sub influența normală a secrețiilor interne ale glandelor sexuale, o femelă, dintr'una sau alta din speciile cu care se fac de obicei experiențe în laboratoriile de fiziologie, primește cu plăcere impresiile ce-i vin de la masculii speciei sale; dimpotrivă, impresiile pe care i le produc femelele îi sunt indiferente. Dacă însă unei femele, prealabil castrate, i se grefează pe cale chirurgicală glandele sexuale masculine, dispoziția sa afectivă se schimbă cu totul, dând naștere fenomenului «inversiunii». Ea începe să primească cu plăcere impresiile ce-i vin de la femele, pe când cele ce îi vin de la masculii îi sunt indiferente. Efecte analoage, dar mai generale, produc, prin variațiile activității lor, alte glande endocrine, ca tiroida, capsulele suprarenale sau ipofiza. Deficiența lor se manifestează de obicei prin apatie, slăbiciune, melancolie, ducând la dispozițiile afective generale pe care psihiatrii le consideră ca alcătuind «stările depresive». Dimpotrivă, supra-activitatea lor se manifestează prin vioiciune, vigoare, veselie, ducând la dispozițiile afective generale pe care psihiatrii le consideră ca alcătuind «stările euforice». Efecte analoage mai au și unele substanțe chimice, fie produse de organismul omenesc însuși, cum sunt feluritele «toxine», fie de origine externă, cum sunt diferitele excitante și stupefiante, ca alcoolul, opiul, cocaina, etc. Cele dintâi produc stări depresive, cele din urmă — la început cel puțin — stări euforice. Bleuler crede că acțiunea substanțelor de acest fel nu se poate explica decât prin

analogie cu aceea a secrețiilor interne și o consideră ca având o «înrudire chimico-fiziologică» cu ea ¹⁾. Oricum ar fi, totalitatea acestor cauze, — a celor de origine internă, bine înțeles, — care produc dispoziții afective generale și dintre care unele sunt congenitale, dă naștere așa numitelor «constituții», ce deosebesc pe oameni, din punct de vedere psihofiziologic. Unii dintr'înșii înclină, în mod constituțional, la depresiune, alții înclină, în același mod, la euforie,

Asemenea înclinări constituționale, alături de cele produse de experiențele vieții, pot determina anumite orientări ale cugetării filosofice. Am zis mai sus că cele mai vizibile din orientările de acest fel sunt cele care duc la pesimism sau la optimism, ca atitudini filosofice. Să comparăm, din acest punct de vedere, doi mari reprezentanți ai acestor atitudini, — pe Leibniz, cel mai convins dintre optimiști, cu Schopenhauer, cel mai hotărât dintre pesimiști, — și să căutăm a lămuri, atât cât ne îngăduie datele biografice de care dispunem, în ce măsură dispozițiile afective constituționale au contribuit la determinarea cugetării lor. Un studiu mai amănunțit, în această privință, ne-ar impune să trecem în revistă întreaga desfășurare a vieții lor. Fiindcă nu putem da acestui punct special al cercetării noastre o astfel de întindere, ne vom mărgini să relevăm numai unele trăsuri de caracter ce par a avea, pentru ambii cugetători ce ne interesează, o valoare demonstrativă.

Tonalitatea afectivă dominantă a stărilor euforice este, încontestabil, mulțumirea. Euforicul este, în general, mulțumit de lumea ce-l înconjoară, de propria lui viață, de sine însuși. Ca atare, euforicul înclină să aprobe tot ce vede în jurul lui și tot ce face el însuși; dacă unele lucruri îi par discutabile sau sunt discutate, el le găsește totdeauna o scuză, fiindcă descoperă într'însele și părți bune; el este cu alte cuvinte pornit pe indulgență. Cu asemenea dispoziții de spirit, euforicul este indicat să joace în conflictele dintre oameni, dintre concepții, dintre instituții, rolul de conciliator; el vede, în adevăr, mai ușor decât alții că părțile în litigiu au și unele și altele, în felul lor, dreptate; el înțelege astfel mai bine că soluțiile juste trebuiesc căutate în formule transacționale. O logică internă, afectivă mai mult decât intelectuală, împinge astfel pe euforici către optimism. Fiind mulțumiți de tot ce văd, ei sunt siliți să creadă că toate sunt bune, fiindcă altfel tonalitatea dominantă a vieții lor sufletegii ar rămânea fără justificare. Iar când

1) Bleuler, *Naturgeschichte der Seele*, p. 188.

unele lucruri par a se abate dela această regulă generală, ei sunt convingși că răul e numai parțial și accidental.

Ceea ce știm despre Leibniz ne arată că el răspundea, mai mult sau mai puțin, acestei scheme abstracte. Dacă la temelia stărilor euforice trebuie să se găsească, în primul rând, o bună stare organică, asigurată de o bună funcționare a vieții vegetative, — filosoful îndeplinea această primă condiție. După însemnările celor ce l-au cunoscut mai deaproape, — și mai ales ale secretarilor săi Feller și Eckhart, — Leibniz mânca bine și fără să aleagă prea mult, ceea ce dovedea un apetit deschis și o digestie solidă; el dormea de asemenea bine; somnul său era adânc și neîntrerupt. Dacă una din cauzele chimico-fiziologice ale stărilor depresive o alcătuiesc, cum zicea Bleuler, toxinele pe care le fabrică organismul însuși, atunci filosoful se găsea, din acest punct de vedere, la adăpost. Cele mai multe și mai primejdioase din toxinele de care e vorba, — din punctul de vedere special ce ne preocupă, — sunt poate cele ce iau naștere în regiunea gastro-intestinală, din pricina digestiilor defectuoase, și cele ce se formează în creier, atunci când oboselile acestui organism nu se repară complect, pe calea naturală a somnului. Pe de altă parte, Leibniz era foarte activ; secretarul său Eckhart povestea că lucra într'una și atât de mult încât, uneori, nu se mișca de pe scaun mai multe zile în șir. Kuno Fischer, care i-a consacrat un volum, zice că puterea lui de muncă era «eroică», iar alți istorici ai filosofiei nu-i găsesc perechea, în ceea ce privește întinderea și multilateralitatea cunoștințelor, decât în Aristot. Cu deosebirea, firește, că pe vremea lui Leibniz erau mult mai multe lucruri de știut decât pe vremea lui Aristot. Dacă adăogăm la această activitate, ce ieșea cu totul din comun, numeroasele călătorii pe care le-a făcut, cu toate dificultățile, mult mai mari decât astăzi, pe care aveau să le suporte pe atunci călătorii, ajungem în chip firesc la concluzia că o asemenea activitate și o asemenea mobilitate nu indicau nicidecum un apatic sau un deprimat. Faptul că «se cheltuia» atât de mult, unit cu acela că nu era gras, deși, cum am văzut, mânca bine, constituiesc poate o indicație că funcționarea glandei tiroide era, la el, supra-normală. Endocrinologii însă consideră astăzi această glandă, — cum zic ei, cu obiceiul lor de a crea cuvinte noi, — ca «optimizantă», ca generatoare adică de optimism.

La aceste cauze organice s'au adăogat apoi experiențele vieții. Așa au fost, mai întâi, succesele pe care Leibniz, grație precoci-

tății sale extraordinare, le-a repurtat încă din copilărie. La vârsta de 8 ani a putut să descifreze singur pe Titu Liviu, deși nu studiasse încă limba latină, servindu-se de o metodă inventată de el însuși, raportând adică cuvintele ce compuneau însemnările de sub gra-vurile din text la ceea ce înțelegea din examinarea lor. La 12 ani, înlocuind un elev care trebuia să compună, la o serbare școlară, o poezie ocazională în latinește și care se îmbolnăvisese, a scris într'o di-mineată trei sute de hexametri latini, construiți după toate regu-lele «artei poetice». La 20 de ani, nefiind admis să-și treacă docto-ratul în drept la universitatea din Lipsca, fiindcă era prea tânăr, s'a dus fără întârziere la cea din Altdorf, unde l-a trecut cu o «disputație» atât de strălucită, încât i s'a oferit imediat o catedră, — pe care însă n'a primit-o. Asemenea succese, la începutul vieții, nu pot să nu dea unui tânăr o mare încredere în puterile sale proprii și, firește, mulțumiri corespunzătoare. Iar asemenea mulțumiri pregătesc o stare euforică ce dispune, cum am văzut, la optimism. De altfel, numai unei încrederi în sine, ca cea pe care trebuia s'o aibă Leibniz, se putea atribui refuzul catedrei dela uni-versitatea din Altdorf. El aspira la mai mult. Cum zicea el însuși în schița sa autobiografică — «Vita a se ipso breviter delineata», — avea alte lucruri în minte. Se gândea, anume, să joace un rol în viața publică a timpului său. Făcând, în anul chiar în care își luase doctoratul, cunoștință cu Boineburg, unul din oamenii de Stat cei mai însemnați ai Germaniei de pe acea vreme, a izbuیت să-l impresi-oneze prin calitățile sale excepționale și, cu ajutorul lui, a intrat anul următor în serviciul principelui elector Iohann Philipp, la Mainz, cu însărcinarea de a lucra la revizuirea legilor țării. În im-periul german însă principele elector era a doua persoană după împărat și, în legătură cu preocupările de politică generală ale tim-pului, Leibniz a fost trimis la Paris, în 1672, într'o misiune diplo-matică. Toată viața lui, pe care, firește, n'o putem urmări aici a-mănunțit, s'a desfășurat apoi, mai departe, în același mod, cu felu-rite însărcinări publice și în contact cu personalitățile cele mai în-semnate ale timpului.

Această viață, cu numeroasele înlesniri pe care i le oferea de a-și îmbogăți experiența, cunoscând lumea altfel decât din cărți, și cu satisfacțiile ce-i veneau, în mod accesoriu, dela sine, nu putea să nu-i întărească dispozițiile afective pe care am văzut că le căpă-tase în urma primelor sale succese din tinerețe. Iar fizionomia in-telectuală și morală a filosofului, așa cum a rămas în amintirea

celor ce îl cunoscuseră, răspundea destul de bine tonalității dominante, pe care structura organică, cu care se născuse, și împrejurările, în care trăise, o impuseseră sensibilității sale. Kuno Fischer o descria, în volumul amintit mai sus, folosindu-se de însemnările proprii ale lui Leibniz, de datele secretarilor lui, Feller și Eckhart, și de indicațiile lui Guhrauer, cel mai însemnat din biografii lui, în felul următor: «Toți îl vedeau, totdeauna, vesel și bine dispus; nimic nu părea să-l turbure. Vorbia cu soldații, curtenii, oamenii de stat, artiștii, etc., ca și cum ar fi fost din ai lor, din care cauză și era iubit de toți, afară de cei ce nu înțelegeau acest mod de a fi. Despre fiecare din oamenii de cari se ocupa spunea numai lucruri bune, le întorcea toate în bine și își cruța chiar și dușmanii...». Dintr'o scrisoare a lui Leibniz către Montmort, istoricul la care ne referim reproduce cuvintele: «Când mă înșel, e de obicei în folosul altora... Așa mi se întâmplă și când citesc; nu caut în cărțile altora ceea ce aș putea să critic, ci numai ceea ce aș putea să aprob și din care aș putea să învăț ceva. Acest mod de a proceda nu e tocmai la modă, dar e cel mai bun și mai util. Sunt puține cărți în care să nu găsesc ceva de folos pentru mine». Iar dintr'o scrisoare către Placcius reproducem de asemenea: «E curios: aprob mai tot ce citesc. Intru, cât știu, în câte chipuri diferite pot fi luate lucrurile, găsesc totdeauna, când citesc, ceva care poate scuza sau apăra pe autor. De acolo vine că se întâmplă rar să-mi displacă ceva, deși unele lucruri îmi convin mai mult, iar altele mai puțin»¹).

Cu o asemenea evoluție a vieții și cu o asemenea structură a personalității, nu era decât firesc ca Leibniz să ajungă un reprezentant, — cel mai însemnat poate până acum, — al optimismului. Pentru el lumea nu era numai bună; era cea mai bună cu putință. Dacă nu era și mai bună, era numai fiindcă nu se putea; ea trebuia să cuprindă și răul, care era un accident inevitabil al creațiunii.

La Schopenhauer, aspectul psihofiziologic era cu totul altul. Mai întâi din punctul de vedere al eredității. Când a fost vorba de Leibniz, n'am luat în considerație ereditatea, fiindcă nu prezenta un interes deosebit. Părinții lui fuseseră amândoi normali; niciunul din ei nu dase niciun semn de dezechilibru sufletesc. Tatăl filosofu-

1) Kuno Fischer, Leibniz und seine Schule, volumul al doilea din «Geschichte der neueren Philosophie», 2-te Aufl., p. 217, 222.

lui, Friedrich Leibnütz, servise 30 de ani ca «actuar» — cum am zice astăzi ca secretar și arhivar — al Universității din Lipsca. În ultimii doisprezece ani ai vieții sale a funcționat și ca profesor de morală, la aceeași Universitate. Iar în practica lui particulară de jurist, fusese notar. De toate aceste însărcinări se achitase conștiințios, cu remarcabile însușiri de ordine și punctualitate, ce n'ar fi fost de sigur posibile cu svâcnirile și salturile unui temperament pornit sau unui caracter lipsit de echilibru. Mama filosofului, născută Katharina Schmuck, fiică a unui profesor, tot jurist, dela Universitatea din Lipsca, se distinsese printr'o fire calmă, blândă, potolită și își îndeplinise cu sfințenie datoriile vieții. În sfârșit, la ascendenții mai îndepărtați ai lui Leibniz nu era, de asemenea, nimic anormal de semnalat. Bunicul său fusese funcționar în administrația minelor din Saxonia, străbunicul său judecător în Altenburg. În ambele aceste cariere însă n'ar fi putut rămânea — dacă ar fi intrat — oameni ce ar fi dat semne mai vizibile de dezechilibru.

Cu totul altfel ni se înfățișează părinții și ascendenții lui Schopenhauer. Tatăl lui, Heinrich Floris Schopenhauer, era autoritar, încăpățânat, violent și suferea de turburări nervoase destul de pronunțate; către sfârșitul vieții mai ales, avea absențe de memorie, în timpul cărora nu mai știa unde se afla și ce făcea; asemenea eclipse intelectuale par a-i fi pricinuit și moartea, — dacă n'a fost o sinucidere; el a căzut, anume, într'o zi — sau s'a aruncat — în canalul ce lega orașul Danzig cu marea. Constituția psihopatică era la el, în bună parte, ereditară. Mama lui Heinrich Floris Schopenhauer fusese pusă sub interdicție, cu toate formele legale, ca nebună; un frate al lui fusese idiot din naștere, iar un altul ajunsese la demență din cauza exceselor de tot felul. Soția lui, mama filosofului, născută Iohanna Trosiener, fiica unui «consilier» al orașului Danzig, era o femeie veselă, ambițioasă și pornită să guste, larg, plăcerile vieții. În ereditatea ei era de asemenea ceva anormal; tatăl ei, bătrânul «Rathsherr», era de o violență care făcea pe toți să fugă dinaintea lui, când îl apucau furiile. Altfel, înzestrarea ei sufletească era remarcabilă; era inteligentă, avea o imaginație neobicinuit de vie și citea mult, opere literare mai ales. La Weimar, unde se instalase după moartea soțului ei, putuse deveni un centru de atracție pentru lumea literară; Goethe venea regulat la ceaiurile ei, de două ori pe săptămână, și în casa ei a citit pentru prima oară unele din operele sale. Ea în-

săși a publicat descrieri de călătorie și un roman «Gabriele» în mai multe volume.

Arthur Schopenhauer avea astfel în structura lui sufletească componente ereditare ce nu puteau să nu-l împingă în direcția în care s'a îndreptat. Dela tatăl său moștenise impulsivitatea, violența, pornirea, adică, în termeni psihologici, excesivitatea reacțiilor; dela mama sa, o imaginație prea vie, prea mobilă, gata să intre oricând în acțiune, chiar și fără nicio solicitare din afară. Filosoful era astfel impresionabil, emotiv, iritabil și înclinat să-și închipuie lucruri ce n'aveau, de cele mai multe ori, nicio bază reală. El suferea din această cauză de obsesiuni și fobii. Temeri nemotivate și inexplicabile îl apucau uneori, brusc, și-l stăpâneau cu o forță căreia nu i se putea sustrage. Ca copil de 6 ani, lăsat odată acasă, în timpul unei plimbări mai lungi a părinților săi, a fost apucat de bănuiala că n'aveau să se mai întoarcă; atât cât își aducea aminte mai târziu, chinurile pe care le îndurase atunci îi păreau groaznice. La vârsta de 70 de ani, nu putea vedea pe cineva mergând pe șinele drumului de fier fără să fie cuprins de grija, neobicinuit de vie, că putea să fie călcat de un tren și îi striga numaidecât să bage de seamă. Odată, unul din cei interpelați astfel, i-a răspuns, glumeț: Ei, domnule, dacă aș fi fost și eu așa de fricos ca D-ta, mă lua dracul de mult!—Pe mine, i-a replicat Schopenhauer serios, m'ar fi luat dracul și mai de mult, dacă n'aș fi fost așa de fricos!

Și'n adevăr, structura lui sufletească îl condamna să creadă, că nu se putea trăi, în lumea în care se trezise fără să știe și fără să vrea, — cum zicea el însuși la începutul volumului cel de-al doilea al operei sale de căpetenie, — decât cu multă grijă și cu multă pază. Viața lui se desfășura astfel ca într'o cetate asediată de vrășmași, străbătută de bande de tâlhari și bântuită de epidemii. Multă vreme, n'a putut dormi noaptea decât cu două pistoale încărcate la căpătâiu; banii și obiectele de valoare le ascundea prin locurile cele mai neobicinuite; n'avea încredere în niciun hărbier și se rădea totdeauna singur; umbla totdeauna cu un pahar al său în buzunar și nu bea niciodată dintr'un pahar strein, ca să nu se expună la boli contagioase; pe când se afla în Italia, a fugit din Verona fiindcă i se păruse că tutunul din acel oraș era otrăvit; dela Neapole a fugit de frica vărsatului ce începuse tocmai să bântuie, dela Berlin de frica holerei, etc. Cu asemenea dispoziții sufletești însă, e greu să fie cineva fericit, sau, cel puțin, mulțumit.

Cine trăiește numai cu grijă și cu pază, își face din viață un chin. Nu e nimic mai înfiorător decât frica, a zis Bacon, cu toată dreptatea. Iar cine nu e satisfăcut de viață își găsește, de obicei, îndreptățirea — sau cel puțin explicarea — suferințelor sale în credința că lumea este rea.

În sfârșit, experiențele pe care le-a făcut, în desfășurarea vieții sale, îl împingeau pe Schopenhauer în aceeași direcție. Leibniz avusese, cum am văzut, mai ales la început, — când era mai important, pentru modul cum avea să se formeze personalitatea sa născândă, — succese considerabile. Pentru Schopenhauer, dimpotrivă, intrarea în viață, cu toată averea de care dispunea familia sa, a fost plină de greutate și de eșecuri. De greutate, mai întâi, fiindcă tatăl său îl destinase carierei comerciale, care nu-i convenea. Nu putem face aici istoria îndelungatei rezistențe a tânărului, care nu se simțea nicidecum înclinat să îmbrățișeze această carieră. Moartea bătrânului Schopenhauer, în Aprilie 1805, ar fi putut să-i dea în sfârșit libertatea de a dispune de el însuși. Dar atunci au început dificultățile morale. Tânărul avea scrupule: se credea obligat să respecte voința tatălui său, — și a rămas încă doi ani în birourile de comerț ale «senatorului» Ienisch din Hamburg, lupțând din toate puterile cu vechia și adâncă sa aversiune în contra acestei îndeletniciri. În sfârșit, în Aprilie 1807 s'a hotărât să-și înceapă studiile liceale la Gotha. Era însă în vârstă de 19 ani și lucrul nu era plăcut. A trebuit dar să învingă alte dificultăți și, muncind cu îndârjire, a izbutit să-și treacă examenul de maturitate, după doi ani. La Universitatea din Göttingen, unde s'a înscris la Facultatea de medicină, a ascultat pe Schulze, a citit pe Platon și pe Kant, și s'a văzut din nou aruncat în altă direcție; părăsind medicina, nu fără îndoeli și lupte sufletești, s'a apucat de filosofie. A trecut apoi la Berlin, unde a ascultat pe Fichte, și în 1813 și-a luat doctoratul la Iena.

Atunci au început pentru el dificultăți de altă natură. La Weimar, unde a petrecut câțva timp în casa mamei sale, a văzut lucruri care nu puteau să-i placă. Mama sa ducea o viață prea liberă și, mai ales, cheltuia prea mult. Pornit cum era pe băneli și pe temeri, Schopenhauer a întrevăzut ruina și mizeria. S'a despărțit dar, nu fără discuții penibile, de mama sa, și-a luat partea din avere și a plecat în lume. Cu aceasta însă grijile materiale n'au încetat. Situația materială i-a mai fost amenințată, ulterior. În 1819 bunăoară, o casă de bancă din Danzig, unde își avea plasat

capitalul, încetase plățile și căuta să se învoiască cu creditorii în condițiuni foarte puțin favorabile. Schopenhauer, care se găsea pe atunci în Italia, s'a grăbit să se întoarcă în Germania și a trebuit să lupte, din răspuțeri, ca să-și salveze averea. Această întâmplare poate, mai mult decât dorința de a se manifesta în public, l-a făcut să se gândească la o carieră și să se abiliteze ca docent la Universitatea din Berlin. Ca atare însă, a suferit un eșec dureros. A obținut, e drept, venia legendi, adică dreptul de a ține prelegeri, dar n'a găsit ascultători. Cursul său n'a ținut decât un semestru; lipsa de succes a fost atât de mare, încât noul docent a renunțat să-l continue în semestrele următoare. O singură dată l-a mai anunțat, după 12 ani, dar nu l-a făcut.

Alte eșecuri au urmat. Prin 1826—27 a pierdut efectiv o parte din averea sa, în urma unor plasamente greșite. Speriat din nou de spectrul mizeriei, Schopenhauer a cerut o catedră la Universitatea din Würzburg, fără s'o obțină; a mai cerut una la cea din Heidelberg, cu același rezultat. Iar știrile pe care le primea dela editorul primului volum al operei sale «Lumea ca Voință și Reprezentare», care apăruse în 1819, erau din ce în ce mai rele. După zece ani, aproape, ca să scape de volumele ce îi umpleau magazia, editorul trebuise să vândă o bună parte dintr'însele ca maculatură; din cele 150 de exemplare pe care le oprise, fusese silit să mai vândă încă 97, în aceleași condiții; iar din cele 53 ce îi mai rămăseseră, cele mai multe erau încă intacte după 13 ani, în 1843... La cauzele de suferință pe care i le impunea structura sa sufletească s'au adăugat astfel, la Schopenhauer, toate nemulțumirile pe care i le-a pricinuit desfășurarea de fapt a vieții sale. Dacă schema abstractă cu care am început studiul influenței turburătoare, pe care o poate exercita sensibilitatea, este întemeiată din punct de vedere psihologic, pare evident că filosoful de care vorbim trebuia să ajungă la pesimism.

III. Sensibilitatea poate așa dar, lucrând asupra inteligenței, să modifice acțiunea factorilor adiționali, pe cari i-am studiat în capitolul precedent. Trebuie totuși să ne ferim de a atribui acestei acțiuni o însemnătate prea mare, ca să nu ajungem la exagerări ca acelea în care cad mai ales cei ce reprezintă concepția biologică a filosofiei. Ne-am ocupat în primele capitole de părerile formulate, în această privință, de Nietzsche, de Müller-Freienfels și, mai ales, de Herzberg. Fiindcă însă, cu această direcție, influența sensibilității caută să arunce în umbră, dacă nu chiar să nege cu desă-

vărgire, influența celorlalți factori de cari am vorbit până acum, trebuie să ne oprim un moment asupra acestei încercări de supra-evaluare, care nu e lipsită de inconveniente. Și, pentru ca să nu întemeiem analiza ei pe exemple, pe care le-am alege noi înșine, pentru ca să înlăturăm orice bănuială că ne-am făcut poate sarcina prea ușoară, să ne întoarcem un moment la Herzberg, să admitem ca adevărate ideile lui în această privință, — cum am mai făcut, în critica generală a teoriei lui, — și să vedem dacă, cu ajutorul sensibilității, ne putem explica rezultatele diferite ale operațiilor intelectuale ce alcătuiesc cugetarea filosofică, în toate cazurile particulare.

Am văzut că Herzberg nu ne explică, cu formula sa, decât orientarea filosofilor în spre idealism și, prin reacțiune, în spre materialism. De celelalte direcții filosofice, atât de numeroase, nu se ocupă nicidecum. De ce? Poate fiindcă simțea că formula sa nu li s'ar putea aplica. Să încercăm dar să le-o aplicăm noi înșine.

Să începem cu idealismul, căutând să ne amintim, în câteva cuvinte, modul cum îl interpreta Herzberg. Și anume, pentru cât mai multă obiectivitate, să reproducem propriile lui cuvinte, pe care le-am citat într'un capitol anterior. «Dacă prin idealism înțelegem, din punct de vedere epistemologic, tăgăduirea existenței lumii exterioare, independent de cunoștința noastră, iar din punct de vedere metafizic, afirmarea că esența lumii e de natură sufletească, — este izbitor cât de adesea revin, în sistemele marilor cugetători, aceste doctrine. Noi ne explicăm acest fapt ca o consecință a inhibițiilor puternice, de care suferă filosofi, din cauza prea marelui lor sensibilități. Fiindcă ei nu pot domina lumea și viața, le devalorizează, cu mijloacele cugetării științifice, și le coboară la rolul de simple stări ale conștiinței lor; ele devin astfel simple visuri, aparențe, fenomene; realitatea propriu zisă însă este lumea lor proprie, în care se găsesc bine, în care pot să trăiască, în care pot să domneasă, lumea gândirii, lumea ideilor, — sau, cu un cuvânt, realitatea lor sufletească. Vulpea declară că strugurii, la cari nu poate ajunge, sunt acri. Filosofii sunt și mai gireji; ei se silesc să se convingă pe ei înșiși, că strugurii nu sunt nicidecum o realitate, ci o simplă umbră, o aparență, un fenomen, — nu sunt adică nicidecum ceva adevărat, pentru care să facă să se ostenească». (Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen, p. 232).

Am arătat deja că, după această explicare, toți filosofii ar trebui să fie idealişti. Dacă ei sunt împinși către cugetarea filosofică

de o sensibilitate prea vie și, din această cauză, vecinic nemulțumită de lumea reală, atunci ei ar trebui să-și caute toți mulțumirea într'o lume ideală. Niciunul adică n'ar trebui să ia lumea reală ca dată și să caute s'o cunoască, în mod obiectiv. Dimpotrivă, toți ar trebui s'o nege și s'o înlocuiască cu o lume subiectivă, mai satisfăcătoare pentru ei.

Istoria filosofiei ne încredințează, însă, că nu toți filosofii sunt idealişti, că ei nu sunt nici măcar în majoritate, — cum susține Herzberg, care a voit să se apere, de mai înainte, în contra acestei obiecții, adăogând că materialismul, care se opune idealismului, ia naștere numai prin reacțiune. Nici această afirmare complimentară nu este însă exactă. Materialismul n'a avut totdeauna un «caracter relativ». A avut un asemenea caracter la jumătatea veacului al XIX-lea, în Germania, cu Vogt, cu Moleschott și cu Büchner; nu însă în veacul al XVIII-lea, în Franța, cu Lamettrie, Helvetius și D'Holbach, la cari alți factori i-au determinat apariția; nu, de asemenea, în veacul al XVII-lea, în Anglia, cu Hobbes; nu, în sfârșit, în antichitate cu Democrit.

Dar imposibilitatea de a face din sensibilitate un factor explicativ general, în felul lui Herzberg, ne-o dovedește faptul că, dacă admitem explicarea acestui psiholog ca valabilă în cazul idealismului, atunci formula lui ne ia cu totul puțința de a mai înțelege alte direcții ale cugetării filosofice, — pozitivismul, bunăoară, sau scepticismul, ca să mărginim analiza noastră numai la aceste două direcții.

În adevăr, dacă o sensibilitate prea vie și nemulțumită de lumea reală este ceea ce împinge pe oameni către cugetarea filosofică și determină îndreptarea acestei cugetări într'o direcție, care s'o satisfacă, — ce sens mai poate avea pozitivismul, care ia lumea reală ca dată, — așa nesatisfăcătoare cum este, — și caută numai să organizeze mai bine mijloacele de a o cunoaște, spre a o putea, apoi, îndrepta, încetul cu încetul, — cum face, bunăoară, Auguste Comte?

Contrastul dintre idealism și pozitivism, din acest punct de vedere, devine mai ales izbitor, dacă, la lumina teoriei lui Herzberg, îl examinăm, nu în general și în mod abstract, ci în câteva cazuri particulare și concrete. Să comparăm, bunăoară, pe idealişti dela începutul veacului al XIX-lea, Fichte, Schelling și Hegel, cu pozitivistii din aceeași perioadă de timp, Comte și Feuerbach, la cari putem adăoga și pe Dühring, deși a trăit mai mult în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Au fost oare Fichte, Schelling și Hegel așa de

puțin satisfăcuți de viața obicinuită, așa încât să se simtă împinși cu o putere irezistibilă, de sensibilitatea lor, către idealism? Istoria vieții lor ne arată că nu. Oricine citește biografiile lor poate constata, că ei n'au avut prea multe motive să se plângă de viață. Dimpotrivă. Au avut chiar mai multe satisfacții decât cei mai mulți oameni. Dacă facem abstracție de unele greutăți, inerente tuturor începuturilor, toți trei au avut existența materială asigurată; toți trei au fost sănătoși; toți trei au fost căsătoriți și fericiți în căsniciile lor; toți trei au ajuns profesori la universitate, — doi din ei chiar la o vârstă, la care o asemenea situație se poate considera ca o satisfacție excepțională; toți trei, în sfârșit, au avut succes, ca oratori sau ca scriitori; cel din urmă, mai ales, a avut un succes extraordinar, ca filosof oficial al statului prusian. Să aruncăm acum o privire asupra vieții pozitivistilor. Comte, dat afară din școala politehnică, a dus o existență precară, din punct de vedere material; a fost nevoit să dea lecții particulare, a funcționat ca repetitor la școala politehnică, n'a putut obține o catedră la aceeași școală, ba chiar a pierdut și postul de repetitor, așa încât a fost întreținut câțva timp de prieteni; în căsătorie, a fost nefericit; soția l-a îngelat, l-a părăsit, și suferințele pe care i le-au pricinuit aceste fapte, coincidând cu eforturile intelectuale pe care le făcea, cu prilejul deschiderii cursului său privat de filosofie, i-au provocat un acces de alienație mintală; a fost internat într'un azil de nebuni; a rămas câțva timp, după aceea, moralmente zdrobit și incapabil de muncă intelectuală; dar încetul cu încetul s'a refăcut și, cu toate că avea motive foarte puternice să fie nemulțumit de viață, nu s'a îndreptat către idealism, ci către pozitivism. Feuerbach se abilitase ca docent la o universitate germană; dar când a publicat cartea sa «Asupra morții și nemuririi» a pierdut această situație și cariera sa universitară s'a închis, definitiv. A trăit foarte strâmtorat, dintr'omă mică parte din venitul unei fabrici de porțelan, și, când aceasta a decăzut, a trăit, literalmente, în mizerie; totuși, nu s'a orientat, după formula lui Herzberg, către idealism. Dühring, în sfârșit, nu numai că n'a putut să-și facă o situație universitară, cum a încercat de mai multe ori, dar a suferit, o viață întreagă, de una din cele mai mari dureri ce-i este dat omului să îndure: și-a pierdut vederea. Și totuși, a trăit și a lucrat, orb, o jumătate de veac, orientându-se către realism și pozitivism, și fiind, în același timp, însuflețit de un optimism, nu numai robust, dar înflăcărat, de o cre-

dință fanatică, de apostol reformator, într'un viitor mai bun al omenirii.

Dar să zicem că pozitivistii își găseau mulțumirea în planurile lor de reformă, întru cât tindeau, prin realizarea lor, să facă lumea mai bună și mai fericită. Cum rămâne însă cu scepticii, la cari nici măcar o asemenea satisfacție nu mai era posibilă? Primii sceptici greci, bunăoară, credeau că lumea nu putea fi cunoscută, în realitatea ei adevărată, și că prin urmare, în fața ei, trebuiau să-și suspende judecata, rămânând indiferenți, în teorie, și inactivi, în practică. Ce satisfacție mai putea da sensibilității lor o asemenea concepție? Și ce explicare mai putea avea seninătatea pe care această concepție o producea la adepții ei? Printre acești adepți, Pyrrhon a dus, până la adânci bătrânețe, o viață de o atât de impresionantă armonie, în cât a fost comparat, de contemporanii săi uimiți, cu un semi-zeu.

Cu toate aceste dificultăți, de care ne lovim când, supra-evaluând, ca Herzberg, rolul sensibilității, voim să ne explicăm, numai cu ajutorul ei sau *mai ales* cu ajutorul ei, orientarea cugetării filosofilor, nu trebuie să negăm, totuși, că ea poate avea în unele cazuri, ca cele pe care le-am văzut mai sus, o influență reală și indiscutabilă.

CONCLUZII TEORETICE ȘI POSIBILITAȚI PRACTICE

Am trecut în revistă, în capitolele precedente, principalii factori ce pot diversifica, la diferenții filosofi, rezultatele operațiilor intelectuale cu ajutorul cărora se străduiesc ei să înțeleagă lumea. Factorii pe cari i-am văzut pot adică să îndrepteze cugetarea lor în direcții divergente sau chiar opuse, făcându-i să devină, după cazuri, idealști sau realiști, dogmatici sau sceptici, materialști sau spiritualști, optimiști sau pesimiști, etc. S'ar părea dar că, de astădată, ne apropiem de soluția problemei ce ne preocupă. Din nefericire însă, această soluție, deși o întvedem, mai mult sau mai puțin clar, în liniile ei generale, n'o putem totuși formula, destul de precis, în toate amănunțele ei.

În adevăr, acțiunea factorilor pe cari i-am examinat păstrează deocamdată, în starea actuală a științelor la care ne-am referit, un caracter ipotetic destul de pronunțat. Influențele variate ale mediului geo-fizic, ale mediului etnic, ale mediului social, ale coeficienților afectivi individuali, au fost mai mult presupuse, pe baza doctrinelor generale ale biologiei, ale etnografiei, ale sociologiei, ale psihologiei, decât stabilite efectiv, pe baza unor date sigure ale experienței, așa cum se stabilesc adevărurile științifice. Chiar și în cazurile, destul de puțin numeroase, în care putem constata efectiv, în experiență, influențele de care e vorba, nu le putem prinde totuși în formule precise, pe care să le putem aplica mai departe în alte cazuri noi, așa încât să le putem prevedea, cu destulă siguranță, urmările.

Cu alte cuvinte, în starea actuală a diferitelor științe, de care avem neapărată nevoie în această privință, — a biologiei, cu numeroasele ei ramuri, a antropogeografiei, a antropologiei și etnografiei, a psihologiei generale și aplicate, a sociologiei, a istoriei

civilizațiilor, — acțiunea factorilor cari am zis că pot determina diferențierile cugetării filosofice, e mai mult bănuită decât dovedită. Dacă îi putem afirma realitatea, în general, n'o putem stabili însă, în cazurile particulare, cu destulă siguranță, și mai ales n'o putem doza, destul de precis, pentru fiecare în parte. Întru cât adică mai mulți din acei factori — sau chiar toți — pot lucra în același timp asupra unui filosof dat, ar trebui să putem determina, calitativ cel puțin, dacă nu și cantitativ, partea fiecăruia, pentru ca să ajungem astfel la o formulă, cuprinzătoare dar unică, cu ajutorul căreia să ne putem explica, exact și fără nici un rest, orientarea cugetării lui, într'o direcție sau alta. Și nu numai să ne explicăm o asemenea orientare după ce s'a produs, dar s'o putem prevedea înainte de a se produce. Căci, precum știm din logică, acesta e semnul cel mai sigur că am ajuns la formule științifice pe care ne putem întemeia, fiindcă reprezintă legi adevărate. Multe lucruri ar continua să se discute, fără sfârșit, în diferitele științe, dacă n'ar exista piatra de încercare a posibilității de a prevedea cursul viitor al fenomenelor respective. Când o formulă permite această prevedere, ea este recunoscută de toți ca adevărată și discuțiile încetează.

Așa dar factorii, de cari am zis că atârnă orientarea cugetării filosofice, au o acțiune ce nu se poate tăgădui, în principiu, iar uneori se poate și constata efectiv, în experiență. Din nefericire însă, acțiunea aceasta nu poate fi încă prinsă în formule precise, pe care să le putem aplica, așa cum aplicăm legile științifice, la prevederea cazurilor viitoare. Cu ajutorul factorilor de cari vorbim putem, cel mult, să ne explicăm aproximativ, de ce sistemele filosofice trecute au fost așa cum au fost, dar nu putem prevedea cum au să fie sistemele filosofice viitoare. Cercetând adică condițiile în care a trăit și lucrat un filosof din trecut, putem înțelege, mai mult sau mai puțin, de ce a produs operele pe care le-a produs; dar nu putem prevedea, cercetând condițiile în care trăiește și lucrează un tânăr ce se ocupă de filosofie, ce opere va ajunge să producă în viitor.

Rezultatele la care am ajuns ne pun astfel, date fiind preocupările dela care am pornit, într'o situație destul de grea. Am văzut în introducere cu ce aprigă curiozitate au căutat oamenii totdeauna să-și cunoască viitorul și că, în timpul nostru, unii dintr'înșii, părăsind vechile căi mistice, se adresează în acest scop științei. Așa au făcut și tinerii cari, dorind să-și poată întrevădea, mai de timpuriu, perspectivele în filosofie, mi-au cerut să le dau o mână de ajutor.

Și este evident că o asemenea dorință trebuie să aibă, nu numai cei câțiva cari mi s'au adresat mie, ci mai toți cei ce nu se ocupă de filosofie numai ca diletanți. Ce indicații li s'ar putea da sau ce recomandări li s'ar putea face, cu oarecare utilitate și fără prea multe riscuri?

Pare vădit, după cele ce am zis până acum, că problema factorilor ce determină apariția și orientarea cugetării filosofice n'a ajuns încă «la maturitate», — în înțelesul că nu comportă încă soluții teoretice definitive, capabile să ducă la aplicări practice sigure. E drept că unii din reprezentanții ramurilor mai tinere ale științelor, ce studiază diferitele aspecte ale vieții omenești, cred totuși că pot să formuleze diagnosticuri — sau chiar prognosticuri — individuale, cu o ușurință mai mult sau mai puțin surprinzătoare. Vom cita, ceva mai departe, un caz de acest fel, — acela al endocrinologului american Berman, — precum și părerile altor oameni de știință asupra-i. Grăbiții de acest fel nesocotesc, cu prea multă nepăsare, proverbul francez care zice: «il ne faut pas couper son blé en herbe». Acest proverb are, e drept, o înfățișare ce nu îndeamnă pe nimeni să țină seamă de el, — în înțelesul că pare a fi cu totul inutil. Niciunui agricultor nu-i trece prin minte să-și secere grâul în Aprilie, când nu este încă decât iarba verde. E totuși un fapt că, din nefericire, bunul simț al plugarilor nu intră totdeauna în înzestrarea sufletească a tuturor. Sunt oameni cari, în știință și mai ales în filosofie, se grăbesc să deslege, definitiv, probleme care sunt tot atât de puțin coapte ca grâul din proverbul francez.

O conștiință elementară a datoriilor pe care le avem față de semenii noștri, — mai ales față de tineri, cari alcătuiesc partea cea mai prețioasă a omenirii, fiindcă îi reprezintă viitorul, — trebuie să ne oprească dar de a le turbura poate dezvoltarea împingându-i, în mod intempestiv, pe căi ce nu putem fi siguri că sunt cele mai potrivite pentru ei. Nu ne rămâne astfel decât să alegem cu grije, din cercetările noastre de până acum, puținele fapte ce s'au putut stabili cu destulă siguranță și să vedem, dacă n'am putea scoate cumva dintr'însele vreo indicație utilă, din punct de vedere practic. Se înțelege însă dela sine că o asemenea indicație trebuie să rămână generală, urmând ca aplicările individuale să le încerce singuri, pe riscul lor propriu, cei ce voiesc să anticipeze cu orice preț viitorul.

Un asemenea fapt este, de sigur, că există o nevoie organică a cunoașterii. Fără o asemenea nevoie, sacrificiile mari pe care le fac filosofii pentru înțelegerea teoretică a lumii, — pentru care

renunță uneori la tot ce dă valoare vieții din punctul de vedere al oamenilor obicinuiți, pentru care chiar, când voiesc să-i dovedească adevărul, renunță și la viață, — ar fi inexplicabile. Și, ca să nu se pună cumva la îndoială realitatea acestor sacrificii, să luăm câteva exemple din istoria filosofiei. Când a fost dat în judecată, în primăvara anului 399 înainte de Cristos, pentru impietate, Socrate ar fi putut foarte bine să scape de moarte. N'ar fi avut decât să părăsească Atena, cum făcuseră, înaintea lui, Anaxagora și Protagora. Că lucrul era foarte posibil, că adversarii săi chiar păreau a nu dori altceva, ne-o arată faptul că, în ședința adunării populare care l-a judecat, unul din cei trei acuzatori ai săi, Anytos, a declarat că ar fi fost fericit dacă Socrate ar fi făcut procesul inutil, luând singur calea exilului. Apoi, în ședința chiar, după ce adunarea, cu o slabă majoritate, l-a recunoscut vinovat de faptele ce i se imputau, — când au început debaterile asupra pedepsei, Socrate avea, după legile ateniene, dreptul să facă și el o propunere, în contra aceleia a acuzatorilor săi; ar fi putut dar să ceară exilul, — și l-ar fi obținut cu siguranță. Aceasta ar fi însemnat însă, pentru el, să se recunoască culpabil, — și nu putea s'o facă, fiindcă unul din capetele de acuzare era că învățământul său corupea tinerimea ateniană. Ca să nu pună singur la îndoială adevărul și moralitatea ideilor sale, Socrate a protestat cu energie în contra verdictului nedrept al adunării și, în loc să ceară o pedeapsă mai blândă, a reclamat cu mândrie, pentru serviciile pe care le aducea statului, recompensa cea mai înaltă, pe care o putea acorda el, — de a fi, adică, hrănit la Prytaneu. Iritată de această îndrăsneală cu totul neobicinuită, adunarea a pronunțat atunci sentința de moarte. În sfârșit, chiar și după pronunțarea sentinței, îi mai rămânea lui Socrate posibilitatea să fugă; prietenii săi făcuseră toate pregătirile și, cum ne spune Platon în dialogul său, Kriton, succesul lor era sigur. Totuși, filosoful a refuzat; întru cât ar fi trebuit să trăiască apoi ascuns, renunțând la învățământul său, viața nu mai avea pentru el nicio valoare.

Poate însă că eroismul morții, care nu reclamă decât o încordare de-o clipă, e mai puțin greu decât eroismul mizeriei, care cere o rezistență morală îndelungată. Unii din succesorii lui Socrate au dovedit că filosofilor sunt capabili și de acest sacrificiu. Așa au fost cinicii. Ei își luaseră ca ideal libertatea, care era, pentru ei, binele suprem. Supunându-se legilor, ei înțelegeau să nu atârne, altfel, de nimic. Și de aceea, renunțând la toate condițiile vieții, care fac pe oameni să aibă nevoi, numeroase și variate, și să depindă prin ur-

mare de lucrurile necesare pentru satisfacerea lor, — cinicii trăiau ca cerșetorii, îmbrăcându-se ca ei, în zdrențe, umblând ca ei, cu picioarele goale, cu desagii pe spate și cu toiagul în mână, și neavând, altfel, nici casă, nici masă. Tipul lor clasic a rămas celebrul Diogene din Sinope, care a trăit însă mai mult la Atena și la Corint. Și dacă lui Diogene nu i-a fost poate prea greu să ducă o asemenea viață, fiindcă era sărac, unii din discipolii săi, cari erau bogați, — ca bunăoară Krates, tebanul aristocrat, sau Metrokles din Tracia, — n'au stat la îndoială să renunțe la averile lor și la toate satisfacțiile pe care li le puteau procura ele, ca să adopte viața de cerșetori a cinicilor.

Ce însemna acea viață și în ce atmosferă se desfășura ea, ne-o poate arăta una din anecdotele, atât de numeroase, ce au circulat în antichitate asupra-i și din care unele au ajuns până la noi. Odată un filosof cinic găsisse, în praful de pe drum, o varză. Bucuros că se putea desfăta, în ziua aceea, cu o asemenea bunătațe, s'a coborât s'o spele în apa unui pârâu care, întru cât străbătea orașul, nu era tocmai curată. Pe pod însă trecea, tocmai atunci, un filosof cirenaic. Precum se știe, cei ce purtau acest nume credeau că plăcerea este scopul de căpetenie al vieții, — și gurile rele ziceau că, spre a ajunge ei înșiși la acest scop, nu stau la îndoială să se coboare la tot felul de compromisuri. Fapt este, în orice caz, că filosofia cirenaici trăiau de obicei pe lângă curțile domnitoare sau, cel puțin, pe lângă casele oamenilor bogați, — în teorie ca sfătuitoari, în practică mai mult ca paraziți. Din care cauză, umblau totdeauna bine îmbrăcați și își îngrijeau mult ținuta, — fără ca prin aceasta să impună mai mult respect maselor populare. Iar cinicii, nu se mărgineau numai să-i combată, ci îi și batjocoreau, sistematic, oriunde aveau ocazia. Privind, compătimitor, de pe pod, la graba cu care filosoful cinic, împins de foame, își spăla varza, filosoful cirenaic i-a strigat de sus: «Vezi, trufașule zdrențăros, dacă ai fi știut să te porți cu oamenii, n'ai fi ajuns să mănânci legume crude, culese de prin gunoaie și spălate în apa asta murdară!» Ridicând capul, cel de jos i-a răspuns, ironic: «Iar tu, slugarnicule întolită, dacă ai fi știut să-ți păstrezi libertatea, n'ai fi ajuns să lingi talerele de pe la mesele bogătașilor, care te îndoapă, ca să râdă de tine!»

De unde se vede, că iubirea adevărului și nevoia ideală de a trăi potrivit cu învățămintele lui pot fi, la filosofi, mai puternice decât pornirile organice elementare, care împing pe oameni să-și asigure în viață hrana, adăpostul, îmbrăcămintea, — și toate como-

ditățile pe care le comportă ele. Iar ca să nu lungim prea mult seria acestor exemple, ne vom mărgini să amintim numai un caz dela celălalt capăt al ei, — cazul lui Giordano Bruno care, ținând la adevăr mai mult decât la viață, a refuzat să-și abjure ideile dinaintea tribunalului inchiziției și s'a lăsat să fie ars pe rug.

Cât pentru eroismul mizeriei, sau cel puțin al sărăciei, putem cita, în timpurile moderne, cazul lui Spinoza, al lui Feuerbach, al lui Spencer, — pe care le-am menționat, de altfel, în altă ordine de idei, într'un capitol anterior. Cel mai caracteristic e poate cel din urmă. Deși își dovedise marea capacitate practică și ar fi putut ajunge, ca inginer, să trăiască larg, bucurându-se de toate comoditățile și satisfacțiile materiale ale vieții, Spencer a preferat să trăiască modest și strâmtorât, luptând chiar adesea cu creditorii, numai pentru ca să se poată consacra în întregime studiilor sale filosofice.

Dar unor asemenea cazuri, fiind excepționale, li se poate contesta valoarea probantă, — pentru restul oamenilor. Dacă nevoia de a cunoaște este, cum am zis, o nevoie organică, ea trebuie să existe, — sub forme, se înțelege mai puțin accentuate decât la filosofi, — la toți deopotrivă. Experiența ne arată că este într'adevăr așa, — punându-ne la dispoziție o sumă de observări a căror valoare probantă e mai mică, de sigur, dar mai puțin discutabilă. Fenomenul psihologic, atât de răspândit, al curiozității, ne poate da o asemenea dovadă. E vorba, firește, de curiozitatea care nu urmărește niciun scop practic, de curiozitatea pură și simplă. Sunt oameni, cari doresc să știe un lucru numai ca să-l știe, nu ca să tragă vreun folos dintr'însul. Sunt bunăoară, ca să luăm cazul cel mai simplu, foarte numeroși cititorii cari urmăresc, regulat, faptele diverse din gazete, fără niciun scop determinat, numai ca să știe ce se mai petrece pe lume. Notați că n'am luat ca exemplu știrile politice, care pot atinge interesele practice ale cetățenilor. Am luat ca exemplu faptele diverse, — accidente, crimele, sinuciderile, etc. — care sunt lipsite cu totul de asemenea contingențe practice. Ele pot avea, e drept, contingențe teoretice. Statisticianii, bunăoară, numără accidentele de circulație, juriștii numără crimele, filosofii numără sinuciderile, pentru ca să tragă dintr'însele anumite concluzii. Noi vorbim însă acum de mare masă a cititorilor de ziare, cari n'au nicidecum asemenea preocupări teoretice, — dar urmăresc regulat faptele diverse, justificându-și singuri mania lor nevinovată prin dorința de a ști «ce mai e pe lume». Se mai poate explica, firește această manie, prin nevoia de distracție. Nu trebuie să uităm însă că distracția

n'ar fi posibilă, dacă citirea faptelor diverse n'ar face plăcere oamenilor de care e vorba. Și este evident că nu le face plăcere decât numai întru cât satisface curiozitatea lor, nativă și naivă.

Am zis că această curiozitate e nativă și naivă. Ea începe, în adevăr, de timpuriu, și se manifestează în forme rudimentare. Copiii mici, precum se știe, plictisesc pe părinții lor cu nenumărate întrebări. Ei voiesc să știe ce sunt lucrurile, toate lucrurile, pe care le văd. În ce scop o voiesc însă? Nu, de sigur, în vreun scop practic oarecare. Copiii mici n'au încă o viață practică; nevoile lor organice sunt satisfăcute de părinții lor. Curiozitatea lor e deci dezinteresată. Ea este manifestarea nevoii innăscute a copiilor, a nevoii lor organice, de a cunoaște lucrurile pentru a le cunoaște.

Existența acestei nevoi nu este nicidecum incompatibilă cu originea biologică a inteligenței. Am văzut că, la început, inteligența a apărut ca un instrument menit să ușureze satisfacerea nevoilor fundamentale ale vieții. Ca atare, activitatea ei era interesată; cu ajutorul ei, oamenii căutau să cunoască lucrurile pentru a se servi mai bine de ele. Încetul cu încetul însă, ea a ajuns să aibă o activitate dezinteresată; oameni au căutat, adică, dela o vreme, să cunoască lucrurile numai pentru a le cunoaște. Inteligența a urmat, întru aceasta, calea celorlalte funcțiuni organice care, alături de activitatea lor interesată, biologicește vorbind, mai au și una dezinteresată, — care este jocul. E un fapt că, mai mult sau mai puțin, toate animalele și toți oamenii se joacă; și toți psihologii sunt de acord, că jocul lor e o exercitare dezinteresată, ce nu urmărește adică un scop practic determinat, a funcțiunilor lor vitale. La un moment dat al evoluției lor așa dar, — sau poate chiar dela începutul diferențierii lor de speciile animale ce i-au precedat, — oamenii au căutat, oarecum jucându-se, să cunoască lucrurile și pentru a le cunoaște, nu numai pentru a se servi de ele. Această funcționare dezinteresată a inteligenței s'a dezvoltat apoi încetul cu încetul, până când a dat naștere unei deprinderi atât de puternice, încât a devenit ceea ce numim astăzi nevoia organică de a cunoaște, — de a cunoaște pur și simplu, fără niciun scop practic.

Desvoltarea treptată a acestei nevoi a mers de sigur paralel cu evoluția generală a speciei omenești. Ceea ce deosebește, dela prima vedere, pe oameni de animale, este faptul că, la ei, acțiunile ce țin-tesc direct la satisfacerea trebuințelor elementare ale vieții sunt, sau par a fi, mult mai reduse. Animalele, bunăoară, aleargă toată ziua să-și caute hrana și, dacă au ce, mănâncă toată ziua, — sau, în orice

caz, la orice oră din zi sau din noapte. Oamenii dimpotrivă, — oamenii civilizați cel puțin, — se ocupă toată ziua cu alte lucruri, — cu nenumărate alte lucruri, — și nu consacră mâncării decât scurtul timp cât stau la masă. Potrivit cu această schimbare fundamentală în felul lor de viață, au apărut, la oameni, și schimbări corespunzătoare în structura lor anatomică. Aparatul masticator, de pildă, atât de dezvoltat și atât de puternic la animale, este, la oameni, mult mai redus și mai slab. De aci și deosebiri în conformația capului. La maimuțe, bunăoară, — ca să vorbim numai de speciile ce par a fi precedat, imediat, în evoluția generală a regnului animal, apariția speciei omenești, — fălcile, încă mari, ies înainte, pe când fruntea, încă mică, se înclină înapoi. La oameni, dimpotrivă, fălcile se retrag treptat, fiindcă se micșorează, iar fruntea devine mai mare, mai puțin înclinată înapoi, mai proeminentă, potrivit cu dezvoltarea crescândă a creierului. Putem zice dar că, la oameni, evoluția psihofiziologică s'a caracterizat printr'o reducere treptată a funcțiilor inferioare și printr'o dezvoltare treptată a funcțiilor superioare ale vieții. Printre aceste funcțiuni superioare trebuie să punem, în primul rând, pe aceea a cunoașterii dezinteresate, care cu vremea a devenit, cum am zis adineauri, o nevoie organică.

Ca atare, această nevoie trebuie să existe, evident, la toți oamenii. Ea n'are însă la toți aceeași intensitate. La începutul vieții, în primii ani ai copilăriei, ea pare a fi, sub forma elementară a curiozității pure și simple, mai mult sau mai puțin egală, la toți. Toți copiii manifestează o curiozitate vie, uneori chiar incomodă pentru cei mai de aproape ai lor; toți doresc să știe ce sunt lucrurile ce îi înconjoară, — toate fără deosebire. Cu vremea însă, diferențierea se produce. Ajungând adulți, cei mai mulți oameni își mărginesc nevoia de a cunoaște la lucrurile ce îi interesează din punct de vedere practic. Nu că nu s'ar simți îndemnați, câteodată cel puțin, să meargă mai departe; dar n'au mijloacele necesare ca s'o facă prin ei înșiși. La oamenii de acest fel, nevoia generală de-a înțelege lumea e satisfăcută de religiile la care aderă și care le spun când, cum și de ce a creat Dumnezeu universul. Iar explicarea fenomenelor lui o găsesc ei, în general, în voința Celui ce l-a creat. Sau, dacă își aleg o carieră ce cuprinde o parte teoretică, nevoia de a cunoaște a oamenilor de acest fel se mărginește la problemele respective. Chiar și la oamenii de știință propriu ziși, cari fac teorie pură, această nevoie se mărginește, în majoritatea cazurilor, la specialitatea lor. Sunt puțini savanți cari se interesează, astăzi, de toate; altădată erau

mai numeroși; pe măsură însă ce problemele s'au înmulțit și s'au complicat, necesitatea specializării a devenit din ce în ce mai tiranică. Dar, în sfârșit, există și asemenea savanți; iar alături de ei, sau deasupra lor, se așează filosofii cari, mai puțin modești și mai îndrăzneți decât toți, voiesc să știe tot ce se poate ști, în timpul lor, voiesc adică să cunoască lumea în totalitatea ei. Acesta este unul din puținele fapte bine stabilite, de care vorbiam la începutul acestui capitol. Și este bine stabilit, fiindcă ni-l dovedesc atâtea și atâtea sisteme filosofice, care nu urmăresc altceva decât să ne explice lumea, în totalitatea și unitatea ei.

Trebue dar să admitem că, la oamenii de acest fel, nevoia organică de a cunoaște ajunge la o dezvoltare excepțională. Ea devine, în același timp, și foarte întinsă și foarte puternică. Foarte întinsă, întru cât vrea să cuprindă în sfera ei tot, și foarte puternică, întru cât sforțările și sacrificiile considerabile, ce devin indispensabile pentru satisfacerea ei, ne silesc să credem că ea lucrează, în viața sufletească a celor ce o posedă — sau cari sunt posedați de ea — cu o intensitate extraordinară.

Când ia asemenea proporții, la unii oameni, pe cari îi putem considera, din această cauză, ca excepționali, nevoia de a cunoaște, prin chiar predominarea ei în mecanismul sufletesc, trebue să arunce pe planul al doilea sau al treilea interesele obicinuite ale vieții. Așa trebuie să ia naștere acea indiferență pentru viața practică, ce surprinde adesea la oamenii de acest fel și produce chiar uneori, când ia nuanțe mai accentuate, — de nerăbdare, de ostilitate, de dispreț sau de desgust, — o adevărată uimire. De unde se vede că, pentru explicarea unei asemenea atitudini puțin comune, nu e neapărat necesar să presupunem, la savanții și la filosofii ce trăiesc departe de lumea concretă, preocupați numai de teoriile lor abstracte, acea «insuficiență practică» de care ne vorbea Herzberg. Se poate, firește, ca o asemenea insuficiență să existe, în adevăr, în unele cazuri. Dar atunci ea s'ar putea explica mai natural prin ceea ce Darwin numea legea compensării organice, decât prin mecanismul complicat al inhibițiilor, grefat pe o sensibilitate excesivă. Legea compensării organice însemnează că, atunci când unele organe se dezvoltă prea mult, altele scad, în mod corelativ. O dezvoltare excepțională a sistemului muscular, la atleți bunaoară, atrage după sine o insuficiență în dezvoltarea sistemului nervos. Atleții sunt de regulă puțin inteligenți, iar oamenii de geniu sunt departe de a fi atleți. Se poate prin urmare foarte bine, ca ipertrofia interesului teore-

tic să atragă după sine, la unii oameni, o atrofie a interesului practic. Iar îndepărtarea filosofilor de acțiune se poate explica, de asemenea, nu printr'o sensibilitate excesivă, care ar da inhibițiilor o putere neobîcînută, cum susține Herzberg, ci prin dezvoltarea excepțională a nevoii de a cunoaște, care ar da activității intelectuale o intensitate neobîcînută. Discernămîntul critic, care am zis că constituie elementul de căpetenie al acestei activități, din punct de vedere științific și filosofic, devenind, atunci, deosebit de activ, descoperă la fiecare pas, în fața acțiunilor posibile într'o situație dată, prea multe motive pro și contra. De unde îndoiala, care întîrzie acțiunea — și uneori o face imposibilă. Pentru ca acțiunea să fie promptă, trebuie ca inteligența să nu fie prea mult în loc pe cel ce vrea s'o îndeplinească. Prea multă gândire duce la îndoială, la ezitare, la întîrziere — și chiar la inacțiune. Acesta e sensul unui cuvînt, în aparență ciudat, al lui Anatole France. Intr'unul din romanele sale, «Le lys rouge», e vorba undeva, în treacăt, de un tînar lucrător, bun, blînd și cumsecade în purtările sale, dar mărginit și prin urmare credul. Citind o broșură anarhistă, el s'a convins numaidecît că organizarea socială este cauza tuturor relelor de care suferă oamenii, și că, spre a-i face fericiți, ar fi de ajuns a distruge această organizare prin cei ce o reprezintă. Trecînd dar, fără prea multă gândire, dela credință la acțiune, tînarul lucrător a ieșit în stradă și a comis un atentat. Iar Anatole France îl caracterizează, zicînd : «il n'était pas assez intelligent pour douter; il était croyant».

Intrebarea ce se ridică acum, în chip firesc, în fața constatării, pe care am făcut-o, este: cum ajunge nevoia organică a cunoașterii să aibă, la unii savanți și la filosofi, o asemenea intensitate? O are dela începutul vieții lor sau o câștigă numai cu vremea? Și, în ambele cazuri, care este explicarea?

Dacă există un talent științific și un talent filosofic, cum există un talent artistic, trebuie să presupunem că elementul de căpetenie, care trebuie să constituie aceste două forme ale talentului, trebuie să fie o intensitate excepțională a nevoii organice de a cunoaște. Alături de elementele diferențiale, care deosebesc varietățile talentului științific, după diferitele științe, și varietățile talentului filosofic, după diferitele direcții în care se îndreptează, putem zice că elementul lor comun, — și prin urmare fundamental, — este această intensitate excepțională a nevoii organice de a cunoaște.

Am zis însă, într'un capitol anterior, că talentul, în general, ar putea să fie o variație bruscă individuală, adică o mutație, ca cele

pe care le-a studiat de Vries, creând o variantă a transformismului. El ar fi, ca atare, înnăscut, dar nu ereditar. Același ar fi, atunci, și cazul elementelor lui componente, — în primul rând al intensității excepționale a nevoii organice de a cunoaște.

Intru cât însă această intensitate excepțională nu este totdeauna, — am putea zice chiar că nu este mai niciodată, — vizibilă dela început, trebuie să admitem că ea este înnăscută numai ca posibilitate sau ca virtualitate organică și rămâne latentă până când împrejurările îi permit să se manifesteze, mai întâi, și apoi să se developeze, treptat, în forme evidente pentru toată lumea.

Aceste împrejurări pot să fie, se înțelege, foarte diferite. Ca să nu facem însă ipoteze complicate, — cum am văzut, bunăoară, că este aceea a lui Herzberg, — să luăm cazul cel mai simplu cu putință. Și, ca să-l descoperim, să consultăm, mai întâi, propria noastră experiență.

Ce împinge pe cei mai mulți din tinerii ce se înscriu la cursurile de filosofie, să studieze această materie? Li împinge oare mecanismul complicat al inhibițiilor și al sublimării, de care vorbește Herzberg? Au rămas oare pornirile lor organice nesatisfăcute, fiindcă nu și-au putut găsi descărcarea naturală în acțiune, și au simțit ei nevoia să le caute un derivativ în «surogatul» cuțetării filosofice, cum susține psihologul german? — Poate că unii dintre înșii se găsesc în acest caz, — deși mă îndoiesc. Cred, mai de grabă, că cei mai mulți s'au simțit îndemnați să studieze filosofia de curiozitatea naturală de a vedea ce ascunde acest nume, atât de pompos, sau poate de plăcerea pe care au simțit-o, întâmplător, când au citit vreo carte sau au ascultat vreun curs asupra acestei materii. Aș putea cita, în această privință, un caz concret, care este destul de limpede. Am avut anii trecuți, printre studenții facultății de litere din București, un ascultător deosebit de interesant. Era un tânăr, care își făcuse drumul în altă direcție, care înaintase și se distinsese chiar în cariera sa, așa încât n'avea niciun motiv practic să mai caute altceva și să vină să se așeze din nou pe băncile școlii. Mai mult încă, tânărul în chestie se gândia cu atât mai puțin la filosofie, cu cât, precum a mărturisit-o singur, avea o părere puțin măgulitoare despre această materie, pe care o considera mai mult ca un pretext de dezvoltări oratorice, impresionante poate, din punct de vedere afectiv, dar fără nicio consistență științifică. Întâmplarea a făcut însă ca un prieten să-i vorbească de unele cursuri dela facultatea noastră, și, spre a se informa pur și simplu,

a avut curiozitatea să le citească. Iar rezultatul, cu totul neașteptat, a fost că, cu prilejul acestei lecturi, s'a trezit într'însul dorința de a studia mai de aproape problemele filosofice. Deși obligațiile profesionale nu-i lăsau prea mult timp liber, și cu toate că nu mai avea vârsta obicinuită la care se fac studiile universitare, a venit și s'a înscris la facultatea noastră, ca student regulat. Și, pentru că am avut puțința să-l cunosc mai de aproape, l-am întrebat dacă nu s'a simțit cumva împins către filosofie de vreuna din cauzele pe care Herzberg le consideră ca fiind factorii de căpetenie ai sublimării. Răspunsul său, în această privință, a fost negativ. L-au interesat, pur și simplu, problemele filosofice, și a simțit dorința de a le studia.

Printre împrejurările, așa dar, care fac ca nevoia organică de a cunoaște să se trezească la un moment dat, — manifestându-se cu o intensitate neobicinuită și creând dorința de a ajunge la acea înțelegere totală a lumii, pe care o numim filosofică, — cea dintâi și cea mai simplă este întâmplarea. Ca atare, întâmplarea, — sau, cum se mai zice, hazardul, — a jucat un rol însemnat în viața multora dintre filosofi. Spațiul nu mi-ar permite, din nefericire, să trec în revistă toate cazurile, pe care le-ași putea găsi în istoria filosofiei. Mă voiu mărgini să citez unul singur, ce-mi pare că este mai caracteristic decât toate. E cazul lui Fichte. El fusese, în copilărie, păzitor de găște al satului său natal, — și ar fi putut să rămână ceea ce începuse să fie, dacă nu s'ar fi întâmplat ca, în acel sat, să fie pastor un om de talent. Sub impresia predicilor lui, s'a manifestat la Fichte un talent neobicinuit de imitație și o memorie supranormală. El putea, anume, să rețină și să reproducă predicile ce-l impresionau mai mult, cu mimica și intonațiile pastorului, — ceea ce interesa pe unii din țărani și îi distra, firește, pe toți. Aceste manifestări sufletești ar fi putut să nu ducă, nici ele, la nimic, dacă nu s'ar fi întâmplat ca un proprietar bogat din împrejurimi să vină, într'o Duminică, prea târziu la predică, și să fie îndemat de țărani să asculte reproducerea lui Fichte. Surprins de înzestrarea sufletească neobicinuită a păzitorului de găște, proprietarul s'a însărcinat să-i facă educația și l-a trimis la studii, ca să poată ajunge și el pastor. Când însă, terminând liceul, începuse de-abia să studieze teologia la universitate, moștenitorii protectorului său, care murise, au refuzat să-l mai susțină. Fichte a trebuit dar să trăiască dând lecții particulare. Fiindcă însă, din această cauză, nu-și putea trece examenul de absolvire, când a ajuns la 26 ani, a cerut un aju-

tor bănesc consistoriului bisericesc din Saxonia. Dacă acest ajutor i-ar fi fost acordat, Fichte și-ar fi trecut examenul și ar fi intrat în rândurile clerului, ajungând pastor în vreun sat oarecare. S'a întâmplat însă, ceea ce nu se întâmplă de obicei în asemenea cazuri, — ca ajutorul să-i fie refuzat. Fiind astfel silit să dea, mai departe, lecții particulare, o nouă întâmplare a intervenit. Un student, care nu înțelegea filozofia lui Kant, l-a angajat să i-o explice. Fichte nu citise pe Kant. Dar fiindcă trebuia să trăiască, a primit angajamentul și, conștiincios cum era, s'a apucat să studieze «Criticile» filosofului dela Königsberg. Iar rezultatul, cu totul neașteptat, a fost că a ieșit el însuși transformat cu totul, sufletește, din acest studiu, la care nu se gândise nicidecum. Și, părăsind definitiv teologia, s'a apucat de filosofie, — la care îl împinsese, cum se vede, numai întâmplarea.

Oricât de intensă ar ajunge însă, fie din cauza întâmplării, fie sub influența altor factori, nevoia organică de a cunoaște, și oricât de hotărât s'ar orienta cel stăpânit de ea către filosofie, — atâta numai nu ajunge, pentru ca un filosof să ia naștere. În adevăr, oricât de intensă ar fi ea, nevoia de a cunoaște nu poate fi satisfăcută fără intervenirea a o sumă de puteri sufletești, deosebite de ea. Cel ce e stăpânit de această nevoie, — și aspiră, prin urmare, să ajungă la înțelegerea totală sau filosofică a lumii, — are trebuință, mai întâi, de o putere de muncă extraordinară, pentru ca să poată aduna imensul material de cunoștințe particulare, indispensabile pentru un filosof, care nu e un savant specialist, cantonat într'o problemă mărginită și izolată. El are trebuință apoi de o tenacitate puțin comună, pentru ca să nu se descurajeze prea repede, în fața dificultăților enorme ale acestei munci și să n'o abandoneze înainte de timp. El are trebuință, mai departe, de o mare doză de obiectivitate, în prețuirea materialului, atât de întins și de variat, pe care îl adună, precum și de o mare doză de pătrundere critică, în desprinderea concluziilor la care duc datele lui de căpetenie. El mai are trebuință, în sfârșit, de un mod propriu de a gândi aceste concluzii, pentru ca să le dea o formă personală sau originală.

Toate aceste calități sufletești ale unui om ce s'a îndreptat către filosofie, se pot constata fără prea multă greutate, când s'au manifestat, când avem adică dinainte-ne rezultatele lor, cristalizate în opere filosofice. Putem chiar, atunci, să le explicăm apariția, cu ajutorul factorilor, pe cari i-am trecut în revistă în capitolele anterioare. Întrebarea e însă, dacă putem și prevedea apariția lor, îna-

înte de a se manifesta, — la tinerii bunăoară, care au început de abia să studieze filosofia, — cum erau tocmai cei ce mi-au cerut ajutorul, ca să-și poată întrevădea perspectivele de viitor.

Că asemenea tineri au primul element, care le este indispensabil, adică nevoia organică de a cunoaște, ajunsă la un grad de dezvoltare ce o împinge să îmbrățișeze totalitatea lumii, — nu mai încapă îndoială. Dacă n'ar fi așa, tinerii de care vorbim nu s'ar fi apucat să studieze filosofia. Au însă ei și celelalte puteri sufletești, care am zis că le mai sunt necesare ?

N'ar fi prea anevoie să răspundem la această întrebare, dacă am cunoaște structurile psihofiziologice care stau la baza puterilor în chestie, și dacă am avea putința să stabilim, prin anumite caractere exterioare, existența lor în adâncimile biologice ale fiecărui individ. Am întrebuițat cu intenție acest cuvânt vag, dar tocmai de aceea expresiv, de «adâncimi biologice». Am voit să îndreptez atenția cititorilor către faptul că, după unele teorii mai noi, puterile sufletești ale omului, — intensitatea, în orice caz, cu care lucrează ele și aspectele diferite pe care le pot lua, — nu atârnă numai de structura sistemului nervos, ci și de activitatea câtorva mici organe, situate în alte părți ale corpului, care sunt glandele endocrine. Precum însă nu cunoaștem încă decât prea puțin structura, atât de complicată, a sistemului nervos, tot așa endocrinologia, care este de abia la început, nu ne poate ajuta decât prea puțin.

Și fiindcă, poate tocmai din cauza noutății ei ca specialitate științifică, endocrinologia este încă puțin cunoscută, e bine, cred, să dau câteva indicații, foarte sumare, asupra perspectivelor neașteptate, pe care le deschide ea problemei noastre. Aceste perspective însă, neputând fi înțelese decât la lumina faptelor, trebuie să citez, mai întâi, câteva fapte caracteristice.

S'a constatat bunăoară, — cum am relevat-o în treacăt într'un capitol anterior, — că turburarea funcțiunilor glandei tiroide, în cazurile de myxoedem, duce la turburări psihice, care sunt cu atât mai adânci, cu cât încep mai de timpuriu. Asemenea turburări pot să înceapă chiar din perioada foetală, în care caz dezvoltarea intelectuală a copiilor devine foarte înceată, rămânând uneori cu desăvârșire nulă. În cazurile extreme, copiii rămân idioți și duc o viață mai mult vegetativă. În cazurile mai puțin grave, copiii se dezvoltă, sufletește, încet și puțin; învață greu să vorbească, vocabularul lor rămâne redus și rudimentar, iar la școală nu pot prinde mai nimic. Interesante sunt în deosebi cazurile când afecțiunea de care vorbim,

— myxoedemul, — apare mai târziu, atunci când inteligența a apucat să se desvolte și tinerii au putut să adune un număr oarecare de cunoștințe. Turburarea secrețiunilor glandei tiroide sau deficiența lor se manifestează, în acest caz, prin slăbirea atenției și a memoriei, prin lipsa de curiozitate și de imaginație, prin insuficiența judecării și a raționamentului. De unde rezultă că, dacă curiozitatea e forma nativă și naivă, cum am zis adineauri, a nevoii organice de a cunoaște, care stă la baza interesului pentru filosofie, atunci acest interes atârnă, într'o măsură ce pare evidentă, dar pe care n'o putem încă determina, de o bună funcționare, poate de o funcționare mai activă, a glandei tiroide. Am citat mai sus, în altă ordine de idei, cazul unei fete tinere, de 15 ani, atinse de myxoedem, care se afla în tratamentul unei clinici din Paris, și a cărei stare, din punct de vedere sufleteș, a fost studiată îndeosebi de psihologul francez Dumas. Fata a fost supusă unui tratament, care consta în suplینirea deficienței glandei bolnave, prin injecții cu extract tiroidian. Devoltarea ei, nu numai psihică, ci și fizică, ce fusese oprită de afecțiunea de care era atinsă, a reînceput destul de repede. Fata «a devenit puberă, cochetă, inteligentă și curioasă» (Dumas, *Psychologie*, vol. II, p. 1081). Ea a devenit curioasă însă, nu în înțelesul de ciudată, ci în înțelesul că a început să se intereseze de o sumă de lucruri, ce o lăsau mai înainte nepăsătoare. Și e caracteristic faptul, că era de ajuns «să se întrerupă tratamentul opt zile, pentru ca ea să redevină indiferentă și apatică». «*Cercul ideilor ei, adăogă psihologul francez, se îngusta atunci considerabil*» (op. cit., II, p. 1081).

S'a constatat de asemenea, că turburările secrețiunilor interne ale capsulelor supra-renale sau ad-renale, în boala lui Adison bunăoară, produc slăbiciune musculară, oboseală permanentă, apatie, lipsă de energie, — fizică și morală. Dacă, pe lângă curiozitate sau interes pentru problemele generale ale lumii, un filosof mai are nevoie, cum am zis adineauri, de curaj, pentru ca să îndrăznească să atace probleme atât de vaste, de tenacitate, pentru ca să nu se descurajeze prea curând în fața imenselor lor dificultăți, și de o mare putere de muncă, pentru ca să adune enorma sumă de cunoștințe necesare pentru deslegarea lor, — atunci capsulele supra-renale trebuie să joace și ele un rol, în formarea sistemelor filosofice. Acest rol însă, deși pare evident, nu-l putem încă determina. Studii speciale, în această privință, nu s'au făcut încă. Pentru moment, punctul de vedere ce predomină, în cercetările care se fac, este cel patologic. Într'o măsură mai mică, — mult mai mică, —

s'au făcut și încercări de a se utiliza activitatea glandelor de care vorbim în clasificarea temperamentelor și caracterelor. În această direcție, se pot găsi unele indicații în opera lui Pende, italianul, ale cărui păreri s'au discutat mult, acum în urmă, — operă intitulată «Endocrinologia».

Deosebit de interesante sunt legăturile strânse, ce există în lăuntru «sistemului endocrin», pe care îl formează glandele cu secrețiune internă. Capsulele supra-renale, bunăoară, au o influență considerabilă asupra glandelor sexuale, care, pe lângă funcțiunea lor cunoscută, de a secreta celulele seminale, masculine și femele, mai au și o secrețiune internă, ce determină caracterele sexuale secundare și instinctele respective. Grație acestei influențe, anumite turburări ale capsulelor supra-renale pot produce schimbări ale caracterelor sexuale secundare, — ce deosebesc sexurile în înfățișarea lor exterioară — și pot modifica instinctele ce regulează viața sexuală. Neurologul francez Claude a studiat «virilismul», ce apare uneori la fetele tinere, după epoca pubertății, ca urmare a unor turburări ale capsulelor supra-renale. Pe lângă complexul modificărilor fizice, ale caracterelor sexuale secundare, ce nu ne interesează aici, instinctul lor sexual însuși e modificat, luând o direcție ce nu e a sexului lor, — ceea ce constituie fenomenul inversiunii.

Încercările experimentale au confirmat apoi ipotezele făcute în cazurile patologice. Un cocoș, bunăoară, poate fi transformat, din punctul de vedere al «comportării» instinctului sexual, în găină. El poate fi adus, prin remanierea sistemului său endocrin, să clocească, să scoată pui, să-i plimbe, să-i adăpostescă sub aripi, etc., — ca orișice cloacă. Ba chiar, doi biologi americani, Michael Guyer, profesor de zoologie la universitatea din Wisconsin și Oscar Riddle, dela institutul Carnegie, pretind că au putut să facă, pe căi analoage, ca un cocoș și un porumbel mascul să ouă.

Dacă însă modificările secrețiunilor interne pot schimba instinctele, atât de adânc înfipte în organizarea psihofiziologică a individului de evoluția speciei, cu atât mai mult pot influența stările sufletești trecătoare ce, prin intensitatea lor neobicinuită, pot, în anumite momente, să sugereze filosofilor anumite vederi asupra lumii și a vieții, orientând cugetarea lor într'o direcție sau alta.

Aceste câteva exemple ne arată îndeajuns însemnătatea endocrinologiei pentru problema ce ne preocupă. Din nefericire, ea este încă la început, — *de abia* la început. Ea trebuie dar să se mărginească, deocamdată, la studiul *faptelor*. Sistematizările mai întinse

sunt premature, fiindcă sunt condamnate să rămână, câtva timp încă, prea ipotetice. Dumas, în Psihologia sa, zice: «Câmpul pe care ni l-a deschis studiul glandelor cu secreție internă e atât de vast și atât de bogat, încât nu e nevoie să-l mai mărim și să-l mai îmbogățim cu fantezia noastră» (II, p. 1113). Un învățat american, Berman, a încercat, totuși, o sistematizare, în cartea sa «The glands regulating personality», care a apărut în 1922, dar n'a reușit decât să se... compromită. El mergea în adevăr prea departe, când încerca să explice diferitele aspecte ale personalității prin predominarea unor sau altora din glandele endocrine. Personalitatea lui Napoleon, bunăoară, așa cum ne-o arată istoria, s'ar explica prin predominarea secrețiilor hipofizei. Iar personalitatea lui Darwin (Charles) s'ar explica printr'un exces de activitate al glandei tiroide și printr'o insuficiență a activității capsulelor suprarenale. Asemenea aplicări premature ale endocrinologiei, care este încă în fașe, au fost judecate cu oarecare asprime de savanții mai serioși. După Dumas, bunăoară, ele «n'au nici măcar meritul de a fi umoristice» (op. cit. II. p. 1113).

Nu ne rămâne astfel decât o cale, pe care am putea ajunge la scopul urmărit. Această cale, nu cred că aș putea-o lămuri mai bine decât printr'o comparație.

Animalele nu pot să-și cunoască, cu niciun chip, culoarea ochilor lor proprii. Ele pot ajunge, e drept, să aibă o imagine aproximativă de forma și culoarea corpului lor, întru cât, parțial cel puțin, îl pot percepe direct. Ele pot să-și completeze apoi această imagine fragmentară, cu percepțiile integrale pe care le au despre forma și culoarea celorlalte animale de aceeași specie. Dar forma și culoarea ochilor lor proprii n'o pot cunoaște, cu niciun chip, în mod direct.

Noi oamenii însă avem la dispoziție, în acest scop, un mijloc indirect. Noi putem cunoaște forma și culoarea ochilor noștri proprii, întrucât le vedem imaginea reflectată într'o oglindă. Dacă iscusința noastră n'ar fi inventat acest instrument, ne-am găsi încă, din acest punct de vedere, în situația animalelor.

Tot așa este și cu fizionomia noastră sufletească. O putem cunoaște, cu condiția să avem la dispoziție o oglindă potrivită. Această oglindă, — singura de care ne putem servi din acest punct de vedere, — este experiența. Omul nu se poate cunoaște pe sine însuși decât pe măsură ce virtualitățile, ce-i alcătuiesc structura sufletească, se realizează, în diferitele împrejurări ale vieții, pe care le înre-

gistrează experiența. De aceasta ne poate încredința, foarte ușor, faptul, că nici pe semenii noștri nu-i putem cunoaște altfel. Dacă cineva s'ar lăuda dinaintea noastră că are un curaj extraordinar, l-am putea oare crede pe cuvânt? Evident că nu. Ce-am putea însă face, ca să știm în adevăr dacă omul în chestie are sau nu un curaj extraordinar? Nu putem face decât un singur lucru: să așteptăm ca împrejurările să-l pună în situația de a-și arăta curajul, — pe câmpul de războiu, în timpul unui incendiu, în timpul unei inundații, în timpul atacului neașteptat al unei bande de tâlhari, etc. Altfel, ne e peste putință să afirmăm ceva cu privire la curajul lui.

N'avem dar decât un mijloc să cunoaștem virtualitățile înnăscute de care dispunem: să provocăm actualizarea lor și s'o observăm, în experiență. Numai pe această cale putem construi, încetul cu încetul, oglinda, în care să putem contempla, în sfârșit, fizionomia noastră sufletească.

Odată, în antichitate, un filosof grec, care se ducea pe jos, cum era obiceiul pe atunci, dela un oraș la altul, obosit de drum și de căldură, se culcase la umbra unui pom și dormea dus. Un călător grăbit însă, l-a deșteptat, ca să-l întrebe, cât mai avea de făcut până la orașul învecinat. Filosoful s'a frecat la ochi, a căscat, și i-a răspuns laconic: mergi! Repetându-și întrebarea și obținând același răspuns, călătorul și-a închipuit că avea de aface cu un nebun, și a plecat mai departe. De-abia făcuse însă câțiva pași, și filosoful l-a chemat înapoi, spunându-i că avea să ajungă la orașul învecinat pe la apusul soarelui. Mirat, călătorul l-a întrebat, de ce nu i-a spus-o dela început. «Cum puteam să ți-o spun, i-a răspuns filosoful, dacă nu știam cum mergi?»

Tot așa și eu, la întrebările tinerilor de cari am vorbit, n'am putut răspunde decât, că îi rugam să-mi dea puțința să urmăresc câtva timp activitatea lor filosofică. Pe măsură ce ar fi produs lucrări filosofice, aș fi putut încerca să întrevăd particularitățile structurii lor sufletești. Și fiindcă tinerii în chestie puteau prefera să se dispenseze de orice concurs strein, într'o materie atât de delicată, le-am dat sfatul să întrebuițeze și singuri această metodă, ca să ajungă, în sfârșit, la acea prețioasă cunoaștere de sine însuși, pe care Socrate o recomanda tuturor, ca fiind temelie ultimă și cea mai sigură a înțelepciunii.

Răspunsul meu n'avea, cum se vede, nimic senzațional. El nici nu era menit să impresioneze, ci numai să folosească. Redus la cea mai simplă expresie, acest răspuns nu cuprindea decât un sfat banal:

tinerii trebuie să lucreze și să se observe lucrând. Trebuie să lucreze însă cu toată încordarea, în toate direcțiile, și să observe, cu toată atenția, și desfășurarea activității lor și rezultatele ei. Intru cât se ocupau de filosofie, tinerii în chestie studiau, firește, și psihologia, ba chiar și psihotehnica, — și metodele necesare pentru observarea fenomenelor sufletești, chiar dacă nu le erau familiare, nu le erau totuși necunoscute. În cazul când mânuirea lor le-ar fi pricinuit, la început, dificultăți, i-am sfătuit să nu uite că niciun om nu ajunge, niciodată, să facă în viață tot ce îi stă în putință, dacă nu încearcă, măcar odată, să facă și imposibilul. Numai pe această cale, am încheiat, pot ajunge să știe singuri de ce sunt capabili și ce pot prin urmare aștepta dela viitor.

Sfatul acesta, atât de simplu și atât de banal, constituie poate, pentru curiozitatea cititorilor, care s'ar putea să fie tot atât de nerăbdătoare ca a tinerilor de cari am vorbit, o mare decepție. S'au așteptat poate la mai mult, și le-am dat atât de puțin încât, fără voie, se simt desamăgiți. Nu e însă vina mea, dacă ne găsim în veacul al XX-lea numai, și nu în al XXX-lea sau al XL-lea, după Cristos, când se va putea vorbi altfel de probleme, cu a căror obscuritate ne luptăm noi, astăzi, atât de greu. Și, la urma urmei, nimeni nu trebuie să uite că decepțiile sunt adesea mai utile, în viață, decât iluziile. Nu e de sigur plăcut, — dar este, din nefericire, așa. Pe când iluziile ne expun la greșeli, decepțiile ne ajută să le evităm. Pe când iluziile, în loc de mulțumiri, ne dau, adesea, numai suferințe, decepțiile nu ne pricinuiesc, e drept, nicio bucurie, dar ne feresc, în schimb, de multe mâhniri inutile. E caracteristic, din acest punct de vedere, faptul că leacurile cele mai prețioase ale medicinei sunt departe de a avea un gust plăcut. Tot așa, înțelepciunea, care e călăuză cea mai sigură în viață și care isvorăște din cunoașterea de sine însuși, este rodul cel mai folositor, de sigur, dar și, uneori, cel mai puțin dulce, al experienței.

Să-mi fie dar îngăduit să sper, că sfatul pe care l-am dat cititorilor va avea asupra lor, ca leacurile amare ale medicinei, o acțiune tonică. Fiindcă s'ar putea să fie însă și altfel, trebuie să mai adaog câteva cuvinte.

Dacă, spre a se hotărî să lucreze, tinerii ce se ocupă de filosofie ar aștepta să li se dea, mai întâi, asigurarea că vor reuși, ar comite o greșeală de neiertat. Și-ar lua, anume, singuri, puțința de a mai ajunge la izbândă. A-și cruța puterile, fiindcă n'au siguranța

succesului, ar fi a se condamna singuri la sterilitate, — ceea ce n'ar însemna, de sigur, a-și gospodări inteligent viața sufletească, ci a face ca sluga rea din Evanghelie care a pus talantul stăpânului să doarmă sub pământ, în loc să-l facă să dea roade, la lumina soarelui.

Iar în momentele de îndoială ce i-ar putea surprinde câteodată, tinerii muncitori trebuie să-și caute consolarea în ideea, că tot ce facem noi astăzi, n'are decât o valoare trecătoare, — dacă nu chiar, cu repeziciunea din ce în ce mai mare a progresului, o valoare de-o clipă numai. Rezultatele cele mai strălucite, la care pot ajunge timpurile noastre, vor fi depășite cu siguranță în curând, vor fi poate chiar luate în răs de un viitor mai îndepărtat. Căci evoluția intelectuală a omenirii este de abia la început. Ea va fi, de acum înainte, mult mai lungă și mai bogată decât a fost până acum, și putem prin urmare presupune că va duce, în cele din urmă, la forme de cunoaștere incomparabil superioare celor de astăzi. Dându-și seamă de superioritatea concepțiilor sale, față de acelea ale astronomilor antichității, de care nu-î despărțeau, totuși, nici două mii de ani, și gândindu-se la zecile de mii, la sutele de mii, poate la milioanele de ani, ale viitorului cultural al omenirii, Newton zicea cu melancolie: Noi, cei de astăzi, nu ne putem compara decât cu copiii ce se joacă pe țărmurile Oceanului, adunând cojile micilor vietăți marine, pe care apele le aruncă singure pe uscat; după noi vor veni navigatorii îndrăsneți cari, cu mijloace a căror putere nu suntem în stare nici măcar să ne-o închipuim, se vor avânta pe valurile lui, în spre misterul depărtărilor nepătrunse.

Iar dacă, în fața unor perspective atât de vaste, conștiința micimii și slăbiciunii noastre devine prea deprimantă, putem să ne găsim întărirea sufletească în ideea rolului important, pe care îl jucăm totuși, așa mici și slabi cum suntem, în evoluția intelectuală a omenirii. Fără străduințele noastre obscure de astăzi, n'ar fi posibile progresele strălucite de mâine. Și dacă mai trebuie ceva și pentru mulțumirea individuală a fiecăruia, n'avem decât să ne gândim la legea biologică cunoscută, după care omul nu poate fi, nici sănătos, nici fericit, dacă nu-și exercită în mod normal toate funcțiunile organice. Să ne căutăm dar mulțumirea în exercitarea normală a funcțiunii sufletești a cunoașterii. Tinerii cari s'au apucat de filosofie se găsesc chiar, din acest punct de vedere, într'o adevărată dilemă: ori n'au o nevoie organică a cunoașterii destul de dezvoltată, și atunci nu pot deveni filosofi, ori o au, și atunci trebuie

să găsească în exercitarea ei normală mulțumirea, de care vorbea Lessing într'una din cele mai frumoase figuri de stil din operele sale. Dacă, zicea el, Dumnezeu atotputernicul mi s'ar înfățișa, ținând în mâinile sale auguste sorții vieții mele sufletești, — într'una cunoașterea adevărului, iar în alta căutarea lui, — și mi-ar porunci să aleg, n'aș sta la îndoială să-i răspund: adevărul, păstrează-l, Doamne, pentru tine; căci numai tu singur poți să fii atotștiutor; ca umil rob al tău, eu mă mulțumesc cu ceea ce se potrivește mai bine pentru micimea și slăbiciunea mea, mă mulțumesc numai cu căutarea adevărului.

II

SPECIFICUL NAȚIONAL

INTRODUCERE

Am studiat, în prima parte a lucrării de față, cauzele care determină apariția și orientarea cugetării filosofice. Starea, încă puțin înaintată, a cercetărilor științifice ale timpului nostru ne-a obligat să facem, în unele privințe, unele rezerve sau să formulăm chiar unele îndoieli, ce au părut să atingă unele credințe, nu numai curente ci și dominante, de aiurea și dela noi. Așa au fost mai ales cele relative la influența factorului etnic. Am văzut că această influență, dacă o considerăm numai în principiu și în liniile ei generale, trebuie să fie de sigur reală. Din nefericire însă n'o putem determina — cel puțin nu încă — în cazurile particulare, în care nu e totdeauna evidentă și nu pare totdeauna indiscutabilă, așa încât ne găsim uneori în fața unor dificultăți pe care nu le putem înlătura. Iar concluzia la care am ajuns a fost că, deși nu se poate nega influența factorului etnic, nu suntem totuși în măsură s'o prindem în formule pe care să le putem aplica, fără teamă de a greși, în explicarea apariției și orientării gândirii filosofice.

Aceleași rezerve se pot face însă, evident, și când e vorba de alte manifestări culturale, — am putea zice chiar de toate celelalte manifestări de acest fel, — ale popoarelor. Dar atunci se poate pune, cum mi s'a pus de fapt, întrebarea: cum rămâne cu așa numitul «specific național», — cunoscuta formulă care explică totul, în materie de cultură, cu ajutorul factorului etnic? Apărută odată cu principiul naționalităților, în cursul veacului al XIX-lea, această concepție a jucat un rol considerabil în mișcarea contemporană a ideilor, un rol chiar ce a devenit din ce în ce mai accentuat, atingându-și culmea, — am putea zice: ajungând la paroxism, — în timpul războiului mondial și păstrând încă, de atunci încoace, un nivel destul de ridicat, la mai toate popoarele europene. Ba chiar, la unele dintr'însele, — la poporul german bunăoară, — a luat în anii din urmă forme și proporții nemai văzute încă până acum, în

timpurile moderne cel puțin. La noi de asemenea mișcarea culturală, — cea filologică și istorică mai întâi, cea literară și artistică apoi, iar acum în urmă și cea filosofică, — a părut și pare a se lăsa îndrumată, ca de o călăuză sigură și indiscutabilă, de concepția «specificului național».

Căci, dintr'un principiu explicativ, acest «specific» s'a transformat cu ușurință într'unul normativ. Rolul lui adică nu mai este numai să ne ajute să ne explicăm, de ce manifestările culturale ale unui popor oarecare au fost, în trecut, așa cum au fost; el mai are să indice sau chiar să prescrie și cum trebuie să fie acele manifestări, în prezent și în viitor. Acesta e sensul dezideratului ce se formulează neconținut și în termeni imperativi, la noi mai ales, că trebuie să tindem — și să ajungem odată — să avem o artă națională, o știință națională, o filosofie națională. Ceea ce nu însemnează numai, în mintea celor ce lucrează în această direcție, că arta noastră, știința noastră, filosofia noastră trebuie să fie originale, ci și că ele trebuie să fie conforme cu «specificul» nostru național. Acest «specific» devine astfel călăuza pe care trebuie s'o urmăm, îndreptarul de care trebuie să ne conducem, modelul pe care trebuie să-l avem vecinic dinaintea ochilor, în toate străduințele noastre artistice, științifice și filosofice. Nu mai e adică de ajuns să urmărim frumosul în artă sau adevărul în știință și filosofie, așa cum făceau altădată reprezentanții popoarelor ce n'ajunseseră încă eă aibă o conștiință națională destul de dezvoltată și care se mulțumeau să se conducă de normele și legile comune — sau care se puteau considera ca atare — ale frumosului și adevărului. Noi trebuie astăzi, cu conștiința deplină de noi înșine la care am ajuns în sfârșit, să căutăm a realiza un frumos și un adevăr care să fie ale noastre, care să exprime specificitatea noastră etnică și să fie prin urmare «naționale».

Fie ca principiu explicativ însă, fie ca principiu normativ, specificul național, ca să ne putem servi cu destul folos de el, sau ca să putem urma fără teamă de a greși prescripțiile lui, trebuie, evident, să ne fie cunoscut. Trebuie să știm, — destul de limpede și destul de precis, — ce este sau în ce constă el. Se poate oare afirma că ne găsim într'o asemenea situație? Cunoaștem noi în adevăr specificul nostru național? Suntem toți de acord asupra a ceea ce cuprinde, ca realitate concretă, această noțiune abstractă? Și aceste întrebări sunt departe de a avea un înțeles particular, ce ne-ar privi numai pe noi. Intru cât fiecare popor trebuie să-și aibă specificul

lui național, ar trebui să avem la dispoziție formula, acceptată de toți sau cel puțin de cei mai mulți, a fiecăruia dintr'însele. Fără asemenea formule n'am putea susține că cunoaștem în adevăr ceea ce caracterizează, din punct de vedere etnic, diferitele popoare, — o asemenea cunoștință implicând în chip firesc diferențieri precise și amănunțite.

Dacă există, dacă pot exista, asemenea formule, rămâne s'o vedem mai departe. Ca să ne putem însă lămuri în această privință, cu toată obiectivitatea necesară, trebuie să urmărim cu răbdare firul cercetărilor ce s'au făcut și se fac în această direcție, ferindu-ne de orice anticipare. Acest fir e destul de lung și destul de încurcat. Trebuie dar să ne grăbim puțin și, evitând ocolul oricărei chestii prealabile, să ne punem imediat întrebarea dela care, în chip firesc, urmează să pornim.

Ce este, propriu vorbind, specificul național?

La această întrebare vom căuta un răspuns în capitolele următoare.

SPECIFICITATEA ETNICĂ

Dacă prin «specific național» nu se înțelege cumva o entitate metafizică ce ar depăși limitele experienței sensibile, — o existență misterioasă ce s'ar sustrage, ca atare, oricărei observări științifice și oricărei determinări pozitive, — această expresie nu poate desemna decât un complex de caractere fizice și psihice, care se presupune că lucrează ca un factor de căpetenie, dacă nu ca un factor exclusiv, în geneza diferitelor manifestări — artistice, științifice, filosofice — ale fiecărui popor.

Asupra unui asemenea complex de caractere se pot face două ipoteze diferite; întâi că, rămânând pururea același, oricât s'ar preface condițiile, în care se desfășură viața popoarelor, este, în esență, invariabil; și al doilea că, schimbându-se după locuri, timpuri și împrejurări, este eminentement variabil.

Prima ipoteză ar fi cea mai favorabilă utilizării specificului național ca factor determinant al vieții sufletești a popoarelor, în explicările noastre. Căci un factor invariabil este un factor independent. Iar un factor independent este determinant prin el însuși, nu ca simplu mijlocitor al altor influențe. Acesta din urmă ar fi, neapărat, cazul în ipoteza a doua. Dacă complexul de caractere ce alcătuiesc specificul național variază după locuri, timpuri și împrejurări, atunci el devine mai mult, dacă nu exclusiv, vehiculul influențelor respective, — ale locului (în cazul migrațiunilor), ale timpului (în diferitele perioade ale istoriei), ale împrejurărilor (sociale, economice, culturale, etc.) în toate cazurile fără deosebire.

Să examinăm, pe rând, aceste două ipoteze, — cu dorința, dacă ne este îngăduit să avem una, — ca cea dintâi să fie cea adevărată sau, cel puțin, cea mai probabilă, fiindcă ar simplifica mult ex-

plicările noastre, ajutându-ne să înțelegem mai ușor și mai repede lucrurile.

Sub forma cea mai vizibilă se găsește ipoteza, pe care trebuie s'o analizăm mai întâi, — aceea a invariabilității caracterelor psihofiziologice ale popoarelor, — în celebra teorie a raselor. Susținută, pe vremuri, de unii filosofi, în frunte cu Fichte, și de câțiva oameni de știință, în frunte cu Gobineau, această teorie, al cărei credit, din punct de vedere strict teoretic, pare a fi în scădere, e utilizată astăzi mai mult în scopuri practice de unii oameni politici, — cum sunt bunăoară «rașiștii» germani, cari fac acum atât de mult șgomot. Ne vom mărgini dar, în expunerea ei, la strictul necesar, evitând desvoltările care, cu prea puțin folos, ne-ar lua prea mult timp.

În lăuntrul acestei teorii, faptul că indivizii ce alcătuiesc un popor prezintă *un anumit* complex de caractere, fizice și psihice, se explică prin faptul *comunității de origine*. Din punct de vedere biologic, această comunitate de origine le dă tuturor, prin faptul însuși al nașterii, caracterele pe care le posedă. Aceste caractere, cu alte cuvinte, își au izvorul în sângele chiar pe care oamenii îl primesc la naștere, nu în împrejurările exterioare ale vieții, — nu adică în mediul fizic, social, cultural, etc.

Această concepție ar părea să fie, nu numai simplă, dar și firească. Nu ne explicăm oare în acest mod caracterele biologice, care alcătuiesc diferitele categorii de ființe viețuitoare? Dacă animalele dintr'o specie oarecare au caracterele pe care le au, este fiindcă le-au primit la naștere, prin ereditate. Acele caractere, ce compun structura biologică a speciei lor, se găseau condensate, sub forme, pe care nu ni le putem încă imagina, în celulele seminale din care au ieșit.

Ca atare, concepția rasei presupune, mai întâi, identitatea trăsurilor esențiale ale fizionomiei, fizice și psihice, a unui popor, la toți indivizii ce-l alcătuiesc. Nu sunt oare identice caracterele biologice fundamentale la toate animalele ce alcătuiesc o specie zoologică oarecare? Concepția rasei presupune, apoi, invariabilitatea acelor trăsuri esențiale, în timp. Nu rămân oare aceleași caracterele de căpetenie ale diferitelor specii de animale, nu numai în limitele experienței noastre individuale, ci și în limitele perioadelor istorice? S'au schimbat oare, din antichitate și până astăzi, caracterele distinctive ale speciilor de animale domestice, de care se servesc diferitele popoare?

Consecințele ce rezultă din aceste postulate par de asemenea simple și firești. Deși inevitabilă în teorie, identitatea trăsurilor constitutive ale fizionomiei fizice și psihice a unui popor la toți indivizii ce-l alcătuiesc, nu se întâlnește totdeauna în realitate; am putea zice chiar că nu se întâlnește decât destul de rar. De fapt, acele trăsuri variază considerabil. Și variațiile lor, raportate tot la fenomenul biologic al nașterii, se explică fără greutate prin *amestecele* raselor. De unde necesitatea de a urmări *genealogia* popoarelor, pe căile pe care ni le deschid istoria și, dincolo de ea, tradițiile și legendele.

Așa gândea cunoscutul învățat francez Gobineau, cu care, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, și-a făcut intrarea, în arena discuțiilor științifice, teoria raselor. El a pornit dela constatarea că factorul etnic joacă un rol covârșitor în desfășurarea vieții popoarelor, sub toate formele ei. De unde sentimentul, că trebuia să dea acestui factor, în studiile sale istorice și în străduințele sale de a deslega diferitele probleme pe care le ridicau ele, o atenție deosebită. Adresându-se regelui George al Hanovrei, căruia îi dedica opera sa, Gobineau își puna înainte, cu toată limpezimea și tăria, preocuparea de competenție. «...A trebuit să mă pătrund de această evidență că *chestiunea etnică* domină toate celelalte probleme ale istoriei, deține chiar *cheia* lor, și că inegalitatea raselor, al căror concurs formează o națiune, e deajuns ca să explice toată înlănțuirea destinelor unui popor. Nu e de altfel nimeni care să nu fi avut presimțirea unui adevăr atât de izbitor. Fiecare a putut să observe că unele grupări omenеști, abătându-se asupra unei țări, au transformat—altădată—obiceiurile și viața ei, și că acolo unde, înainte de sosirea lor, domnea amorțeala, ele au isbutit să facă să izbucnească o activitate necunoscută. Așa, ca să luăm un exemplu, a fost pregătită Marea-Britanii o putere nouă prin invaziunea anglo-saxonă... După ce am recunoscut astfel că există rase *tari* și rase *slabe*, m'am străduit să observ mai ales pe cele dintâi, să descoper aptitudinile lor și, mai ales, să urmăresc lanțul *genealogiilor lor*»¹⁾.

În căutarea originii raselor tari, în existența cărora îl făceau să creadă studiile sale istorice, Gobineau a fost călăuzit de cercetările filologice din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Acele cercetări puseseră în evidență o izbitoare asemănare a rădăcinilor vechi limbi sanscrite cu rădăcinile principalelor limbi europene. De

1) *Essai sur l'inégalité des races, Dédicace, p. VI—VII.*

unde părea a rezulta, pentru Gobineau, că rasele superioare, ce trăiesc acum în Europa și au contribuit până acum la ridicarea ei, prin cultură, deasupra celorlalte continente, descind poate din vechii Arieni, a căror patrie primitivă trebuia să fi fost Asia centrală.

De atunci încoace, oamenii de știință au devenit ceva mai rezervați, — dacă nu mai prudenți. Ei nu se mai grăbesc să tragă, cu aceeași repeziciune, concluzii etnice din constatări filologice. Asemenea constatări rămân, firește, și astăzi, indicații totdeauna utile, dar care nu sunt hotărâtoare, numai prin ele însele, pentru originea popoarelor. Căci cuvintele se pot împrumuta, grație vecinătății, frecvenței relațiilor, influențelor politice, religioase, culturale, etc.; iar limbile se pot chiar impune, prin cuceriri. Rădăcini filologice comune se pot dar găsi, uneori, la popoare de obârșii diferite.

Gobineau însă credea, împreună cu cei mai mulți filologi de pe vremea sa, că popoarele «indo-europene», — acesta era pe atunci termenul curent pentru grupul de rase europene «superioare» — descindeau deopotrivă din vechii arieni. Cu o asemenea credință, era firesc ca învățatul francez să caute, mai departe, originea acestor strămoși, ce se afundau în negura vremilor. În acest punct însă, problema ce-l preocupa se lărgea brusc. Alături de popoarele indo-europene mai existau, atât în Europa cât și în celelalte continente, atâtea altele, ce nu semănau nicidecum cu ele și trebuiau să aibă deci alte origini. Întrebarea ce se ridica, din acest punct de vedere, era: ce loc ocupau acele «alte» varietăți, atât de deosebite, ale «speciei» omenești, în cadrul ei general?

Era însă evident că această întrebare se subordona unei alteia, mai cuprinzătoare. Nu se putea ști în ce raporturi stau, între ele, diferitele ramuri ale omenirii, din punctul de vedere al originii lor, înainte de a se cerceta cum a luat naștere ea însăși, în totalitatea ei considerată. A apărut oare specia omenească într'un singur punct al suprafeței pământului, formând un singur trunchiu primitiv, din care au ieșit apoi, succesiv, diferitele ei varietăți actuale? Și, în acest caz, cari au fost factorii diferențierilor ei treptate? Sau, a apărut în mai multe părți, în timpuri diferite și cu forme diferite, ce nu aveau nicio legătură unele cu altele?

Fără a fi un om de știință, în înțelesul strict al cuvântului, Gobineau avea totuși destul spirit științific pentru ca să se simtă atras mai mult de ipoteza pluralității originilor speciei omenești. I se părea că diferitele «familii» ce alcătuiesc astăzi «omenirea» sunt

separate unele de altele prin «divergențe fiziologice indelebile», așa încât «nicio influență externă nu le-ar putea aduce să se asimileze sau să se confunde». Și învățatul francez nu pierde nicio ocazie ca să-și susțină părerea, arătând că «mediile naturale» nu pot să modifice caracterele distinctive ale raselor actuale. Ar fi fost dar mai firesc, ca el să pornească, în stabilirea teoriei sale, dela ipoteza multiplicității începuturilor speciei omenești. N'a făcut-o, totuși, din considerații religioase. Pe la jumătatea veacului al XIX-lea, Biserica își apăra dogmele cu o strășnicie mai mare — mult mai mare — decât astăzi, iar Gobineau era diplomat, în serviciul guvernului francez, care nu ajunsese încă la concepția de astăzi a indiferenței Statului în materie de credință. Biblia preconiza însă ipoteza, — care pentru ea era o certitudine, — a unității de origine a neamului omenesc; omenirea întreață a ieșit din prima pereche de oameni, pe care a creat-o Dumnezeu. Sunt caracteristice cuvintele, trecute prin alambicul stilului diplomatic, prin care învățatul francez ne mărturisește că «s'a resemnat» din «respect pentru o interpretare religioasă pe care n'ar îndrăzni s'o atace», să lase la o parte «îndoelile violente care îl asaltează cu privire la chestiunea unității primordiale» ¹).

O asemenea atitudine însă îl obliga să-și explice diferențierea ulterioară a raselor ce au ieșit din trunchiul comun primitiv. Iar o asemenea explicare îl silea să recurgă, pentru trecut, la acțiunea agenților naturali, pe care n'o mai admitea pentru prezent. El făcea dar, în acest scop, o deosebire, pe care o întemeia pe ideile, la modă încă pe acea vreme, ale naturalistului francez Cuvier. Citând faimosul său «Discurs asupra revoluțiilor globului», în care se formula ipoteza cunoscută a «cataclismelor geologice», Gobineau susținea că forțele naturii fizice erau mult mai mari atlatdată decât sunt acum, și puteau prin urmare să producă, atunci, efecte pe care nu le mai produc astăzi. «Omnipotența» primitivă a naturii, zice el însuși, a scăzut atât de mult încât, într'o perioadă egală cu jumătatea timpului de când există pe pământ specia omenească, ea n'a mai produs nicio schimbare mai importantă, — în orice caz nimic care să se poată compara cu trăsurile caracteristice, care «au separat pentru totdeauna diferite rase» ²).

La început, așa dar, specia omenească a putut să fie, mai mult

1) Essai... ed. II, t. I, p. 137—138.

2) Essai, t. I, p. 140.

sau mai puțin, *aceeași*, pretutindeni. Iar forțele naturii, care erau pe atunci mult mai intense și mai active decât sunt astăzi, au modificat succesiv, potrivit cu condițiile orografice și climaterice ale diferitelor regiuni ale globului, caracterele ei primitive, diferențiându-le din ce în ce mai mult, până când au dat naștere «familiilor» ei actuale. Putem dar considera rasele actuale ca «ramuri» divergente ale unui trunchiu primitiv, care s'a pierdut, pe care timpurile istorice nu l-au cunoscut și ale cărui caractere generale «nu suntem în stare să ni le închipuim astăzi» ¹⁾).

Aceste ramuri divergente, dacă le considerăm în puritatea lor primitivă, făcând abstracție de produsele încrucișărilor ce au avut loc între ele, sunt în număr de trei. Ele s'au format în prima jumătate a timpului de când există pe pământ specia omenească, rămânând apoi, dacă nu se amestecau, neschimbate. Ele au dat naștere, e drept, prin încrucișări repetate de care vom vorbi ceva mai departe, unor varietăți intermediare, mai mult sau mai puțin numeroase. Dar, în afară de acele încrucișări, și-au păstrat neatînse caracterele primitive cu care au apărut, ca ramuri divergente, și pe care nu le mai puteau modifica împrejurările exterioare, orografice și climaterice, — intensitatea și activitatea forțelor naturii scăzând, cum am văzut, considerabil, dela un moment oarecare înainte. Ele sunt reprezentate astăzi de cele trei rase de căpetenie: cea albă, cea galbenă și cea neagră. Rasa roșie, a indigenilor americani, nu forma pentru Gobineau, care cita în sprijinul său părerea lui Flourens, biologul francez cunoscut, o a patra subdiviziune de căpetenie a speciei omenești.

Dacă considerăm trunchiul primitiv — sau «trunchiurile» primitive, — Gobineau nu ezită, cu toată declarația pe care am văzut-o, să strecoare din când în când și această afirmare complimentară, — ca formă sau ca forme *primare* ale speciei omenești, cele trei rase de căpetenie, pe care le-am menționat, constituiesc formele ei *secundare*. Varietățile intermediare, ce au luat naștere prin încrucișările lor, constituiesc prin urmare formele ei *terțiare*. Printre aceste forme terțiare citează Gobineau, ca exemplu, pe Polinezieni, cari au ieșit din amestecul, în proporții diferite, al rasei negre cu rasa galbenă.

Cu prilejul acestui exemplu, învățatul francez face două observări, asupra cărora trebuie să ne oprim un moment. Cea dintâi

1) op. cit., p. 137.

este că, cu cât oamenii ce locuiesc o regiune oarecare se aseamănă mai mult între ei, cu cât prezintă adică mai multe caractere identice, cu atât rasa lor e mai curată. Dimpotrivă, când locuitorii unei regiuni diferă mult unii de alții, prezentând caractere foarte variate, acesta e un semn că ei provin dintr'un amestec de rase, care a luat proporții considerabile. A doua observare este că această variabilitate poate să fie mărită de diferențele care există înlăuntru rasei chiar ce se amestecă. Cele trei rase de căpetenie prezintă și ele variații secundare, în limitele caracterelor lor fundamentale. Rasa neagră, bunăoară, prezintă trei tipuri diferite: african, indian și pelagian, care se deosebesc, mai mult sau mai puțin, între ele, prin unele trăsuri secundare. Asemenea diferențe secundare au luat naștere, de sigur, înlăuntru fiecăreia din cele trei rase de căpetenie, în timpul formației lor inițiale, sub influența acelor forțe ale naturii care le-au dat naștere și care n'au putut fi absolut identice în diferitele regiuni pe care le ocupau rasele respective.

Amestecul formelor terțiare duce, în chip firesc, la forme quaternare, — ce sunt însă mai anevoie de stabilit, cu toată precizia necesară. Tipurile lor n'au destul relief, fiindcă n'au caractere destul de accentuate și de statornice. Caracterele fundamentale ale rasei secundare se neutralizează, relativ, când acele rase se încrucișează, și apar, în rasele terțiare, mai puțin accentuate și mai puțin uniforme. Neutralizarea progresează, apoi, în amestecul rasei terțiare și poate duce, în rasele quaternare, la caractere atât de șterse și atât de puțin asemănătoare, încât clasificarea lor să devină foarte anevoioasă.

Ceea ce mărește încă dificultățile, e faptul că încrucișerile nu duc numai la atenuarea caracterelor vechi, ci produc, uneori, și caractere nouă, care, nu numai că nu se pot raporta cu siguranță la una sau alta din rasele ce se încrucișează, dar încă, putând să varieze foarte mult, fac iluzorie orice încercare de clasificare. Asupra acestei afirmări a lui Gobineau, că amestecurile de rase pot să determine apariția unor caractere nouă (op. cit., I, p. 152), vom reveni mai departe, când vom examina ideile lui Charles Nicolle. Până atunci, să continuăm analiza noastră, din punctul de vedere al «tipurilor» etnice, care ne interesează îndeosebi, în problema specificului național.

Dacă formele quaternare ale speciei omenești sunt încă sau pot fi încă considerate ca rase ce pot îngloba câte mai multe popoare sau națiuni, dincolo de ele nu mai întâlnim decât formații

etnice strict individualizate. Aceste formații, de a cincea ordine, sunt — tocmai — popoarele sau națiunile a căror fizionomie fizică și psihică ne interesează, al căror «specific» am voi să-l determinăm. Gobineau recunoaște el însuși, într'un pasagiu pe care trebuie să-l citez în întregime, că e foarte greu, dacă nu imposibil, să se atribuie acestor formații etnice de a cincea ordine fizionomii unitare și invariabile, despre care să se poată zice că le sunt «specifice». «Din momentul ce o rasă quaternară se modifică mai departe (amestecându-se cu altele),... amestecul nu se mai gradează decât cu anevoință, nu se mai combină decât încet, și se regularizează foarte neîndeestulător. Caracterele originale, care au intrat în compoziția sa, deja considerabil slăbite, se neutralizează din ce în ce mai mult. Și, cu cât produsele acestui amestec se înmulțesc și se încrucișează, cu atât această dispoziție (tendența către haotic) crește mai mult. Ea poate să meargă la infinit. Populația, în care o vedem realizându-se, este de obicei prea numeroasă pentru ca echilibrul să aibă vreo perspectivă de a se stabili înaintea câtorva serii de veacuri. Ea nu ne înfățișează decât un spectacol înfricoșător de anarhie etnică. La indivizi se poate regăsi, pe ici pe colo, câte o trăsură dominantă, care să aducă aminte, cu destulă siguranță, că acea populație are în vinele sale sânge de o proveniență sau alta. Cutare om va avea părul unui negru, cutare altul fața unui mongol; unul, ochii unui german, altul, talia unui semit; și totuși, vor fi, toți, înrudiți. Iată fenomenul pe care ni-l înfățișează marile națiuni civilizate, și care se observă mai ales în porturile, în capitalele și în coloniile lor, — locuri unde amestecurile se operează cu mai multă înlesnire. La Paris, la Londra, la Cadix, la Constantinopol, putem găsi, fără a ieși din incinta lor, și mărgininându-ne observarea numai la populația zisă indigenă, caractere aparținând tuturor ramurilor omenirii. În clasele de jos, dela capul prognat al negrului, până la figura triunghiulară și ochii oblici ai chinezului, se poate vedea origiice. Căci, dela dominația romană mai ales, rasele cele mai îndepărtate și cele mai disparate și-au adus contribuția la sângele locuitorilor din orașele de acest fel. Invațiile succesive, comerțul, așezările coloniale, războiul și pacea, au contribuit pe rând să mărească haosul, și, dacă am putea ajunge până la rădăcinile arborelui genealogic al celui dintâiu om pe care l-am întâlni, *am fi, probabil, uimiți de exotismul strămoșilor săi* ¹⁾).

Am citat în întregime acest pasagiu, atât de lung, ca să nu mai

1) op. cit., t. I, p. 154.

fie nevoie de alte dezvoltări, în sprijinul observărilor ce urmează. Se vede în adevăr dintr'însul, cu o desăvârșită limpezime, întâi, că invariabilitatea caracterelor fundamentale ale raselor e mai mult teoretică. Acele caractere rămân, firește, neschimbate, — întru cât, după Gobineau, împrejurările exterioare nu le pot influența, dar numai dacă rasele respective nu se amestecă, — o condiție ce nu se realizează, de fapt, mai niciodată. În realitate, rasele omenști s'au încrucișat și se încrucișează fără întrerupere, — și, de atâtea zeci sau sute de mii de ani de când au luat naștere, e puțin probabil să mai fi rămas într'însele părți ferite de orișice amestec.

În orice caz, — și aceasta e a doua observare, — la popoarele civilizate de astăzi variabilitatea caracterelor constitutive e recunoscută de chiar autorul teoriei care susține invariabilitatea caracterelor specifice ale raselor. Aceste popoare sunt însă, tocmai, cele care ne interesează pe noi, în cercetarea pe care am întreprins-o. Noi am voi să știm, în ce măsură «specificul național» determină manifestările culturale ale popoarelor civilizate de astăzi. În acest scop, am căutat să vedem, mai întâi, ce e specificul național. Admițând că el constă într'un complex de caractere, fizice și psihice, am zis că acel complex ar fi cu atât mai ușor de prins într'o formulă, cu cât caracterele ce-l alcătuiesc ar fi mai puțin variabile. Și ne-am adresat teoriei raselor, cu speranța că vom găsi într'însa un sprijin, în această direcție. Ne-am încredințat însă acum că, după Gobineau, deși caracterele raselor pure sunt, *în principiu*, invariabile, totuși, din cauza încrucișărilor care duc, cum am văzut, la varietăți terțiare și quaternare, precum și din cauza amestecului ulterior al acestor varietăți, în formațiile etnice de a cincea ordine, națiunile civilizate de astăzi ne înfățișează o multiplicitate, mai mult sau mai puțin haotică, de caractere, din care cu greu s'ar putea — dacă s'ar putea — desprinde, pentru fiecare din ele, câte un tip, unitar și permanent, care să merite în adevăr numele de «specific național».

Deși, din punctul de vedere ce ne preocupă, am putea să ne oprim aici, în expunerea ideilor lui Gobineau, totuși, întru cât am pornit dela Arieni primitivi, ca tulpină comună a popoarelor europene civilizate, e bine să aruncăm o privire și asupra modului cum s'a dezvoltat teoria raselor, la acest prim reprezentant al ei, precum și asupra consecințelor pe care le-au tras dintr'însa unii învățați, mai ales germani.

CAP. II

INEGALITATEA RASELOR

Am văzut că sunt, după Gobineau, trei rase de căpetenie: cea albă, cea galbenă și cea neagră. Ele nu sunt egale, nici în ceea ce privește aspectul estetic al conformației lor fizice, nici în ceea ce privește puterea lor musculară și rezistența lor la muncă, nici, în sfârșit, în ceea ce privește calitățile lor intelectuale și morale. Din toate aceste puncte de vedere, rasa albă e superioară celorlalte două. Rasa galbenă e și ea superioară celei negre, — deși distanța la care se află de rasa albă e mult mai mare decât cea care o separă de rasa neagră. Din punctul de vedere al civilizației și al culturii așa dar, — sau din punctul de vedere al progresului omenirii în general, — am putea zice că rasa albă singură contează.

Această rasă însă s'a împărțit de timpuriu în trei ramuri diferite, cărora, înainte încă de Gobineau, li s'a dat, în conformitate cu vechea tradiție biblică, numele de: semită, chamită și jafetidă. Cea dintâi din aceste ramuri, seminția lui Sem, nu s'a păstrat curată; ea s'a amestecat, întru câtva, cu rasa neagră, și a pierdut o parte din calitățile ei primitive. Fără să-și fi schimbat prea mult caracterele fizice, ramura semită a rasei albe a «degenerat», prin urmare, — orice amestec al rasei albe cu rasele inferioare alcătuind, după Gobineau, o decadere. Procesul acesta de inferiorizare a luat proporții și mai mari înlăuntrul seminției lui Cham. Tradiția biblică însăși ne spune că acest al doilea fiu al lui Noe, din cauză că nu și-a cinstit părintele după cuviință, și-a pierdut rangul ce-i revenea de drept, după naștere, și a ajuns sluga fraților săi. Sensul etnografic al acestei legende este, că descendenții lui Cham nu și-au păstrat, cum ar fi trebuit, curățenia rasei lor albe; ei s'au amestecat, fără nicio rețineră, cu elementele etnice inferioare ale rasei negre, și au căzut din ce în ce mai jos, până când au ajuns robii altora.

Seminția lui Jafet, în sfârșit, a izbutit să se apere mai bine de primejdioasele amestecuri de sânge, și, păstrându-și mai bine calitățile primitive, a putut, grație superiorității lor relative, să ajungă, încetul cu încetul, să domnească asupra restului omenirii. Alături de reprezentanții raselor primitive, — cea neagră și cea galbenă, — aceia ai raselor încrucișate, adică semiții și chamiții, au căzut sub stăpânirea jafetizilor, — asupra cărora s'au răzbunat totuși, corupându-i. Cum zice Gobineau însuși: Fiii lui Sem și ai lui Cham au încetat de a mai figura în primele rânduri ale popoarelor; în loc de a întemeia și conduce state, ei au format elementul lor coruptor ¹⁾).

Desvoltându-se treptat, pe platourile înalte din Asia centrală mai ales, Jafetizii au început și ei, dela o vreme, a se diviza. O primă parte dintr'însii, a pornit către Nord-Vest și, trecând pe deasupra mării Caspice, s'a răspândit în centrul și apusul Europei de astăzi. A fost ramura *celtică primitivă*, a rasei albe, cu numeroasele ei subdiviziuni. O altă parte s'a rupt apoi din trunchiul comun, îndreptându-se tot către apus, pe o cale și mai nordică încă, și oprindu-se mai mult în răsăritul Europei de astăzi. A fost ramura *slavă primitivă*, a rasei albe, cu diferitele ei subdiviziuni.

Odată pornite pe drumurile pribegiei, ramurile acestea, în luptă cu nenumăratele dificultăți, ce se puneau, pe acele vremuri străvechi, în calea marilor deplasări etnice, s'au amestecat, mai mult sau mai puțin, cu rasele inferioare, cu care veneau în contact, și mai ales cu cea galbenă. Acest amestec e în deosebi vizibil la ramura slavă.

În schimb, masa centrală ce rămăsese pe loc, ferită fiind de asemenea promiscuități, inevitabile în timpul migrațiilor, a păstrat mai bine puritatea inițială a rasei albe. Ea a format blocul «arian» primitiv. Numele acesta, care n'a fost inventat de istorie, pe care și l-au atribuit, singuri, cei ce l-au purtat, era o dovadă neîndoioasă a excelenței lor etnice. Oricât erau de puțin culti, arienii primitivi nu puteau totuși, când se comparau cu oamenii ce aparțineau celorlalte rase, să nu-și dea seamă de superioritatea lor. De aceea și-au dat, ei singuri, numele pe care îl purtau. După Lassen (*Indische Alterthümer*, vol. I, p. 6) și după Burnouf (*Commentaire sur le Yaçna*, vol. I, p. 461), pe cari îi citează Gobineau, (*Essai*, vol. I, pag. 370), numele de «arian» însemna, din punct de vedere etimo-

1) *Essai*, ed. II, t. I, p. 367.

logic, *vrednic de cinste*. Reminiscente ale acestui nume, cu un înțeles care amintește pe cel inițial, se găsesc la mai toate popoarele ce au ieșit din blocul arian primitiv. Mezii, bunăoară, se chemau la început *Arii* (la vechii autori greci ἀριοί). Perșii, la rândul lor, își ziceau la început *Artei* (la istoricii greci ἀρταιοί). Cu vremea, acest nume — modificat se înțelege — s'a păstrat pentru unii șefi de stat și conducători de armate, ca Arta-xerxe, Arta-baze, Ariobarzane, etc. Țara, în care s'au așezat Perșii, a primit numele de *Iran*. Indienii vechi dădeau regiunii, în care locuiau, numele de *Arya-Varta*. Iranienii (Mezii și Perșii), în legendele lor cosmogonice, rezervau primei țări create de divinitate, pe care însă o așezau de parte, la Nord-Est, către izvoarele fluviilor Oxus și Yaxartes, numele de *Airyane-Vaego*. Grecii primitivi își ziceau *Arhei* sau *Argii* (ἀρχαίοι, ἀργεῖοι). Rădăcina «ar» s'a păstrat la ei, și mai târziu, în cuvântul ἀρετή, care însemna în același timp vitejie și înțelepciune, — sau, cum s'a zis mai apoi, virtute, — precum și în verbul ἀράομαι, care indica acțiunea de a onora puterile supranaturale sau divine. Sub formele derivate, *ir* și *er*, rădăcina «ar» se mai găsea, la Iranieni, în cuvintele *hir* sau *ir* care însemnau stăpân, în latinul *herus* și în germanul *Herr*, cu un înțeles analog. Se mai găsește în sfârșit, cu înțelesul primitiv, în verbul german *ehren* care însemnează a onora.

Cu toate că și-au păstrat mai multă vreme legăturile cu pământul natal, Arieni primitivi au fost siliți și ei, în cele din urmă, să-l părăsească. Sub presiunea rasei galbene, ale cărei valuri, pornind din America de Nord, se coborau din Nord-Estul Asiei către centrul ei, — sau poate din cauza luptelor lor intestine, — blocul lor inițial a început a se disloca. O parte a lui s'a coborât către Sud, ocupând văile Indusului și ale Gangelui; o alta a ocupat platoul Iranului; altele, în sfârșit, au înaintat, succesiv, către Sud-Estul Europei, sau către Nord-Vestul ei.

Aceste din urmă migrații sunt cele care ne interesează mai mult, fiindcă dintr'însele au ieșit popoarele ce au stat la originea culturii europene. Valurile ariene, care s'au îndreptat către Sud-Estul Europei, au dat naștere diferitelor triburi grecești mai întâi, și apoi numeroaselor populații italiene. Iar cele ce s'au îndreptat către Nord-Vestul ei au dat naștere, succesiv, nu mai puțin numeroaselor seminții germanice.

Ce-au făcut Grecii și Romanii vechi pentru cultura europeană, o știm cu toții. Contribuțiile lor s'au încheiat, de mult, și au putut

fi judecate, definitiv, de istorici. Ce-au făcut Germanii pentru cultura europeană, s'a văzut în Evul Mediu și se vede astăzi. Asupra contribuțiilor aduse de ei, discuția e încă deschisă. Gobineau se gândea însă mai mult la viitor, pe care îl vedea, în întregime, — ba chiar îl doria, — dominat exclusiv de Germani, fiindcă, altfel, n'ar putea depăși prezentul, — și progresul omenirii s'ar opri. În adevăr, după el, de vreme ce au luat cei din urmă drumul pribegiei, Germanii s'au păstrat mai curați și au adus cu ei ultimul aport proaspăt din vechile rezerve, acum sleite cu totul, ale rasei albe. De aceea, Gobineau crede că cu Germanii a început, în Evul Mediu, o epocă nouă a civilizației omenesti, — care e firesc să se desfășure mai departe sub influența, adică, mai precis, sub stăpânirea lor.

Ca să lămuresc mai bine această afirmare, atât de îndrăzneată, să arăt, în câteva cuvinte, părerile învățatului francez asupra factorilor ce se credea, — și se mai crede încă și astăzi, — că ar determina dezvoltarea civilizațiilor. Cel dintâiu, în orice caz cel mai vizibil, din acei factori, ar părea să fie cel economic. Dezvoltarea unei civilizații presupune mijloace materiale, pe care nu le poate procura unui popor decât o viață economică mai intensă. Și fiindcă o asemenea viață nu presupune numai producția, pe o scară mai întinsă, a bunurilor materiale, ci și o circulație mai activă a lor, factorul geografic se adaugă în chip firesc celui economic. Din acest punct de vedere, sunt puncte ale suprafeței pământului care, fiind situate la intersecția marilor căi de comunicație ale popoarelor, par a fi predestinate să devină centre importante de viață economică, și prin urmare de civilizație.

Dacă ar fi în adevăr așa, obiectează Gobineau, ar trebui ca punctele de acest fel să joace vecinic un asemenea rol. Istoria însă ne arată că nu e nicidecum așa. Există oare puncte mai fericite așezate, din punct de vedere geografic, decât erau Atena veche sau Alexandria sau Bizanțul? Și totuși aceste orașe, vestite altădată, n'au avut decât o perioadă de înflorire, nu numai trecătoare, dar și destul de scurtă. Pe de altă parte, ce avantagii speciale prezintă, ca situație geografică și din punctul de vedere al comunicațiilor, orașe ca Parisul sau ca Berlinul sau ca Madridul? Și totuși, aceste capitale au jucat, — primele două continuă încă să joace, — roluri foarte însemnate în desfășurarea civilizației europene.

Faptul că nu situația geografică, cu foloasele economice pe care le mijlocește, determină înflorirea vremelnică a unora sau altora din marile centre de populație, se explică, zice Gobineau, foarte

ușor. Lumea mai are și alte preocupări decât acelea ale schimburilor de mărfuri. Actele ei sunt determinate și de alte mobile, mai înalte, decât cele ce izvorăsc din registrele oamenilor de afaceri. Iată de ce, în fiecare perioadă a civilizației, punctul cel mai important de pe suprafața pământului nu este acela, care e mai bine așezat pentru cumpărarea și vânzarea mărfurilor timpului sau pentru tranzitarea lor, ci acela «unde locuiește, la un moment dat, grupul alb cel mai curat» și prin urmare «cel mai inteligent și mai puternic» (Essai, I, p. 532). Chiar dacă, printr'un concurs de împrejurări politice peste care nu s'ar putea trece, un asemenea grup etnic s'ar găsi așezat în mijlocul ghețurilor polare sau sub razele de foc ale ecuatorului, mișcarea intelectuală s'ar orienta de sigur către punctele respective. Către ele ar converge toate ideile, toate tendințele, toate eforturile, — și n'ar fi obstacole naturale capabile să împiedice mărfurile, din părțile cele mai depărtate ale globului, să ajungă până la ele, străbătând mările și fluviile, munții și câmpiile. «Nu există regiuni climaterice care să nu fi avut zilele lor de strălucire... Babilonul, unde nu plouă niciodată și Anglia unde plouă totdeauna; Cairo, unde soarele e arzător, și Petersburgul, unde frigul e ucigător, iată extreme ce nu se pot tăgădui; puterea politică a sălăsluit sau sălăsluiește în aceste diferite locuri» (ibid. p. 534).

Iată de ce, zice Gobineau, cu toate «conveniențele comerciale», care puteau recomanda sau chiar impune o regiune sau alta a suprafeței pământului, «civilizațiile antichității n'au încetat niciodată să înainteze către apus». De ce? Pur și simplu fiindcă «triburile albe au urmat ele însele acest drum» (I, p. 533). Istoria a înregistrat astfel, după străvechile începuturi ale negrilor primitivi, civilizațiile asiatice care s'au succedat în timp și spațiu, ale Chamitiilor, ale Semițiilor, ale Iranienilor. Au urmat apoi civilizațiilor clasice, — cea greacă, situată la hotarele apusene ale Asiei și răsăritene ale Europei, și cea romană, situată și mai la apus însă, în inima chiar a acestui din urmă continent. Când ultima formație politică a Iranienilor, pe care o reprezenta regatul lui Dariu, s'a prăbușit, a venit rândul «Hellenilor arieni» să poarte făclia civilizației și s'o treacă peste hotarele Asiei, în continentul nou, din acest punct de vedere, al Europei. Când Grecii s'au «innecat» și ei în «esența asiatică» și — «semitizându-se» au decăzut etnicește, a venit rândul populațiilor italice care, fiind mai curate, reprezentau mai bine rasa albă primitivă, cu calitățile ei superioare. În sfârșit, Romanii, deși «semitizați într'o progresie crescândă», ar fi putut să păstreze, încă, dom-

nia lumii, dacă «n'ar fi apărut, încă odată, competitori mai albi» decât ei. Acești competitori «mai albi» erau «Arienii germani», cari «au fixat definitiv civilizația» în Nord-Vestul Europei (Essai, I, p. 534) — și cărora le revine sarcina de a veghea, și de acum înainte, la desfășurarea ei ulterioară.

Nu e de mirare că cei mai convingși partizani și cei mai sgototoși admiratori i-a găsit Gobineau, printre Germani. În celelalte țări culte, opera sa a fost primită cu rezerve, ce nu izvorau numai, — cum s'a zis de către cei ce voiau s'o apere cu orice preț, — din orgoliul național atins al popoarelor respective. În Germania însă succesul acestei opere a fost foarte mare, și a luat forme cu totul neașteptate, — ca să nu zicem inexplicabile, din punct de vedere științific. S'au întemeiat, bunăoară, societăți, care nu erau compuse numai din etnografi și istorici, dar care purtau numele lui Gobineau și căutau, mai ales, să-i propage ideile, ca să «întărească» — «conștiința națională germană». La universitatea din Strassburg pe vremea când era încă germană, o sală a bibliotecii era consacrată întreagă învățatului francez, cărților publicate de el și celor ce îi dezvoltau ideile, precum și portretelor și busturilor lui. Iar scriitori și învățați de seamă, ca Waitz, Mommsen, Lamprecht, ba chiar și artiști ca Richard Wagner, — și după ei mulți alții, — îmbrățișând ideile lui Gobineau, le împingeau, uneori, la exagerări inadmisibile, dacă nu chiar compromițătoare. Unii susțineau, bunăoară, că tot ce a fost mai de seamă în cultura europeană, din Evul Mediu încoace, se datora influenței germane; alții atribuiau o origine germană multora din ilustrațiile culturale ale celorlalte popoare. S'a zis, de pildă, că Dante Alighieri descindea dintr'un german Aigler, Giordano Bruno dintr'unul Braun, Leonardo da Vinci dintr'un Wincke, Voltaire, al cărui nume adevărat era Arouet, dintr'un Arwid, Diderot dintr'un Titroch, Gounod dintr'un Gundiwald, etc.

Cel care și-a luat îndeosebi această sarcină, atât de plină de riscuri științifice, a fost Ludvig Woltmann. În lucrările sale «Die politische Anthropologie» (1903), «Die Germanen und die Renaissance in Italien» (1905), «Die Germanen in Frankreich» (1907) acest învățat — la care nu putem admira decât înflăcărea sentimentului național, restul fiind discutabil — trece în revistă pe toți oamenii de seamă din Italia și din Franța, silindu-se să găsească cu orice preț, la fiecare dintr'înșii, trăsuri sau caractere germane. După «crasiștii» germani, în fruntea cărora sta pe atunci H. St. Chamber-

lain, particularități antropologice ale rasei germane erau: dolichocefalia, statura înaltă, părul blond, ochii albaştri, pielea albă. Aceste particularități însă nu distingeau mai niciodată pe «streinii» pe cari Woltmann îi revendica cu atâta stăruință, ca aparținând rasei sale. El nu se sfia însă să întrebuițeze orișice argument, pentru ca să le dovedească, pretutindeni, existența. Petrarca bunăoară avea, în portretele ce ni s'au păstrat, ochii de o culoare galbenă-cenușie. Woltmann susținea că această culoare era întrebuițată de pictorii mai vechi în locul colorii albastre, — ceea ce i-a atras observarea, plină de ironie, că această din urmă culoare nu fusese încă «inventată» pe atunci, precum ne-o dovedește întreaga pictură a timpului ¹⁾. Tot așa, Ariosto avea părul negru, ochii negri și figura oacheșă. Woltmann afirmă totuși că, pe restul corpului, Ariosto avea pielea albă, ceea ce constituia un netăgăduit semn că era de origine germanică... O critică amănunțită, din punct de vedere antropologic, a părerilor lui Woltmann a întreprins A. Wirth, în cartea sa «Rasse und Volk» care a apărut în 1914. «O stranie eroare de observare au comis Woltmann și adepții lui, când au descoperit la atâția oameni de geniu din Italia și din Franța trăsuri germanice. Pentru orice ochiu neprevenit, portretele pe care Woltmann însuși le dă ca lămurire, dovedesc tocmai contrariul...» ²⁾.

Transformate dar în mijloace de propagandă națională și puse în serviciul intereselor politice, ideile lui Gobineau au ajuns să servească de bază pangermanismului, care apăruse timid, cu Fichte, la începutul veacului al XIX-lea, și ajunsese, către sfârșitul lui, cu Bernhardi, la culmi neașteptate. În cartea sa «Unsere Zukunft», acest fruntaș al literaturii șoviniste germane nu se sfia să susțină că poporul german este, din naștere, poporul civilizator prin excelență; el singur poate pretinde să exercite, în omenire, cea mai înaltă misiune civilizatoare. Statul german, ca creație a rasei superioare germane, e singurul «deplin cultural» (der einzige Vollkulturstaat) și — după vechile puteri, dispărute de pe scena istoriei, ale Egiptenilor, ale Grecilor, ale Romanilor — are sarcina firească să civilizeze lumea. Iar această sarcină, constituind pentru poporul german o datorie superioară, o nobilă misiune istorică, trebuie adusă la îndeplinire cu sau fără voia restului omenirii, adică chiar și cu forța. De altfel, nici nu se poate concepe o epocă a civi-

1) Friedrich Hertz, Rasse und Kultur, 1915, p. 81.

2) A. Wirth, Rasse und Volk, 1914, p. 106, 121.

lizației fără dominația unei națiuni civilizatoare asupra popoarelor inferioare ei.

Iată consecințele neașteptate, ce s'au tras din ideile lui Gobineau. Dacă le-am relevat, a fost numai ca să se poată vedea de ce am afirmat la început că teoria raselor a ajuns astăzi să servească și alte interese decât cele pur științifice, — și că acele alte interese, de natură practică, explică mai ales pornirea, dacă nu chiar violența, cu care e susținută, în teorie.

Din punct de vedere strict științific, s'au ridicat în contra acestei teorii diferite obiecții, asupra cărora trebuie să aruncăm o scurtă privire. Am indicat deja, în trecut, rezervele de făcut cu privire la temelia filologică a ipotezei că popoarele numite indogermane au avut o origine comună. Apariția unei rase este un fapt de natură fiziologică. O asemenea calitate nu se poate dobândi decât prin naștere și, pentru cel ce o posedă, este irevocabilă și inalienabilă. Își poate schimba cineva cetățenia politică, nu însă rasa. Dimpotrivă, a vorbi o limbă oarecare e numai un fapt de natură psihologică. O asemenea calitate, de vorbitor al unei anumite limbi, se dobândește, în copilărie, prin imitație, iar mai târziu prin învățământ. Ca atare, limba e foarte departe de a avea irevocabilitatea și inalienabilitatea rasei. Dacă nu-și poate schimba cineva, cu niciun preț și niciodată, rasa, își poate schimba însă destul de bine, și ori de câte ori vrea, limba. Asemenea schimbări s'au produs, de fapt, destul de adesea, în trecut, și se mai produc încă și astăzi, din diferite cauze, — dintre care cele mai însemnate sunt migrațiile, cuceririle, relațiile comerciale, influențele religioase, culturale, etc. În America de Sud, bunăoară, Spaniolii au adoptat pe alocurea, în mici grupuri răslețe, dialectele triburilor «indiene», mai ales când se căsătoreau cu femei din rândurile lor. În Siberia de asemenea, Rușii au adoptat în unele părți limbi indigene, ca cea buriată sau cea jakută. Așa se explică faptul că una și aceeași rasă poate vorbi limbi diferite, și rase diferite pot vorbi una și aceeași limbă. Slavii europeni, bunăoară, vorbesc limbi diferite, pe când Anglo-saxonii și Celții din Marea-Britanie vorbesc aceeași limbă. Și mai izbitor e poate faptul numeroaselor rase, ce formează populația Statelor-Unite ale Americii de Nord, și care vorbesc, toate deopotrivă, limba engleză.

Dacă ținem seamă, apoi, de faptul că migrațiile, cu amestecurile inevitabile de rase la care duc, cuceririle, cu regimurile de opresiune ce le urmează, relațiile permanente între popoare cu influen-

tele culturale ce se exercită, oarecum, dela sine, fac, ca unele grupe omenesti să-și schimbe limbile, ajungem fără greutate la rezervele de care vorbeam: nu se pot trage, cu siguranță, din constatări filologice, concluzii etnografice. Cum zice cunoscutul învățat francez J. de Morgan, în cartea sa *Les civilisations primitives*: «Dacă considerăm omenirea din punct de vedere etnic și lingvistic în același timp, vedem că există mari divergențe între clasificările ce rezultă din aceste două ramuri ale științei. Cauzele sunt multiple; sunt, mai întâi, amestecurile de care vorbeam mai sus; apoi, prin contact, multe popoare și-au pierdut limbile strămoșești. Etruscii au devenit Romani; Iberii, Spanioli; Egiptenii, Arabi; Normanzii și Burgunzii, Francezi; Lombarzii, Italieni. Și e foarte anevoie să ne regăsim în acest dedal etnic. Prin migrații, prin amestecuri, prin contact, grupele omenesti cele mai diferite au putut astfel să pătrundă în aceeași familie lingvistică...»¹⁾.

În sfârșit, limbile se pot schimba ele însele. De fapt, toate au evoluat. Nu la toate însă evoluția s'a făcut în aceeași direcție, adică în direcția tipului lor primitiv, monosilabic sau aglutinant sau flecționar. Unele au urmat, sub influențe diferite, direcții divergente, apropiindu-se și depărtându-se, succesiv, de unele sau altele din tipurile lingvistice de căpetenie. Morgan ne dă ca exemplu, în această privință, limba iraniană, ale cărei transformări se pot urmări destul de bine, în timpul unei perioade destul de lungi, de trei mii de ani, aproximativ. «Pe vremea Achemenizilor, Persia avea o gramatică și o sintaxă complet dezvoltate, cuprinzând aproape toate flexiunile ariene, iar vocabularul era de asemenea, pe cât se pare, curat indo-european. Puțin câte puțin, în contact cu populațiile semitice din Mesopotamia, acest vocabular s'a încărcat cu o sumă de cuvinte streine, într'o proporție care a crescut apoi în timpul dominației grecești asupra Iranului și în timpul stăpânirii Parților arsacizi. Vreo cinci veacuri mai târziu,... limba iraniană, devenită limba «pehlevic» sau «huzvareș», ne apare adânc schimbată; expresiile semitice abundă, iar flexiunile atrofiate nu ne mai înfățișează decât ruinele trecutului. După cucerirea musulmană, limba arată s'a așezat peste intrusiunile semite vechi. A venit apoi limba turcă, și decadența fondului iranian a continuat. De abia s'au mai putut conserva câteva vorbe și unele conjugări reduse la cea mai simplă expresie; declinările au dispărut și poziția cuvîn-

1) J. de Morgan, *Les civilisations primitives*, p. 23.

telor în frază a înlocuit încetul cu încetul flexiunea. Era întoarcerea la limbile primitive»¹⁾).

— Dacă trecem acum dela punctul de vedere filologic la cel istoric, în studiul raselor, ne lovim de aceleași incertitudini. Presupunând că popoarele indo-europene ar descinde dintr'o tulpină comună, nu este nicidecum indiferent unde și-a avut sediul acea tulpină primitivă și pe ce drumuri au pornit diferitele ramuri ce s'au despărțit dintr'însa. Ca să putem explica cursul istoriei universale cu ajutorul deplasării raselor, cum face Gobineau, ar trebui să fim mai întâi fixați asupra căilor pe care le-au urmat ele, și prin urmare asupra punctului inițial de unde au pornit valorile lor succesive. Ar trebui, cu alte cuvinte, să știm, cu o siguranță măcar aproximativă, care a fost patria primitivă a Arieniilor.

În această privință însă, ipoteza lui Gobineau a fost de mult depășită. Numeroase alte ipoteze i-au luat locul, fără ca oamenii de știință să fi ajuns, până acum, la înțelegere. E de ajuns să indic numai câteva din acele ipoteze, — și anume pe cele mai nouă²⁾ — în desvoltarea căroră, firește, nu putem intra. Părerii, pe care am văzut-o, a lui Gobineau, i-ar corespunde, ca sediu primitiv al Arieniilor, platoul Pamirului sau Bactriana, din Asia. Alți învățați însă, în frunte cu H. Hirt (*Die Indo-germanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur*), susțin că focarul primitiv indo-german ar fi fost situat în Europa pe țărmurile Mării Baltice și în peninsula scandinavă. Alții, iarăși, în frunte cu P. Giles (*Cambridge History of India*) susțin că Indo-europenii ar fi luat naștere pe țărmurile Dunării. Câțiva, în frunte cu Carnoy (*Les indo-européens, préhistoire des langues, des mœurs et des croyances de l'Europe*),

1) *Op. cit.*, p. 22.

2) Cele mai vechi sunt și mai numeroase. O scurtă enumerare a lor, după lucrarea lui S. Reinach, *L'Origine des Aryens*, Paris 1892, nu e poate de prisos. Au pus originea Arieniilor: 1) în Bukhara, Rhode; 2) în Siberia, Pièremont; 3) în India, Curzon; 4) în Bactriana, Pictet, M. Müller, Kahn; 5) în platoul Pamirului, Orby, Lenormant, Amélineau; 6) în Armenia, Fr. Müller, Peschel, Brunnhofer; 7) în Germania, Geiger, Loehr; 8) în țările baltice, Hoops; 9) în Sud-Estul Rusiei, Benfey, Tomaschek, Huxley; 10) în Rusia vestică, Poesche; 11) în Galia, Lenglet-Mortier, Vandamme, Kossina; 12) în părțile Dunării de jos, Clémence Royer; 13) în peninsula scandinavă, Penka, Sayce, Lapouge, Lombard; 14) între Oceanul Atlantic și Urali, Cuno; 15) în Europa vestică, Koepfen. La aceste ipoteze mai vechi putem adăoga și pe aceea a arheologului român Teohari Antonescu, care într'un studiu publicat în 1896—97 punea patria primitivă a Arieniilor în Dacia.

cu Schrader (*Die Indo-germanen*) și cu Myers (*Cambridge ancient History*), pun locul lor natal în Rusia europeană, — și anume în Sudul ei. Morgan, învățatul francez pe care l-am numit adineauri (în opera citată, și în articolul «*Des origines des Sémites et de celles des Indo-européens*», în *Revue de synthèse historique*, t. XXIV, 1922), consideră ca leagăn primitiv al Arieniilor Siberia. În fine, S. Feist (în *Kultur-Ausbreitung und Heimat der Indo-Germanen*) socotește că Arieniilor n'au putut lua naștere decât în Turkestan, sau și mai spre Nord-Est, în Asia centrală.

Marele număr al acestor ipoteze, și deosebirile, tot atât de mari, dintre ele, ne arată destul de bine cât de puțin sigur este, din punct de vedere istoric, terenul pe care se pune încercarea lui Gobineau, de a explica succesiunea și vicisitudinile civilizațiilor, cu concepția inegalității raselor omenești și a deplasărilor lor succesive. În ce privește, în special, concluzia învățatului francez, că Germanii ar reprezenta astăzi mai bine decât toate celelalte popoare indo-europene rasa superioară a Arieniilor primitivi, fiindcă s'ar fi păstrat mai curați, — ea este contrazisă de faptul incontestabil că în Germania actuală populația prezintă mai pretutindeni, pentru privirea mai ageră a etnografilor, semne, mai vizibile poate ca oriunde, de amestecuri etnice, — și anume, cu Slavii la răsărit și cu Celții la apus, osebit de numeroasele infiltrații semitice. De altfel, asupra acestui punct vom reveni mai departe.

În sfârșit, în ceea ce privește valoarea ipotezei lui Gobineau, în general, e poate bine să cităm părerea unui german, care nu e un adversar al teoriei raselor, cum vom vedea mai departe că sunt alții, și care examinează ideile învățatului francez cu destul bunăvoință. În cartea sa «*Studien über Gobineau*» (Leipzig, 1906), Fritz Friedrich, pe lângă numeroase critice de amănunt, formulează următoarea judecată generală: «...Construcția istorică ce umple... *Încercarea asupra inegalității raselor omenești*, nu poate pretinde să fie luată în considerație, din punct de vedere științific, nici în liniile ei generale, nici în amănunțele ei. Ea nu este... nici măcar o temelie posibilă pentru cercetări ulterioare asupra raselor. Niciun singur punct dintr'însa, oricât ar părea de probabil în sine, nu poate fi acceptat fără examen și nu poate trece drept un adevăr dovedit, pe temeiul autorității, pure și simple, a cărții» (p. 128).

Dar ipoteza arianismului primitiv a suferit, în cele din urmă, o eclipsă și mai gravă încă. Ea a fost silită să se întoarcă la înfă-

țișarea modestă, de simplă formulă filologică, cu care apăruse la început. Caracterul istoric și antropologic, pe care îl luase cu timpul, i-a fost contestat, în cele din urmă, cu hotărîre. În adevăr, la începutul veacului al XIX-lea, filologii descoperiseră, precum am văzut, asemănări izbitoare între unele limbi europene și unele limbi asiatice, care se vorbesc încă astăzi în India și pe platoul Iranului, și ale căror forme primitive se găseau în vechile texte religioase ale popoarelor respective, ca Vedele și Zend'Avesta. Aceste constatări au dus, precum era firesc, la o clasificare filologică. Limbile de care e vorba au fost considerate ca alcătuind o familie, căreia i s'a dat mai întâi, de către Fr. Schlegel, numele de familia limbilor indo-germane și apoi, de către Bopp numele de familia limbilor indo-europene. S'a făcut în sfârșit, ulterior, ipoteza că această familie de limbi presupune o familie de popoare. Și fiindcă orice familie trebuie să se coboare din strămoși comuni, s'a zis că popoarele indo-germane sau indo-europene trebuie să se coboare și ele dintr'o tulpină etnică comună, — aceea a Arienilor primitivi. Iar acei străvechi strămoși au fost considerați ca reprezentanții cei mai curați ai rasei albe. Ei au fost împodobiți cu caracterele antropologice pe care, după puținele mărturii istorice de care dispuneau, le-au prețuit mai mult popoarele de mai târziu. Propovăduitorii existenței lor și i-au închipuit astfel, ca fiind fost oameni înalți, cu părul blond, cu ochii albaștri, cu craniul lung și îngust, adică dolichocefali.

Această transformare însă a unei clasificări filologice într'o ipoteză istorică și antropologică era foarte riscată. Căci, identitatea de limbă nu implică numai decît identitatea de rasă. Când Galia veche a adoptat limba latină, ea n'a devenit romană decît numai ca limbă, nu și ca rasă. Populația ei a rămas, ca rasă, ceea ce era. Pentru indivizi, rasa este, cum am văzut, irevocabilă și inalienabilă, — în înțelesul că, din punct de vedere organic, indivizii nu se pot lepăda de rasa lor spre a adopta alta străină, — cum pot face cu cetățenia politică sau cu limba pe care o vorbesc. În schimb, pentru mase, rase se poate modifica, e drept, dar numai încetul cu încetul, în perioade de timp mai îndelungate, prin amestecuri etnice repetate. În niciun caz însă, schimbările de limbă, cum se produc uneori, sub presiunea cuceririlor, cu destulă repeziciune, nu implică o schimbare, — ce nu e posibilă, — a originii etnice a popoarelor respective.

Iacă de ce s'a zis că, dacă înrudirea limbilor indo-germane sau

indo-europene între ele, este o realitate filologică, existența unei rase ariene primitive, care ar fi dat naștere prin migrații succesive, popoarelor ce ar putea fi numite, astăzi, indo-germane sau indo-europene, nu este, cu același titlu, o realitate istorică sau o realitate antropologică. Din acest punct de vedere s'a ridicat în contra lui Gobineau, încă dela jumătatea veacului al XIX-lea, unul din întemeietorii filologiei camparate indo-germane, Friedrich August Pott, în opera sa cunoscută «Die Ungleichheit menschlicher Rassen, hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte» care a apărut în 1856. Max Müller, de asemenea, ca să pună în evidență mai cu tărie deosebirea punctului de vedere filologic de cel antropologic, a zis, într'o «butadă» cunoscută, că etnograful care ar vorbi cu toată seriozitatea de o rasă ariană, de un sânge arian, de o culoare a părului sau a ochilor, ce ar aparține arienilor, ar comite o erezie științifică egală cu aceea de care s'ar face vinovat un filolog, când ar vorbi, fără să râdă, de un dicționar dolichocefal sau de o gramatică brachicefală. Iar acum în urmă O. Schrader, autorul unuia din cele mai aprofundate studii asupra «Indo-Germanilor», zice: «Trebuie să ținem departe de noțiunea unei populații primitive indo-germane tot ce aduce aminte de noțiunea, stabilită de antropologi, a unei rase, adică a unei majorități de ființe omenesti cu aceeași conformație. Este mai mult decât probabil că populația indo-germană primitivă se compunea din triburi și seminții de oameni ce difereau din punct de vedere corporal»¹⁾. Prin conviețuirea lor, acele triburi și seminții au putut ajunge la o limbă mai mult sau mai puțin comună, care păstra însă, în rădăcinile ei, aporturile lor diferite. Existența unor rădăcini comune în limbile indo-germane, semitice, ugro-finice și uralo-altaice a surprins de mult pe filologii mai atenți, începând cu bătrânul Adelung, care observase încă dela începutul veacului al XIX-lea oarecari asemănări între unele rădăcini germane, turcești și slave. Constatări analoage au făcut, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, Tomaschek și Koeppen. Intr'o lucrare mai nouă, intitulată «Ueber Ursprung und Herkunft der indo-germanischen Sprachen und an-arische Sprachreste in West-Europa», apărută în 1902, a reluat această problemă Fr. von der Velden. Nu putem intra, firește, în argumentările filologice de care se servește acest învățat; ne mărginim să indicăm concluzia la care ajunge, că popoarele ce vorbesc limbile indo-germanice au ieșit din

1) O. Schrader, Die Indo-Germanen, p. 15, 16.

aceiași «material omenesc», ca și Semiții, Uralo-Altaicii, etc., de vreme ce au străbătut la început aceleași stadii primitive ale acelor limbi. Într'o lucrare și mai nouă, Meillet, cea mai însemnată autoritate filologică de astăzi, susține că nu există o legătură necesară între o limbă și rasa celor ce o vorbesc. Așa încât, expresii ca «popoare latine», «rasă slavă», «tip arian», nu pot avea un sens precis și nu pot lămuri raporturile de înrudire dintre limbi; mai degrabă le încurcă ¹⁾. Iar Vendryes, într'o lucrare sintetică de informație generală, dă acestei idei formularea cea mai categorică: «Oricare ar fi rolul pe care îl vor fi jucat schimbările de rasă în schimbările de limbă, nu se pot stabili legături necesare între aceste două noțiuni. Nu trebuie să confundăm caracterele etnice, care nu se pot dobândi decât odată cu sângele, și instituțiile — limbă, religie, cultură — care sunt bunuri eminentamente transmisibile, care se împrumută și se schimbă. Vedem, aruncând o privire asupra unei hărți lingvistice a Europei actuale, că sub uniformitatea unei aceleiași limbi se ascund rase foarte amestecate ²⁾»).

Din cauza dificultăților pe care le-am văzut, teoria raselor a părăsit în cele din urmă terenul filologic și istoric, pe care se pusese la început, și și-a căutat alte puncte de sprijin, — pe care învățații ce o susțineau au crezut că le puteau găsi în antropologie. Așa au apărut, cu Vacher de Lapouge, cu Ammon, cu Chamberlain și cu alții, formele mai nouă, antropologice și antroposociologice, ale acestei teorii. Asupra lor trebuie să aruncăm, de asemenea, o scurtă privire, — în capitolul următor.

1) Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, 1918, p. 81.

2) Vendryes, *Le langage, introduction linguistique à l'histoire*, 1921, p. 276.

INTEMEIEREA ANTROPOLOGICĂ

I. Gobineau nu admitea influența factorilor geo-fizici în desfășurarea vieții popoarelor. Singura concesie pe care o făcea, din acest punct de vedere, era să creadă că a fost altădată, — într'un trecut așa de îndepărtat încât nu se mai poate ocupa de el decât geologia, — o vreme când forțele naturii aveau o intensitate mult mai mare decât astăzi, așa încât au putut să determine diferențierea varietăților de căpetenie ale speciei omenești, la început unitare. În a doua jumătate a timpului însă de când această specie a luat naștere, forțele naturii, a căror intensitate a scăzut considerabil, n'au mai putut exercita asupra-i o influență apreciabilă.

Vacher de Lapouge, care a reluat, după Gobineau, teoria raselor, — încercând să-i dea, în operele sale cunoscute, «*Les sélections sociales*» (1896), «*L'Aryen*» (1899) și «*Race et milieu social*» (1909), un fundament antropologic, — a păstrat o rezervă mai prudentă față de ceea ce, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, s'a numit de toți scriitorii în curent cu nouile ipoteze evoluționiste, influența mediului. Fără să nege această influență, învățatul francez se mărginea să-i atribuie o însemnătate secundară. Rolul de căpetenie, în determinarea fenomenelor istorice, îl joacă după el, ca și după Gobineau, rasa oamenilor, ale căror acțiuni deslănțuiesc acele fenomene.

Spre a ne încredința de însemnătatea capitală a acestui factor, Lapouge ne dă două categorii de dovezi: unele, în care aceleași rase se comportă, în medii geografice diferite, în același mod, și altele, în care rase diferite se comportă, în medii geografice analoge, în mod diferit. Așa bunăoară, Fenicienii vechi au avut, — pe coastele Asiei anterioare, unde au înființat cunoscutele orașe, Tyr și Sidon, și pe coastele Africei de Nord, unde au înființat nu mai

puțin cunoscuta Cartagină, — o acțiune identică, cu rezultate identice. Dimpotrivă, Englezii și Japonezii de astăzi, cari au o situație geografică analoagă, trăind și unii și alții izolați pe insulele lor, au totuși o activitate diferită, cu rezultate diferite. Englezii au întemeiat, prin puterea lor de expansiune, un splendid imperiu colonial, pe când Japonezii, prinși, în cătușele unei civilizații anchi-lozate, — pe care se silesc, e drept, s'o modifice, dar fără prea mult succes, — n'au putut depăși hotarele lor milenare. De unde se vede, conchide învățatul francez, că mediile geografice nu joacă decât un rol secundar. Ele pot, evident, să ușureze sau să îngreuiereze, prin avantajele și dezavantajele lor, mișcările popoarelor, dar nu le pot determina nici direcția, nici amplitudinea. În toate aceste privințe, rasele singure hotărăsc.

Fără a contesta ceea ce poate să fie îndreptățit, în parte cel puțin, în aceste afirmări ale lui Vacher de Lapouge, trebuie să observăm totuși în treacăt că, în ceea ce îi privește pe Japonezi, evenimentele ulterioare i-au dat o desmințire drastică. La câțiva ani numai după formularea lor, Japonezii au arătat, în modul cel mai convingător cu putință, că nu exista nicidecum, la ei, o incapacitate «de rasă», ce i-ar fi împiedicat să ajungă la expansiune colonială. În două războaie consecutive, cu China și cu Rusia, — care s'au terminat, amândouă, cu victoria lor, — Japonezii au pus piciorul pe continentul asiatic învecinat, deschizând astfel expansiunii lor ulterioare un drum, pe care au făcut de atunci încoace progrese incontestabile.

Tot un rol secundar credea Vacher de Lapouge că joacă, în viața și activitatea popoarelor, și împrejurările istorice, — față de factorul precumpănitor al rasei. Așa bunăoară, popoare mici, care nu dispuneau de mijloacele de acțiune ale unor state mari, cu locuitori numeroși și cu teritorii întinse, au putut desvolta totuși, în unele momente, o activitate considerabilă, fie în direcția civilizației și a culturii, fie în direcția dominației militare și politice asupra vecinilor imediați, fie în direcția expansiunii comerciale. Pe ce se întemeia această activitate a lor? Nu, de sigur, pe împrejurările istorice, de care, în aceleași momente, alte popoare mai mari ar fi putut să profite mai bine, ci pe calitățile de rasă, de care dispuneau. Așa au fost, de pildă, Grecii, cari nu erau decât o mână de oameni; așa au fost Romanii cari, la început cel puțin, se reduceau la populația orașului ce le-a dat numele; așa au fost Portu-

ghezii, cari, alături de alte popoare, dela începutul timpurilor moderne, nu erau nîci măcar o putere de mîna a doua sau a treia.

Și cu privire la aceste exemple, ar trebui să observăm, în trecut, că ele ar putea dovedi și contrariul. Este, în adevăr, un fapt incontestabil, că perioadele de înflorire ale popoarelor, la care se referă învățatul francez, au fost, cu excepția Romanilor, destul de scurte. Atât Grecii, cât și Portughezii, nu s'au putut menține decît puțină vreme la înălțimile, la care se ridicaseră la un moment dat. Din punctul de vedere al lui Vacher de Lapouge, cauza de căpetenie, dacă nu unică, a decadenței lor, n'a putut să fie decît alterarea caracterelor de rasă, ce le permisese să se ridice, pentru cîtva timp, atît de sus. Această alterare însă, întru cît n'ar fi putut fi decît rezultatul unor amestecuri repetate de sînge străin, nu s'ar fi putut produce atît de repede. Mai probabil este, dimpotrivă, că decadența lor s'a datorit unor împrejurări istorice, — și anume, în cazul Grecilor, politicei deplorabile de diviziune și rivalitate a micilor state pe care le formau, iar în cazul Portughezilor, unei politici economice din cele mai puțin fericite .

Să trecem însă peste aceste observări. Să luăm ca dovedită teza lui Vacher de Lapouge, că rasa constituie factorul preponderant al vieții și activității popoarelor, și să examinăm mai de aproape acest factor, spre a ne putea lămuri asupra-i.

Că există, între oamenii ce locuiesc în diferitele puncte ale suprafeței pămîntului, deosebiri fizice și psihice considerabile, e un fapt ce nu se poate tăgădui. Nu e dar de mirare, că constatarea acestui fapt, — și a urmărilor lui, în istorie, — a determinat pe unii învățați să-i caute explicarea. Gobineau credea că a găsit-o în ideea inegalității naturale a raselor omenești. Cele trei rase de căpetenie, — cea albă, cea galbenă și cea neagră, — n'au fost înzestrate de natură în același mod. Ba chiar, deosebirile ce există între ele, din acest punct de vedere, sunt foarte mari. Cea mai bine înzestrată este, incontestabil, rasa albă; după ea vine, la o distanță respectabilă, rasa galbenă; și apoi, la o distanță și mai mare încă, rasa neagră.

Dar această inegalitate, pe care o afirmă Gobineau cu atîta siguranță, socotind-o ca ireductibilă, nu este o explicare a faptului de care e vorba; e faptul de explicat el însuși; e adică faptul că între diferitele categorii de oameni există deosebiri ce par firești și de neînlăturat. Iar întrebarea ce se ridică, în fața acestui fapt, este: de unde vin deosebirile dintre oameni? Care este cauza lor? Și acea

cauză, care nu poate fi, evident, decât naturală, este ea oare și ireductibilă?

În adevăr, deosebiri nu există numai între rase, ci și înăuntrul fiecăreia din ele. Popoarele europene, bunăoară, aparțin toate rasei albe. Și totuși, ele nu sunt nici la fel, nici de aceeași valoare, — precum ne-o arată, destul de limpede, istoria lor pe de o parte și cultura lor pe de alta. În ce constau dar deosebirile dintre ele?

Răspunsul s'ar părea că nu poate fi decât unul singur. Deosebirile dintre oameni nu pot să constea decât în conformația lor fizică și în structura lor sufletească. Din acest punct de vedere, Europeanii albi se pot împărți în trei categorii, care ar alcătui, oarecum, varietățile rasei lor. Aceste varietăți au primit, în Antropologie, diferite numiri, pe care nu e nevoie să le trecem în revistă aici, ca într'un tratat sistematic ce ar privi această știință. Cele mai simple și mai curențe dintrînsele, — pe care le admite și Vacher de Lapouge, — sunt: *homo europaeus*, *homo alpinus* și *homo mediterraneus*. Caracterele, fizice și psihice, ale acestor varietăți omenești, sunt următoarele:

— *Homo europaeus* este, din punct de vedere fizic, înalt, cu părul blond, cu ochii albaștri, cu pielea albă-trandafirie, și cu capul dezvoltat mai mult în lungime, după diametrul antero-posterior, decât în lățime, după diametrul transversal, — adică, cum se zice cu termenul tehnic consacrat, *dolichocefal*. Din punct de vedere psihic, el este inteligent, mobil și îndrăzneț. El nu se mulțumește niciodată cu ceea ce vede în jurul lui și ceea ce posedă la un moment dat. El vrea să știe ce este mai departe și să aibă mai mult decât are. Inteligența lui, vecinic nesatisfăcută, vrea să știe mai mult; sensibilitatea lui, vecinic nemulțumită, vrea să guste viața sub mai multe aspecte; iar voința lui, vecinic încordată, îl împinge cu impetuositate în ambele aceste direcții. De aci, mobilitatea lui pe de o parte și nevoia lui de independență pe de alta. El vrea să se miște liber și ține să-și asigure libertatea mișcărilor. Iar în libertate, vede mai mult posibilitatea schimbării, de care nu se poate lipsi fiindcă, fără ea, nu-și poate îmbunătăți viața, asigurându-i condiții mai favorabile. El e, cu alte cuvinte, făcut pentru progres, — iar pentru realizarea lui, e gata să îndrăznească orice, fie în direcția cugetării fie în direcția acțiunii. Lapouge adaogă chiar unele trăsuri mai precise, — prea precise poate, — zicând că exemplarul omenesc de care vorbim se bate pentru ca să se bată, fără niciun gând ascuns

de profit sau că în religie e protestant și nu cere statului decât să-i respecte activitatea.

Sediul obicinuit, al acestei prime varietăți a rasei albe, îl formează șesurile. Ceea ce o leagă de aceste părți ale suprafeței pământului, este pe de o parte faptul că pe ele se poate mișca mai ușor, iar pe de alta faptul că ele, fiind mai bogate, îi răsplătesc mai bine munca și îi satisfac mai ușor trebuințele, care sunt multe și mari. Geograficește vorbind, această varietate omenească e mai ales răspândită în insulele britanice, în peninsula scandinavică, în Belgia, pe coastele mării, în Olanda, de asemenea, și în Germania de Nord. În restul Germaniei și în Franța, ea formează încă o parte însemnată a populației, în părțile joase sau puțin înalte ale acestor țări. În total, în Europa, această varietate ar număra vreo treizeci de milioane de oameni numai, fiindcă o bună parte a ei a emigrat și emigrează în America de Nord, unde numără de asemenea vreo douăzeci de milioane.

— Homo alpinus este, din punct de vedere fizic, mărunțel, cu părul negru sau apropiindu-se de această culoare, cu ochii de asemenea, negri sau castanii, cu pielea albă-bronzată, ca și cum ar fi arsă de soare, dar fără a fi totuși galbenă sau neagră, ca a oamenilor din rasele respective, și cu craniul desvoltat mai mult în lățime decât în lungime, adică, cum se zice, brachicefal. Din punct de vedere psihic, el este tihnit și sedentar, așezat și meticulos. El este, de aceea, potrivit pentru meșteșugurile practice, în care excellează. Departe de spiritul aventuros al omului european, omul alpin este prudent, timid chiar, evitând schimbările cu riscurile lor neprevăzute, neîncrezându-se în perspectivele ademenitoare dar nesigure ale progresului, și ținând mai mult să conserve ceea ce trecutul și prezentul i-au îngăduit să agonisească, decât să alerge după himerile viitorului. El este adică mai mult conservator decât progresist. De aceea, nici nu prețuiește prea mult libertatea. Lui îi trebuie mai mult ordinea, pe care o preferă impusă și menținută de o autoritate puternică și statornică, oricum s'ar numi ea, și în treburile căreia nu ține să se amestice, luând o parte activă la viața politică. El e prea absorbit de interesele sale particulare și nu înțelege să sacrifice prea mult timp pentru cele generale. Lapouge adaogă și aici câteva caracterizări prea precise, zicând că omul alpin adoră uniformitatea, că în religie este de obicei catolic și că în politică n'are decât o speranță: protecția statului, și o tendință:

să niveleze tot ce îl depășește, fără să simtă nevoia de a se ridica el însuși.

Sediul de preferință al acestei varietăți omenești îl formează colinele împădurite și, mai ales, munții, — de unde și numele ce i s'a dat. Ea e răspândită mai ales în numeroasele masive muntoase ale Europei centrale. Ea ar cuprinde vreo 50—60 de milioane de oameni. Alături însă de exemplarele ei pure se găsesc cele amestecate, provenind din încrucișarea acestei varietăți cu cea precedentă. Aceste exemplare amestecate formează grosul populației mai pretutindeni, — alături de homo europaeus în țările din Nordul și apusul Europei, alături de homo alpinus în țările din centrul și răsăritul ei.

— In sfârșit, homo mediterraneus s'ar înfățișa, din punct de vedere fizic, sub două aspecte puțin diferite. In Italia de Sud, în Corsica și Sardinia, ar fi mărunț, cu părul și cu ochii negri, dolichocefal și cu fața lungă — «leptoprosop». In Spania însă și în Nordul Africei, ar fi înalt, cu părul și cu ochii negri, dolichocefal și cu fața scurtă — «chamaeprosop». Din punct de vedere psihic, această varietate omenească ar fi inferioară, sub ambele ei aspecte, celor două varietăți precedente. Intru cât nu s'a relevat prea mult în nicio direcție, caracterele ei distinctive nu sunt prea pronunțate. Ceea ce apare mai limpede, la ea, este mediocritatea înzestrării sale sufletești.

Că oamenii aparținând acestor varietăți diferite nu sunt egali, ne-o arată, mai bine decât orice considerație teoretică, situația pe care, de fapt, o au, astăzi, popoarele pe care le formează ei. Lapouge scria către sfârșitul veacului al XIX-lea, când Englezii și Germanii erau în plină ascensiune și exercitau în Europa, — am putea zice chiar în lumea întreagă, — o influență impresionantă. Anglia era stăpâna mărilor; nimic nu se putea mișca, în lumea colonială din cele cinci continente, fără voia ei. Iar Germania domina politica continentală a Europei și, prin ea, și a restului lumii. Cât despre înflorirea economică și culturală a acestor două popoare, ea atinsese o culme, pe care n'a depășit-o la începutul veacului al XX-lea și de care s'a depărtat considerabil dela războiul mondial încoace. Constatând dar succesele fără precedent ale Anglo-Saxo-nilor și ale Germanilor, Lapouge s'a întrebat pe ce se întemeia superioritatea ce le-a permis să le realizeze. Și răspunsul său a fost: pe faptul că la ei, — la cei dintâi mai mult, la cei din urmă mai puțin, dar totuși îndeajuns, — predomină tipul antropologic al lui

homo europaeus. Englezii sunt de cele mai multe ori, iar Germanii sunt adesea, înalți, blonzi și dolichocefali. Iar de aceste caractere fizice sunt legate, precum am văzut, o sumă de calități sufletești, care nu sunt numai foarte prețioase, care sunt cele mai prețioase, din punctul de vedere al progresului politic, social, economic și cultural.

Și tot așa a fost și în trecut. Antropologia așa zisă istorică, — adică acea ramură a ei, care caută să reconstituie înfățișarea fizică și structura sufletească a oamenilor de altădată, după osemintele lor, — ne arată că popoarele ce au stat pe primul plan al istoriei, determinându-i desfășurarea, au fost de statură înaltă și cu craniul dezvoltat mai mult în lungime decât în lățime. Celelalte caractere, care nu s'au putut păstra, — ca culoarea pielii, a părului, a ochilor, — li se pot atribui totuși pe baza legăturii lor cu statura și cu formația craniului, — legătură pe care ne-o arată, pentru prezent, experiența, și pe care o confirmă, pentru trecut, tradiția istorică. Se cunoaște, bunăoară, legenda, după care dezvoltarea și înălțarea, pe toate terenurile, a Greciei vechi, a început cu năvălirea «oamenilor dela Nord», adică a Hellenilor, cari erau înalți, blonzi și dolichocefali. Tipul acesta era de altfel considerat în lumea greacă, din perioada clasică, ca reprezentând perfecțiunea fizică sau frumusețea desăvârșită. În cercurile conducătoare ale Romanilor vechi, de asemenea, oamenii înalți, blonzi și dolichocefali, nu erau nicidecum rari. Iar când, cu imperiul roman, a luat sfârșit și lumea veche, pregătirea viitorului a fost tot opera «oamenilor dela Nord», înalți, blonzi și dolichocefali, cari erau Germanii. Cu ei a început viața nouă, — politică, socială, economică și culturală, — a Evului Mediu, din care a ieșit apoi lumea modernă.

Dintre caracterele fizice care disting popoarele cu calități sufletești superioare, cel mai important pare a fi dolichocefalia. Căci calitățile sufletești, în general, sunt legate, precum ne-o arată destul de limpede experiența, de dezvoltarea creierului, pentru care formația craniului nu poate fi nicidecum indiferentă. Din acest punct de vedere, Lapouge crede că condiția optimă, pentru dezvoltarea creierului, o prezintă craniile la care diferența dintre diametrul antero-posterior și cel transversal este mai mare, care sunt adică mai mult lungi decât late. Această formație craniană constituie dolichocefalia.

Caracterul acesta însă, care ar fi, după învățatul francez, semnul cel mai neîndoios al superiorității sufletești, e amenințat de evo-

lupia antropologică, pe care ne-o indică istoria. În adevăr, istoria ne arată că, la toate popoarele europene, dolichocefalia scade, pe când brachicefalia crește. Această constatare este, după Lapouge, foarte îngrijorătoare. Mai pretutindeni, unde s'a putut realiza, progresul a fost provocat de invazia unei populații dolichocefale, care a pus stăpânire pe o populație autohtonă brachicefală, impunându-i o desvoltare, la care n'ar fi putut ajunge niciodată singură. Încetul cu încetul însă, populația superioară amestecându-se cu cea inferioară, indexul cranian se mărește, numărul capetelor lungi scade și al capetelor late crește. Iar acest fapt duce la degenerare, — sau, cel puțin, la mediocrizare. Și fiindcă acest fapt a fost cauza decadentei atâtor popoare, din trecut, Lapouge vede, în această tendință a evoluției antropologice a popoarelor, o amenințare pentru viitorul omenirii.

În contra acestei amenințări, nu se poate, crede el, să nu se producă o reacțiune. E probabil că va veni o vreme, — și nu prea îndepărtată, — când dolichocefalii vor începe să-și apere superioritatea, cum vor putea. Vor încerca poate să micșoreze numărul brachicefalilor, în mod violent, exterminându-i. El se arată convins că în veacul viitor se vor da lupte de milioane de oameni, pentru un grad sau două, mai mult sau mai puțin, în indicele cefalic; după acest semn, care va înlocui *shiboleet*-ul biblic, precum și după asemănările de limbi, se vor recunoaște rasele înrudite; și ultimii sentimentali vor avea să deplângă violente desrădăcinări de popoare. Iar până atunci, și cu atât mai mult după aceea, se vor utiliza poate mijloace de selecțiune, menite să înmulțească mai repede pe dolichocefali, pentru ameliorarea organică a popoarelor respective. El propune un anumit sistem de fecundare artificială, — cu economisirea, prin diluare, a celulelor fecundante, — care ar permite unui singur exemplar mascul ales, să dea naștere unei progeneruri de 200.000 de urmași, cari să-i moștenească dolichocefalia.

Fără a ne ocupa însă, nici de profeciile tragice ale lui Lapouge, nici de rețetele lui eugenice, să cercetăm, în câteva cuvinte, în ce măsură ideile lui, cu privire la cauzele inegalității raselor omenești, sunt întemeiate. E deajuns poate să cităm, în această privință, părerea cunoscutului antropolog E. Pittard, atât de prețuit pentru obiectivitatea și prudența sa științifică. În cartea sa «*Les races et l'histoire*», acest învățat se ridică în contra «pretinselor relații de cauză la efect» pe care Lapouge, urmând exemplul lui Gobineau, le stabilește între succesele politice și sociale ale unor anu-

mite popoare și un anumit «tip» antropologic, care ar fi fost superior celorlalte. Acest tip ar fi pentru Lapouge așa numitul «homo europaeus», care nu e altceva decât «arianul» înalt, blond și dolichocefal al lui Gobineau. Pittard susține că «pretinsele relații de cauză la efect», în contra cărora se ridică, nu sunt nicidecum dovedite. În fața desvoltărilor lui Lapouge, zice el, cititorul cel mai indulgent ar cere probe; ele nu se găsesc însă nicăieri. Înțeleg, adăugă învățatul elvețian, probe care să merite în adevăr acest nume, din punct de vedere științifice¹⁾. Așa bunăoară, Lapouge afirmă că în Evul Mediu clasa dominantă aparținea «aproape exclusiv» tipului antropologic al lui «homo europaeus»²⁾. Unde e însă dovada acestei afirmări? S'au făcut oare, în «epoca feudală» de care vorbește Lapouge, măsurători antropologice, care să stabilească precis indicele cranian sau înălțimea oamenilor ce compuneau clasa dominantă de pe acea vreme? S'au făcut cel puțin constatări statistice cu privire la culoarea părului, a ochilor, a pielii? Rarele indicații pe care le găsim, în aceste privințe, în textele istoriografilor dovedesc numai atât, că existau, printre cei ce compuneau clasa dominantă, oameni înalți, blonzi, dolichocefali, etc. Erau ei însă în majoritate? Și care era numărul exemplarelor de același fel în masele populare? Iată două întrebări, la care răspunsurile ar fi esențiale. Dacă tipul lui «homo europaeus» a fost numai sporadic în clasele dominante din «epoca feudală», atunci cauza progreselor realizate în acea epocă a trebuit să fie, din punctul de vedere al lui Lapouge însuși, alta decât superioritatea pe care o atribuie teoria lui tipului în chestie. Și chiar dacă a fost preponderant în clasele conducătoare, concluzia rămâne aceeași în cazul când acel tip a fost numai sporadic în masele populare. Clasele conducătoare ale unui popor nu pot face dintr'însul orișice. Transportată în mijlocul Hotenților din Africa, elita feudală europeană n'ar fi putut realiza de sigur decât prea puțin sau mai nimic din ceea ce a izbutit să realizeze în Europa. Sau, cum zice Pittard însuși: «Că o mare parte a clasei dirigitoare franceze, pe vremea feudalității, a fost compusă poate din oameni nordici, sunt gata s'o cred... Ce ne arată însă cantitatea relativă a acelor tipuri septentrionale în națiunea întreagă, adică în aluatul al cărui ferment trebuiau să-l constituie? Ce ne dovedește intensitatea reală a influențelor? Eu nu văd cum se pot stabili relații

1) Eugène Pittard, *Les races et l'histoire*, 1924, p. 25.

2) Lapouge, *Les sélections sociales*, p. 246.

de o astfel de gravitate pe *documente* atât de fragile și de imperfecte»¹⁾). Voind apoi să demonstreze că și în timpurile moderne desfășurarea evenimentelor istorice a fost determinată, la marile națiuni apusene, de același tip antropologic, Lapouge ne dă un argument și mai discutabil încă, din punct de vedere științific. «Când studiem colecțiile de portrete, dela Renaștere până în veacul al XVIII-lea, suntem izbiți de predominarea absolută a craniilor lungi dominând figuri înalte și înguste, cu nasul subțire și arcuit»²⁾). Dacă pot fi însă admise ca *documente istorice*, atunci când e vorba să se stabilească înfățișarea unor individualități izolate, portretele nu sunt și *documente antropologice*, capabile să ducă la concluzii generale privind clase sociale sau chiar părți și mai întinse ale popoarelor. Antropologia nu se poate întemeia decât pe măsurători efective, făcute asupra scheletelor, pentru trecut, asupra oamenilor în viață, pentru prezent. Pittard se mărginește, în fața acestui argument al lui Lapouge, să se întrebe, ironic: «Presupunând că ar reprezenta în adevăr ceea ce se susține, pot fi considerate, portretele de care e vorba, ca *documente antropologice*? Care om de știință ar îndrăzni să li se încreadă?»³⁾). Cât despre istoria veacului al XIX-lea, ea nu putea fi, după Lapouge, decât ceea ce puteau s'o facă vechii factori antropologici, ținând seamă de faptul că acțiunea lor a fost slăbită de acea creștere continuă a brachicefaliei, pe care am semnalat-o mai sus. Una din consecințele acestei creșteri ar fi egalitarismul contemporan. Am văzut, în adevăr, că brachicefalii tipului alpin au tendința către nivelare. Aceasta ne-o poate dovedi o simplă privire, aruncată asupra unei adunări politice care, în timpul nostru, nu poate fi decât democratică: «Contemplați, de sus, o adunare politică actuală sau o întrunire de oameni cari exercită o influență; brachicefalii sunt, vizibil, în număr mai mare; culoarea blondă, foarte frecventă altădată, a devenit rară»⁴⁾). Ce siguranță însă și ce precizie poate să aibă, din punct de vedere științific, o privire aruncată asupra unui număr oarecare de oameni, strânși la un loc? Și ce poate dovedi o asemenea impresie, când e vorba de o problemă atât de complexă ca cea care ne preocupă? Cât despre credința lui Lapouge, că dolichocefalia este principalul factor al succesului individual — și prin urmare și al progresului

1) Op. cit., p. 26.

2) *Les sélections sociales*, p. 248.

3) *Les races et l'histoire*, p. 25.

4) *Les sélections sociales*, p. 252.

social — Pittard o găsește pur și simplu «extraordinară»¹⁾. Frază la care se referă este următoarea: «Chiar și pentru omul de știință, este foarte sugestiv să vadă că destinul unui om a atârnat de doi sau trei milimetri mai mult sau mai puțin în lungimea sau în lățimea craniului său; e o constatare ce produce o impresie ciudată, dar la care faptele ne aduc neconținut»²⁾. Dacă această afirmație este sau nu exactă, dacă faptele nu duc adică cumva la alte concluzii, rămâne s'o vedem ceva mai departe, după ce vom fi examinat încă una din formele, pe care le-a mai luat teoria raselor din punct de vedere antropologic.

II. Ca un continuator al lui Vacher de Lapouge poate fi considerat «antroposociologul» german Otto Ammon, care urmează aceeași direcție și ajunge la aceleași rezultate, cu deosebirea că în operele lui de căpetenie «Die natürlichen Auslese beim Menschen» (1893) și «Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen» (1896) insistă mai mult asupra principiului darwinist al selecțiunii naturale, căutând să explice printr'însul atât superioritatea unora din rasele omenegii asupra altora, cât și structura societăților pe care le alcătuiesc ele. Așa bunăoară, superioritatea indiscutabilă a varietății dolichocefale a rasei albe, pe care au reprezentat-o în trecut Arieni vechi și continuă s'o reprezinte în timpul nostru urmașii lor de astăzi, este un efect al selecțiunii naturale. În perioada glaciară diferitele rase și varietăți de oameni din continentele vechi, Asia și Europa, au fost supuse, din cauza condițiilor de viață deosebit de aspre, unei selecțiuni din cele mai riguroase. Cei ce au suportat mai bine această grea luptă cu o natură atât de puțin prielnică vieții, au fost dolichocefalii înalți și blonzi, cari trăiesc și azi în ținuturile mai reci ale Europei, ca și cum le-ar conveni mai bine temperaturile mai scăzute, alcătuind astfel o varietate nordică a rasei albe. Că Arieni vechi au avut ca patrie primitivă ținuturi cu climă aspră, ne-o arată tradițiile iraniene, după care «țara dintru început» era situată departe, spre Nord-Est, într'o parte a pământului unde iarna era foarte lungă și vara foarte scurtă, unde zăpada acoperea câmpiile mai tot anul. Faptul că, după ce perioada glaciară a trecut și clima continentelor citate s'a îmblânzit, Arieni au rămas, în Europa cel puțin, în părțile nordice, a contribuit de asemenea la păstrarea rezultatelor selecțiunii naturale primitive.

1) Les races et l'histoire, p. 24.

2) Les sélections sociales, p. 400.

O progenitură mai slabă și mai puțin rezistentă, dacă se întâmpla să ia naștere, nu putea suporta asprimile climei din acele regiuni, era adică eliminată de selecțiunea naturală și nu se putea propaga. Iar celelalte condiții ale vieții făceau, din indivizii ce iegeau dintr'o asemenea selecțiune riguroasă, oameni tari, energici, plini de îndrăzneală și gata totdeauna de luptă. În adevăr, agricultura fiind în regiunile nordice, mai ales în timpurile vechi, aproape inexistentă, oamenii trăiau mai mult, dacă nu exclusiv, cu vânatul. Vânătorul însă era într'un continuu războiu cu animalele din care își alegea prada și, în luptele pe care trebuia să le dea cu ele, își expunea neconținut viața. Pe de altă parte, vânatul fiind rar, neputându-se în orice caz înmulți după voie ca produsele agricole, vânătorii erau siliți, adesea, să și-l dispute unii altora. De unde, alte lupte, cu aceleași efecte ca și cele dintâi. O astfel de viață, pe lângă calitățile pe care le-am relevat mai sus, nu putea să nu desvolte și inteligența. Riscurile luptelor impuneau o atenție încordată, o observare ascuțită, o repede înțelegere a celor mai neînsemnate variații ale situațiilor și, în sfârșit, o hotărîre promptă și o abilitate considerabilă în exploatarea lor efectivă. În aceste direcții s'a făcut dar selecțiunea, mii și mii de ani, în rândurile dolichocefalilor înalți și blonzi din regiunile nordice, dând rasei lor calitățile speciale de inteligență și de voință, ce o disting de celelalte, alcătuiindu-i superioritatea.

Când apoi, în timpul invaziilor germanice, această rasă nordică s'a coborît către centrul Europei, amestecându-se cu populațiile brachicefale pe care le-a întâlnit în drumul său, — cele ce alcătuiau rasa «alpină» a lui Vacher de Lapouge, — a intervenit selecțiunea socială. Dolichocefalii înalți și blonzi, vechi vânători, nu s'au împăcat cu viața agricolă pe care o duceau acele populații brachicefale, în marea lor majoritate. Ei n'au rămas la țară, ci s'au concentrat în orașe, unde, nemai putând vâna animale, s'au apucat să vâneze bunurile vieții sociale, adică averea și influența. Ei au format astfel clasele stăpânitoare, din punct de vedere economic și politic, ale popoarelor respective. Și ceea ce le-a permis să ajungă la această situație a fost superioritatea lor ca rasă, constând din calitățile, dobândite printr'o milenară selecțiune naturală, pe care le-am văzut.

Actuala organizare democratică a statelor pune destul de bine în evidență mecanismul selecțiunii sociale ce am zis că a urmat celei naturale. Niciodată omul din popor n'a fost mai liber ca astăzi să

se ridice, dacă poate, pe treptele cele mai înalte ale ierarhiei sociale, prin bogăție și cultură. Și totuși, marea majoritate a brachicefalilor rurali rămâne pe loc, fără să încerce măcar ascensiunea. Explicarea nu poate fi decât că îi lipsește încrederea în sine și curajul de a înfrunta riscurile legate în mod fatal de o asemenea încercare. Insuficiența calităților de rasă nu permite adică brachicefalilor să se desvolte și să progreseze, în ordinea economică, în cea intelectuală sau în cea politică. În spre orașe se îndreptează mai mult dolichocefalii; în orice caz, ei izbutesc aproape singuri să se fixeze în populația urbană și să se ridice în sânul ei, prin muncă inteligentă, la situații din ce în ce mai frumoase. Fiind mai întreprinzători și mai capabili, ei devin pretutindeni organizatorii muncii, sub diferitele ei forme, își iau adică pretutindeni rolul de conducători, oricare ar fi activitățile cărora li se consacră.

Spre a întări, pe cale științifică, aceste concluzii, Ammon, care locuia în Karlsruhe și se bucura de oarecare trecere pe lângă autoritățile ducatului de Baden, a pus la cale măsurători, în stil mare, asupra tinerilor ce veneau la recrutare, spre a se putea determina indicele cefalic. Pe baza acelor măsurători a publicat el apoi voluminoasa lucrare intitulată «Zur Anthropologie der Badener» (1899). Întrînsa Ammon afirmă că în populația orașelor predomină dolichocefalia, iar în a satelor brachicefalia. Pe de altă parte, la orașe dolichocefalia e mai pronunțată în clasele de sus, în deosebi printre intelectuali, și mai puțin accentuată în clasele de jos, în deosebi printre lucrătorii manuali. O afirmare analogă făcuse și Lapouge, care susținea că aristocrația franceză din Montpellier avea un indice cefalic mai mic decât burghezimea din același oraș, era adică mai pronunțat dolichocefală. Ceea ce ar dovedi o strânsă legătură între forma—lungă sau lată—a capului și calitățile intelectuale, cum am văzut, în cuvintele citate mai sus, ale antropologului francez.

Părerile lui Ammon au fost viu criticate, în Germania chiar. Din punct de vedere sociologic, Karl Jentsch, în lucrarea intitulată «Sozialauslese, Kritische Glossen», care a apărut în 1898, le-a supus unei analize pătrunzătoare, ce nu interesează însă, direct, problema noastră, așa încât nu ne putem opri asupra-i. Din punct de vedere antropologic s'a ridicat în contra lui Ammon cunoscutul sociolog L. Gumplovicz. Într'un studiu publicat în «Politisch-anthropologische Revue» din 1902, sub titlul «Anthropologie und natürliche Auslese», acest învățat îi aducea învinuirea că metodele statistice de care s'a folosit lăsau mult de dorit și că, mai ales, nu le-a mânuit cu de-

tulă probitate științifică, evitând concluziile firești la care duceau, atunci când nu confirmau vederile sale. Așa bunăoară, proporția dolichocefalilor din orașe, după materialul statistic al lui Ammon însuși, depinde în mod vizibil de regiunile rurale din care se alimentează populația lor. Când acele regiuni sunt bogate în dolichocefali, numărul dolichocefalilor în orașele respective e mai mare. Contrariul însă e adevărat pentru orașele situate în mijlocul unor regiuni locuite în majoritate de brachicefali. Când e vorba să arate că orașele sunt dolichocefale, Ammon citează orașele din prima categorie; când e vorba să arate că satele sunt brachicefale, citează pe cele din a doua categorie. Raportul însă dintre unele și altele, după datele din ambele categorii, nu crede necesar să-l releve, — de sigur fiindcă i-ar contrazice teoriile.

III. Alți antropologi au contestat, în sfârșit, legătura pe care o stabilea Ammon, după Lapouge, între dolichocefalie și superioritatea intelectuală. Că această formă a capului nu e un semn indiscutabil de excelență psihofiziologică, ne-o arată, după ei, faptul că o posedă o sumă de popoare, considerate de toți ca foarte înapoiate sau chiar de-a-dreptul sălbatice. Dolichocefalia se găsește, bunăoară, la numeroase triburi de Negri din Africa, la diferite triburi de sălbatici din Australia, la Papuașii din Noua Guinee, la Tasmanienii din Oceania, la Ainii din insula Sakhalin, la Eskimoșii din Alaska, la Huronii și Botocuzii din America, la unele triburi inferioare din India, etc. Dimpotrivă, popoarele europene care stau pe culmile civilizației și ale culturii, și a căror superioritate se presupune că s'ar datora dolichocefaliei lor, prezintă un procent considerabil, dacă nu chiar foarte mare, de brachicefali. Numeroși la Englezi, brachicefalii abundă la Germani. Un autor german, Friedrich Hertz, nu se sfieste să afirme, în cartea sa «Rasse und Kultur», că «cea mai mare parte» a poporului german se compune din brachicefali¹⁾. Iar restul popoarelor, civilizate și culte, din Europa sunt considerate, de Lapouge și Ammon chiar, ca aparținând de-a-dreptul tipului brachicefal. Și totuși, brachicefalii europeni, — englezi sau germani, francezi sau italieni, — sunt incontestabil și incomparabil superiori, din toate punctele de vedere, sălbaticilor dolichocefali pe cari i-am citat mai sus. Iar dacă ne gândim la primele civilizații istorice din Asia de Sud-Vest, care au servit ca punct de plecare celei europene, suntem siliți să constatăm că ele se da-

1) Op. cit., p. 42.

torau unor populații brachicefale. Asirienii și Chaldeenii erau, după cât s'a putut vedea din măsurătorile făcute asupra osemintelor rămase de pe urma lor, brachicefali. Și pe vremea când ei ajunseseră la un grad relativ înalt de dezvoltare intelectuală, dolichocefalii din Nordul Europei se găseau încă în starea celor mai înapoiate din triburile sălbatice de astăzi, cu care se asemănau din punctul de vedere al formei capului. Dar asupra indicațiilor pe care ni le pot da preistoria și istoria, cu privire la diferitele rase, la migrațiile lor, la amestecurile dintre ele și la contribuțiile pe care le-au adus la dezvoltarea culturală a omenirii, vom reveni mai pe larg într'un capitol special.

Pe de altă parte, unii etnografi au găsit că, chiar și înlăuntru aceluiași popoare, brachicefalii sunt adesea superiori dolichocefalilor. Așa bunăoară, etnograful german Buschan, care a făcut studii comparative asupra copiilor de școală din țara sa, susține în cartea sa «Menschenkunde» că școlarii brachicefali, din listele sale de măsurători craniologice, erau mai bine notați de profesorii lor decât cei dolichocefali, ceea ce în general, dacă facem abstracție de excepțiile ce s'ar datora altor cauze, nu poate să însemneze decât că erau mai inteligenți¹⁾. Explicarea constatărilor de felul acesta, care, cum vom vedea imediat, sunt destul de numeroase, pare a fi destul de simplă. Dolichocefalia ar putea constitui un semn de superioritate intelectuală, dacă conformația respectivă a craniului ar condiționa o mai mare capacitate a lui. Antropologii au stabilit însă că nu e așa. Craniul unui brachicefal câștigă în lărgime ceea ce pierde în lungime și capacitatea sa, nu numai că nu e mai mică, dar dimpotrivă poate fi mai mare decât a unui craniu dolichocefal cu o circumferință egală. Welcker a constatat chiar că un craniu dolichocefal cu o circumferință de 484 milimetri avea o capacitate mai mică decât un craniu brachicefal cu o circumferință de 473 milimetri. Chiar și cu o circumferință mai mică, un craniu brachicefal poate avea, adică, o capacitate mai mare²⁾. Constatări analoage a făcut Tappeiner, studiind craniile din Tirolul austriac; el susține că, cu cât crește brachicefalia, cu atât se mărește capacitatea craniilor măsurate³⁾. Presupunerea, că unei capacități craniene mai

1) Op. cit., p. 161.

2) H. Welcker, Die Kapazität und die drei Hauptdurchmesser der Schädelkapsel, în «Archiv für Anthropologie, Bd. 16.

3) Fr. Tappeiner, Die Kapazität der Tiroler Schädel, în «Zeitschrift für Ethnologie», Bd. 31.

mari îi corespunde un creier mai dezvoltat și prin urmare mai greu, a fost de asemenea confirmată de experiență. Un învățat italian, Calori, a căutat în special să determine greutatea creierului, la dolichocefali și brachicefali. După un număr destul de mare de măsurători și cântăriri, făcute asupra unui număr considerabil de cadavre, acest învățat a putut ajunge la concluzia că la brachicefalii, de ambele sexe, creierul este în termen mediu mai greu decât la dolichocefali¹⁾. O explicație a faptelor de acest fel se poate găsi în părerea lui Virchow că creșterea craniului s'a făcut mai mult în lărgime; creșterea în lungime ar fi dus la forme incomode, care ar fi fost poate eliminate de selecțiunea naturală. Din punct de vedere geometric, de asemenea, creșterea cea mai economică, cea care putea adică duce la capacitatea maximă cu suprafața minimă, era cea care tindea să dea craniului forma rotundă, quasi-sferică. Din punct de vedere fiziologic, în sfârșit, activitatea intelectuală, prin îngrădirea de sânge pe care o provoacă în creier, exercită o presiune mai mult laterală asupra pereților interiori ai craniului, așa încât îl împinge în chip firesc către forma brachicefală²⁾. Antropologul german Martin a putut astfel să susțină că brachicefalia reprezintă forma craniană cea mai favorabilă pentru dezvoltarea creierului³⁾.

Reluând această idee, un învățat suedez, Nyström, a supus-o unei verificări minuțioase, prin măsurători craniologice în diferitele clase sociale. Făcute în Suedia, patria prin excelență a dolichocefalilor, aceste măsurători au dus la câteva constatări impresionante. Ele au arătat că în clasele superioare, mai culte, procentul brachicefalilor este mai mare decât în clasele inferioare, mai puțin culte. Din 100 de dolichocefali, numai 23,5 aparțin claselor superioare, pe când 76,5 aparțin celor inferioare. În schimb, din 100 de brachicefali, 58,4 aparțin claselor superioare și numai 41,6 celor inferioare. Mai mult încă, indivizii cari ies din clase inferioare, izbuțind prin munca și capacitatea lor să intre în cele superioare, sunt în majoritate, brachicefali; dolichocefalilor, ridicarea în ierarhia socială le reușește mai puțin⁴⁾. Havelock Ellis merge și mai departe.

1) L. Calori, *Del cervello nei due tipi, brachicefale e dolichocefale*, italiani, în *Memoriile Academiei de Științe din Bologna*, Vol. 10.

2) Virchow, *Rassenbildung und Erblichkeit*, în *Festschrift für Bastian*, 1896.

3) R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie*, 1914.

4) Nyström, *Formenveränderungen des menschlichen Schädels*, în *Archiv für Anthropologie*, 1902.

În lucrarea sa cunoscută asupra psihofiziologiei sexurilor, vorbind de raportul dintre forma capului și inteligență, susține, nu numai că o înzestrare intelectuală excepțională coincide mai degrabă, atât la bărbați cât și la femei, cu brachicefalia, dar și că printre nebuni, criminali și degenerați brachicefalia e mai rară, pe când dolichocefalia e mult mai frecventă¹⁾. Brachicefalia ar fi adică, nu numai o indicație mai sigură de inteligență, dar și o garanție de sănătate, intelectuală și morală.

Alți învățați afirmă în sfârșit că, în general, în evoluția omnirii brachicefalia a crescut regulat, paralel cu dezvoltarea intelectuală. Așa bunăoară, Fr. Hertz zice: «Din materialul masiv de fapte adunate până acum reiese, între altele, că în cursul istoriei capetele rotunde înlocuiesc pretutindeni capetele lungi»²⁾. La Egiptenii vechi s'a constatat, când s'au examinat osemintele lor, că craniile devin cu atât mai puțin dolichocefale, cu cât provin din morminte mai recente, relativ. La Evrei de asemenea, dolichocefalia primitivă a făcut loc, încetul cu încetul, brachicefaliei, — ceea ce este cu atât mai izbitor, cu cât exclusivismul lor tradițional i-a ferit mai mult decât pe alții de amestecuri etnice. Iar faptul că la ei brachicefalia a crescut mai repede ca la alte popoare, se pune în legătură cu împrăștierea lor în toată lumea; mediile geografice și sociale, atât de diferite, în care au ajuns să trăiască, i-au obligat să facă eforturi de adaptare mai mari, de ordine intelectuală. O constatare analogă s'a făcut la Germani, cu deosebirea că la ei creșterea brachicefaliei a fost mai simțitoare, din punctul de vedere al dezvoltării intelectuale, în clasele de sus, iar din punct de vedere geografic în părțile de Sud ale teritoriilor pe care le locuiesc, fiindcă în aceste din urmă regiuni cultura a început mai de timpuriu. Studiind osemintele din mormintele numite «Kurgane», ce se găsesc în Rusia și în Japonia, Bloch a făcut cu privire la populațiile, mai vechi și mai nouă, din aceste țări, aceeași observare: dolichocefalia a scăzut, pe când brachicefalia a crescut, în evoluția lor antropologică. În sfârșit, Boucherau a întocmit un tablou întreg al variațiilor indicelui cefalic la populațiile ce au trăit, din timpurile preistorice și până astăzi, în partea centrală a Franței. Pentru înțelegerea mai ușoară, însă, a variațiilor de care e vorba, trebuie să ne amintim că indicele cefalic e câtul ce rezultă din împărțirea diametrului transversal al

1) Havelock Ellis, Mann und Weib, traducerea germană apărută în 1909.

2) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 45.

craniului, înmulțit cu 100, cu diametrul lui antero-posterior, după formula:

$$\frac{D. \text{ tr.} \times 100}{D. \text{ ap.}} = I$$

După această formulă, cu cât indicele cefalic e mai mic, cu atât dolichocefalia e mai pronunțată, și dimpotrivă, cu cât indicele cefalic e mai mare, cu atât e mai accentuată brachicefalia. Când bunăoară diametrul transversal al unui craniu este de 150 milimetri, iar diametrul lui antero-posterior de 200 milimetri, indicele cefalic al omului, căruia i-a aparținut acel craniu, ne e dat de formula:

$$\frac{150 \times 100}{200} = 75$$

Un asemenea indice caracterizează un dolichocefal puțin pronunțat. Dela Broca și Welcker încoace, indicele cefalice dela 70 la 75 sunt considerate ca denotând dolichocefalia, cele dela 75 la 80 ca denotând mesocefalia, cele dela 80 la 85 ca denotând brachicefalia. Sub 70, indicele denotă ultra-dolichocefalia, iar peste 85 iper-brachicefalia.

Iată acum variațiile indicelor cefalice din tabloul lui Boucherau, privind conformația craniană a populațiilor ce s'au succedat în partea centrală a Franței, din timpurile cele mai vechi și până astăzi. În perioada neolitică, 73.00; în perioada galo-romană, 78.00; din veacul al IX-lea până în al XII-lea, 79.29; din veacul al XII-lea până în al XIV-lea, 79.70; din veacul al XVI-lea până în al XVII-lea, 80.26; veacul al XVIII-lea și începutul celui următor, 83.74; astăzi, 85.00¹⁾. În legătură cu aceste progrese ale brachicefaliei, ce par a manifesta în afară dezvoltarea funcțiilor interioare ale vieții sufletești, a fost pus faptul că cei ce au ilustrat evoluția popoarelor, sub diferitele ei forme, au fost adesea «izbitor de brachicefali». Cuvântul e al lui Friedrich Hertz²⁾. Iată câteva nume, din cele mai reprezentative. Luther, Rafael, Pascal, Leibniz, Laplace, Goethe, Kant, Beethoven, Napoleon (întâiul), Schopenhauer, Bismarck, Schiller, Haydn, Schubert, etc., au fost, toți, brachicefali. Unii dintr'înșii au depășit chiar indicele normal al bra-

1) L'Anthropologie, XI, 1900, p. 691.

2) Rasse und Kultur, p. 49.

chicefaliei. Schopenhauer, cu un indice de 86.00, Kant, cu unul de 88.5, Leibniz, cu unul de 90.3, erau, pronunțat, îperbrachicefali. Alte măsurători mai nouă au dat chiar cifre superioare acestora. După Fr. Weidenreich, bunăoară, Schopenhauer ar fi avut indicele 90.000; Kant, de asemenea; cât despre Leibniz, indicele lui ar fi fost 92.00¹⁾.

În sfârșit, unii etnografi refuză, hotărît, să admită conformația craniană ca un caracter ce ar putea distinge unele de altele diferitele rase de oameni. Dacă ar constitui în adevăr un asemenea caracter, ea ar trebui să nu varieze înlăuntrul aceluiași rase. Nyström și Jörgensen însă au dovedit că ea variază, nu numai înlăuntrul aceluiași rase, nu numai înlăuntrul aceluiași popoare, dar chiar și înlăuntrul aceluiași familii, dela părinți la copii, precum și între copii. Cel dintâi din acești etnografi a măsurat, în Suedia, indicele cefalic a o sumă de copii, aparținând aceluiași familii. La jumătate din ei a găsit un indice care varia puțin: cu vreo două unități. La cealaltă jumătate însă a găsit variații mult mai mari: de trei până la nouă unități. Ceea ce însemnează că copiii uneia și aceleiași familii puteau fi, unii dolichocefali și alții brachicefali. Iar deosebiriile dintre ei și părinții lor puteau fi tot atât de mari. Constatări analoage a făcut al doilea din etnografii citați, în condiții și mai probante. El a făcut măsurători pe insulele daneze Färöer, pe care populația, fiind mai izolată, e mai ferită de amestecuri etnice. La 250 de familii, diferitele generații ce au putut fi măsurate, — copii, părinți, bunici și, uneori, străbunici, — prezentau indice foarte diferite²⁾.

Alți antropologi merg și mai departe, susținând că forma capului, în general, nu prezintă însemnătatea deosebită ce i se atribuie, din punctul de vedere al dezvoltării intelectuale. Așa bunăoară, Manouvrier zice că, dintre toate variațiile morfologice ale corpului omenesc, cele care constituiesc dolichocefalia și brachicefalia sunt poate cele mai neînsemnate, din punct de vedere fiziologic, adică din punctul de vedere al funcționării creierului, care condiționează nivelul și formele vieții sufletești³⁾. De aceeași părere este și antropologul englez Pearson, care crede că, deși e posibil

1) Fr. Weidenreich, *Rasse und Körperbau*, 1927.

2) Numeroase cazuri de acest fel în «Zentralblatt für Anthropologie», Bd. VIII, 1903, p. 100 și urm.

3) Manouvrier, *Céphalométrie anthropologique*, în «L'année psychologique» din 1899.

ca oamenii inteligenți să aibă adesea un cap mai mare decât cei ce nu arată o înzestrare intelectuală deosebită, totuși, dacă considerăm masa unei populații oarecare, în majoritatea ei, nu se poate stabili decât o slabă legătură între dimensiunile capului și nivelul sufletec al indivizilor ce o compun ¹). Explicarea acestei rezerve e foarte simplă. Forma capului nu poate avea importanță, din punctul de vedere al inteligenței, decât numai întru cât determină mărimea creierului. Fie dolichocefalia, cum se credea mai înainte, fie brachicefalia, cum încep a crede antropologii mai noi, nu joacă un rol decât numai întru cât îngăduie o mai bună dezvoltare a creierului, ca volum. Dacă însă în evoluția speciilor, în general, mărimea relativă a creierului poate constitui un semn de progres, — în direcția dezvoltării ca complexitate, cel puțin, a vieții de relațiune, — la indivizi însă, înăluntru aceluiași specii, la oameni bunăoară înăluntru aceluiași popoare, ea nu mai este un semn sigur de superioritate intelectuală. S'a constatat, de pildă, că unii oameni, al căror creier, cântărit după moarte, se arătase deosebit de greu, nu se distinseseră nicidecum, în viață, prin inteligența lor. Așa bunăoară, Haldermann a găsit un creier de o greutate cu totul neobișnuită (două kilograme și un sfert) la un individ despre care nu se știa să fi făcut ceva deosebit. Obersteiner a găsit un creier aproape tot atât de greu (exact, 2.028 grame) la un om ce, nu numai că nu părea să fi avut o înzestrare excepțională, dar dimpotrivă se arătase puțin inteligent, deși averea considerabilă de care dispusese i-ar fi permis îndeajuns să se desvolte. Reflectând asupra cazurilor de acest fel, Havelock Ellis, în lucrarea pe care am citat-o mai sus, zice că oamenii de seamă au putut să aibă, de cele mai multe ori, un creier mai greu; dar acest fapt singur nu explică superioritatea lor de vreme ce, în atâtea alte cazuri, experiența ne arată că indivizi puțin înzestrați din punct de vedere intelectual au avut un creier tot atât de greu sau și mai greu chiar. El citează astfel câteva cazuri de oameni ordinari, al căror creier era mai greu decât al lui Cuvier. Un creier de 2222 grame aparținuse unui om de rând; unul de 2012 grame, unui imbecil; unul de 1925 grame, unui muncitor cu brațele; unul de 1900 grame, unui meseriaș cărămidar. Creierul lui Cuvier însă cântărise numai 1830 grame. Constatări anologice s'au făcut și cu privire la femei ²).

1) K. Pearson, On the correlation of intellectual ability with the size and shape of the head, in Proceedings of the Royal Society, T. 62.

2) Havelock Ellis, Mann und Weib, p. 125.

De unde rezultă că inteligența oamenilor nu atârână numai de mărimea creierului lor; ea mai este condiționată de conformația morfologică, de structura istologică și de compoziția chimică a acestui organ. Sunt îndeosebi importante, din acest punct de vedere, numărul, forma și adâncimea circumvoluțiilor cerebrale, masa neuronilor, structura fibrelor asociative, mobilitatea chimismului celular, cantitatea și calitatea sângelui ce îl alimentează, etc. Toate aceste caractere însă sunt foarte anevoie de determinat în timpul vieții oamenilor; iar după moartea lor, nu se mai pot determina decât în parte.

Dacă forma capului, cu variațiile ei de căpetenie, nu ne poate servi ca să stabilim cu siguranță valoarea relativă a raselor din punct de vedere intelectual, poate ea constitui cel puțin un caracter morfologic destul de sigur ca să ne permită să le deosebim unele de altele? Cu această întrebare se ridică dinaintea noastră problema deosebirilor morfologice ale raselor, pe care trebuie s'o examinăm mai de aproape, într'un capitol special.

VARIABILITATEA CARACTERELOR MORFOLOGICE

Cuvântul «rasă», de care ne servim atât de adesea, n'are un înțeles destul de precis. Putând fi întrebuințat în cazuri foarte diferite, acest cuvânt poate provoca dificultăți mari, teoretice și practice. Când ne ocupăm, bunăoară, de cele trei «rase» — albă, galbenă și neagră — pe care Gobineau le considera ca alcătuind primele diferențieri ale «speciei» omenеști, termenul de care e vorba poate fi utilizat, în înțelesul lui cel mai general, fără să dea naștere la confuziuni primejdioase sau, cel puțin, regretabile. Oamenii albi, cei galbeni, cei negri, se deosebesc între ei destul de bine, prin întreaga lor înfățișare, ce prezintă, la fiecare din aceste categorii de căpetenie, incontestabile caractere comune. În cazurile de acest fel, cuvântul «rasă» poate fi întrebuințat în înțelesul lui normal, de «grupare de oameni ce posedă în comun anumite caractere esențiale». În alte cazuri însă, cuvântul acesta nu mai are un înțeles destul de limpede și nu mai poate fi utilizat fără riscuri, mai mult sau mai puțin mari. Când se vorbește bunăoară, cum se întâmplă atât de adesea, de rasa germană sau de cea slavă, categoriile de oameni la care se referă aceste expresii nu ni se mai înfățișează ca având caractere comune atât de evidente. Pe teritoriile geografice pe care le ocupă aceste așa numite «rase», găsim oameni ce posedă caractere fizice foarte diferite. Găsim de pildă oameni dolichocefali și brachicefali, înalți și scunzi, cu părul galben, roșu, castaniu sau negru, cu ochii albaștri, verzi, cenușii, galbeni sau negri, cu pielea albă, gălbuie sau negricioasă, cu fața lungă sau lată, cu nasul drept, arcuit sau cârn, cu bărbia ieșită înainte sau dată înapoi, etc. Lucrul e mai ales izbitor la «rasele» răspândite pe teritorii foarte întinse, cum este cea slavă, care ocupă jumătate din Europa și o bună parte din Asia. Așa numiții Slavi,

— căroră s'a propus să li se dea numele de «Slavofoni», întru cât n'ar avea comun decât faptul că vorbesc limbi de origine slavonă, — prezintă o mare mulțime de tipuri antropologice diferite, ca și cum ar avea origini etnice diferite. Dacă dar, din punct de vedere zoologic, animalele pot fi împărțite în specii și varietăți bine deosebite unele de altele, nu același pare a fi, din punct de vedere antropologic, cazul oamenilor, la cari clasificările de acest fel sunt mult mai anevoioase.

Ca să ne încredințăm de acest fapt și de consecințele lui pentru problema ce ne preocupă, să trecem în revistă principalele caractere morfologice, care au fost considerate de antropologi ca diferențiând «rasele» omenești. Să începem cu forma capului. Am văzut mai sus că Gobineau, Lapouge, Ammon și succesorii lor considerau dolichocefalia ca un caracter distinctiv al «arianismului» primitiv, pe care l-ar fi moștenit popoarele nordice ale Europei de astăzi. H. St. Chamberlain, de a cărui operă «Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts» ne vom ocupa mai departe în altă ordine de idei, a subliniat cu și mai multă energie, din punctul de vedere al forme literare cel puțin, acest caracter, ca un semn de superioritate a Germanilor pe cari îi considera, cu un «pathos» ce n'a mai fost atins dela el încoace, ca destinați să joace rolul de înaintea mergători ai civilizației europene¹⁾. Nu vom repeta obiecțiile ce-am văzut mai sus că s'au ridicat din atâtea părți, în contra legăturii ce se pretindea că există între dolichocefalie și desvoltarea intelectuală. Ne vom mărgini să cercetăm dacă, cel puțin, dolichocefalia constituie în adevăr un caracter morfologic distinctiv al Germanilor, așa cum rezultă din afirmările autorilor citați.

Măsurătorile mai amănunțite care s'au făcut de Virchow, Waldenburg, Jørgensen, Bolk, Ranke și alții, în Germania și în țările nordice învecinate, au dovedit că în acele regiuni nu predomină dolichocefalia, care e mai rară, ci brachicefalia, care e mult mai frecventă. După teoriile autorilor pe care i-am trecut în revistă, Germanii din Nord-Vest și în deosebi Frisii sau Frisonii, mai feriți de amestecuri heterogene, trebuiau să prezinte tipul cel mai curat al rasei, — și prinurmare dolichocefalia cea mai pronunțată. Măsurătorile lui Virchow însă au stabilit că printre ei procentul dolichocefalilor adevărați e numai de 18⁰/₀; restul sunt mesocefali (33⁰/₀) și brachicefali (31⁰/₀). Waldenburg a găsit chiar, la Frisonii

1) Cf. Op. cit., ed. II, p. 496.

mai nordici din insulele Hallig, că dolichocefalia propriu zisă, dacă a existat mai înainte, a dispărut cu desăvârșire. Procentul de dolichocefali adevărați, la acești Germani, mai nordici decât toți, e zero; 12.33% sunt mesocefali, 45.20% brachicefali, 35.62% iperbrachicefali, 6.85% isocefali ¹⁾. Prin «isocefalie» se înțelege egalitatea celor două diametre — anteroposterior și transversal — ale creierului, egalitate care face capul aproape sferic și constituie astfel cel mai înalt grad de brachicefalie. În Germania centrală dolichocefalia scade și mai vizibil, iar numărul brachicefalilor crește simțitor. În Sudul țării în sfârșit, brachicefalia e foarte pronunțată și aproape exclusivă. În Bavaria, măsurătorile lui Ranke au stabilit pentru dolichocefali un procent de 1%, iar pentru brachicefali unul de 83% ²⁾. La Germanii din Austria și din Elveția, constatările sunt aceleași: brachicefalii formează majoritatea populațiilor respective. Indicele cefalic mediu este de 82.7; el se poate însă ridica până la 89; mesocefalia e sporadică, iar dolichocefalia foarte rară.

Unii etnografi mai noi ne dau, în această privință, indicații puțin diferite. Pittard și Haddon, bunăoară, nu contestă brachicefalia Germanilor de Sud, dar cred că cei din Nord pot fi considerați ca mesocefali, — în medie, bineînțeles. Indicele lor cefalic ar fi de 79, atingând limita superioară a mesocefaliei, dela care înainte începe brachicefalia. Dacă cel dintâiu din acești etnografi este, ca de obicei, mai rezervat, înclinând să admită, la Germanii din Nord, urme vizibile de dolichocefalie sau de sub-dolichocefalie ³⁾, în schimb cel din urmă e mai categoric, proclamându-i, fără rezerve, mesocefali ⁴⁾.

Mai interesant de relevat este faptul că în Tirol brachicefalia, care e foarte pronunțată, crește în raport direct cu altitudinea, ceea ce ar părea să indice că ea se datorește, în parte cel puțin, influenței mediului fizic. Dar asupra acestei chestii vom reveni

1) Pentru aceste date, a se vedea «Internationales Zentralblatt für Anthropologie», Bd. VIII, 1903, p. 154.

2) El susține că, pe vremea marilor migrații dela sfârșitul antichității, procentele erau, în Bavaria, de 42% dolichocefali și 14% brachicefali, iar în Evul Mediu proporțiile erau egale: 32% dolicho- și brachi-cefali. Cf. Frühmittelalterliche Schädel aus Lindau, in Sitzungsber. der kgl. Bayr. Akad. der Wissenschaften, Bd. 27, 1897, p. 50. Lucrarea de căpetenie a lui Ranke este însă «Die Schädel der altbayerischen Landbevölkerung», în 4 volume, 1877—1883.

3) E. Pittard, Les races et l'histoire, p. 209.

4) A. C. Haddon, Les races humaines et leur répartition géographique, trad. franc., p. 48.

mai departe. S'a relevat de asemenea puțina dezvoltare a craniilor tiroleze în înălțime, ceea ce le-ar apropia de formele craniene ale Mongolilor. ¹⁾ Brachicefalia mai este dominantă, am zis, în Elveția. În măsurătorile făcute asupra recruților elvețieni, Zbinden n'a găsit nici măcar un singur dolichocefal; nici chiar în formele «amestecate» tendința la dolichocefalie nu era vizibilă. ²⁾

La aceste variații în spațiu ale craniilor germanice se adaugă, în fine, și variațiile în timp. Am citat mai sus, în notă, măsurătorile lui Ranke asupra craniilor găsite, în diferite părți ale Bavariei, din timpul marilor migrații ale popoarelor dela sfârșitul antichității și din timpul Evului Mediu. Constatări analoage a făcut, tot în Bavaria, Kollmann, care a găsit în mormintele vechi cranii în majoritate dolichocefale (44⁰/0); cele brachicefale reprezentau o minoritate de 11%. Același contrast, între trecut și prezent, l-au pus în evidență și cercetările craniologice din regiunea renană. Fără a mai cita alte fapte, care să dovedească existența variațiilor de acest fel, e poate mai util să ne întrebăm, în treacăt, care sunt cauzele lor. Am zis mai sus că ceea ce determină, în primul rând, modificarea caracterelor distinctive ale unei rase date este încrucișarea cu alte rase, posedând alte caractere distinctive. Asupra acestei cauze de căpetenie vom reveni, în special, în capitolul următor. Până atunci, trebuie să relevăm câteva cauze care fac să varieze îndeosebi forma capului, și de care nu vom mai avea ocazie să ne ocupăm.

Așa este, mai întâi, influența mediului. Nu e vorba, deocamdată, de explicarea acestei influențe, ci numai de constatarea ei. În această direcție, cunoscutul antropolog german E. Fischer ne-a dat câteva cazuri impresionante. O modificare a formei capului se poate observa, bunăoară, la Europeanii ce se stabilesc în America. S'au făcut asemenea constatări la copiii Evreilor din răsăritul Europei și ai Italienilor din Calabria și din Sicilia. Cei dintâi din acești emigrați sunt foarte brachicefali; copiii lor născuți în America, sunt mai puțin brachicefali decât părinții. Cei din urmă sunt dolichocefali; copiii lor, născuți pe pământ american, sunt mai puțin dolichocefali decât părinții. Și unii și alții se apropie de tipul cranian mesocefal. Iar modificarea indicelui cefalic este cu atât mai accentuată, la copii, cu cât părinții sunt de mai multă vreme în

1) Frizzi, Ueber Tiroler Schädel, in Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. XXXIX.

2) Zbinden, Beiträge zur Anthropologie der Schweiz, in Archiv für Anthropologie, Bd. XL, 1911.

de-auna numai din cauza încrucișerilor de rase. Faptul incontestabil, că mai intervin și alți factori, ne împiedică să vedem în acest caracter morfologic un caracter distinctiv, destul de sigur, al diferitelor rase omenești. Din acei factori, unii sunt, e drept, naturali; așa este influența mediului. Dar acțiunea factorilor de acest fel n'a fost încă studiată în toată întinderea ei, care comportă, evident, numeroase variații, și nu i se cunosc încă legile. Alții, din factorii de cari vorbim, sunt artificiali; așa sunt acele obiceiuri ale sălbaticilor, ce constituiesc pentru ei un fel de mode, a căror durată și ale căror variații nu ne sunt încă cunoscute. Cât despre hazardul durității relative a perinelor pe care se culcă copiii, la popoarele civilizate, el nu poate fi determinat, nici măcar aproximativ, și rămâne ca atare imprevizibil.

Să trecem acum dela forma craniului la aceea a scheletului osos al figurii. În această direcție ne lovim mai întâi de proporțiile aparatului masticator, care au fost considerate ca având o semnificare deosebită din punct de vedere evolutiv. Prea marea dezvoltare a acestui aparat, care dă naștere așa numitului prognatism, ar constitui după unii un semn de inferioritate; este, s'a zis, un caracter morfologic ce apropie pe om de animale. Poate că primii oameni s'au servit încă de gură, ca animalele, ca să atace, ca să se apere, ca să-și apuce prada, — funcțiuni ce reclamau fălci puternice și rezistente. În orice caz, oamenii primitivi, cari mâncau lucruri crude și tari, aveau nevoie de eforturi mai mari ale aparatului masticator, ceea ce, ca și la animale, provoca și întreținerea o dezvoltare deosebită a lui. Cu descoperirea focului însă, care a permis coacerea sau fierberea alimentelor, și cu înaintarea în civilizație, care a dus, grație unor transformări multiple, la o mai bună utilizare a lor, evoluția aparatului masticator s'a făcut în direcția unei micșorări treptate a lui. Popoarele cele mai înaintate, de astăzi, ar trebui, din acest punct de vedere, să aibă fălcile mai puțin dezvoltate și mai puțin proeminente, să fie adică mai puțin «prognate», decât erau popoarele primitive și decât sunt, în timpul nostru, diferitele triburi sălbatice. În realitate însă, nu e așa. Reflectând asupra măsurătorilor făcute în această privință de Welcker, antropologul german Kollmann zice că Italienii de astăzi și Olandezii trebuiesc puși, din acest punct de vedere, alături de indigenii din Brazilia și de Hotentotii, iar Italienii vechi — sau cel puțin Romanii, în înțelesul mai strict al cuvântului — vin imediat după Eskimoși. Pe de altă parte, Germanii sunt mai prognati decât Tătarii și Calmucii, ba

chiar — în câteva cazuri cel puțin — decât Negrii din Australia. Tot acest antropolog a făcut observarea generală că, în Europa, prognatismul se găsește mai des la dolichocefali decât la brachicefali, — ceea ce contrazice părerea celor ce cred, cum am văzut, că cei dintâi sunt superiori celor din urmă. Dacă ar fi așa, ar trebui ca prognatismul să se găsească mai mult — adică mai des și într'un grad mai mare — la brachicefali. Kollmann însă susține că ei au, de regulă, un unghi facial «mai nobil» decât dolichocefalii ¹⁾. După măsurătorile lui Welcker, ce s'au făcut din nefericire asupra unui număr neîndestulător de schelete, procentul prognatiilor ar fi, în Germania, de 43%. Unele schelete arătau chiar un prognatism mai pronunțat decât cel stabilit de același antropolog la Negrii din Australia. Iar Hertz citează, în această privință, următorul caz curios. Un profesor de anatomie din Göttingen făcuse o colecție de cranii germane ce-l interesau din anumite puncte de vedere. Un antropolog, care a văzut-o, a crezut că ea cuprindea, după unghiurile faciale, cranii de Negri și de Indieni, și, informându-se de originea ei geografică, s'a mirat că se puteau găsi asemenea cranii la Germanii din jurul orașului Göttingen ²⁾.

Cu drept cuvânt afirma dar Virchow că niciun craniolog, oricât ar fi de expert, n'ar putea să atribuie cu siguranță un anumit craniu, după asemenea caractere morfologice, ca unghiul facial sau indicele cefalic, unei anumite rase ³⁾. Și dovada s'a produs — întâmplător, e drept, dar nu fără o pronunțată nuanță comică — cu ocazia unei desgrupări ce s'a făcut odată într'un cimitir din Paris. Se descoperise acolo o «groapă comună» cuprinzând numeroase oseminte și se formase credința că fuseseră îngropați într'însa soldații din armatele aliaților, cari muriseră în 1814 la Paris. Un antropolog, examinând craniile, a declarat că unele au trebuit să aparțină Calmucilor, Bașkirilor, Finlandezilor, etc. din armata rusă. Pe urmă însă, s'a putut stabili că fuseseră îngropate acolo femeii franceze care muriseră de holeră în timpul epidemiei din 1832 ⁴⁾.

Dar caracterele pe care le-am examinat până acum, fiind exterioare, s'ar putea crede că nu sunt esențiale. Am zis de altfel mai

1) Kollmann, Beiträge zu einer Kraniologie der europäischen Völker, în «Archiv für Anthropologie», Bd. XIII, p. 101.

2) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 51.

3) Virchow, Rassenbildung und Erblichkeit, în «Festschrift für Bastian», p. 25.

4) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 51, nota 32.

sus că forma capului n'ar putea avea importanță decât numai întru cât ar influența dezvoltarea creierului. Să vedem dar dacă această dezvoltare, — întru cât se poate constata prin măsurători asupra cadavrelor, — constituie, pentru diferitele rase, un caracter distinctiv destul de sigur. Antropologul olandez Kohlbrugge o contestă categoric. El susține că, după ani întregi de cercetări, în sălile de autopsie ale spitalelor din Indiile neerlandeze, asupra creierului indigenilor, n'a putut ajunge să-l deosebească, cu destulă siguranță, de creierul Europeanilor ¹⁾. Revenind asupra acestor cercetări și adăogându-le altele, făcute în Olanda chiar, același învățat declară că nu se pot stabili, la creier, caractere distinctive de rasă, nici chiar variații care, prin frecvența lor, să îngăduie posibilitatea unor «diagnoze etnografice» ²⁾. La concluzii analoage a ajuns un alt antropolog olandez, Mall, comparând zece creieri de Negri cu zece de Europeni; nici din punctul de vedere al mărimii, nici din acela al formei, n'a putut stabili între ele deosebiri esențiale. S'a constatat de asemenea că Japonezii au un creier mai mic, ca volum, decât acela al Patagonilor. Weleker, examinând creierii câtorva «mulatri» ieșiți din încrucișarea Negrilor din Africa orientală cu Germani, a constatat că erau mai mari și decât ai unora și decât ai altora. La patru creieri de Eskimoși, Hrdlicka, șeful serviciului antropologic american, a găsit, nu numai greutateți superioare, dar și circumvoluții mai numeroase, mai accentuate, mai adânci, decât se pot constata, în medie, la creierii popoarelor civilizate. Virchow, Martin și Seitz au examinat, în sfârșit, creierii Fuegienilor, din insulele cunoscute situate la extremitatea sudică a continentului american, cari sunt de regulă considerați ca stând pe cea din urmă treaptă a civilizației. Și rezultatele la care au ajuns au fost surprinzătoare. Creierii acelor primitivi, ce se deosebesc de abia de animale, au o greutate care îi pune alături de aceia ai Europeanilor. În raport cu statura, — întru cât Fuegienii sunt scunzi, — greutatea creierilor poate fi chiar considerată, la ei, ca superioară aceleia ce se poate constata la popoarele civilizate. În sfârșit, Buschan, antropologul german cunoscut, susține că, după dimensiunile interioare ale craniilor, Germanii trebuie să aibă un creier mai mare decât Negrii africani și australieni, dar adaogă că ei sunt întrecuți, din acest punct de vedere, de Chinezii, cari trebuie să aibă un creier și mai mare ³⁾. El sub-

1) Archiv für Rassen und Gesellschaft-Biologie, Bd. VII, 1910, p. 564.

2) Jahresberichte für Anatomie, III/2, 1911, p. 868.

3) Menschenkunde, p. 160.

liniază apoi mai departe, pe baza unui bogat material de observări de felul celor citate mai sus, insuccesul tuturor încercărilor ce s'au făcut până acum de a deosebi rasele după dimensiunile și caracterele anatomice ale creierului ¹⁾.

Să trecem acum la cel mai aparent din caracterele distinctive ale raselor, la pigmentația tegumentară, care servă și astăzi de «fundamentum divisionis» pentru împărțirea oamenilor în albi, galbeni și negri. Precum am relevat-o mai sus, «Pieile roșii» au încetat, încă dela Flourens și Gobineau, de a mai alcătui o a patra rasă. Vom lua cunoștință, cu această ocazie, și de motivele care au făcut pe antropologi să nege că ar exista un pigment special la «Indienii» americani sau — cum li se mai zice cu un termen mai nou — la «Amerinzi», despre cari se pretindea la început că ar fi având pielea de culoare roșie. Cei mai mulți antropologi consideră astăzi pigmentația tegumentară diferită a diferitelor rase ca produsă, în fond, de una și aceeași materie colorantă, ce se acumulează numai în cantități diferite în regiunile sub-epidermice, dând astfel naștere unor nuanțe diferite ale pielii. Materia colorantă unică, de care e vorba, este așa numitul «pigment granular» galben-castaniu, pe care microscopul îl descopere cu ușurință. Deosebirea dintre albi, galbeni și negri stă numai în cantitatea diferită din acest pigment comun, care se găsește acumulată sub epiderma lor. Din acest punct de vedere, albi sunt, propriu vorbind, galbeni foarte deschiși. Cantitatea de pigment pe care o posedă ei fiind foarte mică, sângele care circulă în vasele capilare modifică culoarea galbenă foarte deschisă pe care ar trebui s'o ia, prin transparență, epiderma lor și îi dă culoarea așa numită «albă». Dovadă că e așa, e faptul că la cadavrele oamenilor albi, la care sângele nu mai circulă în vasele capilare, culoarea pielii ia nuanța pe care, din punctul de vedere al pigmentației naturale, ar trebui s'o aibă totdeauna, devine adică galbenă. În cazurile extreme, în care pigmentul, înlăuntrul rasei albe, nu mai există decât în cantități «disoarente», avem așa numitul «albinism». Nu numai pielea, ci și părul, iau în adevăr culoarea albă, iar irisul ocular pare decolorat. La rasa galbenă, pigmentul granular se găsește în cantități mai mari, așa încât poate arunca pe planul al doilea influența sângelui din vasele capilare ce tinde, cum am văzut la albi, să modifice culoarea epidermei. Dovadă că e așa, e faptul că nuanța tranda-

1) Ibid., p. 206.

firie ce o prezintă uneori, la oamenii albi, pielea, mai ales a obrazului, nu apare mai niciodată la oamenii galbeni. La rasa neagră, cantitatea de pigment e maximă și dă epidermei lor culoarea închisă cunoscută, care nu este «neagră» în înțelesul adevărat al cuvântului, ci numai un «cafeniu» mai mult sau mai puțin întunecat. În sfârșit, rasa «roșie» este în fond o rasă galbenă, care ocupă o poziție intermediară între cea astfel numită și cea neagră. Virchow, care a examinat pe «Indienii» din America de Nord, susține că pielea lor e departe de a avea culoarea roșie-arămie, ce i se dă uneori, în unele cărți ilustrate de geografie; este, pur și simplu, galbenă-murdară. Între «Indienii» americani și galbenii propriu ziși din Asia ar exista astfel numai o deosebire de nuanță.

E acum întrebarea, de unde vin aceste deosebiri de pigmentație la diferitele rase? Răspunsul la această întrebare ne-ar putea permite să ne explicăm și variațiile de culoare, nu numai în lăuntrul aceluiași rase, dar și în lăuntrul aceluiași popoare, unde ele se produc de asemenea, pe o scară destul de întinsă. Observări străvechi au arătat că culoarea oamenilor stă într'o legătură vizibilă cu clima. Și fiindcă colorile mai închise apăreau mai totdeauna la locuitorii din regiunile mai calde, s'a crezut că elementul determinant al pigmentației era temperatura. Astăzi știm însă că acest element este lumina. Dovadă e faptul că «focștii» de pe vapoare sau «suflătorii» din fabricile de sticlă, cari lucrează în încăperi supra-încălzite, dar nu prea luminoase, nu capătă colori mai închise decât muncitorii cu brațele, cari lucrează în aer liber, adică în plină lumină, deși la temperaturi mai scăzute. De altfel, Indienii din America și Negrii africani, cari trăiesc la aceleași latitudini, adică în regiuni deopotrivă de calde, nu au pielea deopotrivă de închisă, iar Eskimoșii, cari trăiesc în regiuni foarte reci, sunt departe de a fi albi. Rolul hotărîtor îl joacă, în ceea ce privește pigmentația, razele ultraviolete ale spectrului solar. Dovadă e faptul că, supusă acțiunii acestor raze, pielea oamenilor albi poate lua foarte repede o culoare destul de închisă.

Antropologii cred astăzi că pigmentul care se adună în cantități mai mari sub epiderma oamenilor de culoare mai închisă este, în esență, un mijloc de apărare a organismului lor în contra acțiunii chimice a razelor ultraviolete ¹⁾. Grație pigmentării lor mai

1) Cf. Bälz, în «Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte», 1901, p. 204.

intense, Negrii nu mai sunt incomodați de acțiunea prea vie, din regiunile tropicale și ecuatoriale, a luminii solare. În același timp, pigmentația favorizează transpirația, ceea ce le permite să suporte și temperaturile, prea ridicate, din acele regiuni; pielea lor este în permanență umedă, iar evaporația o răcorește neconținut. Negrii pot astfel să suporte, fără să aibă nimic de suferit, intensități de lumină și niveluri de temperatură, care asupra oamenilor albi au o acțiune, nu numai dăunătoare, dar chiar și mortală, cum se întâmplă uneori, în cazurile de congestii cerebrale produse de insolație. S'a tras de aici concluzia că colorarea atât de închisă a pielii a fost produsă, la Negri, de necesitatea adaptării cu condițiile de viață și a fost favorizată de selecțiunea naturală. Dovada «filo-genetică» o constituie faptul că copiii Negrilor au la naștere pielea mult mai deschisă, — aproape de aceeași nuanță cu pielea Europeanilor sudici, a Italianilor bunăoară sau a Grecilor. Numai treptat, într'un interval ce variază dela câteva luni până la trei ani, ajung, apoi, să ia colorarea închisă a părinților. După principiul evoluționist cunoscut însă, ontogeneza reproduce pe scurt fazele filogenezei; individul trece adică la început prin fazele prin care a trecut, în evoluție, specia sa. Trebuie dar să presupunem că varietatea neagră a speciei omenești n'a avut la origine pielea atât de închisă cât o are astăzi, — sau a avut-o chiar albă. Că colorarea neagră e un rezultat al adaptării, cu toate foloasele biologice pe care le implică un asemenea fenomen, ne-o arată faptul că, dintre populațiile africane, cele mai puțin rezistente la condițiile climaterice ale continentului sunt cele care au colori mai puțin închise, ca Hotentoții și Boșimani din Sudul lui, cari sunt mai mult galbeni decât negri. Ei sunt mult mai expuși la insolație și la celelalte neajunsuri ale climei tropicale. Spre a se apăra în contra primejdiilor la care îi expune pigmentația lor insuficientă, atât Hotentoții cât și Boșimani obișnuiesc a se unge cu grăsimi amestecate cu negru de fum. Și e curios faptul că același obicei există și la populații ce trăiesc în regiuni climaterice cu totul opuse, — la Samoiezi, la Eskimoși, la Fuegieni. Intensitatea luminii, directe sau reflectate de zăpezi și ghețuri, face necesară și la ei o asemenea reparație artificială a insuficienței lor pigmentații naturale, — deși colorarea lor e destul de închisă.

Valoarea pigmentației, ca fenomen de adaptare, ne-o mai arată și faptul cunoscut că Europeanii albi cari se stabilesc în Africa se «înnegresc» mult mai repede decât se «albesc» Negrii africani ce

ajung să trăiască în Europa. Explicarea acestui fapt e foarte simplă. Coloarea deschisă a pielii le e dăunătoare Europeanilor ce se stabilesc în Africa; schimbarea ei se arată astfel, nu numai necesară, dar și urgentă, pentru buna lor stare. Dimpotrivă, culoarea închisă a Negrilor ce trăiesc în Europa nu le aduce nicio vătămare și, arătându-se indiferentă din punctul de vedere al utilității organice, nu este nici necesar, nici urgent, ca ea să se schimbe, neapărat și imediat. Ea se schimbă totuși, încetul cu încetul, sub acțiunea factorilor fizici respectivi. Negrii ce trăiesc în zonele temperate capătă cu vremea o culoare mai deschisă, devenind mai mult gălbui. Explicarea este că organismul lor, în noile condiții de viață, nu mai are nevoie de o cantitate atât de mare de pigment sub-epidermic. Și se știe că organele sau, în genere, formele biologice inutile scad totdeauna; cele dintâi se atrofiază, cele din urmă se atenuază; iar dacă procesul continuă timp de mai multe generații, ele pot dispărea cu desăvârșire. Un fenomen analog se poate observa în regiunile tropicale sau ecuatoriale. Pădurile virgine din centrul Africii adăpostesc, bunăoară, triburile «Pigmeilor», a căror culoare e mai deschisă decât aceea a Negrilor propriu ziși din regiunile învecinate. Explicarea trebuie căutată, pe de o parte în umbra deasă ce domnește în acele păduri și care micșorează considerabil acțiunea luminii solare, iar pe de alta în culoarea verde a frunzișului lor care absoarbe razele chimice ale spectrului. Există totuși în Africa, în apropierea ecuatorului, și populații (Waganda, Sandeh, etc.) a căror culoare mai puțin închisă nu se poate explica prin aceste cauze, regiunile în care trăiesc ele nefiind acoperite cu păduri. Trebuie să lucreze acolo alți factori ce n'au putut fi încă descoperiți. Sunt poate aceeași factori, încă necunoscuți, cari și în alte regiuni reduc pigmentația până la proporții, considerate de către unii ca patologice și care dau naștere așa numitului «albinism». În Rusia bunăoară, între Niemen și Nipru, în regiunea mlaștinilor Rokitno, albinismul nu mai este o excepție, așa cum poate apărea, izolat orișunde, ci devine regulă generală, nu numai la oameni, ci și la animale. Ba chiar și plantele par a suferi aceeași influență decolorantă a naturii. In ce rezidă însă această influență, — în pământ, în apă, în aer, — și care anume sunt cauzele ei, nu se știe încă. Constatarea acestui fapt a făcut, în orice caz, pe unii antropologi, în frunte cu Poesche, să pună originea Arienilor cu pielea albă, cu părul și ochii de color deschise, în Sud-Vestul Rusiei.

Cauze analoge cu cele din părțile împădurite ale Africii ecua-

toriale ne pot explica și culoarea mai deschisă a «Indienilor» din regiunile corespunzătoare, ca latitudine, ale Americii. Tocmai în acele regiuni se află imensele păduri din jurul marelui fluviu al Amazoanelor. Indienii ce trăiesc în umbra lor au o culoare mai deschisă, — deși se deosebesc mai puțin de restul indigenilor americani, decât se deosebesc locuitorii pădurilor din jurul fluviului Congo de restul Negrilor africani. Este în adevăr izbitor faptul că Indienii din cele două Americi, de Nord și de Sud, deși răspândiți în regiuni atât de diferite din punctul de vedere al latitudinii geografice, și prin urmare al climei, al florei și faunei, etc., au totuși o culoare mai puțin diferită, dacă nu chiar mai uniformă, decât Negrii din Africa. Acest fapt se explică după unii prin întinderea mult mai mare, spre Nord și spre Sud, a continentului american, decât a celui african. Trăind sub latitudini diferite și în condiții diferite, culoarea indigenilor a trebuit să varieze, la început, mai mult. Dar continuitatea teritorială a celor două Americi, permițând migrațiile și amestecurile triburilor indigene de colori deosebite, a dus, în decursul unor perioade de timp pe care trebuie să ni le închipuim ca întinzându-se foarte departe în trecut, la o relativă atenuare a nuanțelor extreme și la coloritul mai mult sau mai puțin uniform de astăzi. Această acțiune moderatoare a migrațiilor și încrucișerilor a fost poate mai redusă în Africa, unde indigenii, cum vom vedea mai departe, nu par a fi fost atât de mobili ca cei americani. Cu aceasta ajungem însă la principala cauză de variație a pigmentațiilor dobândite sub acțiunea factorilor climaterici. Această cauză a fost încrucișarea neconținută și care a luat uneori proporții mari, a diferitelor grupări de oameni de pe suprafața pământului. Asupra acestui factor de variație și a modului cum a trebuit să lucreze în timpurile preistorice, protoistorice și istorice, vom arunca o privire mai cuprinzătoare în capitolul următor. Până atunci însă, trebuie să mai examinăm, în câteva cuvinte, culoarea părului și a ochilor, care au fost considerate de asemenea ca alcătuind caractere distinctive ale raselor.

Afară de culoarea pronunțat roșie a părului, care e rară și pare a presupune un pigment special, colorile obicinuite, dela blond până la castaniu și negru, sunt variații de nuanțe ale uneia și aceleiași pigmentații. Dovadă e faptul că, în marea majoritate a cazurilor, culoarea părului e mai deschisă la începutul vieții și se închide apoi treptat. Chiar și la Negrii africani, copiii nou născuți au părul castaniu, neted și mătășos; numai după câțva timp, în termen mediu

după doi-trei ani, părul lor devine negru, creț și aspru. La Euro-peni, cei mai mulți copii au la naștere părul blond deschis; unii păstrează această culoare și mai târziu, și anume cei ce aveau la început părul foarte deschis, aproape alb; la cei mai mulți însă, părul ia cu timpul colori mai închise. Pfitzner a calculat și pro-centele acestor schimbări. După el, numai 25% din oameni păstrează totdeauna culoarea părului pe care au avut-o în primii doi ani ai vieții; 75% și-o schimbă încetul cu încetul, trecând dela blond la castaniu sau chiar la negru. În Alsacia bunăoară, unde acest antropolog și-a făcut majoritatea observărilor, procentul copiilor ce se nasc cu părul negru e de 0% (zero la sută); cu părul blond se nasc 92% copii de sex masculin și 82% de sex feminin; din aceștia, își păstrează culoarea până la maturitate 20% din cei dintâi și 13% din cei din urmă; ceilalți iau colori mai închise. Până la culoarea pronunțat neagră ajung însă numai 15% din bărbați și 12% din femei ¹⁾. Aceste schimbări de culoare nu se opresc decât de abia pela 40 de ani, așa încât numai dela această vârstă înainte pigmentația capilară ar putea fi considerată ca un semn distinctiv de rasă. Lenz însă crede că schimbările de culoare de care e vorba atârnă și de variații individuale ale unora din glandele endocrine, ceea ce mărește încă nesiguranța cu privire la valoarea lor, ca semne de acest fel ²⁾. Că culoarea părului mai stă în legătură și cu condițiile climaterice, ne-o arată faptul că, în regulă generală, colorile deschise sunt mai frecvente în părțile reci, iar cele închise în părțile calde ale suprafeței pământului. Cu aceleași condiții pare a sta în legătură și structura părului. Ranke a arătat că în Africa părul Europeanilor începe după câțva timp a se încreți, ca al indigenilor. Legătura cu mediul a structurilor capilare o dovedesc și alte fape, nu antropologice, ci zoologice, care au ca atare o valoare biologică mai accentuată. În regiunea Angorei bunăoară, nu numai oile și caprele, care sunt vestite prin finețea lânii lor, ci și câinii și pisicile au părul mai lung și mai mătășos ca în alte părți, ceea ce indică, evident, un complex de cauze fizice comune, aparținând mediului. Tocmai de aceea Ranke nu împărtășește părerea unora dintre antropologi că structurile capilare ar avea de

1) Cf. Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Bd. I, p. 343 și Bd. III, p. 507.

2) Fr. Lenz, Muss das Nachdunkeln der Haare als Dominanzwechsel aufgefasst werden? în «Archiv für Rassen und Gesellschaftsbiologie», Bd. XVI.

asemenea o valoare distinctivă pentru rasele omenegti ¹⁾. În fruntea celor ce dau acestor structuri o însemnătate deosebită stă antropologul englez Haddon, care le pune chiar la baza unei clasificări a raselor ²⁾. Oricum se vor rezolva aceste controverse, faptul că nici pigmentațiile nici structurile capilare nu atârnă numai de ereditate și nu variază numai prin încrucișeri, așa cum ar pretinde teoria specificității raselor, ne dovedește că valoarea lor, din punctul de vedere ce ne preocupă, e numai relativă.

În sfârșit, ca și culoarea părului, aceea a ochilor se schimbă de asemenea cu vârsta. Cei mai mulți copii au la naștere ochi de o culoare mai deschisă decât cea pe care ajung s'o ia mai târziu. Pe de altă parte, — și acest fapt e mai important pentru problema noastră, — culoarea ochilor nu e totdeauna ereditară. Jørgensen, în observările pe care le-a făcut asupra a 25 de familii din insulele Färöer, a constatat că, din 38 de cazuri, în care ambii părinți aveau ochii albaștri, în 14, ceea ce ne dă un procent considerabil, copiii aveau ochii căprii sau negri ³⁾.

Impresia generală ce se desprinde din numeroasele fapte, pe care le-am trecut în revistă, este că toate caracterele fizice, considerate de antropologi ca deosebind diferitele rase de oameni, au o valoare foarte relativă. Această impresie ni se impune mai ales când considerăm variațiile caracterelor de care e vorba la diferitele popoare europene, înlăuntrul maselor adică ce le alcătuiesc pe fiecare în parte. Caracterele distinctive ale «rasei» germane, bunăoară, ar fi, după autorii pe cari i-am citat mai sus, dolichocefalia, statura înaltă, pielea albă, părul blond, ochii albaștri. H. St. Chamberlain a dat chiar acestui complex de caractere o expresie literară, de care s'a făcut mult caz altădată. «Ochi mari, strălucitori, de culoarea cerului; păr auriu; statură gigantică; proporție armonică a musculaturii; craniu lunguieț, împins înainte, în afară de linia circulară a comodității animalice, de un creier în vecinică pulsație, chinuit de nostalgie; figură înaltă, formată de o viață sufletească ridicată, ca sediu al manifestărilor ei» — iată portretul Germanului de «rasă» ⁴⁾. Câți Germani seamănă însă cu acest portret? Nu putem reveni asupra celor ce am zis mai sus cu privire la forma capu-

1) Der Mensch, II, p. 202.

2) Les races humaines et leur répartition géographique, tr. fr., p. 8—12.

3) Cf. Zentralblatt für Anthropologie, Bd. VII, 1903.

4) H. St. Chamberlain, Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts, 2-te Aufl., p. 496.

lui. Din acest punct de vedere, care e deosebit de important, cei mai mulți Germani nu corespund tabloului zugrăvit de Chamberlain. Din punctul de vedere al colorilor, — a pielii, a părului, a ochilor, — iarăși nu. După marea anchetă făcută asupra copiilor de școală, — la care ne-am referit în capitolul precedent, cei cu pielea albă, cu părul blond, cu ochii albaștri sunt în minoritate; procentul lor e numai de 31.8%. Și mai trebuie să ținem seamă și de faptul, pe care l-am relevat de asemenea, că copiii au totdeauna colori mai deschise decât adulții. După Pfitzner, pe care l-am citat mai sus, numai un sfert din copiii ce se nasc blonzi păstrează totdeauna această nuanță; trei sferturi dintr'înșii iau colori mai închise, dela castaniu până la negru. Nu e dar de mirare că unii învățați, discutând portretul celebru al «rasei» germane, așa cum l-a zugrăvit Chamberlain, declară categoric că cei mai mulți din Germanii de astăzi nu posedă caracterele distinctive dintr'însul sau le posedă numai în parte, — așa încât ar trebui considerați ca fiind de origine streină sau, în cel mai bun caz, ca bastarzi ieșiți din încrucișeri de rase diferite ¹⁾.

Ne mai rămâne acum să cercetăm, ceva mai de aproape, care a putut să fie originea variațiilor atât de numeroase și atât de mari ale caracterelor morfologice, pe care am fost siliți să le constatăm. Am putea să ne punem pe terenul, strict biologic, al neolamarckismului contimporan și să le considerăm ca produse, pur și simplu, de variațiile mediilor geo-fizice respective. Pe lângă dificultățile însă, pe care le-am întrevăzut deja mai sus, ne-am angaja în acest caz prea mult în grava și complicata controversă biologică a neo-lamarckismului și neo-darwinismului, în care este evident că nu putem intra aici. Ne vom mărgini dar să examinăm, ceva mai amănunțit, aspectul deja indicat al problemei ce ne preocupă, să considerăm adică variațiile de care e vorba ca fiind, poate, mai mult un efect al încrucișerilor ce s'au produs, în decursul timpurilor, între diferitele categorii de oameni. Aceste încrucișeri le vom studia în capitolul următor.

1) Așa bunăoară Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 74.

INCRUCIȘERILE RASELOR

I. Dacă ne-am mărgini să considerăm amestecurile etnice așa cum se produc sub ochii noștri, la națiunile civilizate de astăzi, nu ne-am putea face o idee, nici măcar aproximativă, de proporțiile pe care le-a luat acest fenomen altădată, la populațiile primitive din timpurile preistorice. Din nefericire, din acele timpuri atât de îndepărtate de noi, nu ne-au rămas — afară de resturile de oseminte, de unelte și de arme, pe care le scot la iveală săpăturile archeologilor — mărturii mai amănunțite și mai precise, cum sunt, pentru timpurile istorice, documentele scrise. Ca să ne putem dar închipui, ce a trebuit să fie pe atunci fenomenul de care e vorba, n'avem alt mijloc decât să aruncăm o privire asupra a ceea ce se întâmplă la sălbaticii de astăzi, din Africa, din America și din Australia.

Ceea ce a izbit pe mai toți etnografii cari s'au ostenit să cerceteze pe acești enigmatici reprezentanți actuali ai omenirii de altădată, a fost excesiva mobilitate a celor mai mulți dintr'înșii. Pe când popoarele civilizate își au viața legată de un anumit teritoriu, pe care marile lor mase rămân așezate în chip statornic, chiar când unii din cei ce le compun îl părăsesc, individual, — triburile primitive de astăzi sunt în neconținută mișcare, cu întreaga lor alcătuire. Ratzel bunăoară ne povestește că unii din «Indieni» se deplasează cu câte 1500—2000 kilometri în câțiva ani, în căutarea «bizonilor» sau boilor sălbatici din America de Nord¹⁾. Tot el relevă faptul că triburile Bantu ale Negrilor africani s'au răspândit, în timpul relativ scurt de când se fac asupra-le cercetări etnografice, peste 40° de latitudine, ceea ce reprezintă mai mult de jumătate

1) Völkerkunde, I, p. 568, 593.

din întinderea totală a continentului respectiv, dela Nord la Sud ¹⁾ Ca exemplu extrem de mobilitate ne dă în sfârșit același învățat faptul că populațiile malaieze și polineziene s'au întins pe o suprafață ce depășește 210° de longitudine și 80° de latitudine, într'un interval ce, după toate probabilitățile, n'a trecut de câteva veacuri ²⁾.

Care sunt cauzele acestei extreme mobilități a populațiilor primitive? Potrivit cu starea lor foarte înapoiată, acele cauze trebuie să fie mai mult de natură biologică, privind adică satisfacerea nevoilor elementare ale vieții vegetative, cum sunt hrana și reproducerea. Din punctul de vedere al mijloacelor de existență, oamenii primitivi sunt mai mult vânători, pescari și păstori. Numeroși sunt și cei ce trăiesc cu rădăcinile, cu tuberculele, cu fructele, pe care le produc în mod natural, fără intervenirea lor, unele din plantele sau unii din arborii regiunilor respective. Mai puțin numeroși sunt agricultorii, cari cultivă anume pământul, pentru ca să obțină anumite produse ale lui. Aceștia din urmă sunt mai statornici. Cultura pământului presupune unele îmbunătățiri prealabile, ca defrișarea sau destelenirea, curățirea terenului defrișat sau destelenit de rădăcini și de pietre, drenarea, împrejmuirea, etc. Toate aceste operații leagă, pe cei ce s'au ostenit să le întreprindă, de bucățile de pământ pe care le-au realizat și pe care nu le părăsesc decât numai când schimbări considerabile — ale climei, ale solului, etc. — îi silesc s'o facă. Ceilalți sunt însă, mai toți, în vecinică mișcare. Un trib sălbatic, ce vâncează câțva timp într'o anumită regiune, provoacă destul de repede împușinarea animalelor respective, fie pentrucă nu se mai reproduc în mod suficient, fie pentrucă fug, căutându-și adăpostul în alte părți, mai sigure pentru ele. Tribul respectiv e astfel nevoit, după câțva timp, să se pună în mișcare, ca să găsească alte regiuni, mai bogate în vânat. Același lucru se întâmplă, pentru aceleași motive, cu pescarii. Păstorii sunt, e drept, ceva mai legați de regiunile potrivite pentru pășunat. Dar fiindcă în stepele, în care locuiesc ei de obicei, iarba e rară, turmele lor, mai ales dacă se înmulțesc, trebuie să-și schimbe din când în când pășunile, — ceea ce deplasează încetul cu încetul și triburile de aceat fel. Ratzel zice că, în stepe, chiar și în anotimpul cel mai favorabil vegetației, turmele trebuie să-și schimbe locul de pășunat din 15 în

1) Op. cit., II, p. 191, 207.

2) Ibid, I, p. 150, 162.

15 zile, înaintând, la fiecare dată, cu câte 10—15 kilometri ¹⁾. Cât fac aceste deplasări, adăogându-se unele altora, într'un timp mai îndelungat, se poate vedea cu ușurință.

La aceste cauze de mobilitate se mai adaugă apoi încă una. La foarte mulți sălbatici, reproducerea este exogamă. Bărbații își iau adică femeii din alte triburi. Acest obicei își are poate originea în faptul că sălbaticii trăiesc în grupe puțin numeroase, — așa numitele clanuri, — în care toți se consideră ca înrudiți, fie prin sânge, fie din punct de vedere religios, prin totem-ul comun. Interdicția căsătoriei între membrii fiecărei grupe s'a întins apoi dela clan la trib. Dacă explicarea acestui fenomen e anevoioasă, constatarea lui e mult mai ușoară. După Westermarck, exogamia e foarte răspândită, la mai toate categoriile de oameni ²⁾. Chiar și la popoarele civilizate din Europa există, în unele părți, obiceiul ca țărani să-și ia nevestele din alte sate decât ale lor. Când intervine în sfârșit războiul, exogamia poate lua proporții masive. Spaniolii, când s'au stabilit în Antile, au găsit pe alocurea femeile vorbind altă limbă decât bărbații; explicarea era că unele din acele insule fueseră cucerite mai înainte de Caraibi cari, învingând pe indigenii Aruak, le luaseră femeile. Obiceiul acesta s'a putut constata, ca urmare a războiului, mai pretutindeni. Dacă la începuturile istoriei Romanilor găsim faimoasa răpire a Sabinelor, mai târziu, în timpul luptelor cu Germanii, găsim, mai ales în provinciile nordice, numeroase sclave provenind din diferitele lor triburi. Sub împăratul Claudiu bunăoară, după înfrângerea Goților, fiecare soldat roman a primit câte una sau două din femeile lor. Cât despre întinderea și adâncimea efectelor pe care le-au produs războaiele, din punctul de vedere al amestecurilor etnice, ne pot lămuri originea străveche și frecvența aproape continuă a acestor conflicte violente între diferitele grupe de oameni.

Săpăturile archeologice descoperă, în adevăr, mai pretutindeni, în puținele resturi lăsate de omenirea preistorică, alături de uneltele necesare pentru conservarea vieții, arme ce serveau la distrugerea ei. Fără îndoială, acele arme erau utilizate mai întâi și mai mult la vânatoare, pentru uciderea animalelor cu care se hrăneau cei ce le mânuiau. Dar ele erau întrebuințate de sigur, destul de adesea, și în lupte asemenea cu războaiele de mai târziu. N'avem

1) Op .cit., III, p. 36.

2) Geschichte der menschlichen Ehe, p. 310.

niciun motiv să credem că oamenii erau pe atunci mai buni decât sălbaticii de astăzi, cari sunt destul de răi. Ratzel citează un cuvânt caracteristic al lui Livingstone, cunoscutul explorator. Cerând odată informații unui indigen african ce îi servea de călăuză, asupra unei regiuni învecinate și a locuitorilor ei, el i-a răspuns că apele și câmpurile le cunoaște destul de bine, pe locuitori însă mai puțin. Și i-a explicat și de ce: lucrurile nu sunt dușmănoase, oamenii însă da; lucrurile nu fac niciun rău, oamenii însă mult¹⁾. Etnograful german crede că numai duritatea excesivă a luptei pentru existență la aceste populații atât de înapoiate poate explica ostilitatea instinctivă și adâncă cu care orice trib privește pe orice «strein» care pune piciorul pe teritoriul său, vânează pe el, mănâncă din fructele lui sau bea apă din izvoarele pe care le cuprinde. Iar numărul membrilor fiecărui trib fiind foarte mic, numărul «streinilor» e firește foarte mare. De unde, o ostilitate generală și permanentă, cu lupte aproape neconținute. E caracteristic faptul că mai niciodată sălbaticii nu umblă, în regiunile lor, fără arme. Ratzel reproduce în cartea sa fotografia unui negustor de pește din Africa centrală, care, umblând să-și vândă marfa, purta cu el suliița, arcul și săgețile, — ceea ce, după noțiunile noastre, ar fi trebuit să fie cu totul de prisos. Și ca să ne arate până unde merge dușmănia fiecărui trib față de celelalte, etnograful german citează un cuvânt al cunoscutului explorator Cook: dacă ar fi ascultat pe indigeni, ar fi trebuit să nimicească întreaga populație a regiunii, fiindcă în fiecare sat i se cerea să distrugă satele vecine²⁾. Aceste cereri naive se întemeiau pe credința, pe care o aveau la început cei mai mulți sălbatici, că exploratorii, ale căror arme îi impresionau atât de mult, aveau puteri nelimitate.

De altfel, tocmai din cauza deplasărilor neconținute, ale căror cauze le-am văzut, triburile primitive trebuiau, în mod inevitabil, să intre în conflict unele cu altele. Nouii veniți într'o regiune oarecare se loveau de rezistența celor ce o ocupau de mai înainte și cari se așezaseră vremelnic acolo fiindcă găsiseră ceea ce le trebuia. Ei își apărau dar cu armele ceea ce am numi astăzi «drepturile câștigate»: locurile în care vâneau, pășunile pe care pășteau vitele lor sau, cu atât mai mult, câmpurile pe care le cultivau. Iar luptele, care se dedeau la început între grupe foarte puțin numeroase, aveau

1) Völkerkunde, I, p. 93.

2) Op. cit., I, p. 91.

ca urmare stârpirea bărbaților din tribul învins, iar femeile, care erau cruțate, erau luate ca pradă, servind în bună parte la reproducere.

În sfârșit, schimbările fizice care se produceau, din când în când, în unele din regiunile locuite de populațiile primitive, determinau de asemenea dislocări ale lor, chiar și ale celor ce se deprinseseră cu viața sedentară. Așa erau cataclismele naturale: cutremurele de pământ, care dărâmau uneori sate și orașe întregi, prăbușirile de terenuri, care aveau aceleași efecte, erupțiile vulcanice, care acopereau cu cenușe sau cu lavă teritoriile ce deveneau astfel improductive, — și nu trebuie să uităm că «activitatea vulcanică» a globului terestru, cum zic geologii, a fost mult mai mare altădată decât e astăzi. Un rol însemnat au jucat, din acest punct de vedere, inundațiile; ele luau uneori, din cauze pe care nu le cunoaștem, proporții ce le făceau să rămână multă vreme în amin-tirea popoarelor. Așa a fost «potopul» de care vorbea Biblia mozaică și a cărui legendă se găsea și în literatura altor popoare vechi din Sud-Vestul Asiei. O cauză mai generală de migrații au fost în fine schimbările climaterice mai întinse, ca cele ce s'au produs în perioada glaciară și care au interesat, după toate probabilitățile, întreaga emisferă boreală. Scăderea considerabilă a temperaturilor, în părțile nordice ale continentului asiatic și ale celui european, pare a fi deslănțuit marile exoduri care au constituit, după unii, primele dislocări ale «blocului» arian primitiv. În vechia literatură religioasă iraniană se văd, destul de limpede, urmele acestei schimbări climaterice și ale consecințelor ei. Vorbind de aceste urme, într'una din lucrările sale, Jacques de Morgan zice: «Avesta ne arată pe Arieni fugind dinaintea manevrelor principiului rău, care îngheța neconținut și făcea cu neputință de locuit țările pe care Ahuramazda le creaa pentru ei. Această veche tradiție este, fără teamă de greșală, o indicație a cauzelor întregii migrații ariene»¹⁾. Alții credeau, cum am văzut, că populațiile albe din centrul Asiei, cărora li s'a dat acest nume atât de discutat, s'au pus poate în mișcare sub presiunea populațiilor galbene ce înaintau, din Nord-Estul continentului către Sud-Vestul lui, venind din America de Nord. Ori-ce hartă a perioadei glaciare ne poate arăta că, după întinderea actuală a urmelor lăsate de ghețari, America de Nord a avut să sufere mai mult de frigul de atunci decât Asia, care a avut să sufere

1) Les civilisations primitives, p. 163.

ea însăși mai mult decât Europa. S'ar putea deci, dacă ipoteza de care vorbim e adevărată, ca schimbarea generală a climei din emisfera boreală, din perioada glaciară, să fi provocat o deplasare generală a populațiilor primitive, care s'au împins astfel unele pe altele, dela Nord-Est către Sud-Vest, din America de Nord în Asia și din Asia în Europa, probabil și în Africa de Nord.

Căci în adevăr, la început, migrațiile nu rămâneau mai niciodată izolate. În mersul lor, populațiile ce se deplasau împingeau înaintea lor altele, care, văzându-se incomodate în teritoriile pe care le ocupau, se puneau și ele pe drum, în căutarea altora mai sigure. Mobilitatea trebuie să fi fost în timpurile preistorice mai mult sau mai puțin generală, cum este aproximativ astăzi la Indienii americani sau la Negrii africani. Această mobilitate a fost poate cauza de căpetenie, pentru care sălbaticii aceștia n'au ajuns să formeze state. Relevând acest fapt pentru Negrii din Africa, Ratzel îi mai adaogă o explicație, referindu-se la acea ostilitate, organică și permanentă, de care vorbiam mai sus. Din pricina ei, chiar și la triburile sedentare, războaiele nu duc la cuceriri și integrări de teritorii, ci numai la exterminarea triburilor învinse sau, în cel mai bun caz, la exodul lor. Firește, obstacolele geografice au limitat, mai mult sau mai puțin, mobilitatea populațiilor primitive, din timpurile preistorice. Unele numai vremelnic; așa au fost fluviile, lacurile, lanțurile de munți, peste care populațiile puse în mișcare izbuteau să treacă în cele din urmă. Altele mai statornic; așa au fost mările și oceanele, peste care multă, foarte multă vreme, trecerea n'a fost posibilă. Această din urmă dificultate a fost poate cauza care a făcut din Europa continentul cu populația cea mai deasă — și mai amestecată. Nu știm, firește, nici măcar aproximativ, în ce direcții s'au făcut deplasările populațiilor primitive din timpurile preistorice. Dacă însă e adevărat că America de Nord a suferit mai mult de frig în perioada glaciară și că populațiile ce trăiau pe pământurile ei s'au îndreptat în spre Asia; dacă e adevărat că populațiile asiatice s'au pus și ele în mișcare, din aceeași cauză, către apus; putem zice că această orientare împingea, treptat, omenirea preistorică într-o direcție ce își găsea punctul final în Europa. Dincolo de acest continent se întindea însă Oceanul Atlantic, peste care nu se mai putea trece. Oricât ar fi fost de ipotetică în timpurile preistorice, orientarea de care vorbim a devenit la începutul timpurilor istorice destul de vizibilă, iar la sfârșitul antichității a devenit manifestă; barbarii ce năvăleau în Europa, venind din Asia,

se îndreptau, atunci, dela răsărit către apus¹⁾). Aceste ultime migrații n'au mai putut împinge înainte populațiile pe care le găseau în drumul lor, nu numai fiindcă Europa era, cum s'a zis, un «fund de sac» ce nu mai îngăduia deplasarea, ci și fiindcă popoarele europene, cu o civilizație înaintată, deveniseră sedentare. Aceste cauze diferite au făcut ca populațiile ce au venit, după vremuri, pe pământul european, pe care le atrăgea o climă mai puțin excesivă și un sol mai productiv, să se suprapună și să se amestece, mai mult ca orișunde. Asupra acestui fenomen vom reveni însă mai departe.

II. Nu putem cerceta acum, în ce chip micile grupări omenști din timpurile preistorice, care au trebuit să fie vecinic în mișcare și vecinic în războiu unele cu altele, au ajuns să dea naștere popoarelor, cu mult mai mari și cu mult mai stabile, pe care le găsim constituite la începutul timpurilor istorice. E probabil că constituirea lor a trebuit să fie precedată de anumite schimbări de obiceiuri, care au făcut ca unele triburi, adoptând definitiv viața sedentară, să formeze nucleele în jurul cărora s'au grupat apoi, succesiv, altele, ce renunțau de asemenea, treptat, la viața rătăcitoare. În anumite regiuni fertile, în care cultura pământului era ușoară și roadele lui îmbelșugate, triburile din prima categorie ajungeau cu vremea la o bună stare, ce trezea poftele celor din categoria a doua și le făcea să devină pentru ele centre de atracție.

Cât de precară trebuie să fi fost, în timpurile vechi, existența populațiilor ce rătăceau vecinic, fără să-și lege soarta de anumite teritorii, ne-o poate arăta faptul că, astăzi încă, unii nomazi, din Asia sau din Africa, duc o viață neînchipuit de grea. E bunăoară impresionant modul cum ne descrie Ratzel traiul triburilor Tibbu din Sahara orientală. Ele rătăcesc uneori câte 20 de zile fără să găsească nimic de mâncare. Mizeria cumplită, la care le condamnă sărăcia extremă a mediului, le-a impus anumite reguli de răbdare și de abținere, pe care le urmează cu sfințenie. Când perspectivele sunt rele, fiecare Tibbu trebuie să suporte foamea trei zile, înainte de a se gândi să ia ceva în gură. Dacă a patra zi n'a găsit încă nimic, își scoate, după Richardson, sandala dela piciorul stâng, pe care o înmoaie sau o fierbe, spre a o consuma. A cincea zi, dacă lipsa absolută persistă, poate utiliza și sandala dela piciorul drept. Zilele următoare, în sfârșit, poate recurge la un mijloc ce nu e în-

1) Asupra drumurilor pe care le-au urmat migrațiile popoarelor în timpurile istorice, a se vedea J. Brunhes et C. Vallaux, *La Géographie de l'Histoire*.

găduit de regulile amintite decât numai în cazurile de neapărată nevoie, atunci când rezistența lui vitală și-a atins limita. Culegând oasele de animale ce se găsesc adesea în pustie, nenorocitul amenințat să moară de inaniție le pulverizează, — ceea ce e destul de lesne, răskoapte cum sunt de arșița soarelui african, — și, deschizând vâna uneia din cămilele vii ale tribului, lasă să picure asupra prafului obținut puțin sânge proaspăt. El formează astfel o pastă, din care se înfruptă cu cea mai mare parcimonie, ca să-și întreprină viața până când izbuteste să găsească ceva de mâncare. Nu sunt de sigur multe popoare, zice Ratzel, care să fi făcut, în aceeași măsură ca triburile de care e vorba, din nevoia de a suporta mai multă vreme foamea și setea, o artă sau chiar o știință ¹⁾).

Nu e dar de mirare că nomazii, expuși la atâtea riscuri grave, s'au învățat mai mult, când au avut puțința, în jurul teritoriilor ocupate de populațiile agricole, unde puteau găsi la nevoie, prădându-le, alimentele indispensabile. În Prefața cărții de mai multe ori citate «Les races et l'histoire» a lui Pittard, directorul colecției «L'évolution de l'humanité» din care această lucrare face parte, Henri Beer, zice că, în tot cursul istoriei vechi a popoarelor asiatice sau în genere a celor orientale, nomazii au trăit «en marge des sédentaires ²⁾». Ei au fost, în adevăr, pirații uscatului; prin incursiuni îndrăznețe, punând la contribuție proviziile acumulate ale populațiilor așezate în chip statornic pe anumite teritorii, ei au căutat vecinic să-și procure, prădând, mijloacele de existență, pe care nu le puteau găsi totdeauna altfel. E probabil însă că, dela o vreme, au simțit și ei nevoia să ajungă la o viață mai scutită de riscuri, așezându-se printre sedentarii ce îi atrăgeau prin «bogățiile» lor. Intrusiunea lor, firește, nu era mai niciodată bine primită și nu se putea realiza în mod pacinic; ea implica mai totdeauna războiul. Nomazii flămânzi, mai deprinși cu mânuirea armelor, de vreme ce trăiau din vânat, mai îndrăzneți și mai cruzi, năvăleau peste agricultorii pacinici, timizi și blânzi, îi supuneau și trăiau apoi exploatând munca lor. Devenind totuși sedentari, noii veniți

1) Völkerkunde, III. p. 42. Ultimul cuvânt se referă la faptul că, spre a împiedeca setea să ia proporții prea chinuitoare, sălbaticii de care e vorba, cu toată căldura excesivă a regiunii în care trăiesc, își învăluiesc cu grije gura și nasul în cărpe, care se umezesc puțin din cauza vaporilor de apă din aerul expirat de ei; dacă ar respira liber, aerul prea uscat al pustiei, uscându-le prea mult mucoasele, le-ar mări setea.

2) Op. cit., p. XV.

contribuiau și ei la buna stare a vechei populații, fie apărându-i mai bine produsele muncii, ca războinici, fie îngrijind de desfacerea lor, în condiții cât mai bune, prin întinderea schimbului dincolo de hotarele țărilor respective, ca negustori. Se pare, în adevăr, că nomazii deveniți sedentari, în înțelesul că rămăneau legați de țările în care se așezau, căutau totuși o satisfacție a vechei lor nevoi de deplasare, în negoț, care, în antichitate mai ales, nu se putea face fără călătorii lungi și pline de peripeții. E probabil însă că cei mai mulți dintr'înșii adoptau ocupațiile agricole; viața sedentară și încrucișarea cu vechea populație peste care se așezau nu se putea să nu le schimbe obiceiurile. Prosperitatea crescând astfel din nou, după fiecare invaziune, provoca altele nouă. Bogățiile acumulate atrăgeau alte grupe nomade, care, pe aceleași căi și cu aceleași rezultate, se adăogau masei sedentare primitive. Procesul acesta, repetându-se neconținut, ducea în cele din urmă la formarea unor populații mult mai numeroase, decât fuseseră triburile primitive, și ocupând în mod permanent teritorii mult mai întinse. Masele omenești ce luau naștere în acest mod proveneau, evident, din aporturi diferite, din amestecul a numeroase elemente eterogene, ce se adăogau succesiv unele altora, în curgerea veacurilor, și care n'aveau poate nimic comun, din punctul de vedere al rasei. Cât despre contopirea acestor elemente, ea putea să fie diferită în diferitele părți ale masei comune. Nulă în unele părți, mai ales când amestecul era de dată recentă, ea putea să fie mai înaintată în altele. Cu vremea însă ea putea să ducă, în majoritatea cazurilor, la dispariția unora din vechile caractere morfologice ale elementelor eterogene dela început, și la apariția altora nouă, mai mult sau mai puțin diferite. Aceste caractere nouă, fiind mai răspândite, ajungeau să arunce în umbră vechile caractere diferențiale, și masele etnice care luau naștere în acest mod, dobândeau înfățișeri relativ omogene.

Așa au trebuit să se constituie, după toate probabilitățile, popoarele pe care le găsim în ființă la începutul timpurilor istorice. Ele se arătau, pretutindeni, organizate așa, încât puteau să-și apere cu armele teritoriile pe care le ocupau, pe care înțelegeau să le stăpânească totdeauna și pe care căutau, în același timp, să le întindă prin cuceriri. Viața statelor astfel înjghebate ducea, din cauza unora din necesitățile ei, la noi amestecuri etnice. Războaiele pe care le purtau neconținut, fie spre a se apăra, fie spre a se mări, aveau adesea ca urmare noi deplasări de populații. Mase omenești

mai mult sau mai puțin considerabile erau ridicate din locurile în care se găseau și transportate în altele, în care cei ce puteau dispune de ele credeau că ar fi fost mai inofensive sau mai de folos. Asia sud-vestică, în care s'a desfășurat o bună parte a istoriei primitive a omenirii civilizate, ne oferă numeroase exemple de acest fel. Așa a fost bunăoară transplantarea, în veacul al VIII-lea înainte de Cristos, a Israelitilor învinși de Asirieni în părțile de Nord-Est ale imperiului; ținuturile lor din Palestina au fost apoi ocupate de coloniști trimiși, mai ales sub Assarhaddon, din diferite alte părți ale lui. Tot așa a fost transplantarea Iudeilor, învinși de Nabuchodonosor, la 586 a. Cr. Această transplantare, grație schimbărilor istorice următoare, a fost numai provizorie, constituind așa numita «captivitate babiloniană». Provizorie însă numai în parte. Când Kyros a dat voie celor ce îndurau această captivitate, la 536 a. Cr., să se întoarcă în Palestina, numai vreo 40.000 dintr'înșii, după legendă, s'au folosit de această îngăduință; ceilalți, legați de prea multe interese, au rămas pe loc. De altfel, istoria primitivă a Evreilor era plină de asemenea dislocări de «seminții». La originea lor tradiția punea pe Abram sau Abraham, un nume simbolic care însemna, în prima lui formă «tatăl cel mare sau cel înalt», iar în a doua «tatăl mulțimii». Acest strămoș legendar ar fi pornit, cu vreo două mii de ani înainte de Cristos, din orașul Haran, situat în Mesopotamia, și, după ce ar fi rătăcit cu «seminția» lui prin Egipt, s'ar fi așezat în Palestina. Acestor imigranți, populațiile locale mai vechi le-au dat, se pare, numele de «Ibrim», care însemna «cei de dincolo», — de dincolo de Eufrat. Intrebunțat mai mult de streini decât de înșiși, acest nume s'a transformat, cu vremea, în denumirea, devenită generală, de «Ebrei» sau, cu pronunțarea greacă de mai târziu, de «Evrei»¹⁾. O altă peregrinare mai însemnată a celor de acest neam a fost, după Biblie, aceea a seminției lui Iosef. Vândut de frații lui ca sclav, acest personaj legendar a izbutit, prin calitățile lui excepționale, să se ridice la o situație însemnată, în Egipt, unde și-a chemat apoi și rudele, atunci

1) Ei înșiși se numiau, înainte de captivitatea babilonică, mai mult «Israeliti», iar după acea captivitate, mai mult «Iudei». Motivul acestei schimbări era că populația ce se întorsese din exil aparținea aproape exclusiv regatului «Iuda», — adică acelei părți a vechiului regat unitar al lui Saul, David și Solomon, pe care o forma în majoritate «seminția» lui Iehuda. Această «întoarcere» fusese considerată ca un mare eveniment și jucase un rol însemnat în istoria timpului.

când Palestina era bântuită de o foamete grea. Din cei 70 de inși ce ar fi răspuns, după tradiție, acestei chemări, ar fi ieșit în timp de câteva veacuri un popor întreg, ce ar fi trăit separat de Egipteni, cu legea și obiceiurile lui, și care, deșteptând bănuiala Faraonilor, a început a fi oprimat. Din această robie l-a scăpat însă Moise, profetul, care, după o rătăcire îndelungată în pustie, l-a dus în sfârșit în «pământul făgăduinței». Această legendă ascundea, probabil, încă una din migrațiile triburilor semitice vechi, din care a ieșit poporul evreu.

Sistemul strămutărilor de populații l-au practicat pe o scară întinsă, ca mijloc de guvernământ, Chinezii. Ratzel crede că relația unitate a tipului chinez de astăzi se datorește amestecurilor etnice neconținute pe care le provoca acest sistem. Etnograful german relevă mai întâi eficacitatea colonizărilor pacifice ale agricultorilor chinezi, cari se strecurau pretutindeni, în țările învecinate cu teritoriile lor primitive, unde erau terenuri bune de cultivat, și duceau cu ei metodele lor superioare de cultură, ce erau adoptate apoi de toți, împreună cu alte obiceiuri ale lor. Dar el insistă în deosebi asupra colonizărilor ce urmau, inevitabil, războaielor. Când Chinezii cucereau teritorii noi, așezau mai întâi pe ele colonii militare, menite să le asigure posesiunea, dar care aveau în același timp obligații agricole. Cu vremea, aceste colonii, care se măreau neconținut, luau un caracter agricol mai pronunțat sau chiar exclusiv și exercitau asupra populațiilor locale o influență cu atât mai adâncă. Alteori, — și cazurile de acest fel nu erau rare, — se proceda mai radical. Guvernul chinez căuta «nu arareori» să-și asigure stăpânirea teritoriilor cucerite «printr'un schimb complet de populații» (durch einen vollständigen Austausch der Bevölkerungen); ridica, anume, o mare parte (einen grossen Theil) din locuitorii acelor teritorii, care erau în chip firesc situate la periferia imperiului, și îi transporta înlăuntrul lui, în regiuni îndepărtate; locul lor, în părțile respective, îl luau, firește, în număr tot atât de mare, Chinezii ¹⁾.

Același sistem l-au practicat, în alte forme, Romanii. Mai ales Barbarilor ce năvăleau neconținut din spre Nord și răsărit, li se fixau anumite regiuni unde trebuiau să se stabilească, cu obligația să reziste ei înșiși altor năvălitori eventuali. Pe aceeași cale au mers, mai mult sau mai puțin, urmașii germani ai împăraților ro-

1) Völkerkunde, III, p. 607.

mani. Carol cel mare bunăoară, în luptele sale cu Saxonii, care au fost numeroase, lua la fiecare dată «câte zece mii» dintr'înșii și-i așeza în alte părți ale imperiului ¹⁾. Iar în locul lor pune uneori Slavi, ca Abodriții bunăoară, cărora le-a dăruit, la Hollenstedt, toate «ținuturile saxone de dincolo de Elba» ²⁾. De atunci datează, mai ales, slavizarea unei bune părți din Saxonia de astăzi. În Italia, regii longobarzi Alboin și Grimoald au adus triburi bulgare și sarmate, pe care le-au utilizat în războaiele lor și le-au așezat apoi în anumite părți ale regatului ³⁾. În mai mic, fenomenul s'a repetat până târziu, în timpurile moderne. Austro-Ungaria a practicat și ea sistemul colonizărilor militare. «Grănicerii», din cari au rămas până astăzi urme la Români din Ardeal și din Banat, nu erau decât asemenea coloniști militari, — oameni aleși, așezați, cu anumite privilegii, la granițele imperiului, spre a le apăra. Ca o curiozitate se citează, în aceeași ordine de idei, cazul unui regiment de tătari mahomedani, ce se angajase în 1795 în serviciul Prusiei și căruia i s'a permis apoi să se așeze în părțile ei nouă, unde firește oamenii, streini cu rasă, ce-l compuneau, s'au căsătorit cu femeile localnice ⁴⁾. În sfârșit, un exemplu de amestec, pacinic dar în stil mare, de naționalități numeroase și foarte diferite vom vedea mai departe, când vom examina, în altă ordine de idei, emigrările Europeanilor în America de Nord, în cursul veacului al XIX-lea, — emigrări determinate mai ales de cauze economice.

III. Acestea fiind, în linii generale, cauzele de căpetenie ale dislocărilor și amestecurilor neconținute ale popoarelor, să căutăm a ne reprezenta, atât cât ne îngăduie starea actuală a cercetărilor, formele pe care le-au putut lua ele în lunga, foarte lunga perioadă, ce a stat la originea întregii evoluții istorice a omenirii, adică în timpurile preistorice. Trebuie să facem însă, dela început, rezervele necesare, cu privire la insuficiența și incertitudinea datelor pe care le posedăm, astăzi. Săpăturile archeologice n'au explorat încă decât prea puțin din vastele întinderi ale continentelor, ce au fost locuite probabil dela început, dela apariția omenirii ca specie zoologică. Din nefericire, nu știm încă bine în ce moment al evoluției geologice a pământului s'a produs acest eveniment biologic, ce avea

1) Dahn, Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker, III, p. 1043 și urm.

2) Id., ibid.

3) Dahn, Op. cit., IV, p. 206, 254.

4) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 94.

să fie capital pentru istoria planetei. Descoperirea recentă a silexurilor terțiare dela Ipswich, din Sudul Angliei, pare să indice că evenimentul, de care e vorba, e mult mai vechiu decât se credea. Dar nu e încă sigur, până acum, că ele erau în adevăr unelte omenești. Mai sigure ar fi resturile de schelete, care ne-ar permite să ne facem o idee, nu numai de existența, oi și de înfățișarea oamenilor ce au putut trăi în perioadele geologice corespunzătoare. Din nefericire, resturile omenești fosile, cu o vechime ceva mai mare, sunt foarte puțin numeroase. Mai mult încă, nici cu privire la cele de care dispunem, nu putem avea siguranța deplină că ele aparțin în adevăr straturilor geologice în care s'au găsit; rămâne posibil ca ele să fi ajuns din întâmplare într'însele. În orice caz, lipsa documentelor fosile, de care vorbim, pare a fi imputabilă, în bună parte, archeologilor chiar. Multă vreme ei au urmărit, exclusiv, descoperirea resturilor industriei omenești din timpurile preistorice, și, prea puțin în curent cu cercetările antropologice, au aruncat ori au lăsat să se distrugă osemintele găsite. Pittard afirmă că archeologii au făcut să dispară mai multe oseminte decât agenții naturali și muncitorii agricoli ¹⁾.

Cel mai vechiu din documentele omenești fosile, pe care le posedăm până acum, pare a fi falca inferioară găsită în apropierea satului Mauer, de lângă Heidelberg. Cu ajutorul ei s'a reconstituit cel mai vechiu tip omenească, așa numitul «Homo Heidelbergensis», ce pare a fi posedat caracterele unui tip în adevăr intermediar între maimuțele antropoide și oameni. Reconstituirea, întru cât s'a făcut după o singură piesă anatomică, rămâne firește discutabilă. Mai sigură e reconstituirea descendenței probabile a acestui tip primitiv, pe care o reprezintă așa numitul «Homo Neanderthalensis». Dacă «omul din Heidelberg», ce pare a fi trăit în Pliocen, e mai mult o ipoteză, în schimb «omul din Neanderthal», ce pare a fi trăit în Pleistocen, este o realitate. El e reprezentat, în documentele paleontologiei umane, prin schelete destul de numeroase, găsite în diferite părți ²⁾. Paleontologul francez Marcellin Boule a studiat în deosebi un exemplar al acestei «rase» primitive, în monografia cunoscută «L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints», apărută în

1) Les races et l'histoire, p. 144.

2) Lista completă, până în 1923, a localităților unde s'au găsit asemenea documente o dă Schwalbe, în studiul «Die Abstammung des Menschen und die ältesten Menschenformen» publicat în opera colectivă «Anthropologie», 1923, p. 291.

«Annales de Paléontologie», din 1911 și 1913. Infățișarea ei trebuie să fi fost mai mult decât brutală; Püttard crede că a fost de-a-dreptul bestială. Craniul era dolichocefal și destul de mare, dar foarte turtit, ridicându-se foarte puțin în înălțime. Fața, în schimb, era enormă și proeminentă, ieșind mult din linia frunții și formând un fel de bot. Această față, zice antropologul elvețian, trebuia să dea omului din Neanderthal «un aspect de bestialitate, de care niciuna din rasele ce trăiesc acum, nici chiar aceea a sălbaticilor australieni, nu se poate apropia»¹⁾.

Pleistocenul mediu, în care a trăit rasa de care vorbim, a coincizat, în clasificarea curentă a arheologiei preistorice, cu epoca paleolitică, și anume cu perioada «moustieriană», numită astfel după grotta «du Moustier» din Dordogne, unde s'au găsit mai multe urme ale ei. În perioadele paleolitice următoare, această rasă pare a fi dispărut. În cea «aurignaciană», numită astfel după grotta «d'Aurignac» din Haute Garonne și care urmează imediat după cea precedentă, resturile omenești fosile prezintă alte caractere, hotărât diferite, — atât de diferite încât descendența acestei rase nouă din cea de Neanderthal pare puțin probabilă, dacă nu imposibilă. Explicarea acestui fapt a început să devină mai ușoară atunci când s'a descoperit craniul dela Piltdown, din Anglia. După comunicarea făcută Societății de geologie din Londra de Ch. Dawson, acest craniu a aparținut unui exemplar uman, care a fost poate contemporan cu «Homo Heidelbergensis», dar care era desigur «mai evoluat», întru cât prezenta caractere morfologice mai depărtate de acelea ale maimuțelor antropoide și mai apropiate de acelea ale oamenilor de mai târziu. În deosebi prognatismul, atât de izbitor la cel dintâiu, era mai puțin accentuat, mult mai puțin, la cel din urmă. Acestui al doilea tip uman i s'a dat numele de «Homo Dawsonii» sau, mai pe scurt, de «Eoanthropus». Din acest al doilea tip ar fi ieșit unii cel puțin din oamenii ce predomină în Pleistocenul superior, — adică în ultimele trei perioade ale Paleoliticului, care sunt cea «aurignaciană», cea «solutreană» și «magdaleniană». Acei oameni prezentau însă și ei deosebiri ce au făcut pe paleontologi să-i împartă în mai multe grupe: «Cro-Magnon», «Grimaldi», «Laugerie», «Chancelade», — cu origini probabil diferite. Klaatsch a mai adăugat apoi tipul «Homo Aurignacensis», după scheletul găsit la Combe-Capelle .

1) Les races et l'histoire, p. 71.

Nu putem intra în discuțiile, spinoase și incerte, cu privire la deosebiriile dintre aceste grupe și la originile lor, la care au luat parte paleontologi și antropologi ca Hamy, Broca, de Quatrefages, Collignon, Verneau, Hervé, Luschan, Hoernes, Sergi, Brinton, Clasen și alții. Ne mărginim numai să subliniem faptul că grupele de care e vorba prezentau caractere diferite, ce păreau a implica origini diferite. Adăogăm de asemenea că unele dintr'însele păreau a fi de origine africană, ca «rasa» Grimaldi bunăoară, așa numită după comuna italiană Grimaldi, în vecinătatea căreia s'au găsit scheletele respective. Lângă acele schelete s'au găsit statuete «steatopyge» care, dovedind existența acestui caracter morfologic la femeile rasei în chestie, au indicat și originea ei africană. Steatopygia se găsește în adevăr, astăzi, în Africa, la Hotentoși și la Boșimani.

Ceea ce a mărit apoi varietatea raselor ce populau continentul nostru în timpurile preistorice, a fost apariția, la sfârșitul Paleoliticului, în perioada de tranziție numită «Aziliană» sau mesolitică, a unor populații brachicefale. În grota dela Ofnet în Bavaria, s'au descoperit, în 1907—1908, o sumă de schelete cu crani brachicefale. Faptul era nou și neașteptat. Un asemenea tip morfologic, zice Pittard, era până atunci necunoscut în Europa, care nu fusese locuită, în Paleolitic, decât de dolichocefali¹⁾. De unde venea această rasă nouă? Paleontologii și antropologii au presupus că venea din Asia. Mai întâi fiindcă acest continent posedă un mare bloc de populații brachicefale. Apoi, cu apariția brachicefalilor în Europa s'a schimbat și felul de viață de până atunci. Până în Mesolitic, Europeanii primitivi fuseseră, fără excepție, vânători și pescari. De atunci înainte încep a fi, de asemenea, agricultori și păstori. Mai mult încă, cu nouile populații brachicefale apar și locuințele stabile; lor li se atribuie de arheologii preistorici urmele locuințelor lacustre, ridicate pe stâlpi, în mijlocul apelor puțin adânci. Civilizația Neoliticului care începe, cum zice Pittard, cu această «profundă revoluție economico-socială», e cu totul diferită de aceea a Paleoliticului. Ipoteza că ea a fost adusă de o rasă nouă, de acea rasă brachicefală ce apare în Mesolitic și care părea a veni din spre Orient, a găsit un început de confirmare în cronologia comparată a timpurilor preistorice și protoistorice din Egipt, din Asia occidentală și din Europa²⁾. Înaintea antropologului elvețian, Fr. Hertz fusese mai

1) *Les races et l'histoire*, p. 90.

2) *Op. cit.*, p. 90.

categoric. El se întemeia îndeosebi pe cercetările lui Ludwig Reinhardt care, în cartea sa «Der Mensch zur Eiszeit in Europa», susținea că tipurile de cereale și de animale domestice, găsite în resturile locuințelor lacustre, nu se puteau trage decât din speciile sălbatice corespunzătoare din Asia ¹⁾. Hertz se mai întemeia în sfârșit pe părerea lui Felix von Luschan, cunoscutul antropolog al Universității din Berlin, care credea că brachicefalii mesolitici, veniți în Europa din spre răsărit, erau o ramură a Hetiților asiatici. În sprijinul acestei păreri, învățatul german cita asemănările dintre craniile «alpinilor» europeni și ale Armenilor de astăzi. Aceștia din urmă ar reprezenta pe vechii Hetiți, iar cei dintâi ar fi descendenții probabili ai brachicefalilor mesolitici.

Unele incertitudini, ca să nu zicem multe, rămân, firește. Așa bunăoară, în extremul Sud-Vest al Europei, la Mugen în Portugalia, s'au descoperit, tot în Mesolitic, restul de brachicefali de «tip mongoloid». Și Pittard se întreabă, dacă există vreo legătură între acești brachicefali portughezi și cei bavarezi, de cari am vorbit mai sus ²⁾. Deosebiriile dintre ei ar părea să indice origini diferite. E astfel posibil ca cei dintâi să fi venit din alte părți decât cei din urmă. Totdeodată, în săpăturile dela Ofnet din Bavaria, s'au găsit și craniile dolichocefale diferite de cele din Paleolitic. Ele par a fi aparținut unei alte rase, deosebite de cele ce trăiau în acea perioadă preistorică, — unei rase «leptoprosope» (cu fața lungă). De unde venea acea altă rasă? Poate din spre Nord. Pittard înclină să creadă că dolichocefalii leptoprosopi, ale căror resturi s'au găsit la Ofnet, constituiau avant-garda «rasei nordice», care s'a revărsat mai târziu în mase mai mari, în epoca fierului mai ales, asupra Europei centrale.

Chiar și în Mesolitic așa dar, varietatea și complexitatea antropologică a continentului nostru erau destul de mari. Această varietate și această complexitate au crescut însă considerabil în Neolitic. În această perioadă mai recentă a timpurilor preistorice, populațiile europene, zice Pittard, devin mai abundente și în același timp mai felurite. Migrațiile lor sunt mai pronunțate și consecințele lor de asemenea: «rasele se amestecă, se suprapun, se întrepătrund». «Ceea ce putem reține cu certitudine, conchide antropo-

1) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 112. Cf. Ludwig Reinhardt, Der Mensch zur Eiszeit in Europa, p. 370-405.

2) Op. cit., p. 92.

logul elvețian, este că înaintea perioadei protoistorice, harta antropologică a Europei era deja pestriță». Această «împestrițare» etnică avea să crească, apoi, foarte repede. «Momentul invaziunilor etnice începuse în adevăr; amestecurile și încrucișerile aveau să se opereze foarte repede»¹⁾.

Iată de ce, când ajungem la începutul timpurilor istorice și urmărim apariția primelor civilizații, ale căror resturi scrise s'au transmis până la noi, nu putem ști cu siguranță căror anume rase se datoresc sau, mai precis, căror anume influențe, ale căror caractere de rasă, se pot atribui particularitățile ce le disting. Ca să ne încredințăm de această dificultate, de care trebuie neapărat să ținem seamă în studiul problemei «specificului național», să aruncăm o scurtă privire asupra originelor etnice ale popoarelor ce au creat vechea cultură «clasică» a antichității.

1) Op. cit., p. 102.

ORIGINELE ETNICE ALE VECHII CULTURI CLASICE

Istoria ne arată că întreaga dezvoltare sufletească a popoarelor europene, cu mai toate formele ei, s'a desfășurat sub influența incontestabilă a vechii culturi clasice, greco-romane. E dar firesc — și în același timp necesar, din punctul de vedere al problemei ce ne preocupă — să ne întrebăm, care au fost originile etnice ale acestei culturi? Ce «rase» i-au dat naștere și cum se pot explica manifestările ei de căpetenie prin caracterele distinctive ale acelor rase?

Terminologia cu care ne-am deprins ne împinge la răspunsuri simpliste. Cultura greacă, de vreme ce poartă acest nume, n'a putut fi decât un produs al străduințelor spirituale ale poporului grec. Cultura romană, deși s'a dezvoltat sub influența celei precedente, a trebuit să fie totuși, de vreme ce poartă acest nume — și a fost efectiv — un produs al străduințelor spirituale ale poporului roman. Din nefericire, lucrurile nu sunt atât de simple. Căci suntem siliți să ne întrebăm mai departe, ce erau Grecii și Romanii? Constituiau aceste popoare unități etnice omogene sau erau amestecuri de rase diferite, ce n'aveau poate comun decât faptul că vorbeau aceeași limbă? Și în acest caz, căror anume caractere de rasă urmează să atribuim particularitățile culturilor respective? Așa pusă, chestia devine foarte grea. Grecii erau răspândiți, precum se știe, pe teritorii numeroase și diferit situate: în Asia Mică, pe insulele mării Egee, în Grecia continentală, în Sudul peninsulei italice, în Sicilia, în Nordul Africei. Puteau ei să aibă, pretutindeni, aceeași compoziție etnică și aceleași caractere? La Romani, situația era și mai complicată. Ei erau și mai răspândiți decât Grecii, iar țara lor de obârșie avea înfățișarea unui mozaic etnic. Limba, pe care o vorbeau, purta numele unei populații care nu era, la început, nici cea mai numeroasă, nici cea mai cultă din Italia. Latinii erau lo-

cuitorii din Latium, care era la început o provincie neînsemnată, atât ca întindere, cât și ca dezvoltare. Alături de Latini se mai găseau în Italia numeroase alte populații, mai înaintate în civilizație, ocupând teritorii mai întinse și vorbind alte limbi. Ce rol au jucat acele populații în plămădirea vechii culturi romane?

Ca să ne putem lămurii, în toate aceste privințe, trebuie să vedem mai întâi ce popoare au trăit, la începutul timpurilor istorice, pe pământurile pe care au ajuns apoi Grecii și Romanii la dezvoltarea ce le-a permis să devină strămoșii noștri culturali. Ce cale să luăm însă? Pe cea filologică? Ea ar părea, de sigur, indicată; dar incertitudinile ei sunt foarte mari. Un învățat francez care și-a propus să cerceteze, tocmai, care au fost sau ce au fost cele mai vechi popoare din Europa, mărturisese că, în această privință, filologia nu poate servi mai la nimic. «De fapt, nu știm, de cele mai multe ori, ce limbi vorbeau vechile popoare europene și, când unele dintrînsele ne-au lăsat inscripții, în lipsa unor documente bilingue, nu le putem determina sensul; uneori nu le putem nici măcar citi. E cazul pentru limba etruscă, pentru cea venetă, pentru cea iberă și pentru limbile egeene»¹⁾. Calea arheologică e tot atât de puțin utilă. «Arheologia, când monumentele epigrafice sunt rare sau obscure, ne face să cunoaștem civilizații, nu popoare». Civilizațiile însă, cele foarte vechi în orice caz, sunt, în marea lor majoritate, «anonime». Când nu găsim inscripții pe monumentele, obiectele de artă, uneltele, armele, ce le reprezintă, — sau când nu le putem descifra, — originea lor rămâne îndoioasă. Nu știm căror popoare să le atribui. Și tocmai acesta «e cazul pentru cele mai vechi popoare din Europa»²⁾. Calea antropologică, în sfârșit, e nesigură și ea. «Antropologii au încercat să determine caracterele fizice ale vechilor popoare europene, explorând mormintele pe care le-au lăsat». Dar «mormintele sunt anonime și e riscat, în țările în care s'au succedat numeroși ocupanți, a le atribui unui popor mai mult decât altuia». De altfel, explorările de morminte «nu pot fi făcute în număr destul de mare ca să dea rezultate sigure». Și în sfârșit, «s'a observat cu drept cuvânt că dimensiunile scheletului și forma capului nu sunt suficiente ca să caracterizeze o rasă»³⁾.

Nu ne rămân astfel decât tradițiile și textele istorice ale celor vechi. Nici ele nu sunt sigure, fără îndoială. Dar legendele, întru cât

1) G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, 1916, p. 18.

2) *Ibid.*, p. 20, 25.

3) *Ibid.*, p. 19.

au trebuit să aibă ca puncte de plecare fapte reale, fără de care n'ar fi putut lua naștere, cuprind mai totdeauna, sub adaosele imaginației, un sâmbure de adevăr. Iar istoricii cari ni le-au raportat, le-au supus ei înșiși, când le-au înregistrat, unei critici oarecare. Iată de ce autorul pe care l-am citat și de care voim să ne servim, declară categoric, în prefața lucrării sale, că nu intenționează decât să ne expună «ceea ce știau sau credeau că știau cei vechi despre popoarele care îi precedaseră în Europa și despre timpurile îndepărtate în care se pierdeau originile raselor lor»¹⁾. Să vedem dar, care erau credințele lor, în aceste privințe.

Tradiția pune la originile istoriei grecești câteva nume de începători de vremuri, cum zic poezii, de întemeietori adică de state, de instituții, de forme culturale. Așa au fost Minos, Rhadamante, Cadmos și Danaos. Aceste nume indică raporturi străvechi ale populațiilor din Nordul Africei și din Sud-Vestul Asiei, ale Egiptenilor și Fenicienilor în deosebi, cu cele din Sud-Estul Europei. Minos era de origine feniciană. El era, după o veche genealogie greacă²⁾, nepotul lui Phenix, regele Feniciei, și se stabilise în Creta cu trei generații înaintea războiului troian. Rhadamante era fratele său. Lui i se atribuie civilizația pre-elenică, numită «egeeană», ale cărei centre de căpetenie par a fi fost cele două orașe întemeiate de el, Knossos și Phaistos, unde s'au găsit cele mai numeroase și mai caracteristice resturi ale acestei civilizații³⁾. Cadmos era, de asemenea, fenician, din Sidon sau din Tyr. Când a părăsit coasta asiatică pe care se născuse, a debarcat mai întâi în insula Rhodos, unde a ridicat un templu lui Poseidon, și s'a stabilit apoi la Theba în Beoția. Cu el a pătruns în Grecia alfabetul fenician. Mai înainte, populațiile egeene se serveau de alfabete care nu notau literele, ca cel fenician, ci silabele; așa e bunăoară acela al inscripțiilor găsite în insula Cipru, care n'a putut fi încă descifrat.

În sfârșit, Danaos era de origine africană. El se născuse la Chemmis în Egipt, dar nu părea să fi fost egiptean, de vreme ce legenda susținea că fusese alungat fiindcă nu era de aceeași lege cu ceilalți locuitori. Trecând în Grecia și stabilindu-se în Argos, —

1) Ibid, p. XIII.

2) Pe care o utilizează H. d'Arbois de Joubainville, *Les premiers habitants de l'Europe*, I, p. 177, și pe care o reproduce G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 92.

3) G. Dottin, *Op. cit.*, p. 103. — Cfr. R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*.

după ce ridicase și el pe drum, în insula Rhodos, un templu Athenei, pe care îl serveau fiicele lui, — Danaos a întemeiat un stat, care trebuia să fi fost cel mai însemnat și mai întins de pe acele vremuri, judecând după faptul că numele Δαναοί devenise, cum ne-o arată poemele homerice, un nume generic pentru Greci. Toate aceste migrații, în sfârșit, par a se fi produs în prima jumătate a celui de-al doilea mileniu înainte de era noastră, între 1700 și 1500 a. Cr.

Care erau însă populațiile pe care acești întemeetori de state și civilizații le-au găsit în ființă? După tradiție, Minos ar fi găsit Creta ocupată de Pelasgi. Diodor însă credea că populația cretană era, pe acele vremuri străvechi, un amestec de Eteocretani autochtoni, de Pelasgi, de Dorienei, de Thessalieni și de Acheeni ¹⁾. Cadmos venise în Grecia însoțit de numeroși Fenicieni, din cari o parte a rămas pe drum, în Rhodos și în Thera.. Din Beoția, Fenicienii au fost alungați de Traci și de Pelasgi. Cadmos i-a condus atunci la Encheleeni unde a devenit rege al Ilirienilor ²⁾. În sfârșit, cu Danaos au venit în Grecia coloniști egipteni. Același lucru pare a se fi întâmplat și cu Lelex, care a dat numele său uneia din cele mai vechi populații preelenece, Lelegilor. Lelex era, ca și Danaos, de origine egipteană. Cu el, de asemenea, ar fi venit în Grecia coloniști egipteni ³⁾.

Dela tradiție și legendă, să trecem la istorie. După Herodot și Thucidide poporul cel mai răspândit și mai puternic din Grecia, înainte de Helleni, au fost Pelasgii ⁴⁾. După acești istorici și după Strabon, geograful, Pelasgii ar fi ocupat Macedonia, Muntele Athos, Thessalia, Epirul, Beoția, Attica, Peloponesul, care ar fi purtat chiar numele de Pelasgia, Argos, — adică aproape toată Grecia continentală. Dintre insule, ar fi stăpânit Lemnos, Imbros, Lesbos, Chios, Samothrake, Scyros, Delos, care ar fi purtat ca și Peloponesul numele de Pelasgia, și în sfârșit Creta, de unde ar fi trimis chiar o colonie în Sicilia. Mai departe, Pelasgii ar fi colonizat, în Asia Mică, toate coastele ioniene. În Italia, unii dintrînșii s'ar fi așezat la gurile fluviului Po, alții ar fi pătruns printre Tyrrheni, în Toscana de astăzi. Alte colonii ale lor, venind din spre Sud, ar fi ocupat Campania, Lucania și Bruttium. După Varron și Pliniu în sfârșit, ar fi

1) Dottin, Op. cit., p. 105.

2) După Apollodor și Pausanias, pe cari îl citează Dottin, p. 95.

3) Ibid, p. 110.

4) Pasagiile respective din operele acestor istorici sunt indicate în cartea citată a lui Dottin, p. 117, nota 3.

existat colonii pelasgice chiar și în Latium și printre Sabini ¹⁾. Limba Pelasgilor nu era cunoscută lui Herodot, deși se mai vorbea încă pe vremea lui de unele rămășițe ale acestui popor străvechiu, care mai trăiau încă în Propontida și în jurul golfului Thermaic. Istoricul grec o considera ca o limbă «barbară». Inscricții găsite în insula Lemnos și nedescifrate încă, ar putea să fie redactate în vechia limbă pelasgică; filologii au găsit că ele prezintă oarecare analogii cu resturile limbii etrusce, care de asemenea a rămas încă pentru ei o enigmă ²⁾. Singurul lucru asupra căruia filologii par a fi de acord este că limba Pelasgilor nu era indo-europeană. Cât despre originea lor, părerile sunt foarte împărțite și tot atât de neșigure. Dottin citează părerea lui Marsh că Pelasgii ar fi Thraci, a lui Benloew după care ar fi Albanezi, a lui Kieppert după care ar fi Semiți, numai «pentru aducere aminte» ³⁾. Tot așa de «fragilă» i se pare și ipoteza, propusă de Roeth sau de A. I. Reinach, că Pelasgii s'ar putea identifica cu Filistenii, pe cari îi pomenește un text egiptean de pe vremea lui Ramses al III-lea (pe la 1200 a. Cr.), sub numele de Pelegeta sau Pulasati.

Alți învățați cred însă că pot să fie mai afirmativi. Așa bunăoară Kiessling, în lucrarea intitulată «Das ethnische Problem des antiken Griechenlands» ⁴⁾ susține că populația primitivă, atât a Greciei continentale cât și a insulelor grecești, a aparținut unei rase ce ocupa și Sud-Vestul Asiei, și care nu era nici indo-germană, nici semită. Aceiași rase de sine stătătoare ar fi aparținut și Hetiții. Răspândirea ei, nu numai pe coastele asiatice și europene ale mării Mediterane, ci și pe insulele mării Egee, se datora faptului că locul ocupat acum de această mare era altădată uscat; prăbușiri ulterioare au lăsat apoi la suprafața apei numai părțile cele mai înalte ale aceluși uscat primitiv, formând insulele actuale. Această continuitate teritorială a permis rasei de care e vorba și care era, după toate probabilitățile, de origine asiatică, să se întindă spre apus până în Alpi. Era poate acea rasă brachicefală pe care am văzut-o venind în Europa, din Asia, în timpul Mesoliticului. Argumentul cel mai însemnat al lui Kiessling nu e însă antropologic, ci filologic. O bună parte din vocabularul grecesc e compus din cuvinte de ori-

1) Cf. Dottin, op. cit., p. 119.

2) Ibid., p. 122.

3) Op. cit., p. 124.

4) Publicat în Zeitschrift für Ethnologie, Bd. XXXVII, 1905.

gine streină, ce nu se pot explica, etimologiceste, prin rădăcini indo-germane. Și dacă cuvintele obicinuite, desemnând lucruri ce se pot transporta dintr'o țară în alta, nu sunt atât de probante, fiindcă se pot împrumuta dela un popor la altul, nu e tot așa cu numele de locuri. Toponimia greacă însă, din perioada clasică, este, în bună parte, de origine streină. Nume ca Athena, Argos, Korinth, Larissa, Mykene, Olymp, Parnass, Tanagra, Theba, Tyrins, etc., nu se pot explica, etimologiceste, prin rădăcini grecești. Ele trebuie să fi fost date localităților respective de populații anterioare Grecilor. Și fiindcă aceste nume nu se pot explica nici prin rădăcini indo-germane, concluzia firească e că populațiile dela care provin nu erau de origine indo-germană.

Înainte de lui Kiessling susținuse același lucru, din punct de vedere strict filologic, Kretschmer, în lucrarea «*Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*», apărută în 1896. Odată cu Kiessling și după el, a formulat aceeași părere Fick în «*Vorgriechische Ortsnamen*» (1905) și «*Hattiden und Danubier in Griechenland*» (1909). În sfârșit, Dussaud, în «*Les civilisations préhelléniques*» (1914), pare a înclina să creadă cu acesta din urmă, că se pot distinge în Grecia veche trei straturi etnice, depuse succesiv de trei mari grupe de popoare ce au ocupat, unul după altul, teritoriile ei. Cel dintâiu a fost grupul asiatic sau hetit, al doilea grupul illyro-thrac, al treilea grupul grec. Grupul asiatic sau hetit a fost compus la rândul său din două categorii de populații: întâi, din cei mai vechi locuitori cunoscuți ai Greciei continentale, Pelasgii și Lelegii, — cari nu se știe când și de ce au trecut în Europa, dar se știe că, sub presiunea Illyro-Thracilor cari au năvălit, într'un târziu, peste ei, s'au întors în parte în Asia Mică, — și al doilea din populațiile care au ocupat de preferință insulele, dar au atins și coasta orientală a Greciei, ca Eteo-cretanii, Lycienii și Carienii. Archeologul francez face totuși rezerve, cu privire la această ultimă categorie de populații, a căror origine asiatică i se pare contestabilă¹⁾. Eteo-cretanii în deosebi, împreună cu Kydonienii și, poate, cu alți câțiva din cei mai vechi locuitori ai Cretei, aparțineau rasei mediteraniene, pe care antropologul italian Sergi o consideră ca fiind de origine africană. Acest antropolog însă crede că și Pelasgii aparțineau rasei mediteraniene, — ceea ce Dussaud nu admite. În adevăr, după Sergi, rasa mediteraniană s'ar divide în patru ramuri

1) *Les civilisations préhelléniques*, p. 440.

de căpetenie: Iberii în Spania, Ligurii în Franța și în Italia, Pelasgii în Grecia și în Asia Mică, Libienii pe coasta de Nord a Africii și pe valea Nilului¹). Punctul de vedere al antropologului italian a fost și este foarte discutat.

Fără a intra în aceste discuții, ne vom mărgini să observăm că, în ceea ce privește populațiile ce au trăit în Grecia în timpurile pre-elenice, alți antropologi sunt mult mai rezervați. Așa bunăoară, Pittard, recunoscând că ar fi de un «interes capital» să știm «cărei rase aparțineau admirabilii cugetători, oratori, sculptori, arhitecți, șefi militari și oameni politici ai Greciei antice», se grăbește să adauge că, din nefericire, nu se poate afirma nimic sigur. «Nu putem face, zice el, decât presupuneri. Și încă, de ce valoare?» Spre a-și justifica rezerva, Pittard cercetează, din punct de vedere antropologic, cazul Pelasgilor primitivi. «S'a zis că Pelasgii erau în majoritate brachicefali, pe când Grecii adevărați erau în majoritate dolichocefali. Dar aceasta e o afirmare pur teoretică. N'avem destule documente pentru o asemenea concluzie. De altfel, ce erau Pelasgii? Cele câteva cranii de Greci vechi, provenind mai ales din Attica, sunt, cele mai multe, lungi; dar sunt printre ele, și nu în mod excepțional, și tipuri brachicefale. Mai mult încă, seria craniană utilizată pentru această indicație este de un interes minim; elementele din care e compusă n'au fost clasificate din punct de vedere stratigrafic. Ceea ce ar avea valoare, ar fi să știm, epocă cu epocă, ce înfățișeri antropologice a avut Grecia veche»²). Aceasta însă, n'o putem ști încă; cercetările sunt prea puțin înaintate și documentele cu totul neîndestulătoare.

Mai trebuie în sfârșit să aruncăm o privire și asupra raportului numeric al Elenilor invadatori cu populațiile pe care le-au găsit în Grecia și pe coastele Asiei Mici, în punctele unde a înflorit cultura clasică. Acele populații au fost Pelasgii, în Grecia propriu zisă, și Carienii, în Asia Mică. Ce erau cei dintâi, am văzut deja; rămâne să vedem ce erau cei din urmă. Vom cerceta apoi ce erau — și câți erau — Elenii. În Asia Mică, teritoriul pe care au înflorit cetățile, vestite în istoria culturii grecești, Milet și Efes, a fost ocupat în timpurile pre-elenice de Carieni. Era o populație atât de războinică încât, în Grecia, cuvântul «carian», devenit comun, în-

1) Cf. Europa, l'origine dei popoli europei e loro relazioni coi popoli d'Africa, d'Asia e d'Oceania, 1908.

2) Les races et l'histoire, p. 364.

semna «om de arme» — sau «mercenar», întru cât războaiele se făceau pe atunci, în majoritatea cazurilor, cu oameni plătiți. Potrivit cu această îndeletnicire de predilecție a lor, Carienii ar fi inventat panașul cu care își împodobiau căscile, desenurile cu care își împodobiau scuturile, precum și legăturile de piele ce serviau la fixarea lor pe brațe. Viteji și bine înarmați, ei serviau pretutindeni ca mercenari, la început mai mult în Creta și în Egipt. Lui Minos, regele cretan, i-au procurat și numeroși marinari. De ce rasă erau însă, nu se știe. Limba lor, care s'a păstrat în câteva inscripții, n'a putut fi clasificată până acum. Ea cuprindea, e drept, și cuvinte grecești, dar ea era în majoritate compusă din cuvinte streine și avea o structură streină¹⁾. Carienii erau, uneori, confundați sau chiar identificați cu Lelegii. Aceștia ocupau coasta asiatică a Mediteranei, la Nord de ținuturile cariene, în spre Foccea, dar se găseau și în Grecia continentală, în puncte destul de numeroase (Beoția, Locrida, Etolia, Acarnania, Megarida, Laconia, Messenia), pentru ca să justifice părerea istoricilor vechi că ei formau, după Pelasgi, populația cea mai numeroasă din timpurile pre-elenice. Dottin reia această părere, la sfârșitul lucrării sale. «Populația primitivă a Greciei, zice el, nu se compunea decât din barbari. Afară de colonia frigiană adusă de Pelops în țara numită, după el, Pelopones, și de colonia egipteană adusă de Danaos, au fost Driopii, Cauconii, Pelasgii, Lelegii, și alte națiuni barbare care au ocupat țara, dincolo și dincoace de istm. Attica a primit pe Tracii lui Eumolp, cantonul Daulis în Focida pe tovarășii lui Tereus Tracul, Cadmea pe Fenicienii lui Cadmus, Beoția propriu zisă pe Aoni, Temmici și Hyanti. Pelasgii și Lelegii par a fi fost cele mai puternice din aceste popoare și a-și fi împărțit teritoriul de pe continent și insulele ce au fost ocupate mai târziu de Eleni»²⁾. Am văzut că nu putem ști cu siguranță ce erau Pelasgii. Originea Lelegilor e și mai puțin cunoscută, fiindcă a lăsat mai puține urme. Ei formau un popor molatic, fără o individualitate prea pronunțată, și pe care vecinii mai energici și-i aserviau mai totdeauna. În Asia Mică jucau, ca vecini ai Carienilor, același rol pe care îl jucau Ilioții, în Grecia continentală, pe lângă Lacedemonieni. Pausanias zicea că Lelegii au acceptat cu ușurință situația de auxiliari sau chiar de sclavi ai Carienilor³⁾.

1) G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 115.

2) *Op. cit.*, p. 231.

3) *Cf. Dottin, op. cit.* p. 113, nota 5.

Față de aceste populații primitive, atât de numeroase, să vedem ce erau Elenii, de unde, când și în ce număr au venit în Grecia. După tradiție, strămoșul lor sau, ca să ne servim de expresia consacrată când e vorba de genealogii legendare, eroul lor eponim, era Elen (Ἕλλην), fiul lui Deucalion și al Pyrrhei, născut după poporul dela jumătatea celui de-al doilea mileniu (1538—1520) dinaintea de Cristos. El a avut trei fii, pe Doros, Xuthos și Eolos. Xuthos a avut și el doi fii, pe Ion și Acheos. De unde, numele triburilor «elene» cunoscute: doriene, eoliene, ioniene și acheene sau achei. Dacă trecem dela legendă la poezie, găsim în Iliada indicația că «Elenii» (Ἕλληνες) erau locuitorii orașului Hellas din Phthiotida, în Tesalia¹⁾. După o altă legendă, Elen, fiul lui Deucalion și al Pyrrhei ar fi purtat și numele de Graikos, iar descendenții lui numele de Greci (Γραικοί). Aristot credea că acest nume a precedat pe acela de Eleni. El raporta, incidental, versiunea că teritoriul ocupat la început de Greci era situat în jurul Dodonei, pe malurile râului Achelous, în Epir. Alături de locuitorii ce purtau numele de «Selloi», se mai găseau, în acele părți, și «cei cărora li se zicea pe atunci Greci și acum Eleni»²⁾.

După aceste indicații Elenii păreau a fi fost, la început, puțin numeroși, așa cum puteau fi locuitorii unui oraș, ca cel pe care îl cita Iliada, sau ai unui ținut mărginit la împrejurimile unui oraș, ca cel pe care îl cita Aristot. Aceasta era și părerea lui Herodot. El zicea că poporul elen a fost slab la început, atunci când s'a separat de Pelasgi, dar că s'a dezvoltat apoi, mai ales când s'a unit cu alte popoare barbare³⁾. În fața acestei afirmări, se ridică două întrebări diferite. Întâi, dacă Elenii au fost slabi, fiindcă erau puțin numeroși, au putut ei să producă, singuri, cultura ce le-a purtat numele? Al doilea, dacă popoarele barbare, cu care s'au unit, au contribuit și ele cu ceva, care a fost partea lor de contribuție? La prima întrebare, răspunsul n'ar putea fi afirmativ decât cu o condiție: ca Elenii să se fi găsit, față de popoarele ce ocupau, înaintea lor, Grecia, în situația în care se găsesc Europeanii de astăzi față de populațiile din Africa sau din Australia, — să le fi fost adică incomparabil superiori prin cultura lor. Era acesta, în adevăr, cazul? Ca s'o putem afirma, ar trebui să știm de unde veneau Elenii și

1) Cântal II, vers. 684, citat de Dottin, p. 139, 140, nota 1.

2) Meteorologica, I, 14, 22.

3) Citat de Dottin, p. 141.

să fim siguri că, în părțile de unde veneau ei, exista o cultură superioară aceleia ce se găsea în Grecia, în momentul invaziunii lor. Nu cunoaștem însă originea geografică a acestei populații. Dottin se mărginește să presupună că Elenii, înainte de a se stabili în Epir, au trebuit să trăiască, vreme îndelungată, mai spre Nord, în vecinătatea Italoților, fiindcă altfel nu s'ar putea explica raporturile dialectelor italice cu cele grecești¹⁾. Günther susține, în lucrarea sa recentă «*Rassengeschichte des hellenischen und des römischen Volkes*», că Elenii, după separarea lor de celelalte popoare indo-germane și înainte de a se coborî în Grecia, ar fi trăit în părțile de răsărit ale Ungariei de astăzi²⁾. Pe harta la care se referă însă, ei ar fi ocupat și părțile apusene ale României actuale. Harta de care e vorba este aceea a lui Wilke. În lucrarea sa «*Archäologie und Indogermanenproblem*»³⁾, acest învățat a căutat să stabilească patriile primitive (die Ursitze) ale principalelor popoare indo-germane, după diferențierea și separarea lor. El crede că Sudul Rusiei ar fi fost ocupat de Indo-iranieni; centrul ei de Slavi; Nord-Vestul ei de Balți. Basarabia, Moldova, Bucovina, Ardealul și Muntenia până la Olt, ar fi fost locuite de Traco-Frigieni. Mai spre apus, în Oltenia, Banat și părțile învecinate din Ungaria și Iugoslavia, ar fi trăit Grecii. Și mai spre apus, în vecinătatea imediată a Grecilor, s'ar fi găsit Italoții, ocupând Sudul Austriei și Nord-Estul Italiei de astăzi. La Nord-Vest de ei, ar fi trăit Celții, ocupând Sud-Vestul Germaniei actuale. Centrul Germaniei l-ar fi ocupat Illyrii, iar Nord-Vestul ei Germanii.

Care era însă, din punctul de vedere al civilizației și al culturii, starea Europei în general și a părților dintr'însa pe care, după aceste ipoteze, le ocupau Elenii, înainte de a descinde în Grecia? Scriitorii greci din perioada clasică considerau, în general, popoarele «dela Nord» ca barbare. Această credință generală se întemeia de sigur pe anumite constatări ce se făcuseră și se făceau neconținut. Oamenii ce veneau dela Nord se arătau mai înapoiți, în toate privințele, decât Grecii; iar ei înșiși, când li se întâmpla să facă, pe uscat, drumuri mai lungi, cu cât se ridicau mai spre Nord, cu atât găseau populații mai puțin civilizate. Aceeași credință

1) Op. cit., p. 141

2) Hans K. F. Günther, *Rassengeschichte des hellenischen und des römischen Volkes*. 1929, p. 9-11.

3) Publicată în *Veröffentlichungen des Provinzialmuseums in Halle*, Bd. 1, Heft. 3.

o aveau și Romanii. Ea se concretiza în cuvintele cu care descria Tacit aspectul ținuturilor dela Nord, pe care le ocupau Germanii. Ca să demonstreze că triburile lor nu se amestecaseră cu alte populații, — cel puțin nu cu populații ce ar fi venit din spre Sud, adică din partea considerată ca civilizată a lumii cunoscute pe atunci, — istoricul roman se întreba, cine ar fi putut părăsi Asia, Africa sau Italia, ca să trăiască în Germania, o țară cu pământuri «informe», cu clima aspră, cu înfățișare «incultă și tristă»? ¹⁾ Cu atât mai mult, în vremile mult mai vechi, pe la jumătatea mileniului al doilea dinainte de era noastră, când s'au coborât Elenii în Grecia, părțile din Europa centrală din care, după ipotezele pe care le-am văzut, veneau ei, trebuiau să fie încă foarte înapoiate, ca să nu zicem cufundate în plină barbarie.

De altfel, două fapte, ce s'au putut stabili cu destulă siguranță, ne pot ajuta să ne lămurim în această privință. În Grecia primitivă, civilizația s'a ridicat dela Sud în spre Nord, iar barbarii cari i-au pus piedici și, nu odată, au distrus-o, se coborau dela Nord spre Sud. Să aruncăm o scurtă privire asupra acestor două fapte. Săpăturile amănunțite ce s'au făcut în Creta, dela 1900 încoace, de Evans și, după el, de atâția alții, au scos la iveală resturile unei civilizații străvechi, de o surprinzătoare și incontestabilă superioritate. Am zis: ale unei civilizații străvechi. Inceputurile ei par a data, în adevăr, din mileniul al VI-lea dinainte de era noastră, iar apogeul ei cade în mileniul al II-lea ²⁾, atunci când Elenii părăseau tocmai ținuturile barbare din Europa centrală sau din Nordul peninsulei balcanice. Acestei civilizații primitive, Evans i-a dat, după eroul legendar Minos din Creta, numele de civilizația minoiană. Nu putem intra aici în amănunte asupra-i; ne mărginim numai să subliniem faptul că ea s'a întins în spre Nord și a dat naștere, în Grecia continentală, civilizației miceniene. Urmărind influențele multiple ale civilizației mino-iene, ale cărei raze porneau din Creta, și anume, din cele două mari centre ale insulei, Knossos și Phaistos, istoricul francez Glotz zice că aceste influențe s'au îndreptat «mai ales» în spre Nord, exercitându-se asupra părților din Grecia continentală în care trăia, în prima jumătate a mileniului al II-lea dinainte de era noastră, una din populațiile elenice, — cea mai veche poate din cele ce se coboriseră spre Sud, — cea pe care o for-

1) Dottin, *Op. cit.*, p. 224.

2) Gustave Glotz, *La civilisation égéenne*, 1923, p. 17.

mau Acheenii. Ei ocupau Argolida. «Deodată, zice Glotz, către sfârșitul veacului al XVII-lea înainte de Cristos, Argolida încearcă o transformare generală. Oamenii învață să cultive vița de vie și măslinul. Totul se cretizează. Femeile se îmbracă după moda dela Knossos. În sanctuare de tip cretan se instalează zeița cretană (Ditynna), cu animalele, atributele, obiectele rituale care îi sunt familiare; toate ceremoniile, toate jocurile celebrate în onoarea ei pe insulă, o însoțesc pe continent. Locuințele princiare se împodobesc cu fresce, se umplu cu vase prețioase și cu bijuterii, în care nu se mai trădează inexperiența Helladei. Este oare efectul unei invazii armate, unei imigrații în masă? Nu. Fondul populației nu s'a schimbat. Acheenii continuă să-și manifesteze originea septentrională prin barba pe care o poartă, prin costumul cu pantaloni și cu mâneci la haină, prin locuința cu megaron izolat și cu vatră fixă. Șefii lor, oricât se arătau de poftitori de noutăți și de lux, păstrau totuși moravuri grosolane... Brusca metamorfoză a Argolidei pare deci rezultatul unei colonizări sporadice și pacifice. În alte părți, pe unele din coastele mării Egee sau în țările îndepărtate dela răsărit și dela apus, Cretanii se așezaseră ca stăpâni sau impuseseră suzeranitatea lor; în Argolida ei se mărginiră, fără îndoială, să facă pe indigeni să accepte binefacerile unei civilizații superioare» ¹⁾.

Mycene devenind centrul acestei extensiuni continentale a civilizației cretane sau mino-iene, care s'a înfiripat între 1600 și 1400 înainte de Cristos, ea a primit în chip firesc numele de civilizație miceniană. În cele două veacuri, în care s'a constituit, ea s'a răspândit în mai toată Grecia continentală, urmând mai ales calea în spre Nord, până la Thessalia și păstrând pretutindeni caracterele ei meridionale. Populațiile care au primit-o în acele părți erau tot elenice; erau mai ales Eolienii cari se coboriseră, după Acheeni, în bande răzlețe, din Balcani și, amestecându-se în drumul lor cu «elemente diverse», se așezaseră în Thessalia și în Beoția ²⁾. Apogeul civilizației miceniene cade în cele două veacuri ce au urmat după constituirea ei, adică între 1400 și 1200 înainte de era noastră. În această perioadă, ea s'a întins și mai mult; la Nord, până în Macedonia care «scapă de barbaria septentrională» ³⁾; la răsărit, în in-

1) G. Glotz, *La civilisation égéenne*, p. 55.

2) Glotz, *op. cit.*, p. 59.

3) *Id.*, *ibid.*, p. 64.

șulele mării Egee și pe coasta Asiei Mici; la apus, în Sudul Italiei, în Sicilia, în Sardinia, până în Iberia. La Sud, în sfârșit, cucerirea Cretei de către Acheeni, n'a mai însemnat o extensiune a civilizației miceniene, ci o distrugere a celei mino-iene. Oamenii dela Nord aduceau cu ei instincte barbare. Splendidele palate dela Knossos fură arse și dărâmate; templele, monumentele, operele de artă, de care era plină insula, fură nimicite. «Catastrofa, zice Glotz, fu generală». După năvălirea Acheenilor «în toată Creta civilizația dă înapoi». «După 1400, nu se mai găsește nici urmă de pictură murală. Argila înlocuiește piatra și metalul în fabricarea ustensilelor. Idolii sunt de o rusticitate lamentabilă sau de o grosolanie respingătoare. În pictura vaselor, gustul se menține câțva timp încă, durată unei generații, după care desenul naturalist se degradează în linii schematică»¹⁾.

Iar rezultatul a fost că, după dispariția civilizației mino-iene, care îi formase punctul de plecare și continua a-i servi de inspirație, civilizația miceniană ea însăși a decăzut. «Lipsești de măștrii lor, elevii nu mai sunt decât buni meseriași, cărora le urmează în curând meseriași mediocri». Căci «nimic nu poate înlocui lipsa de inspirație». «Acheenii cretizați nu sunt, nici într'un caz, Cretani. Dela o civilizație la alta, curba nu prezintă nicio soluție de continuitate, dar se coboară»²⁾. Însăși întinderea pe care o luase a fost pentru civilizația miceniană o cauză de decadentă. Industria nu mai urmărea decât producțiunea mare, în masă. «Pe măsură ce comerțul maritim îi deschide noi debușeuri, ea lucrează mai mult pentru export și se pune la nivelul popoarelor mai înapoiate. Arta se vulgarizează și degenerază. Semn caracteristic al decadentei intelectuale, scrisul devine rar și, afară de Creta, nu e nevoie nicăieri de tăblițe»³⁾. În sfârșit, ceea ce a pus capăt civilizației miceniene, a fost năvălirea Dorienților. Intemeiând pretutindeni colonii, cum am văzut mai sus, Acheenii din Grecia continentală se împuținaseră poate, relativ, pe acele vremuri mai ales când masele populare nu erau prea compacte. În orice caz, atenția lor se împrăștia în prea multe direcții și urmărirea obiective prea îndepărtate, care îi împiedecau să vadă ceea ce se petrecea în apropierea și, mai ales, în spatele lor. Bande noi de oameni, asemenea cu ei și vorbind o

1) Op. cit., p. 61, 63.

2) Glotz, op. cit., p. 66.

3) Id., ibid., p. 66.

limbă apropiată de a lor, dar mult mai înapoi și, mai ales, mult mai ălbatici, se coborau din Nordul barbar. Erau Doriienii. După o perioadă de infiltrație, ce nu se poate delimita destul de bine, a urmat, către 1200 înainte de era noastră, invazia în masă. Pătrunzând pretutindeni, cu o violență căreia vechile populații nu-i puteau rezista, noii veniți au străbătut mai toată Grecia continentală, — așezându-se la apus în Epir, în Etolia, în Acarnania și în Elida, iar la răsărit și la Sud în Focida, Corintia, Argolida, Laconia și Mesenia. Acheenii s'au retras, câți au putut, în părțile muntoase ale Arcadiei; alții au emigrat; restul s'a supus. După continent, a venit rândul insulelor. Melos, Thera, Creta, Karpathos, Cos, Rhodos, au fost silite să primească și ele valul năpăditor. Cât despre caracterul acestei invazii, istoricul francez al civilizației egeene îl fixează în trăsuri impresionante. «Sălbăticia acestei irupțiuni a pus pe fugă, în toate direcțiile, popoarele înspăimântate. A fost o învălmășeală nebună. Invinguți își căutau, cu orice preț, patria nouă și deveneau, la rândul lor, teribili. Sguduirea a fost generală. Insulele nu mai aveau odihnă, zicea un document al lui Ramses al III-lea; nici continentele. Mulți Acheeni și-au căutat refugiul la frații lor din Attica. Un puternic curent de emigrație s'a îndreptat către Asia Mică, a cărei civilizație a transformat-o. Ionia a primit Acheeni de toate proveniențele. Delos a devenit centrul religios al acestei nouă țări acheene, ce se forma pe un fond attico-ionian. În același timp, Mușkii, unii din Frigieni, s'au aruncat asupra Hetiților, cucerindu-le capitala Pteria și punând capăt unei puteri ce contrabalansase pe aceea a Faraonilor și ținuse în frâu pe aceea a Assirienilor. O dinastie de Heraclizi s'a făcut stăpână pe Lydia. Și iată că o masă de Egeeni, compusă din Pelesați sau Kheretim (Cretani) și din Zakkara (Tencri sau oameni din Zacro, în Creta) ajunge până la frontierele Egiptului. Veniseră pe mare și pe uscat, cu femeile și copiii înghesuți în căruțe cu boi. Nicio populație nu le putuse rezista. Ramses al III-lea izbuti să-i oprească la Magadil, dar nu putu să-i împiedice de a se stabili în țara care primi dela Pelesați numele de Palestina (1193)»¹).

Consecințele acestei «sguduiri generale» au fost, cum era firesc, întinse și adânci. «Ceea ce s'a întâmplat cu lumea miceniană după invazia din 1200 nu se poate compara cu ceea ce s'a întâmplat în Creta, două sute de ani mai înainte. Acheenii, deprinși cu civi-

1) Glotz, La civilisation égéenne, p. 68.

lizația cretană, îi păstraseră moștenirea, lăsând-o să decadă. Dorienii, ieșind brusc din Albania barbară, distruseră tot ce mai rămăsese dintr'însa. Trecerea lor dela Corinth la Sparta a fost însemnată cu un șir de ruine. În Creta, porturile au fost părăsite pentru înălțimile din interior. Resturile jalnice ale vechiului Knossos au fost incendiate. De astă dată totul se sfârșise pentru orașul care fusese altă dată stăpânul Mediteranei... Toată această pustiire nu este efectul unei frământări locale și momentane, ci simbolul unui cataclism universal și definitiv. Frumoasa civilizație a bronzului sucombă când apare fierul. Supunerea Cretei de către Acheeni era cucerirea Greciei de către Roma, *capta ferum victorem cepit*; sosirea Doriienilor este invaziunea barbarilor, este Evul Mediu, așteptând Renașterea»¹⁾.

Această Renaștere însă, când s'a produs, câteva veacuri mai târziu, cu Ioniienii, și-a luat ca punct de plecare vechia civilizație cretană și s'a întemeiat, cu toată încrederea, pe ea. Cum zice un archeolog francez, într'o lucrare recentă: «Minunata civilizație minoiană, pe care săpăturile din Creta au scos-o la lumină de vreo 20 de ani încoace, n'a fost numai un splendid meteor, din acelea ce dispar fără să lase urme; ea a fost cea care a adus scânteia sfântă pe vatra elenică. Cu toate vicisitudinile prin care a trecut, Grecia a primit moștenirea ei; cu cât știința progresează mai mult, cu atât înțelege mai bine că Grecia ioniană a fost, față de civilizația minoiană, ceea ce a fost Renașterea italiană, față de civilizația greco-romană»²⁾.

Aceste indicații ne arată că, în starea actuală a cercetărilor istorice și archeologice, trebuie să punem la originea culturii clasice greco-romane străvechia civilizație cretană. Care era însă obârșia etnică a acestei civilizații, nu numai «minunate», cum zicea Reinach, prin nivelul la care se ridicase, dar care avea să joace în evoluția ulterioară a omenirii un rol atât de însemnat? René Dussaud, archeologul francez căruia îi datorim opera citată «Les civilisations préhelléniques», susține că, în epoca neolitică, Creta a fost locuită de o populație de origine africană, caracterizată prin «steatopygia» feminină, care distinge și astăzi pe Hotentotii și Boșimani. Civilizația insulei a început însă în epoca neolitică; primele ei manifestări se așează, în ordinea cronologică, între anii 6000 și 3000

1) Id., *ibid.*, p. 69.

2) Ad. Reinach, *Hellénisation du monde antique*, p. 5.

înainte de era noastră. În orice caz, civilizația pe care Evans a numit-o mino-iană, a început la sfârșitul timpurilor neolitice, în așa zisul «chalcolitic». Archeologul englez a împărțit durata civilizației mino-iene în trei perioade: veche, medie și recentă, fiecare cu câte trei subdiviziuni: I, II, III. Din aceste 9 subdiviziuni, primele două cad în «chalcolitic»; cronologic, subdiviziunea I, se întinde între anii 3000 și 2800, subdiviziunea II între 2800 și 2400 înainte de Cristos. Celelalte subdiviziuni, în număr de 7, cad toate în epoca bronzului, întinzându-se dela 2400 până la 1200 a. Cr. Ultimele trei subdiviziuni, cuprinse între anii 1580 și 1200, coincid cu civilizația miceniană.

La originea civilizației cretane trebuie să punem dar o populație africană, care a ocupat insula în epoca neolitică¹⁾. Epoca bronzului însă «ne pune în prezența rasei zise mediteraniene; steatopygia dispăre»²⁾. Aceeași este și părerea lui Glotz, care se întemeiază pe cercetările antropologului italian Sergi. Ca și el, istoricul francez admite existența unei rase mediteraniene «cu capul lung, cu făgura ovală, cu talia scurtă, cu pielea brună, cu părul negru ondulat»³⁾. Acestei rase îi aparțineau Egiptenii și Libienii din Africa, Iberii și Ligurii din Europa. De unde veneau reprezentanții acestei rase în Creta? Nu știm. Poate din Africa, poate din Europa; mai puțin probabil din Asia, care era ocupată, pe vremile la care ne referim, de populații pronunțat brachicefale. Aceste populații păreau a-și fi trimis totuși, și ele, reprezentanții în Creta, unde se găseau, alături de dolichocefalii «mediteranieni», și brachicefali ce veneau poate din Asia. Raporturile lor numerice, așa cum ni le arată arhivele antropologice ale insulei, sunt interesante prin paralelismul dintre variațiile lor și evoluția civilizației mino-iene. În perioada «veche» a acestei civilizații, și anume în toate cele trei subdiviziuni ale ei, dolichocefalii formează 55% din populația cretană, iar brachicefalii 10%; între ei, mesocefalii reprezintă 35%. În perioada «medie», dolichocefalii ajung la procentul impunător de 66,6%, pe când brachicefalii scad la 7,7%, iar mesocefalii la 25,6%. În sfârșit, în perioada «recentă», și anume în ultima ei subdiviziune, dolichocefalii scad la 12,5%, brachicefalii ajung la 37,5%, iar mesocefalii la 50%. Din aceste variații procentuale Glotz trage con-

1) Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*, p. 456.

2) *Id. ibid.*

3) Glotz, *Op. cit.*, p. 72.

cluziile următoare. La început ¹⁾, majoritatea populației cretane a fost dolichocefală și a aparținut rasei mediteraniene; exista însă și o minoritate brachicefală, de origine poate asiatică; amestecul acestor două categorii antropologice diferite a dat un număr considerabil de mesocefali. În cursul veacurilor următoare, paralel cu dezvoltarea civilizației mino-iene, numărul dolichocefalilor a crescut, iar al brachicefalilor a scăzut; era poate influența mediului care modifica tipul populațiilor imigrate; sau era, mai probabil, puterea crescândă a rasei dominante care asimila progresiv pe descendenții veneticoilor de altădată. La sfârșitul civilizației mino-iene, numărul dolichocefalilor a scăzut brusc și în proporții uimitoare; brachicefali și mesocefali au crescut, tot atât de repede și în proporții tot atât de impresionante. «O asemenea schimbare n'a putut avea decât o cauză: o invazie de războinici cu capul rotund. Ea indică sosirea Elenilor. Cei mai mulți din vechii locuitori au fost masacrați ori au fugit, bărbații mai ales. Femeile care au rămas au fost împărțite între învingători și au format punctul de plecare al încrucișerilor». În sprijinul acestei din urmă concluzii, Glotz mai aduce considerații trase din aspectul antropologic al locuitorilor de astăzi ai insulei. «Această din urmă concluzie, oricât ar fi de conformă cu datele craniometriei și cu istoria, se întemeiază din nefericire pe un număr prea mic de măsurători. Dar observările făcute asupra Cretanilor de astăzi ne dau o confirmare izbitoare a celor ce s'au făcut asupra craniilor de acum trei mii de ani. Multe dominații au trecut asupra insulei; dar nici Bizantinii, nici Sarasinii, nici Venețienii n'au putut, cu câteva garnizoane, să modifice tipul cretan; iar influența Turcilor e de abia simțită. Fondul rasei a rămas așa cum l-au făcut, după Acheeni, Dorienii. Mesocefali sunt în majoritate. Dolichocefalia Mino-ienilor se păstrează la extremitatea occidentală a insulei și pe unele înălțimi izolate. Districtul cel mai impenetrabil însă, viziuna Sfakioților, este partea care cuprinde cel mai mare număr de brachicefali, cea care a conservat mai bine limba și spiritul belicos al Dorienilor» ²⁾.

Rezultatele la care duc aceste constatări răstoarnă unele din ideile noastre de până acum. Civilizația «egeeană», — denumire generală sub care se cuprind civilizația cretană și cea miceniană, — deși a format punctul de plecare și temelia culturii clasice, n'a fost

1) La începutul civilizației mino-iene propriu zise.

2) Glotz, Op. cit., p. 73.

un produs al «rasei» elenice, cum s'a crezut atâta timp. Inceputurile ei se datoresc unei «rase» africane, înrudite poate cu Hotentotii și cu Boșimaniu prin caracterul fizic al steatopygiei feminine, dar ale cărei calități ne sunt, în tot restul lor, necunoscute. Iar dezvoltarea și înflorirea ei, înălțarea ei până la un nivel ce, în unele privințe cel puțin, n'a mai fost atins în evoluția ulterioară a civilizației grecești propriu zise ¹⁾, se datoresc «rasei» mediteraniene, de origine africană poate, și ea,—dacă antropologul italian Sergi are dreptate, — nu, în orice caz, de origine nord-europeană, așa cum se crede că au fost Elenii. Cât despre aceștia din urmă, ei nu par a fi avut, ca principal caracter distinctiv, dolichocefalia. Invaziunii lor în Creta îi corespunde, cum am văzut, o creștere bruscă și impresionantă ca procent a brachicefaliei. Dacă arhivele antropologice ale insulei nu ne înșală, Acheenii și Dorienii ce s'au așezat pe pământul ei, la sfârșitul celui de-al doilea mileniu dinaintea de era noastră, au trebuit să fie brachicefali ²⁾.

1) Vorbind de autorii civilizației mino-iene, René Dussaud, arheologul francez care a studiat-o în deosebi în opera sa «Les civilisations préhelléniques», zice: «Alături de produsele artei lor, de dezvoltarea scrisului lor, de abilitatea lor de a ridica locuințe luxoase, de manifestările energiei lor fizice, de regulile vieții lor religioase, trebuie să admirăm mai ales ingeniozitatea și inteligența pe care le-au desfășurat vechii Cretani, de îndată ce au ajuns în posesiunea metalului. Prin rezultatele dobândite, prin progresele pe care le-au realizat în tehnicile împrumutate, prin simțul lor artistic foarte fin, ei merită să li se rezerve, cu Eduard Meyer (în *Geschichte des Altertums*, I, § 522) un loc independent alături de vechile popoare civilizate din Egipt și din Mesopotamia. Aceste trei grupe au contribuit să întemeieze civilizația modernă, dar din arta egeeană — e de ajuns să cităm arhitectura — Grecia clasică, și prin urmare noi înșine, am împrumutat mai mult decât din toate. Și totuși, artiștii greci, dobândind mai multă știință, n'aveau să mai regăsească nici prospețimea, nici libertatea de imaginație dela început. Nu este nicio exagerare, a zis un profund cunoscător al antichității (Edm. Pottier, în *Catalogue des vases antiques du Louvre*, I, p. 195), să recunoaștem în decorul industrial mino-ian o originalitate și o poezie pe care trebuie să regretăm de a le vedea dispărând pentru totdeauna cu Grecia miceniană». René Dussaud, *Les civilisations préhelléniques*, p. 457. — Părerii analoge, cu privire la importanța civilizației de care e vorba, formulează și Hoernes, cunoscutul istoric german al culturilor primitive. «Cultura cretano-miceniană, zice el, este fenomenul cel mai însemnat și mai plin de consecințe al vârstei de bronz de pe întreg pământul. Influențele ei în timp și spațiu n'au fost încă măsurate». El indică asemenea influențe, nu numai în Europa, ci și în Asia, și anume în Armenia, în Persia și în China. Pentru cuvintele citate, cf. *Die Kultur der Urzeit*, II, p. 46—73.

2) Antropologul englez Haddon a întrevăzut această posibilitate. Vorbind de Acheenii și de Dorienii ce s'au coborât în Grecia venind din spre Nord, acest

Și câte alte nedumeriri nu ne provoacă rezultatele de care vorbim! Rasei mediteraniene îi mai aparțineau, după Sergi, Iberii și Ligurii în Europa, Libienii și Egiptenii în Africa. Caracterele antropologice ale acestei rase fiind pretutindeni aceleași, — «capul lung, figura ovală, talia scurtă, pielea brună, părul negru ondulat», — de ce diferitele ei ramuri n'au produs o civilizație unitară? Iberii, Ligurii, Libienii n'au lăsat urme care să se poată compara cu cele găsite în Creta; Egiptenii au lăsat urme diferite. De unde vin aceste deosebiri? Au fost ele determinate de variații ale rasei, de influențe ale mediului? Și, în ambele cazuri, care anume? ¹⁾. Iată o sumă de întrebări, la care nu putem răspunde astăzi, în starea actuală a cercetărilor. Vor fi poate în măsură să răspundă urmașii noștri. Nouă, în orice caz, ni se impune mai multă prudență în studiul problemei și mai multă rezervă în formularea soluțiilor ei, decât arată diferenții reprezentanți ai «rasismului» contemporan.

II. A doua formă a culturii clasice, — cea sub care s'a răspândit mai mult în Europa, — a fost cea latină. Ea a dominat, precum se știe, întreg Evul Mediu și, în bună parte, și Renașterea, din care a ieșit cultura modernă. Ce influențe etnice au stat la originea ei? Cărei anume rase am putea-o atribui?

Cultura latină a luat naștere și s'a dezvoltat în Italia, începând din veacul al VIII-lea înainte de Cristos. Ea și-a atins apogeul către sfârșitul erei vechi și începutul celei nouă. Care era aspectul etnografic al Italiei la începutul perioadei istorice de care e vorba, și ce modificări a suferit acel aspect în cursul ei ulterior?

învățat zice: «Acheenii erau blonzi în comparație cu meridionali; ei aparțineau în majoritate rasei proto-nordice sau a stepelor, dar suferiseră de sigur influența sângelui eurasiatic și a civilizației alpine. La sfârșitul veacului al XII-lea și în tot veacul al XI-lea înainte de Cristos, mai multe triburi grosolane și *probabil brachicefale*, poate sub conducerea unor șefi nordici, au sosit în Sud, venind din Nord și Nord-Vest; către 1050 aceste populații distruseră civilizația acheeană... La Sparta, Corint și Argos li s'a dat mai târziu numele de triburi doriene. Sfakioții din Creta și Tsakorienii din Laconia sunt descendenții lor». Haddon, *Les races humaines*, p. 120.

1) Aceleași întrebări și le pune Pittard, cu privire la civilizația clasică propriu zisă: «Cum să interpretăm un caz unic în istoria lumii: ceea ce s'a petrecut în Attica, între 500 și 300 a. Cr., atunci când a răsărit, într'un interval de timp relativ scurt, o așa de minunată eflorescență de oameni iluștri? Concentrarea celor mai bune rase s'a zis. Dar ce rase? Influențe ale mediului? Dar ce influențe?» — Pittard, *Les races et l'histoire*, p. 582.

Istoricii antichității susțineau că în timpurile «cele mai vechi» Nordul Italiei era ocupat de Liguri. Grecii le ziceau Λιγυες, dar ei înșiși se numeau, în limba proprie, Ambroni (Ἀμβρωνες). Teritoriul pe care trăiau ei era, mai ales, cel ce se întindea în jurul punctului unde se află acum marele port Genova, era adică provincia ce a păstrat până astăzi numele de Liguria. Dar stăpânirea lor depășea mult acest ținut, mai ales în spre apus. Marsilia a fost întemeiată în anul 600 a. Cr. pe pământul lor, iar în veacul al III-lea a Cr. Ligurii, amestecați, e drept, cu Iberi, se întindeau până în valea Rhonului. Spre răsărit, ei ajunseseră până în Tessin, iar la Sud se coboriseră, după Festus, Servius și Justin ¹⁾, până la Roma. În această direcție însă era vorba, de sigur, mai mult de incursiuni, întru cât între Liguria și Latium se afla Etruria, țara Etruscilor, de cari ne vom ocupa mai jos. În orice caz, Ligurii par a fi format, în timpurile de care vorbim, poporul cel mai numeros din Sud-Vestul Europei, judecând după faptul că Eratosthene geograful numea, în veacul al III-lea a. Cr., întreaga Europă sud-apuseană după acești locuitori ai ei.

Originea istorică a Ligurilor nu ne e cunoscută. Cei vechi credeau că ei trăiseră, înainte de a se așeza în Italia, în regiuni situate mai spre Nord, într'o țară stâncoasă, cu munți înalți până la cer, unde n'aveau, după Theopomp și Avienus, alte locuințe decât peșterile naturale ²⁾. Moravurile lor belicoase îi împingeau să se angajeze ca mercenari, la streini. S'a semnalat prezența lor ca atari în armata lui Hamilcar, pe la 480 a. Cr., și a lui Agathocle, tiranul din Sicilia, iar Titu-Liviu releva barbaria și furia lor distrugătoare, în războaie. Strabon îi compara, după asemănările modului cum trăiau, cu Celții, dar susținea că erau de neamuri diferite ³⁾. Dificultatea de a le determina înrudirile etnice vine mai întâi de acolo că cei vechi nu ne-au lăsat în această privință decât indicații, nu numai foarte reduse, dar și contradictorii. După unii, Ligurii ar fi fost Iberi, originari din peninsula iberică, Spania de astăzi; după alții ar fi fost Bebrici, originari din Colchida, ținutul asiatic situat la răsăritul Mării Negre și la Sudul Caucasului, unde Argonauții legendari se duseseră să caute «lâna de aur». Locuitorii acestui ținut ar fi fost însă, după Herodot, de origine egipteană. Iar Caton sus-

1) G. Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 81, nota 2.

2) *Id.*, *ibid.*, nota 5 și 6.

3) *Id.*, *ibid.*, p. 136, nota 5.

ținea că Romanii de pe vremea sa nu știau de unde veneau Ligurii¹⁾. Printre moderni, Roger de Bellognet i-a considerat ca fiind de aceeași rasă cu Berberii din Nordul Africei, Schiaparelli ca fiind înrudiți cu Iberii, Jullian ca fiind mai apropiați de Celți. Menționând aceste ipoteze, Dottin zice că «problema va rămâne insolubilă, atâta timp cât nu se va fi putut determina din ce familie face parte limba pe care o vorbiau Ligurii». Această limbă însă ne rămâne necunoscută. Puținele cuvinte ce pot fi considerate ca aparținându-i «nu ne permit să afirmăm că este o limbă indo-europeană»²⁾. Ea pare a se fi păstrat totuși în numeroase nume de locuri, de fluvii, de lacuri, etc. Toponimia Nordului Italiei, a unor părți din Elveția, a diferite regiuni din Sudul și Vestul Germaniei, ar fi plină de asemenea vestigii. Numele primitiv al fluviului Po se crede că a fost, la Liguri, Bodincus. În limba latină acest fluviu purta numele de Padas; poporul însă îi zicea, obicnuit, Bo, o prescurtare a vechiului nume liguric, din care a ieșit poate numele de astăzi. De origine ligurică ar fi numele Rinului, care s'ar trage din aceeași rădăcină cu Reno, altădată Rhenus, fluviul cunoscut din Italia de mijloc. Bodensee, numele german al lacului de Constanța, ar avea aceeași origine cu Bodincus, numele vechiu al fluviului Po. Geneva ar fi înrudită, ca nume, cu Genova, centrul geografic al Ligurilor vechi. Alte nume ca Worms, Main, Mosel, par a fi, de asemenea, de origine ligurică³⁾. — Dacă nu ne luminează, deocamdată, asupra originii lor, ca rasă, aceste nume ne permit cel puțin să ne facem o idee de răspândirea Ligurilor în Europa și prin urmare de importanța lor numerică.

După Liguri veneau, în ordinea importanței numerice, printre populațiile italiene dinainte de Romani, Etruscii. După Titu-Liviu, stăpânirea lor se întindea în Italia de mijloc dela o mare până la alta. De fapt, numele ambelor mări ce scaldă coastele de apus și de răsărit ale acestei țări purtau, pe atunci, nume etrusce. Printre formele diferite și destul de numeroase ale numelui Etruscilor, se găsea și forma «Tyrrheni», de unde numele de Mare Tyrrhenum, pentru marea dela apus; familiar, Romanii îi mai ziceau și Mare Tuscicum, după numele prescurtat și popular «Tusci» pe care îl dau ei Etruscilor. Marea dela răsărit, Mare Adriaticum, și-a luat numele

1) Id., *ibid.*, p. 188, nota 1.

2) G. Dottin, *op. cit.*, p. 185, 188.

3) Cf. Classen, *Die Völker Europa's zur jüngeren Steinzeit*, p. 13 și Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, Bd. III, p. 173—193.

de la orașul etrusc Adria, situat pe coasta de răsărit a Italiei. În realitate, stăpânirea lor era — sau cel puțin fusese — mai întinsă decât afirma Titu Liviu. La Nord ei se întinseseră până în Alpi; toată provincia Cisalpina fusese a lor, înainte de a fi ocupată de Celți. La Sud pătrunseseră în Latium, unde Fidenae și Crustumina erau orașe etrusce. Au domnit poate și la Roma pe vremea Tarquiniilor (611—509 a. Cr.)¹⁾. Au cucerit mai departe Campania (524—521), unde au întemeiat apoi orașele Capua și Nola, cărora unele tradiții le atribuiau o origine mai veche. În sfârșit, după Pliniu, Herculenum, Pompei și Sorrento le aparținuseră de asemenea. Aproape toată Italia fusese astfel, înainte de întărirea puterii romane, în stăpânirea lor²⁾.

Etruscii nu erau însă numai un popor numeros și puternic, ci și un popor civilizată. Diodor zicea că ei aveau o înclinare deosebită să studieze «literele și natura»³⁾. În ordinea practică, ei se distinseseră ca agricultori și meseriași. Ei secasera numeroase terenuri mlăștinoase, făcându-le productive, construiseră drumuri, poduri, canale, fortificații. Industria lor, cum o dovedesc numeroase vase, statuete, oglinzi, bijuterii, unelte și arme, era înfloritoare. Religia lor era, relativ, dezvoltată și avea, mai ales, un ritual bogat și precis. Acest ritual era, sub numele de «etrusca disciplina», vestit la Romani. Toată «mantica» romană pare a fi fost de origine etruscă. În adevăr, «disciplina etruscă» cuprindea așa numitele «cărți»: *libri fulgurales*, care interpretau semnele meteorologice, în deosebi fulgerele, *libri haruspicini*, care interpretau pe cele oferite de măruntaiele animalelor sacrificate, *libri rituales*, care interpretau minunile și în același timp, fixând ceremonialul religios al actelor mai însemnate, publice și private, stabileau și principiile dreptului, *libri fatales*, care interpretau diferitele perioade ale vieții omenești, *libri Acherontici*, care căutau să ghicească destinul oamenilor după moarte⁴⁾.

Cât de mare a fost influența Etruscilor asupra Romanilor ne-o poate arăta marea număr de nume, de persoane și de locuri, ce se găsesc la începuturile istoriei lor, la Roma chiar și împrejuriile ei

1) Dottin, op. cit., p. 132. Cf. H. d'Arbois de Joubainville, *Les premiers habitants de l'Europe*, I, 158.

2) Dottin, op. cit., p. 132.

3) Citat de Dottin, p. 134, nota 5.

4) Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination dans l'Antiquité*, 1831, t. IV, p. 3—115. Cf. și Thulin, *Die etruskische Disciplina*, 196—199.

imediate. Tradiția romană însăși considera unul din cele trei triburi primitive, din care s'a format la început populația Romei, ca fiind etrusc. Aceeași tradiție ne spune că neamul regesc al Tarquiniilor venise din Etruria; iar unii din membrii lui purtau nume curat etrusce; Tarquinius însuși suna, în limba etruscă, Tarchuns; altele, ca Tanaquil, Aruns, care nu se mai repetă în onomastica romană, trădează prin aceasta, în mod evident, exotismul lor. Chiar și Roma însăși, și Tăbrul de asemenea, purtau nume de origine etruscă. Un filolog german, Wilhelm Schulze, care a studiat în deosebi onomastica și toponimia latină, relevă în deosebi întinderea și adâncimea influenței pe care o indică originea etruscă a atâtor și atâtor nume. «Atât la Roma, zice el, cât și împrejurul ei, numele etrusce se îngămădesc în așa mulțime, încât pot să influențeze ideile pe care ni le formăm despre începuturile cetății eterne. Dionisie din Halicarnas ne spune că mulți istorici considerau Roma însăși ca un oraș etrusc. Cercetarea filologico-istorică la care mă mărginesc aici, devine dela sine o ilustrație a legendei care pune în legătură pe Eneas cu Tarchon și Tyrsenos. Tibrul dela Roma a fost în adevăr altădată, cum zice poetul, un fluviu tuscic. Iar dincolo de Tibru, neamurile etrusce au înaintat departe, în spre Nord, punând temelile multor orașe»¹⁾.

Această influență a limbii etrusce se explică poate prin faptul că ea a fost la început, după toate probabilitățile, limba oficială a autorităților. Așa numitul «sermo rusticus» al locuitorilor din Latium era un dialect puțin cunoscut și nu putea servi destul de bine, la început, față de streinii cari, mergând dela Nord la Sud sau dela Răsărit la Apus, trebuiau să treacă faimosul pod de pe Tibru, căruia Bérard i-a atribuit situația privilegiată a Romei, în Italia „și repede ea dezvoltare”²⁾. Mai utilă putea fi, din acest punct de vedere, limba etruscă, mai întâi fiindcă trebuia să fie mai cunoscută și al doilea fiindcă era, după toate probabilitățile, mai dezvoltată, întru cât servea de instrument unei culturi mai înaintate și mai vechi. În orice caz, un filolog francez, A. Ernout, susține că la Roma «în perioada regală și în primele timpuri ale republicei, e foarte probabil că limba etruscă a fost idiomul oficial»³⁾.

De unde venea însă acest popor atât de numeros, de puternic, de civilizată, și care era originea lui etnică? Părerile celor vechi,

1) Wilhelm Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, 1904, p. 581.

2) Bérard, Rome intangible, in Revue de Paris, Octobre 1903.

3) A. Ernout, Les éléments dialectaux du vocabulaire latin, 1909, p. 22.

pe cari trebuie să-i ascultăm mai întâi, sunt împărțite. După unii scriitori greci, Etruscii ar fi fost o ramură a Pelasgilor. Thucidăde și Sofocle îi desemnează sub numele de Pelasgi Tyrseni ¹⁾. Hellenic din Lesbos susține că Tyrrhenii s'ar fi numit în vechime Pelasgi. Iar numele de Tyrrheni l-ar fi luat ei dela Tyrrhenos, fiul lui Atys, care ar fi emigrat în Italia cu un număr de Pelasgi din Lemnos și Imbros. Alți scriitori vechi însă, printre cari Pliniu, Dionisie din Halicarnas și Strabon, cred că Tyrrhenii și Pelasgii erau deosebiți și trăiau alături unii de alții, în Tracia și în Italia de Nord. Curios este că, după Dionisie din Halicarnas, Pelasgii ar fi stăpânit Italia de Nord înaintea Tyrrhenilor și că, numai atunci când puterea celor dintâi a slăbit, cei din urmă au putut să se așeze pe teritoriile lor ²⁾. Ceea ce ar părea să indice că Etruscii veneau din alte părți decât Pelasgii.

Această versiune există de asemenea. După o tradiție raportată de Herodot, Tyrrhenii ar fi originari din Asia Mică, și anume din Lydia. O foamete care durase 18 ani ar fi silit pe regele lydian Atys să-și împartă poporul în două; o jumătate a rămas pe loc; alta, în frunte cu Tyrrhenos, fiul lui Atys, a plecat să-și caute norocul aiurea; acest grup pribeag s'ar fi imbarcat la Smirna și ar fi ajuns în Italia, debarcând în Umbria. Acolo și-ar fi părăsit numele de Lydieni, adoptând, în onoarea conducătorului lor, pe acela de Tyrrheni. Această tradiție a primit diferite confirmări. Una i-o dedea faptul că exista în Lydia un oraș ce purta numele de Tyrrha; alta, legenda, raportată de Pausanias, că Tyrsenos, eroul eponim al Tyrrhenilor, era fiul lui Heracles și al Omphalei, regina Lydiei ³⁾. Suffixul însuși în care se termină numele acestui popor, într'una din formele lui grecești, era comun în Asia Mică. În sfârșit, după Tacit, pe vremea lui Tiberiu, locuitorii orașului Sardes, din Lydia, își aduceau încă aminte de înrudirea lor cu Etruscii. Iată de ce, această a doua versiune pare a fi fost admisă de cei mai mulți dintre scriitorii vechi cari s'au ocupat de originea Tyrrhenilor ⁴⁾.

Arheologii contemporani au relevat la rândul lor că tipul etrusc, așa cum ni-l descriau cei vechi și cum îl găsim reprezentat pe unele fresce, nu pare european. Etruscii erau mici și grași, cu capul mare și cu trăsături accentuate. Unele motive decorative ale artei etrusce, ca leul înaripat, se găsesc și în arta lydiană. Mormin-

1) Dottin, *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 128.

2) Dottin, *Op. cit.*, p. 128.

3) Dottin, *Op. cit.*, p. 130.

4) Noël des Vergers, *L'Etrurie et les Etrusques*, I, p. 113.

tele etrusce amintesc, prin dispozițiile lor, mormintele din Asia Mică. Inșirând aceste diferite argumente, Dottin conchide că «originea asiatică a Etruscilor, după ce a fost pusă la îndoială de istoricii și arheologii moderni, e mai bine primită astăzi»¹⁾. Hotărîtoare însă, în această privință, ar fi, se înțelege, indicațiile pe care ni le-ar da limba etruscă, dacă am cunoaște-o. Din nefericire, ea constituie încă, pentru filologi, o enigmă. Inscriptiile etrusce, destul de numeroase, n'au putut fi încă descifrate. Ipotezele nu lipsesc, firește, dar sunt nesigure. Unii, în frunte cu Corssen, consideră limba Etruscilor ca un dialect italic, cum ar fi fost cele vorbite de Osci sau de Umbri; alții, în frunte cu Bugge, o cred înrudită cu limba armeană. Pornind dela părerea celor mai mulți, că limba etruscă nu este indoeuropeană, unii au încercat s'o așeze printre limbile semitice, alții au căutat s'o apropie de limbile caucasiene. S'a încercat, în sfârșit, explicarea textelor etrusce cu ajutorul limbilor ugro-finice. Trecând în revistă aceste diferite tentative, Dottin zice că toate au fost zadarnice. «Ceea ce rămâne verosimil, conchide el, este că limba etruscă nu e o limbă indoeuropeană și că a trebuit să împrumute cuvinte limbilor italice de care era înconjurată»²⁾.

Ipoteza că Etruscii veneau din Lydia, ne obligă să ne punem întrebarea: ce erau Lydienii? În această direcție ne lovim de dificultatea că nu știm dacă autorii vechi înțelegeau prin Lydieni un popor cu o individualitate istorică bine determinată sau desemnau numai pe locuitorii unei anumite regiuni geografice, din Asia Mică. Că se putea să fi fost așa, ne-o arată faptul, raportat de Strabon, că Lydienii, cărora li se mai zicea și Meonieni, erau adesea confundați cu Mysienii și cu Frigienii³⁾. S'a atribuit Lydienilor o origine semitică, punându-se numele lor în legătură cu acela al unuia din fiii lui Sem, care era Lud. Recursul la această genealogie biblică părea îndreptățit de unele asemănări, mai ales de moravuri, cu popoarele semitice din Sud-Vestul Asiei, în deosebi cu Babilonienii. Prostițuția rituală, de pildă, pe care o practicau Lydienii, și pe care o releva Herodot; era de origine babiloniană. Tot Herodot povestea că, cu începere dela Agron, fiul lui Ninos și nepotul lui Bel, regii din Lydia au fost asirieni. Alte obiceiuri ale Lydienilor îi apropiau însă de Greci. Strabon îi considera astfel ca un popor amestecat. E probabil că Lydienii au luat naștere prin amestecul unor vechi

1) *Les anciens peuples de l'Europe*, p. 131.

2) *Dottin, op. cit.*, p. 137.

3) *Id., ibid.*, p. 138.

triburi semitice, venite de dincolo de Eufrat, cu Frigienii pe cari i-au găsit în părțile în care s'au așezat și în care le-au fixat poate urmele de aur ce se găseau în nisipurile râului Paktolos și în minele muntelui Tmolos. Limba Lydienilor dispăruse cu desăvârșire pe vremea lui Strabon; atâtea dominații streine trecuseră asupra lor, că nu și-o putuseră păstra. Puținele, foarte puținele resturi, ce ne-au rămas, — «o inscripție și câteva glose», — par a o arăta ca o limbă indo-europeană¹⁾. Lucrul s'ar explica poate prin faptul că, fiind un popor amestecat, Lydienii au avut și o limbă amestecată. S'ar putea astfel ca puținele urme dintr'însa, ce au ajuns până la noi, să fie compuse tocmai din cuvinte de origine indo-europeană.

La răsărit și la Sud de Etrusci, se găseau în Italia veche mai multe popoare, mult mai puțin numeroase decât ei și decât vecinii lor dela Nord, Ligurii. Erau așa numiții «Italioti». La răsărit trăiau Umbrii, cari erau, după Pliniu, cei mai vechi din toți; Caton credea că ei întemeiaseră orașul Ameria în anul 1135 înaintea erei noastre²⁾. Ei păreau a fi locuit mai întâi în Etruria, de unde au fost goniți, pe rând, de Pelasgi și Tyrrheni; din părțile nordice ale Italiei au fost alungați de Celți; spre Sud, s'ar fi întins altă dată până în Campania, ar fi atins chiar Mediterana, în vecinătatea fluviului Umbro. La Sud-Est de Etrusci trăiau Sabinii. Ei erau, după Umbri și înainte de Romani, cei mai puternici din locuitorii părților respective ale Italiei. Vestiți prin severitatea și prin disciplina lor, ei pretindeau că se trăgeau din Spartani și se considerau ca o colonie lacedemoniană, — după versiunea înregistrată de Plutarch, Dionisie din Halicarnas și Strabon³⁾. Fiind foarte prolifici, Sabinii întemeiaseră o sumă de colonii. Varron zicea că, având prea mulți copii, ei roiau din când în când, ca albinele. Picentini, Marrucini, Pelignii, Marsii, Hernicii, Hirpinii, Samniții, erau coloniști Sabini, așezați în vecinătatea imediată a patriei lor primitive, la Nord-Est, Est și Sud-Est. Cei mai numeroși dintr'înșii erau Samniții. Toate aceste populații, împreună firește cu tulpina lor pe care o formau Sabinii, par a fi descins, după Zenodot din Trezena, din Umbrii primitivi; după Strabon ar fi fost autochtone⁴⁾. Cei mai cunoscuți însă dintre «Italioti» au fost Latinii, locuitorii din Latium, țara situată la Sud-Vestul Etruriei. După legenda pe care o desvolta poema lui Vir-

1) Dottin, op. cit., p. 139. Cf. Hirt, Die Indogermanen, p. 576.

2) Dottin, op. cit., p. 196.

3) Id., ibid., p. 196, nota 2.

4) Dottin, op. cit., p. 195, notele 1 și 2.

giliu, ei se credeau originari din Asia Mică. Enea, troianul, părăsindu-și patria distrusă de războiul pe care îl cântase Homer, s'a așezat, după lungi peregrinări, în Italia. Fiul său Ascanio a întemeiat Albalonga, cea mai însemnată cetate din Latium. Dintre descendenții săi s'au ridicat, după vreo patru sute de ani, frații Romulus și Remus, nepoții regelui Numitor, cari au întemeiat Roma și, odată cu ea, au început istoria romană.

După această legendă, Troianii pribegi, cari își căutau în Italia o patrie nouă, ar fi găsit în Latium pe Aborigeni. În acest nume propriu unii din scriitorii latini au văzut cuvântul comun «aborigines», format din «ab origine», care ar fi însemnat: oameni ce se găseau dela început pe pământul pe care trăiau. Cu acest înțeles îl întrebuința Virgiliu în Eneida (VII, 181). Istoricii latini mai vechi însă, Caton, Semproniu și alții, credeau că Aborigenii veniseră, înainte de războiul troian, din Achaia. După o altă versiune, ei ar fi descins din Oinotri, cei mai vechi locuitori ai Italiei, cari însă ar fi fost originari din Arcadia. De acolo ar fi pornit, cu 17 generații înainte de căderea Troii, Oinotros, eroul lor eponim, fiul lui Lycæon și nepotul lui Pelasgos. Ei ar fi pătruns în Umbria, ar fi avut de luptat cu Siculii și ar fi fost ajutați de Pelasgii din Tesalia, respinși ei înșiși de Umbri. Dionisie din Halicarnas vedea însă în Aborigeni o colonie a Ligurilor. Ei ar fi fost cu totul sălbatici, necunoscând agricultura, trăind din vânat și locuind în păduri și în peșteri. Când Enea a debarcat în Italia, regele lor s'ar fi chemat Latinus și dela el s'ar fi tras numele lor de Latini. Ei ar fi fost civilizați de Evandru din Arcadia, care le-ar fi adus, din țara sa de origine, alfabetul. Din toate aceste legende¹⁾, n'ar fi de reținut de cât ideea, ce revine necontenit, că cei mai vechi locuitori din Latium, deși se chemau la început Aborigeni, erau de origine străină și veniseră poate din Grecia.

Dacă lăsăm însă la o parte legendele, trebuie să ne mărginim, cu privire la locuitorii din Latium, ca și cu privire la ceilalți Italiați, la ceea ce ne poate spune, despre originile lor, filologia. Ei vorbiau o sumă de dialecte, mai mult sau mai puțin diferite, dar prezentând, toate, caracterele limbilor indo-europene. Unele «coincidențe lingvistice» par a apropia dialectele italice de cele celtice, ca bunăoară formele pasive și deponente în -r, pe care le-a relevat

1) Raportate de Dottin, op. cit., p. 188—189.

Meillet ¹⁾. Intemeiându-se pe aceste coincidențe, Dottin crede că «Italiații au trebuit să locuiască altădată în vecinătatea Celților, în Nordul Italiei, poate în Boemia sau în Moravia» ²⁾.

Problema originii diferitelor populații italiice a fost abordată, cum era firesc, și de antropologi. Așa bunăoară, Haddon, cunoscutul învățat englez, a încercat să reconstituie istoria etnică a Italiei în chipul următor. În Nordul peninsulei au trăit, în perioada neolitică, așa numiții Liguri sau Ibero-Liguri, cari veniseră, după toate probabilitățile, dela Sud-Est, din Spania. Ei aparțineau rasei mediteraniene, ale cărei principale caractere antropologice sunt: statura puțin înaltă (1,61—1,62), capul lung (dolichocefal), părul negru ondulat, pielea albă, dar bronzată, ochii negri sau închigi, fața îngustă (leptoprosopă), nasul drept (leptorhin). Peste acești locuitori neolitici ai Italiei de Nord s'au așezat apoi, în perioada chalcolitică, între anii 2500 și 1700 înainte de era noastră, populații brachicefale, probabil lacustre, ce veneau mai de sus, din Elveția. Acești imigranți s'au stabilit mai ales în Lombardia de astăzi. Tot pe atunci par a fi vizibile urmele altor imigranți, aparținând rasei nordice, dolichocefale, care s'ar fi suprapus brachicefalilor lacuștri, «ca o castă dominantă» ³⁾. Pe ce se întemeiază această din urmă presupunere, autorul nu ne-o spune. Probabil, pe faptul mai mare al mormintelor în care s'au găsit scheletele respective. La începutul epocii de bronz pare a fi intervenit, amestecându-se cu cele precedente, o nouă populație, pe care Haddon n'o determină mai de aproape. Cuvintele «lacuștrii par a se fi aliat cu altă populație», întru cât nu mai sunt urmate de alte precizii, rămân, evident, prea vagi ⁴⁾. Epoca de bronz mijlocie a fost turburată, în regiunea de care e vorba, prin invazia, venită din Europa centrală, a unui nou val de brachicefali, — «conduși poate de Nordici». Năci aici Haddon nu crede că trebuie să producă dovezile acestei afirmări. Cum s'ar putea stabili, astăzi, conducerea de care e vorba? Aceste populații, continuă autorul, au construit așa numitele «*terramare*», care nu erau altceva decât locuințe lacustre pe uscat. Și adaogă, că popoarele respective nu erau compuse numai din agricultori și păstori, destul de pricepuți, ci și din războinici bine organizați, iar

1) A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*, p. 31—39.

2) Dottin, *op. cit.*, p. 197.

3) A. C. Haddon, *Les races humaines et leur répartition géographique*, tr. fr. de A. Van Gennep, p. 117.

4) *Id.*, *ibid.*, p. 117.

civilizația lor și-a atins apogeul în veacul al XIV-lea și al XIII-lea înainte de era noastră. În sfârșit, către începutul epocii de fier au sosit în părțile de care e vorba Umbrii, ce veneau «sub conducerea Nordicilor»¹⁾ din Sudul bazinului dunărean. Ei aparțineau rasei alpine și aduceau cu ei civilizația dela Hallstadt, care a devenit în Italia civilizația dela Villanova. Acești noi veniți au împins înainte, adică în spre Sud, populațiile precedente, — sau, cum zice Haddon, spre a mări incertitudinea noastră, «poporul terramarelor», uitând că ceva mai înainte atribuiseră «terramarele» mai multor popoare. Faptul este, în orice caz, că locuitorii pe cari Umbrii i-au găsit pe teritoriile, pe care voiau să se așeze ei, au fost împinși spre Sud, pe la anul 800 înainte de Cristos, și s'au stabilit în Latium. Acolo, încheie Haddon această parte a expunerii sale, acești «terramaricoli» au întemeiat Roma la 753 înainte de era noastră. La originea civilizației romane antropologul englez pune astfel o populație brachicefală, al cărei prim strat ar fi venit din Elveția și care s'ar fi amestecat cu alte populații nedeterminate.

Care era însă originea primei populații brachicefale venite din Elveția și aceea a Nordicilor ce s'au așezat deasupra-i, formându-i «clasa conducătoare»? Întru cât Haddon nu ne dă alte amănunte în această privință, trebuie să ne adresăm unui alt antropolog, care e ceva mai explicit. Cercetând antropologia Elveției, Pittard zice că în perioada neolitică această țară a văzut apărând pe teritoriul ei, pentru prima oară poate, bande de brachicefali ce veneau, după toate probabilitățile, din spre răsărit. Lor li se datoreau locuințele lacustre, necunoscute până atunci în lumea occidentală. Ei aduceau în același timp și alte noutăți: cultura cerealelor, creșterea vitelor și mijloacele de plutire pe ape, pe lacuri și fluvii, adică navigația. Aportul lor a constituit astfel, zice învățatul elvețian, cea mai mare din revoluțiile economice și sociale pe care le-a cunoscut omenirea europeană²⁾. Și fiindcă această afirmare e atât de impresionantă, autorul crede că trebuie să insiste asupra evenimentelor la care se referă. Resturile de schelete ce s'au găsit în locuințele lacustre din Elveția ne permit, zice Pittard, să ne închipuim, aproximativ, cele ce s'au petrecut pe atunci. Într-o țară ce nu părea să fi avut decât

1) Această afirmare a învățatului englez, care se repetă de mai multe ori, e cu atât mai izbitoare cu cât nu i se vede justificarea. Impresia involuntară a cititorului neprevenit este că autorul tinde să «vâre» pe Nordici oriunde se întâmplă ceva mai de seamă, atribuindu-le un rol preponderant.

2) Pittard, *Les races et l'histoire*, p. 181.

o populație foarte rară de paleolitici dolichocefali, — așa de rară încât n'a lăsat decât resturi cu totul neînsemnate, — un val de brachicefali, veniți probabil din Asia, s'a răspândit larg, în grupe numeroase, la un moment dat. Intinzându-se, mai mult sau mai puțin, pretutindeni, acești năvălitori și-au concentrat totuși pe lacuri contingentele cele mai importante. Printre rămășițele locuințelor lacustre, pe care le-au construit în regiunile respective, s'au găsit, în adevăr, cele mai multe din urmele lor. Intrebarea ce se ridică însă în fața acestor constatări este, ce au devenit descendenții dolichocefalilor paleolitici? Au continuat ei să trăiască, alături de brachicefalii năvălitori, ocolind punctele în care se așezaseră ei? Lucrul le era cu atât mai ușor, cu cât, prin locuințele pe care le construiseră, acei năvălitori duceau o viață relativ sedentară. În deosebire de acești noi veniți, vechii dolichocefali paleolitici erau, ca vânători, nomazi, și nimic nu i-ar fi împiedicat să continue a rătăci, în cete puțin numeroase, prin munți și păduri. Sau, au emigrat în spre Apus? Sau, în sfârșit, ca să poată duce un traiu mai bun, s'au amestecat cu brachicefalii, dispărând în masa lor? Din nefericire, n'avem puțința s'o știm. Săpăturile arată numai că, spre jumătatea perioadei neolitice, alți dolichocefali noi au apărut printre brachicefalii lacuștri. De unde veneau însă? Erau ei descendenții dolichocefalilor paleolitici? Sau constituiau avant-gardele dolichocefalilor nordici, cari năvăliseră, pe aceeași vreme, și în Franța? Răspunsul lui Pittard este că «n'avem încă mijlocul s'o știm»¹⁾.

Așa dar, întorcându-ne la populațiile italiene ce ne preocupă, brachicefalii lacuștri, veniți din Elveția, ce trăiseră câțva timp în regiunea lombardă și, împinși de Umbri, se stabiliseră în cele din urmă în Latium, erau, după Pittard, de origine asiatică. E de asemenea posibil ca dolichocefali, poate nordici, să fi năvălit în Italia, odată cu acei brachicefali sau după ei, cum presupune Haddon. Dacă însă, și de ce, acei dolichocefali au ajuns să formeze clasele conducătoare ale brachicefalilor peste cari s'au așezat, nu știm și n'o putem afirma cu destulă probabilitate, pentru acele timpuri care nu ne-au lăsat documente scrise. Nu se vede, anume, ce superioritate ar fi avut dolichocefalii în chestie asupra brachicefalilor de care e vorba, — afară de aceea a unei violențe mai mari în lupte și a unei ferocități corespunzătoare. Ca vânători, ei trebuie să fi fost, cum am văzut mai sus în altă ordine de idei, mai viguroși, mai în-

1) Pittard, op. cit., p. 182.

drăzneji și, poate, mai săngeroși. Ca atare, ei au putut să domine, cu forța lor, și să terorizeze, prin cruzimea de care erau capabili, pe brachicefalii agricultori și păstori, mai slabi și mai blânzi. Dar să-i «conducă» nu se prea vede cum ar fi putut. Superioritatea intelectuală rămânea, probabil, de partea celor ce, cum zicea Pittard, fuseseră capabili să deschidă, prin mijloacele noi de existență pe care le născociseră (cultura cerealelor, creșterea animalelor domestice, locuințele stabile, navigația), o nouă fază a civilizației omenești.

Cât despre istoria etnică a Sudului Italiei, Haddon crede că ea a fost diferită de aceea a regiunilor dela Nord de Tibru. În adevăr, populațiile primitive din Sudul peninsulei italiice și din insulele învecinate, par a fi fost, relativ, mai omogene. Ele trebuie să fi aparținut, în cea mai mare parte, rasei mediteraniene. Originea lor ar putea fi africană. E probabil că ele au venit, în perioada mesolitică sau la începutul celei neolitice, din Africa, pe limba de pământ ce unea încă acest continent cu Sudul Italiei. În Sardinia mai ales se găsesc urme destul de vizibile ale unui vechiu substrat etnic «eurafican». Pe acest fond primitiv s'au așezat, pe alocurea, colonii iliriene care au «lărgit» puțin capul locuitorilor dolichocefali, în Apulia mai ales. Coloniile grecești, care au fost atât de numeroase încât au dat Italiei meridionale numele de Grecia Mare, n'au provocat totuși, după Haddon, modificări etnice esențiale, fiindcă aparțineau, după toate probabilitățile, aceleiași rase mediteraniene, ca și indigenii. Întru cât însă aduceau uneori cu ele amestecuri de sânge «eurasiatic», coloniile grecești au produs pe alocurea, în regiunea Salerno bunăoară, o tendință mai pronunțată la brachicefalie.

Ce concluzii să tragem din aceste indicații istorice, filologice și antropologice, cu privire la originile etnice ale civilizației romane? Limba latină, pe care o vorbeau sau în care se exprimau, oficial, diferitele popoare ce au ajuns să reprezinte această civilizație în perioada ei de înflorire, îi da o unitate formală ce ne-ar putea face să credem că și originile ei etnice au fost unitare. Ar fi îndreptățită o asemenea credință? Din nefericire, nu. Mai întâi, e neîndoios că influența etruscă a fost, la începutul istoriei romane, mult mai adâncă decât socoteau unii istorici moderni. Religia, care la popoarele primitive constituie singura formă de viață sufletească mai înaltă, a fost la Romani, în bună parte, de proveniență etruscă. Vechile credințe magico-religioase ale triburilor semi-sălbaticе din La-

tium s'au păstrat, de sigur, în masele populare; dar contopirea și organizarea lor într'o religie mai unitară, mai dezvoltată, cu un ritual mai bogat și mai potrivit cu cerințele unei vieți, publice și private, mai complexe, a fost opera Etruscilor și a început sub Tarquinii. Urmele lor sunt de asemenea vizibile în structura socială, în organizarea politică și în viața economică a statului roman născând. Chiar și limba de care s'au servit Romanii la început, în actele oficiale, pare a fi fost, cum am văzut mai sus, cea etruscă, — ceea ce nu împiedica, firește, dialectele latine să rămână limbi uzuale ale maselor populare. E caracteristic, din acest punct de vedere, faptul că tinerii Romani din clasele de sus primeau la început o educație etruscă, așa cum mai târziu, către sfârșitul republicii, primeau o educație grecească. Cuvintele de care Titu Liviu se servea ca să raporteze acest obicei indicau destul de limpede învățământul limbii și dobândirea cunoștințelor mai înalte ce se puteau căpăta cu ajutorul ei: «Habeo auctores, uolgo tum Romanos pueros, sicut nunc Graeois, ita Etruscis litteris erudiri solitos» (IX, 36). Citând aceste cuvinte, filologul francez Ernout adaugă: «De altfel, influența etruscă a pus, adânc, pecetia sa pe instituțiile, pe religia, pe științele romane»¹⁾. În sfârșit, până și limba pe care o vorbeau masele populare și care era, la început, un amestec mai mult sau mai puțin confuz și mai mult sau mai puțin inform de dialecte italice, a suferit influența etruscă. Ernout o afirmă categoric: «E sigur că, în timpul domniei lor la Roma, Etruscii au trebuit să-și exercite influența asupra limbii, ca asupra restului. Pătrunderea elementului etrusc în vocabularul latin rămâne anevoie de dovedit în amănunte; e mai ales imposibil să-i fixăm importanța; dar ea a lăsat urme pe care istoricul limbii latine nu le poate trece cu vederea; Schulze și Skutsch au relevat câteva; și a fost marele merit și noutatea capitală a cărții celui dintâiu (Lateinische Eigennamen) că ne-a arătat numărul considerabil de nume și de sufixe etrusce care au pătruns în onomastica romană. Deși obiectul cărții de față este să determine partea ce revine dialectelor italice indoeuropene în constituirea vocabularului roman, așa încât limba etruscă e scoasă prin aceasta din cauză, e totuși imposibil să nu semnalăm, cel puțin pe scurt, existența acestui element strein, al cărui rol a trebuit să fie foarte mare, mult mai mare în orice caz decât voiesc să-l recunoască filologii clasici»²⁾.

1) A. Ernout, *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin*, 1909, p. 15.

2) Ernout, *Op. cit.*, p. 16.

Cât de diferite au fost elementele ce au contribuit, direct sau indirect, la formarea limbii latine, ne-o poate arăta afirmarea filologului francez, din cartea căruia am citat cuvintele de mai sus, că «la începutul tradiției istorice Italia ne apare ca un pământ haotic, pe care se ciocnesc popoare și limbi de origini extraordinar de diferite ¹⁾. Iar Roma însăși, grație căreia s'a constituit unitatea limbii latine, ni se înfățișează «ca un centru de atracție unde, pentru cauze economice și strategice, se adună oameni de proveniențe diferite, cari n'au nici limbi, nici moravuri comune, și cari n'ajung decât puțin câte puțin, prin concesii mutuale și prin abandonarea celor mai singulare din idiotismele lor, să creeze o unitate artificială» ²⁾. În sfârșit, cât de rudimentare erau dialectele italice și cât de anevoie s'au contopit într'o limbă unitară, capabilă să satisfacă nevoile unei societăți politice în plină dezvoltare, ne-o poate arăta faptul că numai intervenția scriitorilor a putut duce, destul de târziu, la unitatea pe care uzul singur nu fusese capabil s'o creeze. «Înainte lor, zice Ernout, înainte ca învățământul lor să fi avut timpul să se răspândească și să se înrădăcineze, unificarea limbii romane nu se îndeplinește. Formele, flexiunile rustice sau peregrine, au curs într'însa, fără ca o normă bine stabilită să îngăduie înlăturarea lor» ³⁾.

Căror cauze se datoreau fenomenele istorice și filologice pe care le-am trecut în revistă, — în deosebi influența etruscă, atât de pronunțată, și înceata, laborioasa constituire a unității romane? Stării înapoiate a triburilor italice, mai întâi; lipsei de omogenitate inițială a primilor locuitori ai Romei, cari erau de trei feluri — Latini, Sabini, Etrusci — apoi; marei diversități, în sfârșit, a celor ce s'au adunat încetul cu încetul în jurul cetății ce avea să formeze capitala imperiului de mai târziu, și cari, venind din toate părțile Italiei, reflectau în chip firesc aspectul ei etnic atât de variat. Cum am văzut, peninsula era locuită la Nord de Liguri, cari veneau poate din Iberia, erau de rasă mediteraniană și de origine probabil africană; de Gali, cari erau Celți și veneau din Centrul sau Nordul Europei; de Veneți, cari erau Ilyrieni și veneau dela Răsărit. Sub ei, se întindeau Etruscii, cari erau poate de origine asiatică și aveau poate o «componentă» semită. Italoții ce veneau la

1) Id., *ibid.*, p. 2.

2) Id., *ibid.*, p. 7—8.

3) Id., *ibid.*, p. 23.

rând, mai spre Sud, erau divizați, cum am văzut, într'o sumă de triburi mai mult sau mai puțin diterite, vorbind dialecte indo-europene. Și mai spre Sud trăiau, alături de coloniile grecești, populații italice aparținând rasei mediteraniene, a căror origine, probabil africană, am văzut-o mai sus. Peste această diversitate etnică s'a așezat, în cele din urmă, unitatea limbii latine. Iar la temelia civilizației romane, — a religiei, a moravurilor pe care le țin sub dependența lor credințele, a structurilor sociale, a instituțiilor politice, care i-au alcătuit caracteristicile de căpetenie, — a stat influența etruscă, la care s'a adăugat apoi, mai târziu, cea grecească. Rezultă oare de aici că populațiile ce au reprezentat civilizația romană n'au adus, ele însele, nicio contribuție la dezvoltarea și desăvârșirea ei? Nu, de sigur. Dar care a fost aportul fiecăreia dintr'însele? Și presupunând că am putea deosebi, destul de bine, aceste diferite aporturi, căror particularități etnice sau caractere antropologice le-am putea atribui? La aceste întrebări nu putem, din nefericire, să răspundem. Cel puțin, nu încă. Să sperăm că, cu întinderea și adâncirea cercetărilor, răspunsul va deveni posibil, — în înțelesul științific al cuvântului, firește. Posibilitatea lui va atârna însă de două condiții: o mai amănunțită cunoaștere a cauzelor care produc fenomenele istorice și o mai precisă determinare a elementelor etnice care intră în compoziția diferitelor popoare. Sunt atâtea fenomene istorice pe care le atribuim, cu prea multă ușurință, mediului sau rasei, fără să dispunem în adevăr de toate datele care ne-ar permite să ni le explicăm într'un fel sau într'altul. S'a zis, bunăoară, că năvălirile barbarilor, în Europa, se datoreau faptului că popoarele asiatice, care luau drumul pribegiei, nu mai puteau trăi în țările lor. De unde o știm însă? Cunoaștem noi mijloacele de traiu pe care le produceau acele țări? Cunoaștem noi numărul locuitorilor pe cari trebuiau să-i hrănească ele? Putem noi afirma că acele mijloace nu mai erau suficiente pentru acei locuitori? S'a zis, de asemenea, că unele popoare, având o «natură belicoasă», erau vecinic pornite pe aventuri războinice. Așa ar fi fost faimoșii Wikingi — și în general Nordicii, a căror rasă o reprezentau ei. Pe ce se întemeia însă această afirmare? S'a descoperit oare, în structura sufletească a rasei de care e vorba, un anumit caracter sau un anumit complex de caractere, care să împingă la războiu cu orice preț, oriunde, oricând și în orice împrejurări?

Afirmărilor de acest fel li se opun constatările istorice. De atâtea ori bunăoară s'au văzut, în atâtea țări, recolte deficitare ce

aveau ca urmare epoci de foamete cumplită, fără ca popoarele respective să emigreze. De atâtea ori s'au văzut, de asemenea, popoare «belicoase» traversând perioade lungi de pace adâncă. Constatările din prima categorie ne duc la concluzia că condițiile mediului nu determină singure migrațiile; cele din a doua categorie ne împuă convingerea că structurile sufletești ale popoarelor nu hotărăsc singure războaiele. Fenomenele istorice au cu alte cuvinte cauze mult mai complexe și, înainte de a cunoaște destul de bine acele cauze, e riscat să explicăm, în mod simplist, fenomenele respective, cu ajutorul «mediului» sau al «rasei».

A doua condiție de care mai atârână posibilitatea răspunsului la întrebările ce ne preocupă, este, am zis, o mai precisă determinare a elementelor etnice care intră în compoziția diferitelor popoare. Pentru trecut, îndeplinire a acestei condiții este, evident, imposibilă. Pentru prezent, ea nu este imposibilă, dar nu e realizată. Cum zice Pittard: «Nicio țară din Europa nu cunoaște în deajun amănuntele compoziției sale etnice pentru ca să-și poată permite să întocmească hărți precise»¹⁾. Nu e poate lipsit de semnificare, din acest punct de vedere, faptul că încercarea de a se întocmi o asemenea hartă în Germania, în primii ani ai veacului nostru, a fost oprită de împăratul Wilhelm al II-lea, care nu putea admite că Germanii nu formează o rasă unitară și că mai mult de jumătate dintr'înșii nu par a fi «nordici», de vreme ce nu posedă caracterele distinctive ce li se atribuie. De aceeași părere cu Pittard e și antropologul german Eugen Fischer. «Aproape fiecare pagină a istoriei, zice el, și tot ce ne descopere târnăcopul din așa numitele timpuri preistorice ne vorbește de pribegiri și strămutări de triburi și popoare, așa încât amestecul lor și prin urmare, în cele mai multe cazuri, încrucișerile de rasă, trebuiesc considerate, nu ca excepții, ci ca o regulă, atât pentru cele civilizate dintr'însele cât și, mai ales, pentru cele primitive»²⁾. Iar concluzia la care ajunge acest învățat este că, din punctul de vedere al rasei, «toate popoarele europene sunt amestecuri considerabile (starke Mischungen); numai cantitatea elementelor componente ale diferitelor încrucișeri e diferită»³⁾.

1) Pittard, *Les races et l'histoire*, p. 580.

2) *Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre*, în *Anthropologie*, din colecția *Die Kultur der Gegenwart*, V-te Abt., 1923, p. 135.

3) *Id.*, *ibid.*, p. 168.

În fața acestei constatări, li s'a părut antropologilor că singura cale pe care puteau ajunge să stabilească, aproximativ, fizionomia etnică a fiecărui popor, era să clasifice mai întâi rasele, reducându-le la câteva «tipuri» schematice, și să caute apoi să vadă care din acele tipuri, și în ce măsură, intră în compoziția etnică a fiecăruia. «Tipurile» la care s'a ajuns pe această cale nu sunt însă decât noțiuni abstracte, care permit oamenilor de știință să grupeze mai ușor faptele concrete. Antropologul englez Haddon, cel puțin, o declară categoric: «un tip *rasial* nu există de fapt decât în mintea noastră»; expresii ca «rasa nordică» sau «rasa alpină» sunt «abstracțiuni» care ne permit să grupăm la un loc fapte ce prezintă oarecare generalitate ¹⁾.

Clasificările antropologice care s'au propus sunt destul de numeroase. Bradley, Linné, Geoffroy Saint-Hillaire, Haeckel, Huxley, Quatrefages, Broca, Deniker, Haddon, ca să nu cităm decât numele cele mai cunoscute, ne-au dat clasificări diferite, așezate pe baze diferite. Nu este indispensabil să le trecem în revistă. Ne e de ajuns să constatăm că un acord general nu s'a putut stabili în această privință. Caracterele fizice, considerate ca putând deosebi rasele, sunt prea numeroase și prea variabile. De aci tendința de a înmulți numărul combinațiilor, sub care se pot înfățișa aceste caractere, adică în definitiv numărul raselor. Așa bunăoară, Deniker admite douăzeci și nouă de «clase» antropologice, principale și secundare, sau de rase și sub-rase, ce se pot găsi pe suprafața pământului. În ce privește, în special, popoarele europene, s'a căutat a se reduce, pe cât posibil, numărul elementelor componente. Eugen Fischer bunăoară admite patru rase numai, — nordică, alpină, dinarică și mediteraneană, — din amestecul cărora ar fi ieșit principalele popoare culte europene, dar nu uită să adauge că, pe lângă ele, s'au mai exercitat și «alte influențe» streine. Iată propriile lui cuvinte: «Toate popoarele europene se compun din rasele descrise mai sus (— cele patru pe care le-am menționat), în combinații variabile, la care se mai adaugă, pe ici pe colo, și alte intervenții streine» ²⁾.

Pe lângă nesiguranța pe care o creează aceste «alte intervenții» nedeterminate, ceea ce interesează în părerea citată a antropologului german este ideea că principalele popoare europene ³⁾ nu sunt poate

1) Haddon, *Les races humaines*, p. 2.

2) Eugen Fischer, *op. cit.*, p. 168.

3) Fischer exceptează popoarele de origine ugro-finică sau mongolo-altaică, cum sunt Turcii, Finlandezii, Ungurii, Bulgarii, o parte din Ruși.

«esențial» diferite, din punctul de vedere al rasei, — și că prin urmare încercările «rasiștilor», de altădată și de astăzi, de a creea între ele contraste și tensiuni, sunt lipsite de temelii științifice suficiente.

În sfârșit, nu putem încheia acest capitol, consacrat originilor etnice ale culturii clasice, greco-romane, fără să menționăm și părerile unora dintre învățații contemporani cari susțin că, dat fiind fenomenul «difuziunii», care nu există numai în lumea fizică, ci își produce efectele și în cea morală, nu este îndispensabil să legăm culturile — și în general civilizațiile — de anumite rase, ce le-ar fi creat. O rasă ce ar da naștere, independent de orice influență exterioară, numai prin propriile ei calități, unui fenomen atât de complex, cum este o cultură sau o civilizație, — considerate, firește, în toate amănunțele lor, — ar realiza, în ordinea spirituală, o minune ce nu și-ar găsi echivalentul decât în ceea ce se cheamă, în ordinea biologică, generație spontană. Mai probabil este că omenirea întreagă lucrează la înfăptuirea valorilor, materiale și morale, ce alcătuiesc diferitele culturi și civilizații, și că acele valori, odată apărute, trec de la un popor la altul, de la o rasă la alta, răspândindu-se pretutindeni, cum se împrășteie moleculele unui corp solubil, prin «difuziune», în toată masa lichidului în care se dizolvă. Cu acest înțeles a studiat «difuziunea culturii» un învățat englez, G. Elliot Smith, într'o lucrare de curând apărută¹⁾. Ca să ne încredințeze de realitatea acestui fenomen social, precum și ca să illustreze, în același timp, atât ușurința cât și iuțeala cu care se răspândesc elementele culturii în mediile cele mai diferite, autorul lucrării citate examinează «difuziunea» religiei musulmane. Pornind din Arabia, unde a luat naștere, această religie s'a întins, la răsărit, până în India, în China și în Japonia; la apus, pe tot litoralul nordic al Africei, până în Spania, și pe țărmurile Mării Negre, până în Balcani și până în Rusia; la Sud, până în centrul continentului african. Și totuși, mahomedanismul n'a avut un serviciu de propagandă, bine conceput, perfect organizat și dispunând de mijloace mari, așa cum a avut și are catolicismul. «Difuziunea» s'a făcut, oarecum, dela sine, așa cum se produc în general, fenomenele naturii. Dacă dar religiile se pot răspândi în acest mod, de ce să nu admitem că, cu ele, se răspândesc și alte elemente de cultură, — moravuri, instituții, arte, industrii, — ce au și astăzi, dar aveau cu atât mai mult altădată,

1) G. Elliot Smith, *The Diffusion of Culture*, 1933.

legături strânse cu credințele și practicile, cu miturile și ritualurile, diferitelor forme de viață religioasă ¹⁾.

Nu putem intra aici în studiul acestei concepții nouă, fiindcă ar trebui să examinăm antagonismul dintre școala antropologică a culturii, care a început, în Anglia, cu Tylor, și e reprezentată astăzi de Frazer și Marett, și școala istorică a etnologiei, care a început cu Rivers și pe care o continuă Elliot Smith. O asemenea cercetare ne-ar putea duce însă departe. Mărginindu-ne dar să relevăm concepția nouă de care e vorba, vom adăoga că păreri analoage se găsesc, mai mult sau mai puțin, și la antropologi, nu numai la istorici. Se găsesc bunăoară, sub forme destul de clare și de categorice, la antropologul englez pe care l-am citat de mai multe ori. «Nu există civilizații rasiale», zice Haddon. «Civilizația unui popor dat depinde în primul rând de felul său de traiu, care este el însuși, în mare parte, expresia condițiilor geografice. Ar fi greu să afirmăm că civilizația oricăruia din popoarele cunoscute este, propriu vorbind, originală în întregime. Migrațiunile popoarelor au determinat amalgamuri de civilizații; pe de altă parte, pot să existe migrații de civilizații independente, din punct de vedere practic, de orice amestec rasial cu puțință de constatat. Aceste migrații de civilizații constituiesc un obiect de studii foarte interesant și explicarea lor este baza unei adevărate istorii a omenirii» ²⁾.

De unde se vede, că problema originii civilizațiilor este mult mai complexă decât cred adepții teoriei raselor. Aspectul ei etnic nu este nici unicul, nici, poate, cel mai important, din cele sub care trebuie considerată.

1) G. Elliot Smith, *op. cit.*, p. 35—36.

2) Haddon, *Les races humaines*, p. 4.

TIPURILE ANTROPOLOGICE ȘI LEGILE LUI MENDEL

Ne mai rămâne să examinăm încă un aspect al problemei raselor, din punct de vedere antropologic. Se poate pune întrebarea, de ce elementele etnice diferite, din amestecul cărora au ieșit popoarele europene, n'au ajuns încă, cu toată vechimea, uneori destul de mare, a încrucișării raselor respective, să se contopiască așa, încât să formeze pentru fiecare dintr'însele tipuri unitare? Că o asemenea contopire nu s'a produs încă, e un fapt indiscutabil. Dacă s'ar fi produs, am avea astăzi rase, care ar putea să poarte numele popoarelor respective. Am putea vorbi, bunăoară, de o rasă franceză, de una italiană, de una engleză, de una germană. Că nu e așa, ne-o arată opoziția hotărîtă a etnologilor la întrebuițarea unor asemenea expresii. Haddon însuși, bunăoară, zice: «nu există o rasă engleză sau o rasă irlandeză». Nu putem zice decât că «există Englezi și Irlandezi», organizați așa încât să formeze, și unii și alții, popoare sau națiuni. Iar un popor sau o națiune este o comunitate politică determinată, ocupând un teritoriu anumit. Intre membrii unei asemenea comunități există de sigur legături, dar care sunt de altă natură și nu implică cu necesitate legături antropologice corespunzătoare. Din punct de vedere etnic, diferiții indivizi ce compun un popor sau o națiune pot fi de origini diferite și pot prezenta caractere fizice diferite, aparținând unor «rase», adică unor tipuri antropologice, diferite ¹⁾.

Care e cauza acestor diversități de caractere ce persistă, cu toată vechimea lor, la toate popoarele europene? De ce amestecurile de rase din care provin ele n'au dus la o contopire a caracterelor antropologice respective, din care să iasă tipuri unitare? Răspun-

1) Haddon, op. cit., p. 4.

sul la aceste întrebări nu este, din punct de vedere biologic, prea anevios. Observările făcute asupra încrucișurilor, la plante și animale, au dovedit că din ele nu rezultă combinații stabile de caractere decât numai dacă intervine selecțiunea, artificială sau naturală. Varietăți sau rase nouă, adică, nu pot lua naștere pe această cale decât numai dacă încrucișurile se continuă mai multă vreme și sunt sistematic îndreptate în aceeași direcție de o selecțiune riguroasă, artificială sau naturală. Altfel, din încrucișuri ce se fac sporadic și la întâmplare nu pot rezulta varietăți sau rase nouă, fiindcă intervin fenomenele de disociere pe care le formulează legile lui Mendel. Naturalistul ce purta acest nume era un călugăr care, pe la jumătatea veacului al XIX-lea, a făcut în grădina mănăstirii sale din Brünn studii experimentale amănunțite asupra încrucișurilor de varietăți diferite, la plante. Incrucișând vreo 22 de «sub-specii» de mazăre (*Pisum sativum*), a urmărit cu atenție, în cursul generațiilor următoare, variațiile diferitelor lor caractere. Rezultatele constatărilor sale le-a publicat sânguitorul călugăr în 1866, în revista «Societății naturaliştilor din Brünn», unde au rămas înmormântate până când le-au descoperit, în 1900, botaniștii Correns, De Vries și Tschermack. De atunci încoace, «legile» lui Mendel au servit din ce în ce mai mult la explicarea a numeroase fenomene biologice.

Din aceste legi, cele care ne interesează pe noi, pentru lămurirea problemelor ce ne preocupă, sunt două: cea care stabilește existența caracterelor «dominante» și cea care formulează «disociația» caracterelor. Iată, în câteva cuvinte, înțelesul lor. Incrucișând o varietate de mazăre care producea boabe galbene cu una care producea boabe verzi, Mendel a constatat că plantele ce ieșeau din această încrucișare aveau, toate, boabele galbene. Acestui caracter, ce se impunea, în prima generație de «hibridi», la toți indivizii, i-a dat el numele de «caracter dominant»; celui ce se eclipsa dinaintea, așa încât părea a nu se moșteni, i-a dat numele de «caracter recesiv». La plantele însă ce ieșeau, în a doua generație, din fecundarea normală a «hibridilor» din prima generație, se producea un fenomen curios. Boabele nu mai erau toate de culoare galbenă: unele erau de culoare verde. Și anume, la trei plante cu boabe galbene, apărea una cu boabe verzi. Caracterul «recesiv» ieșea adică și el la iveală, în a doua generație. Deși părea că dispăruse, el nu fusese decât momentan împiedicat să se manifesteze de către caracterul «dominant». În generația a treia, rezultatele erau și mai curioase. Plantele ce ieșeau din fecundarea celor cu caracterul recesiv (cu boabele verzi)

între ele, aveau toate, exclusiv, caracterul recesiv, produceau adică hoabe verzi. Și acest caracter se păstra apoi, neschimbat, în toate generațiile următoare, — dacă fecundarea se făcea numai între plante cu caracterul recesiv. Plantele însă ce ieșeau din fecundarea, între ele, a celor cu caracterul dominant erau, din punctul de vedere al descendenței lor, de două feluri. Unele aveau caracterul dominant «simplu», dau adică naștere, în generațiile următoare, la plante amestecate: unele cu caracterul dominant, altele cu cel recesiv. Altele însă aveau caracterul dominant «pur», dau adică naștere, în generațiile următoare, numai la plante cu caracterul dominant. Cele cu caracterul dominant simplu erau, față de cele cu caracterul dominant pur în proporția de trei la una.

Cercetările lui Mendel au fost reluate și legile lui au fost verificate, într'o sumă de cazuri diferite, de o sumă de naturaliști, ca botaniștii deja citați Correns, De Vries și Tschermack, ca Bateson și școala engleză, cari au urmărit aplicarea lor în lumea vegetală, și de zoologi ca Darbishire, Cuénot, Hurst, Toyama, Lang, cari le-au aplicat în lumea animală. Uneori exactitatea lor se arăta matematică: în cazul urzicilor lui Correns bunăoară sau al melcilor lui Lang. Alteori, ele se verificau, în principiu, nu însă în amănunte, — în ce privea numărul generațiilor cu caractere dominante și al celor cu caractere recesive. Nu putem urmări aici, firește, aceste variații ale experiențelor făcute. Ne putem mulțumi cu constatarea că, în principiu, ele au confirmat legile lui Mendel. Ne putem prin urmare servi de aceste legi ca să ne explicăm fenomenul ce ne preocupă, faptul că, adică, amestecul neconținut al raselor ce compun popoarele europene n'a putut duce, înlăuntrul fiecăruia dintr'însele, la tipuri unitare cu caractere uniforme. În Europa centrală, de pildă, cu tot amestecul, de atâtea ori repetat, al rasei nordice cu părul blond și al celei mediteraniene cu părul negru, oamenii n'au ajuns să aibă o culoare intermediară uniformă a învelișului pilos al capului. Dimpotrivă, la popoarele din centrul continentului nostru găsim, alături de colorile extreme ale acestui înveliș, — blond alburiu și negru, — toată gama nuanțelor intermediare: blond cenușiu, blond auriu, blond roșcat, roșu, castaniu deschis, castaniu închis, etc. Același lucru se poate zice despre statură, despre forma capului și, în general, despre toate celelalte caractere antropologice, considerate ca putând distinge diferitele rase. Și această diversitate a caracterelor nu e

mărginită numai la popoarele Europei centrale, pe care le-am luat, întâmplător, ca exemplu. Ea se poate constata, mai mult sau mai puțin, pretutindeni. Putem astfel afirma despre orișicare din popoarele europene că indivizii ce îl compun nu posedă aceleași caractere fizice, nu prezintă adică un tip antropologic uniform.

Am zis totuși într'un capitol anterior că încrucișerile au jucat un rol însemnat în pigmentația diferitelor grupe de oameni, — și putem dar presupune că același e cazul cu celelalte trăsuri distinctive ale lor. Trebuie să deosebim însă aici realitatea fenomenelor de acest fel și durabilitatea lor. Că încrucișerile de rase produc variații ale pigmentației, este incontestabil. Incrucișerile negrilor cu albi dau «mulatri» cu colori intermediare. Dacă însă aceste variații se păstrează sau nu, — în această privință hotărăsc alți factori, și anume, selecțiunea în legătură cu influențele mediului sau cu exigențele lui. Din acest punct de vedere, trebuie să revenim un moment asupra legilor lui Mendel, spre a evita o neînțelegere. S'ar putea crede, în adevăr, că ele ar împiedica formarea, în evoluție, a varietăților nouă mai întâi și apoi a speciilor nouă, vegetale și animale. Această credință însă ar fi greșită. Ele nu împiedică nicidecum apariția și fixarea unor forme organice nouă. Numai că un asemenea fenomen presupune intervenirea selecțiunii, naturale sau artificiale, care să asigure, sub influența permanentă a unor anumiți factori, constanța unor anumite caractere. Sunt, în adevăr, factori ce pot avea o asemenea acțiune. Așa bunăoară, ca să ne servim de un caz adesea citat fiindcă e caracteristic, planta «*Primula sinensis rubra*» face totdeauna, la temperatura obicinuită a regiunilor în care crește, flori roșii. Dacă însă e supusă unei temperaturi excepționale, de 30—35° C., capătă flori albe. Semințele produse de aceste flori albe, dacă germinează în condiții normale, dau plante care, dacă se desvoltă la temperatura obicinuită a mediului lor natural, fac iarăși flori roșii. Supuse însă și ele la temperatura excepțională de 30—35° C., dau și ele flori albe. Dacă dar ne închipuim că, în scop selectiv, specia botanică menționată e supusă în mod permanent unei temperaturi de 30—35° C., — prin transplantarea ei bunăoară într'un mediu în care să domnească o asemenea temperatură, — ea nu mai produce, după toate probabilitățile, decât flori albe. O varietate botanică nouă ar lua naștere atunci.

Dacă trecem la oameni, găsim de asemenea factori a căror influență permanentă poate produce schimbări constante. Așa e, cum am văzut, lumina. Am zis că razele ultra-violete ale spectrului solar, care au o acțiune chimică, exercită o influență vizibilă asupra pigmentației. Oricare ar fi dar rezultatele încrucișerilor, lumina, când are o anumită intensitate, lucrează ca un factor selectiv și face ca colorarea pielii să rămână, la populațiile ce trăiesc sub influența ei, închisă. În Africa bunăoară, amestecul negrilor cu albi dă, de sigur, mulatri, cu o colorare a pielii mai deschisă decât a indigenilor de rasă pură. Dacă însă continuă să trăiască sub acțiunea selectivă a luminii africane, acei mulatri revin, încetul cu încetul, la colorarea mai închisă a pielii care, precum am văzut într'un capitol anterior, le este utilă în condițiile lor de existență. Lucrul e mai ales vizibil la descendenții lor, cari, dacă nu intervin alte încrucișeri cu albi, se întorc la colorarea închisă a rasei negre. Altfel se petrec lucrurile în Europa, unde intensitatea luminii e mai redusă și nu mai exercită aceeași acțiune selectivă. Am văzut că albi și descendenții lor nu pot să trăiască în Africa fără să-și modifice pigmentația. Negrii însă, în Europa, nu sunt supuși acestei necesități organice. Dacă oamenilor albi pigmentația lor insuficientă le e dăunătoare în Africa, în schimb, oamenilor negri, în Europa, pigmentația lor mai accentuată nu le pricinuieste niciun neajuns. În Europa așa dar, influența luminii nu mai are o acțiune selectivă atât de pronunțată, și variațiile de colorare, produse de încrucișerile de rase, rămân mai libere. Frâul selecțiunii nu mai turbură jocul legilor lui Mendel.

E probabil că, în regiunile temperate ale suprafeței pământului, nu numai lumina, ci și alți factori fizici — căldura și frigul, umezcala și uscăciunea, presiunea și mișcările atmosferei, — au o acțiune selectivă mai redusă, fiindcă rămâne închisă în limite mai restrânse, — ceea ce trebuie să mărească libertatea variațiilor produse de încrucișeri. În sfârșit, o altă cauză mai favorizează această libertate. Cu progresele neconținute pe care le-au făcut, popoarele mai înaintate în civilizație, care locuiesc de preferință regiunile temperate ale suprafeței pământului, au ajuns să se sustragă, într'o oarecare măsură, acțiunii directe a mediului ambiant. Selecțiunea naturală, sub aspectul ei biologic, a pierdut astfel din puterea ei asupra popoarelor de care e vorba, — întru cât rămân fixate în regiunile temperate. Asupra popoarelor de acest fel lucrează mai mult factori de altă natură, și anume factorii psihologici ai mediului social, ale cărui forme sunt numeroase și variate. Acești noi factori au putut

să producă, pe deasupra diversității organice, unele uniformități, cărora li s'a dat, de către o altă categorie de învățați decât cei de cari ne-am ocupat până acum, numele de «tipuri etno-psihologice». Cu aceasta însă ajungem la așa numita «psihologie a popoarelor», de care urmează să ne ocupăm de asemenea. Până atunci însă, spre a încheia studiul aspectelor fizice ale raselor, trebuie să aruncăm o privire și asupra nouilor metode de determinare a lor, ce se întemeiază pe constituția «bio-chimică» a sângelui.

CAP. VIII.

CONCEPȚIA BIO-CHIMICĂ A RASELOR

De vreo trei decenii încoace teoria raselor tinde a se așeza pe o altă bază, pe care cei ce lucrează în această direcție o cred mai solidă decât cea antropologică. Nouile cercetări asupra «grupelor sanguine», care au început în ultimii ani ai veacului trecut și au luat apoi repede proporții din ce în ce mai mari, au deschis învățaților perspective neașteptate, făcându-i să întrevadă posibilitatea de a deosebi rasele de oameni după «structura» bio-chimică a sângelui lor. Dată fiind însă natura specială a cercetărilor de acest fel, nu putem arunca asupra-le, în aceste pagini destinate unui public mai întins, o privire, oricât de sumară, fără a indica punctul lor de plecare și a schița, în linii generale, evoluția lor.

Încă din antichitate sângele a fost considerat ca sediu al vieții și ca depozitar al calităților de căpetenie ale oamenilor. Această credință găsim, în războaiele străvechi, o aplicare neașteptată. Când un luptător se distingea prin puterea și vitejia lui, dacă era învins și ucis, învingătorii îi beau sângele ca să-și însușiască virtuțile lui excepționale. Iar în legenda Argonauților, Medeea, vrăjitoarea din Colehida, a întinerit pe bătrânul tată al lui Jason, printr'o transfuziune de sânge tânăr. În medicină acest mijloc eroic pare a fi fost întrebuințat pentru prima oară în veacul al XVI-lea, de către Hieronymus Cardanus, la Milano, și de către Andreas Libavius, la Halle. Cu descoperirea circulației sângelui de către Harvey, în veacul al XVII-lea, problema transfuziunii se pune pe temelii nouă, din punct de vedere tehnic, și era firesc ca încercările să fie reluate, cu speranțe, dacă nu cu perspective, mai mari. E caracteristic pentru prudența și spiritul practic al Englezilor, că ei au socotit necesar să facă mai întâi observări, în această privință, asupra animalelor. Harvey descoperise circulația sângelui în 1628. Încă din 1638 Potter formulase

dorința să se facă încercări de transfuziune la animale și o sumă de învățați, ca Daniel și Thomas Coxe, Wilkins, Hook, Robert Boyle s'au pus pe lucru, în această direcție. În discuția «Societății regale pentru înaintarea științelor» au fost aduse experiențele respective în 1656, de către Richard Lower. S'a putut astfel stabili că transfuziunea era mai bine suportată când sângele provenia dela un animal de aceeași specie și mai rău când provenia dela un animal de specie diferită. Această constatare, pur empirică, rămânea însă neexplicată. În practica medicală, în cazurile grave și urgente, când medicii socoteau necesar, pentru salvarea unui bolnav, să-i introducă în curentul circulator sânge nou, s'a încercat transfuziunea dela animale la oameni. Cu toată constatarea ce se făcuse, cu privire la dificultățile transfuziunii între specii diferite, medicii au fost siliți să recurgă la o asemenea încercare fiindcă nu găseau oameni cari să consimtă a-și da sângele, atunci când aveau nevoie. Au fost utilizați astfel, în acest scop, miei. Curentul sanguin se îndrepta, în cazurile de acest fel, din carotida unui miel în vâna dela braț a omului bolnav. Rezultatele acestei metode însă, care s'a practicat în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, nu numai în Anglia, ci și în Franța, în Italia și în Germania, nu erau satisfăcătoare. În cazurile cele mai puțin grave, când adică bolnavii nu mureau, — fapt care, când se întâmpla, nu se atribuia pe atunci transfuziunii, ci afecțiunilor de care sufereau ei și care nu se putuseră ameliora printr'însa, — starea lor devenea totuși din ce în ce mai rea. În Germania bunăoară se zicea că ei pătimeau, în urma transfuziunii, de «melancolie ovină» (Schafsmelancholey)¹⁾. Fapt este, în orice caz, că pe la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, transfuziunea sângelui se practica din ce în ce mai puțin. În Franța era chiar, nu interzisă formal, dar înconjurată de numeroase îngădiri; trebuia, anume, o autorizație specială a Facultății de medicină din Paris, pentru fiecare caz în parte.

Veacul al XVIII-lea a trecut astfel fără noi încercări în această direcție. Unele experiențe fiziologice însă, dela începutul veacului următor, au îndreptat din nou atenția asupra vechii probleme a transfuziunii sângelui. Bichat, în 1805, a relevat influența animatoare a sângelui venos asupra inimii și influența lui paralizantă asupra creierului. În 1821, Prévost și Dumas au stabilit că animalele

1) A se vedea istoricul transfuziunii sângelui în «Handbuch der Blutgruppenkunde», editat de Paul Steffan, 1932, p. 265.

căroră, în laboratoriile de fiziologie, li se lua tot sângele, care nu mai respirau și a căror inimă nu mai bătea, puteau fi readuse la viață dacă li se injecta în vase sânge defribinizat. Ei au stabilit în același timp că defribinizarea sângelui nu modifica funcțiunile fiziologice ale globulelor roșii. Constatările lor au fost confirmate în Germania de Dieffenbach, care le-a adăogat observarea că sângele arterial înlătura mai repede moartea aparentă, la animale, decât cel venos. În 1824, James Blundell a încercat transfuziunea sângelui dela om la om, în cazurile de hemoragii grave. Mai târziu s'au făcut încercări analoage, în cazurile de intoxicații grave, cu oxid de carbon bunăoară, sau la septicemii. În timpul războaielor din 1866 și 1870—71, s'a recurs de asemenea, în câteva cazuri, la transfuziuni. Rezultatele rămăneau însă, în majoritatea cazurilor, nesatisfăcătoare, și incertitudinea succesului împiedica generalizarea metodei.

Cel dintâiu care a avut ideea să cerceteze ce se petrecea în sângele pacientului, animal sau om, asupra căruia se practica transfuziunea, a fost Landois. El a constatat că globulele roșii ale sângelui strein se «dizolvau» în serul sanguin al pacientului, iar globulele roșii din sângele lui propriu se «dizolvau» și ele, parțial, în serul sângelui strein. Rezultatul era, în orice caz, că se formau mici mase mai mult sau mai puțin compacte, compuse din globulele roșii alterate, care se lipeau unele de altele, — ceea ce putea duce la obliterații ale vaselor, la embolii, cu consecințe mortale. Cercetările lui Landois, deși continuate de Alexander Schmidt, de A. Koehler și de alții, n'au izbutit să aducă destulă lumină. A urmat astfel o perioadă de stagnație de vreo 25 de ani, după care, cu Shattock, Landsteiner, Decastello și alții, problema a fost reluată, cu mai multă stăruință, în primii ani ai veacului nostru. Cel dintâiu din acești învățați, americanul S. G. Shattock a constatat încă din 1899 «iso hemoaglutinarea», — fenomen care consta în aglutinarea globulelor roșii din sângele unui om de către serul sângelui unui alt om. Prin «heterohemoaglutinare» se înțelegea un fenomen analog, produs însă asupra globulelor roșii ale unei specii de către serul sanguin al altei specii. Shattock considera isohemoaglutinarea ca un fenomen patologic, întru cât serul de care se servise provenea dela persoane suferind de diferite afecțiuni. În 1901, de abia, Karl Landsteiner a stabilit, definitiv, natura fiziologică a fenomenului de care e vorba. În serul sângelui se găsesc, în mod normal, la fiecare om, substanțe care pot provoca aglutinarea globulelor roșii din sângele altor oameni. Acestor substanțe, care lucrează ca reactivi bio-chimici, li s'a

dat numele de «aglutinine». Iar substanțele din globulele roșii, asupra cărora lucrează ele și care dau naștere aglutinării, au primit numele de «aglutinogene». Ambele aceste categorii de substanțe sunt diferite la diferiții oameni. Experiența arată, în adevăr, că serul sângelui dela un om oarecare produce efecte diferite asupra globulelor roșii ale diferiților oameni; la unii adică globulele roșii se aglutinează, sub acțiunea lui, la alții nu.

Studiând aceste diferențe, a căror importanță practică, în cazurile de transfuziune a sângelui, era evidentă, Landsteiner a ajuns să împartă pe oameni în trei grupe diferite. Prima grupă era compusă din oameni, al căror ser sanguin aglutina globulele roșii ale oamenilor din celelalte două grupe, dar ale căror globule roșii nu erau aglutinate de serul lor sanguin. Grupa a doua era alcătuită din oameni, al căror ser sanguin aglutina numai globulele roșii ale oamenilor din grupa a treia, dar ale căror globule roșii erau aglutinate atât de serul sanguin al oamenilor din prima grupă, cât și de acela al celor din a treia. În fine, grupa a treia era compusă din oameni, al căror ser sanguin aglutina numai globulele roșii ale oamenilor din grupa a doua, dar ale căror globule roșii erau aglutinate atât de serul sanguin al oamenilor din prima grupă, cât și de acela al celor din a doua ¹⁾.

Un an mai târziu, doi colaboratori ai lui Landsteiner, anume Decastello și Sturli, au stabilit o a patra grupă, ce nu apăruse dela început în cercetările serologice fiindcă era, relativ, puțin numeroasă. Ea cuprindea un mic număr de oameni, al căror ser sanguin nu aglutina globulele roșii ale oamenilor din cele trei grupe de căpetenie, dar ale căror globule roșii erau aglutinate de serul sanguin al oamenilor din toate acele trei grupe. Pe când Decastello și Sturli considerau această a patra grupă ca cuprinzând numai excepții sau deviații, a căror explicare rămânea să fie găsită, alți învățați, ca Jansky în 1906 și Moss în 1910, lucrând independent unul de altul, au stabilit că ea avea o valoarea fiziologică de sine stătătoare și trebuia pusă alături de celelalte trei ²⁾.

1) K. Landsteiner, Ueber Agglutinationserscheinungen normalen menschlichen Blutes, în Wiener Klinische Wochenschrift, Bd. 14, 1901.

2) A. Decastello und A. Sturli, Ueber die Isoagglutinine im Serum gesunder und kranker Menschen, în Muenchener medizinische Wochenschrift, 1902. Lucrările lui Jansky au apărut în limba cehă; se menționează de obicei, în istoria problemei, numai rezultatele lor. W. L. Moss, Studies on Isoagglutinins and Isohaemolysins, în Bull. of Hopkins Hosp. 1910.

Numirile acestor patru grupe au variat. Landsteiner desemna pe cele trei, pe care le stabilise el însuși la început, cu țifrele arabe 1, 2, 3 și în mod subsidiar cu literele C, A, B; ordinea acestor litere se va lămurii mai jos. Jansky și Moss desemnau cele patru grupe, asupra cărora erau de acord, cu țifrele romane I, II, III, IV; însă ordinea lor era puțin diferită. Grupa I la Jansky devenea grupa IV la Moss, și invers. Spre a evita confuziunile ce se puteau produce la utilizarea serurilor respective, von Dungern și Hirszfild au propus în 1910 ca cele patru grupe să fie desemnate cu literele O, A, B, AB. Aceste litere reprezentau, în concepția lor, absența «aglutinogenelor» specifice în prima grupă (O)¹⁾, prezența lor separată în grupa a doua (A) și a treia (B), și prezența lor împreună în grupa a patra (AB). După această clasificare, ținându-se seamă și de «aglutininele» respective, oamenii din cele patru grupe au fost considerați ca având patru feluri diferite de sânge²⁾.

Trebuie să menționăm însă, pentru înțelegerea deplină a acestei clasificări a «felurilor» de sânge, că aceiași autori, von Dungern și Hirszfild au însemnat aglutininele cu literele grecești corespunzătoare celor latine, care desemnau aglutinogenele. Și anume, aglutinina, care provoacă aglutinarea globulelor roșii cu aglutinogenul A, a fost însemnată cu α ; cea care provoacă aglutinarea celor cu aglutinogenul B, a fost însemnată cu β . Se înțelege dela sine că aglutinogenul A și aglutinina α — sau aglutinogenul B și aglutinina β — nu pot coexista, fiziologiceste, în același sânge. Globulele roșii, într'un asemenea sânge, nu și-ar mai putea îndeplini funcțiunile fiziologice, fiind împiedicate de inevitabila lor aglutinare. Aglutinogenul A nu poate coexista în același sânge decât cu aglutinina β , iar aglutinogenul B numai cu aglutinina α . Când sângele, în sfârșit, nu cuprinde nici aglutinogenul A, nici aglutinogenul B, atunci se pot găsi într'însul ambele aglutinine α și β ; în schimb, când sângele cuprinde ambele aglutinogene A și B, trebuie să lipsească dintr'însul ambele aglutinine α și β .

Cu aceste lămuriri, putem înțelege acum deosebirile dintre cele patru «feluri» de sânge. Sângele O, pe care îl posedă oamenii din prima grupă, se distinge prin faptul că nu cuprinde nici agluti-

1) Dela *ohne*, fără aglutinogene; unii confundă această literă cu țifra zero și o citesc ca atare.

2) Ueber Nachweis und Vererbung biochemischer Strukturen și Ueber Vererbung gruppenspezifischer Strukturen des Blutes, de E. von Dungen și L. Hirszfild, în Zeitschrift für immunologische Forschungen, Bd. 4—8, 1910—1911.

rogenul A, nici aglutinogenul B, dar cuprinde ambele aglutinine α și β . Sângele A cuprinde aglutinogenul A și aglutinina β . Sângele B cuprinde aglutinogenul B și aglutinina α . Sângele AB cuprinde ambele aglutinogene A și B, dar e lipsit de ambele aglutinine α și β . Aceste particularități ale sângelui oamenilor din cele patru grupe au primit numele de «structuri sanguine» sau de «constituții bio-chimice».

Alți învățați, în frunte cu Langer, au constatat că aceste structuri sau constituții sunt aceleași — sau cel puțin se aseamănă — la părinți și la copii ¹⁾. Cercetările în această privință, începute de Langer în 1903, au fost continuate de Hektoen în 1907, Ottenberg și Epstein în 1908, și au dus la presupunerea că structurile sanguine sau constituțiile bio-chimice sunt ereditare ²⁾. Ca atare, s'a crezut că ele trebuie să fie stabile; factorii externi, adică, nu le-ar putea influența. Cercetările ce s'au făcut însă, în această direcție, au dat, la început, rezultate variabile. Unii autori, ca Rudolf Eden, au susținut că anumite substanțe (chinina, lactatul de calciu, antipyrina, arseniatul de sodiu) pot modifica structurile sanguine ale bolnavilor. Așa bunăoară, unii dintr'înșii treceau, sub influența medicamentelor menționate, din grupele II, III, IV, în grupele I, II, III. Când însă încetau să le mai ia, reveneau, după un timp oarecare (7 până la 15 zile), la grupele lor inițiale ³⁾. Alți învățați însă au ajuns la alte rezultate. Huck și Peyton, Richter, Meyer și Ziskoven, Hoche și Moritsch, Barsky, Falgairolle, Sandström și alții, au ajuns la concluzia că constituțiile bio-chimice ale celor patru grupe sanguine sunt stabile ⁴⁾.

1) I. Langer, Ueber Isoagglutinine beim Menschen, mit besonderer Berücksichtigung des Kindesalters, in Zeitschrift für Heilkunde, Bd. 24, 1903.

2) L. Hektoen, Isoagglutination of human corpuscles, in Journ. of americ. med. Assoc., Vol. 48, 1907. Ottenberg and Epstein, Studies in Isoagglutination, in Transact. of New-York patholog. Society, 1908.

3) R. Eden, Die Bedeutung der gruppenweisen Hämagglutination und über die Veränderung der Agglutinationsgruppen durch Medikamente, Narkose, Roentgenbestrahlung, in Deutsche medizinische Wochenschrift, 1922.

4) J. G. Huck and S. Peyton, Study of Isoagglutinins before and after ether anesthesia, in Journ. americ. med. Assoc., 1923. P. Falgairolle, Réhabilitation des quatre groupes sanguins, réfutation des isoagglutininations atypiques, in Comptendus de la Soc. de Biol. de Paris, t. 94, 1926. L. Sandström, Die Agglutinabilität gegen Isoagglutinine von in verschiedener Weise aufbewahrttem Menschenblut, in Acta pathol. scand., Bd. 4, 1927, și Untersuchungen über das Verhüten der bakterielbedingten Panagglutinabilität, in Zentralblatt für Bakteriologie, 1929.

Decastello a examinat chiar, la un interval de 20 de ani, una și aceeași persoană, și a găsit că își păstrase neschimbat «felul» sângelui. Același observare a făcut-o și Lattes. Trecând în revistă aceste constatări, C. Ionescu-Mihăiești, în «Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain», zice: «Fixitatea structurii caracteristice a grupului sanguin pare a fi... o noțiune solid stabilită, cel puțin în condiții normale, când se lucrează cu globule roșii proaspete și cu seruri-etalon des controlate»¹⁾.

Singurele schimbări pe care le-ar putea suferi structurile biochimice ale sângelui, nu la aceiași indivizi, ci dela o generație la alta, adică dela părinți la copii, ar fi astfel, exclusiv, cele produse de încrucișeri ale indivizilor aparținând unor grupe sanguine diferite. Așa bunăoară, un tată cu sânge A și o mamă cu sânge B pot da naștere unor copii cu sânge A sau cu sânge B sau cu sânge AB. Copiii adică pot să moștenească unul singur din aglutinogenele părinților, indiferent care, sau pe amândouă. Dar în sângele lor nu poate apărea un aglutinogen care nu se găsea în sângele unuia cel puțin din părinți. Când dar ambii părinți aparțin grupului O, n'au adică în sângele lor niciunul din aglutinogenele A și B, copiii lor trebuie neapărat să facă parte din același grup. Vom vedea mai jos că sunt unele rezerve de făcut în această privință. Până atunci, să continuăm istoricul ideilor.

În cazurile de încrucișare, — singurele în care variațiile par posibile, — transmisiunea ereditară a structurilor sanguine, pentru grupele A, B și AB, se face după legile lui Mendel. Învățații, cari s'au ocupat de acest aspect al problemei, au stabilit că «dominante» în structura bio-chimică a sângelui, în general, sunt caracterele pe care le reprezintă aglutinogenele A și B. În sângele celor mai mulți oameni adică predomină unul sau altul din aceste caractere. Aceia, în sângele cărora se găsesc ambele aceste caractere, sunt, la mai toate popoarele, cei mai puțin numeroși; așa de puțin numeroși încât au fost considerați la început cum am văzut, ca un caz accidental. Frecvența acestui caz, nu accidental de sigur, dar excepțional, se poate determina după legile lui Mendel. Dacă bunăoară, într'o serie destul de mare de cazuri în studiu, aglutinogenul A se găsește la jumătate, iar aglutinogenul B numai la 10%, din numă-

1) Op. cit., p. 42. Studiul autorului român face parte din marea lucrare «Traité du Sang» de A. Gilbert și M. Weinberg, atât de cunoscută în lumea științifică.

rul lor total, ambele aglutinogene se vor găsi la 50% din acel număr. În sfârșit, caracterul sanguin, pe care îl reprezintă lipsa ambelor aglutinogene, A și B, și care distinge grupa O, e considerată ca un caz «recesiv», în înțelesul mendelian al cuvântului.

Aceasta fiind, după cercetările pe care le-am trecut în revistă până acum, constituția bio-chimică a sângelui omenesc, și experiența tinzând a dovedi independența ei de influența factorilor exteriori, era firesc ca învățații să se gândească a utiliza aceste constatări în antropologie, pentru determinarea raselor de oameni. În adevăr, o diferențiere a lor pe baza caracterelor sanguine părea mai sigură decât cea care se încercase până atunci, pe baza caracterelor morfologice. E. von Dungern și L. Hirszfild au fost cei dintâi cari au început cercetări în această privință, studiând genealogia a 72 de familii din Heidelberg. Cel din urmă din acești doi învățați, profitând de faptul că, în timpul războiului mondial, se găseau reprezentate în armatele aliaților dela Salonic un mare număr de naționalități, a putut aduna, în colaborare cu H. Hirszfild, un vast material de observări ¹⁾. Care au fost rezultatele lor?

Structurile caracteristice ale sângelui, cu cele patru aspecte de căpetenie ale lor, se găsesc la toate marile grupări de oameni, ce formează unități etnografice, mai mult sau mai puțin omogene. La toate popoarele adică se găsesc toate cele patru grupe sanguine ale clasificării von Dungern-Hirszfild, însă în proporții diferite. Iar la fiecare popor în parte, dacă e destul de omogen, proporțiile în chestie sunt constante. În special, raportul dintre cele două grupe sanguine, ce se consideră de obicei ca principale fiindcă cuprind caracterele «dominante» A și B, adică dintre grupele II și III din clasificarea menționată, prezintă o constanță remarcabilă. S'a ajuns astfel la credința că acest raport ar putea servi la determinarea «specificității sanguine» a diferitelor popoare. Fiecare popor ar avea adică, în medie, o structură a sângelui, ce ar atârna de proporția caracterelor sanguine dominante A și B. Această ipoteză a căpătat o primă confirmare prin cercetările făcute la Salonic, în 1918, de L. și H. Hirszfild, asupra naționalităților din armatele aliate. Examinând sângele a 8000 de soldați, de 16 naționalități diferite, acești investigatori neobosiți au ajuns să presupună existența a două rase

1) L. et H. Hirszfild, *Essai d'application des méthodes sérologiques au problème des races*, în *L'Anthropologie*, vol. 29, 1918--19. L. and H. Hirszfild, *Serological differences between the blood of different races, the result of researches on the Macedonian front*, în *Lancet*, vol. 197, 1919.

bio-chimice sau serologice primitive. Una s'ar caracteriza prin prezența «structurii» A, alta prin prezența «structurii» B, în globulele roșii ale sângelui. Aceste «structuri» ar fi specific omenești. Ele nu s'ar mai găsi, identice, la alte animale; «asemănarea» ar începe, cel mult, la unele maimuțe antropoide. Originea acestor «structuri» n'a putut fi încă stabilită, din punct de vedere biologic. Nu se știe din ce cauze și în ce împrejurări au început a se forma ele, la maimuțele antropoide, poate, mai întâi, spre a se desăvârși apoi la oameni.

În sfârșit, raportul cantitativ dintre aceste două rase bio-chimice, care, cum am zis, se găsesc la toate popoarele, dar în proporții diferite, ar determina caracterul lor etnic. Acest raport cantitativ se stabilește cu ajutorul formulei:

$$\frac{A + AB}{B + AB} = I$$

în care I reprezintă «indicele bio-chimic rasial», menit să înlocuiască diferitele indice de care se mai servește antropologia, cum este bunăoară cel cranian sau cefalic¹⁾.

Observările ce s'au făcut asupra diferitelor popoare europene și asiatică arată că acest indice prezintă variații de o regularitate ce, cu rezerva dela sine înțeleasă a exactității, nu poate să nu impresioneze. El are, anume, valoarea numerică maximă în Nord-Vestul Europei, și scade apoi treptat, dela miez-noapte la miez-zi și dela răsărit la apus, spre a ajunge la valoarea numerică minimă, în Sud-Estul Asiei. În adevăr, indicele biologic de rasă se stabilește, pentru fiecare popor, împărțind numărul indivizilor ce posedă, în sânge, structura A cu acela al indivizilor ce posedă structura B, la ambele țifre adăogându-se, înainte de a se face împărțirea, numărul indivizilor ce posedă structura AB, — cum se vede în formula de mai sus. Așa fiind, cu cât numărul indivizilor cu sânge A este mai mare și al celor cu sânge B mai mic, cu atât câtul diviziunii acestor numere, care ne dă indicele biologic de rasă, trebuie să fie mai mare. Și invers, cu cât numărul indivizilor cu sânge A este mai mic, iar al celor cu sânge B mai mare, cu atât câtul diviziunii, adică indicele de rasă, trebuie să fie mai mic. În tabloul alcătuit de L. și H. Hirszfelf, după analizele serologice făcute de ei, figurează în cap Englezii, cu o porție de 46,4% indivizi cu sânge A și 10,2% indivizi cu sânge B,

1) A se vedea, pe lângă lucrările citate ale lui v. Dungern și Hirszfelf, cartea cunoscută a lui Lattes, Individualità del sangue, 1922.

... ceea ce dă, după formula de mai sus, ca indice bio-chimic de rasă, țifra 4,5. După ei vin Francezii, cu o proporție de 45,6% indivizi cu sânge A și 14,2% indivizi cu sânge B, — ceea ce dă ca indice țifra 3,2. În al treilea rând vin Italienii și Germanii, cu același indice: 2,8. Proporția de sânge A și B e însă diferită, la unii și la alții. La Italieni este de 41,8% A și 14,8% B, iar la Germani este de 48% A și 17% B. Austriacii vin în al patrulea rând cu indicele 2,6. Bulgarii au același indice ca Austriacii. Urmează apoi Sârbii și Grecii cu indicele 2,5. Mai departe, Evreii au indicele 1,9; Turcii 1,8; Arabii 1,5; Rușii 1,3; Madegașii (din Madagascar) 1,09; Negrii (din Africa) 0,8; Indo-Chinezii 0,8; Hindușii 0,6.

Cum se vede din acest tablou, nu există corespondență între nouile rase bio-chimice, pe care le determină caracterele sanguine, și vechile rase antropologice, pe care le determinau caracterele morfologice. În adevăr, caracterele sanguine A și B se pot găsi în proporții diferite și pot da indice bio-chimice diferite la popoare cu caractere morfologice relativ omogene. Și tot așa, indicele bio-chimice pot fi identice — sau, în orice caz, foarte apropiate — la popoare cu caractere morfologice incontestabil diferite. Acest rezultat, la prima vedere surprinzător, s'a explicat prin ipoteza celor două rase bio-chimice A și B, de care am vorbit mai sus, și prin variabilitatea «convergenței lor geografice». Prezența grupelor sanguine A și B, la un popor dat, în anumite proporții, s'ar datori convergenței geografice a celor două rase bio-chimice A și B, în proporții corespunzătoare, pe un anumit teritoriu. Cât despre originea raselor bio-chimice, ea rămâne să fie căutată; în starea actuală a cercetărilor, ipotezele ce se pot face au mai mult caracterul unor simple sugestii.

Repartiția geografică a celor două feluri de sânge A și B, care sunt considerate ca fundamentale din punct de vedere biologic, precum și constanța lor în diferitele grupe etnice, — constanță care se explică, cum am văzut, prin transmiterea lor ereditară și prin independența lor de mediile fizice, — au dus la ideea că omenirea de astăzi ar descinde din două tulpine antropoide diferite, una cu sânge ce s'ar fi apropiat de cel numit acum A, alta cu un sânge ce s'ar fi apropiat de cel numit acum B ¹⁾. Cu privire la originea acestor tulpine se pot face două ipoteze diferite: că au luat na-

1) Cf. Bruck, Die biologische Differenzierung von Affenarten und menschlichen Rassen durch spezifische Blutreaktion, in Berliner klinische Wochenschrift, 1907.

ștere separat, în împrejurări pe care nu le cunoaștem, dar care au trebuit să fie diferite, sau că au provenit din diferențierea unei tulpline unice mai vechi, sub influența împrejurărilor, prea divergente, în care au ajuns să trăiască, cu vremea, reprezentanții ei. Prima ipoteză ar fi, în starea actuală a științei, cea mai lesne de admis. A doua ar contrazice constatările ce se fac astăzi, că structura bio-chimică a sângelui nu este influențată de mediile fizice și nu se schimbă decât prin încrucișări. Rămâne totuși posibil ca altădată, într'un trecut mai îndepărtat, acțiunea factorilor exteriori, fiind mai puternică decât astăzi, să fi fost în stare să producă diferențierea presupusă.

Am avea astfel, din punct de vedere bio-chimic, două rase primitive de oameni: rasa A, cu sânge A, și rasa B, cu sânge B. Varietățile diferite ale acestor două rase de căpetenie ar proveni din încrucișări ale lor, — și s'ar deosebi prin proporțiile diferite de sânge A și de sânge B pe care le posedă indivizii ce le compun. Centrul geografic al rasei A, care nu coincide poate cu leagănul ei istoric, este, astăzi, Europa nord-vestică. Centrul geografic al rasei B este, astăzi, Asia sud-estică. Faptul că această din urmă rasă se găsește, cu aceleași caractere bio-chimice, în Sudul continentului african și în insulele din apropierea coastelor lui, pare a indica și originea ei. S'ar putea ca ea să fi luat naștere pe ținuturile ce legau altădată Sudul Indiei și al Indo-Chinei cu Madagascarul și cu Africa de Sud, și care s'a prăbușit în cursul perioadelor geologice următoare. Numai așa s'ar putea explica marea asemănare ce există între sângele populațiilor din India, din Indo-China, din insulele Oceanului Indian, și acela al Madegașilor din Madagascar sau al Negrilor din Sud-Estul continentului african, deși caracterele lor morfologice sunt diferite.

Indicele bio-chimic de rasă a fost utilizat în deosebi în scopul de a stabili între popoare apropieri și opoziții, și de a formula astfel ipoteze cu privire la originea sau, cel puțin, la înrudirile lor. Unii au crezut că, din acest punct de vedere, era necesar să se recurgă la un indice special, la un «indice de deosebire», a cărui formulare a încercat-o un compatriot al nostru. La noi, s'au ocupat de problema structurilor sanguine S. Manuilă și G. Popoviciu, cari au făcut cercetări efective asupra sângelui Românilor, precum și al celorlalte naționalități, din diferitele regiuni ale țării, și N. Lahovary, care s'a ocupat mai mult de originile noastre etnice. În acest scop, ultimul autor a căutat să stabilească un «indice de deosebire» mai precis, capabil adică să exprime diferențe mai mici, decât indicele

bio-chimic de rasă. N. Lahovary adună deci seriile de indivizi cu sânge A și de indivizi cu sânge B, ale popoarelor pe care le compară, adăogând și la unele și la altele seria respectivă de indivizi cu sânge AB. Scăzând apoi suma cea mai mică din cea mai mare, obține «indicele de deosebire» ¹⁾. Spre a compara bunăoară două popoare X și Y, N. Lahovary procedează în chipul următor. Determină mai întâi, numeric, grupele A, B și AB, la fiecare dintr'însele, după tablourile celor ce le-au studiat. Găsește, să zicem, la poporul X: A 40, B 15 și AB 10, iar la poporul Y: A 45, B 10 și AB 5. Pentru poporul X, suma caracterelor sanguine ar fi: $40 + 10 + 15 + 10 = 75$; pentru poporul Y, suma ar fi: $45 + 5 + 10 + 5 = 65$. Diferența ar fi astfel: $75 - 65 = 10$. Indicele de deosebire al celor două popoare ar fi adică 10.

Servindu-se de indicele bio-chimice de rasă, așa cum au fost stabilite de von Dungern, Hirszfild și alți cercetători, și utilizând de asemenea cercetările făcute la noi de S. Manuilă și G. Popoviciu ²⁾, autorul de care vorbim a calculat indicele de deosebire ale diferitelor popoare europene și asiatice, spre a descoperi «afinitățile» și a trage apoi concluzii cu privire la originea lor probabilă. Comparând bunăoară locuitorii din Nord-Vestul Rusiei cu cei din Sud-Estul ei, N. Lahovary stabilește, ca indice de deosebire, țifra 11,4. Comparând apoi pe Rușii din Sud-Estul teritoriului european al acestui stat cu Chinezii din Asia, găsește ca indice de deosebire țifra 2. În Rusia europeană, astfel, locuitorii din Nord-Vestul ei se deosebesc mai mult de cei din Sud-Est, decât se deosebesc aceștia din urmă de o populație asiatică mult mai îndepărtată, cum sunt Chinezii. Iar concluzia pe care o trage N. Lahovary este că locuitorii din Nord-Vestul și cei din Sud-Estul Rusiei europene sunt de origini diferite. Cei din urmă sunt, cu siguranță, de origine asiatică și s'au păstrat, relativ, curați. Cei din-tâi, sau sunt de aceeași origine, însă au suferit modificări importante prin încrucișeri cu rasa bio-chimică ce predomină în Nord-Vestul Europei, sau sunt autochtoni. Tot așa, s'ar părea că Slavii din Balcani trebuie să fie, din cauza situației geografice, înrudiți cu cei din

1) N. Lahovary, Istoria și o nouă metodă de determinare a raselor, în Arhiva pentru știința și reforma socială, An. VII, No. 1—2, p. 144.

2) Cf. Recherches sur les races roumaine et hongroise en Roumanie par l'isohémagglutination, în Comptes rendus de la Soc. de biologie, t. XC, făcute în comun de acești autori și studiul celui dintâi: Cercetări biologice cu privire la rase prin aplicarea unei metode nouă, în Convorbiri Literare, 1924.

Rusia meridională. Deosebirea lor însă — a Slavilor din Balcani — de Chinezi se ridică la țifra 25 sau chiar o depășește ¹⁾. Fiind de 12 ori și jumătate mai mare decât aceea a Rușilor meridionali de Chinezi, această deosebire ne arată limpede că Slavii balcanici trebuie să aibă o cu totul altă origine.

Concluzia pe care o trage N. Lahovary, cu privire la Slavi, din comparațiile de acest fel, este următoarea. O «rasă slavă» unitară, ca cea pe care și-o închipuiau panslaviștii, nu există. Diferitele popoare «slavofone», care vorbesc adică limbi slave, se deosebesc între ele mai mult decât de alte popoare «allofone», vorbind adică alte limbi. Și anume, popoarele de care e vorba formează mai multe grupe: 1) grupa din Rusia centrală și sud-estică, cu un indice care o apropie de popoarele din centrul Asiei și o îndepărtează de cele europene; 2) grupa «balto-vistuliană», cuprinzând Slavii de pe țărmurile mării Baltice și din jurul Vistulei, ce par un amestec de «proto-nordici» și «proto-fino-ugrieni», cu un indice mai îndepărtat de al popoarelor asiatice și mai apropiat de al celor europene; 3) grupa din centrul Europei, cuprinzând pe Cehi, Moravi, Croați, cu un indice mai îndepărtat încă de al popoarelor asiatice și mai apropiat încă de al celor europene; 4) grupa Slavilor balcanici, la cari aceste deosebiri și asemănări bio-chimice, față de popoarele asiatice și de cele europene, sunt și mai accentuate. În sfârșit, Slovacia și Polonezii ar putea forma, la rigoare, o grupă deosebită, cu o poziție bio-chimică intermediară, între Rușii din Nord-Vestul Europei și Slavii din Balcani.

Tot așa, la Unguri, cari s'au stabilit de peste o mie de ani în centrul Europei și s'ar putea pretinde un popor european, analiza sângelui indică înrudiri asiatice foarte strânse. Deosebirea bio-chimică a Ungurilor de popoarele europene, chiar și cele mai apropiate, e mult mai mare decât de popoarele, mult mai îndepărtate, din Nord-Estul Asiei. Față de Austriaci, bunăoară, deosebirea e de 15; față de Sârbi, tot de 15; față de Români, de 10. Față de Japonezi însă, indicele de deosebire este numai de 3. Deosebirile popoarelor europene luate ca termen de comparație, față de Japonezi, confirmă această înrudire a Ungurilor cu ei. Intre Francezi și Japonezi, indicele de deosebire e de 19; între Germani și Japonezi, de 16; între Români și Japonezi, de 11. Cât despre deosebirea, mai puțin pronunțată, dintre Unguri și Români, decât dintre Unguri și alte popoare

1) Op. cit., p. 146.

încevinate, — ea s'ar datora, după N. Lahovary și autorii pe cari îi citează, faptului că Români, al căror indice bio-chimic a putut fi la origine mai ridicat, s'au amestecat, în timpul năvălirilor barbare, din Evul Mediu, cu elemente etnice apropiate de Unguri, cum au fost bunăoară Cumanii. Iar lunga conviețuire a acestor două popoare, în Ardeal mai ales, n'a rămas de sigur fără influență din acest punct de vedere, tinzând să micșoreze, prin încrucișeri, distanța dintre indicele lor bio-chimice.

Un caz analog e acela al Țiganilor. Indicele lor de deosebire se ridică la valori mari față de popoarele europene, în mijlocul cărora trăiesc, și se coboară la valori mici față de popoarele asiatice, față de Indieni în deosebi. La Țiganii din Transilvania bunăoară, deosebirea față de Români se ridică la țifra 45, pe când față de Indieni din Pendjab se coboară la țifra 4¹⁾. După filologi însă, Țiganii au părăsit grupul lingvistic din Nord-Vestul Indiei la o epocă ce nu poate fi mai târzie decât veacul al V-lea după Christos²⁾. Ei se găsesc dar, în țările în care au emigrat, de multă, de foarte multă vreme. Și totuși, nici regiunile fizice diferite prin care au trecut, nici popoarele diferite în mijlocul cărora au trăit, nu le-au schimbat în chip simțitor structura bio-chimică a sângelui.

Constatările de acest fel, privitoare la asemănările și deosebirile dintre popoare, precum și ipotezele privitoare la originile lor, sunt de sigur interesante. Valoarea lor este însă, deocamdată, numai relativă. Nouile metode bio-chimice, deși de o incontestabilă utilitate din punct de vedere medical, nu par încă destul de sigure din punct de vedere antropologic. O sumă de motive ne împun încă rezerve, destul de serioase. Asupra acestor motive de îndoială trebuie să aruncăm o privire în capitolul următor.

1) N. Lahovary, op. cit., p. 152.

2) Cf. Meillet, *Les langues du monde*, p. 33.

DIFICULTAȚI ȘI INCERTITUDINI

Concluziile antropologice care s'au tras, nu fără oarecare grabă, din primele cercetări făcute asupra grupelor sanguine și pe care le-am trecut în revistă în capitolul precedent, se întemeiază pe ipoteza, susținută de von Dungern și Hirszfild, că există două rase bio-chimice A și B, după cele două caractere sanguine «dominante» A și B. Această părere a fost însă contestată, între alții, de Morgan, care i-a opus ipoteza «alleliei multiple», și mai ales de Bernstein, care a adăugat celor două caractere, A și B, un al treilea, R. Ar exista adică, după acest din urmă învățat, trei rase bio-chimice, nu două¹⁾. Spre a nu intra în amănunte asupra «perechilor allelomorfe multiple» care, fiind prea complicate, ne-ar duce prea departe, ne vom mărgini să relevăm forma, mult mai simplă și mai izbitoare, pe care a dat-o acestei obiecții, ceva mai târziu, Mendes-Correa. Precum am văzut, v. Dungern și Hirszfild considerau pe oamenii din grupa sanguină O ca nealcătuind o rasă bio-chimică deosebită. O asemenea părere însă, obiectează Mendes-Correa, duce la concluzia absurdă că există oameni normali, din punctul de vedere al structurii sângelui, cari nu suferă adică de o alterare patologică a acestei structuri, dar cari n'au totuși «rasă bio-chimică». Iar dacă admitem, ceea ce pare inevitabil, că ei formează o a treia rasă bio-chimică, atunci «înducele de rasă», cu care au operat până acum antropologii și care se întemeia numai pe raportul numeric dintre cele două rase A și B, în-

1) F. Bernstein, Ergebnisse einer biostatistischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen, in Klinische Wochenschrift, 1924, și Zusammenfassende Betrachtungen über die erblichen Blutstrukturen des Menschen, in Zeitschrift für Abstammungslehre, Bd. 37, 1925.

cețcază de a mai fi valabil¹⁾. Cu el, am putea adăoga, își pierde valoarea și «indicele de deosebire».

Cercetările lui Ottenberg, care au arătat că în anumite regiuni geografice există populații la care predomină grupa sanguină O, au întărit considerabil obiectiile de acest fel. La Pieile Roșii din America de Nord bunăoară, numărul indivizilor ce aparțin grupei O se ridică la 63%. În același caz se găsesc Australienii, locuitorii insulelor Filipine și Islandezii. Ottenberg a propus astfel o sporire a numărului «tipurilor» antropologice, din punctul de vedere al structurii sângelui²⁾. Von Dungern și Hirszfild admiteau, pe baza indicelui bio-chimic pe care l-am văzut, numai trei: 1) tipul european, cu un indice mai mare de 2,5; 2) tipul asiatico-african, cu un indice mai mic de 1; 3) tipul intermediar, cu un indice cuprins între 1 și 2,5. Ottenberg propune șase tipuri, care sunt: 1) tipul european, cuprinzând majoritatea popoarelor europene, cu indicele mediu 2,92; 2) tipul intermediar, cuprinzând pe Arabi, Turci, Ruși și Evreii spanioli, cu indicele mediu 1,48; 3) tipul hunic, cuprinzând pe Japonezi, Chinezii din Sud, Ungurii și Evreii din România, cu indicele mediu 1,64; 4) tipul indo-manciurian, cuprinzând pe Coreeni, Manciurieni, Chinezii din Nord, Țiganii din Ungaria și Induși, cu indicele mediu 0,78; 5) tipul africano-sud-asiatic, cuprinzând pe Senegalezi, Negrii din America de Nord, Madegași, indigenii din Sumatra și din Java și pe Anamiți, cu indicele mediu 0,96; 6) tipul pacifico-american, cuprinzând Pieile Roșii din Nordul Americii, pe Australieni, Islandezi și locuitorii insulelor Filipine, cu indicele mediu 5,72.

Un alt biolog, Snyder, pornind tot dela obiectiile lui Bernstein și calculând altfel frecvența caracterelor sanguine A, B și R, a ajuns să stabilească 7 tipuri antropologice³⁾. Întru cât unele din aceste tipuri reproduc pe acelea ale lui Ottenberg, iar celelalte nu sunt prea diferite, nu credem util să le mai reproducem. Ne mărginim să rele-

1) A. Mendes-Correa, Sur les prétendues «races» sérologiques, în *L'Anthropologie*, t. 36, 1926, și Sur la valeur anthropologique des groupes sanguins, în *Le Sang*, 1927, No. 4.

2) R. Ottenberg, A classification of human races based on geographical distribution of the blood groups, în *Journ. americ. medic. Assoc.*, t. 84, 1925, și Races differentiated by blood groups, în *Eugenical News*, t. 10, 1925.

3) L. H. Snyder, Human blood groups and their bearing on racial relationship, în *Proc. nat. Acad. Sc. U. S. A.*, t. 11, 1925, și Human blood groups, their inheritance and racial significance, în *Americ. Journ. of physic. Anthropol.*, t. 9, 1926.

văm părerea acestui învățat că tipul sanguin primordial ar fi cel pe care îl reprezintă grupa O, a oamenilor cu sânge lipsit de aglutinogenele A și B. Cele două «rase bio-chimice», admise de v. Dungern și Hirsfeld, rasa A și rasa B, ar deriva din acest tip primordial, care ar fi, se înțelege, mai vechiu, și ar fi luat naștere, cea dintâi în Europa, cea de-a doua în Asia și Africa. Pieile Roșii din America de Nord și indigenii din Australia ar reprezenta astăzi acea rasă bio-chimică primordială. Dovadă ar fi indicele lor bio-chimic mai ridicat decât al tuturor celorlalte popoare. După Snyder, Indienii din America de Nord ar avea indicele bio-chimic (calculat cu ajutorul formulei $I = \frac{A + AB}{B + AB}$) de 7.70. Coca și Deibert au găsit chiar la câțiva Indieni americani un indice și mai mare: 9,23¹⁾.

Dacă ne întorcem dela punctul de vedere antropologic la cel strict biologic, găsim alte motive de îndoială, care confirmă și în parte desvoltă pe cele precedente. Dela începutul cercetărilor asupra isohemaglutinării, inaugurate cum am văzut de Landsteiner, s'au ivit nedumeriri cu privire la numărul factorilor bio-chimici ai acestui fenomen. Încă din 1903 Langer afirma că găsise în unele cazuri, în probele de sânge cu care făcuse experiențe, șease aglutinine, nu numai două, cum se credea²⁾. În 1911, v. Dungern și Hirsfeld au constatat de asemenea unele «neregularități» în reacțiunile serologice și au crezut că grupa sanguină A trebuie considerată ca fiind alcătuită în realitate din trei sub-grupe diferite. În 1913, Guthrie și Huck au supus «neregularitățile» de acest fel, ce mai fuseseră constatate, în același timp, și de alții, unui examen amănunțit. La un individ, bunăoară, pe care îl desemnau prin inițialele C. T., au găsit o neregularitate ce le-a atras în deosebi atenția. Sângele lui era aglutinat de serul indivizilor din grupa sanguină A. El trebuia dar să aparțină grupei sanguine B; sângele lui trebuia să cuprindă adică aglutinogenul B. Ca atare însă, el trebuia să dispună și de aglutinina α, și serul lui trebuia să aglutineze sângele indivizilor din grupa A și din grupa AB. Aceasta însă nu se întâmpla în niciuna din încercările făcute, care au fost destul de numeroase. Concluzia firească era că sângele individului C. T. cuprindea aglutinogenul B, dar nu cuprindea nicio aglutinină. Intru cât lipsa aglutinogenelor A și B

1) Cf. Paul Steffan, Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 420.

2) I. Langer, Ueber Isoagglutinine beim Menschen, in Zeitschrift für Heilkunde, Bd. 24, 1903.

se desemna, cum am văzut, prin litera O, desemnându-se lipsa aglutinanelor α și β prin litera o, s'a ajuns, pentru individul C. T., la formula bio-chimică B-o, — ceea ce constituia o abatere evidentă dela formulele celor 4 grupe sanguine, care erau β , A- β , B- α AB-o. Continuând însă cercetările, Guthrie și Huck au constatat că sângele individului C. T., deși lipsit de aglutininele cunoscute, aglutina totuși sângele unor anumiți alți indivizi. Și au tras de aici concluzia că în sângele individului C. T. trebuia să existe o aglutinină specială, încă necunoscută, iar în sângele acelor anumiți indivizi, cu cari se făcuseră încercările, trebuia să existe de asemenea, un aglutinogen special, încă necunoscut. Fiindcă aglutinogenele cunoscute erau desemnate prin literile A și B, Guthrie și Huck au desemnat noul aglutinogen presupus prin litera C. Noua aglutinină presupusă a fost desemnată la rândul ei prin litera c. Acești biologi au stabilit astfel existența unei a treia perechi de factori de isohemaglutinare. Primele două perechi fiind A- α și B- β , a treia pereche era C-c¹).

Către sfârșitul anului 1923, alți doi biologi, Coca și Klein, au presupus existența unei a patra perechi de factori de isohemaglutinare, pe care au desemnat-o prin literele X-x²). În sfârșit, un an mai târziu, Guthrie și Pessel au crezut că trebuiau să admită existența altor două perechi de asemenea factori, pe care le-au desemnat prin literele D-d și Q-q³). Lucrările de control, ce s'au început firește imediat de către mai toțiologii pe cari îi interesau aceste probleme, au dat rezultate diferite, în analiza cărora nu putem intra fiindcă ar reclama dezvoltări mai întinse. Ne vom mărgini să subliniem faptul că, în general, s'a admis necesitatea existenței unor aglutinogene și aglutinine «accesorii», spre a se putea explica «neregularitățile», a căror constatare se impunea tuturor. Ca sigură s'a recunoscut însă, deocamdată, numai existența perechii prime de factori de isohemaglutinare, pe care o stabiliseră Guthrie și Huck, pe-

1) C. G. Guthrie and I. G. Huck, On the existence of more than four isoagglutinin groups in human blood, in Bull. Hopkins Hosp., t. 34, 1923, și Further studies on blood grouping. Antigenic properties of two types of Group II erythrocytes, in Bull. Hopk. Hosp., t. 35, 1924.

2) A. Coca and H. Klein, A hitherto undescribed pair of isoagglutination element, in human beings, in Proc. Soc. exper. Biol. and Medic. t. 26, 1923.

3) Guthrie and Pessel, Further studies on blood grouping. The varied types of group IV blood, in Bull. Hopk. Hosp., t. 35, 1924, și Further studies on blood grouping. The demonstration of two additional isoagglutinins (d and q) in human blood, in Bull. Hopk. Hosp., t. 35, 1924.

rechea C-c, căreia Simson i-a dat, în 1926, forma C- γ . Simetria cerea, în adevăr, ca celor două perechi A- α și B- β să li se adauge o pereche cu aceeași fizionomie, care nu putea fi decât C- γ .

În sfârșit, Landsteiner, care admisesese în 1926 existența acestei a treia perechi de factori de isohemaglutinare, utilizând ulterior o metodă tehnică nouă, a descoperit în 1927 și 1928, pe cale imunologică, alte trei aglutinogene, pe care le-a desemnat prin literele M, N, P. Curios părea faptul că nu se puteau descoperi și aglutininele corespunzătoare, care să formeze, cu aceste aglutinogene noi, perechile obicinuite. Totuși, Landsteiner a izbutit să provoace prin injec-tarea, de mai multe ori repetată, a unui sânge cuprinzând aglutino-genul M, la un individ ale cărui globule roșii nu cuprindeau acest factor, apariția unei aglutinine «anti-M»¹⁾.

Am mai putea odăoaga că, tot în 1928, Thomsen a venit cu noi diferențieri. El a găsit că grupa serologică primitivă, pe care Landsteiner o înseamnăse cu A, cuprinde în realitate două tipuri sanguine diferite. Și Landsteiner avusese această impresie, dar el considera cele două varietăți, A₁ și A₂, ca subordonate grupei A. Thomsen recunoaște că ele au ceva comun: puțința de a «lega» deopotrivă aglutina α sau «anti-A». Ele diferă însă prin puterea lor de a produce acest efect. A₁ leagă mai tare aglutinina în chestie; reacțiunea ce se produce e adică mai accentuată. Deosebirea poate fi numai cantitativă, dar poate indica și o structură bio-chimică diferită. Considerate din punct de vedere «genetic», varietățile A₁ și A₂ pot fi așezate alături de celelalte grupe, într'un raport de coordonare Am avea astfel, zice Thomsen, șase tipuri sau grupe sanguine: O, A₁, A₂, B, A₁B, A₂B²⁾. Relevând acest fapt, Paul Steffan, când vorbește de reprezentările grafice ale rezultatelor obținute, în studiul raselor, cu diferitele indice sanguine, zice că, dacă numărul aglutinogenelor de luat în considerație se va mări încă, cum pare probabil după cercetările lui Thomsen, va trebui să se recurgă la reprezentări stereo-

1) Landsteiner and Levine, A new agglutinable factor differentiating individual human bloods, în Proc. Soc. experim. Biol. and Medic., t. 24, 1927; Further observations on individual differences of human blood, în aceeași publicație, din același an; On individual differences in human blood, în Journ. of experim. Med., t. 47, 1928.

2) Oluf Thomsen, Ueber die Existenz den vier Landsteinerschen Gruppen beigeordneter oder untergeordneter Blutgruppen, în Zeitschrift für immunol. Forschungen, Bd. 57, 1928, și Serologie der Blutgruppen, în Handbuch der Blutgruppenkunde, hrg. von Paul Steffan, 1932, Teil 2.

metrice. Se recunoaște astfel, indirect, că numărul factorilor ce determină fenomenele de aglutinare nu e încă definitiv stabilit și că prin urmare concluziile antropologice respective nu pot fi decât provizorii ¹⁾.

Examinând, la rândul său, rezultatele cercetărilor privitoare la numărul factorilor determinanți ai structurilor bio-chimice, Ionescu-Mihăiești crede că ele nu modifică, deocamdată, schema clasică a celor patru grupe sanguine. Argumentul pe care se întemeiază e lipsa unor aglutinine corespunzătoare nouilor aglutinogene M, N și P, descoperite de Landsteiner. «Acele importante studii asupra specificității aglutinogenelor conținute în hematii arată, foarte limpede, marea diversitate a structurilor sanguine la diferiții indivizi. Dar prin faptul că acestor aglutinogene, puse în evidență de serurile imune, nu li se găsesc isohemaglutinine corespunzătoare în serurile omenesti, urmează că, în momentul de față, orice modificare a schemei clasice a celor patru grupe ar fi prematură ²⁾. Să reținem din aceste cuvinte recunoașterea «marei diversități a structurilor sanguine la diferiții indivizi», care, cum vom vedea mai jos, nu este indiferentă din punct de vedere antropologic. Cât despre aglutinogenele de care e vorba, ar fi anevoie de susținut că ele nu joacă niciun rol în structurile sanguine respective. Faptul că nu le cunoaștem încă funcțiunile nu ne îndreptățește să credem că ele sunt inutile. De altfel, indicele bio-chimic de rasă, calculat numai cu ajutorul primelor aglutinogene descoperite, A și B, este așa de variabil, încât suntem siliți să ne întrebăm, dacă poate exprima exact structurile sanguine. Teama că nu le exprimă nici măcar aproximativ nu pare absurdă. În adevăr, pe măsură ce analizele s'au înmulțit, constanța pe care credeau că o puteau afirma v. Dungern și Hirsfeld a făcut loc unor divergențe impresionante. Iată bunăoară câteva țifre, luate din tabloul general al rezultatelor obținute prin asemenea analize, până la sfârșitul lui 1929, pe care îl publică Paul Steffan în cartea sa recentă ³⁾. El ne dă în acel tablou, alături de «indicele de specie sanguină» asupra căruia vom reveni mai jos, și «indicele bio-chimic de rasă» pe care l-am văzut și la care ne referim acum spre a-i examina constanța. Li vom cerceta dar valorile numerice, așa cum au fost stabilite cu privire la unul și același popor, din una și aceeași pro-

1) Paul Steffan, *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 394.

2) *Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain*, p. 48.

3) *Handbuch der Blutgruppenkunde*, 1932, p. 396.

vincie, de unul și același autor. Și anume, vom lua ca exemple rezultatele obținute de Gundel, prin analiza sângelui Germanilor din Schleswig-Holstein, adăogând numai, din când în când, ca termeni de comparație și confirmare, rezultatele obținute de alți cercetători asupra Germanilor din alte părți. Spre a ușura cuprinderea cu o singură privire a rezultatelor în chestie, le-am așezat în ordinea descrescândă a valorilor numerice obținute; am păstrat, în același timp numărul de ordine din tabloul lui Steffan, pentru control.

<u>No. de ord.</u>	<u>Cercetătorul și populația</u>	<u>Indicele biochimic de rasă</u>
4 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . .	44,86
5 . .	» » » » . .	10,67
8 . .	Klein, Germani din Taunus	6,07
12 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein . . .	3,06
13 . .	» » » »	2,24
15 . .	» » » »	3,00
16 . .	» » » »	4,86
22 . .	Schütz und Steffan, Germani din Schwansen . .	5,35
23 . .	Schlossberger und andere, Germani din Wetterau	4,46
25 . .	Wiechmann, Germani din Rheinland	34,00
27 . .	Buchner, Germani din Ostfriesland	3,63
106 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein	2,85
107 . .	Iakobsohn, Germani din Berlin	2,50
158 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein	2,29
190 . .	Otto, Germani din Potsdam	2,02
214 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein	1,96
265 . .	» » » »	1,76
277 . .	» » » »	1,54
308 . .	» » » »	1,51
362 . .	Steffan, Germani din Westfalen	1,45
469 . .	» » » »	1,23
523 . .	Gundel, Germani din Schleswig-Holstein	1,13

Aceste variații, care au început a fi observate de timpuriu, au făcut pe unii biologi să propună alte formule pentru calcularea unor indici, care să exprime mai bine structurile sanguine. Indicelui pe care l-am văzut: $I = \frac{A+AB}{B+AB}$ și care a fost găsit insuficient, mai întâi fiindcă nu ținea socoteală de grupa O și al doilea fiindcă amesteca,

și la numărător și la numitor, indivizii cu sânge A și cu sânge B, i s'a dat numărul de ordine 1, însemnându-se astfel cu I_1 , — și alte formule i-au urmat. Așa au fost: formula lui Lattes $I_2 = \frac{A}{B}$, formula

lui Leveringhaus $I_3 = \frac{O + A}{O + B}$, formula lui Wischnewsky

$I_4 = \frac{O + 2A + AB}{O + 2B + AB}$, formula lui Melkich $I_5 = \frac{O + A}{B + AB}$, formula lui

Dormanns $I_6 = \frac{A + B + AB}{O}$ și în sfârșit cele două formule ale lui

Routil $I_7 = \frac{O}{A + B + AB}$ și $I_8 = \frac{AB}{O + A + B}$.

În contra tuturor acestor formule Wellisch a ridicat obiecția că nu grupele însele determină proprietățile aglutinatorii ale sângelui, ci «genele» ce caracterizează structurile sângelui. Căci proprietățile care se moștenesc, după legile lui Mendel, nu sunt grupele însele, ci predispozițiile la apariția sau lipsa unora din aglutinogene în globulele roșii. Și numai din combinația, în care se prezintă la copii proprietățile sanguine ale părinților, rezultă grupele din care trebuie să facă parte ei¹⁾. Intemeiându-se dar pe «genele» respective, Wellisch a propus în 1928 formula indicelui genic al speciei sanguine (des blutartigen Genenindex), care se servește de «genele» desemnate

de Bernstein cu literele r, p și q. Această formulă este: $I_0 = \frac{r + p}{r + q}$

Socotind însă că un indice singur nu poate determina destul de precis, din punct de vedere serologic, o populație oarecare, același autor a mai propus formula «indicelui genic al tipul sanguin» (des blut-

typischen Genenindex) care este: $I_* = \frac{r-p}{b}$. Ca să arate superio-

ritatea acestui ultim indice, autorul ne dă două exemple. El compară mai întâi indicele «bio-chimic», cel «specific» și cel «tipic» (adică I_1 , I_0 și I_*) la Bulgari și la Fini. Numerele respective sunt următoarele. Indicele bio-chimic este la Bulgari 2,29 și la Fini 2,29. Cel specific, la Bulgari 1,22 și la Fini 1,22. Cel tipic este însă, la Bulgari 3,36 iar la Fini 3,06. Acest din urmă indice adică poate singur să dife-

1) Wellisch a redactat capitolul special privitor la «ereditatea sanguină» din opera Handbuch der Blutgruppenkunde, editată de Paul Steffan. Pentru părerile citate, a se vedea p. 216.

rențieze aceste două popoare, care sunt înrudite, e drept, dar nu sunt identice. În al doilea exemplu, Wellisch compară în același mod cele trei indice la Coreanii din Keiko, la Chinezii din Shanghai și la Igorații din Filipine. Indicele bio-chimic este la toate aceste populații 1,09; indicele specific e de asemenea, la toate, 1,00; indicele tipic singur diferă, fiind în primul caz 1,18, în al doilea 3,49, iar în al treilea 4,09. Concluzia pe care o trage autorul din aceste exemple este că trebuie să ne servim totdeauna de mai multe indice. Căci «un indice unic, care să poată determina fără echivoc o rasă sau un popor... nu există și nu poate exista»¹⁾.

Rămâne, firește, deschisă întrebarea, dacă mai multe indice nesigure pot duce la siguranță. În adevăr, fiecare din indicele, atât de numeroase, pe care le-am trecut în revistă, avea rolul să înlăture nesiguranța în care lăsau pe cercetători cele anterior propuse. Cel din urmă este, până acum, indicele «tipic» propus de Wellisch. Este el mai sigur decât celelalte? Analiza rezultatelor obținute, în aplicarea lui pe o scară mai întinsă, nu numai la cazuri izolate ca în exemplele de mai sus, ne arată că valoarea lui e tot atât de relativă. Așa bunăoară, în tabloul menționat de Paul Steffan la pagina 429 a operei citate, dar anexat la sfârșitul ei, găsim, la aceleași popoare, variații ale indicelui «tipic», care sunt tot atât de mari ca acelea ale indicelui «bio-chimic», pe care le-am relevat mai sus. Găsim bunăoară, ca indice tipic, la Germanii din Danzig 1,62; la cei din Viena 2,00; la cei din Rostock 3,11; la cei din Freiburg im Breisgau 4,02; la cei din München 5,10; la cei din Osnabrück 6,92; la cei din Delbrück 8,13. Mai mult chiar, la Germanii din aceleași localități găsim indice tipice foarte diferite. Găsim bunăoară la Germanii din Schleswig-Holstein o primă țifără 2,67; o a doua 3,77; o a treia 4,41; o a patra 14,54. Găsim de asemenea la Germanii din Eifel o primă țifără 9,99 și o a doua 51,35. Aceleași variații ne izbesc și când e vorba de alte popoare. Găsim bunăoară la Italienii din Triest țifra 3,17 și țifra 4,01. Găsim de asemenea la Italienii din Sardinia 4,62 și 5,60. Găsim în sfârșit la Italienii din Milano 5,76; la cei din Malta 8,49; la cei din Torino 9,18. Tot așa de mari sunt variațiile la Greci. Cei din Mariupol au indicele tipic 0,88 care e cel mai coborât; urmează apoi, în tabloul citat, alte două grupe de Greci, fără nicio indicație geografică, cu indicele 3,08 și 5,89; la care se adaugă în

1) S. Wellisch, în studiul citat din Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 217.

sfârșit Grecii din Asia Mică cu 7,26; cei din Grecia continentală cu 7,64; cei din Creta cu 7,91. La Evrei găsim variații mai puțin mari, dar totuși considerabile. Cei din Crimeea au ca indice tipic țifrele 0,67 și 2,14; cei din România 1,12; cei din Ucraina 1,33; cei din Asia centrală 1,62; cei din Irkutsk 1,86; cei din Moscova 2,06; cei din Odesa 2,25 și 2,81; cei din Olanda 4,21; cei din Berlin 4,43. Și mai mici sunt variațiile la Negri. Cei din Senegal au indicele 2,65; cei din Katanga 3,08; Madegașii 3,86; triburile Bantu 4,00; Cafrii Macossa 4,15. În schimb, variațiile sunt foarte mari la indigenii americani. Peruanii au indicele 6,26; Groenlandezii 9,80; Indienii din Argentina 37,44; cei din America de Nord 38,05 și 183,40; cei din Novajo 353,00.

Având astfel, la toate popoarele, valori atât de diferite, indicele tipic al lui Wellisch nu mai poate caracteriza cu destulă siguranță pe niciunul. Căci este evident că putem găsi, ca indice tipic, una și aceeași țifră, ca număr întreg sau cu o variație de o zecimală, la indivizi aparținând unor popoare foarte diferite. Mai este posibilă în acest caz diferențierea lor etnică prin analiza sângelui? Oricine aruncă o privire asupra tabloului 4 al lui Paul Steffan, urmând liniile orizontale, poate găsi fără greutate asemenea cazuri. Așa bunăoară, cu indicele 1,62 găsim pe Evreii din Asia centrală, pe Germanii din Danzig, pe Polonezii din Kielce. Cu un indice foarte apropiat mai găsim pe Finlandezi, cari au 1,61. Tiganii din Ungaria și Japonezii din Akita au, de asemenea, un indice foarte apropiat de cele precedente: 1,64. Cu indicele 2,63 găsim pe Negrii din Jamaica, pe Armenii dela Nord de Tiflis, pe Germanii din Berlin și din Harz. Cu indicele 3,08 găsim pe Negrii din Katanga, pe Greci și pe Sârbi; cu indice foarte apropiate mai găsim pe Lituanieni, cari au 3,07 și pe Chinezii din Fukien, cari au 3,06. Cu indicele 3,37 găsim pe Germanii din Iena și pe Japonezii din Ischikawa. Cu indicele 4,00 găsim pe Negrii din triburile Bantu și pe Germanii din Oberlahnstein, de pe malul Rinului. Cu indicele 4,12 găsim pe Negrii din Jorula și pe Germanii din Münster. Cu indicele 4,20 găsim pe Negrii din America de Nord și pe Germanii din Ungaria. Cu indicele 4,62 găsim pe Italienii din Sardinia și pe Englezii din Scoția. Cu indicele 5,10 găsim pe așa numiții Negrito din Filipine și pe Germanii din München. Cu indicele 6,01 găsim pe Portughezi și pe Belgieni. Cu indicele 8,03 găsim pe Englezii din Anglia și pe Micronezienii din insulele Palau.

Paul Steffan mai utilizează datele din tabloul de care ne ocu-

păm, spre a determina «locul serologic» al popoarelor în «triunghiul raselor». Se înțelege sub acest din urmă nume un triunghi echilateral, ale cărui vârfuri se însemnează cu literele O, A și B, reprezentând cele trei feluri de sânge. Streng a observat că într'un asemenea triunghi suma distanțelor unui punct interior de cele trei laturi este egală cu înălțimea lui. Dacă dar se consideră vârfurile O, A, B ca «poli rasiali» din punct de vedere bio-chimic, se poate fixa «locul serologic» al unui popor prin distanțele lui de cele trei laturi OA, OB și AB, — distanțe reprezentate de valoarea frecvenței relative a celor trei feluri de sânge O, A și B, — sau r , p și q , — la indivizii ce îl compun. Amănuntele acestui procedeu grafic se pot vedea în desvoltările lui Wellisch, din opera citată ¹⁾. Cu acest procedeu, Paul Steffan a alcătuit hărți ce determină «locurile serologice» ale popoarelor ²⁾. În fața lor însă, rămânem tot atât de nedumeriți ca în fața tabloului pe care l-am examinat adineauri. Popoarele care au aceleași indice trebuie să aibă, în triunghiul raselor, «locuri serologice» apropiate. Iar concluzia ar fi că ele trebuie să aibă origini comune. Putem formula însă o asemenea concluzie, când e vorba de Negrii din Jamaica și de Germanii din Berlin, cari au, și unii și alții, indicele tipic 2,63? Sau când e vorba de Negrii Bantu din Africa și de Germanii din Oberlahnstein de pe malul Rinului, cari au, deopotrivă, indicele 4,00? Sau, în sfârșit, când e vorba de Micronezienii din insulele Palau și de Englezii din Anglia, cari au, fără deosebire, indicele 8,03?

Paul Steffan însuși recunoaște că asemenea concluzii nu s'ar putea trage decât numai cu unele condiții, al căror caracter ipotetic este evident. Cea dintâi din acele condiții este presupunerea că raporturile structurilor sanguine din masa unei populații rămân aceleași în toate generațiile ce-i asigură durata în timp. Se poate face însă, fără niciun risc, o asemenea presupunere? A doua condiție ar fi ipoteza că coincidența geometrică sau apropierea, mai mare sau mai mică, pe hărțile serografice, a două sau mai multe popoare, manifestă înrudirea lor genealogică. Dacă însă, la rigoare și cu rezervele pe care le vom vedea mai jos, prima condiție ar putea fi considerată ca fiind, mai mult sau mai puțin, realizată de ereditatea structurilor sanguine, despre a doua condiție Paul Steffan însuși zice că «ea nu este încă dovedită» ³⁾.

1) Handbuch der Blutgruppenkunde p. 218—224.

2) Ibid., p. 439.

3) Op. cit., p. 438.

Nu e dar de mirare că antropologul german încheie capitolul, în care se găsesc încadrate tablourile și hărțile la care ne referim, cu o frază ce, la prima vedere, pare ciudată, dar care, bine înțeleasă, arată destul de limpede rezerva, ca să nu zicem nesiguranța lui. «Valoarea de căpetenie a indicilor de rasă, căpătate prin examinarea grupelor sanguine, aș vrea s'o văd deocamdată în faptul că, aplicate în mod comparativ, unele lângă altele, permit o impresie totală cât mai deplină, care, ce e drept, e mai cu puțință de analizat, mai întâi și mai bine, cu sentimentul, decât cu metodele exacte ale matematicii eredității»¹). Autorul n'a găsit de cuviință să ne arate, cum s'ar putea analiza cu sentimentul datele din tablourile și hărțile sale. Noi știm că sentimentul e un factor individual și subiectiv care, nefiind călăuzit — și mai puțin încă legat — de regulile generale și obiective ale logicei, poate trage, când îi convine, din orișice date, orișice concluzii. Cu utilizarea unui asemenea factor însă ieșim, în chip vădit, din domeniul științific propriu zis. Cât despre «aplicarea comparativă» a diferitelor indice, — bio-chimic, specific și tipic, — ne putem întreba dacă nesiguranța fiecăruia din ele nu influențează și rezultatele comparărilor. Să ne închipuim că într'un proces depun mai mulți martori cari ar prezenta, fiecare în parte, puține garanții de bună cunoaștere și exactă reproducere a faptelor. Ar mai putea duce la certitudine o eventuală comparare a declarațiilor pe care le-ar face ei?

Paul Steffan însuși revine mai departe asupra acestei «aplicări comparative» a indicilor scoase din analiza sângelui și declară că nici ea nu ne poate da «singură» cheia problemei pe care o constituiesc raporturile dintre rase. Iacă propriile lui cuvinte: «Exemplele de concordanță sanguino-genografică, alături de diversitatea antropografică a raselor (— e vorba, tocmai, de cazuri ca cele pe care le-am relevat mai sus, de rase cu aceleași indice și cu caractere diferite) ne arată că și considerarea comparativă a numerelor relative ale genelor sanguine (indicele specifice și tipice) nu poate să ne ofere singură cheia pentru descifrarea misterului raporturilor dintre

1) Reproducem și în original această frază alambicată: «Den grössten Wert der auf Grund der Ergebnisse der Blutgruppenuntersuchung gewonnenen Rassenindizes möchte ich vorläufig darin erblicken, dass sie vergleichend nebeneinander angewandt einen recht vollkommenen Gesamteindruck vermitteln, der allerdings vorerst vielleicht noch besser mit dem Gefühl als mit den genauem Methoden der Vererbungsmathematik analysierbar ist». — Handbuch der Blutgruppenkunde, p. 433.

rase»¹⁾. Și adaogă, că «nicio metodă nu trebuie utilizată izolat, cu excluderea celorlalte». Metodele de care e vorba aici sunt cele pe care le-am trecut deja în revistă, — cea filologică, cea istorică, cea antropologică, etc. Metoda bio-chimică, ce se credea mai sigură decât ele, se vede astfel nevoită să se întoarcă la ajutorul lor.

Variabilitatea, atât de mare uneori, a indicelor sanguine, la aceleași popoare, precum și identitatea unora din ele, la popoare atât de diferite, au dus chiar la îndoieli cu privire la însemnătatea structurilor bio-chimice în studiul raselor. Din punct de vedere medical, importanța lor este de sigur foarte mare. În anumite situații clinice, care reclamă utilizarea serurilor sanguine sau impun transfuziuni de sânge, determinarea structurilor de care e vorba, ca o condiție inevitabilă a succesului terapeutic, e neapărat necesară. Dar ele privesc, în cazurile de acest fel, pe pacienții respectivi, din punct de vedere strict individual, fără nicio considerație de rasă și deci fără preocupări antropologice sau etnografice. Când e vorba de deosebiri de această din urmă natură, structurile sanguine nu mai au poate aceeași însemnătate. Îndoiala a fost ridicată de Landsteiner însuși. Ca și Mendes-Correa, pe care l-am citat mai sus, acest învățat, care a jucat un rol de frunte în evoluția cercetărilor de acest fel, declară că nu știe dacă structurile sanguine sunt caractere distinctive analoge cu acelea ce deosebesc speciile biologice, de plante sau animale, și care sunt incontestabil, ca atare, specifice. Relevând această rezervă a creatorului concepției grupelor sanguine, Ionescu-Mihăiești îi dă următoarea formă, clară și categorică: «Pare îndoios, după Landsteiner, că se va putea izbuti, odată, să se descopere caractere imunologice strict specifice, pentru rase, asemenea cu acelea ce caracterizează specificitatea speciilor». Și adaogă apoi, imediat: «Structura imunologică a rasei pare a fi mai de grabă determinată de combinații variate ale unui număr nedeterminat de factori bio-chimici»²⁾. După cum însă, în mecanică, rezultanta unui număr nedeterminat de forțe cooperante nu poate fi determinată, tot așa, structurile sanguine ale raselor, dacă sunt produse de «combinații variate ale unui număr nedeterminat de factori bio-chimici» sunt condamnate să rămână nedeterminate. Ni se impune dar, pentru moment cel puțin, o rezervă prudentă față de încercările de dife-

1) Op. cit., p. 448.

2) Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain, p. 71.

renșiere a raselor pe baza analizelor sângelui. Numai viitorul ne poate aduce, în această privință, lumini definitive. Aceasta e, de altfel, și părerea autorului ultim pe care l-am citat. Biologul român crede că «aceste probleme, cu toate lucrările numeroase ce s'au publicat, reclamă încă solide cercetări experimentale»¹⁾.

În afârșit, la temelie întregei teorii bio-chimice a raselor stă, cum am văzut, credința că structurile sanguine sunt strict ereditare. Am văzut de asemenea că marea majoritate a cercetărilor a confirmat această ipoteză. În aproape totalitatea cazurilor observate, structurile sanguine A și B nu apăreau la copii decât dacă existau la părinții lor. O infimă minoritate de cazuri contrare există totuși, ridicând, în această privință îndoiele ce nu trebuiesc trecute cu vederea. Cazurile în care structurile sanguine sunt ereditare reprezintă 99,40% din numărul total al cazurilor studiate. Cele în care aceste structuri nu sunt — sau nu par — ereditare nu reprezintă decât 0,60%. Din 1900 până în 1927 au fost examinate peste 3000 de familii cu aproape 7000 de copii, adică în total, părinți și copii, vreo 13.000 de persoane. În cursul acestor cercetări au apărut excepțiile de care e vorba. Ele au fost explicate de unii prin greșeli de tehnică, comise în cursul analizelor respective, de alții prin faptul că printre copiii examinați se găseau poate și unii nelegitimi, cari aveau adică un alt tată decât cel cunoscut. Gottfried Raestrup susține că, din ultimul punct de vedere, excepțiile sunt inevitabile. «Este incontestabil că cercetările făcute în masă asupra familiilor nu vor confirma niciodată sută la sută teoria eredității, fiindcă nu este un secret pentru niciun cunoscător că se pot găsi foarte ușor, în materialul de examinat, și copii nelegitimi»²⁾. El recunoaște, e drept că excepțiile de care e vorba nu se pot dovedi ca fiind explicabile printr'o asemenea cauză. «Căci care femeie măritată ar mărturisi nelegitimitatea unui copil al ei?» Tocmai de aceea însă, proba definitivă neputându-se face, rămâne posibilă și presupunerea că, în unele cel puțin din excepții, structurile sanguine nu sunt ereditare, ci constituiesc «mutații», că aglutinogenele pot adică să apară la copii și în mod spontan. Ca fenomen biologic, în general, mutațiile au, în adevăr, un caracter excepțional, neproducându-se decât la un număr infim sau chiar la unul singur din indivizii ce alcătuiesc speciile respective.

1) Id., *ibid.*, p. 71.

2) Die Vererbung der Blutgruppenzugehörigkeit, in *Handbuch der Blutgruppenkunde*, p. 353.

Această posibilitate însă pune un coeficient de incertitudine încercărilor pe care le fac antropologii și etnografii de a stabili, pe baza asemănărilor de indice sanguine, legături genealogice între rase, presupunând că unele ar descinde din altele. Rămâne cu puțință ca o rasă oarecare să fi luat naștere, la început, printr'o mutație bio-chimică, adică prin apariția spontană la câțiva oameni sau chiar la unul singur, a unor anumite caractere sanguine. Transmițându-se apoi prin ereditate, acele caractere s'au întins, s'au generalizat, și au ajuns, după un timp mai îndelungat, să distingă o grupă întreagă de oameni. Relevând faptul că excepțiile la regula eredității structurilor sanguine sunt atât de puțin numeroase, Ionescu-Mihăiești zice în lucrarea citată că ele n'o pot infirma ¹⁾. Din punct de vedere medical, de sigur. Când e vorba de întrebuintarea unui ser sau de o transfuziune de sânge, într'o situație clinică gravă, o incertitudine care nu e nici măcar de 1% poate fi, în cazurile urgente cel puțin, neglijată. Din punct de vedere antropologic însă, lucrurile iau o altă înfățișare. Când e vorba de formarea unei rase de oameni, trebuie să ne gândim că timpul joacă un rol important. Apariția spontană a unei structuri sanguine nouă, în 0,1% cazuri numai, într'o generație dată, poate duce în generațiile următoare la schimbarea caracterelor bio-chimice ale unui număr din ce în ce mai mare de oameni și, după câteva veacuri, poate crea o rasă bio-chimică nouă.

Ne mai rămâne, în sfârșit, să cercetăm dacă structurile sanguine, așa cum au fost stabilite până acum, ne-ar putea servi, în vreun fel, să ne lămurim determinismul formelor culturii. Există vreo legătură între structura bio-chimică a unui popor și manifestările lui culturale? În principiu, ar trebui să existe. De fapt însă, rezultatele analizelor sanguine de până acum nu îndreptățesc o asemenea presupunere. După tabloul întocmit de L. și H. Hirsfeld, bunăoară, Italienii și Germanii au același indice bio-chimic: 2,8. Tot așa, Austriicii și Bulgarii au, deopotrivă, indicele 2,6. Ce concluzii am putea să tragem din aceste constatări? De fapt, manifestările culturale ale acestor diferite popoare sunt diferite. Dar să zicem că «indicele bio-chimic», împotriva căruia s'au ridicat, cum am văzut, mai multe obiecții, nu e sigur. Să recurgem dar la «indicele tipic» al lui S. Wellisch, cu ajutorul căruia a întocmit Paul Steffan tabloul «rasial» de care ne-am ocupat mai sus. Am găsit într'însul, de ase-

1) Op. cit., p. 60.

menea, indice comune la popoare diferite; am găsit, bunăoară, la Negrii din Jamaica și la Germanii din Berlin indicele 2,63; am găsit la Micronezienii din insulele Palau și la Englezii din Anglia indicele 8,03. Ce concluzii am putea trage din astfel de constatări? Manifestările culturale ale popoarelor respective fiind, nu numai diferite, ci cu totul diferite, n'am putea conchide decât că structurile sanguine n'au nicio influență asupra vieții sufletești. O asemenea concluzie însă ar fi, după toate probabilitățile, greșită. Mai prudent este să zicem că cercetările de acest fel, fiind de abia la început n'au ajuns încă la rezultate definitive și nu ne pot da încă lumini destul de sigure. Trebuie să așteptăm dar, cu privire la problemele de care e vorba, hotărârile viitorului. O asemenea prudență e cu atât mai necesară, cu cât, în știință, nici chiar teoriile cele mai bine stabilite nu pot fi considerate ca definitive. Noul descoperiri pot oricând să le modifice sau să le înlăture. Cât de sigură părea bunăoară, în fizică, teoria ondulatorie a luminii. Și totuși, astăzi fizica se întoarce la teoria corpusculară, ce părea definitiv abandonată de un veac încoace.

Nici pe calea analizei sângelui nu putem dar ajunge, cel puțin nu încă, la stabilirea unui «specific național», în înțelesul în care se afirmă existența unui asemenea factor determinant al manifestărilor culturale.

PSIHOLOGIA POPOARELOR

Să trecem acum la a doua din ipotezele pe care le-am făcut la început, aceea anume că complexul de caractere ce ar alcătui specificul național n'ar avea nimic invariabil. S'ar părea, la prima vedere, că o asemenea ipoteză ar exclude cu desăvârșire existența unui specific național și că, prin urmare, n'am avea de ce să ne pierdem vremea, analizând-o mai de aproape. Ne vom încredința însă ceva mai departe că o asemenea atitudine, strict negativă, n'ar fi îndreptățită. Fără a ne oferi unitatea și fixitatea, să zicem absolute, pe care își propuneau, cel puțin ca un «*pium desiderium*», să ni le dea partizanii teoriei raselor, ipoteza la care trecem acum ne poate permite să ajungem la unități și fixități, ce e drept relative, dar care nu sunt lipsite de interes, nici de utilitate, din punctul de vedere ce ne preocupă.

Pe când însă teoria raselor se întemeia, sub ambele ei forme, mai mult pe caracterele fizice ale oamenilor, — pe care le lua, cel puțin, ca bază de clasificare, — ipoteza în studiul căreia intrăm acum se servește mai mult, dacă nu exclusiv, de caracterele psihice ale lor, spre a alcătui cu ele «tipuri» mai mult sau mai puțin distinctiv.

În adevăr, oricât ar varia ca statură, ca formă a craniului, ca lungime a feței, ca culoare a pielii sau a părului sau a ochilor, diferenții indivizi ce alcătuiesc un popor au totuși ceva comun, ceva care le dă oarecum un *aer de familie*, cum se zice cu expresia obicinuită. Acest «ceva» e un amestec, destul de complex, de atitudini, predilecții și deprinderi sufletești. În compoziția lui intră un anumit mod de a privi lucrurile și de a prețui însemnătatea lor, un anumit mod de a reacționa față de fenomenele naturii sau de întâmplările vieții, un anumit mod de a se comporta cu semenii, în raporturile sociale, etc.

O sumă de expresii familiare ne arată, că noi stabilim între diferitele popoare, din toate aceste puncte de vedere, unele deosebiri, pe care le luăm apoi ca termeni uzuali de comparație. De câte ori nu zicem, bunăoară, că un om, al cărui mod de a lucra, într'o împrejurare dată, voim să-l dezaprobăm, procedează *turcește*. Prin această caracterizare, devenită curentă, înțelegem să afirmăm că omul în chestie lucrează în mod arbitrar, conducându-se numai de bunul său plac, fără să țină seamă nicidecum de normele, juridice sau sociale, ce regulează cazurile ca cel de care e vorba. Ceca ce presupune, evident, că în mintea noastră un asemenea mod de a proceda caracterizează un anumit *tip etnic*, — tipul, anume, pe care îl considerăm ca reprezentând poporul turc. Tot așa, de câte ori nu zicem, că un om cu o structură sufletească complicată și obscură, care una spune și alta face, care umblă pe căi piezișe, care trage sfori și montează intrigi, este *un bizantin*. Aceasta presupune, de asemenea, că în mintea noastră un astfel de mod de a proceda caracterizează un anumit *tip etnic*, — care, ce e drept, a devenit de mult istoric, dar a rămas, ca termen de comparație, până astăzi, fiindcă din nefericire n'a încetat de a fi o realitate individuală destul de răspândită. Tot așa, ca să mai luăm un exemplu, din cele mai curente, când cineva părăsește o adunare de oameni, de orice fel ar fi, evitând să atragă atenția, ca să nu deranjeze sau să nu jeneze pe nimeni, obicinuiți să zicem că pleacă *englezește*. E o expresie care presupune de asemenea că ne referim la un anumit tip etnic, — acela al poporului englez. Iar ca contrast, când voim să stigmatizăm vulgaritatea gălăgioasă sau trivialitatea ostentativă a unora din semenii noștri, zicem că se poartă *șigănește*, — referindu-ne, iarăși, la un anumit *tip etnic*, destul de cunoscut.

Fie că ni le întocmim noi înșine, pe baza experiențelor noastre proprii, fie că le primim, înjghebate gata, dela alții, mărginindu-ne numai a le utiliza, tipurile acestea, întru cât se întemeiază de obicei pe impresii subiective sau, în cel mai bun caz, pe observări ce n'au nimic științific, sunt, firește, destul de vagi. Ele există, totuși, și nu arareori influențează conduita noastră, în viața de toate zilele. Ba chiar, influențează uneori și conduita oamenilor politici sau a șefilor militari, în împrejurări mai importante sau de-a-dreptul grave. Câte socoteli, bunăoară, — ale diplomaților sau ale comandanților de armate, — nu s'au întemeiat, în timpul războiului mondial, pe «psihologia» adversarilor, ce se reducea, de obicei, la anumite «tipuri»? Fiecare din beligeranți conta pe anumite moduri de a

gândi și de a lucra ale celor cu care avea să lupte, — și își potrivea acțiunea cu reprezentările pe care le avea, în aceste privințe. Acele moduri de a gândi și de a lucra, sau reprezentările în care se întrupau, alcătuiau «tipurile» psihologice ale popoarelor respective.

În același mod se procedează și în lumea afacerilor. Fiecare negustor, bunăoară, ține seamă de «felul» de a fi al clienților săi, — de gusturile lor, de culanța sau îndărătnicia lor la tocmeală, de exactitatea sau neglijența lor la plată, etc. — și se conduce cu fiecare dintrînșii după «imaginea» pe care și-o face despre el, adică după «tipul» lui psihologic, — care poate avea, adesea, un colorit etnic. Iar în marea industrie cu caracter internațional, exportatorii fac chiar studii speciale asupra piețelor străine pe care voiesc să le câștige pentru mărfurile lor, notând toate particularitățile psihologice, atât ale comercianților cât și ale publicului consumator. Ei ajung astfel să-și construiască pentru diferitele popoare, cu care voiesc să lucreze, anumite «tipuri» psihologice, cu care își adaptează apoi modurile diferite de a proceda.

Tipurile de felul acesta, empiric construite de cei interesați s'o facă, din diferitele puncte de vedere practice pe care le-am văzut, constau în complexuri mărginite de caractere psihice, care tind să deosebească diferitele categorii de oameni, nu numai sau nu atât după naționalitatea lor, cât mai ales după îndeletnicirile lor obicnuite sau după diferitele situații în care se pot găsi. Ele variază, ca atare, considerabil, după punctele de vedere din care sunt alcătuite. Putem găsi astfel mai multe — sau chiar foarte multe — tipuri, care coexistă, în același timp, la unul și același popor. Asemenea tipuri nu pot fi, se înțelege, decât variabile și puțin precise.

Pe un plan superior, întâlnim încercările oamenilor de știință de a construi tipuri unitare, capabile să caracterizeze popoare întregi. Metoda lor constă, de obicei, în a căuta trăsurile dominante ale manifestărilor intelectuale și morale, la diferitele popoare, a deduce dintrînsele trăsurile derivate și a zugrăvi apoi cu ajutorul lor — al tuturor fără deosebire — tablouri integrale, cu pretenția de a fi portrete fidele ale «sufletului» popoarelor respective. Pe această cale a ajuns să ia naștere așa numita «Psihologie a popoarelor», — pe care au ilustrat-o între alții, ca să ne referim numai la filosofi, Alfred Fouillée, printre Francezi, și Wilhelm Wundt, printre Germani. O scurtă privire asupra modului cum procedează cel din

urmă din acești doi cugetători, poate fi de folos, din punctul de vedere ce ne preocupă.

În cartea sa cunoscută «Die Nationen und ihre Philosophie», Wundt pornește dela ideea că omul natural, pe care educația și convențiile sociale îl împiedică să se manifesteze liber, învăluindu-l în aparențe adeseaori înșelătoare, iese la iveală așa cum este în realitate în stările afective ceva mai puternice. Este de pildă o observare ce s'a făcut de atâtea ori, că oamenii culți, cari nu mai întrebuințează de mult formele populare ale dialectului lor natal, revin brusc la ele, sub stăpânirea unei emoții mai intense. Și ceea ce se petrece cu individul, se petrece și cu colectivitățile. După cum există un cod al bunelor «maniere» pentru indivizi, tot așa există un cod al bunelor relații între națiuni, care creează în raporturile lor o constrângere vădită și duce la minciuna convențională numită politețe internațională. Această politețe e strict observată, atât timp cât împrejurările permit popoarelor să-și păstreze, neatins, echilibrul sufletesc. Când sunt însă turburate de evenimente, ce le împun stări afective mai puternice, vălul convențiilor cade și caracterul lor adevărat se arată așa cum este.

Așa se întâmplă, de pildă, în războaie. Nu e nevoie să cercetăm cum se conduc, de fapt, beligeranții, în luptele dintre ei. Din acest punct de vedere, am găsi, foarte probabil, că nu se deosebesc prea mult unii de alții... Mai interesant este să cercetăm, ce țeluri urmăresc ei, de ce idealuri se conduc. Cântecul patriotice, pe care le cântă tinerimea în general, când vrea să-și manifesteze sentimentele naționale, sau soldații, când pornesc la războiu, ne pot da, în această privință, lămuriri prețioase. Examinând dar cântecul francez «la Marseillaise», cântecul englez «Rule Britannia» și cântecul german «Die Wacht am Rhein», Wundt ajunge la concluziile următoare. Iubind gloria, Francezii aspiră la onoare și la renume; voind să fie mai presus de toți, Englezii caută puterea și dominația; fiind oameni ai datoriei, Germanii țin la fermitate și fidelitate.

Pornind apoi dela aceste năzuințe adânci ale popoarelor respective, Wundt stabilește celelalte trăsuri ale caracterului național al fiecăruia dintr'însele. Iar mai departe urmează, firește, explicarea manifestărilor de căpetenie, mai ales a celor culturale, și în deosebi a celor filosofice, cu ajutorul caracterului național stabilit.

Nu putem urmări cu de-a-amănuntul analizele filosofului german, care nu ne interesează aici în sine. Cititorii pot răsfoi singuri cartea lui, cum pot răsfoi și cartea lui Fouillée «Esquisse psycholo-

gique des peuples européens». Pot răsfoi și compara, de asemenea, cartea acestuia din urmă «Psychologie du peuple français» și cartea lui Müller-Freienfels «Psychologie des deutschen Menschen». Ceea ce ne interesează aici este numai să vedem în ce constau «tipurile» naționale și cum se stabilesc ele.

Putem afirma acum, ceea ce am întrevăzut dela început, că «tipurile» acestea, care sunt oarecum un echivalent al «specificului» național, nu sunt altceva decât complexuri de caractere psihologice. Iar aceste caractere n'au nimic invariabil. Dimpotrivă, sunt eminamente variabile. Numai așa ne putem explica faptul, că «tipurile» naționale, pe care le stabilesc diferiții autori, sunt, nu numai foarte diferite, dar chiar și, destul de adesea, de-a-dreptul contradictorii. Caracterele indivizilor ce alcătuiesc popoarele respective nefiind uniforme, unii observatori sunt izbiți mai mult de unele, alții mai mult de altele dintr'însele. Așa încât, deși putem admite că pun toți în observările lor toată obiectivitatea necesară, rezultatele la care ajung sunt totuși diferite.

Am văzut, bunăoară, cum lăuda Gobineau pe Germani, pe cari îi considera ca fiind inițiatorii tuturor progreselor pe care le-a făcut Europa din Evul Mediu încoace. Un contemporan și compatriot al său însă, istoricul Jules Sylvain Zeller, care purta un nume de familie german, fiindcă era de origine alsaciană, dar se născuse și trăise la Paris, susținea contrariul. Ce e drept, Zeller n'a ajuns atât de cunoscut ca Gobineau. Cauza n'a fost însă că îi era inferior ca nivel științific; dimpotrivă, ca istoric, îi era superior; a fost doar profesor de istorie la Universitățile din Aix și Paris; vina lui era numai, că nu lansase o teorie impresionantă, cu consecințe atât de curioase sau de ăritante, ca aceea a inegalității raselor omenești. În opera sa considerabilă «Histoire de l'Allemagne», care a apărut, din 1872 înainte, în 5 volume, Zeller, care era un bun cunoscător al istoriei vechi și medievale, susținea că civilizația germană a fost, în cea mai mare parte, un produs al Romanilor și, într'o oarecare măsură, și al Galilor. Trecând în revistă diferitele ei elemente constitutive, istoricul francez le arăta, pe rând, originea străină. El stăruia, în deosebi, asupra greutății cu care Germanii și-au asimilat acele elemente, — din care cauză au făcut așa de puține progrese, dela Tacit, care i-a descris cel dintâiu, și până la Carol cel Mare, încât au oferit spectacolul, rar în istorie, al unui popor quasi-staționar. Iar concluzia la care ajungea era că, departe de a fi creat progresul, Germanii n'au făcut decât să-l «suporte».

Aceleași deosebiri de păreri le găsim și la unii scriitori germani. Printre urmașii lui Gobineau am citat mai sus pe Chamberlain (Houston Stewart). Acest învățat era de origine engleză, dar a trăit în Germania, a scris în limba germană și a fost îmbrățișat cu atâta căldură de Germani, încât a ajuns un răsfățat al cercurilor celor mai înalte, culturale și politice, și un favorit al împăratului Wilhelm al II-lea însuși. În cartea sa cunoscută «Die Grundlagen des XIX-ten Jahrhunderts», Chamberlain susține că cea mai însemnată trăsură în caracterul german este fidelitatea (die Treue). Iar această fidelitate este pentru german o consecință, oarecum logică, a libertății de alegere; el păstrează o credință neclintită stăpânului pe care și l-a ales singur, cu liberă voință ¹). Numai prin această trăsură de caracter, urmează Chamberlain, ne putem explica «mărima istorică» a Germanilor. Ea constituie prin urmare «punctul central», din care trebuc să privim întreaga fizionomie psihologică a acestui popor, dacă voim s'o înțelegem în toată originalitatea ei ²).

Friedrich Hertz însă, scriitorul pe care l-am citat de asemenea, de mai multe ori, contestă, în cartea sa «Rasse und Kultur», că o fidelitate excepțională ar fi deosebit totdeauna pe Germani de alte popoare. Această calitate, dacă și într-o măsură posedau într'adevăr, nu depășia, la Germanii primitivi, nivelul pe care îl avea la toate celelalte popoare primitive, și pe care îl păstrează încă la popoarele rămase primitive până în timpul nostru, — la Cafrii sau Boșimani de astăzi bunăoară ³). Mai mult chiar, ca și la ei, fidelitatea n'avea, la Germanii primitivi, nimic din înălțimea etică pe care i-o dau, astăzi, ideea și sentimentul datoriei. Ea era ceva convențional, care se întemeia pe un simplu schimb de interese și nu dura decât atât, cât părea de folos. Iar în prețuirea utilității diferitelor obligații, pe care și le luau, Germanii se arătau de un egoism feroce ⁴).

Hertz își ilustrează afirmările cu numeroase citații din istoricii, cari au studiat mai de aproape viața și moravurile Germanilor, întemeiându-se firește pe documentele timpurilor respective. Și, ca să nu fie bănuț că s'ar fi adresat istoricilor străini, poate tendențioși, se servește exclusiv de istorici germani, ca Adelung (Aelteste Geschi-

1) Op. cit., I, p. 505.

2) ibid., p. 507.

3) Comparația Germanilor primitivi cu acești sălbatici de astăzi este a unui misionar german P. O. Hennig, și se găsește în cartea lui «Kampf um die Negerseele», 1907, p. 9.

4) Fr. Hertz, Rasse und Kultur, p. 322.

chte der Deutschen), Lamprecht (Deutsche Geschichte), Seeck (Geschichte des Untergangs der antiken Welt), Dahn (Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker), etc. Tabloul pe care ni-l sugrăvește Hertz, după datele acestor scriitori, e din cele mai întunecate. Toate semințiile germanice, atât de numeroase și cu numiri atât de variate, s'au distins printr'o lipsă, — care, după ideile noastre de astăzi, nu poate să ne pară decât groaznică, — a acelei fidelități, în care vedea Chamberlain principala trăsură a caracterului lor etnic. Istoria lor e supraîncărcată de înșelăciuni și crime, de trădări și asasinate, de revolte și măceluri în masă, — începând, ca prime victime, cu regii lor, cari nu muriau mai niciodată de moarte naturală sau de mâna dușmanilor străini, ci de moarte violentă și de mâna «fidelilor» lor supuși ¹⁾.

Chamberlain încercase să apere pe Germani de unele din păcatele lor mai izbitoare, — sau prea evidente pentru ca să poată fi tăgăduite, — zicând că fuseseră «stricați» de influența dezastruoasă a Romanilor, cari se găseau în plină decadență, atunci când au apărut ei pe primul plan al istoriei. Hertz îi răspunde, că nici chiar în perioadele cele mai triste ale decadenței romane nu s'au văzut lucruri, care să se apropie de ceea ce se vedea regulat la Germani ²⁾.

Pe de altă parte, semințiile germane din Nordul Europei, din peninsula scandinavă și din insulele britanice, care nu suferiseră influența romană, erau tot așa de rele ca și celelalte. Dimpotrivă, cele mai bune, relativ, sau cele mai puțin rele, erau semințiile germane ce locuiau în vecinătatea imediată a Romanilor.

Cu toate faptele citate de Hertz, — a cărui carte «Rasse und Kultur» a apărut, e drept, în 1915, dar ca o a doua ediție a cărții «Moderne Rassentheorien», care apăruse cu zece ani mai înainte, — Wundt a reluat, în lucrarea sa «Die Nationen und ihre Philosophie», tema lui Chamberlain. Și pentru el, trăsura dominantă a caracterului german e fidelitatea, — la care mai adăogă, cum am văzut, și fermitatea, adică statornicia și tăria în credință. Iar reluarea acestei idei, atât de discutabile și de discutate, urma, ostentativ, faptului că Germania, care garantase neutralitatea Belgiei, nu stase la îndoială, nici măcar o clipă, s'o calce în picioare, când i s'a părut că o asemenea lipsă de fidelitate îi era de folos, și declarației cunoscute a cancelarului său Bethmann Holweg, ce ridicase lipsa de fidelitate

1) Op. cit., p. 331—333.

2) Op. cit., p. 340.

la înălțimea unui principiu politic, zicând că tratatele nu sunt decât simple petice de hârtie, de care nu se poate împiedica acțiunea unui Stat conștient de interesele sale superioare.

Deosebiri de apreciere au apărut, totuși, și între Chamberlain și Wundt, cu privire la fizionomia intelectuală a Germanilor. După cel dintâiu, știința ar fi «metoda, inventată de Germani, de a privi lumea fenomenelor din punct de vedere mecanic». Ca atare, Germanii ar fi trebuit să fie și să rămână empiriști. Wundt însă credea dimpotrivă că empirismul, ca metodă, ar fi o caracteristică a Englezilor, pe când Germanii ar fi idealști. De altfel, Chamberlain însuși intra în conflict cu faptele, când afirma că arta germană este «naturalistă». Operele lui Richard Wagner însă, în care el vedea culmea artei muzicale germane, n'aveau nimic «naturalist». Libreturile lor, mai întâi, erau supra-saturate de romantism și de misticism. Nietzsche a făcut, în «Aforismele» sale postume, observarea că ele au fost «crise după «gustul francez dela 1830». Iar muzicii wagneriene i-a tăgăduit, în «Der Fall Wagner», caracterul național german.

Cât despre originalitatea culturii germane, în general, Nietzsche n'o crede încă realizată. În studiul său asupra lui Strauss, din «Unzeitgemässe Betrachtungen», vorbind de cultură, zice că ea constă în «unitatea de stil» a tuturor manifestărilor unui popor. Lipsa unei asemenea unități e o dovadă că, oricâtă cultură străină ar fi acumulat un popor, n'a ajuns încă să aibă o cultură proprie. Iar semnul unei asemenea situații este, după el, amestecul stilurilor. Tocmai acesta e însă cazul Germanilor. Ei îngrămădesc în jurul lor formele și colorile, produsele și curiozitățile tuturor timpurilor și tuturor regiunilor. Ei ajung astfel la acel modernism pestriț, care nu e un stil, ci un aspect de bâlcu. Cu o astfel de cultură însă, care e mai mult o dovadă de neînțelegere sau de nepăsare față de cultură, nu pot ajunge Germanii să învingă, și în domeniul spiritual, pe Francezi, cari au o cultură adevărată. În opoziție dar cu cei ce proslăveau originalitatea culturii germane, Nietzsche, fără a tăgădui compatrioților săi puțința de a ajunge la o asemenea cultură, susținea, totuși, că ei n'o aveau încă.

În sfârșit, ca să mai luăm un exemplu, în 1898, directorul revistei franceze «La Revue», Jean Finot, pe care îl preocupa această problemă și care a publicat apoi asupra-i lucrarea cunoscută «Le préjugé des races», a deschis o anchetă asupra «spiritului francez». Ca să putem face psihologia poporului francez, zice el, trebuie să definim modul lui de a fi din punct de vedere spiritual, în deosebire de alte popoare. La întrebarea sa au răspuns

vre-o treizeci de funtași ai vieții intelectuale franceze: oameni de litere și de știință, romancieri, poeți, critici, psihologi, filosofi, etc. Rezultatul a fost că, mai mult ca oricând s'a putut zice: câte capete, atâtea păreri. Răspunsurile lor, lipsite de note comune, n'au putut nici măcar indica o formulă unitară, asupra căreia să se poate cădea de acord. Unii dintr'înșii contestă chiar că s'ar putea stabili o asemenea formulă. Paul Bourget, bunăoară, se întreabă, foarte judicios: «Care e definiția comună ce ar putea să se aplice deopotrivă lui Pascal și lui Voltaire, lui Rabelais și lui Boileau, lui Montesquieu și lui Hugo, lui Racine și lui Balzac?» Și totuși, adăogă el, toți aceștia reprezintă deopotrivă «spiritul francez». De unde se vede, că o formulă generală ce ar pretinde să definească «spiritul francez», sau una care ar căuta să fixeze «spiritul englez», n'ar putea fi decât niște «etichete» arbitrare, ce ar ascunde simple abstracții, inaplicabile realităților concrete. Comentând acest rezultat, în cartea pe care a publicat-o apoi, în capitolul intitulat «Falimentul psihologiei popoarelor», Finot zice că puterea de analiză a celor treizeci de reprezentanți, atât de străluciți, ai intelectualității franceze, n'a intrat pentru nimic în insuccesul lor. «Ei n'au izbutit pentru că izbânda nu era posibilă»¹⁾.

Această concluzie, întru cât anticipează oarecum asupra viitorului, este de sigur exagerată sau, cel puțin, prematură. Poate că psihologia popoarelor va izbuti să se înjghebeze cândva, cu toate dificultățile cu care se luptă acum. Să ne mărginim dar a examina mai de aproape aceste dificultăți, ca să vedem de ce se împiedică înjghebarea științei de care e vorba. Cauza, am indicat-o deja adineauri: este prea marea variabilitate a «tipurilor» psihologice, sau a caracterelor ce le alcătuiesc, la fiecare popor în parte. Ne rămâne numai să vedem, de unde vine această prea mare variabilitate. Iar în acest scop, trebuie să cercetăm, cum iau naștere «tipurile» psihologice, de care e vorba.

E un fapt de observare curentă că oamenii, cari trăiesc mai multă vreme printre străini, se schimbă, mai mult sau mai puțin, sufletește. Ei se depărtează, întru câtva, de modul de a privi lucrurile și de a se comporta față de ele, al poporului din care fac parte, apropiindu-se de acela al poporului în mijlocul căruia au ajuns să trăiască mai mult timp. Cititorii au întâlnit, de sigur, în istoria noastră contemporană, tipul «bonjuriștilor» din prima jumătate a veacului

1) J. Finot, *Le préjugé des races*, p. 318.

al XIX-lea. Ce erau acei «bonjuriști»? Erau tinerii români cari se duseseră să-și facă studiile la Paris și cari, după câțiva ani petrecuți acolo, se întorceau acasă înstreinați, trupește și sufletește. Felul lor de a fi nu mai era acela al societății simple, patriarhale și cu un colorit oriental atât de pronunțat, din sânul căreia ieșiseră, ci acela al unei societăți occidentale mult mai complicate și, din toate punctele de vedere, mult mai înaintate, a cărei atmosferă o respiraseră câțva timp. Hainele și ideile, gusturile și atitudinile, sentimentele și faptele lor erau diferite de acelea ale lumii înapoiate în mijlocul căreia se întorceau și a cărei evoluție au influențat-o, precum se știe, considerabil, grăbind-o poate prea mult.

Tot așa, s'a observat că Chinezii și Japonezii — aceștia din urmă mai ales, — cari petrec mai mult timp în Europa, se schimbă simțitor. Dacă aceste două popoare și-ar fi trimis tinerii la studiu, în principalele centre de cultură europeană, în aceeași măsură, ar fi avut poate o evoluție deopotrivă de repede. Pe când însă Chinezii s'au arătat mai greoi și mai îndărătnici, Japonezii au trimis în Europa, — în Anglia și în Germania mai ales, — legiuni întregi de tineri, cari își asimilau, mai mult sau mai puțin, ideile și sentimentele, — sau cel puțin metodele, — popoarelor occidentale în mijlocul cărora trăiau câțva timp. Iacă de ce Japonezii au trecut mult mai repede decât Chinezii peste marginile vechi lor civilizații, imobilizate de veacuri, și s'au ridicat cu o iuțală impresionantă la un nivel, pe care ar putea să li-l invidieze chiar și unele din popoarele europene mai înapoiate.

În sfârșit, s'a observat că Europeanii ce emigrează în Statele Unite ale Americii de Nord, ori de ce rasă ar fi și oricât s'ar deosebi fizicește, iau, — după câțva timp, firește, dar destul de repede, — «aerul» american. În ce constă acel «aer» american, n'am putea preciza în deajuns; este, să zicem, aerul unor oameni cari știu bine ce vor și sunt hotărâți să facă fără ezitare ce trebuie, — un aer adică decis, sigur de sine, indiferent față de alții și îndrăsneț. Este cu alte cuvinte o înfățișare specială, pe care o impun condițiile speciale de viață din Statele Unite, — înfățișare ce pe noi, cei cari n'am trăit în America, nu ne izbește atât, dar pe care Americanii o disting, pe cât se pare, numai decît. Iar această înfățișare particulară izvorăște, evident, dintr'un anumit fel de a gândi și de a lucra, care, din cauza condițiilor generale ale vieții, le este comun tuturor locuitorilor din Statele Unite, și pe care îl adoptă, cu sau fără voință, cei ce se duc să trăiască acolo.

Aceste exemple ne arată, că «tipurile» psihologice ale oamenilor atârnă de ideile și de sentimentele lor, și se schimbă odată cu ele, — odată adică cu felul lor de a privi lumea și de a se comporta față de ea. Iar schimbările acestea sunt produse de cauze, — numeroase și variate, de sigur, dar care se pot reduce la două mai însemnate: *schimbarea condițiilor de existență*, în viața fiecărui popor în parte, și *contactul dintre popoare*. Pe cea din urmă din aceste două cauze ne-au arătat-o deja în acțiune exemplele de care ne-am servit adineauri. Intrând în contact cu Francezii, tinerii români dela începutul veacului al XIX-lea și-au schimbat «tipul» psihologic, schimbând apoi, ulterior, și pe acela al compatrioților în mijlocul cărora se întorceau să trăiască mai departe. Tot așa, intrând în contact cu Englezii și cu Germanii, tinerii japonezi și-au schimbat «tipul» psihologic, — schimbând apoi, ulterior, și pe acela al poporului lor. Cât despre cea dintâi din cauzele de schimbare a tipurilor psihologice ale popoarelor, — cea pe care o constituiesc condițiile de existență, — ea se poate ilustra de asemenea foarte ușor. Wundt ne arată, bunăoară, în cartea sa «Die Nationen und ihre Philosophie», că germanul «de astăzi» (— adică, mai precis, cel din timpul războiului mondial, când și-a scris el cartea), nu mai e cel din veacul al XVIII-lea. Intimidat de îmbucătățirea politică a țării sale, care mergea uneori până la ridicul, silit să joace așa cum îi cântau alții, redus să imite cultura franceză, — imitație în contra căreia protestau atâția, în frunte cu Friedrich al II-lea al Prusiei, — germanul din veacul al XVIII-lea era moderat, neîncercător în puterile sale, retras și lipsit de inițiativă. Dimpotrivă, cu realizarea unității naționale, dela 1871 încoace, și cu marile succese, politice și economice mai ales, pe care le-a repurtat noul impeniu unitar, în timp de aproape o jumătate de veac, germanul din timpul războiului mondial era plin de încredere în sine și de îndrăzneală, gata să ia orice inițiativă, cum luase pe aceea a războiului, și să treacă peste orișice, cum trecuse peste neutralitatea Belgiei. Schimbarea «tipului» psihologic al compatrioților săi și-l explica astfel Wundt prin schimbarea condițiilor de existență ale poporului german.

Din acest punct de vedere, întru cât împrejurările istorice se schimbă neconținut, niciun popor nu poate rămânea multă vreme același. Românul de astăzi, bunăoară, nu mai este de sigur ceea ce era cel din veacul al XVIII-lea, de sub stăpânirea domnilor fanarioți; iar acela nu mai era de sigur ceea ce fusese cel de pe vremea lui Ștefan cel Mare sau a lui Mihai Viteazul. Tot așa, francezul de

astăzi nu mai este cel dela 1870; iar acela nu mai era cel de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Sau, ca să ne întoarcem la prezent, s'a zis și s'a repetat până la sațietate, că războiul mondial a produs schimbări adânci în viața popoarelor ce au luat parte la el. Nici nu se putea să fie altfel. Evenimente atât de mari, eguduirii atât de puternice, ca cele ce-au alcătuit acel războiu, nu puteau să nu provoace reacțiuni sufletești întinse și durabile. Cu drept cuvânt s'a susținut dar că mentalitatea popoarelor europene a suferit, de atunci încoace, modificări simțitoare. Că nu putem determina destul de bine acele modificări care trebuie să fie diferite la diferitele popoare ce au luat parte la războiul mondial, că nu le putem doza precis, la fiecare din ele, și că, mai ales, nu le putem reduce la «tipuri» unitare, pentru fiecare în parte, este evădent. Realitatea lor însă n'o putem tăgădui.

Schimbarea condițiilor de existență ale popoarelor nu e, de sigur, prea frecventă. S'ar putea zice, e drept, că în complexul general al relațiilor dintre popoare se schimbă în fiecare moment ceva, — din punct de vedere politic și economic mai ales. Schimbările de felul acesta sunt însă, de obicei, prea puțin însemnate și nu sunt de regulă înregistrate decât de aparatele mai impresionabile ale cercurilor diplomatice sau ale cercurilor financiare. Popoarele, ele însele, le simt mai puțin. Schimbările, pe care le înregistrează masele lor, și cu care sunt deci silite să se adapteze, trebuc să fie mai mari, mai adânci și mai durabile. Asemenea schimbări sunt însă, în chip firesc, mai rare. Condițiile de existență schimbă deci mai rar tipurile psihologice ale popoarelor. Ceea ce le schimbă mai des, — parțial firește, dar mai des, — am putea zice aproape neconținut, — este contactul dintre ele, care, astăzi mai ales, cu înlesnirea și repeziunea comunicațiilor a luat proporții foarte mari.

Contactul acesta însă, dacă îl examinăm mai de aproape, nu e altceva, pentru cei ce vin în atingere unii cu alții, decât o perioadă, mai mult sau mai puțin lungă, de viață trăită *alături*, — dacă nu *în comun*, — în aceeași atmosferă, cu aceleași preocupări și în același ritm. Cel ce petrece câțva timp într'o țară străină, — dacă nu se izolează cu desăvârșire, rămânând indiferent la cele ce se întâmplă în jurul său și nedându-le nicio atenție, în care caz nu se mai înțelege de ce a plecat de acasă — nu poate să nu ia parte, măcar din curiozitate, dacă nu din simpatie omenească elementară, la viața de toate zilele a poporului respectiv.

Stând de vorbă cu oamenii, citind ziarele, ascultând cursurile și

conferințele, frecventând bibliotecile, muzeele, teatrele, vizitând monumentele istorice, cu stilurile lor caracteristice, — călătorul se impregnează încetul cu încetul de ideile, de aspirațiile, de gusturile, de grijile, de temerile, de bucuriile și de suferințele, de care e încărcată, până la saturație, atmosfera pe care o respiră zilnic.

Această viață în comun, când e numai vremelnică, cum se întâmplă în călătorii, se mărginește să contribuie numai, într-o câțva, la modificarea relativă a «tipurilor» psihologice ale popoarelor. Când este însă permanentă, — cum se întâmplă pentru indivizii ce alcătuiesc unul și același popor, cari trăiesc adică totdeauna împreună, — sau pentru cei ce se stabilesc definitiv într-o țară străină, — atunci devine principalul factor, care determină formarea «tipurilor» psihologice respective. Vorbiam adineauri de «aerul» american, pe care îl iau emigranții europeni, — ori de ce rasă ar fi, — cari trăiesc mai mult timp în Statele Unite. Viața în comun cu locuitorii lor mai vechi impune nouilor veniți «tipul» lor psihologic. Cum se face această impunere, nu e greu de închipuit. Se face, în bună parte, prin imitație. Nouii veniți imită felul de a fi al celor pe cari îi găsesc deja instalați și de a căror bunăvoință au nevoie, spre a le face plăcere și a se putea apropia mai ușor de ei. Mai intervine apoi, în parte cel puțin, și convingerea că formele lor de viață, fiind deja adaptate cu împrejurările locale, sunt mai bune decât cele pe care emigranții le-au adus cu ei, din țările lor de obârșie. În sfârșit, viața în comun, care se prelungește și mai mult pentru cei ce se stabilesc definitiv în Statele Unite, produce în cele din urmă o și mai pronunțată comunitate de idei și de sentimente, de interese și de aspirații, ducând în chip firesc la atitudini aproape identice în fața lumii și la un mod aproape identic de a se comporta față de ea.

Aceleași efecte le produce viața în comun pretutindeni. Le produce adică mai ales și în proporții mai mari ca oriunde la indivizii ce alcătuiesc, în mod normal, diferitele popoare, — vreau să zic, firește, pe fiecare în parte. Am văzut că mai toate popoarele au luat naștere prin aporturi istorice succesive, aparținând unor rase diferite și care s'au suprapus unui amestec preistoric foarte anevoie, dacă nu peste puțină, de determinat. Oamenii ce au alcătuit acele adaose etnice succesive, trăind alături unii de alții pe unul și același teritoriu, care le procura hrana, legați fiind de soarta unuia și aceluiași Stat, care îi apăra pe toți deopotrivă, de toate primejdiiile ce îi puteau amenința, vorbind una și aceeași limbă, — ca mijloc de comunicație mai general, chiar când își păstrau încă dialectele lor

particulare, — adăpându-se dintr'unul și același tezaur cultural, literar și artistic mai ales, practicând, de cele mai multe ori, aceleași credințe religioase, servindu-se, în sfârșit, de aceleași metode tehnice în utilizarea fenomenelor naturii, — au ajuns în cele din urmă să aibă aceleași idei despre lume și să ia, în fața ei, aceleași atitudini, să aibă adică, mai mult sau mai puțin, o fizionomie sufletească analoagă. Așa bunăoară, ca să luăm un exemplu concret, numeroșii protestanți francezi, cari, după revocarea edictului de Nantes, au emigrat în Germania, oricât de deosebiți vor fi fost, la început, de noii lor compatrioți, au ajuns în cele din urmă, grație cauzelor pe care le-am văzut, să fie la fel cu ei.

Ni se impune astfel concluzia, că viața în comun este principalul factor determinant în formarea caracterelor psihice ale individului, și prin urmare în constituirea «tipurilor» psihologice ale popoarelor. Ba chiar, putem merge și mai departe, afirmând că viața în comun este principalul factor determinant în constituirea însăși a popoarelor, ca unități etnice. În adevăr, nu poate exista un popor fără *ceva comun*, în conținutul și în formele vieții lui sufletești. Nașterea singură, ca fapt biologic, nu e suficientă. Să ne închipuim, — spre a ne încredința de aceasta, — un caz extrem. Un copil, născut în Franța, din părinți francezi, e aruncat de împrejurări neobicinuite, încă dela naștere, în Germania. Acolo, e crescut, de mic, de Germani, cari îl învață limba lor, îl adapă cu ideile, cu credințele, cu aspirațiile lor, îl deprind cu gusturile, cu înclinările, cu obiceiurile lor, îi impun, în sfârșit, regulile lor de viață individuală și disciplina lor de viață socială. Un asemenea copil, când ajunge la maturitate, nu mai poate avea mai nimic francez în felul său de a fi, care s'a format prin viața în comun cu Germanii. Reacțiunile lui se vor deosebi de sigur, într'o oarecare măsură, de acelea ale Germanilor din naștere, dar se vor desfășura în același cadru sufletesc și, aproximativ, cu aceleași rezultate. Fondul organic moștenit se subordonează adică structurii sufletești câștigate, — și își potrivește cu această măsură nouă reacțiunile lui *vechi*. Trebuie să adăugăm însă, ca să prevenim o neînțelegere, că o asemenea adaptare presupune o egalitate aproximativă a gradului de dezvoltare evolutivă. Un copil de negru, din Africa sau din Oceania, adus, și el, dela naștere în Germania și crescut de Germani, n'ar putea ajunge la aceleași rezultate, ca copilul francez, pe care l-am luat ca exemplu, fiindcă fondul organic moștenit nu i-ar permite să asimileze în aceeași măsură hrana sufletească neobicinuită ce i s'ar oferi.

De unde se vede, în trecut fie zis, că ideea de rasă nu e tot una, — și nu trebuie confundată, — cu ideea de popor sau de națiune. Cea dintâi e o noțiune biologică, cea de-a doua o noțiune psihologică și sociologică. Rasa se întemeiază pe comunitatea de origine și pe transmitiunea ereditară a caracterelor fizice. În acest sens se vorbește de rasele de animale și numai în acest sens se poate vorbi de rasele de oameni. De altfel, precum am văzut, antropologii se întemeiază, în studiul raselor omenești, pe caracterele lor fizice, examinând pe rând statura, forma capului, lungimea feței, proeminența maxilarelor, forma nasului, culoarea pielii, a părului, a ochilor etc. Popoarele sau națiunile însă nu se întemeiază, exclusiv, pe comunitatea de origine a celor ce le alcătuiesc, nici pe transmitiunea ereditară a caracterelor fizice. Toate popoarele sau națiunile de astăzi sunt compuse, în bună parte, din indivizi de origini diferite, și posedând, din punct de vedere ereditar, caractere fizice diferite. Ele se întemeiază pe comunitatea de idei, de credințe, de sentimente, de aspirații, de moravuri, — și firește, în primul rând, pe comunitatea de limbă și de tradiții istorice. Am zis: în primul rând, — deoarece comunitatea de idei, de credințe, de sentimente, de aspirații etc., nu se poate realiza, precum am văzut, decât prin viața în comun. O asemenea viață însă presupune unele condiții indispensabile. Ea nu e posibilă, mai întâi, fără o limbă comună; fără un asemenea instrument, comunicațiile sufletești între indivizi nu s'ar putea stabili. Ea nu e posibilă, apoi, fără o organizare politică comună, care să impună legi, — adică forme de comportare, — comune, și a cărei individualitate o determină mai ales tradițiile istorice.

E drept că ideea de rasă tinde a evolua. Unii autori par a înțelege prin rase, nu unități fiziologice, așezate pe baze antropologice, ci unități morale, așezate pe baze psihologice. Așa bunăoară, un autor francez, J. Rullier, într-o lucrare recentă, intitulată «L'idée de patrie», zice: «Lăsând la o parte excesele antropologiei, se recunoaște bucuros astăzi, că rasele sunt unități mai mult morale decât fiziologice; ele sunt sentimente și idei incarnate, și se caracterizează mai ales prin producțiile lor intelectuale și artistice, prin tendințele lor religioase și filosofice» ¹⁾. Așa pusă, chestia se reduce la o discuție de cuvinte, și întrebuințarea termenului de rasă, cu înțelesul nou ce i se atribuie, este pur și simplu impropriu. Din identificarea ce se încearcă, reținem numai atât, că noțiunea de rasă, în

1) J. Rullier, L'idée de patrie, p. 4.

vechia și accepțiune, — care era singura admisibilă, fiindcă era singura proprie, — fiind din ce în ce mai anevoie de utilizat, din punct de vedere istoric, politic și cultural, i se dă un alt înțeles, care o poate face, e drept, mai utilizabilă, dar poate duce la multe și mari confuziuni.

Într'un singur caz am putea admite această substituie. În cazul anume, când ar fi vorba de o națiune, în care rasele componente au ajuns, — din cauza unei foarte îndelungate vieți în comun și a unei riguroase discipline sociale, să aibă o unitate așa de impresionantă, încât n'am mai putea-o concepe ca fiind numai psihologică, ci am înclina să-i acordăm un caracter fiziologic. Numai într'un asemenea caz ar putea fi vorba, nu de «idei și sentimente încarnate», — metafora ar rămânea, și în acest caz, prea violentă, — ci de o omogenitate sau de a uniformitate de idei și de sentimente așa de izbitoare, prin constanța pe care o manifestă, încât am putea zice că a intrat, oarecum, în sângele oamenilor respectivi, că s'a încorporat, oarecum, ființei lor organice.

O asemenea interpretare însă ne readuce la considerația principalului factor creator de caractere psihice, la indivizi, și de tipuri psihologice, la popoare, care este, cum am văzut, viața în comun. În adevăr, viața în comun, când se prelungește din ce în ce mai mult, în condiții ce rămân relativ constante, poate să ducă în cele din urmă la tipuri psihologice relativ omogene, relativ unitare și relativ durabile, — care ar putea să joace, în cele din urmă, pentru fiecare popor în parte, rolul ce am văzut că se atribuie «specificului» național, — cel puțin din punct de vedere *reprezentativ*, dacă nu din punct de vedere *activ* sau chiar *creator*. Se va vedea imediat ce însemnează această deosebire și această rezervă. Până atunci, să arătăm în câteva cuvinte că tendința tipurilor psihologice către stabilizare este reală și are la temelie principiul economiei organice.

În adevăr, ce sunt diferitele caractere ce am zis că alcătuiesc «tipurile» psihologice ale popoarelor? Nu sunt în fond altceva decât deprinderi. Am dat la începutul acestui capitol câteva exemple de caractere etnice distinctive. Am arătat bunăoară că, de oamenii cari procedează în mod arbitrar, conducându-se numai de bunul lor plac, fără să țină socoteală de normele curente, — juridice sau sociale sau etice, — obicinuiim să zicem că procedează «turcește». Ceea ce însemnează că în mintea noastră există un anumit tip etnic, — acela al poporului turc — pe care îl caracterizează acest mod de a proceda. În ce constă acum această trăsură distinctivă a poporului

de care e vorba? Constă, evident, într'o deprindere pe care, din cauze ce nu ne interesează aici, și-a format-o el, în decursul vieții lui istorice, — în deprinderea de a proceda în chipul arătat. Devenind, cu vremea, generală și constantă, această deprindere a ajuns să constituie un «caracter» deosebit al poporului respectiv.

Cum iau naștere deprinderile, se știe de sigur din psihologie. Un mod de a reacționa, al unui organism dat, într'o situație dată, dacă se repetă de mai multe ori, devine obicnuit și se transformă, cu vremea, într'un obicei. Iar tendința la repetiție pornește din necesitatea economiei organice, care este poate un echivalent biologic al inerției fizice. Orice organism viu, în fața unui stimul, care nu e nou, reacționează mai întâi așa cum a mai reacționat, — și numai dacă rezultatul nu-l satisface, încearcă să reacționeze altfel. Ceea ce însemnează că, în condiții de existență ce rămân, relativ, constante, reacțiunile organismelor vii rămân, mai mult sau mai puțin, aceleași. Iar repetiția lor neconținută le transformă, cu vremea, în deprinderi cu atât mai puternice, cu cât sunt mîi vechi.

Asemenea deprinderi sunt și caracterele ce alcătuiesc tipurile diferitelor popoare. Nu e dar anevoie de înțeles că au și ele, ca toate deprinderile, tendința de a se conserva, în virtutea principiului economiei organice, cât mai multă vreme, — au adică, în chip firesc, tendința către stabilizare .

Pe această cale însă, caracterele distinctive, de care vorbim, tind în același timp la uniformizare. Ele nu devin adică numai statornice sau durabile, la unii din indivizii ce alcătuiesc un popor dat, și cari au apucat să și le formeze, ca deprinderi, înaintea altora. Prin chiar durata lor, ele se impun, încetul cu încetul, și celorlalți. Prin imitație, voluntară sau involuntară, ele ajung a fi adoptate, treptat, de toți ceilalți indivizi ce mai alcătuiesc poporul respectiv. Când acest proces de generalizare a caracterelor de care e vorba se desăvârșește, — o ipoteză pe care, evident, ne poate fi îngăduit s'o facem, — toți indivizii ce compun poporul în chestie capătă o înfățișare psihologică, sau o fizionomie morală, mai mult sau mai puțin uniformă.

Pe această cale, cu alte cuvinte, se poate forma, în cele din urmă, la o națiune dată, ce s'ar afla în condițiile arătate, un complex de caractere distinctive, care, găsindu-se deopotrivă, sau aproape, la toți indivizii ce o compun, poate să-i fie «specific», — poate constitui adică ceea ce, după terminologia curentă, ar urma a se numi «specificul» ei național.

Iacă de ce ziceam, la începutul acestui capitol, că tocmai în ipoteza variabilității caracterelor distinctive ale popoarelor, — care ar părea să excludă existența «specificului național», vom ajunge poate să ne încredințăm că realizarea lui nu este imposibilă, — deși rămâne, firește, mai mult o chestie de viitor. Analiza care ne-a adus la această concluzie a fost lungă și, poate, obositoare, dar era inevitabilă.

Întrebarea ce se ridică însă acum e următoarea. Dacă specificul național se poate realiza, la ce poate servi el? Are el numai o valoare reprezentativă, sau și una activă? Servește el numai ca să deosebească un popor dat de altele, sau joacă un rol și în determinarea manifestărilor lui culturale, cum se pretinde?

Răspunsul la această întrebare nu e ușor. Dificultățile ce îi stau în cale nu sunt mici. Că specificul național poate avea o valoare reprezentativă, nu mai încap îndoială. Odată constituit, specificul național poate servi, — și lucrul nu este de sigur inutil, — să deosebească un popor oarecare de altele, — am putea zice chiar, dacă «specificul» lui este în adevăr specific, de toate celelalte. Valoarea activă însă a specificului național, — sau, cu alte cuvinte, puterea lui determinantă în manifestările culturale, — nu e tot atât de sigură. Sunt învățați cari cred că națiunile, atunci când ajung la stabilizare și la uniformizare, își pierd puterea creatoare, — în ordinea noutății sau a originalității. Așa este, bunăoară, biologul francez Charles Nicolle. El susține că stabilizarea și uniformizarea popoarelor nu sunt favorabile dezvoltării «spiritului de invenție», care, dimpotrivă, ar avea nevoie de o relativă lipsă de echilibru organic, — ca acea pe care o provoacă o încrucișare de rase diferite. El susține astfel că amestecul raselor este o condiție necesară, — dacă nu chiar neapărată, — a întreținerii spiritului de invenție în omenire, — și prin urmare a progresului, în ordinea noutății sau a originalității. După el, marii inventatori, — și, în general, oamenii ce s'au distins prin noutatea sau originalitatea relativă a operelor lor, — au trebuit să iasă din amestecuri mai mult sau mai puțin îndepărtate, — de obicei însă mai mult recente, — de rase. Acest aspect nou al problemei ce ne preocupă, urmează să-l cercetăm mai de aproape în capitolul următor.

O CONDIȚIE BIOLOGICĂ A ORIGINALITĂȚII

«Biologia invenției», — opera de căpetenie, din punctul de vedere ce ne preocupă, a lui Charles Nicolle, — e o carte puțin voluminoasă și de o factură ciudată, care ar putea părea firească la un om de litere, dar care surprinde la un om de știință. «Capitolul preliminar», cu paragrafe purtând titluri curioase, ca «Tăcerea argonautului» sau «Critica romanțată»; atitudinea ironică a autorului față de lipsurile, pe care le constată el însuși în pregătirea sa filozofică, mărturisindu-și drastic «măgăria» în această privință («son âneric en la matière»); faptul că își schițează numai ideile, fără să ne dea totdeauna și dezvoltările necesare pentru suficiența lor întemeiere; — toate aceste caractere neobicinuite, care se întâlnesc rar în știință, dau lucrării o înfățișare caprițioasă, impresionistă, poate chiar superficială, care ar îndemna mai de grabă pe cititorul mai exigent s'o arunce din mână sau să n'o ia în serios. Autorul ei însă poartă un nume cunoscut, în biologie; a ajuns la o situație, ce nu se dobândește ușor, în țara în care trăiește; a făcut numeroase cercetări, prețuite de specialiști; iar reputația sa științifică a obținut și o consacrare oficială, ce nu e curentă. Charles Nicolle a publicat numeroase lucrări de biologie, e directorul institutului Pasteur din Tunis și a primit premiul Nobel pentru medicină, în 1928. Trebuie dar să admitem că ideile sale sunt expresia unor convingeri științifice serioase, și să le dăm, ca atare, atenția cuvenită, — ceea ce, de altfel, nu e greu, fiindcă sunt mai totdeauna interesante.

Deși ne mărturisește că nu-i plac definițiile, învățatul francez începe totuși cu una, — definind anume, «invenția» sau «descoperirea» care este, după el, stabilirea unui «fapt nou» sau a unei «date inedite», și adăogând că, bine înțeles, nu «faptul» sau «data», oricât ar fi de surprinzătoare, constituiesc «invenția» sau «descoperirea»,

ci *procesul* care a dus la stabilirea lor sau *actul* care le-a revelat. Și ca să ne arate că pune toată greutatea pe mecanismul acestui proces sau acestui act, chiar când rezultatele lor nu sunt noi sau inedite decât pentru ignoranța celui ce a ajuns la ele, Nicolle ne dă exemplul clasic al lui Pascal care, ca copil, a inventat sau a descoperit singur propozițiile lui Euclid, în loc să le învețe pur și simplu, ca toți școlarii de vârsta lui, dintr'o carte de geometrie elementară.

Odată invenția sau descoperirea definite, Nicolle examinează, — în linii mari mai întâi și în vederea unei simplificări prealabile a cercetării, — căile pe care se poate ajunge la ele. Două metode, zice el, pot îngădui omului cuceriri asupra necunoscutului, în materie de fapte sau de idei. Prima e cea comună. Cu ea, spiritul omenesc progresează încet și, oarecum, regulat. Dela un fapt, odată stabilit, se trece la un altul, apoi la un altul, și așa mai departe. Sau, dintr'o idee, odată formulată, se deduce o alta, apoi o alta, și așa mai departe. Când practică această metodă, spiritul omenesc procedează, oarecum, așa cum procedează geometrii în tratatele lor; dintr'o teoremă, odată demonstrată, deduc o alta, din aceea o alta, și așa mai departe, până când construiesc edificiul întreg al științei lor. A doua metodă este excepțională. Ea constă într'o bruscă iluminare a spiritului puținilor aleși cari o pot practica, — iluminare în timpul căreia apar ca legate împreună lucruri sau idei ce, din punct de vedere logic, nu par a putea să aibă vreun raport. Prima metodă ar fi putut să ducă și ea la același rezultat, — însă numai încetul cu încetul, stabilind treptat raporturile intermediare, ce mijlocesc raportul final. Metoda a doua se dispensează de aceste operații intermediare. Ea trece, ca în sbor, pe deasupra lor, le anticipează rezultatul și vede, ca deja stabilit, raportul final, ce nu s'a stabilit încă, în realitate. Prima metodă constă dar într'o serie de argumentări și constituie progresul obicinuit al ideilor; cea de-a doua constă într'o intuiție anticipantă și formează invenția sau descoperirea propriu zisă. Lăsând dar prima metodă în grija științelor ce-i regulează mecanismul, — psihologia, logica și tehnica experimentală, — Nicolle se ocupă numai de cea de-a doua și voiește să-i determine condițiile biologice.

Spre a putea însă înțelege cu adevărat condițiile unei asemenea metode, trebuie să ne dăm bine seamă de caracterul ei excepțional. Pe când prima metodă, cea care constituie progresul obicinuit al ideilor, stă la îndemâna oricui este înzestrat cu o inteligență normală, cea de-a doua, cea care constituie invenția sau descoperirea propriu

zișă, e rezervată numai pușinilor aleși, înzestrați cu darul excepțional de a *ghici* ceea ce *nu se vede încă*, ceea ce, în orice caz, *nu rezultă încă* din cercetările făcute, într'o privință oarecare.

Iar această *divinație anticipantă* nu e un act rațional. Dacă ar fi un astfel de act, ea n'ar fi posibilă, în momentul când se produce; ar fi posibilă *mai târziu*, dar nu atunci. Ar trebui să aștepte adică desfășurarea procesului logic, pe care n'ar putea să-l depășească, spre a-i anticipa rezultatul. O asemenea așteptare însă ar duce îndărăt, la prima metodă. Divinația, de care e vorba, este așa dar un act irațional și ca atare inexplicabil, din punct de vedere psihologic sau, cel puțin, din punct de vedere logic.

Ca să ne dăm mai bine seamă de greutatea de a pătrunde misterul unui asemenea act, să luăm ca termen de comparație trecutul cel mai îndepărtat al omenirii, cu acele prime invenții și descoperiri, fără de care n'ar fi fost posibile progresele ei ulterioare, și a căror însemnătate a fost, astfel, mai mare, decât a celor ce se fac astăzi.

Ce să zicem, bunăoară, de geniul primitivului anonim, care a descoperit cel dintâiu utilitățile multiple ale focului și a inventat cel dintâiu mijloacele de a-l produce? Sau de geniul celui care a avut cel dintâiu ideea să se folosească de trunchiurile cilindrice ale copacilor pentru ca să transporte mai ușor, prin rostogolirea lor, obiectele grele, așezate pe ele, — și care a scos apoi, din modificarea și perfecționarea acestui mijloc rudimentar, roțile de care ne servim până astăzi la toate vehiculele noastre, dela cele mai simple până la cele mai complicate, dela roaba umilă și carul strămoșesc până la automobilele și vagoanele de drum de fier, — ba chiar până la avioane, care nu pot porni decât utilizând, și ele, tot roțile străvechi.

Ce să zicem, de asemenea, de geniul omului primitiv, care a avut cel dintâiu ideea să lege de un sunet un înțeles, și să facă astfel dintr'însul un semn, — adică un cuvânt? Sau de geniul celui ce a avut cel dintâiu ideea să facă mai durabil acest semn, legându-l de un anumit obiect, material, de o tăbliță de lut, printr'o figură convențională ce se imprima pe ea, cât era moale, și a cărei traiectie se asigura apoi arzându-se lutul în foc?

Asemenea descoperiri și invenții au fost de sigur capitale. Fără ele, niciun progres, nici în ordinea materială, nici în cea intelectuală, nu ar fi fost cu putință, — și omenirea nu s'ar fi putut ridica, probabil, niciodată deasupra animalității primitive.

Cum s'au făcut însă acele descoperiri și invenții primordiale? Prin acte raționale, ce s'ar fi întemeiat pe argumentări logice în re-

gulă? E deajuns să formulăm această întrebare, ca să-i simțim imediat absurditatea. Nivelul sufletec al oamenilor primitivi a fost de sigur, ca și acela al sălbaticilor de astăzi, atât de scăzut, încât nu putea fi vorba, la ei, de asemenea operații complicate și delicate ale inteligenței discursive. Invențiile și descoperirile de care e vorba nu s'au putut dar face decât prin acte spontane, iraționale, de divinație.

În ce puteau să conștie însă acele acte? Atât cât suntem în stare să ne facem, astăzi, o idee — aproximativă se înțelege — de mecanismul lor, ele au trebuit, după toate probabilitățile, să înceapă ca asociații, ca simple asociații, de imagini, pe care nimic, din punct de vedere logic, nu le-ar fi putut îndreptăți. Negândind rațional, oamenii primitivi nu erau obsedați, cum suntem noi, de regulile logice. Nicio constrângere rațională nu turbura dar, la ei, jocul asociațiilor de idei. În mintea lor, imaginile cele mai îndepărtate și mai disparate se puteau apropia, în deplină libertate, unele de altele, și puteau intra în combinații ce, nouă, celor de astăzi, ne-ar părea poate absurde. Iar unele din acele combinații se nemereau să fie... descoperiri și invenții geniale.

Un mecanism sufletec asemenea cu acela al oamenilor primitivi mai găsim astăzi la poeți. Că acești «inșpirați ai Muzelor», — cum li se zice pe limba lor, — inventează lucruri ce nu există în realitate, nu mai încapă îndoială și nu poate mira pe nimeni. Că însă oamenii de știință, cari nu lucrează decât după indicațiile pozitive ale experienței, procedează ca și poeții, când inventează lucruri pe care nu le-au văzut niciodată, stabilind, între fenomene, raporturi pe care nu le-au constatat încă, — e mai puțin evident și mai surprinzător, deși nu mai puțin adevărat. Mai aproape de natură decât noi modernii, oamenii vechi aveau uneori intuiția acestei asemănări, — ca să nu zicem a acestei identități, — de procedare. În limba indigenilor primitivi din Peru, bunăoară, nu exista decât un singur cuvânt pentru poeți și pentru inventatori; ei purtau unul și același nume, pe care îl reprezenta cuvântul *hamavec*.

Dacă dar actul de divinație anticipantă, care constituie descoperirea sau invenția, este de natură irațională, e de prisos să mai căutăm a-l înțelege. Tot ce putem face este, zice Nicolle, să căutăm a determina condițiile biologice, în care un asemenea act se produce de obicei.

Ca să putem însă descoperi acele condiții, trebuie, încă odată să ne pătrundem, cât mai adânc, de caracterul excepțional al actului

de care e vorba. În acest scop, Nicolie se servește de o comparație, din domeniul biologiei. Evoluția ființelor vii a urmat, în decursul nenumăratelor veacuri ale perioadelor geologice, două căi diferite. Cea dintâi a fost aceea a transformărilor lente, progresive, cu tranziții insensibile, -- care fac atât de anevoioasă, pentru biolog, stabilirea liniilor de demarcație dintre specii. Cea de-a doua a fost aceea a modificărilor repezi, care, făcând să apară, brusc, caractere noi prezintă biologului ivirea unor specii, pe care nimic nu le prevestea, nu ca continuarea unor transformări anterioare, ci ca niște «începuturi» inexplicabile.

Ambele aceste căi, pe care iau naștere speciile de ființe vii, sunt astăzi admise deopotrivă. Pe când însă transformările lente, progresive, au păstrat încă eticheta clasică a evoluției, modificărilor repezi li s'a dat numele nou de mutații. În cele dintâi, biologii văd procesul normal al formării speciilor de ființe vii; cele din urmă li se înfățișează, dimpotrivă, cu un caracter accidental. Cele dintâi pot fi explicate și, până la un punct, prevăzute; cele din urmă nu pot fi, până acum cel puțin, nici explicate, nici prevăzute.

Cu evoluția normală a speciilor se poate compara, după Nicolle, progresul obicinuit al ideilor, care duce la stabilirea de raporturi noi între lucruri numai printr'o muncă lentă, lungă și conștiințioasă, ce nu ocolește și nu omite niciunul din raporturile intermediare. Dimpotrivă, descoperirile sau invențiile propriu zise, ca acte de divinație anticipantă, ce stabilesc raporturi noi între lucruri sărind peste raporturile intermediare, nu se pot compara decât cu mutațiile. Ca și acestea, ele constituiesc, în domeniile respective, adevărate accidente. Și Nicolle subliniază în deosebi acest caracter accidental al lor, din care caută să tragă concluzii, cu privire la structura biologică a oamenilor prin cari ajung să se realizeze ele, în diferitele domenii ale vieții sufletești a omenirii.

Uniformitatea cu care se produc de obicei fenomenele, atât în lumea anorganică cât și în cea organică, ne impune credința, că în natură domnește *regula*. Accidentele, când se întâmplă, constituiesc *exceptii*, și indică o lipsă de echilibru între forțele în prezență. Corpurile cerești bunăoară au toate, în sistemele pe care le formează, poziții și mișcări determinate, până în cele mai mici amănunte, de legile mecanice ale acelor sisteme. Iar acele legi nu sunt altceva decât expresii ale echilibrului de forțe ce asigură stabilitatea fiecăruia dintr'însele. Dacă se întâmplă, câte odată, ca corpurile cerești, părăsindu-și pozițiile și schimbându-și drumurile, să se ciocnească unele cu altele, aceste accidente, foarte rare, nu se pot înțe-

lege decât ca abateri dela legile respective, provocate de *ruperi de echilibru*, ale căror cauze rămân să fie descoperite. Tot așa, în lumea organică, echilibrul funcțiunilor multiple ce alcătuiesc viața, atât între ele cât și cu împrejurările externe în care trăiesc ființele respective, e o condiție *sine qua non* a existenței lor. Diferitele boale, de care suferă ele, și care constituiesc accidentele, ce le pun de obicei capăt vieții, nu sunt altceva decât *ruperi de echilibru*. În lumea ființelor vii, boalele reprezintă formele cele mai obicinuite, pe care, din diferite cauze, le poate lua dezechilibrul organic.

Dacă dar orice e accidental, atât în lumea anorganică cât și în cea organică, constituie o abatere dela normă și constă într'o rupere de echilibru, — atunci actul psihic al descoperirii sau al invenției, având un caracter accidental, trebuie să constituie și el o abatere dela normă și să implice, ca atare, la cei în mintea cărora se realizează, o lipsă de echilibru. De unde rezultă, că inventatorii, în orice domeniu și-ar desfășura activitatea, trebuie să se distingă — dacă se poate zice — de ceilalți oameni, printr'o formă oarecare de dezechilibru organic. Nicolle afirmă limpede și subliniază cu putere această consecință. Dând inventatorului numele străvechiu de om «ingenios» sau de om «de geniu», învățatul francez zice: «Întru cât actul ce îl caracterizează, adică invenția, este un accident, — și, ca atare, păcătuiește în contra ordinii, care este regula, ba chiar, am putea zice, logica materiei necugetătoare, precum și în contra echilibrului, care este condiția formală a vieții, — cel ce posedă în cel mai înalt grad această aptitudine irațională trebuie să fie atins el însuși de lipsa de echilibru, pe care o găsim în actul creator»¹⁾.

Spre a-și lămuri mai bine afirmarea, Nicolle adaugă imediat: «Am zis: lipsă de echilibru. Este fiindcă, ținând să mă exprim într'o limbă accesibilă tuturor cititorilor, n'am găsit alt termen, de întrebuințare curentă, care să-mi exprime mai limpede gândul. Nu ignorez consecințele, pe care unii le vor trage din propoziția mea. E așa de ușor să abuzeze cineva de cuvinte! De altfel, n'ar fi pentru prima oară că oamenii de geniu ar fi considerați ca dezechilibrați. Ei sunt, e drept, dezechilibrați, dar în înțelesul *natural* al cuvântului, nu în sensul lui pejorativ»²⁾.

În adevăr, echilibrul presupune, în lumea organică, regularitatea, presupune adică construcția după un plan simetric. Această regularitate, această simetrie, alcătuiesc «normalitatea» fiziologică a

1) *Biologie de l'invention*, p. 8

2) *Id., ibid.*, p. 8.

ființelor vii, — precum și, în același timp, frumusețea și perfecțiunea lor. Atât normalitatea însă, cât și frumusețea și perfecțiunea, sunt mai mult concepții subiective ale noastre, decât realități obiective ale naturii. Natura se mărginește să tindă către ele, fără să le poată atinge însă niciodată pe deplin. Ea tinde către ele, fiindcă, fără ele, — dacă nu s'ar apropia adică, oricât de puțin, de ele, — nimic viu n'ar putea să trăiască. Natura însă, — dacă n'o concepem în mod antropomorfic, atribuindu-i conștiință, dorințe, intenții și planuri, — nu poate prevedea nimic și nu-și poate îndrepta activitatea așa, încât să ajungă, cu siguranță, la anumite scopuri. Ea nu poate dar realiza ordinea, în lumea ființelor vii, nu poate înfăptui regularitatea și simetria, de care atârână normalitatea, frumusețea și perfecțiunea lor, decât *din întâmplare și în mod aproximativ*. Nicăieri, ea nu reușește cu siguranță și pe deplin. Aparența normalității, a frumuseții și a perfecțiunii e numai «un efect de ansamblu», care e «prea complex și prea confuz» ca să ne permită să distingem defectele amănunțelor¹⁾.

De altfel, dacă natura ar reuși în adevăr și pe deplin, în toate operele ei, atunci regularitatea și frumusețea ar deveni calități comune, ale tuturor ființelor vii, care, ajungând astfel la perfecțiune, n'ar mai simți nevoia niciunei schimbări. Căci perfecte sunt ființele cărora nu le lipsește nimic. Este însă evident, că asemenea ființe, dacă ar putea exista în adevăr, neavând ce să urmărească, de vreme ce nu le-ar lipsi nimic, n'ar mai avea de ce să caute schimbarea. Evoluția ar fi, în această ipoteză, imposibilă. Poate chiar că n'ar mai fi posibilă nici propagarea vieții. Ființele cărora nu le-ar lipsi nimic, al căror echilibru funcțional ar fi deplin și desăvârșit, ne mai având niciun motiv să aspire la ceva sau să dorească ceva, ar ajunge, prin inerție, la sterilitate.

E deajuns să ne reprezentăm ce ar putea să fie perfecțiunea organică, dacă natura ar putea s'o realizeze în adevăr, pentru ca să înțelegem că viața și evoluția ei nu sunt posibile decât numai cu condiția, ca natura să nu se apropie de perfecțiune decât numai atât cât este strict indispensabil, în complexul condițiilor de existență din fiecare perioadă geologică. Așa fiind însă, natura e condamnată «să păcătuiască vecinic în contra regulei». De aci, infinita varietate a indivizilor, înlăuntrul fiecărei specii, de aci, tendințele divergente ale speciilor, ale căror forme, ca produse ale întâmplării, au toate caracterul unor «încercări», mai mult sau mai puțin izbutite. Putem

1) Charles Nicolle, Biologie de l'invention, p. 9.

astfel concepe evoluția ca fiind, nu o proprietate inherentă existenței, anorganice și organice, ci un produs al lipsurilor, ce se cer împlinite, — reprezentând astfel tendința constantă, dar nesatisfăcută niciodată pe deplin, a naturii către desăvârșire. Și dacă transformările ce alcătuiesc evoluția sunt mici și lente, cauza este că și lipsurile ce trebuie să se împlinească sunt, în umensa lor majoritate, puțin importante și puțin urgente. Când lipsurile sunt mari și urgente, existențele respective încetează, corpurile anorganice se descompun, ființele vii mor, — și schimbările lor ulterioare nu mai intră în seria schimbărilor evolutive.

Iar lipsurile acestea, ce determină evoluția, sunt rezultatul «imposibilității unei simetrii formale». De unde, concluzia inevitabilă, că ceea ce se petrece în natură, în general, trebuie să se petreacă și în creierul omenesc. Asimetria, — și lipsa de echilibru ce rezultă dintr'însa, — sunt cauzele deosebirilor nenumărate, ce se observă între oameni, din acest punct de vedere. De unde rezultă că, cu cât un om se deosebește mai mult de ceilalți, cu atât trebuie să presupunem că asimetria și lipsa de echilibru, sunt, la el, mai accentuate. Firește, când sunt prea mari, depășind, prea simțitor, limitele îngăduite, ele se depărtează prea mult de normal. În asemenea cazuri, avem *dezechilibrași patologici*, sau chiar *tipuri monstruoase*, nu *oameni de geniu*. La oamenii de geniu, dezechilibrul nu trebuie să atingă calitățile intelectuale, care sunt indispensabile pentru ca ruptura de echilibru, cu efectele ei dinamice, să ducă la ceva util sau chiar la ceva de valoare.

«Dacă dar, conchide Nicolle, omul înzestrat cu facultatea invenției își datorește *predestinarea* unei rupturi de echilibru, orice condiție care va duce la o asemenea ruptură, fără să atingă calitățile intelectuale necesare, va favoriza formarea spiritului creator»¹⁾.

El cercetează dar, între altele, ce rol poate să joace rasa, din acest punct de vedere. Trebuind să urmeze regula comună, oamenii de geniu se nasc, și ei, din părinți, — cari pot să fie de aceeași rasă, sau de rase diferite. Și învățatul francez caută să vadă ce poate să rezulte, pentru dezvoltarea intelectuală a progenerurii, din aceste două cazuri diferite. Iar concluzia la care ajunge este că amestecul raselor, fiind una din condițiile care pot duce la o ruptură de echilibru, favorizează formarea spiritului creator. Argumentele pe care se întemeiază această concluzie, le vom vedea în capitolul următor.

1) Op. cit., p. 12.

AMESTECURILE ETNICE ȘI GENIALITATEA

Făcând, ca biolog, rezervele cuvenite, Nicolle admite părerea curentă a antropologilor că există trei tipuri umane ireductibile: cel alb, cel galben și cel negru. Grupele de oameni ce corespund acestor trei tipuri s'au separat, după toate probabilitățile, din trunchiul comun la epoci diferite, pe care progresele ulterioare ale geologiei le vor determina, să sperăm, mai curând sau mai târziu.

În lăuntru niciunea din aceste grupe generale însă nu poate să fie vorba, crede biologul francez, de rase pure. De când au apărut pe pământ, oamenii n'au încetat a se amesteca. Repetându-se necontenit, în condiții diferite și în cursul unor perioade foarte lungi de timp, amestecurile lor au dus la haosul etnografic, așa de anevoie de descurcat, din zilele noastre.

Putem totuși admite că condițiile de existență au menținut mai multă vreme și, pe alocurea, mai mențin încă, izolate unele de altele, unele insule omenesti, și că acele condiții, întru cât au fost permanente, au produs, în lăuntru fiecareia din grupele respective, o oarecare constanță a proporțiilor sângelui și prin urmare o oarecare comunitate de caractere. Firește, această comunitate de caractere, la indivizii ce alcătuiesc grupele de acest fel, e numai relativă și nu-i poate distinge cu siguranță. Nu putem, bunăoară, să recunoaștem cu siguranță un semit; și mai puțin încă, un anglo-saxon sau un slav. Totuși, într'o adunare, în care s'ar găsi la un loc indivizi aparținând acestor trei grupe de oameni, e probabil că i-am putea deosebi, prin contrast, fără prea multă greutate pe unii de alții, recunoscând astfel pe mai toți semii și, poate, pe cei mai mulți anglo-saxoni și slavi. «Există prin urmare, conchide Nicolle, grupe de oameni cărora, pentru comoditate și sub rezervele de care am vorbit, le putem da numele de rase. În lăuntru acestor grupe există, mai ales, subdi-

viziuni, în care, grație vechimii amestecurilor, contopirea e așa de înaintată, încât, în opoziție cu produsele *metis*, reprezentând încrucișările recente, li se poate da numele de rase *stabilizate*, — dacă nu pure»¹⁾).

În limitele acestor idei abordează învățatul francez problema raporturilor dintre spiritul de invenție și rasă. Această problemă se cuprinde, pentru el, întreagă, în întrebarea: este genialitatea un apanaj al grupelor omenești relativ omogene, sau atârână, dimpotrivă, de amestecurile lor, și anume de cele recente?

Gobineau se pronunțase deja, cum am văzut, pentru prima alternativă, dând părerii sale o formă categorică și, oarecum, limitativă. Inteligența, sub formele ei cele mai înalte, este, după el, un apanaj al rasei albe, și în deosebi al descendenților celor mai curați ai Arieniilor primitivi, cari sunt Indo-germanii, cu diferitele lor ramuri, — cele mai pure dintr'însele fiind cele ce ocupă astăzi nordul Europei, adică Scandinavii, Anglo-saxonii și Germanii. La celelalte popoare europene, calitățile intelectuale iau forme superioare numai în măsura, în care ele au primit, în timpul invaziilor dela sfârșitul antichității și începutul evului mediu, un aport mai însemnat de sânge, din partea acestor rase privilegiate. De unde efortările pe care le-au făcut Germanii, mai ales în perioada de naționalism acut, prin care au trecut în timpul războiului mondial, și pe care le-am văzut într'un capitol anterior, de a dovedi că mai toți oamenii de seamă ai celorlalte popoare și-au datorit superioritatea relativă procentului de sânge germanic ce curgea în vinele lor.

Acestor păreri, Nicolle le opune argumentele cunoscute, pe care le-am găsit deja la alți învățați și pe care el se mărginește numai să le indice. Aceste argumente sunt, întâi, că n'a existat o rasă ariană, al doilea, că Germanii nu sunt o rasă pură, și al treilea că cercetările de fapt n'au confirmat ipoteza originii germanice a oamenilor mai însemnați ai celorlalte popoare europene.

În opoziție dar cu Gobineau și cu adepții săi, Nicolle se pronunță pentru a doua din alternativele, la care am văzut că se reduce problema raporturilor dintre spiritul de invenție și rasă. El crede, că spiritul de invenție este favorizat, într'o măsură considerabilă, de amestecul raselor. Proba negativă i-o oferă India chiar, patria de elecțiune a Arieniilor lui Gobineau. Afară de vechile ei ținuri religioase și de cunoscutul ei misticism pesimist, India, cu toată civi-

1) Op. cit., p. 13.

lizația ei străveche, n'a produs inventatori și oameni de geniu, ale căror nume să le fi păstrat istoria. Cauza acestei sterilități intelectuale i se pare lui Nicolle că a trebuit să fie structura ei socială care, imobilizând pe oameni în castele lor respective, a împiedicat amestecul raselor. Căsătoriile endogame, care erau obligatorii, au dus la o *stabilizare* a tipurilor etnice și la o *sterilizare* a lor.

Probele pozitive ale părerii sale le găsește Nicolle într'o sumă de fapte istorice. Civilizațiile cele mai cunoscute au apărut totdeauna după un amestec mai intensiv de rase diferite. Civilizația egipteană a început, când primilor ocupanți de pe valea Nilului li s'au suprapus cuceritorii veniți din spre răsărit. Cea chaldeană a ieșit din contactul — și din conflictele — Elamiților și Sumerilor cu Semiiții. Cea egeeană s'a născut, când au debarcat în Cyclade și în Creta brachicefalii cariieni, amestecându-se cu dolichocefalii indigeni. Și unde s'a format civilizația greacă, punctul de plecare al civilizației europene, dacă nu pe coasta asiatică a Mediteranei, în urma contopirii cu Elenii invadatori? Iar dacă, în lumea greacă, Athena s'a dezvoltat atât de târziu, a fost numai fiindcă situația ei geografică a ferit-o la început de invazii. Obscură în timpul perioadei egeene, ca și în timpul celei miceniene, ea n'a intrat în istorie decât din momentul când au emigrat în Attica populațiile egeene, gonite din Asia, și când li s'au adăugat «barbarii» ultimului val elenic. În sfârșit, Dorienii, cei mai puri dintre Greci, în loc să se amestece cu populațiile indigene din Laconia, Mesenia, Creta, le-au distrus. Iar rezultatul a fost că, rămânând puri, Dorienii au ajuns la sterilitate. Ei n'au dat niciun artist, niciun savant, niciun filosof, al cărui nume să fi rămas în istorie. Lucrul e cu atât mai izbitor cu cât, înainte de ei, Creta adusese un aport considerabil la istoria originelor civilizației europene. Din momentul însă, când a ajuns să fie populată de Dorienii cu trăsuri regulate și cu forme simetrice, a fost «ștearsă pentru totdeauna din lumea cugetătoare» ¹⁾. În sfârșit, în istoria descoperirilor, din antichitate și până astăzi, orașele mari, și în deosebi porturile, au jucat un rol însemnat. De ce? Fiindcă într'însele s'au întâlnit și au fuzionat totdeauna cele mai multe elemente străine. Ele au fost, oarecum, ca niște «cupatoare vii», în care grupe de oameni diferiți s'au contopit neconținut.

La popoarele europene de astăzi, oamenii de geniu apar, mai ales, la frontierele lor etnografice. Nicolle citează în această pri-

1) Op. cit., p. 17.

vință încercarea cunoscută a lui Rémy de Gourmont, de a întocmi harta geografică a oamenilor mari din Franța. După acea hartă mai toți își trag originea din părțile periferice sau chiar dela granițele, de uscat sau de apă, pe când părțile centrale, cuprinzând provinciile în care vechiul sânge galic a rămas mai curat, sunt cele mai «sărace în genii».

S'ar părea, zice Nicolle, că în ceea ce privește frontierele de Nord și de răsărit ale Franței, constatarea lui Rémy de Gourmont ar da dreptate lui Gobineau. Căci, de-a-lungul acelor frontiere, aportul de sânge anglo-saxon și german a trebuit să fie mai considerabil ca oriunde, în restul țării. Aceasta însă, urmează biologul francez, n'ar dovedi decât utilitatea amestecurilor de sânge, nu și superioritatea aportului anglo-saxon sau german. Căci constatarea lui Rémy de Gourmont se poate aplica și țărilor anglo-saxone sau germane care, vecine fiind cu Franța, au primit, de sigur, și ele, un aport de sânge galic. Așa bunăoară Goethe, Schiller și Beethoven s'au născut în părțile renane ale Germaniei, unde un asemenea aport a fost inevitabil. Ei sunt însă, toți trei, în panteonul german, figuri din cele mai impunătoare.

Acum, amestecul raselor, ca să favorizeze dezvoltarea spiritului de invenție sau să creeze oameni de geniu, trebuie să îndeplinească anumite condiții. Căci nu toate amestecurile sunt bune, din acest punct de vedere. Fără a admite monopolul, pe care îl institua Gobineau în favoarea rasei albe în general, și în deosebi în favoarea ramurilor ei «ariene», în ceea ce privește calitățile intelectuale, trebuie totuși să recunoaștem că unele rase sunt mai puțin bine înzestrate din acest punct de vedere. Indigenii din Africa, bunăoară, sau Aborigenii din Australia, printre Negri, sunt, după toți etnografii ce i-au studiat, inferiori, nu numai în ceea ce privește nivelul de dezvoltare pe care l-au putut atinge până în momentul de față, dar și în ceea ce privește posibilitățile lor de dezvoltare în viitor. Inzestrarea lor intelectuală este insuficientă. Dovadă e faptul că, deși au intrat în contact cu civilizația popoarelor albe de un timp relativ îndelungat, n'au progresat totuși decât prea puțin, ca să nu zicem mai de loc. Tot așa, printre galbeni, Mongolii, Turcii, deși s'au arătat buni soldați și, uneori, și buni administratori, — din punctul de vedere al progresului intelectual însă, au rămas inferiori albilor. Chinezii au ajuns, e drept, să producă o civilizație a lor, care nu e lipsită de valoare, dar care s'a dovedit incapabilă de progres. Ea s'a oprit, de mult, la formele în care s'a cristalizat odată,

și pe care nu le poate depăși. Ii lipsește evident, fermentul spiritului de invenție. Evreii în sfârșit, — zice Nicolle, încheiând această sumară revistă etnografică, — atâta timp cât au trăit în țara lor, având o organizare politică proprie, n'au produs nimic mai de seamă. După ce s'au risipit în toată lumea, au început să producă, într'un târziu, lucruri vrednice de luat în considerație, dar care s'au datorit de sigur amestecului cu alte rase.

Există dar rase inferioare, — sau mai puțin bine înzestrate, — din punct de vedere intelectual. Amestecul lor cu rasele superioare poate să le îmbogățească, sufletește, pe ele, — deși lucrul nu s'a prea văzut până acum; mai sigur este însă că sărăcesc pe celelalte. În orice caz, rezultatele, din punctul de vedere ce ne preocupă, nu sunt recomandabile. De unde Nicolle conchide că «nu orice amestec convine elaborării omului de geniu»¹⁾. Pentru ca un amestec să fie util, din acest punct de vedere, trebuie ca diferențele, dintre rasele ce se unesc, să nu fie prea mari. Cu cât părinții sunt mai străini unul de altul, cu atât ruptura de echilibru, la progenitura lor, e mai mare. Când însă ruptura de echilibru e prea mare, nu mai avem un «accident util», ci o «deplorabilă catastrofă». Rezultatul unei asemenea rupturi de echilibru nu mai constituie adică o variație viabilă, care să reprezinte o posibilitate de mai bună adaptare, nici chiar o mutație, incertă ca viabilitate, fiindcă ar reprezenta un salt primejdios pe drumul progresului, ci o monstruoșitate pură și simplă, nu numai incapabilă de a trăi, dar și inutilă. Se știe de altfel, din biologie, că încrucișările animalelor de specii diferite, când sunt posibile, rămân sterile. Există de asemenea, zice Nicolle, «sterilități cerebrale produse de încrucișarea unor grupe omenești prea diferite»²⁾.

O excepție se poate, totuși, prezenta. Un sânge nou, însă prea diferit, când pătrunde în vinele unei rase relative stabilizate, poate juca rolul de excitant util, din punctul de vedere ce ne preocupă, dacă ajunge, în curs de mai multe generații, la o diluare suficientă. «Faptul, zice Nicolle, e foarte posibil». Și adaugă că s'ar putea cita exemple, pe care însă nu le citează. Cazul lui Goethe, pe care l-am citat, în prima parte a lucrării de față, după cartea «Familienforschung und Vererbungslehre» a învățatului german Robert Sommer, ne-ar putea servi, dacă e adevărat, ca un exemplu care ar putea

1) Op. cit., p. 24.

2) Op. cit., p. 25.

ilustra această părere a biologului francez. Dela ofițerul turc, de origine probabil siriană, Sadok Selim Soltan, adus ca prizonier în Germania, în veacul al XIV-lea, de contele de Lechmotir, până la Ana Margarethe Lindheimer, bunica lui Goethe, sângele străin s'a «dilat», trecând printr'un număr destul de mare de «generații intermediare», și a putut să producă în cele din urmă efecte utile, din punctul de vedere al dezvoltării spiritului de invenție.

Prevăzând că s'ar putea ridica, în contra părerilor sale, unele obiecții, Nicolle crede că e bine să le prevină, supunându-le unui examen anticipat. Așa bunăoară, dacă amestecul raselor e necesar, spre a stimula spiritul de invenție, atunci popoarele noi, ieșite din asemenea amestecuri, ar trebui să dea un număr mai mare de inventatori. Experiența și istoria însă ne arată, că nu este așa. Dimpotrivă, la început, oamenii de geniu sunt foarte rari, — sau chiar nu apar nicidecum, — la popoarele tinere. Populația Statelor Unite, de pildă, a trecut la început printr'o perioadă destul de lungă de sterilitate intelectuală. Spre a ne explica acest fapt, trebuie să ținem seamă de o sumă de cauze care pot sili pe oamenii cei mai bine înzestrați să-și îndrepteze activitatea spre ceea ce li se impune *mai întâi*, cu mai multă putere și mai multă urgență. Asemenea cauze pot fi: necesitatea adaptării cu noile condițiile climaterice și obligația acomodării cu noile condițiile economice, sociale și politice. Chiar și la popoarele vechi, cauzele de acest fel pot produce, — după cataclisme fizice, cum ar fi cutremurele de pământ, erupțiile vulcanice, cicloanele și trombele marine, sau după cataclisme politice și sociale, cum ar fi războaiele și revoluțiile,—o scădere notabilă a cercetărilor dezinteresate, a progreselor științifice în general și a invențiilor în deosebi. «Necesitatea produce totdeauna, — zice Nicolle, — asemenea efecte; ea sterilizează creierii pentru un timp oarecare»¹).

Ca biolog, hotărît să facă «biologia invenției», învățatul francez cercetează și alte condiții, de care, în cadrul de până acum, mai atarnă dezvoltarea spiritului de invenție. Nu ne putem însă ocupa de acele condiții acum, când studiem numai problema specificului național, și trebuie să examinăm ideile, pe care le trecem în revistă, numai din acest punct de vedere. Dacă rămânem, cum e firesc, pe acest teren, e mai important pentru noi să căutăm a înțelege, mai adânc, de ce amestecul raselor e necesar, pentru stimularea

1) Op. cit., p. 26.

spiritului de invenție, sau, în general, pentru dezvoltarea unor aptitudini creatoare mai înalte.

Am văzut că nu există rase pure. Grupările omenești, cărora le dăm de obicei acest nume, sunt acelea în care amestecurile etnice sunt vechi, așa încât contopirea caracterelor de origine diferită a avut timpul să se facă mai bine, dacă nu deplin. Grupările de acest fel au putut ajunge, pe această cale, la o relativă unitate și fixitate. Și, ca să le putem recunoaște, Nicolle ne zugrăvește, în linii mari, fizionomia lor, fizică și morală. «Bucurându-se de organe atât de bine ordonate, cât este cu puțință, echilibrate fiind, atât cât echilibrul se poate realiza în viață, grupările de acest fel posedă calități ce decurg în mod firesc din tendința aceasta către perfecțiune. Așa sunt frumusețea, care e regularitatea ființei; forța fizică, ce mărturisește stabilitatea ei; o rezistență nativă la boli, adică o sănătate și o vigoare ce par naturale; în sfârșit, unele daruri ale spiritului, ce merg împreună cu aceste calități, — ca justiția (care nu e decât echilibrul moral), seriozitatea, curajul, ponderația intelectuală, etc»¹⁾.

Aceste rase stabilizate pot ajunge, la un anumit moment, care corespunde cu maturitatea lor, — atunci când cauzele, care am văzut că îngreuiază dezvoltarea popoarelor tinere, nu le mai pot ținea în loc, — la o mare dezvoltare culturală. Ele au însă tendința de a întârzia pe drumurile pe care au apucat a se îndrepta, de a perfecționa, până la mecanizare și prețiozitate, ceea ce au dobândit prin străduințele lor inițiale, — în loc de a se sili să realizeze *alt-ceva*, care să se deosebească de ceea ce a fost, *ceva nou* și care să constituie un pas *mai departe*, pe drumul progresului.

Stabilizarea organică se manifestează astfel, în domeniul intelectual, printr'o scădere a puterii creatoare, sau a spiritului de invenție, — care, cum am văzut, presupune o abatere bruscă dela ceea ce este obicinuit, un salt îndrăzneț, sau chiar nebunesc, peste căile bătute, o stabilire arbitrară, oarecum samavolnică, de raporturi noi între lucruri, — de raporturi, pe care nimic rațional nu le indică, în momentul când se afirmă existența lor.

La asemenea fenomene intelectuale neobicinuite, ca să nu zicem anormale, duc mai de grabă încrucișerile de rase. De ce? Fiindcă turbură echilibrul organic al raselor stabilizate. Această turburare ne-o arată, destul de limpede, defectele de structură ale produselor

1) Op. cit. pag. 22.

unor asemenea încrucișeri. «Grupările omenеști, — zice Nicolle însuși, — ieșite din amestecuri recente, ca și indivizii născuți din părinți aparținând unor grupe etnice diferite, își trădează originea hibridă prin defecte organice de structură». În cazurile de acest fel, atât în ceea ce privește regularitatea trăsurilor, cât și în ceea ce privește proporțiile organismului întreg, se vădese «stigmatеle asimetricei». Produselor hibride de acest fel, le «lipsește rasa». Căci «a ținea de mai multe rase» echivalează cu «a nu avea niciuna».

Ca să-și lămurească mai bine ideea, Nicolle recurge la o comparație curioasă. El pune alături produsele hibride, de care e vorba, cu câinii vagabonzi din orașele lipsite de îngrijire, cum sunt cele orientale. Orașul Tunis, în care trăiește învățatul francez, i-a permis de sigur să studieze aceste animale «domestice» fără adăpost. Trăind în libertate, câinii de felul acesta se împreunează la întâmplare, fără supraveghierea stăpânilor preocupați de puritatea rasei animalelor pe care le posedă. Și fiindcă duc această viață din timpuri imemorabile, încrucișemi repetate, de tot felul, au făcut ca, în cele din urmă, ei să nu mai aibă niciun fel de rasă. Ei sunt, cum zice Nicolle, «produse inclasabile». Dacă însă distincția liniilor și farmecul fizic le lipsesc acestor «potăi», în schimb întrec cu mult în deșteptăciune, în șiretenie, în spontaneitate, câinii de rasă pură.

Păstrând proporțiile, urmează învățatul francez, putem zice că se întâmplă cu oamenii, ieșiți din amestecuri recente ca cu aceste animale domestice. «Ceea ce pierde în perfecțiune, câștigă în calitate particulare, excepțional de dezvoltate»¹). Aceste calități particulare însă, întru cât se datoresc unor accidente organice, sunt «prin esență ilogice». Și Nicolle încheie susținând că, printre aceste calități — accidentale și deci ilogice — se găsește și «aptitudinea de a face descoperiri» sau spiritul de invenție. «Grupările omenеști, ca și indivizii izolați, cari au ieșit din amestecuri recente, posedă prin urmare această facultate mai des decât grupările și indivizii, care și-au păstrat mai bine puritatea. Iar în condiții egale de inteligență, o posedă într'un grad mai înalt». De unde rezultă, că «în rasele amestecate se întâlnesc, de preferință, capetele *predestinate* să facă descoperiri»²).

Să examinăm acum mai deaproape aceste capete predestinate. Oricare i-ar fi originea, omul care se distinge prin originalitatea

1) Op. cit., p. 23.

2) Op. cit., p. 24.

lui, pare de obicei «mai puțin complet, mai puțin echilibrat, mai puțin normal», decât oamenii cu o «inteligență bine ordonată», cari îl înconjoară. Creierul său prezintă «lacune stranii, uneori enorme». Mecanismul său intelectual nu mai pare călăuzit totdeauna de rațiune; uneori cel puțin, pare a scăpa cu desăvârșire de sub controlul ei. Prin acest caracter însă, «predestinatul» pe care îl examinăm se apropie de oamenii primitivi, cari nu se feresc nicidecum de concepțiile riscate, nelogice, contradictorii, fiindcă asemenea concepții nu îi «jenează» nicidecum, din punct de vedere intelectual. Ca și primitivii de acest fel, «predestinatul» vede cauza și efectul în același timp, fără să poată disocia, în viziunea sa, legătura lor anticipată.

Cu alte cuvinte, ne mai fiind jenat, — cel puțin nu totdeauna, de regulile raționale obicinuite, «vizionarul acesta asociază idei, pe care un creier mai bine echilibrat n'ar îndrăzni să le pună alături, a căror împreunare scandaloasă ar înlătura-o chiar, dacă i s'ar înfățișa fără să vrea». Un creier disciplinat nu tolerează, în adevăr, nici măcar aparența lipsei de logică.

Tocmai într'o asemenea viziune, însă, incompatibilă cu regulile logice și cu disciplina mintală obicinuită, într'o asemenea împreunare accidentală de idei, ieșită dintr'o adevărată acrobație a imaginației, constă, propriu vorbind, actul descoperirii ¹⁾.

Nimic nu ne arată mai bine caracterul illogic, irațional, al invenției, decât rolul hazardului, care poate fi foarte mare, în realizarea ei. Sunt în adevăr descoperiri, care se datoresc numai faptului, că unii oameni de știință au făcut, *din greșală, ceea ce, după regulă, nu trebuiau să facă*. Așa este, bunăoară, metoda de diferențiere a bacteriilor prin colorare, — metodă care poartă numele lui Gram, cel ce a găsit-o din întâmplare. Acest bacteriolog studia odată o cultură, pe care o colorase deja cu violetul de gențiană. Înainte de a o pune sub microscop, urma, cum e obiceiul, să verse asupra-i câteva picături decolorante de alcool. În loc să ia însă sticla cu această substanță banală, a apucat din greșală o sticlă cu soluția iodoiodurată a lui Lugol. Preparația, asupra căreia a lăsat să cadă, din nebagare de seamă, câteva picături din acest reactiv, părea, evident, stricată. În loc să arunce însă lama, cum ar fi făcut, probabil, ori-care altul, Gram a avut curiozitatea să vadă ce s'a întâmplat. A aplicat dar decolorantul obicinuit, alcoolul, a uscat lama și a pus-o la

1) Biologie de l'invention, p. 27.

microscop. Nu mică i-a fost mirarea, când a văzut că, pe când unele bacterii pierduseră culoarea violetă, altele o păstrasera totuși. Aplicând apoi câteva picături de fuchsină, a constatat că bacteriile decolorate deveneau roșii, pe când cele ce rămăseseră violete, păstrau această culoare. Metoda de diferențiere era, astfel, găsită. Anumite bacterii puteau fi identificate, în culturi, după cum păstrau, sau nu, culoarea violetă, în urma aplicării reactivilor enumerați. O metodă, pe care bacteriologii o consideră ca foarte importantă, a fost descoperită dar din întâmplare, grație faptului că unul dintr'înșii a făcut din greșală, ceea ce, după cunoștințele timpului său, nu trebuia să facă.

Acest caracter accidental, irațional, illogic, al descoperirilor ne explică de ce ele se fac, de cele mai multe ori, de oameni, pe cari o lipsă oarecare de echilibru îi împinge, câte odată, să meargă *alături de drum*, — de drumul pe care se îndreptează, regulat, ceilalți oameni. Iar această lipsă de echilibru este, după Nicolle, un produs, al turburării organice pe care o provoacă amestecul raselor.

È acum întrebarea, de ce amestecul raselor duce la o asemenea turburare? Învățatul francez nu ne răspunde direct la această întrebare. El se mărginește numai să zică, — cum zisese și Gobineau, — că amestecul raselor produce o *alterare* reciprocă a caracterelor diferite, — fără de care acomodarea lor, unele cu altele, n'ar fi posibilă. Sunt însă unele fapte și unele ipoteze biologice, care ne-ar putea aduce oarecare lumină în această privință, și asupra cărora e poate bine să aruncăm o privire, în capitolul următor.

MISTERUL BIOLOGIC AL CONTACTULUI STREIN

E o constatare ce s'a făcut de mult și în mai toate părțile că, între membrii familiilor de aproape înrudite, căsătoriile nu duc la rezultate satisfăcătoare, — în înțelesul că progenitura ce iese dintr'insele lasă de dorit, din punct de vedere organic. De aci, interdicțiile din legile sau, cel puțin, din obiceiurile mai tuturor popoarelor, care opresc căsătoriile între «consângeni», până la un anumit grad de înrudire. S'a constatat, de asemenea, că exclusivismul familiilor domnitoare, al celor de altădată cel puțin, care nu contractau căsătorii decât între ele, a făcut ca, sângele lor amestecându-se neconținut, semne vizibile de degenerare să apară, cu vremea, la unele dintr'insele, dacă nu la mai toate. S'a considerat, în sfârșit, faptul că Evreii dau, în multe părți, un procent însemnat de bolnavi de anumite categorii, în deosebi de turburări nervoase și mintale, ca un rezultat al exclusivismului lor religios, care îi obliga să se căsătorească numai între ei, — cu circumstanța agravantă că, risipiți fiind printre celelalte popoare, nu se găseau, în cele mai multe localități, decât în număr mic, așa încât uniunile conjugale ieșeau, de obicei, din familii mai mult sau mai puțin apropiate.

Fără a lungi prea mult lista cazurilor de acest fel, să vedem, care ar putea să fie explicarea lor. S'a zis că unele familii fiind, tocmai din cauza asemănării fiziologice dintre membrii lor, predispușe la anumite boli sau, în genere, la anumite scăderi organice, căsătoriile ce se contractează în lăuntrul lor măresc sau agravează, printr'un fel de selecțiune naturală, acele predispoziții și acele scăderi, — ceea ce, firește, duce mai curând sau mai târziu la degenerare. Explicarea este, evident, admisibilă. S'a constatat însă că, și atunci când soții sunt perfect sănătoși, în căsătoriile dintre consângeni, progenitura rămâne, relativ, inferioară. Și dimpotrivă, s'a ob-

servat că soți mai străini ca origină, unul de altul, aparținând bunăoară unor naționalități diferite, dau o progenitură mai viguroasă și mai bine înzestrată. Faptele, pe care le-am citat adineauri, trebuie să aibă dar o altă explicație decât aceea a selecțiunii pejorative invocate.

O lumină nouă și neașteptată au adus, în această privință, studiile ce s'au făcut, de o jumătate de veac încoace, asupra reproducerii organismelor monocelulare. Se știa de mult că aceste organisme se reproduc prin diviziune, fără să se fi dat acestui fenomen biologic o atenție deosebită. Când s'a pus însă în discuție problema morții naturale, fenomenul de care e vorba a căpătat, brusc, o însemnătate specială. Naturalistul german Weismann a văzut în modul de reproducere al organismelor monocelulare o dovadă că ele n'au o moarte naturală. Ele pot muri în mod accidental, din cauza schimbărilor, defavorabile vieții, ce se produc în mediul în care trăiesc. În condiții de existență însă, ce rămân permanent favorabile, ele se hrănesc, cresc și se reproduc prin diviziune fără încetare, — adică, în principiu, la infinit. Ele sunt, cu alte cuvinte, nemuritoare.

Un biolog francez însă, Maupas, a avut curiozitatea să cerceteze, dacă este în adevăr așa, și a studiat în deosebi, generație cu generație, reproducerea prin diviziune a câtorva specii de infuzorii. Iar rezultatul la care a ajuns, a fost că aceste organisme cunosc și ele degenerarea senilă și moartea naturală. Ele nu se reproduc prin diviziune decât numai până la un anumit număr de generații, variabil după specii, — dela 300 până la 600 de generații, să zicem, pentru infuzorii. Acest număr odată atins, indivizii din ultimele generații nu mai cresc, nu se mai divid, — și mor, în cele din urmă, de un fel de sleire de puteri, asemenea cu aceea a bătrânilor ajunși la o vârstă prea înaintată.

Tot Maupas a stabilit însă că infuzoriile au, totuși, o imortalitate potențială, pe care o pot realiza prin conjugare. Se dă acest nume unui proces fiziologic curios, ce poate fi considerat ca un echivalent, la organismele monocelulare lipsite de sex, al împreunării sexuale a organismelor pluricelulare. La un moment dat, numit al «maturității kariogamice» și care cade cam pe la jumătatea ciclului normal de reproducere prin diviziune, infuzoriile sunt cuprinse de o agitație neobicinuită. Se duc, vin schimbându-și brusc direcția, cum fac unii oameni nervoși cari caută ceva și nu găsesc, se apropie unele de altele, se ating cu cili lor vibrațiali, și, când anumite condiții, pe care nu le cunoaștem încă, sunt îndeplinite, se lipsesc unele de

altele, două câte două. Alipirea se face așa, încât orificiile bucale să se corespundă. La organismele monocelulare ce n'au o cavitate bucală, un orificiu de comunicație se deschide dela sine, între corpurile ce se alipesc, pe suprafața lor de contact. În această stare rămân, apoi, infuzoriile un timp destul de îndelungat, — dela 30-40 de ceasuri cel puțin, până la 6-7 zile cel mult.

Excesiva durată a acestei împreunări se explică prin faptul că, în timpul ei, se produce o remaniere totală a aparatului nuclear al infuzoriilor respective. Macronucleul lor, care ține sub dependența lui fenomenele vieții vegetative, regulând nutriția și creșterea, se micșorează treptat, ca și cum s'ar topi, și dispăre în cele din urmă. El se resoarbe adică și se elimină, ca fiind alcătuit din materie uzată, ce nu mai poate servi. Micronucleul, care ține sub dependența lui viața de relațiune și reproducerea, crește mai întâi puțin și se divide apoi, succesiv, de două ori. Din cei patru micronuclei ce iau naștere astfel, trei urmează soarta macronucleului, se resorb adică și sunt eliminați, ca compuși din materie uzată ce nu mai poate servi. Iar micronucleul ce mai rămâne, reprezentând părțica de substanță nucleară încă utilizabilă, crește mai întâi puțin, și se divide apoi o singură dată. Din cei doi micronuclei, pe cari îi posedă acum fiecare din infuzoriile conjugate, unul, care ia, din această cauză, numele de pronucleu femel, rămâne pe loc, celălalt însă, căruia i se dă numele de pronucleu mascul, se pune în mișcare și trece, prin canalul cavităților bucale ce se corespund, din corpul infuzoriului, în care a luat naștere, în corpului celuilalt. Ajungând la destinație, pronucleul mascul străin se contopește cu pronucleul femel pe care îl găsește pe loc, în așteptare. Micronucleul unic, ce se formează prin contopirea lor, crește puțin și se divide, o singură dată. Iar cei doi micronuclei, ce iau naștere astfel, reconstituiesc aparatul nuclear întreg al fiecăruia din indivizii conjugăți. Unul rămâne să ia locul vechiului micronucleu, celălalt se deplasează puțin și ia poziția vechiului macronucleu.

În sfârșit, ca urmare a acestor operații, infuzoriile ce s'au conjugat își recapătă vigoarea inițială. Ele se regenerează adică, — întineresc, dacă putem întrebuința acest cuvânt, și devin capabile să reia dela capăt seria întreagă de reproducere prin diviziune, ce alcătuiesc ciclul lor vital.

E acum întrebarea, ce este esențial în acest act, atât de curios, al conjugării? Este contactul a două părțicele de materie străine *una de alta*, — al pronucleului mascul al unui infuzoriu cu pronu-

cleul femel al altui infuzoriu. Altfel, numai pentru eliminarea părților uzate ale aparatului lor nuclear, infuzoriile n'ar avea nevoie de conjugare, putând îndeplini această operație de autopurificare și izolat, fiecare în parte. Ce rol joacă, acum, contactul particulelor de materie străină, ce fenomene declanșează el, și de ce natură sunt acele fenomene, — nu știm încă. Faptul însă este cert, și, precum vom vedea mai departe, ne poate aduce o oarecare lumină, în problema ce ne preocupă. Până atunci însă, trebuie să continuăm istoria biologică a acestui straniu contact.

Odată ce natura, dacă ne este îngăduit să ne exprimăm astfel, a descoperit acest mijloc de regenerare a materiei vii, nu l-a mai abandonat. Dimpotrivă, l-a utilizat pretutindeni. La organismele pluricelulare, această utilizare a luat chiar forme mai lesnicioase și mai expeditiv. Cu diferențierea sexurilor, transmiterea unui pronucleu mascul, necesar pentru regenerarea unui pronucleu femel, se face fără să mai intereseze organismul întreg al ființelor vii participante și fără să mai dureze atât de mult timp. În schimb, această ușurare considerabilă a fenomenelor respective se plătește cu faptul, că regenerarea nu se mai realizează în indivizii chiar cari le îndeplinesc, ci în alți indivizi noi, căroro ei le dau naștere. Indivizii vechi nu se mai pot întoarce îndărăt, ca să reia dela capăt ciclul lor vital, ca organismele monocelulare.

În sfârșit, cât de necesar e contactul străin, și la organismele pluricelulare, spre a salva prin regenerare, — dacă nu viața indivizilor, cari, cum am văzut, sunt irevocabil condamnați să piară, dar cel puțin viața speciilor respective, — ne-o pot arăta unele fenomene foarte curioase. Așa e, bunăoară, fenomenul dublei reproduceri, prin partenogeneză și prin fecundare sexuală, la unele specii de animale. Puricii de iarbă, de pildă, acele mici insecte verzi ce trăiesc pe frunzele plantelor, se reproduc, de primăvara până toamna, prin ouă partenogenetice. Femelele care apar primăvara singure, depun ouă din care, fără a fi fecundate, ies prin partenogeneză sau «naștere virginală» alte femele. Acelea depun și ele ouă din care ies de asemenea, în același mod, alte femele, — și așa mai departe, până toamna. Atunci însă, când plantele pe care trăiesc aceste animalcule se întăresc, devin mai puțin suculente, sau chiar se usucă, greutatea de a se hrăni, amenințând viața speciei, prin degenerarea indivizilor, trebuie să intervină regenerarea prin fecundarea sexuală, — adică, în definitiv, prin contactul străin. Din ouăle pe care le depun femelele, atunci când nutriția lor suferă, ies prin partenog-

geneză masculi, cari le fecundează. Ouăle fecundate pe care le depun ele atunci, sunt mai mari, au un înveliș mai gros, și sunt destinate să asigure reluarea dela capăt a ciclului vital al speciei, — în primăvara următoare. Acest exemplu ne arată că contactul străin devine indispensabil, la acele organisme pluricelulare care nu-l au totdeauna, atunci când, condițiile de viață devenind mai puțin favorabile, materia lor vie e amenințată să degenereze, — ceea ce ar putea duce la stingerea speciilor respective.

Acest contact strein, atât de necesar, s'a arătat a fi mai eficace atunci când diferența dintre ființele vii ce cooperează la actul regenerării este *mai mare*. De unde nu trebuie să tragem concluzia, că eficacitatea maximă o atinge contactul strein atunci, când între ființele vii, prin care se realizează, diferența este, și ea, maximă. O asemenea diferență există, bunăoară, între animalele din specii foarte îndepărtate, unele de altele, în clasificarea zoologică. Experiența însă ne arată că, în asemenea cazuri cooperarea sexuală nu este posibilă, sau, dacă este, rămâne sterilă. Numai între varietățile acelorași specii, diferența, fără a fi atât de mare încât să nu poată duce la niciun rezultat, e totuși destul de mare, pentru ca să fie mai eficace, — pentru ca să producă adică o învioreare mai apreciazabilă a materiei vii. Acesta este, bunăoară, cazul încrucișării raselor omenegti, care pot fi considerate ca varietăți ale uneia și aceleiași specii, — din punctul de vedere al clasificării zoologice.

Întrebarea ce se ridică acum în fața noastră este: care poate fi înțelesul acestui fapt, atât de curios, ce pare totuși atât de bine stabilit? Care poate fi explicarea necesității contactului strein, în regenerarea materiei vii, — necesitate ce pare a fi indiscutabilă? Aici încep ipotezele, la care am făcut aluzie, la sfârșitul capitolului precedent. Ele sunt numeroase și complicate, — cu atât mai numeroase și mai complicate, cu cât nu privesc numai fenomenul ce ne interesează pe noi acum, ci totalitatea fenomenelor vieții. Se înțelege dela sine că nu poate fi nici vorbă să aruncăm, acum, o privire, oricât de sumară, asupra lor. Ne vom mărgini dar să desprindem din girul, atât de lung, al acelor ipoteze una singură, care e mai simplă și mai clară, și care prezintă, în același timp, unele puncte de asemănare, aproape izbitoare, cu părerile lui Charles Nicolle. Ne gândim, anume, la teoria unităților fiziologice, înzestrate cu polaritate organică, a lui Herbert Spencer. Acest filosof era un spirit multilateral, care căuta să pătrundă în toate părțile și să-și explice toate categoriile de fenomene ale naturii. Așa a ajuns să pă-

trundă și în biologie, pe care a căutat s'o prelucreze potrivit cu formula sa evoluționistă. În «Principiile de Biologie» pe care le-a scris în acest scop, se găsește și încercarea de a explica fenomenele vitale cu ajutorul ipotezei unităților fiziologice înzestrate cu polaritate organică.

Spencer caută să determine mai întâi caracterul esențial al vieții, și crede că îl descopere în puterea ce au ființele vii de a-și păstra integritatea formei specifice, atâta timp cât trăiesc. E un fapt indiscutabil că ceea ce deosebește mai întâi, chiar și pentru privirea cea mai superficială, ființele vii de corpurile neînsuflețite, este forma lor specifică. Pe când corpurile anorganice pot lua orice forme, pe care li le impun împrejurările, — să ne gândim bunăoară la piatra sau la fierul, din care putem face nenumărate lucruri, cu formele cele mai felurite, — ființele vii au, fiecare, forma lor proprie, care, după specia din care fac parte, e bine și precis determinată.

Această formă specifică, zice Spencer, caută ființele vii s'o păstreze neatinsă, atâta timp cât trăiesc. Se știe, bunăoară, că materia ce alcătuiește corpul unei ființe vii, se uzează neconținut, prin neconținutul lui funcționare, și trebuie înlocuită neconținut prin alta nouă, pe care i-o procură alimentarea. Putem zice astfel că, după un timp oarecare, nicio particulă materială din corpul unei ființe vii nu mai este aceeași. Și totuși, forma ei organică rămâne, în întregime, aceeași.

Și mai evidentă este această persistență a formei organice a ființelor vii, în puterea ce au unele dintr'insele de a-și regenera părți întregi din corpul lor, când sunt mutilate. Așa bunăoară, crabii au puterea de a-și regenera picioarele, șopârlele au puterea de a-și regenera coada, — și așa mai departe. Dacă îi tăiem unui crab un picior, după câțva timp un alt picior nou, asemenea cu cel vechiu, îi crește la loc. Materia moartă, fără formă definită, pe care o absorbă crabul, spre a se hrăni, ia în mod spontan forma definită a organismului său, reconstituindu-l, după planul lui specific integral. Același lucru se întâmplă și cu o șopârlă, căreia, dacă îi tăiem coada, după câțva timp o altă coadă nouă, asemenea cu cea veche, îi crește la loc.

În sfârșit, și mai surprinzătoare e această persistență a formei organice, în fenomenele de reproducere. O celulă seminală, adică o minusculă masă de materie vie, dezvoltându-se, dă naștere unui organism de mii și mii de ori mai mare decât ea, dar întru toate

asemenea organismului din care a provenit ea însăși. De aceea se zice, că celula seminală, când se dezvoltă, reproduce întocmai. până în cele mai mici amănunte, forma specifică a organismului din care a provenit, — și o reproduce cu materia străină, fără formă definită, pe care o absoarbe, treptat, din mediul înconjurător.

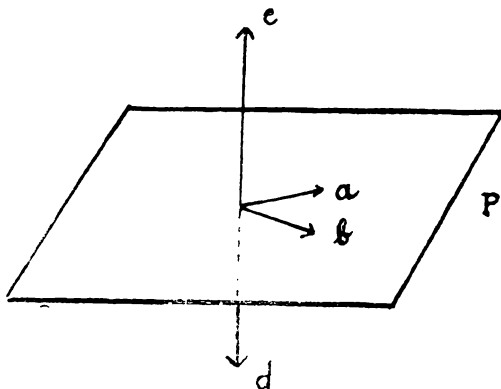
Acest fenomen a părut unora din biologia mai vechi atât de extraordinar, încât, spre a și-l explica, au presupus că celula seminală cuprinde o *miniatură* a organismului ce are să iasă dintr'însa. Problema se simplifică astfel considerabil, întru cât acea miniatură, în care forma viitorului organism se găsea complet determinată, nu mai avea decât să crească. Această ipoteză însă a fost părăsită destul de repede, fiindcă era contrazisă de numeroase fapte, pe care oricine le putea observa.

Așa bunăoară, dacă punem în pământ un fragment, oricât de mic, dintr'o foaie de *Begonia phylomaniaca*, după câțva timp o plantă nouă întregă, cu rădăcină, trunchiu, ramuri, frunze și flori, iese dintr'însul. Sau, dacă tăiem un polip, în 10—20—30 de bucăți, din fiecare bucată iese, după câțva timp, un nou polip întreg, asemenea cu cel vechiu. În fața faptelor de acest fel, biologia ce susțineau ipoteza de care vorbim, erau obligați s'o generalizeze, presupunând că, nu numai în celulele seminale, dar în fiecare părțică din corpul ființelor vii se găsesc miniaturi ale formei lor specifice integrale. O asemenea presupunere era însă excesivă — și ipoteza în chestie a fost abandonată.

Explicarea fenomenelor de care e vorba s'a căutat dar pe alte căi. Spre a găsi, la rândul său, o asemenea explicare, Spencer s'a folosit mai întâi de o analogie, pe care i-o oferea lumea anorganică. Și în această lume există, zice el, fenomene, care se pot compara cu regenerarea și reproducerea ființelor vii, adică fenomene de persistență a formei specifice. Asemenea fenomene ne înfățișează, bunăoară, cristalele. Dacă, de pildă, unui cristal îi sfărâmăm un colț, și-l punem într'o soluție salină asemenea cu aceea în care a luat naștere, după câțva timp colțul îi crește la loc. Cristalul își reface adică forma lui specifică, după planul ei geometric integral. Sau, dacă punem într'o soluție salină potrivită un fragment de cristal așa de mic, încât să nu mai aibă nicio urmă vizibilă din forma geometrică a cristalului întreg, vom vedea că, după câțva timp, acel fragment minuscul crește și reproduce cristalul din care a provenit, cu forma lui specifică completă.

Proprietatea aceasta însă a cristalelor, de a se regenera și de

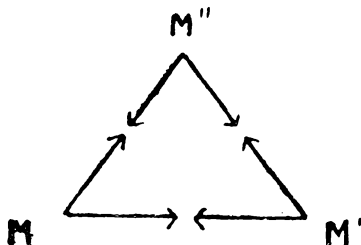
a se reproduce, nu se poate explica decât printr'o proprietate specială a materiilor susceptibile de a cristaliza, care poartă numele de *polaritate cristalină*. Ea constă într'un sistem de atracțiuni care variază, se înțelege, după formele geometrice în care cristalizează materiile respective. În mod schematic, am putea să ne reprezentăm un asemenea sistem de atracțiuni, precum și variațiile lui posibile, în felul următor. Să ne închipuim că o moleculă *M*, a unui corp susceptibil de a cristaliza, posedă patru forțe de atracțiune, *a*, *b*, *c*, *d*, — dintre care, primele două, *a* și *b*, se găesc în același plan *P*, și formează între ele un unghiu, care poate fi ascuțit, drept sau obtus, iar celelalte două, *c* și *d*, se găesc în spațiu și formează cu planul celor dintâi un unghiu, care poate fi drept sau ascuțit, sunt adică perpendiculare pe acel plan sau înclinate, — una, se înțelege, deasupra, și alta dedesubtul lui. Când forțele de atracțiune *a*

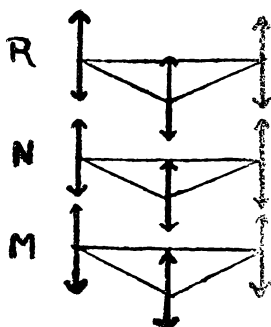
și *b* au între ele un unghiu ascuțit, iar forțele de atracțiune *c* și *d* cad perpendicular pe planul lor, atunci molecula *M*, atrăgând în jurul ei alte molecule, înzestrate cu un sistem analog de forțe, poate da naștere unui cristal ce ar avea forma unei prisme drepte cu baza triunghiulară. Când forțele *a* și *b* au între ele un unghiu drept, baza prismei devine pătrată; când aceleași forțe au între ele un unghiu obtus, baza prismei poate deveni pentagonală, hexagonală, etc., după mărimea respectivă a unghiului obtus. Iar când forțele *c* și *d* formează cu planul pe care cad un unghiu ascuțit, când adică, în loc de a fi perpendiculare sunt înclinate, prismele respective, în loc de a mai fi drepte, devin oblice. Cititorii pot încerca să construiască singuri, pe hârtie, figurile geometrice respec-

tive, și vor vedea că nu vor întâmpina nicio greutate. Ca exemplu, pot lua figurile următoare.

În ipoteza, că între forțele a și b , din același plan, există un unghi ascuțit, putem construi cu trei molecule, M , M' și M'' , baza triunghiulară a cristalului:

Iar în ipoteza că forțele c și d sunt perpendiculare pe planul acestei baze, putem forma, prin suprapunerea mai multor grupări plane de acest fel, începutul prisme drepte:

Cu această proprietate acum, a moleculelor corpurilor susceptibile de a cristaliza, care este polaritatea cristalină, ne putem explica foarte ușor fenomenele de regenerare și de reproducere a cristalelor. Când unui cristal îi sfărâmăm un colț, pe suprafața de rupătură moleculele rămân cu o parte din forțele lor de atracție libere. Spre saturarea lor, ele atrag alte molecule, din soluția salină, în care am cufundat cristalul ce urmează a se regenera. Iar acele alte molecule se așează așa, încât forțele lor de atracție să corespundă cu cele libere, — ceea ce duce, încetul cu încetul, la reconstruirea părții sfărâmate a cristalului primitiv.

Același lucru se întâmplă, când punem într'o soluție salină po-

trivită un fragment, fără formă geometrică vizibilă, dintr'un cristal. Un asemenea fragment are, pe întreaga lui suprafață, molecule cu forțe de atracție libere. Spre saturarea lor, ele atrag moleculele învecinate, care se așează așa, încât forțele lor de atracție să se corespundă. Incetul cu incetul, astfel, fragmentul crește și se întregeste, până când reproduce cristalul primitiv, cu forma lui specifică completă.

O proprietate analoagă cu polaritatea cristalină trebuie să poasă, zice Spencer, și elementele constitutive ale materiei vii. Putem da acestei proprietăți, care trebuie să fie mult mai complexă, numele de polaritate organică. În ce privește însă sediul ei, trebuie să facem o deosebire. Ea nu mai poate rezida în moleculele corpurilor vii, cum rezidă polaritatea cristalină în moleculele corpurilor susceptibile de a cristaliza. Căci moleculele corpurilor vii nu le sunt particulare numai lor, ca acelea ale substanțelor cristaline. Oricât ar fi de diferite ființele vii, materia ce le alcătuiește se compune, precum se știe, din aceleași câteva corpuri chimice simple, cu molecule de, aproximativ, aceleași feluri. Dacă însă nu poate rezida în molecule, care sunt unitățile chimice ale materiei vii, rezidă oare polaritatea organică în celule, care sunt unitățile ei morfologice? Iarși nu, zice Spencer. Căci, ca unități morfologice, celulele au deja o formă specifică, pentru a cărei explicare avem, tocmai, nevoie de polaritatea organică. De unde concluzia lui, că această polaritate trebuie să rezide în niște unități intermediare, mai complexe decât cele chimice și mai simple decât cele morfologice, cărora el le dă numele de unități fiziologice.

Aceste unități le concepe Spencer ca diferind la diferitele ființe vii, — ca având adică polarități organice diferite. Și anume polaritatea lor diferă, mai întâi, după specii; în al doilea rând, deși într'o măsură mult mai mică, ea mai variază și după indivizi. Înăuntrul aceleiași specii, adică, unitățile fiziologice sunt, în liniile lor mari, asemenea; la diferenții indivizi însă, ce alcătuiesc fiecare specie, ele diferă, întru câtva, în amănunte.

Cu această ipoteză caută apoi Spencer, să ne explice principalele fenomene ale vieții. Am văzut că ființele vii, prin însuși faptul că organismul lor funcționează neconținut, se uzează și, spre a evita urmările acestei uzuri, elimină neconținut acele părți din substanța lor, care nu mai pot fi întrebuintate, înlocuindu-le prin altele nouă, obținute prin alimentare. Aici începe însă misterul. Alimentarea introduce în organismul ființelor vii materii streine de sub-

stanța lor. Aceste materii sunt, zicem noi, supuse unor prefaceri care le «asimilează» cu acelea ce alcătuiesc corpul ființelor vii respective, care își pot astfel repara părțile uzate, fără să-și piardă forma specifică.

Acest fenomen misterios, căruia i se dă numele de asimilare, nu poate fi înțeles, zice Spencer, decât numai dacă presupunem, că produsele alimentării, atunci când pătrund în sânge, se grupează în unități ce capătă o polaritate organică asemenea cu aceea a unităților fiziologice, care compun ființele vii respective. Trebuie să se petreacă în acest caz, urmează el, un fenomen analog cu acela al inducțiunii electrice. Intocmai după cum un curent electric de o anumită direcție și intensitate, trecând printr'un circuit dat, dezvoltă un alt curent electric, de o anumită direcție și intensitate, într'un alt circuit, concentric cu el, tot așa și materiile organice introduse în curentul circulator al unui animal, capătă, printr'o influență dinamică analoagă, o polaritate organică asemenea cu aceea a unităților fiziologice ale animalului respectiv. Prin aceasta însă, se transformă ele însele în unități fiziologice, — și este prin urmare ușor de înțeles cum aceste unități nouă, înlocuind pe cele vechi, forma specifică a organismului rămâne aceeași. Elementele lui uzate, care au trebuit să fie eliminate, sunt înlocuite cu elemente proaspete care posedă proprietatea *de a se grupa în același mod*, reproducând aceeași formă organică.

Cu aceeași ipoteză explică apoi Spencer fenomenul reproducerii. Când organismele vii ajung la maturitate, ele nu mai integrează cu aceeași aviditate unitățile fiziologice pe care le prepară sângele lor, din materiile alimentare absorbite. De aceea se și zice că ele, când ajung la maturitate, atingând limitele formei lor specifice, nu mai cresc. Așa fiind, unitățile fiziologice, care nu mai găsesc întrebuințare, se adună în glandele seminale, unde iau forma unor celule speciale destinate reproducerii.

La organismele ce posedă diferențierea sexuală, — singurele ce ne interesează acum, din punctul de vedere al problemei noastre, — aceste celule speciale, ce poartă, potrivit cu sexul indivizilor ce le produc, numele de celule seminale masculine și femele, nu se pot dezvolta, spre a da naștere altor indivizi noi, decât numai dacă intră în contact și fuzionează. Explicarea acestui fapt este, zice Spencer, foarte simplă. Celulele seminale nu sunt, în fond, decât vezicule, cuprinzând grupe de unități fiziologice, înzestrate cu polaritate organică. În lăuntrul fiecăreia din aceste vezicule, unitățile

fiziologice se găsesc în stare de echilibru, — forțele lor polare, absolut identice, neutralizându-se reciproc. Pentru ca ele să se poată desvolta, spre a da naștere, printr'o nouă grupare a lor, altor indivizi noi, trebuie neapărat ca echilibrul lor să fie turburat. Rolul de a produce această turburare îi revine fenomenului fecundației. Celula seminală femelă trebuie să primească aportul celulei seminale masculine ce pătrunde în interiorul ei. În ce constă însă acest aport? În unități fiziologice cu o polaritate organică diferită. Amestecul unităților fiziologice masculine și femele, cu forțe diferite, rupe echilibrul în care se găseau, și unele și altele, în celulele respective și, provocând o regrupare a lor, deslănțuiește procedeul evoluției embriogenice, care duce la constituirea unui organism nou.

E acum evident, zice Spencer, că regruparea unităților fiziologice, în cazul fecundării, trebuie să fie cu atât mai energică, — și trebuie prin urmare să dea naștere unui organism nou cu atât mai viguros, — cu cât forțele lor polare sunt mai diferite. Iar această diferență, atât de salutară, atârnă de distanța biologică ce separă pe indivizii de sex diferite dela cari provin celulele seminale respective. Cu cât această distanță biologică e mai neînsemnată, ca atunci când indivizii în chestie aparțin aceleiași familii, cu atât diferența de care vorbim e mai mică. Și dimpotrivă, cu cât distanța e mai însemnată, ca atunci când indivizii ce se împreunează aparțin unor rase diferite, cu atât diferența de polaritate organică a unităților lor fiziologice e mai accentuată.

Așa se explică, zice Spencer, faptul cunoscut de mult, că, între consăngenii, căsătoriile nu dau niciodată rezultate bune, pe când, dimpotrivă, părinții aparținând, nu numai unor familii, dar chiar unor naționalități diferite, dau o progenitură mai viguroasă și mai bine înzestrată.

Fără a ne ocupa mai departe de ipoteza lui Spencer, care e mai complicată, — și a fost înlocuită, de altfel, în evoluția biologiei generale, cu alte ipoteze și mai complicate încă, — să ne mărginim a lua dintr'însa această explicație posibilă a *necesității contactului strein* pe care am voit s'o înțelegem, oricât de aproximativ, ca să ne lămurim, oricât de puțin, afirmarea lui Charles Nicolle că amestecul raselor favorizează apariția individualităților excepționale, din punct de vedere intelectual, -- a inventatorilor, cum zice el, sau a oamenilor de geniu.

PSIHOLOGIA INVENȚIEI

Faptele biologice, pe care le-am trecut în revistă la începutul capitolului precedent, ar putea îndemna pe unii cititori să facă ideilor lui Charles Nicolle un credit mai mare decât cel ce li se poate acorda, în starea actuală a științei. Opera învățatului francez cuprinde, netăgăduit, o parte de adevăr ce merită, pe deplin, să fie luată în considerație. În totalitatea ei privită, însă, ea ridică unele îndoeli, peste care nu e bine să trecem fără a le examina, oricât de sumar.

Punctul de plecare al dezvoltărilor biologului de care vorbim îl formează caracterul — după el irațional — al actelor sufletești, prin care se fac descoperirile și invențiile. Acest caracter irațional însă, învățatul de care vorbim îl presupune mai mult decât îl dovedește. Și, de fapt, nici nu-l putem admite, deocamdată, decât numai cu titlul de ipoteză. Nu cunoaștem încă destul de bine mecanismul actelor de acest fel și nu putem avea încă, în această privință, certitudini. Psihologia contemporană n'a ajuns încă să determine cu destulă siguranță nici măcar mecanismul actelor celor mai simple ale vieții sufletești, necum mecanismul unor acte atât de complicate, cât pot fi cele de care e vorba.

De altfel, cât de puțin înaintată e psihologia, ne-o poate arăta faptul că ea își caută încă metodele. Ce sunt, bunăoară, psihologia «sintetică» sau psihologia «structurală», — cele mai nouă forme pe care le-a luat această știință, altfel atât de veche? Sunt încercări de a înlătura metodele de investigație de până acum, metodele analitice ale vechiului asociaționism «atomist», care studia fenomenele sufletești, așa cum studiază științele naturii, în general, fenomenele de care se ocupă, separându-le de complexurile în care se găsesc înglobate, și examinându-le izolat, pe fiecare în parte. Psihologia

sintetică și cea structurală susțin că viața sufletească nu e o *sumă* de elemente pur și simplu *juxtapuse*, ci o *sinteză* de elemente ce se *întrepătrund*, un tot unitar, alcătuiind o structură, o configurație, o conformație, în care părțile constitutive se influențează și se modifică reciproc. Niciunul din fenomenele vieții sufletești nu se poate dar studia izolat, fiindcă fiecare e determinat de complexul din care fac parte și nu se poate înțelege deplin decât printr'însul.

Aceste concepții însă, dacă reușesc să pună un coeficient de îndoială metodelor de până acum ale psihologiei, nu ne dau în schimb o metodă, care să nu se mărginească numai, din punctul de vedere teoretic, să poarte cu mândrie eticheta de nouă și originală, ci să ne și permită, din punct de vedere practic, să examinăm mai ușor și mai repede fenomenele psihice. Dimpotrivă, examinarea lor devine mai anevoioasă și reclamă un timp mai îndelungat. Trebuie, în adevăr, să cunoaștem mai întâi complexul întreg al vieții sufletești a omului, în unitatea ei sintetică sau structurală sau de configurație, pentru ca să putem determina fenomenele psihice parțiale, pe care le înglobează, — ca să nu mai zicem: care o alcătuiesc. Și fiindcă oamenii sunt, cum ni-i arată experiența, diferiți, foarte diferiți chiar, complexul vieții lor sufletești, putând să varieze considerabil, dela unul la altul, ar trebui determinat pentru fiecare dintr'înșii, în parte, — înainte de a fi utilizat la studiul fenomenelor psihice particulare, pe care ni le înfățișează ei. O asemenea obligație însă nu e nicidecum de natură să ușureze și să accelereze înțelegerea fenomenelor de care e vorba.

Am crezut că trebuie să relevăm aceste dificultăți principale, ca să se poată vedea că ne găsim, când voim să examinăm mai de aproape natura actelor psihice care duc la descoperiri și invenții, pe un teren a cărui explorare este, nu numai anevoioasă, dar și puțin sigură. Cu această rezervă putem încerca să ne apropiem, cât de puțin, de înțelegerea actelor de care e vorba. Să începem, pentru mai multă simplitate, cu «primitivii» dela începuturile civilizației, ale căror descoperiri și invenții pretindea Charles Nicolle că nu puteau fi decât de natură irațională, pe motivul că rațiunea lor era așa de puțin dezvoltată, încât nu dela ea se puteau aștepta asemenea realizări. De unde ar părea să rezulte că, dacă nu concepem actele psihice, care au dus la descoperirile și invențiile în chestie, ca sugestii supranaturale, sau — cum ziceau cei vechi — ca inspirații divine, trebuie să renunțăm de a le pătrunde misterul.

Cu toate acestea, în vastul material de fapte pe care îl adună,

cu atâta zel, psihologia actuală sunt câteva, care ne-ar putea ajuta să ne apropiem de înțelegerea unor asemenea acte psihice, — și să ne încredințăm astfel că, neavând nimic misterios, ele nu se deosebesc, în fond, de restul vieții sufletești decât prin caracterul lor excepțional, care impresionează, ca atare, și le *singularizează*, mai mult sau mai puțin.

Întru cât la «primitivii», de ale căror descoperiri și invenții se ocupă Charles Nicolle, nu putea fi vorba de preocupări teoretice, asemenea cu acelea ale oamenilor de știință de astăzi, putem considera isprăvile lor, oricât au fost de mari prin consecințele pe care le-au avut ulterior, ca simple mijloace practice de a înlătura anumite dificultăți, ce se puneau în calea nevoilor de căpetenie ale vieții lor. În acest sens, pot face și animalele descoperiri și invenții, — foarte rudimentare, se înțelege. Și nu e fără interes, să aruncăm o privire asupra modului cum descoperă sau inventează ele mijloace noi de acțiune, menite să înlătore dificultățile de care se lovesc, în unele împrejurări neobicinuite.

Darwin, Romanes și, după ei, o sumă de autori mai noi, Thorndike, Bohn, Yerkes, Koehler, au adunat, în această privință, o sumă de observări, deosebit de interesante. Ne vom mărgini să cităm una singură dintr'însele, ce ni se pare suficientă pentru lămurirea pe care o căutăm. Cel din urmă din psihologii menționați, Koehler, a făcut, între 1913 și 1916, studii amănunțite asupra vieții sufletești a maimuțelor antropoide, — mai ales asupra șimpanzeilor din Camerun, aduși pe insula Tenerife, unde se afla. Iată una din experiențele lui. Șimpanzeul se afla în colivia lui spațioasă, în care se putea mișca în voie. La un moment dat i s'a pus, în apropiere de zăbrelele coliviei, o banană. Dorind s'o mănânce, maimuța a întins brațul, cât a putut, printre zăbrele, dar n'a ajuns până la ea. După mai multe asemenea încercări neizbutite, animalul s'a retras, plictisit, într'un colț al coliviei și s'a așezat jos. Atunci, experimentatorul a legat banana cu o sfoară, stând cu spatele întors către colivie, pentru ca maimuța să nu vadă nimic, — și apoi, apropiindu-se, ca din întâmplare, a introdus capătul liber al sforii printre zăbrele. Zărind, după câteva minute, acest lucru nou, animalul s'a repezit, l-a luat în mână, l-a sucit, l-a învărtit și, în cele din urmă, a observat că banana se mișca. Iar această observare a devenit punctul de plecare al unei descoperiri neașteptate. Șimpanzeul a descoperit mijlocul de a pune în sfârșit mâna pe banana până la care nu ajun-

gea; a tras de sfoară până când banana a intrat în colivie, a luat-o și a mâncat-o.

În ce a constatat această descoperire? Într-o succesiune de percepții și de mișcări, cele dintâi determinând pe cele din urmă. Când maimuța, mânuind capătul liber al sforii, a observat că banana se mișca, — și anume, că se apropia puțin de colivie, — această percepție a determinat o nouă acțiune musculară, asemenea cu cea care produsese acest efect. Întru cât intervenirea, de astă dată voluntară, a brațelor animalului, a apropiat ceva mai mult banana de colivie, această nouă percepție a determinat o altă acțiune musculară de același fel, — și așa mai departe, până când maimuța a ajuns în sfârșit la scopul dorit.

Procese psihofiziologice analoage au constituit, după toate probabilitățile, descoperirile și invențiile primitivilor dela începuturile civilizației. N'ar fi prea greu să ne închipuim, bunăoară, cum au putut ajunge ei să descopere că trunchiurile cilindrice de copaci le puteau servi ca să transporte greutatea mai mari dintr'un loc într'altul și să inventeze apoi, prin modificarea acestui mijloc rudimentar, roțile carelor. Poate că, odată, unul din acei străvechi primitivi a aruncat, de oboseală, pe trunchiul cilindric al unui copac, culcat de furtună sau căzut de bătrânețe, corpul unui animal, ucis la vânatoare, pe care îl ducea în spinare, spre coliba lui. Poate că, terenul fiind puțin înclinat, trunchiul, sub greutatea animalului aruncat asupra-i, a început să se miște, rostogolindu-se încet la vale. Poate că primitivul, căruia i se întâmpla acest lucru, dacă era ceva mai deschis la minte, și-a dat seama atunci că povara, pe care o ducea în spinare, putea fi transportată astfel, o bucată oarecare de drum, fără ca să să-i mai simtă greutatea. Incercând de mai multe ori acest mijloc și văzând că, cu ajutorul lui, izbutea mai totdeauna să-și ușureze greutatea, primitivul în chestie a început, dela o vreme, să-l utilizeze regulat. Iar în timpul acestor utilizări succesive, a făcut alte observări nouă. A observat, bunăoară, că transportul era mai ușor când trunchiurile de copaci nu erau prea lungi, fiindcă se puteau rostogoli fără să se lovească de prea multe obstacole. A căutat dar să le scurteze el însuși, și le-a scurtat probabil, pentru același motiv, din ce în ce mai mult, până când au ajuns de a se apropia de dimensiunile roților, care la început au fost de sigur masive sau pline. Alte observări i s'au impus apoi dela sine. Trunchiurile scurte se rostogoleau, e drept, mai ușor, dar greutatea se așezau pe ele mai anevoie. Primitivii au imaginat atunci un suport fix, ce

nu se mai rostogolea el însuși, așezat fiind pe un sistem de pârghii ce se treceau prin găuri practice în butucii scurți, cum se trec osiile de astăzi prin găurile roților. Așa s'a ajuns, după toate probabilitățile, treptat și încetul cu încetul, în decursul unui lung șir de veacuri, la invenția carului primitiv.

Tot așa, ca să mai recurgem la un exemplu, arcul, — care a fost după toate probabilitățile principala armă ofensivă a omului primitiv, cum este de altfel și astăzi la sălbaticii din Africa, America și Australia, — a trebuit să ia naștere într'un mod analog, prin observări involuntare mai întâi, prin observări intenționate apoi, care, adăogându-se unele altora, au dus la încercări succesive, din ce în ce mai izbutite. Elasticitatea pe care o posedau trunchiul și ramurile arborilor tineri, precum și, mai ales, unele efecte ale ei, nu puteau să nu atragă atenția omului primitiv, în anumite împrejurări. El voia de pildă, uneori, să culeagă fructele de pe vârful unui arbore tânăr, și îi apleca trunchiul, încă subțire. El constata atunci că, de îndată ce îl lăsa liber, trunchiul, un moment îndoit, își relua poziția normală, și o făcea cu o forță ce putea fi simțită foarte neplăcut de cei pe care, întâmplător, îi putea lovi. Alteori, la vânatoare, urmărind un animal, omul primitiv trebuia să treacă, împreună cu tovarășii săi, prin desigurile de copaci tineri. Ramurile lor, îndepărtate brusc din poziția lor normală de cei ce alergau înaintea lui, și lăsate apoi libere, îl loveau cu o forță ce putea să-i fie foarte neplăcută. Asemenea constatări, care se repetau neconținut, au trebuit să ducă cu vremea la ideea de a utiliza această forță, pe care o desvolta elasticitatea trunchiurilor sau ramurilor de arbori, spre a lovi dela distanță un animal, la vânatoare, sau un adversar, în luptă. O altă serie de constatări a venit apoi în ajutorul acestei prime idei, spre a-i permite să se realizeze. În pădurile străvechi, ca în cele zise virgine de astăzi, din regiunile ecuatoriale, ramurile copacilor erau adesea legate de coardele plantelor agățătoare, — dintre care cele mai cunoscute sunt lianele. În împrejurări analoge cu cele care îi arătaseră elasticitatea copacilor încă tineri, omul primitiv a putut să observe și puterea propulsivă a coardelor ce legau ramurile lor. Când erau întinse brusc, prin deplasarea ramurilor, coardele puteau arunca, la o distanță oarecare, unele obiecte ușoare: frunze sau fructe uscate, cuiburi de păsări, etc. Asocierea constatărilor de acest fel, cu cele prealabil făcute, l-a îndemnat, după toate probabilitățile, pe omul primitiv, să combine elasticitatea unei ramuri îndoite cu puterea propulsivă a unei coarde legate de ambele

ei capete. Poate că, la început, un asemenea instrument primitiv a fost o simplă jucărie, ca cele pe care le imaginează copiii noștri. Efectele obținute astfel părând, apoi, utile, au fost întrebuintate și în vederea satisfacerii nevoilor vieții.

Asemenea invenții n'au rezultat dar dintr'o «iluminare bruscă» a minții unui individ izolat, — iluminare ce i-ar fi permis, lui singur, să vadă, dela început și dintr'odată, ce era de făcut ca să ajungă la scopurile urmărite, — de a transporta mai ușor lucrurile grele, dintr'un loc într'altul, sau de a arunca la distanță o săgeată. Ele rezultau din lungi, foarte lungi, succesiuni de observări, întâmplătoare mai întâi și intenționate apoi, a numeroși, poate a nenumărați indivizi, — și constau dintr'o organizare, înceată și treptată, de percepții și de mișcări, ce se determinau reciproc, sau mai precis alternativ. Iar această organizare, întreruptă neconținut de greșeli și eșecuri, de dibuiri penibile și de încercări îndrăznețe, nu s'a putut desăvârși, după toate probabilitățile, pentru fiecare invenție în parte, decât continuându-se într'un mare număr de generații și durând astfel vreme foarte îndelungată, — poate sute, poate chiar mii de ani.

Dar să trecem la oamenii ce fac, astăzi, descoperiri și invenții, al căror caracter individual este mai puțin discutabil. Procesele psihice respective trebuie să fie, la ei, mai scurte și mai clare, așa încât analiza lor ne-ar putea lămuri mai ușor și mai bine. Să luăm, ca exemplu, pe oamenii de știință, întru cât ei fac cele mai multe descoperiri și invenții. Le-am putea adăoga și pe filosofi cari, deși pe un alt plan, își propun în fond acelaș lucru: să ne dea explicația lumii.

Ce caută oamenii de știință și filosofii? Oricare ar fi aparențele pe care le pot lua străduințele lor, ei caută, în ultimă analiză, cauzele fenomenelor universului, de orice natură ar fi ele. Și ce fac ei, ca să le descopere? Incearcă să și le închipuie mai întâi, și supun apoi închipuirile lor unei verificări, ce constă, uneori, numai în operații logice, abstracte, dar căroră li se adaogă, de cele mai multe ori, numeroase observări și experiențe concrete.

Cum își închipuiesc însă oamenii de știință și filosofii cauzele fenomenelor? În ce mod adică sau prin ce fel de procese psihice? În mod irațional, prin procese misterioase, pe care nu le-am putea înțelege? În majoritatea cazurilor cel puțin, — și se va vedea mai departe de ce facem această rezervă, — așa ceva nu se poate afirma, cu siguranța cu care vorbește Charles Nicolle.

Să vedem mai întâi ce fac, sau cum procedează, oamenii de știință. Ei pornesc de obicei dela observările, adesea întâmplătoare, pe care le-au putut aduna până la un moment dat asupra cazurilor în care s'au produs fenomenele ce îi interesează. Din raporturile lor, de coexistență și de succesiune, cu alte fenomene, ei aleg pe acelea ce li se par că ar putea fi de natură cauzală, — și instituiesc apoi noi observări, precum și, mai ales, experiențe propriu zise, menite să le arate dacă acele raporturi au sau nu caracterul presupus. Iar atunci când datele, culese din întâmplare sau adunate cu intenție, cu privire la fenomenele în chestie, nu le oferă puncte de plecare de niciun fel, imaginația oamenilor de știință, deși silită să lucreze singură, fără niciun sprijin din afară, nu pierde totuși nicidecum din vedere lumea concretă. În asemenea cazuri, oamenii de știință construiesc, e drept, pe-de-a'ntregul cauze, a căror existență reală nimic nu-i autoriză s'o afirme, dar le aleg totdeauna așa, încât să poată explica fenomenele de care e vorba, — întru cât, teoreticește, ar putea să producă efecte asemenea cu ele.

Pe această din urmă cale au ajuns oamenii de știință să formuleze cele mai multe din ipotezele, ce au jucat un rol atât de însemnat în diferitele lor domenii de cercetare. Așa au ajuns, bunăoară, chimiștii la concepția atomilor, așa au ajuns fizicienii la concepția electronilor. Este evident că, la început cel puțin, nici atomii, nici electronii, n'au fost cauze a căror acțiune să fi putut fi constatată ca reală, de vreo observare concretă. Ele au fost produse abstracte ale *imaginației creatoare* a oamenilor de știință.

Ca să ne putem da seamă de modul cum lucrează această facultate, care completează lumea reală cu o lume imaginară, menită, nu numai s'o lămurească, dar și să ne permită s'o dominăm, să luăm un caz concret. Să ne întrebăm, bunăoară, cum a ajuns Herbert Spencer să conceapă ipoteza unităților fiziologice înzestrate cu polaritate organică, de care ne-am ocupat în capitoul precedent. Am văzut, că el a pornit dela fenomenele vitale, pe care voia să și le explice; în acest scop, el a crezut că nu putea face altceva decât să atribuie materiei vii o structură, pe care, ce e drept, n'o observase nicidecum în lumea corpurilor organizate, dar care, dacă ar fi fost reală, i-ar fi permis să se apropie de înțelegerea fenomenelor ce le caracterizează. A constituit oare modul cum a lucrat filosoful englez un proces psihic misterios, irațional, inexplicabil? Cu greu s'ar putea susține așa ceva. Mai probabil este că el a procedat, pur și simplu, ca un arhitect care, primind însărcinarea să

construiască o casă, capabilă să răspundă unor anumite nevoi și să satisfacă anumite gusturi, a căutat, pe căi raționale, cea mai bună distribuire a încăperilor, cele mai potrivite dimensiuni ale lor, cea mai nemerită fațadă, etc.

Dar să luăm un alt caz, care poate să fie mai probant, întru cât omul de geniu de care e vorba ne-a dat el însuși unele indicații asupra modului cum a ajuns la descoperirile pe care le-a făcut. Întrebat odată, cum a ajuns să descopere gravitația universală, Newton a răspuns: gândindu-mă neconținut la ea. Tot lui i se atribuie părerea, că geniul nu e decât aptitudinea de a avea mai multă răbdare decât alții. Judecând după asemenea mărturisiri, Newton nu părea să fi avut nicidecum impresia că procesul psihic, prin care ajunsese să formuleze legea gravitației universale, ar fi fost un act spontan de inspirație subită, o iluminare intelectuală bruscă, în care i-ar fi apărut pe neașteptate, ca la licărirea unui fulger ce spintecă întunecul, conturile ei matematice. Procesul în chestie părea a fi constat dimpotrivă dintr'o lungă, foarte lungă, serie de meditații îndărătnice, în timpul cărora a avut nevoie de multă, de foarte multă răbdare, ca să nu se lase înduplecat, de numeroasele dificultăți de care se lovea, să abandoneze problema, atât de spinoasă, ce îl preocupa.

S'ar putea crede totuși că la originea unui asemenea proces rațional a stat, — la Newton, se înțelege, — o intuiție anticipantă, ca cele de care vorbea Charles Nicolle. Se povestește, precum se știe, că învățatul englez ar fi ajuns să conceapă ideea gravitației, privind căderea unui măr. Faptul însă, — dacă a fost real, — n'a putut avea semnificarea, prea largă, ce i s'a atribuit. Adevărul este că Newton a fost preocupat mai întâi, ca fizician, de căderea corpurilor numite grele, ale experienței noastre obicinuite. I se părea curios că toate cad în linie dreaptă, și că, teoreticește, linia dreaptă a căderii lor coincide cu ceea ce se numește în astronomie «verticala locului», — a locului căderii, firește. Toate verticalele de acest fel, însă, se îndreptează către centrul pământului. Corpurile ce cad au astfel aerul că tind către centrul pământului, ca și cum ar fi atrase de o forță ce ar rezida, sau ar fi concentrată, într'însul. Această idee nu și-a găsit însă aplicarea până când nu s'a întâlnit, în mintea lui Newton, cu o alta. Studiând legile lui Kepler, fizicianul și astronomul englez s'a întrebat, de ce planetele urmează în jurul soarelui liniile curbe, pe care se învârtesc fără întrerupere. Că planetele sunt animate de o forță motrice, nu mai încapе îndoială; altfel nu s'ar mișca. De ce însă forța lor motrice nu se desfășură, — cum ar fi

natural, dat fiind principiul inerției, — în linie dreaptă? De ce urmează o linie curbă, — și anume, o curbă închisă, care le obligă să se învârtască vecinic în jurul soarelui? Nu cumva soarele exercită asupra lor o atracție, ca aceea care ar părea să fie cauza căderii corpurilor pe suprafața pământului? Ca să vadă, dacă această ipoteză, atât de nouă și de îndrăzneță, putea prezenta vreun grad de probabilitate, Newton s'a întors la atracția, — presupusă, firește, — a pământului, și a căutat să-și dea seama dacă ea, în cazul când ar fi reală, s'ar exercita numai asupra corpurilor de pe suprafața lui, sau s'ar întinde și mai departe în spațiu, — și anume, dacă s'ar putea exercita și asupra lunii, care se învârtește și ea, ca și planetele, dar nu în jurul soarelui, ci în jurul pământului. Invârtirea ei ar fi, în acest caz, o *cădere împiedicată*, o cădere ce n'ar merge până la capăt, fiindcă ar fi oprită de o altă forță, opusă aceleia a atracției pământului.

Această ipoteză ingenioasă n'a putut ajunge la verificare, — prin calcul, se înțelege, — decât numai după ce Picard, măsurând, în Franța, un grad al meridianului, a făcut posibilă o determinare mai precisă a dimensiunilor planetei noastre. Numai după această primă verificare a putut Newton, întemeiându-se pe legile lui Kepler, să stabilească, prin lungi calcule, formula gravitației universale, după care corpurile cerești se atrag în raport direct cu masele și în raport invers cu pătratul distanțelor.

Dacă dar admitem că, la originea acestei descoperiri capitale, ar fi stat intuiția anticipantă, pe care ar fi avut-o fizicianul englez atunci când a văzut, în liniștea unei livezi, căzând un măr dintr'un pom, trebuie să adăogăm că ea n'a putut avea decât rolul să-i sugereze o *analogie posibilă* între fenomenul particular, a cărui percepție o avea în acel moment, și problema generală ce îl preocupa totdeauna. Intrevederea unui raport de similaritate nu poate avea însă, de sigur, nimic irațional.

Dar sunt și cazuri, care au o altă înfățișare, și pe care Charles Nicolle le-ar putea considera ca favorabile punctului său de vedere. Sunt, bunăoară, oameni de știință cari ne declară, singuri, că nu știu cum au ajuns să rezolve unele probleme mai complicate, ce îi preocupau, — ba chiar că soluțiile lor, pe care nici măcar nu le întrevedeau, atunci când le căutau, li s'au înfățișat deodată, brusc, atunci când s'ar fi așteptat mai puțin, când nici măcar nu se gândeau la ele. O asemenea mărturisire ne-a făcut matematicul francez cunoscut, Henri Poincaré. El căuta, odată, formula unei funcțiuni

matematice deosebit de complicate, fără s' o poată găsi. Toate sforțările pe care le făcuse, de repetate ori, pe căile raționale obicinuite, nu duseseră la niciun rezultat. Intr'o zi însă, pe când, în cursul unei călătorii, se gândia la cu totul alte lucruri, ce n'aveau nicio legătură, nici chiar îndepărtată, cu preocupările sale științifice, formula căutată i-a apărut deodată în minte, cu o uimitoare claritate. Povestind acest fapt, matematicul francez relevă el însuși caracterul lui neobicinuit, comparându-l cu o «iluminare subită». De unde s'ar putea, evident, trage concluzia că există în adevăr acte psihice ca acelea, de care vorbea Charles Nicolle, și care, comparabile fiind cu inspirația poezilor, s'ar putea zice că n'au nimic rațional.

Asemenea acte există, de sigur, de vreme ce ne încredințează cei ce le au, ei singuri. Dar natura lor psihologică se poate discuta. Mai întâi, Poincaré însuși, relevând aparența de «iluminare subită», cu care i se înfățișase pe neașteptate formula funcțiunii sale, adăoga, cu instinctul sigur al omului de știință, că acea aparență era «semnul manifest al unui lung proces inconștient anterior». Și arăta apoi, dezvoltând această idee, în micul studiu intitulat «Comment on invente. Le travail de l'inconscient», publicat în 1908, că de obicei, când abordează cineva o problemă grea, nu izbuteste să facă nimic dela prima dată. Dacă, după mai multe încercări infructuase, se produc fenomene de oboseală sau de descurajare, cercetătorul își ia un timp de odihnă, și se pune apoi din nou pe lucru. La început însă, nu găsește iarăși nimic. Până când, deodată, ideea decisivă îi apare în minte. S'ar putea zice că munca conștientă a devenit pentru el mai fecundă, fiindcă a fost întreruptă și fiindcă odihna i-a dat mai multă vigoare. Mai probabil este însă că, în intervalul de repaos, inconștientul a intrat în acțiune și că rezultatul acestei interveniri nebanuite a lui, se revelează pe neașteptate, în forme uneori surprinzătoare.

Deși nu era psiholog, Poincaré a întrevăzut destul de limpede explicarea cea mai probabilă a cazurilor de acest fel. Într'însele trebuie să intervină, după toate probabilitățile, inconștientul așa numit «funcțional». Se știe din psihologie că, în marea majoritate a cazurilor, mecanismul funcțiunilor noastre psihice rămâne inconștient. Noi avem conștiință numai de rezultatele lor, nu și de modul cum ajungem la acele rezultate. Dacă inteligența a apărut ca un instrument de adaptare a ființelor vii, a celor superioare cel puțin, cu condițiile mai complicate ale vieții lor, atunci e firesc să

fie așa. Atenția celui ce caută să facă față unei situații date, — chiar dacă este, nu un animal, nici un om de rând, ci un psiholog, — se concentrează întregă asupra realităților exterioare cu care trebuie să-și acomodeze conduita. Procesele interioare, atât fizice, cât și psihice, prin care se realizează această acomodare, rămân astfel, în mod fatal, neobservate, căzând sub nivelul conștiinței propriu zise.

Așa se face că toate funcțiunile noastre psihice pot să aibă, alături de desfășurarea lor conștientă, și una inconștientă. Așa bunăoară, pe lângă lucrurile pe care le percepem, având conștiință de ele, noi mai percepem o sumă de alte lucruri, de care n'avem conștiință. Uneori, în anumite împrejurări, memoria, funcționând de asemenea în mod inconștient, prin asociații ce rămân sub nivelul conștiinței, pune în acțiune unele din acele *înregistrări de lucruri*, de care nu ne-am dat seamă, — ca să nu zicem unele *din acele* percepții inconștiente. Iar intervenirea lor, în cazurile respective, nu e nicidecum indiferentă; ea poate juca chiar un rol însemnat. În nevroze, mai ales, acțiunea ocultă a percepțiilor inconștiente poate juca, cum a arătat-o Freud, un rol patogenic considerabil.

Ceea ce se petrece cu percepțiile, se petrece firește și cu alte procese psihice mai complicate, — chiar și cu judecățile și cu raționamentele. Oricât ar părea de curios, asemenea procese pot rămânea uneori, în momentul când se produc, — sub forma unor schițe, rezezi, incomplete, fugitive, a unor scheme ce nu se traduc nici în imagini, nici în cuvinte, — în domeniul obscur al subconștientului. Aceste elemente psihice larvare se păstrează apoi vreme îndelungată și pot juca uneori un rol, nu numai util, dar de-a-dreptul capital. Ele pot aduce, în unele cazuri, în mod inconștient, contribuții importante, la deslegarea problemelor ce ne preocupă. Rezultatele acestor contribuții, ce apar la un moment dat pe neașteptate, pot lua înfățișarea «iluminărilor subite», de care am vorbit.

Iar că gândirea se poate desfășura și în mod inconștient, fără să înceteze de a fi, în esență, un proces rațional, e un lucru pe care psihologii îl admit, în general, fără prea multă greutate. Chiar și Ribot, care era mai puțin îndrăzneț decât unii psihologi mai noi, zicea, în «*La vie inconsciente et les mouvements*»: «Gândirea nu e decât o activitate care asociază, disociază și percepe raporturi. Trebuie chiar să credem că această activitate este, prin natura ei, inconștientă» ¹⁾.

1) Op. cit., p. 46.

Cazul lui Poincaré se poate dar explica prin intervenirea inconștientului funcțional, fără să fie nevoie să presupunem că avem aface într'însul cu un act psihic de o natură excepțională, cu un act irațional, cum credea Charles Nicolle. Ar fi și greu să înțelegem cum o formulă matematică ar putea fi descoperită sau inventată printr'un proces sufletesc care, nefiind rațional, n'ar putea fi decât afectiv. Afară numai dacă nu renunțăm cu desăvârșire să-i înțelegem natura, — ceea ce nu constituie, de sigur, o atitudine științifică.

De altfel, unii psihologi cred că fenomenele așa numite de «*inspirație*», ce se produc efectiv uneori în viața sufletească a oamenilor de știință, a filosofilor și, mai ales, a artiștilor, nu alcătuiesc propriu vorbind, ele singure, descoperirile sau invențiile, ci le servesc numai ca puncte de plecare. Iar acele puncte de plecare sunt departe de a fi atât de spontane, cât s'ar părea, — în cazurile de «*iluminare bruscă*», bunăoară, de care vorbeam adineauri. Abel Rey, cunoscutul filosof francez, care a redactat în «*Tratatul de psihologie*» al lui Georges Dumas capitolul privitor la invenție, crede, în adevăr, că «*inspirația*» este de regulă «*pregătită*» de «*munca răbdătoare și metodică*» a cercetătorilor, a căror viață sufletească, printr'un contact susținut și prelungit cu problemele ce îi preocupă, se «*impregnează*» încetul cu încetul, până la saturație, de elementele esențiale ale acelor probleme. Iar orientarea constantă a minții lor către deslegarea problemelor respective, «*tendința*» lor permanentă de a se apropia de acea deslegare, își continuă acțiunea «*în inconștient*» — «*poate cu aceeași logică*» — «*reapărând apoi brusc în plina lumină a conștiinței*». «*Cele mai frumoase izvoare nu sunt decât reparația unor răulețe devenite un moment subterane*»¹⁾.

Rey adaogă apoi, că iluminările subite ce se produc în cazurile de acest fel, inspirațiile brusce adică ce par atât de spontane, deși sunt atât de bine pregătite, nu sunt nicidecum «*totul*» în invențiile respective. Ele nu joacă decât rolul unor impulsioni («*un rôle de mise en train*»). Invățătul francez susține că artiștii, inventatorii, speculatorii «*romantici*», cari ar lucra numai «*prin iluminății subite, prin intuiții nereflexate și care s'ar opune chiar reflexiunii, sunt creații artificiale*» — ale propriei lor imaginații și ale psihologilor prea lesne crezători. În orice caz, încheie Rey, «*o muncă, îndelung continuată, de meditație sistematică, este totdeauna necesară spre a putea scoate ceva din inspirație, punând-o în aplicare, spre a trece*

¹⁾ G. Dumas, *Traité de psychologie*, t. II, p. 453.

cu alte cuvinte dela inspirația bruscă, totdeauna vagă și incompletă, la invenția propriu zisă, precisă și complexă»¹⁾).

În sfârșit, învățatul francez nu crede că invenția ar ocupa, în lăuntru vieții sufletești, un loc aparte. Ea nu constă, după el, într'un proces psihic excepțional, ce s'ar deosebi radical, prin mecanismul lui, de procesele psihice obicinuite. Invenția este, dimpotrivă, toată viața sufletească fără deosebire, considerată din punctul de vedere al progresului ei²⁾. Tot ce o poate distinge, ca atare, este numai gradul ei de intensitate. Cum zice Rey însuși, n'avem, în definitiv, la marii inventatori, decât «o exaltare a tuturor capacităților spiritului, a tuturor funcțiunilor lor, făcând să putem afirma predominarea unora asupra altora... Trebuie să revenim neconținut la aceeași temă: invenția este o supraactivitate psihologică generală»³⁾. De aci și vine dificultatea de a o studia. Fiind atât de complexă, ea presupune o cunoaștere prealabilă, destul de amănunțită și de întemeiată, a întregii vieți sufletești. «Ea postulează o psihologie, dacă nu desăvârșită, cel puțin foarte înaintată»⁴⁾.

Dacă însă invenția nu e un act psihic excepțional, ce s'ar deosebi radical de cele obicinuite, atunci, punctul de plecare al lui Charles Nicolle cade. Din fericire, nu se poate zice că ar cădea, odată cu el, și concluziile lui, care cuprind netăgăduit, cum am zis la începutul acestui capitol, o bună parte de adevăr. De altfel, dacă ar fi avut o mai bună pregătire psihologică, biologul francez ar fi putut să renunțe la punctul său de plecare, fără să-și pună în primejdie concluziile. Avea la dispoziție un fapt, mai puțin discutabil decât definiția psihologică a invenției, — faptul utilității, dacă nu chiar al necesității, amestecului rasei, pentru apariția individualităților mai bine înzestrate. Acest fapt putea duce și singur la concluziile, la care vroia să ajungă Charles Nicolle. Și fiindcă, în același timp, el pune din nou în evidență dificultățile de care se va lovi totdeauna teoria curentă a specificului național, e bine, spre a încheia acest studiu, să aruncăm o ultimă privire asupra-i, în capitolul următor.

1) Id., *ibid.*, p. 453.

2) Op. cit., p. 458.

3) Id., *ibid.*, p. 459.

4) Op. cit., p. 461.

INCRUCIȘERILE RASELOR ȘI EVOLUȚIA LOR

Ne-am propus, la sfârșitul capitolului precedent, să aruncăm o privire mai stăruitoare asupra faptului, de care ne-am ocupat până acum mai mult în legătură cu ideile lui Charles Nicolle, al utilității amestecului raselor pentru producerea individualităților mai bine înzestrate, fie din punctul de vedere al calităților fizice, fie din acela al însușirilor intelectuale și morale. Acest fapt, constat de mult de unii observatori mai atenți și admis astăzi de numeroși biologi, este de o însemnătate specială, — am putea zice chiar capitală, — pentru problema ce ne preocupă. În adevăr, teoria specificului național, logic interpretată, presupune în chip firesc că complexurile de caractere, fizice și psihice, care deosebesc diferitele popoare, — de aceea se și zice că le sunt specifice, — și cărora li se atribuie o influență hotărâtoare în determinarea manifestărilor lor culturale, trebuie să aibă o eficacitate cu atât mai mare, cu cât rămân mai limpede și mai precis diferențiate, cu cât își păstrează adică mai neatinsă specificitatea, pe care amestecurile etnice tind, dimpotrivă, s'o slăbească și s'o ștergă, în cele din urmă, cu desăvârșire.

E dar necesar să examinăm cu toată atenția fenomenul de care e vorba. Până acum l-am privit numai așa cum ni-l înfățișau cei ce îl utilizau, ca argument, în teoriile lor. E timpul să-l considerăm, dacă se poate zice, în sine, — așa cum fac cei ce, fie din punct de vedere biologic, fie din punct de vedere social, îl studiază pentru el însuși.

O observare prealabilă poate fi de folos. Trebuie anume să relevăm, mai întâi, că utilitatea încrucișerilor e recunoscută chiar și de aceia din reprezentanții teoriei raselor, cari consideră ca o dogmă fixitatea caracterelor lor distinctive — în cazul când nu se

amestecă unele cu altele — și atribuie o rea influență acestui amestec, în care văd o cauză de decadență, — pentru rasa albă cel puțin.

Așa face, bunăoară, Gobineau însuși. El susține, precum am arătat-o într'un capitol anterior, — și, citând cuvintele lui, am anunțat atunci că vom reveni asupra lor, — că încrucișările de rase pot provoca apariția unor calități nouă, pe care nu le posedă rasele respective, fiecare în parte. Așa bunăoară, după el, rasa albă și-ar da tona însușirile artistice amestecului străvechiu al unor însemnate părți ale ei cu rasa neagră. Cu toată superioritatea ei intelectuală, atât de evidentă, rasa albă n'ar dispune decât de o imaginație slabă. Iar cauza ar fi slăbiciunea relativă a sensibilității și a produselor ei elementare, adică a senzațiilor. Cum zice Gobineau însuși: ...«imensa superioritate a albilor, în întregul domeniu al inteligenței, se asociază cu o inferioritate nu mai puțin vizibilă în intensitatea senzațiilor. Albul e mult mai puțin bine înzestrat, sub raportul sensual, decât negrul și galbenul» ¹⁾. Decât cel dintâiu mai ales. «Cu fruntea lui îngustă și înclinată înapoi, negrul, care poartă în partea mijlocie a craniului semnele unor energii grosolane dar considerabile, nu este o brută pură și simplă. Dacă facultățile sale intelectuale sunt mediocre sau chiar nule, el posedă în *dorințe* — și prin urmare în *voință*, — o intensitate adesea teribilă. Mai multe din simțurile lui sunt dezvoltate cu o vigoare necunoscută celorlalte două rase» ²⁾.

La rasa albă, așa dar, simțurile fiind mai puțin dezvoltate, senzațiile sunt, în chip firesc, mai slabe. Iar slăbiciunea senzațiilor atrage după sine slăbiciunea imaginilor, — cu atât mai mult, cu cât, pe măsură ce înaintează în cultură, oamenii cu o dezvoltare intelectuală mai pronunțată gândesc mai mult abstract decât concret. Mințile lor operează adică mai mult cu noțiuni generale decât cu reprezentări particulare. Cugetarea lor își pierde astfel din ce în ce mai mult culoarea și plasticitatea, devenind din ce în ce mai palidă și mai lipsită de relief. Cu asemenea caractere însă, inteligența, la oamenii albi, influențează mai puțin, mult mai puțin, sensibilitatea, decât la oamenii negri. Iată de ce, nu numai că imaginația este, în chip firesc, puțin puternică, la rasa albă, dar mai este împiedicată

1) Essai sur l'inégalité des races, I, p. 217.

2) Ibid., p. 214, 215.

să-și ia sborul de raționalismul crescând al acestei rase, care îi menține sensibilitatea la o temperatură scăzută.

Fără o imaginație mai vie însă și fără o sensibilitate mai caldă, nu poate exista creație artistică. Nu mai încapă dar îndoială, încheie Gobineau, că rasa albă ar fi rămas totdeauna, ceea ce au făcut-o, dela început, calitățile ei naturale, ar fi rămas adică inteligentă, dar prozaică, —și ar fi fost prin urmare incapabilă să producă opere de artă, care să conteze în istoria culturii omenești, —dacă nu s'ar fi încrucișat cu rasa neagră și n'ar fi primit, pe această cale, o întărire a sensibilității și o înviorare a imaginației, de care avea neapărată nevoie.

«Ar fi dar inexact să pretindem, încheie Gobineau, că toate amestecurile de rase sunt rele și dăunătoare. Dacă cele trei mari tipuri omenești nu s'ar fi încrucișat, fără îndoială că supremația ar fi rămas tot celor mai frumoase din triburile albe, pe când varietățile galbene și negre s'ar fi târît vecinic la picioarele lor... Ar fi fost poate o stare ideală... pe care nu ne-o putem închipui decât numai recunoscând predominarea inevitabilă a raselor pure... Dar totul n'ar fi fost numai câștig, într'o asemenea situație. Păstrându-se în chip mai vădit, superioritatea relativă n'ar fi fost, trebuie s'o recunoaștem, însoțită de unele avantaje... pe care nu le-au produs decât amestecurile. Așa bunăoară, geniul artistic, deopotrivă de strein celor trei mari tipuri, n'a apărut decât grație încrucișării albilor cu negrii»¹⁾).

Tot așa, adaogă Gobineau, spre a ne mai da și alte exemple, din amestecul rasei galbene cu cea neagră a ieșit varietatea malaieză, care este mai inteligentă și decât una și decât alta. Iar din amestecul galbenilor cu albi au ieșit varietăți intermediare, care sunt superioare, atât malaiezilor cât și, cu atât mai mult, populațiilor finice curate.

Spre a se vedea însă cu câtă greutate, și numai silit de evidența faptelor, recunoaște Gobineau utilitatea amestecului raselor, grăbindu-se să facă numaidecât rezerve și să se întoarcă la punctul său de vedere inițial, trebuie să mai cităm, în întregime, un pasaj deosebit de caracteristic. «Nu neg, asemenea rezultate sunt bune. Lumea artelor și a nobilei literaturi, ieșind din amestecurile de sânge, raselor inferioare ameliorate,... sunt atâtea minuni pe care trebuie să le aplaudăm. Cei mici au fost înălțați. Din nefericire, cei mari au

1) Op. cit., p. 217, 218.

fost, în același timp, coboriți, — și e un rău, pe care nimic nu-l compensează și nu-l repară. Deoarece trec în revistă tot ce este în favoarea amestecurilor etnice, voiu adăoga că li se datoresc încă multe rafinări ale moravurilor, ale credințelor, și, mai ales, multe îndulciri ale pasiunilor și ale pornirilor. Dar sunt... beneficii tranzitorii, și dacă recunosc că mulatrul, din care se poate face un avocat, un medic, un negustor, prețuiește mai mult decât bunicul său negru, care era cu totul incult și cu care nu se putea face nimic, trebuie să recunosc de asemenea, că Brahmanii Indiei primitive, eroii Iliadei, eroii scandinavi, toate fantomele glorioase ale raselor celor mai frumoase, dispărute pentru totdeauna, ofereau o imagine mai nobilă și mai strălucită a omenirii, erau, mai ales, agenți de civilizație și de mărire mai activi, mai inteligenți, mai siguri, decât populațiile metise, de o sută de ori metise, ale epocii actuale»¹⁾.

Să lăsăm la o parte ultimele afirmări ale lui Gobineau, care nu se întemeiază pe nimic pozitiv. Este evident că el n'a cunoscut mai deaproape pe Brahmanii Indiei primitive sau pe războinicii scandinavi. Cât despre eroii Iliadei, — ei au fost, după toate probabilitățile, creații ale imaginației poetice, colective sau individuale, mai mult decât realități istorice. Să reținem prin urmare din pasajul citat numai faptul că Gobineau, cu toată atitudinea sa cunoscută de adept fanatic al superiorității raselor pure, n'a putut să nu recunoască, totuși, ceea ce numia el însuși «binefacerile» încrucișurilor dintre ele.

Unul din urmașii săi cei mai însemnați, H. St. Chamberlain, reprezentantul cel mai impetuos al teoriei raselor dela sfârșitul veacului al XIX-lea, susținea chiar că amestecurile etnice sunt o condiție a înălțării popoarelor în scara valorilor culturale. Ca om practic, care nu înțelegea să se piardă în speculații abstracte, — cum îi plăcea să se caracterizeze el însuși, — înălțarea culturală a popoarelor îl preocupa pe Chamberlain mai mult, mult mai mult, decât străduințele istorico-filologice sau antropologice ale predecesorilor săi. El nu se mai ocupă dar de originile raselor, care sunt atât de obscure încât nu se pot determina nici măcar aproximativ, nici de caracterele lor distinctive, care sunt atât de variabile încât nu s'ar putea stabili cu siguranță. Nu se mai încurcă, de asemenea, nici cu problema, pe care și-o pun biologii, dacă rasele omenești sunt specii sau varietăți. Ca om practic, cum se declară singur, Chamber-

1) Op. cit., p. 218, 219.

lain rezolvă această problemă pe altă cale decât cea teoretică, — pe o cale care îi permite în același timp să se îndrepteze mai ușor și mai repede către scopul său propriu. El se adresează crescătorilor de animale, ca să afle ce înțeleg ei când zic că un exemplar zoologic oarecare este «de rasă». Și aceștia îi spun că «de rasă» este un animal atunci, când posedă calități eminente, în direcția urmărită de cei ce l-au produs prin selecțiune. Un cal bunăoară este «de rasă», când aleargă mai repede decât alții, — cum face bunăoară cel englez. O vacă este «de rasă», când dă mai mult lapte decât celelalte, cum face bunăoară cea de Simmenthal. Un porc este «de rasă», când procură mai multă carne și mai multă grăsime decât ceilalți, cum face bunăoară cel de York. Rasa nu poate fi prin urmare la oameni decât un prisos de calități, fizice și psihice, care permit popoarelor sau indivizilor ce le posedă să se distingă, prin ceea ce pot realiza, pe toate terenurile.

Cum se ajunge însă la un asemenea prisos de calități — sau, în genere, de puteri? Printr'o lungă pregătire. Dacă admitem că un asemenea prisos (Überschwänglichkeit) de calități sau de puteri, când este excepțional, constituie ceea ce numim în mod curent superioritatea sau noblețea rasei, atunci trebuie să ne gândim că o asemenea superioritate sau noblețe nu poate cădea din cer, făcută gata. Ea se face, încetul cu încetul, pentru oameni, pe aceleași căi și cu aceleași mijloace, pe care și cu care o fac, pentru flori sau pentru fructe, grădinarii, iar pentru animalele domestice crescătorii de vite de care vorbiam adineauri.

Condițiile de care atârnă asemenea «perfecționări» treptate ale materialului uman, în vederea scopurilor superioare ale culturii, sunt după Chamberlain în număr de cinci. Nu ne vom ocupa însă de toate, fiindcă cele mai multe nu ne interesează acum. Ne vom mărgini să relevăm că una dintr'însele este amestecul raselor. Acest amestec însă, ca să ducă la rezultatul dorit, trebuie să fie *limitat*, în ceea ce privește alegerea raselor ce se încrucișează și numărul încrucișerilor. Rasele ce se încrucișează nu trebuie să fie prea diferite, iar încrucișerile lor nu trebuie să se repete de prea multe ori. Explicarea acestor limitări, pe care Chamberlain nu ne-o dă, ar putea fi aceea pe care ne-o indica Herbert Spencer. Și el susținea, precum am văzut, că rasele prea diferite nu pot da, când se încrucișează, produse superioare, iar cauza ar fi că, polaritatea organică a unităților lor fiziologice fiind prea diferită, regrouparea acelor unități nu se mai poate face în mod destul de regulat sau de armonic.

Pe de altă parte, încrucișările raselor ce nu diferă prea mult, dacă se repetă de prea multe ori, își pierd acțiunea stimulantă, pe care o au la început; iar cauza ar fi că polaritatea organică a unităților lor fiziologice devine, prin asemenea încrucișări ce se repetă necontenit, prea uniformă.

Dacă părăsim terenul, atât de plin de controverse, al teoriei raselor, și ne adresăm biologiei, putem constata fără greutate că fenomenul de care e vorba este, în general, admis ca real și util. Atât în lumea vegetală, cât și în cea animală, încrucișarea varietăților diferite, înlăuntrul speciilor respective, e considerată ca având o acțiune înviorătoare, ce este utilizată efectiv, destul de adesea, pentru îmbunătățirile de adus, în agricultură, în horticultură, în zootehnie, raselor mai interesante din punct de vedere economic. Ceea ce împiedică adesea ca încrucișările de acest fel să producă efecte vizibile, la plantele și animalele sălbatice, care trăiesc în libertate, este că ele se fac la întâmplare, în direcții divergente, așa încât acțiunea lor se anulează singură. Cât despre selecțiunea naturală, ce se operează în aceste domenii, acțiunea ei este așa de lentă încât nu poate fi observată direct, în perioadele de timp în care este de obicei mărginită activitatea generațiilor de oameni de știință. Când însă intervine selecțiunea artificială, atunci încrucișările, îndreptate cu grije în anumite direcții, duc la rezultate ce demonstrează îndeajuns influența lor binefăcătoare. Cei ce cunosc istoria biologiei știu că Darwin însuși a plecat dela constatarea faptelor de selecțiune artificială. El cita, în această privință, numeroasele varietăți, pe care crescătorii de păsări le-au scos din specia primitivă de porumbel sălbatic, *Columba livia*. Aceste varietăți sunt toate superioare, pr in aspectul lor general și prin calitățile lor particulare, trunchiului comun din care au ieșit. Se citează de asemenea, în istoria biologiei, cazul ameliorării oilor franceze, de către Daubenton, prin încrucișări repetate cu oile spaniole, în veacul al XVIII-lea. El a ajuns să creieze astfel o rasă nouă, superioară celei vechi, prin lungimea și finețea firului de lână. În Germania, Fleischmann a ameliorat de asemenea rasa oilor indigene, urmărind însă mai mult abundența firelor de lână. Incrucișările s'au făcut tot cu rasa merinos. După câteva serii de încrucișări, numărul firelor de lână, pe unitatea de suprafață a epidermei oilor, a ajuns să fie de cinci ori mai mare. Pe această cale s'au obținut, în toate direcțiile, numeroase varietăți de boi, de cai, de câini, de păsări domestice, care, după părerea tuturor sunt incontestabil superioare raselor primitive, din încrucișările că-

roră au ieșit. Pe aceeași cale, în sfârșit, au obținut de asemenea agricultorii, horticultorii, pomicultorii, varietăți nouă de cereale, de legume, de flori, de pomi fructiferi, netăgăduit superioare tipurilor primitive din care derivă.

E vrednic de relevat faptul că A. R. Wallace, contimporanul lui Darwin, trecând și el în revistă numeroasele fapte ce dovedesc utilitatea încrucișerilor, indică și cauza acestei utilități, într'o formă identică cu aceea pe care o găsim astăzi la Charles Nicolle. În opera sa «Darwinismul» biologul englez zice: «Din considerarea acestor diferite fapte vom conchide că o turburare întâmplătoare a echilibrului organic este esențială pentru a întreține vigoarea și fertilitatea oricărui organism, și că o asemenea turburare poate fi produsă de o încrucișare între indivizi de o constituție puțin diferită». El adaugă însă, — și vom reveni la sfârșitul cercetării noastre asupra acestui punct, — că o asemenea turburare utilă poate fi produsă «și de ușoare schimbări întâmplătoare în condițiile de existență»¹⁾.

Dacă ne întoarcem acum la oameni și privim încrucișerile raselor din punct de vedere strict biologic, putem face constatări analoge. Că asemenea încrucișeri au avut loc dela început, fără întrerupere și pe o scară foarte întinsă, este un fapt ce nu mai poate fi discutat. Dacă încrucișerile de rase ar fi avut efectele dăunătoare, pe care li le atribuie Gobineau, ar fi trebuit, dată fiind vechimea și generalitatea lor, ca omenirea să fi decăzut neconținut și să se găsească astăzi într'o stare mult inferioară celei inițiale. Istoria însă ne arată că n'a fost și nu este nicidecum așa. Dimpotrivă, omenirea a progresat și progresează neconținut. Dacă n'a fost de sigur numai din cauza amestecului raselor, se poate totuși presupune, — date fiind faptele biologice pe care le-am văzut, precum și unele constatări istorice, — că acest amestec a jucat un rol însemnat. Am văzut cât au progresat unele varietăți de plante și animale, prin încrucișeri bine conduse, pe când speciile naturale respective, care trăiesc în stare sălbatecă, au rămas cum erau la început. Să comparăm la lumina acestor fapte, cazul poporului indian din Asia, care, grație exclusivității regimului castelor, s'a ferit mai mult decât oricare altul de amestecurile de sânge, și cazul populației Statelor-Unite din America de Nord, care a ieșit dintr'un amestec, fără precedent în timpurile moderne, de rase diferite India a rămas anchilozată de veacuri în civilizația ei străveche, și se arată încă, cu toată influența

1) A. R. Wallace, *Le Darwinisme*, tr. fr. de Varigny, p. 441.

colonială exercitată de Englezi, puțin capabilă de progres prin ea însăși. Statele-Unite, dimpotrivă, s'au ridicat cu o repeziciune uimitoare, de un veac încoace mai ales, și pregătesc, — dacă aparențele nu ne înșală, — un tip nou de civilizație. Un scriitor politic francez, care, lucrând sub auspiciile «Muzeului Social» din Paris, a publicat de curând asupra lor o carte mult prețuită, nu stă la îndoială s'o afirme. «...Poporul american e pe cale să creieze o societate cu totul originală, a cărei asemănare cu a noastră tinde să nu mai fie decât superficială. Poate chiar că e vorba de o nouă vârstă a omenirii, aruncând în istorie continentul european, care nu mai poate fi animatorul ei, cu un ideal aparținând de acum înaintea trecutului»¹).

Aceiași autor ne dă câteva indicații care ne permit să ne facem o idee de proporțiile neobicinuite pe care le-au luat, în Statele-Unite, amestecurile etnice. În veacul al XVIII-lea, cele treisprezece colonii inițiale de pe țărmurile Oceanului Atlantic erau în majoritate de origine britanică. La începutul veacului al XIX-lea, după războaiele napoleoniene, un prim val mai accentuat al emigrației europene a adus elemente aparținând și altor popoare. În majoritatea lor însă, acele elemente noi erau încă nordice: Englezi, Irlandezi, Scoțieni, Scandinavi, Germani. Din 1840 înainte, emigrația europeană a luat, și ca număr și ca varietate, proporții mult mai mari. Pe când primul val adusese de abia vreun milion de imigranți, cel de-al doilea, care a durat din 1840 până în 1880, a adus un număr de nouă ori și jumătate mai mare și cu o compoziție mai variată, în care popoarele din centrul și Sudul Europei erau mai bine reprezentate. În sfârșit, între 1880 și 1914, emigrația, în general, nu numai cea europeană, a luat proporții formidabile. Acest al treilea val a adus în Statele-Unite nu mai puțin de douăzeci și două de milioane de imigranți. Ca să ne arate «împestritătura» etnică de neînchipuit (le bariolage ethnique phantastique), ce caracteriza această masă enormă, Siegfried ne înșiră, după statisticile americane, într'o ordine, care vrea să fie alfabetică dar ține seamă și de vecinătățile geografice, naționalitățile cărora le aparțineau imigranții. Ei erau: Africani, Armeni, Bohemieni (Cehi), Moravi, Bulgari, Sârbi, Muntenegreni, Chinezii, Croați, Sloveni, Cubani, Dalmați, Bosniaci, Herțegovineni, Holandezi, Flamanzi, Indieni din Indiile Orientale, Englezi, Finlandezi, Francezi, Germani, Greci, Evrei, Irlandezi, Ita-

1) André Siegfried, Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 345.

lieni din Nord și din Sud, Japonezi, Coreeni, Lituanieni, Maghiari, Mexicani, insulari din diferitele insule ale Oceanului Pacific, Polonezi, Portughezi, Români, Ruși, Ruteni, Scandinavi, Scoțieni, Slovaci, Spanioli, Sirieni, Turci, Gali din Walles, Indieni din Indiile occidentale, — și statisticele americane mai adaugă: «și alte popoare».

Nu e dar de mirare că scriitorii americani au ajuns să glumească, din când în când, pe tema «miș-mașului» lor etnic. Așa bunăoară Sinclair Lewis își descrie unul din personagiile lui în chipul următor: «Martin Arrowsmith era, ca cea mai mare parte din locuitorii din Elk Mills, dinainte de imigrația slavo-latină, un American anglo-saxon tipic, ceea ce însemnează că era un amestec de: German, Francez, Scoțian, Irlandez (știut fiind că Scoțienii și Irlandezii sunt Celți), poate puțin Spaniol, probabil puțin Evreu și de sigur mult Englez, — această din urmă rasă fiind ea însăși o combinație de Bretoni, de Celți, de Fenicieni, de Romani, de Germani, de Danezi, de Suedezi...»¹⁾.

În sfârșit, ritmul rapid și energic al vieții comune a diferitelor rase ce s'au așezat în Statele-Ūnite, ni-l poate arăta graba cu care, toate deopotrivă, au învățat limba engleză. După recensământul oficial din 1900, se găseau în Statele-Ūnite mai puțini locuitori cari nu vorbeau englezește, decât se găseau, la aceeași dată, în Germania locuitori cari nu cunoșteau limba germană. Această repeziciune cu care noii veniți se silesc, toți, să se asimileze, se explică prin faptul că, cum zice Siegfried, «orice insuficiență de adaptare este inconștient judecată de Americani ca un semn de inferioritate»²⁾.

Efectele înviorătoare ale amestecului de rase, la oameni, au fost urmărite de biologi în trei direcții mai ales: a puterii prolifică, a frumuseții fizice și a longevității, ca semne ale unei vitalități sporite, dacă nu superioare. În toate aceste trei direcții, ei au putut observa progrese manifeste. Femeile negre, bunăoară, au cu bărbații albi mai mulți copii decât cu cei negri. Femeile hotentote, care nu fac de obicei decât patru până la cinci copii, au avut, cu coloniștii olandezi, până la doisprezece. Și superioritatea puterii prolifică se vedește, în cazurile de acest fel, față de ambele rase ce se încrucișează. Antropologul german Eugen Fischer a studiat în deosebi pe bastarzii ieșiți din amestecul Burilor cu Hotentotii, cari formează

1) Citat de Siegfried, Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 9.

2) Op. cit., p. 137.

în Africa de Sud-Vest o populație destul de numeroasă, și a constatat că puterea lor prolifică este mai mare și decât a unora și decât a altora. Procentul natalității este la ei, în medie firește, de 7.7, de fiecare căsătorie, pe când la Buri procentul este numai de 6.3. Tot așa, Rușii au mai mulți copii, în Asia, cu femeile mongole, decât cu ale lor în Europa. Iar Broca, antropologul francez cunoscut, susține că, în Franța, populația a crescut mai repede după Revoluția cea mare, dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, care a făcut posibil amestecul claselor sociale, ce trăiau până atunci izolate. În sfârșit, Stockes a făcut observări analoge asupra încrucișării Europeanilor cu femeile australiene, care mărește puterea lor prolifică.

În ceea ce privește frumusețea fizică, amestecul raselor determină de asemenea un proces, ce ia uneori forme impresionante. Așa bunăoară, Tylor, etnograful cunoscut, susține că cele mai frumoase femei pe care le-a văzut erau cele din insula *Tristan da Cunha*, situată între Africa de Sud și America, și populată în majoritate de mulatri. Mai ales fetele erau așa de frumoase, ca figură și ca corp, încât învățatul englez, care cutreerese toate regiunile globului, declară că nu întâlnește nicăeri exemplare atât de splendide. Iar ca termeni de comparație dedea femei, aparținând, nu raselor pure, ci iarăși amestecurilor: malaezele din Bali, creolele din Havana, etc.

Longevitatea este, în chip firesc, mai anevoie de constatat. Totuși, s'au adunat și în această privință unele observări, ce tind a dovedi influența favorabilă, și din acest punct de vedere, a amestecului raselor. În «*Philosophie de la longévité*», Finot citează cazuri de longevitate puțin comună printre Brazilianii din provincia Sao Paolo, ieșiți din încrucișarea Portugalhezilor cu autochtonii.

Un alt aspect, ce nu e de sigur lipsit de importanță pentru viitorul omenirii și asupra căruia vom reveni mai târziu, al amestecului raselor, este cel ce preocupă în deosebi pe Waitz, cunoscutul antropolog german. În opera «*Anthropologie der Naturvölker*», acest învățat insistă asupra ameliorării constante a raselor inferioare prin încrucișarea lor cu cele superioare. După observările lui, patru generații sunt, pe alocurea, suficiente, ca să facă dintr'un mulatru un alb, care nu e de sigur blond ca Arieniul lui Gobineau, dar nu mai are nimic din caracterele rasei negre. Cu atât mai repede se realizează progresul organic, atunci când rasele ce se încrucișează nu sunt prea diferite ca nivel. Americanii din Statele-Unite susțin că sunt de ajuns două generații, spre a scoate din vechiul «rebut» european o rasă nouă, de oameni mai activi, mai rezistenți și mai întreprinzători.

Prin «rebut» înțeleg ei pe unii cel puțin, dacă nu pe mulți, din imigranții ce le sosesc neconținut de peste Ocean. Mai întâi, ei cred că, în general, imigranții sunt oameni ce nu și-au putut face un rost în țările lor, — ceea ce se poate datora, evident, împrejurărilor sociale, politice, economice, etc. dar poate fi și semnul unor insuficiențe individuale. Ba chiar, în unele cazuri, imigranții sunt oameni ce au păcătuit în vreun fel și au trebuit să fugă, spre a evita consecințele faptelor comise. Cu alte cuvinte, imigranții sunt adesea, dacă nu de cele mai multe ori, elemente inferioare. Cărei cauze se poate atribui, atunci, ridicarea atât de repede a progeniturii lor? După toate probabilitățile, amestecului raselor. În promiscuitatea stabilimentelor industriale sau comerciale, — și în genere a orașelor mari, — legăturile între reprezentanții popoarelor celor mai diferite se stabilesc foarte ușor. Iar aceia dintre emigrați, cari țin să li se piardă urma, evitând contactul cu conaționalii lor, își caută în mod firesc legăturile printre cei ce aparțin altor popoare.

În contra celor ce văd în amestecul raselor un pericol de degenerare și în conservarea purității lor un factor de progres, se ridică de asemenea, pe lângă argumentul de principiu pe care l-am menționat adineauri, o sumă de fapte concrete. Ele privesc mai ales decadența popoarelor — sau cel puțin a claselor sociale — care, sub influența prejudecăților sau din alte cauze, s'au ferit prea mult de amestecuri de sânge. Cazul clasic, adesea citat, în această privință, este acela al Spartanilor vechi. Spre a păstra curat sângele dorian, ce curgea în vinele lor, ei nu permiteau streinilor să pătrundă în orașul lor decât numai când aveau aface, pentru trebi politice, cu autoritățile, și numai pentru un timp strict limitat. Ei înșiși nu puteau părăsi teritoriul național, spre a se duce printre streini, decât numai pentru motive analoage și cu învoirea conducătorilor. Amestecul lor, prin eventuale căsătorii, cu perieci și cu heloții, ce formau restul populației statului, era riguros interzis. Din cauza acestui exclusivism, rasa lor și-a pierdut, treptat, puterea prolifică. Adăogându-se apoi și pierderile din războaie, pe care nu le compensa o natalitate suficientă, numărul Spartanilor a scăzut neconținut. Pe vremea lui Lycurg, când și-au împărțit pământul și s'au numărat astfel exact, erau, toți, nouă mii. Către sfârșitul veacului al V-lea, în anul 420 a. Cr., o altă numărătoare a constatat că nu mai erau decât șase mii. Pe vremea lui Aristot, ajunseseră la o mie. Sub regele Agis al III-lea, care a domnit între 244 și 240, scăzuseră până la șapte sute.

La Romani de asemenea, vechii patricieni, deși mai puțin exclusiviști decât Spartanii, se fereau totuși, pe cât posibil, să se amestece cu plebeienii. Același fenomen biologic s'a repetat dar și la ei. Ceea ce a dus, cu vremea, la necesitatea de a primi în rândurile lor numeroși «oameni noi». Către sfârșitul republicei, Senatul roman ajunsese a fi compus dintr'o minoritate numai de «patres», completată cu o majoritate de «conscripti». Această situație a avut de sigur și cauze politice, dar la baza ei a stat fenomenul biologic ce ne preocupă.

La nouile popoare europene s'au făcut, din acest punct de vedere, observații analoge. Naturalistul englez Galton susține că dintre familiile nobile de astăzi, din Anglia, de-abia cinci mai datează din veacul al XV-lea. Cele mai multe din familiile nobile de pe acea vreme, și cu atât mai mult cele anterioare, s'au stins cu desăvârșire. S'au stins de asemenea și cele șase dinastii ce s'au succedat pe tronul Angliei, din veacul al XIV-lea până la cea actuală. Doubleday adaugă alte constatări. Din 1527 de titluri de «baronet», acordate în 1611 la tot atâtea familii, nu mai existau în 1819 decât 30; restul dispăruse prin stingerea familiilor ce le purtau. Iar în 1858, din 394 de lorzi englezi, 272 datau numai din 1760. În Franța, Benoiton de Châteauneuf crede că durata medie a familiilor nobile n'a fost mai mare de 300 de ani. Ceea ce însemnează că cele mai vechi dintr'înselē s'au stins de mult și cu desăvârșire. Puținele care s'au mai păstrat își dădoresc existența, după el, unor uzurpări de nume sau unor încrucișeri cu elemente din clasele inferioare. Observări analoge s'au făcut, în sfârșit, și asupra așa numitului «patriciat burghez» din unele orașe germane și elvețiene; familiile ce compuneau această aristocrație a comerțului și industriei s'au stins de asemenea, cele mai multe, din cauza exclusivismului lor, ca și acelea ale aristocrației teritoriale.

Friedrich Hertz a căutat să facă o deosebire între aristocrația engleză și cea de pe continentul european, nu din punctul de vedere al duratei, ci din acela al calităților sufletești, manifestate prin activitatea politică și cea culturală. Cea dintâi a jucat un rol mai însemnat, în viața politică și culturală a poporului englez, decât a jucat cea din urmă, în țările respective. Aristocrația continentală din Europa s'a distins — dacă se poate zice — prin lipsa ei de talent politic și prin sterilitatea ei culturală. Cauza acestei deosebiri trebuie căutată, după învățatul german, în faptul că aristocrația engleză n'a practicat, în aceeași măsură ca cea continentală, exclusivismul

mul în materie de căsătorii. De altfel, în familiile aristocratice engleze numai copilul cel mai mare, de sex bărbătesc, moștenește titlurile de noblețe; ceilalți intră în rândurile burgheziei. Friedrich Hertz conchide astfel că «selecțiunea internă» (die Inzucht), pe care a practicat-o aristocrația continentală europeană, necontractând căsătorii decât numai în propriile ei rânduri, n'a fost de natură să favorizeze dezvoltarea calităților ei sufletești.

Alții autori însă cred, că această «selecțiune internă» nu e lipsită de orîșice valoare. Ei se întemeiază pe faptul că selecțiunea artificială, așa cum o practică agricultorii, crescătorii de animale, etc. este, în parte, o selecțiune internă, ce se realizează înlăuntrul acelorăși varietăți, tinzând la dezvoltarea unor anumite calități ale lor. Așa gîndește, bunăoară, Albert Reibmayr. În cartea sa «Inzucht und Vermischung bei Menschen», apărută în 1897, acest învățat susține că la civilizație ajung popoarele numai prin formarea unor clase conducătoare, în care se practică selecțiunea internă (die Inzucht). Căci numai într'o asemenea selecțiune se pot dezvolta anumite caractere, care dau apoi civilizației popoarelor respective originalitatea ei. Reibmayr recunoaște însă și el că selecțiunea internă, dacă se continuă mai multă vreme, duce la degenerarea claselor ce o practică, — și prin urmare la decadența popoarelor respective. Remediul — singurul posibil și eficace — este atunci amestecul raselor.

În acest amestec vede și autorul de care vorbim factorul de căpetenie al progresului omenirii. Popoarele ce, prin selecțiune internă, ajung la un moment dat la o înflorire culturală care le pune în fruntea omenirii, degenerază cu vremea și cad în cele din urmă pradă «morții istorice». Prin aceasta însă, progresul general nu se oprește. Grație amestecurilor neconținute de sânge, omenirea se împrespătează neîncetat, și înaintează vecinic pe drumul fără sfârșit al progresului.

Aceste idei au fost reluate de Robert Sommer, de a cărui operă «Familienforschung und Vererbungslehre» ne-am ocupat în treacăt, în prima parte a lucrării de față, cu prilejul originii lui Goethe. Lărgind cadrul inițial al cercetărilor sale, învățatul german a ajuns să se ocupe mai deaproape de problema raselor, în general¹⁾. El crede de asemenea că selecțiunea internă (die Inzucht), așa cum se

1) Ultima ediție a operei citate a apărut sub titlul: Familienforschung Vererbungs-und Rassenlehre, Dritte durch Rassen-und Stammeslehre vermehrte Auflage, Leipzig, 1927.

practică în unele clase sociale în scopul de a desvolta anumite calități ce le sunt necesare, e nu numai utilă, dar de-a-dreptul indispensabilă, în evoluția popoarelor. Amestecurile etnice, dacă se fac neconținut și fără nicio regulă, nu pot duce decât la rezultate haotice. Ele nu sunt de folos pentru progresul popoarelor, al claselor sau, după cazuri, al progeniturii indivizilor, ce se încrucișează, decât numai dacă urmează după o perioadă, mai mult sau mai puțin lungă, de selecțiune internă, care a fost suficientă ca să desvolte la popoarele, la clasele sau la indivizii respectivi anumite calități. Acele calități pot fi puse în valoare, atunci, în mod surprinzător, prin înviiorarea generală pe care o produce contactul strein, cum am zis în capitolul precedent, sau «aportul de sânge nou», cum zice Sommer, al încrucișerilor. Dând amestecurilor etnice în general numele de «amfimixie», acest autor rezervă amestecurilor speciale de care vorbim, — celor ce urmează după o selecțiune interioară suficientă, — numele de «epimixie». Ca atare, acest fenomen poate prezenta două forme diferite, după cum numai unul din indivizii prin cari se realizează, sau amândoi, posedă o «masă ereditară» de calități câștigate printr'o selecțiune internă anterioară de către popoarele, clasele sociale sau familiile lor. Epimixia e astfel de două grade, corespunzând acestor două cazuri. Ea este utilă, se înțelege, sub ambele aceste forme. În general, zice Sommer, procesul biologic de care e vorba, «joacă un rol însemnat atât în ereditatea umană cât și în creșterea vitelor, întru cât unui neam consolidat prin selecțiune internă, dar amenințat cu degenerarea, i se procură sânge nou». Dar utilitatea maximă o prezintă epimixia sub a doua formă a ei. «Studiul personalităților geniale a dovedit că, în cazul lor, joacă un rol însemnat împreunarea unor mase ereditare diferite, datorite ambelor serii de ascendenți, paterni și materni. Nașterea personalităților geniale are astfel la temelie, după părerea mea, epimixia de gradul al doilea»¹⁾.

Dela individualitățile excepționale, din punct de vedere cultural, Sommer trece apoi la perioadele excepționale din istoria culturii omenești, pe care le explică în același mod. Asemenea perioade au fost, bunăoară, Renașterea italiană sau cea engleză. Ca centru al celei dintâi consideră învățatul german Florența și crede că marea bogăție de oameni însemnați, în toate direcțiile, cu care s'a putut mândri capitala toscană și care i-a fixat locul de onoare în istoria

1) Robert Sommer, Op. cit., ed. III, p. 30.

culturii italiene, a fost produsă de epimixia a două clase sociale cu o riguroasă selecțiune internă anterioară. Cea dintâi a fost vechea aristocrație teritorială toscană ce se concentrase, cu vremea, la Florența, atrasă de dezvoltarea pe care o luase orașul și de considerații politice. A doua a fost «aristocrația» recentă «a burgheziei», adică pătura de sus a muncitorilor — în industria sau în comerțul, amândouă atât de înfloritoare, ale orașului — care se putuse îmbogăți, se putuse cultiva și rivaliza, prin fastul vieții materiale și prin rafinarea vieții sufletești, cu nobilimea tradițională ¹⁾. Ambele aceste clase sociale ajunseseră să fie ceea ce erau printr'o selecțiune interioară ce dezvoltase până la maximum calitățile lor distinctive, dar se puteau opri, și una și alta, în evoluția lor ascendentă, sau puteau chiar să decadă, — cea dintâi mai ales, aristocrația teritorială, care era mai veche, — din aceeași cauză. Incrucșișarea lor, nu numai că le-a scăpat, pe amândouă, de degenerare, dar le-a dus la o nouă înflorire, cu efecte istorice atât de mari.

A doua perioadă excepțională din istoria culturii, la care se referă Sommer, — cea pe care au ilustrat-o, ca figuri mai reprezentative, Bacon și Shakespeare, și căreia autorul îi dă numele de Renaștere engleză, — se explică, după el, în același mod. Marele număr de oameni cu o înzestrare sufletească neobicinuită, pe cari i-a produs atunci poporul englez, au ieșit din epimixia a două clase sociale ale lui, pregătite amândouă printr'o selecțiune internă mai mult sau mai puțin îndelungată. Cea dintâi a fost aristocrația teritorială, care nu mai trăia izolată, ca altădată, ci se concentra din ce în ce mai mult în jurul curții regale, la Londra. A doua a fost «aristocrația burgheză», adică elita oamenilor ce munceau, în comerț, în industrie, în profesiunile liberale, — elită ce, ridicându-se prin bogăție și cultură, avea același «standard» de viață. Calitățile diferite ale acestor clase sociale ajunseseră la o dezvoltare ce n'ar fi putut, după toate probabilitățile, să fie depășită, pe calea selecțiunii interne care o favorizase până atunci; dimpotrivă, ar fi putut să decadă. Epimixia le-a adus, la amândouă, o înviorare, al cărei produs istoric a fost înflorirea culturală de care vorbim. Sommer nu și-a publicat încă cercetările asupra Renașterii engleze. Le-a menționat numai, în cartea la care ne referim, anunțându-ne că, dacă nu va ajunge, din cauza vârstei sale înaintate, să le sfârșescă, le va lăsa «Așezământului pentru studiul familiei» dela Universitatea din

1) A se vedea, în deosebi, cap. 19 din opera citată, pag. 198 și urm.

Giessen, unde funcționează ca profesor, spre a fi utilizate de succesorii săi în direcția cercetărilor de acest fel ¹⁾.

Studiând în sfârșit, mai departe, atât istoria culturii, cât și antropologia popoarelor din basinul mării Mediterane, din Asia Mică, din Egipt, din Arabia, din Palestina, din Siria, din regiunea Tigrlui și Eufratului, din Persia, din India, autorul de care vorbim a ajuns, pretutindeni, la concluzii analoage. I s'a părut, anume, că epimixia îi poate oferi, pretutindeni, cheia evoluției formelor culturale. De aceea și dă capitolului al 29-lea, în care ne propune, mai stăruitor, acest mod de a rezolva problemele respective, titlul cuprinzător și sugestiv: «Epimixia ca cheie a istoriei culturii». El crede că marile culturi ce au înflorit în antichitate în Nord-Estul Africei, în Sud Vestul Asiei și în Sud-Estul Europei au luat naștere prin epimixia ce s'a produs, la sfârșitul perioadei glaciare, între rasa albă ce năvălea, venind din spre miază-noapte, în regiunile respective, și o populație primitivă, originară dela miază-zi sau poate autohtonă, ce le ocupa de mai nainte. Din punct de vedere geologic, părțile amintite din Asia și din Europa, țin de continentul african. E dar firesc să presupunem că Egiptul, Arabia, Mesopotamia, Palestina, Asia Mică, insulele mării Egee și partea de Sud a peninsulei balcanice, erau locuite pe acele vremuri străvechi de o populație meridională, cu caractere africane. «Din încrucișarea rasei albe, menținute curate, în timp de sute de mii de ani, prin selecțiune interioară, cu o rasă africană tot atât de puternic consolidată pe aceeași cale, au ieșit popoarele amestecate și culturile amestecate din Egipt, din Arabia, din regiunea Tigrlui și Eufratului. Infloarea culturală a apărut, ca produs al epimixiei, la început, și s'a păstrat apoi, ca tradiție, mii de ani, în forme literare, religioase și dinastice, — în timp ce amfimixia progresivă ducea la compensarea, nivelarea și omogenitatea popoarelor respective» ²⁾.

Mai bine ca oriunde se poate urmări acest proces, zice Sommer, în Egiptul străvechiu, și anume în formele vieții religioase. «Acolo ne întâmpină un cult solar de un nivel ridicat, care era strâns legat de cunoștințe astronomice și de cercetări științifice asupra naturii, împreunat și încrucișat cu o multiplă adorație a animalelor». Aceste două elemente religioase, cu totul diferite, aveau de sigur origini diferite. Cel dintâiu aparținea rasei albe imigrate, cel de-al doilea

1) Op. cit., p. 410.

2) Op. cit., p. 411.

populației africane locale. Amestecul acestor elemente constituia o «încrucișare psihologică» ce a mers de sigur paralel cu «încrucișarea biologică». Și toată istoria Egiptului s'a învățit, după Sommer, în jurul problemei pe care o crease originea însăși a ridicării lui culturale, — dacă religia egipteană trebuia să se întoarcă în întregime la cultul solar primitiv al rasei albe sau să rămână, potrivit cu încrucișarea biologică a poporului, la serviciul religios combinat al soarelui și al animalelor ¹).

În același mod își explică Sommer originea culturilor așa numite asiatice — «din Palestina și Siria până în India» — care după el «nu sunt în realitate asiatice, ci isvorăsc din încrucișarea rasei albe, curat selecționate, cu o rasă africană primitivă, după încheierea perioadei glaciare». Ca și producțiile geniale ale unor personalități izolate sau ale unor epoci istorice limitate, marile culturi de care vorbim au fost, atât cât putem judeca cu datele de care dispunem, rezultate ale epimixiei. Si învățatul german încheie această parte a cercetărilor sale cu cuvintele: «Acest lucru e adevărat și despre cultura greacă și cea romană, de vreme ce manifestă și ele, destul de limpede, caracterele epimixiei și prezintă, potrivit cu amestecurile dela obârșie ale popoarelor și ale culturilor, deși în forme afinatate și de-abia vizibile, trăsuri africane» ²).

Nu putem intra, firește, în analiza diferitelor ipoteze, pe care le face Sommer. O asemenea analiză ne-ar duce prea departe. Amănunțele acelor ipoteze nu par totdeauna destul de bine întemeiate, pe fapte istorice destul de bine stabilite. Trebuie să luăm însă act de credința lui că amestecurile etnice joacă un rol însemnat în apariția formelor culturii. Ca profesor de psihiatrie, Sommer avea, nu numai o cultură biologică destul de solidă, dar și cunoștințe psihologice destul de întinse. Părerea lui merită deci să fie luată în considerație, cu atât mai mult că se acordă cu faptele pe care le-am trecut în revistă până acum.

E astfel evident că Charles Nicolle, ale cărui idei le examinăm, s'ar fi putut mărgini să se întemeieze pe faptele la care ne referim, precum și pe concluziile trase dintr'însele de atâția alți biologi, antropologi, etc. — fără să mai recurgă la ipoteze psihologice discutabile, cu privire la natura proceselor sufletești ce duc la descoperiri și invenții. E drept să adăogăm totuși, spre a încheia, că,

1) Op. cit., ed. III-a, p. 411.

2) Op. cit., p. 412, 413.

având parcă intuiția slăbiciunii sale pe terenul psihologic pe care se pusese la început, biologul francez se concentrează, la sfârșitul cărții sale, pe terenul evoluției raselor, spre a dovedi mai cu succes necesitatea amestecurilor lor neconținute, *prin primejdiile* pe care le prezintă stabilizarea lor crescândă. Tabloul viitorului, ce așteaptă poate omenirea, în cazul când această stabilizare ar ajunge să fie deplină și definitivă, e așa de impresionant, încât merită să aruncăm o privire asupra-i, în capitolul următor, cu care vom încheia cercetările noastre în această materie.

PERSPECTIVE

Convins că progresul omenirii, în ordinea notății sau a originalității, atârnă exclusiv de funcționarea neîmpiedicată a «spiritului de invenție», Charles Nicolle crede, în ultima parte a lucrării sale, că trebuie să arunce o privire și asupra aspectelor pe care le-ar putea lua, din acest punct de vedere, viitorul.

O asemenea cercetare, cu toate dificultățile de care e condamnată, prin chiar natura ei, să se lovească și cu tot coeficientul de incertitudine de care, în mod firesc, nu poate scăpa, rămâne totuși deosebit de interesantă. Până acum progresul omenirii, sub toate formele lui, așa cum ni-l arată istoria, a fost — ceea ce a putut să fie. Insuficienta dezvoltare a puterilor subiective ale minții omenestii, pe de o parte, penuria și imperfecțiunea mijloacelor obiective de cercetare, pe de alta, l-au făcut să se desfășure încet și greu, — la început mai ales, exasperant de încet și de greu. De acum înainte însă, cu rafinarea intelectuală la care am ajuns și cu acumularea mijloacelor de investigație, din ce în ce mai eficiente, de care dispunem, am fi în drept să credem că progresul trebuie să ia un ritm mai accelerat și să ducă, cu mai multă ușurință, la rezultate mai satisfăcătoare, în toate direcțiile.

O asemenea credință însă, care nu poate să nu fie scumpă tuturor celor ce, într'un fel sau într'altul, luptă pentru înălțarea necentenită a omenirii în cultură și civilizație, ar putea să rămână o simplă iluzie, dacă condițiile biologice, de care am văzut că atârnă spiritul de invenție, ne mai putându-se realiza în viitor, nu i-ar mai permite să se manifesteze, și de acum înainte, cu aceeași energie ca până acum, — dacă nu chiar cu o energie sporită de eficacitatea mai mare a mijloacelor ce i-ar sta la dispoziție.

Charles Nicolle se întreabă dar, în ultima parte a lucrării sale,

ce soartă rezervă viitorul spiritului de invenție. Va continua el să se desvolte neconținut? Va suferi poate o stagnație? Sau va fi chiar amenințat să dispară?

Prima ipoteză ar părea, de sigur, cea mai naturală. După cum s'au desvoltat până acum, puterile minții omenești, cu toate formele pe care le pot lua, se vor desvolta și de acum înainte. Este presupunerea cunoscută, a uniformității cursului fenomenelor, ce stă la temelia tuturor legilor pe care le formulează oamenii de știință. Am putea prin urmare crede că, după cum a progresat până acum, omenirea va continua să progreseze și de acum înainte.

Trebuie să ne aducem însă aminte, zice Charles Nicolle, de deosebirea pe care am stabilit-o la început. Progresele, pe care le admirăm astăzi atât de mult, se datoresc poate mai mult perfecționării unor lucruri vechi, decât descoperirii unor lucruri noi. Multe progrese recente, și dintre cele mai surprinzătoare, nu sunt decât termenul ultim al unor sforțări treptate, al căror punct de plecare, adică invenția propriu zisă, se găsește departe, în urma noastră. Generații succesive de lucrători îndemânateci au lărgit, pur și simplu, «brazda creatoare» dela început. Dacă am compara din acest punct de vedere prezentul cu trecutul, poate că nu într'o epocă atât de bogată în realizări, cum este a noastră, am găsi cele mai frumoase scânteieri ale spiritului de invenție.

Am putea observa, în treacăt, că învățatul francez pare nedrept cu perioada actuală a evoluției intelectuale a omenirii, în care s'au produs schimbări atât de adânci, încât s'ar putea zice că au constituit adevărate revoluții în științele naturii, — în cele fizico-chimice mai ales. Nu e vorba, — în numeroasele cazuri la care se poate gândi originea posedă cunoștințele necesare, — numai de perfecționări, ci de descoperiri și de invenții propriu zise. Dar, să trecem, fără a insista, asupra acestui punct. Charles Nicolle recunoaște de altfel, el însuși, că cu toată partea făcută «perfecționărilor», — «nu se poate zice că numărul descoperirilor a scăzut»¹⁾. Și adaugă: «Pentru ca acest număr să scadă, pentru ca să apară un crepuscul, precursor poate al sterilității, ar trebui, sau ca materia descoperirilor să se epuizeze, sau ca o cauză internă să atace, în creierul oamenilor, «spiritul de invenție»²⁾.

Cercetând aceste două eventualități, învățatul francez crede că

1) Biologie de l'invention, p. 135.

2) Ibid.

cea dintâi trebuie înlăturată cu hotărîre. Materia descoperirilor e fără margini. Din acest punct de vedere, am putea socoti ca neînsemnate achizițiile făcute până acum de mintea omenească, — oricât de numeroase și de strălucite ne-ar părea, — față de imensele rezerve ce rămân la dispoziția cercetărilor, în toate direcțiile.

Nu tot așa de sigure sunt însă perspectivele, când e vorba de spiritul de invenție însuși. Mai întâi, sunt probleme, care vor scăpa, probabil, totdeauna minții omenești. Creierul nostru, zice biologul francez, e un organ ca oricare altul. Fără a crede în finalitate, putem admite că, nu numai activitatea, ci și capacitatea lui, corespund funcțiunilor pe care e chemat să le îndeplinească în economia organismului nostru biologic. Ceea ce nu ne este de folos să pătrundem, lucrurile a căror cunoaștere ar putea fi chiar primejdioasă pentru noi, vor scăpa de sigur totdeauna creierului nostru. În acest agnosticism pragmatist, Charles Nicolle vede o «atitudine filosofică înțeleaptă». «Ea ne conduce să credem că, pe anumite terenuri, ca acela al originii lucrurilor și ființelor, sau acela al destinului lor, omnirea de mâine nu va înainta mai departe decât au putut-o face strămoșii noștri cei mai îndepărtați. Trebuie să ne resemnăm. Oricât s'ar perfecționa, inteligența noastră va lăsa totdeauna fără răspuns anumite întrebări». Dar totuși, în afară de aceste «chestiuni supreme», s'ar părea că nu există, că nu pot exista limite pentru spiritul de invenție. Întrebarea care se ridică însă, în fața acestei păreri, este, dacă vor exista totdeauna, printre oameni, individualități superioare, capabile să descopere ceea ce s'ar putea, oricând, descoperi, sau să inventeze ceea ce s'ar putea, oricând, inventa.

Indoiala este permisă, zice Charles Nicolle. Și motivele, care o pot îndreptăți, sunt mai multe.

Primul — și cel mai important — este fuziunea progresivă a diferitelor «grupe» omenești. «Unificarea sângelui» va duce, cu vremea, la rase complet stabilizate, la rase — în sfârșit — pure, în înțelesul uniformității depline a caracterelor. Stabilizarea, însă, înseamnă întronarea *echilibrului* organic, care exclude *accidentul* creației, — accident care, cum am văzut, constă, după Charles Nicolle, într'un *dezechilibru*. Iar această eliminare a accidentului exclude originalitatea. «O rasă pură, zice biologul francez, se caracterizează printr'o tendință către echilibru, pe care numai un aport de sânge străin îl poate turbura. Intr'o rasă albă unificată, regularitatea fizică, o inteligență așezată, măsura în toate, moravuri ordonate și înțelepte, ar împodobi deopotrivă pe toți indivizii ce o com-

pun O asemenea societate n'ar mai cunoaște acea discordie, care este originalitatea. Ea ar rămânea imobilă în cursul generațiilor succesive, — și această imobilitate ar fi poate semnul ce i-ar prevesti sfârșitul, — schimbarea fiind condiția necesară a perpetuării speciei» ¹⁾).

Ceea ce ar grăbi încă acest sfârșit, ar fi un fenomen ce tinde a deveni din ce în ce mai general, în societățile ce stau astăzi în fruntea civilizației: acela al sterilității voluntare. Primejdia socială pe care, sub aparențele comodității individuale, o ascunde acest fenomen, este mai mare decât s'ar crede. Ne-o dovedește, zice Charles Nicolle, un fapt istoric incontestabil. «Rasele superioare, singurele în care a înflorit spiritul de invenție, au pierit în plină dezvoltare, — nu prin debilitate fizică, nu prin neajunsuri fiziologice, ci prin sterilitate voluntară. Așa s'au stins, unele după altele, admirabilele societăți antice, dela care am moștenit bunurile noastre intelectuale cele mai de seamă. Tot așa, națiunile civilizate de astăzi se topesc sub ochii noștri, — și, în fiecare dintr'însele, se sting mai întâi clasele superioare, cele predestinate, tocmai, să favorizeze apariția spiritului de invenție» ²⁾. Impuținarea treptată însă și dispariția finală a acestor clase, care puteau singure să întrețină variabilitatea și să creeze progresul, vor mări necontenit uniformizarea și vor întrona definitiv stabilizarea raselor respective.

Până acum, nu se putea zice că această primejdie amenința viitorul omenirii întregi. În trecut, rasele nouă, care se ridicau treptat, erau de sigur de o cultură mai puțin înaltă; dar ele se adaptau destul de repede, aproape tot atât de repede cât decădeau rasele perimate, și le puteau lua locul la timp. Continuitatea progresului rămânea astfel posibilă, — cu substituiri, dar fără rupturi. Astăzi însă, fenomenul de care e vorba se întinde, și ia în același timp un ritm mai accelerat. «Criza internă nu mai amenință numai o națiune izolată, ci toate națiunile, fără deosebire» ³⁾.

Ce ne rezervă, în asemenea condiții, viitorul? Nu ne poate rezerva decât mecanizarea, uniformizarea, depersonalizarea. Prin pierderea «individualului», civilizația noastră se îndreptează către o stare, în care totul va lua un caracter «colectiv». Uzinele gigantice din noul continent, care produc «în serie», care nu mai caută

1) Op. cit., p. 139.

2) Op. cit., p. 140.

3) Op. cit., p. 141.

decât repeziciunea și ieftinătatea, pentru care «ineditul» nu mai are preț, ne oferă un tablou profetic. Într'însele, omul nu mai este decât o anexă a mașinei; mai mult încă, devine el însuși o mașină — sau și mai puțin: o mică piesă dintr'un vast mecanism. Câțiva pași mai departe, în aceeași direcție, și vom ajunge la nivelul societăților de insecte, de albine sau de furnici, în care mecanismul viu se continuă, neschimbat, de veacuri nenumărate, — cu indivizi ce se schimbă neconținut, dar îndeplinesc vecinic aceleași funcțiuni, fără nicio schimbare. Cum nu există, în asemenea societăți de insecte, invenție, noutate, progres, — tot așa nu vor mai exista asemenea lucruri perimate în societățile omenești ale viitorului.

În acele societăți, — care putem spera că vor apărea cât mai târziu, dar nu e nicidecum exclus, după Charles Nicolle, să ia ființă mai curând decât ne închipuim, — vechiul mijloc al amestecului raselor nu va mai putea juca niciun rol, fiindcă... nu vor mai exista rase diferite. Uniformizarea va fi, nu numai deplină, ci și generală. Scăparea, dacă va mai fi cu putință, nu va mai putea avea decât o singură origine: stupiditatea naturii. Pentru omul de știință, care n'o conține în mod antropomorfic, natura nu este inteligentă; ea nu urmărește scopuri, pe care le-ar putea prevedea și pentru realizarea cărora și-ar putea alege și combina cu îndemănare mijloacele. În natură, totul se face la întâmplare. Sunt specii, ca spirocheții frigurilor recurente bunăoară, a căror existență nu se continuă decât numai prin accidente, — care se repetă, ce e drept, neconținut, dar n'au totuși nimic necesar. Fiind dar stupidă, natura nu reușește în tot ce face. Dimpotrivă, ea greșește, de obicei, de mai multe ori, până când nemerește odată. Iar uneori, chiar și în gregelile ei, depășește măsura. Ea produce monștri, printre animale, și ratați, printre oameni. Oricât ar contribui la perfecționarea raselor stabilizate, progresele civilizației nu vor putea face să nu se mai nască oameni rău conformați sau neisprăviți. Accidentele și boalele, la rândul lor, vor provoca infirmități. Vor exista astfel totdeauna orbi, surzi, slăbănogi, neputincioși.

În societățile viitoare, atât de specializate, «acești paria» — zice Charles Nicolle — nu vor mai putea fi utilizați, ca lucrători reguțați. Ei vor scăpa înregimentării și disciplinei. Ei vor avea astfel răgazuri, pe care vor căuta să le întrebuințeze, ca să joace, și ei, un rol. Iar acest rol nu va concorda totdeauna cu regula socială. «El va aduce neprevăzutul, — multiplul neprevăzut pe care îl provoacă diversitatea activităților imperfecte». «Inteligența acestor des-

moșteniți, se va desvolta în direcții non-utilitare, care nu vor mai urmări scopuri imediate. Cugetarea lor se va detașa de aceea a colectivității. Individuală și emancipată, ea va rătăci, întorcându-se la amintiri perimate, reînviind visurile generațiilor primitive. Idei, sistematic despărțite la cei disciplinați, se vor întâlni și se vor asocia în aceste capete ne-conforme. Fulgerul va răsări câteodată dintr'însele, din întâmplare. Acest fulger accidental va fi geniul proscris, care va reapărea... Dacă evoluția societății noastre va trebui să conducă la închisorile în care spiritul de invenție ar urma să piară, el va fi salvat, nu de inteligența prevăzătoare a oamenilor, ci de un act imprevizibil al naturii inconștiente»¹⁾).

O asemenea perspectivă este, netăgăduit, impresionantă. Realizarea ei însă, dacă nu este, în principiu, imposibilă, ar fi, de fapt, atât de anevoioasă, în cât pare foarte puțin probabilă. Mai întâi, i-ar trebui un timp atât de lung încât, pentru motivele pe care le vom vedea, s'ar putea opri înainte de sfârșit. Că uniformizarea desăvârșită, prevăzută de Charles Nicolle, nu s'ar putea realiza decât foarte târziu, ne-o arată, în al doilea rând, deosebiri considerabile ce există încă între popoare, în general, precum și înlăuntrul fiecăruia dintr'însele, în parte. Între sălbaticul australian, cu mentalitatea pre-logică, și omul de știință de pe cele mai înalte trepte ale culturii europene, între ascetul budhist contemplativ ce repetă neconținut, într'o imobilitate quasi-absolută, formula menită să-i deschidă porțile Nirwanei, și omul de afaceri trepidant sau omul politic nu mai puțin agitat al nouilor curente activiste din Statele-Unite, — ca să nu mai luăm alte exemple, — deosebiri sunt încă atât de mari, încât reducerea lor la un tip comun apare ca un proces ce nu s'ar putea — dacă s'ar putea — desăvârși decât într'un timp indefinit. Că chiar și popoarele relativ unificate prezintă înlăuntrul lor variații, ce nu pot fi trecute cu vederea, am relevat-o într'unele din capitolele anterioare. În Franța, bunăoară, locuitorii din Bretagne, din Provence, din țara Bascilor, sunt toți francezi, de sigur, dar nu sunt asemenea. În Germania, locuitorii dela Nord-Est, din vecinătatea Rusiei, și cei de pe țărmurile Rinului, din vecinătatea Franței, sau, politicește vorbind, Prusienii și Bavarezii, sunt toți germani, de sigur, dar nu sunt asemenea. Nu mai vorbim de regatul britanic, unde deosebiri dintre Irlandezi și Englezi iau chiar forma unei ostilități fățișe. Ce să zicem, în sfârșit, de țările cu

1) Op. cit., p. 159—160.

teritorii foarte întinse, cum e Rusia, unde deosebirile dintre populațiile, atât de numeroase, ce o compun, sunt mai mult decât considerabile? Va trebui dar timp, mult timp, pentru ca uniformizarea, pe care o prevede Charles Nicolle, să se poată realiza.

Pe de altă parte, prin dezvoltarea neașteptată a unora din rasele considerate până acum ca inferioare, se ridică, pe alocurea, noi varietăți omenesti. Negrii africani, cât timp rămân în regiunile unde s'au născut și continuă să ducă viața cu care s'au deprins, nu se poate zice că tind, prea vizibil, să se desvolte. Dar Negrii duși, din veacul al XVIII-lea înainte, în America, pentru ca să lucreze la «plantațiile» coloniștilor europeni, au ajuns, — intervenind, firește, și încrucișările, — să formeze acum, în Statele-Unite mai ales, o populație deosebită, în plină dezvoltare. Deși rău tratați și împiedicați, în năzuința lor de a se ridica, de starea lor socială de sclavi mai întâi, și apoi, — dela războiului Secesiunii încoace, de când și-au dobândit libertatea, — de prejudecățile și antipatiile de rasă, Negrii americani, trăind într'un alt mediu fizic și în mijlocul unei civilizații deosebite, au progresat destul de repede. În număr de aproape cinci milioane în timpul războiului Secesiunii, ei au ajuns la țifra de zece milioane la sfârșitul veacului al XIX-lea, iar astăzi se apropie de douăsprezece milioane. Ceea ce izbește la ei, în primul rând, e transformarea lor fizică, produsă, firește, de amestecurile repetate cu albi. «Ca să ne asigurăm că amestecul raselor continuă, — zice André Siegfried, în lucrarea citată într'un capitol anterior, — e de ajuns să comparăm pe negrul biologic african cu negrul sociologic american; cel dintâiu e negru; la cel din urmă pigmentația este, într'o bună treime a cazurilor, atenuată»¹⁾. Deși, în Statele din Sud cel puțin, căsătoriile între albi și negri sunt interzise, totuși amestecurile se produc pe căile «nelegitime», pe care autoritățile n'au cum să le oprească. Altădată emigrații, lipsiți de femei albe, trăiau în concubinaj cu sclavele lor negre. Astăzi, numeroși bărbați albi din clasele de jos «întrețin» femei negre, cu care au copii. S'au invocat, ca explicare a faptului, motivele economice. Exigențele Negrilor, în general, sunt reduse; salariile lor sunt mai mici. Dar mai există, se pare, încă o cauză: o înclinare — nemărturisită, dar vizibilă — a bărbaților albi către femeile negre. «E unul din aspectele cele mai turburi ale vieții Sudului, această obscură atracție pe care o exercită femeile negre. E aici un mister care neliniștește

1) Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 94.

și umilește adânc pe cei ce gândesc, din cauza pericolului biologic și moral pe care îl comportă» — zice André Siegfried ¹⁾).

Nu e dar de mirare, dată fiind întinderea și permanența amestecurilor, că Negrii din America, deși păstrează în general o culoare mai închisă decât a concetățenilor lor albi, și-au schimbat totuși, considerabil, trăsurile feței. În trenurile americane, care au vagoane speciale pentru Negri, conductorii se găsesc uneori în încurcătură, neștiind dacă trebuie să așeze sau nu pe unii din călători într'însele. Iar un scriitor francez, Jules Huret, care a vizitat școlile Negrilor din Statele de Sud, a admirat în deosebi frumusețea fetelor. Confirmând observările făcute de Tylor în alte părți și pe care le-am menționat într'un capitol anterior, Huret descria cu simpatie trăsuri regulate, profilul fin, ovalul delicat al elevelor din acele școli; cât despre culoarea lor, o compara cu nuanța numită de Francezi «teint d'ambre», care e așa de prețuită la femeile brune din țara lor ²⁾).

O altă formă, și mai surprinzătoare poate, a progreselor rasei inferioare de care vorbim, e cea culturală. Negrii americani au astăzi școlile lor, de toate gradele. Iar universitățile lor liberează anual numeroase diplome, ai căror posesori exercită profesiunile cele mai diferite. Numeroși Negri sunt avocați, medici, ingineri și chiar pastori. Nu le lipsesc nici oamenii de litere — poeți, romancierii, etc. — în frunte cu Paul Lawrence Dunbar, căruia i s'a dat supranumele de «Victor Hugo al Negrilor». Matematicieni ca Kelly Miller, filologi ca Blyden, pedagogi ca Booker Washington, dovedesc îndeajuns că ei pot lucra și pe terenul ideilor abstracte. Iar biroul brevetelor de invenție din New-York a liberat, până în 1900 numai, peste trei sute de diplome inventatorilor negri. Constatând faptele, atât de numeroase, de acest fel, André Siegfried zice că «elita» Negrilor americani, care nu cuprinde numai liberi profesioniști, — avocați, medici, ingineri, etc., — ci și «scriitori și artiști», este «o probă vie că rasa lor se poate ridica». Prin numeroasele publicații periodice pe care le întreține, această «elită» exaltă conștiința de sine a rasei pe care o ilustrează, demonstrând, cu fapte, posibilitățile ei intelectuale și realizările ei artistice, atât de «furious» contestate de cei ce voesc s'o mențină într'o situație inferioară,

1) Ibid., p. 95.

2) Citat de J. Finot, în *Le préjugé des races*, în care se cercetează mai stăruiitor progresele făcute de rasele considerate ca condamnate să rămână totdeauna inferioare. Cf. capitolele ultime ale lucrării.

Așa bunăoară «strălucitul scriitor de culoare W. E. Burghardt Du Bois susține că negrul poate să facă tot ce face albul și reclamă egalitatea socială fără compromis» ¹⁾).

Asemenea varietăți etnice nouă se ridică și în alte părți, — în Australia, în America de Sud, în India, în Japonia, etc. Cu ele, posibilitățile de amestecuri de rase, — «utile» sau «fructuoase», în sensul efectului pe care li-l atribue Charles Nicolle, de a favoriza apariția «spiritului de invenție» sau de a stimula dezvoltarea lui, — cresc, evident, în loc să scadă. Această constatare însă îndepărtează considerabil, aruncând-o într'un viitor nedeterminat, perspectiva dispariției finale a acelei prețioase facultăți a omenirii, fără de care progresul ei ulterior n'ar mai fi posibil.

Pe de altă parte, până să se poată realiza acea stare ultimă de mecanizare, uniformizare și depersonalizare a popoarelor, pe care ne-o prevestește biologul francez, se pot schimba condițiile fizice de existență pe suprafața pământului, provocând noi adaptări și noi forme organice sau, cel puțin, noi forme de viață, — economică, politică, socială, etc., — cu toate consecințele lor, pentru «tipurile» psihologice ale popoarelor, care vor suferi atunci noi diferențieri. Fenomenul enigmatic al perioadelor glaciare, de pildă, pe care ni-l semnalează geologia, se poate produce din nou, mai curând sau mai târziu. Căci pare neîndoios că acest fenomen, ale cărui cauze nu le cunoaștem încă, cu toate ipotezele, atât de numeroase, ce s'au făcut, are un caracter periodic. El nu s'a produs numai în epoca quaternară, — în timpul căreia s'a repetat de trei sau patru ori, — ci și mai înainte, în epoca permiană, în cea carboniferă, în cea cambriană, în cea algonkiniană. Eventualele apariții viitoare, însă, ale acestui fenomen nu pot fi prevăzute. Niciuna din diferitele cauze ce i se atribuie n'a putut fi, nici definitiv stabilită, nici, cu atât mai puțin, pusă într'o formulă, care să îngăduie prevederea efectelor ei. Și fiindcă cititorii nu cunosc poate ipotezele ce s'au făcut, în această privință, să le indic, în câteva cuvinte, pe cele mai însemnate dintr'insele. S'a presupus, că perioadele glaciare s'ar datori unor variații de excentricitate a orbitei pământului; uneori, pentru motive pe care nu le cunoaștem, această excentricitate ar crește, ceea ce, măbind distanța pământului de soare, în anumite anotimpuri, ar face ca temperatura medie anuală să scadă simțitor. S'a susținut de asemenea, că perioadele glaciare s'ar datori

1) Les Etats-Unis d'aujourd'hui, p. 99, 100.

variațiilor de înclinare a axei pământului pe planul eclipticei; o înclinare mai pronunțată ca cea obicinuită ar mări, uneori, oblicitatea razelor solare ce cad pe suprafața planete noastre și ar micșora în aceeași măsură puterea lor de încălzire. S'a crezut, iarăși, că perioadele glaciare s'ar datori unor variații ale puterii de irradiație calorică a soarelui însuși; uneori, din cauze pe care nu le cunoaștem, această putere ar scădea simțitor. S'a mai presupus, că perioadele glaciare s'ar datori variațiilor conținutului de acid carbonic al atmosferei noastre; acest conținut ar scădea uneori, ceea ce ar provoca o mai mare pierdere de căldură, prin irradiație, a suprafeței terestre. S'a mai susținut, în sfârșit, că perioadele glaciare s'ar datori faptului că pământul, urmând mișcarea sistemului solar întreg către un punct oarecare din univers, ar străbate uneori spații cosmice deosebit de reci.

Toate aceste cazuri scapă, deocamdată cel puțin, determinării științei, — și prin urmare prevederilor ei. Cum am putea, bunăoară, să prevedem temperatura, mai mult sau mai puțin scăzută, a spațiilor cosmice pe care le va străbate pământul? Fenomenul periodic de care vorbim se poate repeta dar origicând. Un geolog suedez, Gunnar Eördtmann crede chiar că el se va produce «în curând». În trecut, apariția acestui fenomen era precedată de oarecare modificări ale florei, precum ne-o arată pe alocurea săpăturile geologice. Acele modificări constau într'o scădere a numărului speciilor vegetale ce aveau nevoie de o climă mai caldă și o înmulțire a celor ce puteau suporta o climă mai rece. O modificare analoagă se poate observa de câțva timp în pădurile peninsulei scandinave și ale insulelor britanice. Speciile de arbori cu foi căzătoare, caracteristice pentru regiunile temperate, scad, pe când speciile de conifere, caracteristice pentru regiunile mai reci, se înmulțesc. Geologul suedez vede în această modificare a vegetației semnul neîndoios al unei apropiate răcirii generale a pământului. Faptul că în Februarie 1934 a nins în regiuni din Nordul Africei, în care nu s'a mai pomenit până acum, în timpurile istorice, să fi căzut zăpadă, și că temperatura s'a coborât mult sub zero, ar putea să întărească temerile învățatului suedez ¹⁾.

E dar foarte posibil ca, într'un veac sau două, regiunile tem-

1) Faptul că a nins și s'a lăsat «un ger puternic» în Algeria și în Maroc, la începutul lui Februarie 1934, a fost relevat și de ziarele noastre. Cf. «Adevărul» dela 6 Februarie 1934.

perate ale globului, — cele în care locuiesc mai ales popoarele civilizate, — să se acopere din nou cu ghețuri. Și nu mai încapе în-doiulă că o asemenea modificare a condițiilor fizice ale vieții va produce schimbări care, fiind mai accentuate la unele popoare decât la altele, vor mări deosebiriile dintre ele.

La cauzele biologice și geo-fizice, actuale sau posibile, care în-țrețin și, după toate probabilitățile, vor mai întreține variabilitatea caracterelor psiho-fiziologice ale popoarelor, ar trebui să mai adăo-găm și cauzele ce lucrează și, atât cât putem prevedea acțiunea lor viitoare, vor mai lucra în aceeași direcție. În Evul-Mediu, când ma-riile migrații etnice au luat sfârșit, popoarele europene erau de sigur, din punct de vedere antropologic, mai diferite decât sunt astăzi. Cultura lor însă era, în schimb, mai unitară. Credințele lor religioase, mai întâi, erau mai puțin variate. Protestantismul cu diferitele lui forme, nu apăruse încă; în Europa centrală și apuseană, adică în părțile cele mai culte ale continentului, catolicismul constituia încă religia unică. Iar limba latină, ca formă obiștească de comunicare a ideilor, da vieții intelectuale de pretutindeni o unitate impresionantă. Pe de altă parte, nouile popoare europene nu ajunseseră încă să aibă, fiecare, o individualitate destul de accentuată, iar conștiința lor națională era încă rudimentară. În viața lor sufletească, dorința de a face «ca toată lumea» era mai vizibilă decât tendința de a face «altceva decât ceilalți». Pe atunci dar se putea zice că evoluția cul-turii europene se desfășura în direcția uniformizării. De atunci în-coace însă lucrurile s'au schimbat. Cu progresele diferențierii, care, din punctul de vedere al diviziunii muncii, erau inevitabile, indivi-dualitatea fiecăruia din popoarele europene s'a accentuat în timpu-riile moderne, iar conștiința națională a tuturilor s'a dezvoltat. Fie-care dintr'însele a ajuns astfel, încetul cu încetul, să dorească a fi cât mai mult el însuși, deosebindu-se cât mai mult de popoarele în-vecinate, dacă nu de toate popoarele europene, în general. Această dorință a fost, de cele mai multe ori, sporită sau chiar exasperată de resentimentele create de nenumăratele jigniri ale unui trecut plin de nedreptăți mari și de conflicte sângeroase. Din acest punct de vedere am putea zice că istoria apasă, ca o grea povară sufletească, asupra mai tuturor popoarelor europene. Ele au de regulat, mai toate, socoteli vechi și încurcate. Indivizii ce le compun moștenesc, la naștere, obligații istorice; ei trebuie să ducă mai departe și, dacă se poate, să câștige procesele seculare, începute altădată de strămoșii lor și pe care le cred încă deschise. Iar ostilitatea surdă de care sunt

stăpânite, din această cauză, popoarele preocupate de asemenea răfueli, nu le înstreinează numai sufletește unele de altele, nu le împiedică numai să primească unele dela altele forme de viață ce le-ar fi deopotrivă de utile, dar creează la ele un fel de încăpățănare a originalității. Fiecare ține să fie altfel, să trăiască altfel, să gândească și să simtă altfel decât vecinii cu cari se găsește în conflict latent și pe cari, poate, îi detestă. Iar această căutare îndărătnică și îndârjită a originalității nu poate duce, evident, la uniformizare. Dimpotrivă, la cauzele obiective ale diversificării formelor de viață, ea adaogă o cauză subiectivă, dacă nu mai eficace decât ele, dar capabilă în orice caz să le intensifice acțiunea și să le mărească efectele.

În sfârșit, în lăuntrul fiecărui popor în parte, unificarea formelor de viață și, în genere, uniformizarea sufletească, se lovesc de diversitatea intereselor sociale, politice, economice, și a concepțiilor ce le exprimă. Aceste interese și aceste concepții împart pe cei ce compun națiunile moderne în tabere ce se cred în conflict și se consideră, aproape, ca dușmane. Asemenea tabere erau altădată, când proletariatul nu conta încă îndeajuns, aristocrația și burghezia. Astăzi, când aristocrația nu mai contează prea mult, taberele de căpetenie sunt burghezia și proletariatul. Etichetele politice ale grupelor cetățenești în luptă erau, odinioară, mai puțin numeroase și mai simple. Englezii aveau, la începutul vieții lor constituționale, pe *tories* și *wighs*, cari au devenit, mai târziu, conservatori și liberali. Astăzi, și la ei, dar mai ales la alții, etichetele politice s'au înmulțit și s'au complicat. Alături de conservatorii tradiționaliști au apărut conservatorii-democrați și conservatorii-progresiști, ca să nu cităm decât formații mai cunoscute. Alături de liberali au apărut liberali-naționali, liberalii-radicali, neo-liberalii, democrații, național-democrații, democrații-radicali, etc. Alături de socialiști au apărut social-democrații, socialiștii-creștini, național-socialiștii, laburiștii, comuniștii, etc. Ca partide de clasă au mai apărut agrarienii, național-agrarienii, țărăniștii, național-țărăniștii, țărăniștii-radicali, etc. Ca apărători ai principiului autorității au apărut fasciștii, ca partizani ai structurii profesionale a statului, corporatiștii, etc. Această înmulțire a etichetelor indică, netăgăduit, o creștere a diversității concepțiilor, — fapt care nu poate contribui, de sigur, la o uniformizare apropiată a vieții politice a popoarelor.

Un fenomen analog s'a produs — ba chiar a luat proporții mai mari — în viața culturală a popoarelor europene. Căutarea aprigă

a originalității, mai ales în artă, era, încă dela sfârșitul veacului trecut, destul de vizibilă. În ultimele decenii ea a devenit mai mult decât izbitoare; am putea zice că a început să fie supărătoare, prin neconținutele și rezezile variații de concepții, care nu mai constituiesc «curente», ca altădată, când lumea avea răgazul să stăruiască puțin, să întârzie chiar uneori, în păreri pe care le adopta. Variațiile de acest fel au ajuns să nu mai fie, astăzi, decât simple «mode», tot atât de repede trecătoare ca cele pe care le «tânsează» croitorii sau pălărierii de dame. Filosoful francez Goblot relevă acest fenomen, într'o carte recentă, în cuvinte pline de ironie. «Vedem azi școalele și teoriile lor succedându-se cu o rezeziciune uimitoare. Fiecare anotimp ne aduce o estetică nouă, care trebuie înlocuită cu alta de îndată ce a început să se vulgarizeze, întocmai ca rochiile ce trebuiesc schimbate imediat ce au început să fie purtate de toată lumea...» Uneori chiar, ritmul schimbării e și mai accelerat. «În fiecare săptămână cineva inventează poezia, — singura, adevărata poezie, — înainte de care, firește, poezia nu exista nicidecum. În fiecare săptămână se inventează adevărata proză, adevărata teatru, adevărata roman. În fiecare săptămână, în sfârșit, cineva descoperă pictura, sculptura, muzica. Aceste geniale inspirații însă, de îndată ce apar, sunt numaidecât imitate. Trebuie dar, neapărat și urgent, ca săptămâna următoare să se inventeze încă odată poezia, pictura, muzica, — și tot restul»¹⁾.

Firește, aceste variații de idei nu sunt totdeauna sincere. Ele nu reprezintă adică totdeauna convingeri adevărate la cei ce le pun în circulație. În schimb, marile mase le îmbrățișează cu o grabă și cu o căldură, ce par uneori inexplicabile. Valoarea estetică a producțiilor primite, atât de ușor și cu atâta plăcere de public, fiind adesea, în cazurile de acest fel, mai mult decât discutabilă, fenomenul de care vorbim nu se poate explica decât prin nevoia adâncă a minții omenestii de schimbare. Ea vrea vecinic «altceva», — orice ar fi. Numai așa putem înțelege entuziasmul pe care îl stărnesc nouile școale estetice. Subliniând faptul că aceste școale durează de obicei prea puțin pentru ca să poată produce altceva decât manifeste și câteva încercări, Goblot se grăbește să adauge că «oricare ar fi manifestele și oricare ar fi încercările, publicul burghez le înghite pe toate, pe rând, cu același entuziasm»²⁾.

1) Goblot, Barrière et niveau, p. 147.

2) Ibid, p. 147.

Aceste variații, atât de repezi și atât de numeroase, reclamă, firește, o mare cheltuială de cuvinte nouă, — surprinzătoare uneori prin ciudătenia lor, — pentru desemnarea nouilor «direcții». Ca și în politică, etichetele se înmulțesc pe fiecare zi, și în viața culturală. În artă bunăoară, aveam mai nainte două-trei etichete, destul de simple și destul de clare: clasicism, romantism, naturalism. Astăzi avem numeroase altele, mult mai complicate și mai obscure: simbolism, verism, secesionism, impresionism, futurism, cubism, dadaism, etc., etc. E o năvală de formule, care dă de gândit. Nu mai avem aface cu străvechia nevoie de schimbare a minții omenești. Nici chiar cu acea încăpățănare a originalității, care am zis că este un fenomen etno-psihologic modern. Ceea ce iese la iveală, în zilele noastre, e o adevărată isterie a noutății...

Vântul nu bate dar, deocamdată cel puțin, în direcția de care se teme Charles Nicolle. Primejdia «uniformizării» nu este iminentă. După toate probabilitățile, diversitatea, dacă nu antropologică, cel puțin socială, — politică, economică și, firește, culturală, — va continua să crească. Trebuie deci să presupunem că instabilitatea caracterelor, fizice și psihice, ale oamenilor ce alcătuiesc diferitele popoare va mai dura încă. Poate chiar că nu va înceta niciodată. Variabilitatea lor rămânând în orice caz, din punct de vedere practic, quasi-permanentă, nu e probabil să ajungem prea curând, — ca să nu zicem că nu vom ajunge niciodată, — să prevedem cu siguranță formele de viață ale viitorului, mai ales nu ale unui viitor mai îndepărtat.

În fața unei asemenea instabilități și a unei asemenea incertitudini, formule explicative atât de categorice, dar atât de puțin consistente, ca aceea a «specificului național», nu pot fi întrebuințate, când par a fi de vreun folos, decât cu conștiința că ele sunt simple mijloace ajutătoare, cu caracter prealabil și provizoriu, menite mai mult să înlănească găsirea ulterioară și definitivă a adevărului. Ele sunt dar departe de a fi ceea ce voiesc să fie: articole de credință indiscutabile, — și de a putea funcționa așa cum pretind: ca dogme ale unei noi religii culturale .

Rămâne, firește, posibil ca viitorul să facă ideilor pe care le-am studiat și care sunt încă, astăzi, atât de puțin consolidate, o situație mai bună. Deocamdată însă nu le putem acorda un credit mai mare, — dacă nu voim să ne înșelăm pe noi înșine.

Această concluzie va surprinde poate pe unii dintre cititori, cari s'ar fi așteptat, pe temeiul faptelor de care au luat cunoștință

în capitolele precedente, la critici mai aspre sau chiar la negațiuni radicale. Ar părea în adevăr neîndoios că dacă, cum ne asigură atâți antropologi, originile etnice ale marilor mase sunt, la mai toate popoarele, incerte, și dacă, cum susțin atâți biologi, încrucișările de rase sunt o condiție de căpetenie a originalității, în toate manifestările culturale, atunci formula specificului național nu-și mai poate păstra valoarea ce i se atribuie, ca să nu zicem că o pierde cu desăvârșire. Am crezut însă că era mai bine să evităm o asemenea afirmare excesivă. Părerile antropologilor și biologilor, de care e vorba, sunt de sigur destul de întemeiate. Nu trebuie să ne ascundem însă că ele au un caracter mai mult general, că sunt adevărate adică mai mult în principiu, și că nu ne pot da, ca atare, o certitudine egală când voim să le aplicăm în cazurile particulare. Să ne aducem aminte de ceea ce am stabilit, când am examinat acțiunea factorilor ce determină apariția și orientarea cugetării filosofice, în prima parte a lucrării de față. Am zis atunci că influența acelor factori este incontestabilă, în principiu. N'am putea-o tăgădui, cu destulă îndreptățire, atunci când o analizăm în general, adică schematic și abstract. Când e vorba s'o determinăm însă în cazurile particulare și concrete, suntem siliți să constatăm că n'o putem nici stabili cu destulă siguranță, nici doză cu destulă precizie. Același lucru se poate zice și despre influența factorului etnic. În principiu, ea nu poate să nu fie reală. Când e vorba s'o stabilim însă, în fiecare caz în parte, încep incertitudinile. Cine ar putea determina, cu destulă siguranță, originile etnice ale tuturor ascendenților unui artist, unui savant, unui filosof? Și chiar dacă am izbuti s'o facem, cum am putea atribui unora sau altora din naționalitățile, pe care le-am descoperi la acei ascendenți, calitățile ce le-au permis să realizeze operele respective? S'au stabilit oare, științificește vorbind, relații sigure între anumite rase și anumite particularități, intelectuale și morale?

Caracteristica incertitudinii este însă că nu exclude, categoric, niciuna din eventualitățile ce se pot închipui, în cazurile la care se referă. De unde, rezerva pe care ne-am impus-o. Nu este imposibil ca, în unele cazuri, formula specificului național să fie utilă. Ar fi dar excesiv să declarăm că întrebuintarea ei este, în toate cazurile, de prisos. Ni se pare de ajuns să atragem atenția asupra relativității rezultatelor la care se poate ajunge cu ajutorul ei.

Principalul câștig pe care îl putem astfel trage din studiile, pe care le-am urmărit până acum, este că ele ne permit, grație unei

mai bune cunoașteri a problemei, o mai mare libertate de apreciere a diferitelor ei soluții și că, în același timp, prin lărgirea orizonturilor ei, care se întind, cum am văzut, foarte departe, ne putem deprinde mai de timpuriu cu atitudinea, pe care rezezițiunea crescândă a progreselor timpului nostru, în toate direcțiile, o impune din ce în ce mai mult adevăraților oameni de știință. Această atitudine a definit-o, cum nu s'ar putea mai bine, filosoful francez Léon Brunschvicg, în introducerea la volumul «L'Orientation actuelle des sciences», apărut acum patru ani și cuprinzând studii semnate de Perrin, Langevin, Urbain, Lapicque, Pérez și Plantefol, asupra tendințelor de astăzi ale științelor pe care le reprezintă. Ea constă în «a ne vindeca de orice nerăbdare», în «a împinge reflecțiile noastre în sensul în care ne duce progresul cunoștințelor», în «a îmbogăți tabloul cugetării noastre, rezistând ispitei de a utiliza vechile cadre». Căci «formulele abstracte și universale de altădată depășesc atât de mult orizontul direct accesibil investigației experimentale, încât orice decizie actuală, în orice sens ar merge, pentru satisfacerea iluzorie a instinctului metafizic, ne-ar impiedica de a înțelege viața, mai mult decât ne-ar ajuta». Iată de ce, încheie cugetătorul francez, «filosoful trebuie să-și suspende judecata»; «el nu va asculta decât mai mult» «și nu va înțelege decât mai bine» — «conform cu aforismul lui Emile Boutroux: Les systèmes ne considèrent les choses qu'en gros, et les choses ne sont vraies que dans le détail»¹⁾.

În amănuntele lor însă lucrurile, care sunt nenumărate, nu ne pot ajunge la cunoștință decât numai succesiv și treptat, într'un timp cu mult mai lung decât cel care constituie trecutul științelor noastre de astăzi, atât de tinere încă, în marea lor majoritate. Trebuie deci să ne deprindem de timpuriu cu ideea, că cele mai multe din problemele de care ne ocupăm, dacă nu toate, *trebuie să rămână deschise*.

Dar nerăbdarea instinctului metafizic, de care filosoful francez ne sfătuește, cu atâta stăruință, să ne ferim, vrea pretutindeni explicări închise, complete, definitive. Asemenea explicări, când ni se dau de metafizicieni, ne satisfac, e drept, mai mult decât părerile fragmentare și îngredite de atâtea rezerve ale oamenilor de știință. Această satisfacție este însă, din nefericire, iluzorie. Când, chimii de problemele ce ne răpesc liniștea sufletească, ne adresăm științei, slujitorii ei modești se mărginesc să ne arate grămezile de mate-

1) L'orientation actuelle des sciences, p. 15.

riale pe care le strâng cu zel, în vederea vastelor construcții ce se vor ridica mai târziu pe terenurile, pe care asudă ei, astăzi, cu atât de puțin profit, și care nu sunt deocamdată decât simple «gantiere». Dacă, nemulțumiți de răspunsurile lor, ne adresăm metafizicei, pontifii ei orgolioși se grăbesc să ne conducă pe coridoarele obscure ale templelor în care oficiază, până la ușa sanctuarului misterios, și, când o întredeschid cu scumpătate, ne arată, ca pe ochiul de sticlă al unei panorame, un monument măreț, ridicat gata, în întregime, și împodobit, în toate amănuntele lui, cu toate frumusețile posibile și imaginabile. Priveliștea neașteptată nu poate, se înțelege, decât să ne încânte. Dar monumentele pe care metafizicienii le propun admirației noastre, ca și tablourile spectaculoase ale panoramelor cu care le-am comparat, sunt numai zugrăvite. Impresia pe care ne-o produc ele, oricât ar fi de profundă, e numai un «efect de perspectivă», — intelectuală și, mai ales, afectivă. În schimb, grămezile de materiale ale oamenilor de știință, oricât ar părea de informe, sunt reale. Iar construcțiile ce se vor înălța odată cu ajutorul lor, dacă nu vor fi pompoase, vor fi utile și, în orice caz, nu vor consta în simple iluzii de optică sufletească ale unor oameni prea grăbiți, prea îndrăsneți sau, câteodată, prea puțin scrupuloși.

INDICE BIBLIOGRAFIC

PARTEA I. — INTRODUCERE

- Agrippa von Nettesheim. — *De occulta philosophia*, 1633.
- Boucher, Leclercq. — *Histoire de la Divination dans l'Antiquité*, Paris 1879-81.
- Cheiro. — *Book of Numbers*.
- Cicero. — *De divinatione*.
- Heuzé, Paul. — *Superstitions modernes*, in *La Revue mondiale*. 1 Dec. 1933.
- Lenormant, Fr. — *La Divination chez les Chaldéens*, Paris 1875.
- Maury. — *La Magie et l'Astrologie dans l'Antiquité et le Moyen-Âge*. Paris 1877
- Notre-Dame le Jeune, Michel. — *Traité d'Astrologie*. 1563.
- Reuchlin, Johannes. — *De arte cabbalistica*. 1517.
- Rey, Abel. — *La jeunesse de la Science grecque*, Paris 1933.
- Ach, N. — *Über den Willensakt und das Temperament*. Leipzig, 1910.
- Allport, F. H. — *Social Psychology*. Boston, 1924.
- Apfelbach, H. — *Der Aufbau des Charakters*. Wien 1924.
- Auliffe, Mac, L. — *Les Tempéraments*. Paris 1926.
- Bahnsen, Julius. — *Beiträge zur Charakterologie*. Leipzig, 1868.
- Bain, Al. — *On study of the character*. London 1861.
- Berman. — *The Glands regulating personality*. New-York 1922.
- Bloor, C. — *Temperament*. London 1928.
- Dimolescu, A. — *Constituție, caracter, temperament*.
- De Giovanni. — *La morfologia clinica del corpo umano*. Milano 1897 și 1904.
- Dorsch, J. — *Beiträge zum Studium der Philosophie*, 1787.
- Downey, E. J. — *The Will. Temperament and its Testing*. London 1924.
- Dumas, G. — *Traité de Psychologie Vol. II*, Paris, 1924.
- Ebbinghaus. — *Grundzüge der Psychologie*. 1911.
- Elsenhans — *Charakterbildung*, 1915.
- Fouillée, Alfr. — *Le tempérament et le caractère, d'après les individus, les sexes et les races*. Paris 1912.
- Heymans. — *Ueber einige psychologische Korrelationen*, in *Zeitschrift f. angew. Psych.* 1908.
- » und Wiersma. — *Die Korrelationen der Aktivität, Emotionalität und Sekundarfunktion*, in *Zeitschrift f. Psych.* 1909.

- Höfding, H. — Esquisse d'une Psychologie fondée sur l'Expérience. tr. fr. Paris 1900.
- Jastrow, J. — Character and Temperament. New-York, 1921.
- Kant, Im. — Kritik der reinen Vernunft. Cart. I. Cap. I.
 > — Kritik der praktischen Vernunft, Cart. II.
 > — Anthropologie. Part. III. A. III.
- Klages, L. — Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft. 1921.
 > — Prinzipien der Charakterologie. 1910.
- Kretschmer, E. — Körperbau und Charakter, ed. 8 Berlin, 1929.
- Mac Dougall, W. — An Introduction to social Psychology, London, 1931.
- Malapert, P. — Les éléments du caractère et leurs lois de combinaison. Paris, 1897.
 > — Le caractère. Paris 1902.
- Manouvrier. — Le Tempérament, in *Revue mensuelle de l'Ecole d'Anthropologie de Paris*. 1896 și 1898.
- Meumann, E. — Intelligenz und Wille. Ed. 4. Leipzig 1925.
- Moldovan. — Teoria și practica temperamentelor.
- Myerson, A. — The Foundations of Personality. Boston 1921.
- Paulhan, Fr. — Les caractères. Paris 1893.
- Pérez. — Le caractère de l'enfant à l'homme. Paris 1892.
- Platner, E. — Philosophische Aphorismen. 1800.
- Rayner, H. — Temperament, in *Journ. Ment. Sc.* 1921.
- Ribéry. — Essai de classification naturelle des caractères, Paris 1902.
- Ribot, Th. — Sur les diverses formes du caractère, in *Rev. philos* 1892.
 > — Psychologie des Sentiments, Part. II. Cap. VII. Paris 1896.
- Stern, Wm. — Ueber Psychologie der individuellen Differenzen. Leipzig, 1900.
- Sternberg. — Charakterologie als Wissenschaft. Lausanne, 1907.
- Stewenson, G. I. — Religion und Temperament, 1913.
- Sigaud, Claude. — La forme humaine, sa signification. Paris 1914.
- Vincent, Léon et Sigaud, Claude. — Les origines de la maladie. Paris 1912.
- Viola, G. — Le problème de la constitution selon l'école italienne, Bologne 1930.
- Wundt, W. — Vorlesungen über die Menschen und Tierseele. Leipzig 1863.
 > — Grundzüge der physiologischen Psychologie. Vol. II.
- Yung, G. C. — Psychologische Typen. Zürich, 1925.

CAP I.

- Cicero. — Tusculanae disputationes.
- Herzberg. — Zur Psychologie der Philosophie und der Philosophen, 1926.
- Nietzsche. Fr. — Jenseits von Gut und Böse.
- Platon. — Republica.
- Schopenhauer, A. — Die Welt als Wille und Vorstellung. (Vol. I 35-37, II 31-32).

CAP. II.

- Augustin. — Les confessions, tr. fr. Paris Garnier-Frères.
- Darwin, Ch. — The origin of species. London, 1859.
 > > — Descent of man. Londra, 1871.

- Herzberg. — v. bibl. cap. I.
 James, Wm. — Principles of Psychology, 1890.
 Mill, J. St. — Autobiography, 1873.
 Morgan, Lloyd. — Animal Life and Intelligence. Londra, 1890.
 » — Habit and Instinc. Londra, 1896.
 » — Animal Behaviour. Londra, 1900.
 Nietzsche, Fr. — Briefe.
 » — Zur Genealogie der Moral, 1887.
 Rousseau J. J. — Reveries d'un promeneur solitaire.
 » — Les confessions, 2 vol.
 Spencer, H. — An Autobiography, 2 vol., 1904.

CAP. III.

- Riehl, Aloys. — Giordano Bruno, 2. Aufl. 1900.
 Thomsen. — David Hume.

CAP. IV.

- Bacon, Fr. — De dignitate et augmentis scientiarum. Londra, 1605.
 Freud, Sign. — Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. 1916—1918.
 tr. fr. Paris, 1921.
 Müller-Freienfels, R. — Persönlichkeit und Weltanschauung. 1919.
 Nietzsche, Fr. — Jenseits von Gut Böse, 1886.
 Rank, O. — Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage.

CAP. V.

- Theilhaber, Felix. — Goethe, Sexus und Eros, 1929.

CAP. VI.

- Bateson, W. — Materials for the Study of Variation. Londra, 1894.
 « — Mendel's Principles of Heredity, a Difference. Cambridge 1902
 si 1909.
 » Facts limiting the Theory of Heredity. *Science* XXVI, 1907.
 Blaringhem, L. — Les Transformations brusques des êtres vivants.
 » — Mutations et traumatismes.
 Bleuler, Eugen. — Naturgeschichte der Seele. 2. Aufl. Berlin, 1932.
 Bohn, G. — La naissance de l'intelligence.
 Bordage, E. — A propos de l'hérédité des caractères acquis. *Bull. scient. de la
 Fr. et de la Belg.* XLIV. 1909.
 Brodmann, K. — Vergleichende Localisationslehre der Grosshirnrinde, Leipzig,
 1909.
 Cope, E. D. — The Inheritance in Evolution, *American Naturalist*, p. 1058-1071.
 » — The Primary Factors of organic Evolution. Chicago. 1896.
 Cuénot, L. — La gènes des espèces animales. 3-ème éd. Paris 1932.

- Dantec, F. Le. — *Évolution individuelle et Héritéité*, Paris 1898.
- » — *Traité de Biologie*. Paris, 1903.
 - » — *Les influences ancestrales*. Paris, 1906.
- Darbinshire, A. D. — *On the supposed Antagonism of Mendelian to Biometric Theories of Heredity*. — *Mem. and Proc. Manchester Lit und Phil. Soc.*, No. 6, 1905.
- » — *On the Difference between Physiological and Statistical Laws of Heredity*. Ibidem. 1906.
 - » — *Breeding and the Mendelian Discovery*. 1911.
- Darwin, Ch. — v. bibl. cap. II.
- Dumas, G. — *Nouveau Traité de Psychologie*. Vol. I. Paris 1930.
- Galton, Fr. — *Hereditary Genius, an inquiry into its Laws and Consequences*. London, 1869.
- » — *A Theory of Heredity*. *Contemp. Rev.* XXVIII. 1875.
 - » — *Natural Inheritance*. London, 1889.
- Giard, A. — *L'Héritéité des modifications somatiques*. *Rev. Scient.* XLVI. 1890.
- » — *Caractères dominants transitoires chez certains hybrides*. *Comptes Rendus de la Soc. de Biol. de Paris*. LV. 1903.
 - » — *Controverses transformistes*. Paris, 1904.
- Goldschmidt, R. — *Einführung in die Vererbungswissenschaft*. Leipzig, 1911.
- Klebs, G. — *Willkürliche Entwicklungsänderungen bei Pflanzen*, Jena, 1903.
- » — *Künstliche Metamorphosen*. Halle, 1906.
- Leclerc Du Sablon. — *Les Incertitudes de la Biologie*. Paris, 1912.
- Mendel, G. I. — *Versuche über Pflanzen Hybriden*. 1865 și 1901.
- » — *Ueber einige aus künstlicher Befruchtung gewonnene Hieracium-Bastarden*. Brünn, 1869.
- Mac Dougal, D. T. — *Mutants and Hybrids of the Oenotheras*. Washington, 1905.
- Packard, A. S. — *An Attempt to Distinguish between Congenital and Acquired Characters*. *Proc. Amer. Phil. Soc.*, 1893.
- » — *On the Inheritance of Acquired Characters in Animals with a complete Metamorphosis*. *Proc. Amer. Acad. Sci.*, 1894.
- Pearson, Karl. — *Regression, Heredity and Panmixia*. *Phil. Trans.* vol. 187, 1896.
- » — *Mathematical Contributions to the Theory of Evolution*, in *Proc. Roy. Soc. London*, LXII, 1898.
 - » — *On the Laws of Inheritance in Man*. *Biometrika*, 1903.
 - » — *On the Inheritance of the Mental and Moral Characters in Man, and its Comparison with the Inheritance of the Physical Characters*. *The Huxley Lecture*, for. 1903.
- Roux, W. — *Der Kampf der Teile im Organismus*. Leipzig, 1881.
- » — *Beiträge zur Entwickelungsmechanik des Embrio*. *Anat. Hefte*, 1893.
- Saunders, E. R. — *Heredity in Stocks*. Cambridge, 1904.
- Spencer, H. — *Principles of Biology*. 2 vol. 1864—66.
- » — *The Inheritance of Acquired Characters*. *Nature* XLI, 1890.
- Verworn, Max. — *Physiologie générale*. tr. fr. par Hédon, Paris 1913.
- Vries, Hugo De. — *Die Mutationstheorie*. 2 vol. Leipzig 1901—3.
- » — *Species and Varieties, their Origin by Mutation*. Chicago și Londra 1905.

- Weismann, Aug. — Vorträge über Descendenztheorie 1902.
 Weldon, W. F. R. — On the Ambiguity of Mendel's Categories. *Biometrika* II 1903.
 » — Inheritance in Animals and Plants. In *Lectures on the Method of Science*, editată de Strong Oxford 1906.

CAP. VII.

- Aristot. — Métaphysique. tr. fr. de G. Colle. Paris 1912.
 Brunschvicg, L. — Les Étapes de la Philosophie mathématique. Paris, 1929.
 Bergson, H. — Évolution créatrice. Paris 1907.
 Bleuler, L. — v. bibl. cap. VI.
 Bühler, K. — Der Ursprung des Intellekts, în *Naturwissenschaften*. Heft 8. 1921.
 Cremonini. — Disputatio de coelo. 1613.
 » — Apologia dictorum Aristotelis de via lactea et facie Lunae, 1614.
 » — Apologia dictorum Aristotelis de quinta coeli substantia. 1616.
 Darwin, Ch. — The Expression of Emotions in Man and Animals 1873.
 Delacroix, H. — Le Langage et la Pensée. Paris 1924.
 Feuerbach, L. — Das Wesen des Christentums. 1841.
 » — Theogonie. 1857.
 Groos, Karl. — Einleitung in die Aesthetik. 1892.
 » — Die Spiele der Tiere. 1896.
 » — Der Aesthetische Genuss. 1902.
 » — Das Seelenleben des Kindes. 1903.
 » — Die Befreiungen der Seele, 1909.
 Hegel. — De orbitis planetarum. 1801.
 Kant. — Versuch über die Krankheiten des Kopfer. — *Werke*. Bd. X.
 Lipps, Th. — Psychologie und Aesthetik. 1901.
 Platon. — Legile. — Menon. — Feden. — Timeu.
 Schopenhauer, A. — v. bibl. cap. I.
 Spencer, H. — Principles of Psychology. Ed. II 2 vol. 1870—72.
 » — Principles of Sociology, 3 vol. 1876—96.
 Rey, Abel. — Coup d'oeil sur la mathématique égyptienne, în *Revue de synthèse historique*, 1926.
 Vianu, Tudor. — Arta și Frumosul, 1931.

CAP. VIII.

- Buckle, Th. H. — History of Civilisation in England. 2 vol. London 1857—61.
 Burckhardt, J. — Die Cultur der Renaissance in Italien. Ed. IV Leipzig 1886.
 Cassirer, E. — Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen, 1902.
 Chamberlain, H. St. — Die Grundlagen des Neunzentes Jahrhunderts. Ed. XIII. München 1919.
 Glisson, Fr. — De natura substantiae energetica. 1672.
 Mentré, M. F. — De la Simultanéité des découvertes scientifiques în *Rev. scient.* Oct. 1924.
 Taine, H. — Philosophie de l'Art.

- Torau Bayle. — Introduction à l'étude de la philosophie. Paris. Ed. II.
 Vries, Hugo De. — v. bibl. la cap. VI.
 Wundt, W. — Die Nationen und ihre Philosophie 1915.

CAP. IX.

- Bleuler, E. — v. bibl. cap. VI.
 Bréhier, Émile. — Histoire de la Philosophie allemande.
 Fischer, Kuno. — Leibniz und seine Schule.
 Florian, Mircea. — Filosofie și Naționalitate. *Conv. Liter.* Iunie 1933.
 Scheler, Max. — Soziologie des Wissens.
 > — Nation und Weltanschauung, 1923.
 > — Die Wissensformen und die Gesellschaft, 1926.

CAP. X

- Berman. — The Glands regulating Personality. New-York, 1922.
 Claude, A. — Troubles de l'Équilibre endocrinien. *Paris-Médical*, No. 37, 1920.
 Dumas, G. — Traité de Psychologie, vol. II, Paris, 1924.

PARTEA II. — CAP. I.

- Fichte. — Reden an die Deutsche Nation.
 Gobineau, Comte de. — Essai sur l'Inégalité des races humaines. 4 vol. 1854.

CAP. II.

- Bernhardi. — Unsere Zukunft.
 Burnouf. — Commentaire sur le Yaçna.
 Carnoy. — Les indo-européens, préhistoire des langues, des moeurs et des croyances de l'Europe.
 Chamberlain, H. St. — Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts, München, 1919.
 Feist, S. — Kultur-Ausbreitung und Heimat der Indo-Germanen.
 Fritz, Fr. — Studien über Gobineau. Leipzig, 1906.
 Giles, P. — History of India.
 Gobineau. — v. bil. la cap. I.
 Hertz, Fr. — Rasse und Kultur, 1915.
 Hirt, H. — Die Indo-germanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur.
 Lassen. — Indische Alterthumskunde. 2 vol. Leipzig, 1847—1861.
 Morgan, J. de. — Les civilisations primitives.
 > — Des origines des Sémites et de celles des Indo-européens, in *Revue de synthèse historique*. t. XXIV, 1922.
 Meillet. — Les Langues dans l'Europe nouvelle 1918.
 Myers. — Cambridge ancient History.
 Pott, Fr. Aug. — Die Ungleichheit menschlicher Rassen, hauptsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte. 1856.

- Reinach. — L'Origine des Aryens. Paris, 1892.
 Schrader, O. — Die Indo-Germanen.
 Velden, Fr. von der. — Ueber Ursprung und Herkunft der indo-germanischen Sprachen und an-arische Sprachreste in Europa. 1902.
 Vendryes. — Le Langage, introduction linguistique à l'histoire, 1921.
 Wirth, A. — Rasse und Volk, 1914.
 Woltmann, L. — Die politische Anthropologie 1903.
 » — Die Germanen und die Renaissance in Italien 1905.
 » — Die Germanen in Frankreich. 1907.

CAP. III.

- Ammon, Otto. — Die Natürliche Auslese beim Menschen. 1893.
 » — Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen 1896.
 » — Zur Anthropologie der Badener. 1899.
 Buchan. — Menschenkunde.
 Calori, L. — Del cervello nei due tipi, brachicefale e dolichocefale, italiani, in *Mem. Acad. de Ştiinţe din Bologna. Vol. 10.*
 Ellis, Havelock. — Mann und Weib, tr. germ. 1909.
 Gumplovicz, L. Anthropologie und natürliche Auslese, in *Pol. Anthr. Revue*, 1902.
 Hertz, Fr. — v. bibl. la cap. II.
 Jentsch, K. — Sozialauslese, kritische Glossen. 1898.
 Manouvrier. — Céphalométrie anthropologique, in *L'Année psychologique*, 1899.
 Martin, R. — Lehrbuch der Anthropologie, 1914.
 Nyström. — Formenveränderungen des menschlichen Schädels. in *Archiv für Anthropol.* 1902.
 Pearson, K. — On the correlation of intellectual ability with the size and shape of the head, in *Proc. of the Roy. Soc. T. 62.*
 Pittard, E. — Les Races et l'Histoire, 1924.
 Tappeiner, Fr. — Die Kapazität der Tiroler Schädel in *Zeitsch. f. Ethnol.* Bd. 31.
 Vacher de Lapouge. — Les sélections sociales 1896.
 » — L'Aryen, 1896.
 » — Races et Milieu social, 1909.
 Weidenreich, Fr. — Rasse und Körperbau. 1927.
 Welcker, H. — Die Kapazität und die drei Hauptdurchmesser der Schädelkapsel, in *Archiv f. Anthropol.* Bd. 16.
 Virchow, R. — Rassenbildung und Erblichkeit, in *Festschrift für Bastian*, 1896.

CAP. IV.

A se vedea și bibliografia dela capitolul precedent.

- Fischer, E. — Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre, in *Anthropologie (1923) din colecția Die Kultur der Gegenwart.*
 Frizzi. — Ueber Tiroler Schädel, in *Mittheil. der antrop. Gesel. in Wien.* Bd. 39.
 Haddon, A. C. — Les races humaines et leur répartition géographique, tr. fr.

- Kollmann. — Beiträge zu einer Kraniologie der europäischen Völker, in *Archiv f. Anthropol.* Bd. 13.
- Lenz, Fr. — Muss das Nachdunkeln der Haare als Dominanzwechsel aufgefasst werden? in *Archiv f. Rassen und Gesellschaftsbiologie*, Bd. 16.
- Ranke. — Frühmittelalterliche Schädel aus Lindau, in *Sitzungsber. der kgl. Bayr. Akad. der Wiss.* Bd. 27. 1897.
- > — Die Schädel der altbayerischen Landbevölkerungen. 4 vol. 1877-1883.
- > — Der Mensch.
- Zbinden. — Beiträge zur Anthropologie der Schweiz. in *Archiv f. Anthropol.* Bd. 40, 1911.

CAP. V.

- Boule, M. — L'homme fossile de la Chapelle-aux Saints. in *Annales de Paléontologie*, 1911—13.
- Brunhes, J. et Vallaux, C. — La Géographie de l'Histoire.
- Dahn. — Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker.
- Hertz, Fr. — bibl. cap. II.
- Morgan, J. de. — bibl. cap. II.
- Pittard. — bibl. cap. III.
- Ratzel. — Völkerkunde.
- Reinhardt, L. — Der Mensch zur Eiszeit in Europa.
- Schalwe. — Die Abstammung des Menschen und die ältesten Menschenformen. in *Anthropologie*, 1923.
- Westermarck, E. — Geschichte der menschlichen Ehe, tr. germ.

CAP. VI.

- Arbois de Joubainville, H. d'. — Les anciens habitants de l'Europe.
- Berard. — Rome intangible, in: *Revue de Paris*, Oct. 1903.
- Boucher-Leclercq. — Histoire de la Divination dans l'Antiquité.
- Classen. — Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit.
- Dottin, G. — Les anciens peuples de l'Europe, 1916.
- Dussaud, R. — Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Égée, 1914.
- Eliot Smith, G. — The Diffusion of Culture, 1933.
- Ernout, A. — Les éléments dialectaux du vocabulaire latin, 1909.
- Fick. — Vorgreichische Ortsnamen, 1905.
- « Hattiden und Danubier in Griechenland. 1909.
- Fischer, E. — Spezielle Anthropologie oder Rassenlehre, in *Anthropologie* din col. Die Kultur der Gegenwart, 1923.
- Glötz, G. — La civilisation Égéenne, 1923.
- Hæddon, A. C. — Les races humaines et leur répartition géographique, tr. fr.
- Hirt. — Die Indogermanen.
- Hoernes. — Die Kultur der Urzeit.
- Kiessling. — Das ethnische Problem des antiken Griechenlands. in: *Zeitschrift f. Ethnol.* Bd. 37. 1906.

- Kretschmer. — Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 1896.
 Meillet, A. — Les dialectes indo-européens.
 Müllenhoff. — Deutsche Altertumskunde.
 Noël des Vergers. — L'Étrurie et les Étrusques.
 Reinach, Ad. — Hellénisation du monde antique.
 Schulze, W. — Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, 1904.
 Sergi. — Europa, l'origine dei popoli europei e loro relazioni coi popoli d'Africa, d'Asia e d'Oceania, 1908.
 Thulin. — Die etruskische Disziplina.
 Wilke. — Archäologie und Indogermanenproblemen.

CAP. VII.

A se vedea bibliografia dela cap. VI, partea I.

CAP. VIII.

- Bruck. — Die biologische Differenzierung von Affenarten und menschlichen Rassen durch spezifische Blutreaktion, in: *Berliner klinische Wochenschrift*, 1907.
 Decastello, A. und Sturli, A. — Ueber die Isoagglutinine im Serum gesunder und Kranker Menschen, in: *Münchener med. Wochenschrift*, 1902.
 Dungen, E. von und Hirsfeld, L. — Ueber Nachweis und Vererbung biochemischer Strukturen, in: *Zeitschrift für immunologische Forschungen*. Bd. 4. 1910.
 Dungen E., von und Hirsfeld, L. — Ueber Vererbung gruppenspezifischer Strukturen des Blutes. *Ibidem*. Bd. 8. 1911.
 Eden, R. — Die Bedeutung der gruppenweisen Hemagglutination und über die Veränderung der Agglutinationsgruppen durch Medikamente, Narkose, Roentgenbestrahlung, in: *Deutsche medizinische Wochenschrift*, 1922.
 Falgairolle, P. — Réhabilitation des quatres groupes sanguins. in *Ct.-rds. de la Soc. de Biol. de Paris*, t. 94. 1926.
 Hektoen, L. — Isoagglutination of human corpuscles, in *Journ. of. americ. med. Assoc.* Vol. 48. 1907.
 Hirsfeld, L. et H. — Essai d'application des méthodes sérologiques au problème des races, in: *L'Anthropologie*. vol. 29. 1918—19.
 » — Serological differences between the blood of different races, in: *Lancet* vol. 197. 1919.
 Huck, J. G. and Peyton, S. — Study of Isoagglutinins before and after ether anesthesia, in: *Journ. americ. med. Assoc.* 1923.
 Ionescu-Mihăești, C. — Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain, in *Traité du Sang* editat de A. Gilbert și Weinberg.
 Landsteiner. — Ueber Agglutinationserscheinungen normalen menschlichen Blutes, in *Wiener klinische Wochenschrift*, Bd. 14. 1901.

- Langer, I — Ueber Isoagglutinine beim Menschen, mit besonderen berücksichtigung des Kindesalters, in *Zeitschrift für Heilkunde*. Bd. 24. 1903.
- Lattes. — Individualità del sangue 1922.
- Manuilă și Popoviciu G. — Recherches sur les races roumaine et hongroise en Roumanie par l'isohémagglutination, in: *Ct-rds. de la Soc. de Biol. de Paris*, t. 90.
- » — Cercetări biologice cu privire la rase prin aplicarea unei metode nouă. *Conv. Liter.* 1924.
- Meillet. — Les langues du monde.
- Ottenberg and Epstein. — Studies in Isoagglutination in *Transact. of New-York pathol. Soc.*, 1908.
- Sandström, L. — Die agglutinationabilität gegen Isoagglutinine, in: *Acta, pathol. scand.* Bd. 4. 1927.
- » — Untersuchungen über das Verhüten der bakterielbedingten Panagglutinabilität, in: *Zentralblatt für Bakteriologie*, 1929.
- Steffan, Paul. — Handbuch der Blutgruppenkunde, 1932 .

CAP. IX.

A se vedea și bibliografia dela capitolul precedent.

- Bernstein, F. — Ergebnisse einer biostatistischen zusammenfassenden Betrachtung über die erblichen Blutstrukturen des Menschen, in: *Klinische Wochenschrift*, 1924.
- » — Zusammenfassende Betrachtungen über die erblichen Blutstrukturen des Menschen, in: *Zeitschrift für Abstammungslehre*, Bd. 37. 1925.
- Coca, A and Klein H. — A hitherto undescribed pair of isoagglutinationelement in human beings. in: *Proc. Soc. exper. Biol. and Medic.* t. 26. 1923.
- Guthrie, C. G., and Huck, I.G. — On the existence of more than four isoagglutinin groups in human blood, in: *Bull. Hopkins Hosp.* t. 34, 1923.
- Guthrie, C. G. and Huck, I. G. — Further studies on blood grouping. Antigenic properties of two types of Group. II erythrocytes. *Ibidem.* t. 35, 1924.
- » and Pessel. — Further studies on blood grouping. *Ibidem.* t. 35, 1924.
- Landsteiner. — Données récentes sur l'hémoagglutination et l'hémolyse du sang humain.
- » and Levine. — A new agglutinable factor differentiatig individual human bloods. in: *Proc. Soc. experim. Biol. and Medic.* t. 24, 1927.
- Mendes-Correa, A. — Sur les prétendues races sérologiques, in: *L'Anthropologie*, t. 36, 1926.
- » — Sur la valeur anthropologique des groupes sanguins, in: *Le Sang*, No. 4, 1927.

- Ottenberg R. — A clasification of human races based on geographical distribution of the blood groups. in: *Journ. americ. medic. Assoc.* t. 84, 1925.
- » — Races differentiated by blood groups. in: *Eugenical News* t. 10, 1925.
- Snyder, L. H. — Human blood groups and their bearing on racial relationship, in: *Proc. nat. Acad. Sc. U. S.* t. 11, 1925.
- » — Human blood groups, their inheritance and racial significance, in: *Americ. Journ. of physic. Athropol.* t. 9, 1926.
- Thomsen, Oluf. — Ueber die Existenz der vier Landsteinerischen Gruppen bei-geordneter oder untergeordneter Blutgruppen, in: *Zeitschrift für Immunol. Forschungen*, Bd. 57, 1928.
- » — Serologie der Blutgruppen. in: *Handbuch der Blutgruppenkunde*, hrg. von Paul Steffan, 1932.

CAP. X.

- Chamberlain, H. St. — v. bibl. cap. VIII partea I.
- Finot, J. — *Le Préjugé des Races*, Paris, 1906.
- Fouillée, A. — *Psychologie du Peuple français*.
- » — *Esquisse psychologique des peuples européens*.
- Hennig, P. O. — *Kampf um die Negerseele*, 1907.
- Hertz, Fr. — v. bibl. cap. II, part. II.
- Müller-Freienfels, R. — *Psychologie des deutschen Menschen*.
- Nietzsche, Fr. — *Der Fall Wagner*.
- » — *Unzeitgemässe Betrachtungen*.
- Rullier, J. — *L'idée de patrie*.
- Wundt, W. — *Die Nationen und ihre Philosophie*, 1915.
- Zeller, J. S. — *Histoire de d'Allemagne*, 1872.

CAP. XI.

- Nicolle, Ch. — *Biologie de l'Invention*, Paris, 1932.

CAP. XII.

- Sommer, R. — *Familienforschung und Verebnungslehre*, Leipzig, 1927.

CAP. XIII.

- Maupas. — Le rajeunissement kariogamique chez les ciliés, in: *Archives de Zool experim.*, 1889.
- Spencer, H. — *Principles of Biology*.
- Weismann, Aug. — *Ueber die Dauer des Lebens*. Salzburg, 1881.

CAP. XIV.

- Bohn, G. — *La Naissance de l'Intelligence*. Paris, 1909.
- » — *La nouvelle psychologie animale*, Paris, 1911.

- Poincaré, H. — Comment on invente. Le travail de l'inconscient. Paris, 1908.
 Rey, Abel. — Invention artistique, scientifique, pratique, in: *Traité de Psychologie*, editat de G. Dumas, vol. II, Paris, 1924. ,
 Ribot Th. — La vie inconsciente et les mouvements.
 Romanes, G. F. — Intelligence des Animaux, 2 vol. tr. fr. Paris 1887.
 > — Mental evolution in Animals. London, 1883.
 Thorndike, E. L. — Animal intelligence. New-York, 1911.
 Yerkes, A. — Objective nomenclature, comparative psychology and animal behaviour, in: *Journ. of. Comp. Neurol. and Psych.* XVI, 1906.

CAP. XV.

- Finot, J. — Philosophie de la Longevité.
 Fischer, E. — v. bibl. cap. IV, part. II.
 Reibmary, A. — Inzucht und Vermischung bei Menschen, 1897.
 Sigfried, A. — Les États-Unis d'aujourd'hui.
 Sommer, R. — v. bibl. cap. XII, part. II.
 Waitz. — Anthropologie der Naturvölker.
 Wallace, A. R. — Le Darwinisme, tr. fr.

CAP. XVI.

- Brunschvicg, L. — Entre savants et Philosophes, in: *L'Orientation actuelle des Sciences*, Paris, 1930.
 Goblot, Ed. — Barrière et Niveau.
 Sigfried, A. — v. bibl. cap. XV. part. II.
-

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
Prefață	3

I

Apariția și orientarea cugetării filosofice

Introducere	13
Cap. I. Postulate organice. — Pornirile afective	33
Cap. II. Postulate organice. — Factorii inhibitorii	47
Cap. III. Postulate organice. — Nivelul Sensibilității	65
Cap. IV. Răspântia sublimării	77
Cap. V. Dificultăți și îndoeli	88
Cap. VI. Alte căi	101
Cap. VII. Direcții de activitate și condiții funcționale	117
Cap. VIII. Factorii adiționali	157
Cap. IX. Un factor moderator și unul turburător	179
Cap. X. Concluzii teoretice și posibilități practice	198

II

Specificul național

Introducere	221
Cap. I. Specificitatea etnică	225
Cap. II. Inegalitatea raselor	234
Cap. III. Intemeierea antropologică	248
Cap. IV. Variabilitatea caracterelor morfologice	269
Cap. V. Incrucișerile raselor	285
Cap. VI. Originele etnice ale vechii culturi clasice	302
Cap. VII. Tipurile antropologice și legile lui Mendel	340
Cap. VIII. Concepția bio-chimică a raselor	346

	<u>Pagina</u>
Cap. IX. Dificultăți și incertitudini	360
Cap. X. Psihologia popoarelor	376
Cap. XI. O condiție biologică a originalității	394
Cap. XII. Amestecurile etnice și genialitatea	402
Cap. XIII. Misterul biologic al contactului strein	412
Cap. XIV. Psihologia invenției	424
Cap. XV. Incrucișările raselor și evoluția lor	437
Cap. XVI. Perspective	455
Indice bibliografic	473

E R A T A

<u>Pag.</u>	<u>Rândul</u>	<u>In loc de</u>	<u>Se va citi</u>
44	14	de sus in jos	buit
63	2	de sus in jos	filosofi
69	7	de sus in jos	mult
93	8	de jos in sus	fie... fie
97	14	de sus in jos	sofișilor
106	4	de jos in sus	Welden
109	3	de jos in sus	ct
110	11	de jos in sus	unde
112	20	de sus in jos	mutilațiilor
120	14	de sus in jos	atunci se
120	3	de jos in sus	Urpung
141	3	de jos in sus	egyptienne
183	1	de jos in sus	Emile
195	15	de sus in jos	Helvetius
204	19	de sus in jos	oameni
242	4	de jos in sus	arată
244	13	de jos in sus	destul
273	7	de sus in jos	Walcher
304	1	de jos in sus	Egée
305	9	de jos in sus	așeazt
348	3	de sus in jos	defribinizat
348	4	de sus in jos	defribinizarea
380	14	de sus in jos	ma
424	3	de sus in jos	cel cel ce
			butit
			filosofii
			multă
			sau... sau
			sofiștilor
			Weldon
			et
			unele
			mutilațiilor
			atunci când se
			Ursprung
			égyptienne
			Emile
			Helvétius
			oamenii
			arabă
			destulă
			Welcher
			Egée
			așezat
			defibrinizat
			defibrinizarea
			mai
			cel ce

